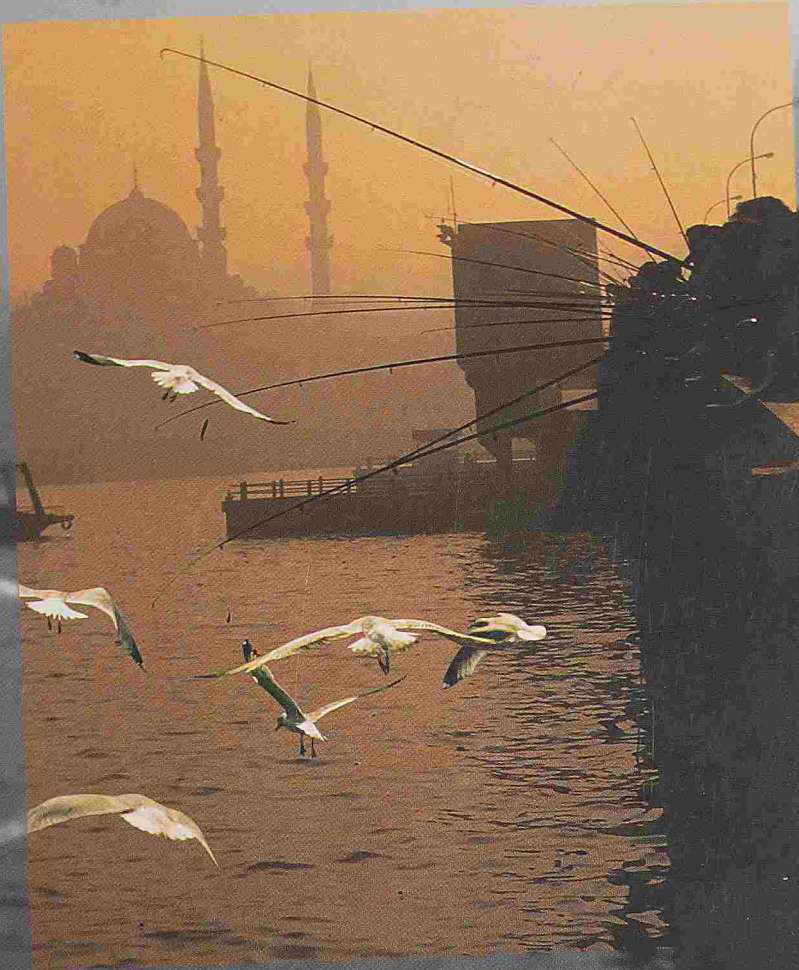


Orxan Pamuk



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Seçilmiş əsərləri



NOBEL MÜKAFATI LAUREATI



NOBEL MÜKAFATI
LAUREATLARININ ƏSƏRLƏRİ

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İlham Əliyevin

**“Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin
əsərlərinin Azərbaycan dilində nəşr edilməsi
haqqında” 2007-ci il 24 avqust tarixli
sərəncamı ilə nəşr olunur.**

“Şərq-Qərb”
Bakı – 2009



Orhan Pamuk



Inventas vitam juvat excoluisse per artes
Ustalıǵa yüksələrək bu dünyanı xoş edəne

NOBEL MÜKAFATI LAUREATI

Orxan Pamuk

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

"Şərq-Qərb"
Bakı – 2009

№ 263626

ISBN 978-9952-34-240-6

Tərcümə edən və
ön sözün müəllifi: Nəriman Əbdülrəhmanlı

Redaktor: Əsgər Rəsulov

Korrektor: Yeganə Mehdiyeva

Bədii tərtibat və
dizaynın müəllifi: Tərlan Qorçu

Kompüter düzümü: Hikmət Aydınoğlu
Mehman Musabəyli

Orxan Pamuk. Seçilmiş əsərləri. – Bakı: “Şərq-Qərb”, 2009, 616 səh.

Məşhur türk yazıçısı, 2006-cı il ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatı laureatı Orxan Pamukun “Mənim adım Qırmızı” romanında 1591-ci ilin doqquz qış günü ərzində İstanbulda baş verən hadisələr təsvir edilir. Roman bir çox məziyyətləriylə yanaşı, Nizaminin əsərlərinə çəkilmiş miniatürlər, böyük rəssam Kəmaləddin Behzadın misilsiz əsərləri, ümumiyyətlə, nəqqaşlıq sənəti haqqında bənzərsiz hekayətdir.

Kitaba yazıçının hekayəsi və sənədli nəsrindən parçalar da daxil edilmişdir.

Mətn: Bakı Slavyan Universiteti, “Kitab aləmi” NPM, 2009
Bədii tərtibat, səhifələnmə: “Tutu” nəşriyyatı, 2009
© “Şərq-Qərb” ASC, 2009

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Avropaya

roman yazmağı öyrədən

yazıçı

Türk romanının Yaşar Kamal, Orxan Kamal, Rəşad Nuri Güntəkin, Fakir Baykurtla möhkəmlənən nüfuzu artıq arxada qalıb. Bu ədiblərin qələmindən çıxan əsərlər ötən yüzilliyin 70-80-ci illərindən Avropada, eləcə də keçmiş Sovetlər Birliyində türk ədəbiyyatının durumunu, səviyyəsini ifadə eləyirdi. Amma 90-cı illərdə məmləkət xaricinə başqa imzalar çıxmağa başladı. Avropa oxucuları türk qadın yazarları Lətifə Təkin, Əminə Özdemir, Elif Şafakın əsərlərini böyük maraqla qarşıladılar. Orxan Pamukun romanlarına “dünya ədəbiyyatının başlıca kəşfi” kimi qəbul olundu. Ən yeni türk nəsrinin öncül ismi Orxan Pamukun əsərləri artıq təkcə Avropanı, Amerikanı deyil, Koreyadan İspaniyaya, Norveçdən İtaliyayadək nəhəng bir ərazini, o sıradan, postsovet məkanını fəth eləyib.

1. «Cövdət bəy və oğulları»

Orxan Pamuk 1952-ci ildə əslən İzmir yaxınlığındakı Manisa şəhərciyindən olan əsil-nəcabətli, imkanlı ailədə doğulub. Ailəsi onun doğulmasından əvvəl türk və rum mədəniyyətlərinin yanaşı mövcud olduğu bu kiçik şəhərdən İstanbula köçüb. Pamukun uşaqlığı İstanbulun ən qədim, gözəl məhəllələrindən birində – Nişantaşda keçib. “Əcdadlarım nə vaxtsa Qafqazdan Türkiyəyə qaçmışdılar, – sonralar o, müsahibəsində söyləyəcəkdi, – orada, Anadolu “Pamuk” (Pambıq) ləqəbi almışdılar. Sifətləri yerlilərinkinə görə daha ağ olduğundan belə adlandırılar, pambıq-lif sənayesinə heç aidiyyətləri olmayıb, dəmir

yolu sahəsində çalışıblar. Babam otuzuncu illərdə dəmir yolunda əməlli-başlı varlanmışdı – onda Türkiyədə bu işə yenicə başlamışdılar. Şişirtmirəm, o çox varlı idi, amma tez öldü, çoxsaylı uşaqlarına mirasını ağılsızcasına göyə sovurdular. İndi bizdə ailə sataşması var: “Babanın pulları hara getdi?” Babam tez öldüyündən hər şeyi nənəm idarə eləyirdi – onun dörd uşağı var idi, hamısı Nişantaş rayonundakı böyük evdə yaşayırdı. Modernləşmə çağlarında onlar gəlirli ev tikdilər, bütün əmilərim (elə valideynlərim də) ayrıca mənzillərdə yerləşdilər, amma elə bu evin özündəcə. Beləcə, mən uşaq olanda adi çoxmənzilli evdə yaşamışam... Bəxtim onda kəsmişdi, qonşu mənzillərdə qohumlarım yaşayırdı, qapılar həmişə taybatay açıq olurdu, mən bir mənzildən o biri mənzilə adlayırdım...”

Şəhərin ən yaxşı qapalı məktəbi sayılan Amerika Robert Kollecində təhsil alan yeniyetmə, ingilis diliylə yanaşı, dünya mədəniyyətini, klassik ədəbiyyatı mənimsəyib. Kolleci bitirəndən sonra üç il Nyu-Yorkda təcrübə keçən Orxan Pamuk hələ ədəbi yaradıcılığa başlamaq fikrindən uzaq idi. “...Babam mühəndis olduğundan, hamı elə bilirdi, biz onun yoluyla gedəcəyik. Amma mən “texniki”, “qərbçi” ailəmizdə başqa cür ovqatda idim – incəsənətlə maraqlanırdım. Qərara aldım, memar olacağam – üç il bu predmeti öyrəndim. Elə hey oxudum, oxudum, oxudum. Tipik əhvalat idi – müəlliməyə qapılma ona gətirib çıxardı ki, mən yazıçı olmağı qərara aldım”.

1973-cü ildə İstanbula qayıdan gənc Orxan ali təhsil almaq yönümündəki seçimini Texniki Universitetin xeyrinə həll elədi. Universitetdə üç il memarlığı öyrənəndən sonra İstanbul Universitetinin Qəzetçilik İnstitutuna daxil oldu. Görünür, 1974-cü ildən başladığı ədəbi yaradıcılıq artıq Orxan Pamukun düşüncələrinə hakim olmuşdu. 1976-cı ildə institutu bitirəndə artıq ilk romanı üzərində işləyirdi. “...Buna heç vaxt ciddi baxmırdım, sadəcə, mənə ordudan can qurtarmaq lazım idi. İyirmi iki yaşım var idi, ilk romanımı yazırdım, bu roman da mənə heç nə gətirmədi: nə pul, nə şöhrət. Elə bu zamanlar valideynlərim ayrıldılar, üstəlik,



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

yetmişinci illərin axırı qüssəli çağları idi – ölkə vətəndaş müharibəsinin kəndində idi. Beləcə otuz yaşına qədər mən anamla kitablar dolu kiçik otaqda yaşadım. Pulum yox idi, işim də, eləcə yazırdım, sərgərdan həyat keçirirdim, buna görə də hətta “dünyaya” çıxıb bilmirdim: “nəylə yaşayırısan” sualına verməyə cavabım yox idi. Daha doğrusu, valideynlərimin ianəsi hesabına yaşadığımı deməliydim. Bu müddət ərzində mən iki yarım roman yazdım, otuz yaşına yaxın onlardan birini çap elətdirə bildim – bu kapitalist ruhunda uzun ailə dastanı idi, amma qərribə burası idi, əsərin çoxlu oxucuları tapıldı. İlk kitabım ildə iki min tirajla satıldı, ikincisi altı, üçüncüsü on altı, sonrasa tiraj göyə qalxdı: kitabların hərəsi iki yüz min tirajla satılmağa başladı...”

1979-cu ildə Orxan Pamuk “Cövdət bəy və oğulları” romanını oxuculara təqdim elədi. Roman İstanbullu bir ailənin təmsalında Türkiyənin son yüzillik macərasından söhbət açır. Sultan Əbdülhəmidin son günlərində Vəfadakı bir evdə başlayan əsər ağır-ağır irəliləyir, tarixin çeşidli anlarını ustalıqla canlandırır, Nişandaşdakı bir mülkdə başa çatır.

Roman dərhal əks-səda doğurdu: tənqidçilər əsəri “Cümhuriyyətə möhürünü vurmuş 75 kitabdan biri” adlandırdılar, elə həmin il “Milliyyət Yayınları” roman yarışmasının qalibi sayıldı. 1982-ci ildə çap olunan “Cövdət bəy və oğulları” romanı növbəti il “Orxan Kamal adına roman” mükafatını qazandı. Bu zaman Orxan Pamuk artıq yeni əsər üzərində işləyirdi.

II. «Səssiz ev»

İlk romanının uğuru Orxan Pamuka yalnız bir şeyi anlatdı: yazmağı bacardığına inandı. Yazmaq istədiyi başlıca şeyə çatmaq üçün tələsmirdi. Artıq məmləkətdə tanınırdı, türk oxucularının çevrəsindən çıxmaq yönümündə yollar axtardı. İkinci əsəri gənc yazıçını Avropaya tanıtmalı idi.

Amma qarşıda onu hələ başqa macəralar gözləyirdi, ölkə içində yazıçını əməlli-başlı tanımırdılar: “...Otuz yaşında axır ki orduya çağırıldım, jurnalist diplomum olmasına

baxmayaraq, orada mənə bu cür ələ salırdılar: məndən soruşurdular: “Bu oğlan kimdir? Nəylə məşğul olur? Jurnalistdir? Bəs hansı qəzetə yazır? Heç bir qəzetə! Romanlar yazır? Heç olmasa, onlardan biri çap olunubmu? Heç biri!” Orxan Pamuksa belə şeylərə dözüdü, özü də baş açmadığı inadla ikinci romanını tamamlayırdı...

“Səssiz ev” romanı Orxan Pamukun aydınca gördüyü hədəfə doğru daha bir ölçülüb-biçilmiş addım idi. Əsərin əsas qəhrəmanı olan Baba siyasi sürgündədi. Onun tikdirdiyi evin otaqlarında doğmaları, yaxınları səssiz intizar içindədirlər: gören, sonra nə baş verəcək? Bağın hasarından o tərəfdəsə ailənin fikrini çəkən adamlar narahatlıq içində qovrulurlar.

Roman 1983-cü ildə işıq üzü gördü, dərhal da ədəbi aləmin diqqətini çəkdi. 1984-cü ildə Türkiyənin “Macəra romanı” mükafatını qazanan “Səssiz ev”-in fransız dilinə çevrilməsi Orxan Pamuka daha böyük uğur gətirdi. 1991-ci il “Avropa Kəşf Mükafatı”-nı qazanan yazıçı artıq hədəfin lap yaxınlığında idi: daha iki roman yazmışdı. Hələ 40 yaşını haqlamamış Orxan Pamukun növbəti əsərləri Avropa üçün daha sarsıntılı olacaqdı.

III. «Bəyaz qala»

Görünür, “Bəyaz qala” romanı təsadüfi yaranmamışdı, yazıçının tarixə daha dərinədən baş vurmaı üçün çox qiymətli hazırlığı idi. Orxan Pamuk bu əsərlə Türkiyədə, həm də Avropada böyük romançı olduğunu sübut elədi.

XVII yüzillikdə türk dənizçiləri tərəfindən əsir götürülən bir venesiyalı İstanbula gətirilir. Astronomiyadan, fizikadan, rəssamlıqdan baş çıxaran bu kölə eyni maraqlarla yaşayan türk tərəfindən satın alınır. Hər iki insan arasında qəribə bənzərlik var. Kölə sahibi köləsindən Venesiyalı, Qərb elmlərini öyrənmək istəyir. İstəkləri onları vəba xəstəliyinin tüğyan elədiyi İstanbul küçələrinə, Cəfə Sultanın nadir bağçalarına, heyvanlarına, ağılagəlməz silahın düzəldilməsinə, “mən nədən mənəm?” sorğusuna sürükləyir.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

“Nyu-York Tayms” qəzeti Orxan Pamukun bu romanını “Şərqdə bir ulduz yüksəldi” sözləriylə qarşıladı. Londonun “Qardian” qəzetisə əsəri belə dəyərləndirmişdi: “Pamukun ustalığı belə qısa, bəzəksiz-düzəksiz romana bu qədər çox düşüncəni rahatlıqla sığışdırma bilməsindədir”. Əsər az müddət içində Avropanın bütün dillərinə çevrildi, müəllifinin ədəbiyyatdakı yerini daha da möhkəmləndirdi.

IV. «Qara kitab»

Görünür, bu da Allahın bir sirri imiş, Orxan Pamuka bir müddət başqa mühitdə yaşamağı, nə vaxtdan bəri içində gəzdirdiyi yeni mövzunu qələmə almağı buyurubmuş. Elə o roman da yazıçıya dünya şöhrəti qazandıracaqdı. “...Nyu-Yorka getməyim, üçüncü romanım çap olunandan sonra baş verdi. Arvadım Kolumbiya Universitetində dissertasiya müdafiə eləyirdi. Bu universitet mənə də təqaüd ayırdı. Arvadımın yanına köçüb türk dilini tədris eləməyə başladım. Həm də paralel olaraq, kitabxanada “Qara kitab”ı yazdım... Orada, Nyu-Yorkda, elə bil, hər şeyi perspektivdə görürdüm. Çox şeylər mənə əslində olduğundan qiymətli görünürdü. Detallar, təfsilatlar – hamısı daha qabarıq alındı. Mən özümü Triyestdə oturub “Dublinlilər” romanını yazan Coys kimi təsəvvür eləyirdim...”

Orxan Pamukun şah əsəri hesab olunan “Qara kitab” romanı 1990-cı ildə işıq üzü gördü, dərhal da çağdaş dünya ədəbiyyatının ən yaxşı əsərlərindən biri sayıldı. Ədibin 1985-1989-cu illərdə yazdığı “Qara kitab” özünün yazdığı kimi, “ilk türk detektiv romanı”dır. Romanın qəhrəmanı Qalib (Şeyx Qalib – XVIII yüzilliyin böyük sufi şairlərindən, Cəlaləddin Ruminin ardıcılardan biri) İstanbulda məşhur jurnalist, kələkbaz, özgə sirlərinin araşdırıcısı, mürəkkəb təxəllüslərin həvəskarı olan əmisi oğlu Cəlal Saliki, xarici detektivlərin vurğunu, qəflətən yoxa çıxmış arvadı Röyanı (anası tərəfindən Məhəmməd peyğəmbərin nəslindəndir) axtarır. Əmisi oğlunun iziylə gedən Qalib onun köhnə qeydlərində, şəhərin uşaqlıqdan

hər ikisinə tanış olan guşələrində özünü axtarır, bununla da, Cəlalın obrazına girir, elə bil, onun yerini tutub yazıçı olur. “Niyə adamlar öz həyatlarını yox, kiminsə başqalarının həyatını yaşamaq istəyirlər?” – romanın əvvəlində özünə bu sualı verən Qalib axırda cavabı tapır: “İnsanın özü olması üçün yeganə vasitə – başqası olması, başqalarının tarixçələrində dolaşmasıdır. Cəlal da öz yazılarında hər şeylə birgə Mövlananın, onun “üzünün və ruhunun güzgüsü” Şəms Təbrizinin sirrinə varmağa çalışır – Ruminin “Məsnəvi”si öldürülmüş Şəms Təbriziyə duyduğu kədərdən yaranıb. Orxan Pamuk romanda İstanbulun obrazının xronoloji çoxqatlılığını, sosial polifoniyasını uğurla yaradıb, bu şəhər Knut Hamsunun Kristianiyası, Marsel Prustun Parisi, Borxesin Buenos-Ayresi kimi yadda qalandır.

“Qara kitab” romanı dünya ədəbiyyatının haqqında ən çox mübahisə edilən əsərlərindən oldu. İtaliya yazıçısı Mario Byondi Orxan Pamuku “türk Umberto Ekosu” adlandırdı; 1996-cı ildə Xuan Qoytisolo “Qara kitabı” ispan və fransızdilli oxuculara “böyük türk romanı” kimi təqdim elədi; 1995-ci ildə əsərin ABŞ-dakı nəşrinə yazılan resenziya Pamuku Borxeslə yanaşı qoydu; onun təxəyyül genişliyini, plastik siqlətini, inandırıcılığını Herman Hesse, İtalo Kalvino, Ceyms Qrem Ballard, Uilyam Qass, Canet Uinterson fantaziyasının gücüylə müqayisə elədilər; Londonun “Sandi Tayms” qəzeti “Qara kitab”ı “zəngin, yaradıcı, modern dünyəvi dastan” kimi dəyərləndirdi: nəhayət, roman son illərin Beynəlxalq Nobel mükafatına layiq sayılan əsərləri sırasında yer aldı...

V. «Yeni həyat»

“Qara kitab” romanının axırında rəmzi bir epizod var: İstanbulun görməli yerlərinin rəsmlərindən ibarət müsabiqə keçirilir, bu müsabiqə əcnəbi səyyahların diqqətini çəkmək məqsədi güdür. Şəhər əyləncə mərkəzinin zalında keçirilən tədbirdə birincilik mükafatını əks tərəfdə nəhəng güzgü asan bir nəfər alır. Tezliklə hamı başa düşür



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

ki, güzgüdəki obrazlar özlərinin mürəkkəb, gözlənilməz, təhlükəli həyatlarıyla yaşayırlar.

Orxan Pamukun “Yeni həyat” romanı, elə bil, bu həqiqətin əks-sədasıdır: “Bir gün bir kitab oxudum, bütün həyatım dəyişdi”, – sözləriylə başlayan bu əsər detektivlə eşq hekayəsi arasında yer tutur. İndiyəcən ən çox oxunan türk romanlarından olan “Yeni həyat” bir yandan Həyatın, Tənhalığın, Ölümün, Yazının, Qəzanın sirlərinə, bir yandan da uşaqlığın şəkili romanlarına, gah görünüb, gah da yox olan mələyə, Dantenin, Rilkenin şeirlərinə açılan qapıdır.

“Yeni həyat” romanı insana Valter Benjaminin: “Bütün ədəbiyyat əsərləri bir formanı ya sona çatdırır, ya da yenisini başladır, yəni xüsusi hadisələrdir”, – sözünü xatırladır. Bu roman xüsusi hadisədir...

1992-ci ildə Orxan Pamuk həyatında ilk dəfə kinematoqrafla təmasda oldu. Onun ssenarisi əsasında məşhur rejissor Ömər Gavurun çəkdiyi “Gizli üz” filmi Antalya film festivalında “Ən yaxşı film” və “Ən yaxşı ssenari” mükafatlarını aldı. Orxan Pamuk 1994-cü ildə ssenarini kitab halında nəşr elətdirdi.

VI. «Mənim adım Qırmızı»

“...7 yaşından 22 yaşınacan rəssam olacağımı söyləyirdilər. ...Amma 22 yaşında memarlığı atdım, romanlar yazmağa başladım. Sonra onları çap eləməyə başladılar. Yalnız otuz yaşım tamamlandı qərara gəldim ki, “Rəssamlıq qismət olmadı” mövzusunda roman yazım. Çağdaş türk rəssamı haqqında roman. Amma kitabı düşünəndə qət elədim, baş qəhrəman XVI yüzillik Osmanlı imperiyasının çiçəkləndiyi çağların rəssamı olacaq. Kitab mənə bədii monoqrafiya kimi (bu personaj haqqında), amma roman formasında görünürdü. Bununla belə, yenə də material toplama prosesində anladım, romanı bircə baş qəhrəmanla məhdudlaşdırmaq düzgün olmayacaq. Heç olmasa, ona görə ki, o çağın islam incəsənətində də, Avropa incəsənətində də tək-tək rəssamlar olmayıb. Bu dövr kollektiv çağları idi.

Mən də rəssamlar qrupu, belə demək mümkünsə, artel haqqında yazmağı qərara aldım. Bu, mənə romanı polifonik eləməyə imkan verirdi...”

Orxan Pamuk “Mənim adım Qırmızı” romanını 1990–1992-ci illərdə yazıb, 1994–1998-ci illərdə əsəri təkmilləşdirib. Özünün “ən rəngli və ən qoxulu romanım” adlandırdığı əsər 1591-ci ildə, Sultan Muradın dövründə İstanbulun doqquz qarlı qış günündən bəhs eləyir. İki kiçik oğlu bir-biriylə yola getməyən gözəl Şəkurə, dörd ildən bəri savaştan dönməyən ərinin əvəzinə, özünə bir həyan, sevgili axtarır. Atasının aradabir evə çağırdığı saray nəqqaşlarını gizləndiyi yerdən seyr eləyən Şəkurə padşahın hazırladığı kitab üçün fransız üslubunda təhlükəli rəsm çəkənlər arasında seçim eləməyə çalışır. Nəqqaşlardan biri – Zərif Əfəndi öldürüləndən sonra qadına aşiq olan qohumu Qara meydana girir. Hər kəsin öz səsiylə danışdığı, ölülərin, əşyaların dilləndiyi, ölüm, sənət, eşq, evlilik, xoşbəxtlik haqqında bu roman eyni zamanda unudulmuş qədim rəsm sənətinin gözəlliklərinə ağıdır.

Mütəxəssislər romanın üslubunu “intellektual, zərif və ağıllı” adlandırırlar. Onların qənaətinə görə, “bu əsər ədəbi təxəyyülün və fəlsəfi düşüncələrin gücünü ortaya qoyan nadir əsərlərdəndir...”

VII. «Qar»

Hələ ki Orxan Pamukun ədəbi aləmə məlum olan axıncı əsəri “Qar” romanı idi. Pamuk üslubunda yazılan, müəllifin dünyaya, insan təbiətinin gizlinlərinə münasibətini açıqlayan roman artıq oxucuya doğru uğurlu yolunu başlamışdı. Bununla yanaşı, o, ədəbi şöhrətin son zirvəsinə – Nobel mükafatına doğru yolunu inamla davam etdirirdi.

“Bu, mənim yetərinə çox səs-küy qopartmış ilk və son siyasi romanımdır. Oradakı hadisələr Qars şəhərində – Türkiyənin cənubi-şərqindəki şəhərcikdə baş verir. Nə vaxtsa – XIX yüzillikdə bu şəhər ruslara məxsus olub. Orada yetərinə tez-tez qar yağır. Mənə isə sivil dünyadan



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

qar yağıntılılarıyla ayrı düşmüş şəhər lazım idi. Mənə elə gəldi, Qars Türkiyənin ideal oxşarlığının, təmiz türk mikromühitinə formasıdır. Bura etnik müxtəlifliyi də əlavə eləyin: orda kürdlər, azərbaycanlılar, türklər, hələ də xeyli ruslar və almanlar yaşayırlar. Onda siz görəcəksiniz, qarşınızda siyasi roman üçün ideal dekor var...”

“Qar”ın uğuru davam elədiyi illərdə yazıcının “Mənim adım Qırmızı” romanı ən nüfuzlu ədəbi mükafatlardan birinə – “IMPAC Dublin Mükafatı”na layiq görüldü. Dünyanın 40 ölkəsindən 150 ən iri kitabxananın irəli sürdüyü namizədlər arasında birinci olan bu əsər Orxan Pamukun növbəti ədəbi uğuru idi.

“Mükafat ingiliscəyə çevrilmiş, yaxud ingiliscə yazılmış çağdaş nəsr kitablarından birinə verilir... Kitablari beynəlxalq münşiflər heyəti – alimlər, professorlar və s. nəzərdən keçirirlər. Əgər kitab tərcümə əsəridirsə, məbləğin 25 faizi tərcüməçiyə çatır...” 100 min avro dəyərinə olan bu mükafatın ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatından sonra dünyada ən nüfuzlu mükafat olduğunu da qeyd etməliyik.

Üstəlik, bu illərdə Dostoyevski əsərlərinin özünə təsirini danmayan Orxan Pamuk yazıcının “Alçaldılmış və təhqir edilmiş insanlar” romanına (Ergin Atayın tərcüməsində), “Dostoyevski” kitabına (Mehmet Özgünün tərcüməsində), “Min bir gecə” nağıllarına (tərcüməçi Alim Şerif Onaranla birgə) ön söz yazdı, Günter Qrass, Mario Varqas Lyosa, Marqaret Etvud və başqalarıyla Salman Rüşdinin “Şeytan ayələri” romanı ətrafında baş verən polemikaya qatıldı...

VIII. «İstanbul, xatirələr və şəhər»

2003-cü ildə Orxan Pamukun “İstanbul, xatirələr və şəhər” romanı işıq üzü gördü. Həmişə olduğu kimi, bu fakt dərhal mətbuatın diqqətini çəkdi, telekanalların efirini, dərgilərin üz qabığını bəzədi. İstanbulla bağlı xatirələrini ömrünün 22 ilinəcən qələmə alan Orxan Pamuk bir sıra tənqidlərlə də qarşılaşdı, onu şəhərlə bağlı yazdıqlarını

süni surətdə yapışdırmaqda günahlandırırlar da oldu. Amma bu, yazıçını zərrə qədər də narahat eləmədi.

“...Bir yandan hekayə uşağın dünyanı necə gördüyünü danışır. Din, varlılar, İstanbulun türkləşdirilməsi kimi, ən çox əlli yaşının nəzər nöqtəsindən yazsan, cansıxıcı və politik ola biləcək şeyləri uşaq saflığıyla danışanda yazıçının düşüncələri ortaya çıxır. Bugünkü Orxan qəfildən o uşaq haqqında ehtiyatla söhbət açır... Uşaqlığımda elədiyim pislikləri kitabım imkan verdiyi qədər təsvir elədim. Əzab çəkdiyim böyük bir pislik yoxdur. Kitabın məqsədi katolik kimi, etiraf eləmək, sonra yaxşılıqlar da elədiyini danışmaq, günah və cəza ətrafında vurnuxmaq deyil. Uşaqlığımda beynimi məşğul eləyən, mənə mən eləyən məsələləri danışiram...”

Orxan Pamukun yeni romanı hələ oxucularına doğru yol gedir: oxunur, müzakirə olunur, bir-birinə əks olan fikirlər ortaya çıxır. Çox güman, əsər az sonra Avropanın da diqqətini çəkəcək, çeşidli dillərə çevriləcək, hansı mükafatlarısa qazanacaq. Amma bütün bunlar yazıçının iradəsindən kənarda baş verəcək. Bu gün Orxan Pamuk yeni romanlar yazmaq fikrindədir. Artıq onlardan birini yazmağa da başlayıb...

IX. «Məsumiyyət muzeyi»

Orxan Pamuk bir sıra romanlarını (“Cövdət bəy və oğulları”, “Qara kitab”, “Mənim adım Qırmızı”) Tomas Mann ruhunda yazdığını heç vaxt gizlətməyib. Amma çox oxuduğu, sevdiyi yazıçının təsirindən qurtarmağı da bacarıb, bu əsərlərə öz ruhunu, rəngini, səsini qata bilib. “On ildə bir dəfə böyük kitablar yazmağı” qət eləyən yazıçı gəncliyində arzuladığı fikri – böyük memar Sinan haqqında roman qələmə almağı hələ gerçəkləşdirə bilməyib. Amma elə o vaxtlarda memar olmağa hazırlaşması bu barədə çoxlu bilgiler əldə eləməyə imkan verib. Bu gün artıq yeni əsər üzərində işləyən – “Məsumiyyət muzeyi” romanını yazan Orxan Pamuk, bəlkə də, növbəti “böyük kitabı”nı yaradacaq.



Inventas vitam
juvat excelsisse
per artes

“...Mən kütlə adamı deyiləm. Bir tünlüyə girib hamıyla şərqə söyləsəm, o şərqini sevsəm belə az sonra özümə çəkilirəm. Mənim içimdə bir səs həmişə oraya aid olmadığımı söyləyir... Birinin mənə “sintetik yazar”, ya da “yetərinəcə duyğulu deyil” deməsinə fikir vermirəm. Mən istədiyim romanlarımı yazıram. Onların şəfqət, kütlə, öpüşlər, ümumi qucaqlaşmalar və “biz” duyğusuna xidmət eləmədiyini bilirəm. Bəlkə də, buna görə ölkədə ən çox oxunan kitablar bunlardır...”

Orxan Pamukun yeni romanının Türkiyədən qabaq Avropada uğur qazanacağı, yayılacağı şübhəsizdir. Çünki o artıq Avropa oxucusunun qəlbini fəth eləyib. Təsadüfi deyil ki, bu gün onun adı dünyanın ən populyar yazıçıları arasında çəkilir. Hətta ən nüfuzlu nəşriyyatlar Orxan Pamukun kitablarını məmnuniyyətlə çap eləyirlər.

X. 2006-cı ilin Nobel mükafatı laureatı

Son illər Orxan Pamukun adı ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatına ən şanslı namizədlər sırasında çəkilsə də, İsveç Akademiyasının seçimi fərqli olurdu. Hətta keçən ilin qalibi mükafatın Pamuka verilmədiyinə təəccübünü də bildirmişdi. Görünür, Avropa yazıçıdan ədəbi əsərlərlə yanaşı, başqa addımlar atmağı da gözləyirdi. 2005-ci ildə Orxan Pamukun İsveç qəzetlərindən birinə verdiyi kiçik müsahibə liberal Avropanın izzəti-nəfsini oxşadı, Türkiyədəsə qəzəblə qarşılandı. Hətta məsələ yazıçını məhkəməyə çəkməyə qədər gedib çıxdı. Avropa qurumlarının təzyiqi ilə məhkəmə Orxan Pamuk haqqında hökm çıxarmadı. Elə həmin vaxtlarda yazıçı daha bir nüfuzlu mükafata – Almaniya Kitab Ticarətçiləri İttifaqının sülh mükafatına layiq görüldü.

2006-cı il oktyabrın 12-də – Fransa Milli Məclisinin qondarma “erməni soyqırımı” haqqında qanun layihəsi qəbul elədiyi gün İsveç Akademiyası qərarını açıqladı: türk yazıçısı Orxan Pamuk “öz doğma şəhərinin melanxolik ruhunu axtararkən mədəniyyətlərin həm toqquşmasının,

həm də qovuşmasının yeni simvollarını tapdığına görə” ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görüldü. “Bu mükafatı öz uğurum kimi deyil, təmsilçisi olduğum türk mədəniyyətinə və ədəbiyyatına verilmiş qiymət kimi dəyərləndirirəm”, – deyən laureat Fransa parlamenti aşağı palatasının qərarını qınamağı da unutmadı. Hətta anası Şekurə Basman oğlunun səhv elədiyini, mətbuatınsa bu məsələni böyütdüyünü dilə gətirdi. Şübhəsiz, gözəl əsərləri müqabilində halal haqqını alan Orxan Pamuku bundan sonra ədəbiyyat daha çox düşündürəcək.

Orxan Pamuk oxucu zövqünü sınağa çəkməyi sevir. Onun ilk baxışda monumental görünən romanları, əslində, formasına görə çevik, təhkiyə tərzinə görə cəlbedici, orijinaldı. Eyni zamanda daim gündəmdə qalmağı, kütlənin rəyindən fərqlənən fikirlər söyləməyi sevən Orxan Pamuk həmişə yalançı səmimiyyətin və millətçiliyin əleyhinə olub. Ondən ötrü zamanı qabaqlamaq (hətta zamanın tək-nə də ensə) yeganə ədəbi ölçüdür. Orxan Pamuk xoşbəxtliyin özünəməxsus ölçüsünü də icad eləyib: gündə yaxşı bir səhifə yazmaq...

“...Arvadımla (yeri gəlmişkən, onun rus əcdadları Kırımdandı) və balaca qızımlla Nişantaşda, Qalibin ailəsinin, daha doğrusu, mənim ailəmin – yaşadığı yerin yaxınlığında yaşayıram. Səhərlər qızımı bağçaya aparıram, piyada Bəyoğlundan keçib öz ofisimə gedirəm. Bu, təxminən, iyirmi dəqiqə çəkir. Ofisdə (əlimlə) yazıram, zənglərə cavab verirəm, yazışmalar aparıram. Sonra əlyazmalarımı assistentim götürür. Axşam evə qayıdıram, birgə şam eləyirik. Növbəti kitabım çıxanda reklam turnesiylə ölkəni gəzirəm, sonra evə qayıdıram və hər şey təzədən başlayır.

Məncə, xoşbəxt adamam, hə?”

* * *

...2006-cı il dekabrın 7-də Stokholm yeni laureatı “Xoş gəlmisiniz, mister Pamuk!” şüarları və kitablarının çoxsaylı nəşrləri ilə qarşıladı. Norveç paytaxtına qızı



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Röyayla gələn yazıçı bu nüfuzlu mükafatın təkcə ona yox, həm də türk ədəbiyyatına, türk dilinə və türk mədəniyyətinə verildiyini bir daha dilinə gətirdi. İsveç Kral Elmlər Akademiyasında türkcə söylədiyi, “Atamın bavulu (çamadanı)” adlandırdığı bir saatlıq Nobel nitqində salona toplaşanlara duyğulu anlar yaşatdı. O, atasının yazıları üzündən ədəbiyyata gəldiyini, onun 2002-ci ildə vəfat etdiyini xatırlatdı və “çox istərdim, bu gün atam aramızda olsun”, – dedi. Qonaqlar onu xeyli ayaq üstdə alqışladılar. İki gün sonra isə o, mükafatını xüsusi təşkil olunmuş mərasimlə aldı.

Bütün ədəbi aləmi fəth eləyən Orxan Pamukun dilimizdə “Qara kitab”, “Mənim adım Qırmızı” və “Qar” romanlarından parçalar (sonuncu roman bu yaxınlarda çap olundu) işıq üzü görsə də, inanıram ki, bu əsərlə oxucularımız Orxan Pamuku gec də olsa, kəşf eləyəcəklər.

Nəriman Əbdülrehmanlı

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

MƏNİM ADIM QIRMIZI

(roman)

MƏNİM ADIM QIRMIZI

(roman)

1. MƏN ÖLÜYƏM

İndi mən ölüyəm, bir quyunun dibində cəsədəm. Son nəfəsim çoxdan çıxıb, qəlbim çoxdan dayanıb, amma alçaq qatilimdən başqa kimsə başıma gələnləri bilmir. O isə, iyrənc rəzil, məni öldürdüyünə yaxşıca əmin olmaq üçün nəfəsimi dinlədi, nəbzimə baxdı, sonra böyrümə bir təpik ilişdirdi, məni quyunun yanına sürüdü, qaldırıb aşağı buraxdı. Daşla əvvəlcədən qırdığı kəlləm quyuya düşəndə parça-parça oldu, üzüm, alnım, yanaqlarım əzildi, yox oldu; sümüklərim qırıldı, ağzım qanla doldu.

Dörd gün oldu evə dönməyəli: arvadım, uşaqlarım məni axtarırdılar. Qızım ağlaya-ağlaya üzülürdü, həyat qapısına baxırdı; hamısının gözü yolda, qapıdadı.

Gerçəkdən qapıdadırmı, onu da bilmirəm. Bəlkə də, alışıblar, nə pis! Çünki burada olanda insana arxada qoyduğu həyatın əvvəldən olduğu kimi, keçib-getdiyi duyğusu gəlir. Mən doğulmamışdan qabaq arxamda sonsuz zaman vardı. Mən öləndən sonra da bu zaman bitib-tükənməyəcək! Yaşayanda bunları heç fikirləşməzdim; işıqlar içində, iki qaranlıq zamanın arasında yaşayıb gedərdim.

Xoşbəxt idim, xoşbəxt imişəm: indi başa düşürəm. Padşahımızın nəqqaşxanasında ən yaxşı rəsmləri mən çəkərdim, ustalıqda mənə çata biləcək bir rəssam da yox idi. Qıraqda gördüyüm işlərlə əlimə doqquz yüz axça keçərdi. Bunlar da, təbii, ölümümü daha qarşısızalmaz eləyir.

Yalnız naxış və rəsm çəkərdim: səhifə qıraqlarını bəzəyər, çərçivə içinə rənglər, rəngli yarpaqlar, butalar, güllər, çiçəklər, quşlar cızardım: qıvrım-qıvrım Çin üslubu ilə buludlar,



inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

bir-birinin içinə keçən yarpaqlar, rəng ormanları və içlərin-
də gizlənmiş ceyranlar, cüyürlər, padşahlar, ağaclar, saray-
lar, atlar, ovçular... Əvvəllər bəzən tabaq içinə naxış vurardım;
bəzən aynanın arxasına, qaşığın içinə, bəzən Boğaziçində
sahil evinin, qonaq otağının tavanına, bəzən sandığın üzəri-
nə... Son illərdə isə təkcə kitab səhifələri üzərində çalışırdım,
çünki Padşahımız naxışlı kitablara çox pul verirdi. Ölüm-
lə qarşılaşanda pulun həyatda heç vacib olmadığını dərk elə-
dim, demək istəmirəm. İnsan həyatda olmayanda da pulun
əhəmiyyətini bilir. İndi bu vəziyyətimdə mənim səsimi eşidə-
cəyinizi, bu möcüzəyə baxıb, belə fikirləşəcəyinizi bilirəm:
burax, indi yaşayanda nə qədər pul qazandığını. Bizə orada
gördüklərini danış. Ölümdən sonra nə var, ruhun haradadı,
cənnət və cəhənnəm necədir, orada nələr görürsən? Ölüm
necə şeydir, canın yanırımı? Haqlısınız. Yaşayanda insanın
o biri tərəfdə nələr olub-keçdiylə çox maraqlandığını bili-
rəm. Elə bu marağı üzündən qanlı savaş meydanlarında,
cəsədlər arasında gəzinən adamın hekayətini danışmışdılar.
Can çəkməkdə olan cəngavərlər arasında ölüb-dirilən adamla
rastlaşaram, o da mənə o biri dünyanın sirlərini verər deyər,
axtaran bu adamı Teymurun əsgərləri düşmən sanıb, bir
qılınc zərbəsiylə ikiyə bölmüşdülər, o da o biri dünyada insa-
nın ikiyə bölündüyünü güman eləyib.

Belə bir şey yoxdur. Hətta dünyada ikiyə bölünən ruhla-
rın burada birləşdiyini belə söyləyə bilərəm. Amma dinsiz
kafirlərin, dinsizlərin və şeytana uyan ağzı xarabların iddia-
larının əksinə, o biri dünya da, şükür, var. Oradan sizə qış-
qırmağım bunun sübutudur. Öldüm, amma gördüyünüz kimi,
yox olmadım. O biri tərəfdən də, Quran-i Kərimdə söhbət
açılan və altlarından irmaqlar axan qızıldan, gümüşdən cən-
nət köşklərinə, dolğun meyvəli, iriyarpaqlı ağaclara, bakirə
gözəllərə rast gəlmədiyimi söyləməyə məcburam. Ona görə
də Vəqie surəsində danışılan cənnətdəki o irigözlü huriləri
neçə dəfələrlə necə keflənib rəsm elədiyimi indi çox yaxşı

xatırlayıram. Quran-i Kərim bir yana, İbn Ərəbi kimi geniş xəyallıların şirin-şirin söhbət açdıqları süddən, şərabdan, dadlı sudan və baldan ibarət dörd ırmağa da, təbii ki, heç rast gəlmədim. Haqlı olaraq, o biri dünyanın ümid və xəyəlləriylə yaşayan bu qədər adamı inancsızlığa sürükləmək istəmədiyim üçün bütün bunların öz xüsusi vəziyyətimlə bağlı olduğunu dərhal bildirməliyəm: ölümdən sonrakı həyat mövzusunda bir az da olsa, məlumatlı hər bir mömin mənim vəziyyətimdəki bir bədbəxtin cənnətin ırmaqlarını görməyə məcbur olduğunu qəbul eləyər.

Qısaca: nəqqaşlar bölüyündə və ustadlar arasında zərifi əfəndi kimi tanınan mən öldüm, amma basdırılmadım. Bu səbəbdən də ruhum bədənimə büsbütün tərk eləmədi. Cənnət, cəhənnəm qədərimin harasıdırsa, ruhumun oralara yaxınlaşması üçün bədənimin pisliyindən çıxmalıdı. Başqalarının başına da gələn bu istisna durumum ruhuma qorxunc əzablar verir. Kəlləmin param-parça olmasını, bədənimin yarisinin buz kimi suda qırıqlar və yaralar içində çürüməsini duymuram da, bədənimə tərk eləmək üçün çırpınan ruhumun dərin əzabını hiss eləyirəm. Sanki, bütün aləm mənim içimdə bir yerə sıığışıb daralmağa başlayır.

Bu daralma hissini ancaq o bənzərsiz ölüm anımda duyduğum sarsıdıcı genişlik hissiylə müqayisə eləyə bilirəm. O heç gözləmədiyim daş zərbəsiylə kəlləm qırağından qırılanda o alçağın məni öldürmək istədiyini dərhal başa düşdüm, öldürə biləcəyinsə inanmadım. Ümidlə dopdoluymuşam, amma nəqqaşxanayla evim arasındakı solğun həyatımı yaşayanda heç fərqi nə varmamışdım bunun. Həyata barmaqlarım, dırnaqlarım və ona batırdığım dişlərimlə bərk-bərk sarıldım. Başımdan yediyim digər zərbələrin acısıyla sizlərin canını sıxmayım.

Öləcəyimi kədərlə başa düşəndə qəlbimi inanılmaz genişlik hissi bürüdü. Keçim anını bu genişlik hissiylə yaşadım. Bu yana varmağım insanın öz yuxusunda özünü yatan kimi



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

görməsisayaq yumşaq oldu. Ən axırda alçaq qatilimin qarlı, palçıqlı ayaqqabılarını gördüm. Gözlərimi yatan kimi yumdum və ləzzətli bir keçişlə bu yana vardım.

İndiki şikayətim dişlərimin qanlı ağzıma ləbləbi kimi tökülməsindən, üzümün tanınmayacaq qədər əzilməsindən, ya da bir quyunun dibində büzüşüb qalmaqdan yox, hələ diri sayılmaqdanı. Sevənlərimin tez-tez məni fikirləşib İstanbulun bir guşəsində səfehə məşğələylə hələ sağ olduğumu, hətta başqa qadının ardınca getdiyimi xəyal eləmələri bədbəxt ruhuma büsbütün əzab verir. Artıq tezliklə cəsədimi tapsınlar, namazımı qılıb, cənazəmi qaldırıb, məni basdırsınlar! Daha vacibi, qatilim tapılsın! O alçaq tapılmasa, istəyirlər, məni ən möhtəşəm məzarda basdırsınlar, bədbəxtlik içində məzarımda çevrilə-çevrilə gözləyəcəyimi, hamınıza inancsızlıq aşılacağıma bilmənizi istəyəm. Qatilim olacaq qəhbə oğlunu tapın, mən də sizə o biri dünyada gördүklərimi bir-bir danışım! Amma qatilimi tapdıqdan sonra ona mənə-nə alətiylə işgəncə verib, sümүklərindən səkkiz-onunu, ələyığının oynaq sümүklərini yavaş-yavaş çıtırdadıb qırmağıınız, sonra da o iyrənc və yağlı saçlarını, işgəncə verənlərin bunun üçün düzəldilmiş şişləriylə başının dərisini deşə-deşə, arada-bir bağırda-bağırda yolmanız gərəkdir.

Bu qədər qəzəbləndiyim qatilim kimdir, heç gözlənilmədən məni niyə öldürdü? Bunlarla maraqlanın. “Aləm beş ağçadan keçməyən qatillərlə doludur, biri olmasın, o biri olsun”-mu deyirsiniz? Onda sizi indidən xəbərdar eləyirəm: ölümümün arxasında dinimizə, ənənələrimizə, dünyagörüş tərzimizə qarşı iyrənc təcavüz var. Açın gözlərinizi, inandığınız və yaşadığınız həyatın, islamın düşmənlərinin məni niyə öldürdüyünü, bir gün sizi niyə öldürəcəyini öyrənin. Bütün sözlərini göz yaşlarıyla dinlədiyim böyük vaiz, ərzurumlu Nüsret xocanın dedikləri bir-bir yerini tapır. Sizə başımıza gələnlərin söylənilib, bir kitabda yazılsa belə ən usta nəqqaşlar tərəfindən rəsm edilməyəcəyini deyək. Eynən Quran-i Kərim kimi

– yanlış başa düşülməsin, əstəğfərullah! – bu kitabın sarsıdıcı gücünün, qətiyyənin, rəsm edilə bilməyəcəyindən irəlir gəlir. Bunu başa düşdüyünüzdən şübhələnmirəm.

Baxın, mən də qulluqda olduğum vaxtlarda dərinlərdəki gerçəkdən, o dünyadan gələn səsdən qorxar, həm də diqqət verməzdim, belə şeylərə lağ eləyərdim. Axırım bu rəzil quyunun dibi oldu! Sizin də başınıza gələ bilər bu; gözüünüzü dörd açın. İndi əməlli-başlı çürüsəm, iyrənc qoxumdan məni, bəlkə, taparlar deyər, ümid eləməkdən başqa əlimdən heç nə gəlir. Bir də tapılanda, rəzil qatilimə xeyirxah adamın verəcəyi işgəncələri xəyalıma gətirməkdən başqa.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

2. MƏNİM ADIM QARADIR

İstənbula, doğulub-böyüdüyüm şəhərə yuxu gəzərgisi kimi girdim. Öləcək kəslər üçün “torpaq çəkdi” deyərlər, mən də ölüm çəkmişdi. Şəhərə girəndə, hər şeydən qabaq tək cə ölümün olduğunu zənn eləmişdim, sonra eşqlə qarşılaşdım. Amma eşq o ara, İstənbula ilk dəfə girəndə şəhərdəki xatirələrım qədər uzaq və unudulmuş bir şeydir. On il qabaq İstənbulda xalamın uşaq yaşındakı qızına aşiq olmuşdum.

İstənbulu tərək elədikdən yalnız dörd il sonra Əcəm¹ ölkəsinin ucsuz-bucaqsız çöllərində, qarlı dağlarında və kədərli şəhərlərində gəzib, məktub daşıyib, vergi toplayanda İstənbulda qalan körpə sevgilimin üzünü yavaş-yavaş unutduğumu başa düşdüm. Tələsa qapılıb bu üzü xatırlamağa çox cəhd elədim, amma nə qədər çox sevirsiniz sevin, insanın heç görmədiyi üzünü unudacağını da anladım. Doğuda katibliklər və səfərlərlə paşaların xidmətində keçirdiyim illərin altıncısında artıq xəyalımda canlandırıdığım üzün İstənbuldakı sevgilimin üzünü olmadığını bilirdim. Altıncı ildə yanlış xatırladığım üzünü daha sonra, səkkizinci ildə bir kərə də unudub, yenə bambaşqa bir şey kimi xatırladığımı da bilirdim. On iki il sonra otuz altı yaşımda şəhərimə geri dönəndə sevgilimin üzünü beləcə çoxdan unutduğumu acı-acı dərk eləyirdim.

Dostlarıımın, qohumlarıımın, məhəlləmdəki tanışlarıımın çoxu bu on iki ildə ölmüşdülər. Xalicə baxan məzarlığa getdim, anam və mən burada olmayanda ölən əmilərim üçün dua elədim. Palçıqlı torpağın qoxusu xatirələrimə qarışdı: bir nəfər anamın məzarının qırağında test qırmışdı, nədənsə kiçik parçalara baxanda ağlamağa başladım. Ölülərəmi, onca ildən sonra qəribə tərzdə hələ həyatda olmağımı, yoxsa tam tərsini sezdiiyim, səfərimi başa vurduğumu hiss elədiyim üçünmü ağlayırdım, bilmirəm. Açıq-aşkar qar yağmağa

¹ İran nəzərdə tutulur (tərc.)

başlamışdı. Ora-bura sovrulan tək-tük dənələrə dalıb getmişdim, öz həyatımın qeyri-müəyyənlikləri içində yolumu itirmişdim ki, baxdım, məzarlığın qaranlıq guşəsində qara bir köpək mənə baxır.

Göz yaşlarım dondu. Burnumu sildim. Mən qara köpəyin dostcasına quyruğunu buladığını görüb, məzarlıqdan çıxdım. Daha sonra ata tərəfdən qohumlarımdan birinin əvvəldən yaşadığı evlərdən birini kirələyib məhəllədə yerləşdim. Ev sahibəsi qadın məni savaşa Səfəvi əsgərlərinin öldürdüyü oğluna oxşatdı. Otağımı yığışdıracaq, yeməyimi hazırlayacaqdı.

Elə bil, İstanbulda yox, dünyanın o başındakı ərəb şəhərlərindən birində müvəqqəti yerləşmişdim, şəhərin necə yer olduğuyla maraqlanan kimi küçələrə çıxdım, uzun-uzadı, doyunca gəzdim. Küçələrimi daralmışdı, yoxsa mənəmi elə gəlirdi? Bəzi yerlərdə bir-birinə qarşılıqlı uzanan evlər arasına sığınmış küçələrdə, belləri yüklü atlara dəyməmək üçün divarlara, qapılara qısıla-qısıla yeriməyə məcbur oldum. Varlılar da artmışdı, yoxsa mənəmi elə gəlirdi. Heyrətamiz bir araba gördüm, beləsi nə Ərəbistanda, nə də Əcəm ölkəsində var; məğrur atların çəkdiyi qala kimi idi. Çəmbərlidəşin orada Toyuqbazarından gələn pis qoxunun içində bir-birinə qarışmış, cır-cındır içində arsız dilənçilər gördüm. Biri kor idi, yağan qara baxıb gülümsəyirdi.

Əvvəllər İstanbul daha yoxsul, daha kiçik, daha xoşbəxt idi desələr, bəlkə, inanmazdım, amma qəlbim belə deyirdi. Çünki geridə qalan sevgilimin evi yerli-yerində cökə və şabalıd ağaclarının arasındaydı, amma qapıdan soruşdum, artıq orada bir başqası yaşayırdı. Sevgilimin anası, xalam ölmüş, Əniştəmlə¹ qızı köçmüşlər, belə vəziyyətlərdə qəlbini və xəyallarınızı necə də rəhmsizcəsinə qırdıqlarını heç bilməyən qapıdakı adamların söylədiyi kimi, başlarına bəzi fəlakətlər gəlmişdi. Sizə indi bunlardan söhbət açmayım, köhnə həyətdəki cökə ağacının budaqlarından kiçik barmağım

¹ Əniştə – yeznə



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

böyükliyündə buz parçaları sallandığını, isti, yamyaşıl və günəşli yaz günlərini xatırladığım həyətin kədərdən, qardan və baxımsızlıqdan insanın ağına ölümü saldığını söyləyim.

Qohumlarımin başlarına gələnlerin bir qismini, əslində, Əniştəmin mənə, Təbrizə yolladığı məktublardan bildirdim. O məktublarda Əniştəm mənə İstanbulla çağırmış, padşahımız üçün gizli bir kitab hazırladığını, mənim ona kömək etmək istədiyimi yazmışdı. Mənim bir vaxtlar Təbrizdə Osmanlı paşaları, valilər, İstanbuldakı sifarişçilər üçün kitablar hazırladığımı Əniştəm eşitmişdi. Təbrizdə gördüyüm iş kitab sifariş eləyən ricaçılardan beh pul alıb, savaşıllardan və Osmanlı əsgərindən şikayətçi nəqqaşlardan, xəttatlardan hələ şəhəri tərk eləyib, Qəzvinə və digər Əcəm şəhərlərinə getməmiş olanları tapmaq, pulsuzluq və bekarçılıqdan şikayətçi bu böyük ustalara səhifələri yazdırıb, nəqş etdirib, cildlətdirib, kitabı İstanbulla yollamaqdı. Gəncliyimdə Əniştəmin mənə aşıladdığı naxış və gözəl kitab eşqi olmasaydı, bu işlərə heç girişməzdım.

Əniştəmin bir zamanlar yaşadığı küçənin çarşıya açılan qurtaracağındakı bərbər ustası hələ kiçik dükanında eyni aynalar, ülgüclər, dəmir qablar, sabun telləri arasında idi. Göz-gözə gəldik, amma mənə tanıdımı, bilmirəm. İçinə isti su doldurduğu baş yumaq üçün qabın tavandan asılan zəncirin ucunda hələ eyni yayı cıza-cıza, irəli-geri yelləndiyini görmək mənə nəşələndirdi.

Gəncliyimdə gəzdiyim bəzi məhəllələr, bəzi küçələr on iki ildə yanıb, kül və duman olub uçmuşdu, yerlərində köpəklərin yol kəsdiyi, sərsərilərin uşaqları qorxutduğu yangın yerləri açılmış, kimisində də mənim kimi uzaqlardan gələnləri heyretləndirən zəngin imarətlər tikilmişdi. Bunların bəzilərinin pəncərələrinə ən bahalılarından rəngli Venesiya pərdələri taxmışdılar. Uca divarların üzərində asılan külafirəngilərdən mən burada olmayanda İstanbulda ikiqatlı çoxlu varlı evi tikildiyini gördüm.

Başqa bir çox şəhərdə olduğu kimi, artıq İstanbulda da pulun heç bir dəyəri qalmamışdı. Mənim Doğuya getdiyim illərdə bir axçaya dörd yüz dirhəmlik iri çörək çıxaran fırınlar, indi eyni pula bunun yarısını və üstəlik, dadı-duzu insana uşaqlığını, qətiyyəni, xatırlatmayan çörək verirdilər. Rəhmətlik anam on iki yumurta üçün üç axça saymaq lazım olduğunu görsəydi, toyuqlar qudurub, başımızı batırmamış başqa bir diyara qaçaq, deyərdi, amma bilirdim, bu ucuz pul hər yeri bürümüşdü. Florensiyadan gələn tacir gəmilərinin sandıq-sandıq bu qəlp pullarla dolu olduğu söylənilirdi. Zərbxanada qabaqlar yüz dirhəm gümüşdən beş yüz axça kəsilirdisə, indi Səfəvilərlə bitib-tükənməyən savaqlar üzündən səkkiz yüz axça kəsilməyə başlamışdı, yeniçərilər aldıkları axçanın Xalicə düşəndə səbzə körpüsündən dənizə tökülən quru lobyalar təki suda üzduyünü görüb üsyan eləmişdilər və düşmən qalası kimi padşahlarımızın sarayını mühasirəyə almışdılar.

Bəyazid cəməsində vəz verən və Həzrəti Məhəmməd soyundan seyid olduğunu elan eləyən Nüsret adlı vaiz də indi bütün bu əxlaqsızlıq, bahalıq, cinayətlər, soyğunlar sırasında ad çıxarmışdı. Ərzurumi adlanan bu vaiz son on iki il içərisində İstanbulu kasıb salan bütün fəlakətləri, Bağçaqapı və Qazançılar məhəlləsi yanğınlarını, şəhərə hər girişində on minlərlə adam aparan vəbanı, Səfəvilərə qarşı savaşda bu qədər can verilməsinin əvəzində bir nəticə əldə olunmamasını, Batıda xristianların üsyanlar qaldıraraq, kiçik Osmanlı qalalarını geri almalarını Həzrəti Məhəmmədin yolundan sapılmasıyla, Quran-i Kərimin əmrlərindən uzaqlaşılması, xristianlara dözümlü göstərilib, sərbəstcə şərab satılıb, çalğı çalınmasıyla izah eləyirdi.

Mənə ərzurumlu vaizdən həyəcanla danışaraq bu xəbərləri verən turşuçu, çarşı – bazarı bürüyən qəlp pulun, yeni dukatların, aslanlı saxta florinlərin, gümüşü getdikcə azalan axçaların eynən küçələri dolduran çərkəzlər, abazalar, minq-



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

reliyalılar, bosniyalılar, gürcülər, ermənilər kimi insanı qəti və geri dönüşü çətin əxlaqsızlığa sürüklədiyini söylədi. Əxlaqsızlar, üsyançılar qəhvəxanalarda toplanırlarmış, səhərə qədər dedi-qodu eləyirlərmiş: kim olduğu bilinməyən lüt-üryanlar, nəşəxor sərsərilər, qələndəri tör-töküntüləri: “Allahın yolu budu” – deyə, meyxanalarda səhərə qədər musiqiylə oynayıb, oralarına-buralarına şişlər soxub, hər cür ədəbsizlik eləyəndən sonra bir-birlərini və kiçik oğlanları becərilərmiş.

Şirin ud səsi eşitdim, onumu axtarıb dinlədim, yoxsa xatirələrim və istəklərim, dediyim ağıl qarışıqlığı zəhər turşuçu ya daha artıq dözə bilməyib, mənə bir çıxış yolumu sezdirdi, bilmirəm. Bildiyim budur ki, bir şəhəri seversiniz, orada çox gəzərsinizsə, illər keçəndən sonra o şəhərin küçələrini yalnız ruhunuz deyil, bədəniniz də elə tanıyar, qarın kədərli-kədərli səpələndiyi qüssə anında ayaqlarınız sizi özünə görə sevdiyiniz bir təpəyə çıxarar.

Beləcə Nalbənd çarşısından çıxıb Süleymaniyyə cəməsinin düz yanından Xalicə yağan qara tamaşa elədim. Quzeyə baxan damlarda qübbələrin külək tutan guşələrini qar indidən basmışdı. Şəhərə girən bir gəminin mənə bərq vura-vura, salam yollaya-yollaya endirilən yelkənləri Xalicin səthiylə eyni qurğuşunsayaq sis rəngində idi. Sərv və çinar ağacları, damların görünüşü, axşamüstünün hüznü, aşağı məhəllələrin iç səsləri, satıcıların bağırıqları və cəmə qabağında oynayan uşaqların səs-küyü beynimdə birləşib, mənə heç təəccüblənməyəcək halda, bundan sonra həyatımı şəhərimdən başqa bir yerdə yaşamayacağımı hiss etdirdi. Bir anlığa sevgilimin illərdən bəri unutduğum üzünün gözlərimin qabağında canlanacağını güman elədim.

Yoxuşdan aşağı endim. Camaatın arasına girdim. Axşam azanından sonra bir ciyərçi dükanında qarnımı doyurdum. Boş dükanın pişik bəsləyən kimi, şəfqətlə loğmalarına göz qoya-qoya mənə qulluq eləyən sahibinin danışdıqlarını diqqətlə dinlədim. Ondan aldığım ilham və təriflə küçələrin

əməlli-başlı qaralmasından sonra Əsir bazarının arxa tərəfindəki dar küçələrdən birinə buruldum, burada qəhvəxanını tapdım.

İçərisi tünlük və bürkü idi. Təbrizdə, Əcəm şəhərlərində lap çox oxşarlarını gördüyüm və orada məddah yox, pərdədar adlanan hekayəçi arxada, ocağın yanındakı hündür yerdə oturmuşdu, bircə rəsm, qalın kağızda tələsik, amma bacarıqla çəkilmiş köpək rəsmi açıb asmış, aradabir rəsmdəki köpəyə işarə eləyə-eləyə, hekayəsini o köpəyin dilindən söyləyirdi.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

3. MƏN KÖPƏYƏM

Gördüyünüz kimi, azı dişlərim o qədər sivri və uzundur ki, ağzıma zorla sığırılar. Bunun mənə qorxunc görkəm verdiyini bilirəm, amma xoşuma gəlir. Bir kərə bir qəssab azı dişlərimin böyüklüyünə baxıb: “Əşi, bu köpək deyil, donuzdur”, – demişdi. Baldırlarından elə qapdım ki, onu, dişlərimin ucunda, yağlı ətinin qurtardığı yerdə omba sümüyünün sərtliyini hiss elədim. Köpək üçün heç bir şey içdən gələn qəzəb və hirsle iyrənc düşməninin ətinə dişlərini batırmaq qədər ləzzətli olammaz. Belə bir fürsət qarşıma çıxanda, qapmağa haqqım olan qurbanım sallana-sallana qabağımdan keçəndə zövqdən gözlərim qaralır, dişlərim, sanki, sızlayıb qamaşır və fərfinə varmadan boğazımdan sizləri qorxudan mıriltılar çıxarmağa başlayıram.

Mən köpəyəm və siz mənim qədər mağil varlıq olmadığınızdan, “heç köpək danışarmı”, – deyirsiniz. Amma o biri yandan ötlülərin danışdığı, qəhrəmanların bilmədikləri kəlmələri söylədikləri hekayəyə özünüzü inandırırırsınız. Köpəklər danışır, amma dinləməyi bacarana.

Əvvəl zaman içində, xəlbir saman içində, bir zamanlar bir paytaxtın ən böyük camelərindən birinə, qoy deyək, adı Bəyazid comesi olsun, bir əyalət şəhərindən naşı vaiz gəlibmiş. Adını, bəlkə, gizlətməz, məsələn, ona Nüsrət xoca demək lazımdır, ancaq başqa nə yalan söyləməli, kütbeyin bir vaizmiş bu adam. Amma başında nə qədər az ağıl-kamal varsa, dilində də, məşallah, o qədər qüdrət varmış. Hər cümə camaatı elə coşdurur, elə ağladır, gözləri quruyub bayırlar, halı pisləşənlər olurmuş. Amandır, heç də yanlış başa düşülməsin; o heç əvvəlki dili qüvvətli vaizlər kimi ağlamamış; tamam əksinə, hamı ağlayanda, onun kirpiyi belə tərpənməz, camaatı töhmətləyən kimi, danışmağa daha da güc vermiş. Danlanmağı sevdiklərindən, deyəsən, bütün

bostançılar, əsilzadələr, halvaçılar, aşağı təbəqənin adamları və özü kimi bir çox vaiz bu adama qul olmuşlar. Eh, o da köpək deyilmiş ki, çiy süd əmmiş insan oğlu imiş; bu heyran tünlüyü qarşısında özündən yaxşıca keçir, baxır ki, camaatı ağlatmaq qədər qorxutmağın da bir ləzzəti var, üstəlik, bu işdə daha çox çörək var, ipin ucunu əməlli-başlı itirib, deməyə başlayırmış ki:

Bahalığın, vəbanın, məğlubiyyətin yeganə səbəbi Həzrəti-Peyğəmbər zamanındakı İslamı unudub, müsəlmanıq deyə, başqa kitablara və yalanlara uyub-inanmağımızdır. Həzrəti-Peyğəmbər zamanında mövlud oxutmaq mı vardı? Ölüyə qırx mərasimi düzəltmək, ruhu üçün halva və yemək bişirmək mi vardı? Həzrəti-Məhəmməd zamanında Quran-i Kərimi şərq kimi, məqamla oxumaq mı vardı? Mina-rəyə çıxıb, səsim nə qədər gözəl, ərəbcəm necə də ərəb kimidir deyib, lovğalana-lovğalana, qadınsayaq əzilib büzülə-büzülə məqamla azan oxumaq mı vardı? Məzarlara gedib yalvarırlar, ölülərdən mədəd umurlar, türbələrə gedib büt-pərəstlər kimi daşa səcdə eləyirlər, çit bağlayırlar, nəzir deyirlər. Bu ağılları verən təriqətçilərmı vardı Həzrəti-Məhəmməd zamanında? Təriqətçilərin ağıl xocası İbn Ərəbi Fironun imanla öldüyünə and içib günahkar olub. Təriqətçilər, mövləvilər, xəlvətilər, qələndərilər çalğı çala-çala Quran-i Kərim oxuyub, uşaq, oğlan hamısı birlikdə “dua eləyirik” deyə, rəqs eləyib oynayanlar – bunlar kafirdir. Təkkələr yıxılmalı, təməlləri yeddi arşın qazılmalı, çıxan torpaq dənizə tökülməlidir ki, ancaq oralarda namaz qılın bilsin.

Daha da qızışıb ağzından qıgılcım saçsa bu Nüsrət xoca: “Ey möminlər, qəhvə içmək haramdır, – deyirmiş. – Peyğəmbər həzrətləri bunun zehni uyuşdurduğunu, mədəni dəldiyini, bel boşluğu və qısırlıq yaratdığını bildikləri və qəhvənin şeytan oyunu olduğunu başa düşdükləri üçün içməmişdilər. Bundan başqa, indi qəhvəxanalar kef əhlinin, zövq düşkünü varlıların diz-dizə oturub, hər cür ədəbsizlik



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

elədikləri yerlərdir və hətta təkkələrdən əvvəl qəhvəxanalar bağlanmalıdır. Kasıbın qəhvə içməyə pulumu var? Qəhvəxanalara gedir, qəhvəylə beynini dumanlandırır, ipin ucunu elə itirirlər ki, orda itin, köpəyin danışdıqlarını doğru zənn eləyib, dinləyirlər; bu Nüsrət xoca: “Köpəkdir, bax, mənə və dinimizə küfr eləyir”, – deyirmiş.

İcazənilə, bu vaiz əfəndinin son sözünə cavab vermək istəyirəm. Əlbəttə, hacı-xoca-vaiz-imam dəstəsinin biz köpəkləri heç sevməmələri məlumunuzdu. Mənə qalarsa, məsələ Həzrəti-Məhəmmədin üstündə yatmış bir pişiyi oyatmamaq üçün ətəyini kəsməsiylə bağlıdır. Pişiyə göstərilən bu nəzakətin bizlərə göstərilmədiyi xatırlanıb və nankor olduğu ən səfeh adam oğlu tərəfindən belə bilinən bu məxluqla əzəli savaşıımız üzündən: “Rəsulullahın köpəklərlə düşmənçiliyi vardı”, – demək tələb olunur. “Abdəsti pozar”, – deyər camelələrə buraxılmamağımız, yüz illərdir, came həyətlərində təəssübkeşlərin sıırlı süpürgələrindən yediyimiz zərbələr pis niyyətlərlə yaradılmış bu yanlış təfsirin nəticəsidir.

Sizə Quran-i Kərimin ən gözəl surələrindən Kəhf surəsini xatırlatmaq istəyirəm. Bu gözəl qəhvəxanada, aramızda Quran-i Kərim oxumayan kitabsızlar olduğuna görə yox, belə hafizələri təzələmək üçün: bu surədə büt-pərəstlər arasında yaşamaqdan bezmiş yeddi gəncdən söhbət açılır. Bunlar bir mağaraya sığınıb yatırlar. Allah bunların qulaqlarına bir-bir möhür vurur və onları düz üç yüz doqquz il yatırdır. Oyananda aradan bu qədər vaxt keçdiyini bu yeddi gəncdən biri insanlar arasına qarışanda, əlindəki yaramayan sikkədən başa düşür: çox çaşırlar. İnsan oğlunun Allaha bağlılığını, onun möcüzələrini, zamanın keçiciliyini, dərin yuxunun şirinliyini nəql eləyən surənin istər-istəməz sizə xatırladacağım on səkkizinci ayəsində bu yeddi gəncin yatdığı Əshabi-Kəhf adlı mağaranın girişində yatan köpəkdən bəhs var. Təbii ki, hər kəs Quran-i Kərimdə öz adının olmasıyla qürurlana bilər. Bir köpək kimi, bu surəylə öyünür

və düşmənlərinə yava it deyən ərzurumilərin ağllarını, inşallah, başlarına gətirər deyirəm.

Onda köpəklərə qarşı bu düşmənçiliyin əsli-əvası nədir? “Köpək murdardı”, – niyə deyirsiniz, evinizə köpək girəndə niyə hər yeri başdan-ayağa silib-süpürürsünüz? Bizə toxunanın abdəsti pozulur? Koftanızın ucu bir köpəyin nəm tüklərinə azacıq toxunsa, niyə koftanı başdanxarab əsəbi qarılar kimi yeddi kərə yumağı şərt qoyursunuz? Bir köpək qazanı yaladı deyə, qazanın ya atılmalı, ya qalaylanmalı olduğunu ancaq qalayçılar aydınlaşdırı bilər. Bəlkə də, pişiklər.

Nə zaman ki obalardan, düzəngahlardan, köçəbəlikdən əl çəkilib şəhərə köçüldü, çoban köpəkləri obada qaldı, o zaman biz köpəklər murdar olduq. İslamiyyətdən qabaq iki aydan biri it ayı idi. İndisə it oldu nəhs. Öz dərdlərimlə bu axşam bir az ibrət dərsi almaq istəyən siz dostlarınızı kədər-ləndirmək istəmirəm, mənim əsib-coşmağım vaiz əfəndinin qəhvəxanalarımızı atıb-tutmasıdır.

Bu ərzurumlu Nüsrətin atasının naməlum olduğunu söyləsəm, nə deyərlər? Mənə də demişdilər ki, sən nə cür köpəksən, uştan qəhvəxanada rəsm asıb, hekayə danışan məddahdır deyə, sən onu qorumaq üçün, al ey, vaiz əfəndiyə böhtan atırsan. Haşa, dil uzatmıram. Mən qəhvəxanalarımızı çox sevirəm. Bilirsinizmi ki, rəsmim belə ucuz kağız üzərinə nəqş olunduğu üçün, ya da köpək olduğuma görə kədərli-nirəm də, mən sizlərlə birlikdə adam kimi oturub, qəhvə içmə-diyimə heyifsilənirəm. Biz qəhvəmiz və qəhvəxanalarımız üçün ölürük... Amma o da nə... Ustam, bax, mənə cəzbedən qəhvə verir. “Heç rəsm qəhvə içərmimi?” – deməyin; baxın. Baxın, köpək laqqır-laqqır qəhvə içir.

Ooh, aman, çox yaxşı gəldi, içimi isitdi, gözlərimi kəs-kinləşdirdi, zəhnimi açdı və baxın, ağılıma nə gəldi. Venesiya doçu¹ padşahımızın qızı Nurhəyat Sultana hədiyyə kimi, Çin ipəyindən, top-top qumaşlardan, üstü mavi çiçəkli Çin

¹ Doç – knyaz, hakim



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

köynəklərindən başqa nə yollayıb, bilirsinizmi? Tükləri ipəkdən, qunduz tükündən yumşaq işvəli bir firəng köpəyi. Bu köpək elə nazlı imiş ki, bir də qırmızı ipəkdən libası varmış. Bizim tanışlardan biri onu rahatlayıb, ondan bilirəm. Bu Firəng ölkəsində az qala köpəklərin hamısı belə libas geyərmiş. Orada, guya, kübarlar kübarı bir firəng qarısının çılpaq köpəkmi görüb, yoxsa köpəyinkinimi görüb, bilmirəm daha, “Ayy, heyvan çılpaqdı!” – deyə yıxılıb özündən getdiyini söyləyirlər.

Firəng gavurlarının ölkəsində az qala hər köpəyin bir sahibi varmış. Zavallı köpəklər boyunlarında zəncir, ən səfil kölələr kimi zəncirlənmiş halda, hərdənbir sürütlənə-sürütlənə küçələrdə gəzdirilirlərmiş. Həmin adamlar sonra bu zavallı köpəkləri zorla evlərinə soxar, hətta onları yataqlarına da salarlarmış. Bir köpək o biriylə imsiləşib sevimək nədir, yanaşı belə gəzməzmiş. Zəncirlər içində o yazıq hallarıyla küçədə qarşılaşırdırlarsa, hüznü gözləriylə bir-birlərini uzaqdan xeyli süzərlərmiş. Bizim İstanbul küçələrində sürülər, dəstələr halında sərbəstcə gəzən köpəklər olmağımız, ağa, sahib tanımadan lazım gələndə yol kəsməyimiz, kefinizin istədiyi isti guşədə qıvrılıb, kölgəyə uzanıb mışıl-mışıl yatmağımız, istədiyimiz yeri batırıb, istədiyimizi qapmağımız gavurların ağıllarına sığışan şeylər deyil. Görəsən, bu səbəbdənmi ərzurumlu heyranlarının İstanbul küçələrində sədəqə üçün dualarla köpəklərə ət atılmasına, bunun üçün vəqflər qurulmasına qarşı olduqlarını fikirləşmədim. Əgər bunların niyyəti köpəklərə düşmənlikdən başqa həm də gavurluq eləməkdirsə, köpək millətinə düşmənçiliyin elə gavurluğun özü olduğunu xatırladım. Bu rəzillərin, ümidvaram ki, uzaq olmayan edamlarında bəzən ibrət olsun deyə, elədikləri kimi, cəllad dostlar bizləri də parçalayıb yeməyə çağırırlar.

Axırda bunu danışaq: bundan əvvəlki sahibim çox adil bir insan idi. Gecə soyğuna çıxanda işi bölüşürdük. Mən hürməyə başlayan kimi, o, qurbanının xirtdəyini kəsər, beləcə

hərifin fəryadı eşidilməzdi. Əvəzində də, cəzalandırdığı günahkarları kəsir, qaynadır, mənə verirdi, yeyirdim. Mən çiyət sevmirəm. Ərzurumlu vaizin cəlladı, yəqin, artıq bunu da, inşaallah, fikirləşər, o pisin ətinə çiy-çiy yeyib, mədəmi pozmamam.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

4. QATİL DEYƏCƏKLƏR MƏNƏ

O ağlıkəmi öldürməzdən bir az qabaq belə hər hansı adamın canını alacağım mənə deyilsə, inanmazdım. Buna görə tutduğum iş bəzən üfüqdə yox olan yad gəmi kimi məndən getdikcə uzaqlaşır. Bəzən özümü heç bir cinayət işlətməmiş təki də hiss eləyirəm. Zavallı Zərif qardaşımı heç də istəmədən gəbərtdiyimin üstündən dörd gün keçib və indi-indi vəziyyətə bir az alışmışam.

Qabağıma çıxan iyrənc məsələni adam öldürmədən çözməyi çox istərdim, amma dərhal da başqa bir yol olmadığını başa düşdüm. İş dərhal orada bitirdim; bütün məsuliyyəti üstümə götürdüm. Bir ağılsızın iftirası üzündən bütöv nəq-qaşlar cəmiyyətinin təhlükəyə atılmağına izin vermədim.

Bununla belə qatilliyə alışmaq çətin işdir. Evdə dura bilmirəm, küçəyə çıxıram, küçədə dura bilmirəm, o birinə gedirəm, sonra o küçədən sonrakına gedirəm və insanların üzlərinə baxdıqca görürəm ki, əllərinə hələ cinayət işləmək fürsəti keçirmədikləri üçün bir çox adam özünü məsum zənn eləyir. Bu kiçik tale və qədər məsələsi üzündən insanların çoxunun məndən daha əxlaqlı və yaxşı olduğuna inanmaq çətinidir. Olsa-olsa, hələ cinayət işlətmədikləri üçün bir az sadəlvəh görkəmli olurlar və bütün səfehlər kimi yaxşı niyyətli görünürlər. Gözündə zəka işıltısı, üzündə ruhundan boy verən kölgə gördüyüm hər kəsin gizli qatil olduğunu dərk eləməyim üçün o zavallını öldürəndən sonra İstanbul küçələrində dörd gün gəzməyim bəs elədi. Təkcə səfehlər məsumdur.

Bu axşam, məsələni, Əsir bazarının arxasındakı qəhvə-xanada isti qəhvəmlə isinir, arxadakı köpək rəsinə baxıb köpəyin danışdıqlarına hamıyla birlikdə özümü unudub güləndə yanımda oturan bir hərifin də mənim kimi, qatilin biri olduğu hissi məni bürüdü. O da mənimtək məddaha gülə bilərdi, amma qolunun mənim qolumun böyründə,

məhrəm-məhrəm durmasındanmı, fincanı tutan titrək barmaqlarının narahatlığındanmı, nədən bilmirəm, onun da mənim soyumdan olduğuna hökm verdim və birdən dönüb üzünə dik-dik baxdım. Dərhal qorxdı, üzü qıpqırmızı qızardı. Qəhvə dağılanda bir tanıışı onun qoluna girmişdi: “Artıq Nüsrət xocaçılar buranı basır”, – deyirdi.

O, adamı qaş-göz işarəsiylə susdurdu. Onların qorxuları mənə də sirayət elədi. Kimsə kimsəyə güvənmir, hamı hər an qarşısındakından alçaqlıq gözləyir.

Hava daha da soyumuş və küçələrin künc-bucaqlarında, divar diblərində qar əməlli-başlı qalmış, qalxmışdı. Qatı qaranlıqda bədənım yolunu dar küçələri hiss eləyə-eləyə tapır. Bəzən də pərdələri yaxşıca çəkili, pəncərələri qapqara taxtayla qapalı evlərin bir yerindən içəridə hələ yanan qəndilin solğun işığı eşiyə sızıb, qarda bərq vurur, çox zamansa heç bir işıq, heç bir şey görə bilmirəm və gözətçilərin zopalarını daşlara vurmasına, çılgın köpək sürülərinin ulartılmasına, evlərin içlərindən gələn iniltilərə qulaq verib, yolumu tapıram. Bəzən gecəyarıları şəhərin dar və qorxunc küçələri qarın, sanki, öz içindən sızan möcüzə işıqla işıqlandırır, qaranlıqda, xarabalıqlar və ağaclar arasında yüz illərdir İstanbulu bənzərsiz eləyən xəyalatları gördüyümü güman eləyirəm. Bəzən də evlərin içindən bədbəxtlərin uğultusu gəlir; ya xırhaxırla öskürür, ya burunlarını çəkir, ya yuxularında ağlayır, qışqırıb-bağırırlar, ya da böyürlərindəki uşaqlar ağlayan da ər-arvadlar bir-birlərini boğazlamağa girişirlər.

Qatil olmamışdan qabaqkı xoşbəxt həyatımı xatırlamaq, nəşələnmək üçün bir-iki axşam bu qəhvəxanada məddahı dinləməyə gəldim. Bütün ömrümü birlikdə keçirdiyim nəq-qaş qardaşlarımmın çoxu hər axşam gəlir. Ta uşaqlıqdan bəri birlikdə nəqş elədiyimiz ağılkəmə qıyandan artıq heç birini görmək istəmirəm. Bir-birlərini görüb dedi-qodu eləmədən bir iş görə bilməyən qardaşlarımmın həyatında, buradakı rəziləyləncə havasında məni utandıran çox şey var. Məni yekə-



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

xana bilib, iynələməsinlər deyə, məddah üçün bir-iki rəsm də mən çəkdim, amma bunun qısqanclığın qabağını alacağına da inanmıram.

Amma qısqanmaqda çox haqlıdılar. Rəng qarışdırmaqda, cədvəl çəkməkdə, səhifə bəzəməkdə, mövzu seçməkdə, üz çəkməkdə, kütləvi savaşı və ov məclislərini yerləşdirməkdə, heyvanları, padşahları, gəmiləri, atları, savaşçıları, aşıcıları rəsm eləməkdə, nəqşin içinə ruhun şeirini tökməkdə, hətta qızıl suyuna çəkməkdə də ən usta mənəm. Bunu sizə öyünmək üçün yox, məni başa düşməyiniz üçün söyləyirəm. Qısqanclıq, zaman keçdikcə, usta nəqqaşın həyatında zəruri bir şey olur.

Narahatlıqdan getdikcə uzanan gəzintilərin ortasında bəzən saf, bəzən məsum din qardaşlarımdan birisiylə göz-gözü gəlirəm və birdən içimdə bu qəribə düşüncə baş qaldırır: indi qatil olduğumu fikirləşsəm, qarşımdakı bunu üzüm-dən başa düşəcək.

Beləcə dərhal özümü başqa şeylər fikirləşməyə məcbur eləyirəm: lap ilk gənclik illərimdə namaz qılanda qadınları fikirləşməmək üçün həya içində qıvrıla-qıvrıla özümü məcbur elədiyim kimi. Amma ikiləşməyi ağılımdan heç cür çıxara bilmədiyim o gənclik böhranlarının əksinə, işlətdiyim cinayəti unuda bilirəm.

Bütün bunları vəziyyətimlə bağlı olduğu üçün danışdığımı başa düşürsünüz. Bir şeyi ağılımdan belə keçirsəm, hər şeyi başa düşərsiniz. Bu da məni aranızda xəyal kimi gəzən adsız, şəxsiyyətsiz qatil olmaqdan çıxarır, yaxasını ələ vermiş, siması bəlli olan, başı vurulacaq adı bir günahkar vəziyyətinə salır. İzin verin ki, hər şeyi fikirləşməyim, özümə bəzi şeylər saxlayım: sizin kimi incə adamlar da ayaq izlərinə baxıb oğrunu tapan kimi, kəlmələrimdən və rənglərimdən mənim kim olduğumu kəşf eləməyə çalışsınlar. Bu da bizi indi çox dəbdə olan üslub məsələsinə gətirib çıxarır: Nəqqaşın şəxsi üsulu, özünəməxsus rəngi, səsi varmı, olmalıdır mı?

Ustalar ustası, nəqşin piri Behzadın bir rəsmini götürək. Cinayət rəsmi olduğu üçün mənim vəziyyətimlə də yaxşı uyan bu misilsiz şeyə, rəhmsiz taxt davasında öldürülmüş bir Əcəm şahzadəsinin kitabxanasından çıxmış Herat işi olan doxsanilik qüsuruz kitabın Xosrov və Şirinin hekayəsini səhifələrində nəql elədiylə rastlaşmışdım. Xosrov və Şirinin sonunu bilirsiniz; Firdovsinin yox, Nizaminin nəql elədiyini deyirəm:

İki aşıq nə macəralar və fırtınalardan sonra evlənir, amma Xosrovun əvvəlki arvadından olan oğlu gənc Şiruyə şeytan kimidir, onları rahat buraxmır. Bu şahzadənin atasının taxtında və gənc arvadı Şirində gözü var. Nizaminin “Ağzı şirlər kimi pis qoxuyardı” dediği Şiruyə bir yol tapıb, atasını əsir alır və taxtında oturur. Bir gecə atasının Şirinlə yatdığı otağa girir, qaranlıqda toxuna-toxuna onları yataqda tapıb xəncəriylə atasını ciyərindən bıçaqlayır. Atasının qanı səhərə qədər axacaq və yanında rahatca uyuyan gözəl Şirinlə yatdıqları yataqda öləcək.

Böyük ustad Behzadın rəsmi bu hekayə qədər illərdən bəri içimdəki əsl qorxunu da üzə çıxarırdı: gecəyarısı qaranlıqda oyanıb, göz-gözü görməyən otaqda taqquqlar salan başqa adamın olduğunu bilməyin dəhşəti! O başqa adamın bir əlində xəncər olduğunu, o biri əliylə sizin boğazınızdan yapışdığını fikirləşin. Otaqda incə-incə işlənmiş divar. Pəncərə və çərçivə naxışlarının, sıxılmış xirtdəyinizdən çıxan səssiz fəryadın rəngindəki qırmızı xalının ilmə və düyünlərinin, qatili-nizin sizi öldürəndə, yalın və iyrənc ayağıyla heyfi gəlmədən basdığı misilsiz yorğana ağlagəlməz incəliklə və nəşəylə işlənmiş sarı və bənövşəyi çiçəklərin hamısı eyni məqsədə xidmət eləyir: bir yandan baxdığınız rəsmi gözəlliyini vurğulayanda, bir yandan da içində öldüyünüz otağın, tərki elədiyiniz dünyanın nə qədər gözəl yer olduğunu xatırladırlar. Rəsmi və dünyanın gözəlliyinin sizin ölümünüzə etinasızlığı, öləndə yanınızda arvadınız da olsa, yapyalqız olmağınız rəsmə baxanda beynimizi dəng eləyən əsl mənadır.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

“Behzadındır”, – iyirmi il qabaq mənimlə birgə titrəyən əllərindəki kitaba baxan usta demişdi. Üz-gözü başımız üstündəki şamdan yox, görmə zövqündən işıqlanmışdı: “O qədər Behzadındır ki, imzaya ehtiyac yoxdur”.

Behzad da bunu bildiyindən imzasını rəsmın gizli bir guşəsinə belə atmamışdı. İxtiyar qocaya görə, Behzadın bu əməlində həya və sıxıntı vardı. Əsl hünər və ustalıq həm bənzərsiz möcüzə rəsm eləmək, həm də bu möcüzədə nəqqaşın kimliyini ələ verən bir iz buraxmamaqdı.

Zavallı qurbanımı can hövlüylə, bildiyim kimi və kobud üsulla öldürdüm. Əsərimdən geriyə məni ələ verəcək insani hər hansı iz qalıb-qalmadığını araşdırmaq üçün gecələr bu yangın yerinə gəldikcə üslub məsələləri beynimə daha çox girməyə başladı. Üslub adıyla yapışdıqları şey yalnız insani iz buraxmamağımıza imkan verən xətdir.

Yağan qarın aydınlığı olmasaydı da, buranı tapardım. Bura iyirmi beş illik dostumu qətlə yetirdiyim yangın yeridir. Qar mənim imzam kimi görünəcək bütün izləri örtüb, yox eləyib. Bu, Allahın da üslub, imza məsələsində mənimlə və Behzadla eyni fikirdə olduğunu üzə çıxarır. Dörd gecə əvvəl o ağılsızlığın irəli sürdüyü kimi, bağışlanmaz bir günahı fikirləşmədən belə nəqş eləyəndə işləmiş olsaydıq, Allah biz nəqqaşlara bu sevgini göstərməzdi.

O axşam Zərif əfəndiylə bu yangın yerinə girəndə hələ qar yağırmırdı. Uzaqlardan yangılı-yanğılı gələn köpək ulartılarını eşidirdik.

“Niyə bura gəldik? – deyə yazıq soruşurdu. – Bu vaxtda burada mənə nə göstərəcəksən?”

“İrəlində bir quyu, ondan da on iki addım o tərəfdə illərdən bəri gizlətdiyim, basdırılmış pulum var, – dedim. – Bu danışdıqlarını bir kimsəyə söyləməsən, Əniştə əfəndi də, mən də səni sevindirərik”.

“Deməli, başdan bəri bilə-bilə iş gördüyünü qəbul eləyirsən...” – həvəslə dedi.

“Eləyirəm”, – deyə çarəsizliklə yalan söylədim.

“Çəkdiyiniz rəsm çox böyük günahdır, bilirsənmi? – sadə lövhlüklə dedi. – Kimsənin cürət eləmədiyi küfr, kafirlikdir. Cəhənnəmin lap dibində yanacaqsınız. Əzabınız, əziyyətləriniz heç qurtarmayacaq. Məni də ortağ elədiniz”.

Bu sözləri eşidəndə, dəhşətlə başa düşürdüm ki, bir çox adam ona inanacaqdı. Niyə? Çünki bu sözlərin elə gücü, elə cazibəsi var idi ki, istər-istəməz insan bağlılıq duyur, başqa alçaqlar haqqında düz çıxmasını istəyirdi. Hazırladığı kitabın gizliliyi və verdiyi pullar üzündən Əniştə əfəndi haqqında bu cür dedi-qodular əslində, çox çıxırdı. Üstəlik, Baş nəqqaş Ustad Osman da ona nifrət eləyirdi. Müzəhhib¹ həmkarımın iftirasını bilə-bilə bu həqiqətlərin üzərinə hiyləgərcəsinə oturtduğunu da fikirləşmişdim. Nə qədər səmimi idi?

Bizi bir-birimizə qarşı qoyan iddialarını ona təkrarlatdım. Sözü çək-çevir eləyib gəvələmədi. Sanki, birlikdə keçirdiyimiz şəyirdlik illərimizdə özümüzü Ustad Osmanın şilləsindən qorumaq üçün məni bir qəbahəti örtməyə çağırırdı. Səmi-miliyinə o vaxtlar inanırdım. Şəyirdliyində də gözlərini belə geniş açardı, amma o vaxt hələ onlar təzhibdən² kiçilməmişdi. Ancaq heç ona sevgi duymaq istəmədim, çünki hər şeyi başqalarına söyləməyə hazırdı.

“Bax, – məcburi ustalıqla dedim, – xətt salıxı, kənar naxışı tapırıq, cədvəl çəkir, səhifələri rəngli qızılla parıl-parıl naxışlayırıq. Ən gözəl rəsmləri biz çəkir, dolabları, qutuları şənləndiririk. İllərdir bunları eləyirik. Bu, bizim işimizdir. Bizə rəsm sifariş eləyirlər, bu çərçivənin içinə gəmi, ceyran, padşah oturt, belə quşlar, bunun kimi adamlar olsun, hekayənin bu məclisi, filankəs belə dursun, deyirlər, biz də çəkirik. Bax: “Bu dəfə içindən gələn bir at çək bura” – dedi Əniştə əfəndi. Üç gün içimdən gələn at rəsinin nə olduğunu başa düşməkdən ötrü qədim böyük ustadlar kimi, yüz dəfələrlə at

¹ *Müzəhhib* – naxış vuran

² *Təzhib* – naxış vurmaq



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

cızdım. Əlimi alışdırmaq üçün kobud səmərqəndi kağızda cızdığım bədii atı çıxarıb ona göstərdim. Təsirlənib kağızı aldı və solğun ay işığında gözlərini yaxınlaşdırıb, qara-ağ atlarına tamaşa eləməyə başladı. “Şirazlı, Heratlı qədim ustadlar, – dedim, – Allahın istədiyi və gördüyü əsl at rəsmi çəkmək üçün nəqqaşın əlli il durub dayanmadan at cızmalı olduğunu deyir, həm də ən yaxşı at rəsminin qaranlıqda cızılacağını təsdiqləyirdilər. Çünki əlli ildə əsl nəqqaş çalışa-çalışa kor olur, əli cızdığı atı əzbərləyir”.

Üzündə ta uşaqlıq illərimizdə onda gördüyüm məsum baxış mənim atlarıma dalıb getmişdi.

“Bizə sifariş eləyirlər, biz də ən gizli, əlçatmaz atı qədim ustadların cızdığı kimi, o qədər çəkməyə çalışırıq, sifariş elədikləri şeydən sonra bizi günahlandırmaları haqsızlıqdır”.

“Bilmirəm, bu, doğrudurmu? – dedi. – Bizim də cavabdehliyimiz, iradəmiz var. Mən Allahdan başqa kimsədən qorxmuram. O da bizə yaxşıyla pisi ayırd eləmək üçün ağıl verir”.

Yerində verilən cavabıydı.

“Allah hər şeyi görür, bilir, – ərəbcə dedim. – Sənin, mənim, bizim bu işi bilmədən gördüyümüzü də başa düşəcək. Əniştə əfəndini kimə satacaqsan? Bu işin arxasında padşahımız həzrətlərinin olduğuna inanmırsanmı?”

Susdu.

Fikirləşdim, doğrudan, bu qədər quşbeyin idimi, yoxsa səmimi Allah qorxusundan soyuqqanlılığını itirib sataşırdımı?

Quyunun yanında durduq. Qaranlıqda bir an gözlərini görən kimi olub, qorxdığını başa düşdüm. Ona yazığım gəldi. Ox yaydan birdəfəlik çıxmışdı. Qarşımdakının yalnız ağılsız qorxaq yox, rəzil olduğunu bir kərə təsdiqləməsi üçün Allaha dua elədim.

“Buradan on iki addım sayıb qazacaqsan”, – dedim.

“Sonra siz neyləyəcəksiniz?”

“Əniştə əfəndiyə deyərəm, rəsmləri yandırar. Başqa neyləyə bilərik ki? Ərzurumlu Nüsrət xocanın camaatından belə

bir söhbət olduğunu eşidərlərsə, nə bizi sağ qoyarlar, nə də nəqqaşxana qalar. Onlardan tanıdığın varmı? Bu pulu indi sən qəbul elə ki, bizi onlara satmayacağını başa düşək”.

“Pul nəyin içindədir?”

“Köhnə bir turşu küpünün içində yetmiş beş dənə Venesiya qızılı var”.

Venesiya dükatlarını başa düşdüm, amma ağılıma bu turşu küpü niyə gəlmişdi? O qədər süni idi ki, inandırıcı oldu. Beləcə Allahın mənim yanımda olduğunu bir kərə də başa düşdüm, çünki hər il daha da pulgir olan şəyirdlik dostum artıq göstərdiyim səmtə on iki addım saymağa həvəslə başlamışdı.

Ağılımda o an iki şey vardı. Torpağın altında heç Venesiya qızılı-mızılı yoxdur! Pul verməsəm, bu alçaq ağılkəm bizi məhv eləyəcək. Bir anlığa içimdən o alçaq ağılkəmi şəyirdliyimizdə bəzən elədiyim kimi, qucaqlayıb öpmək keçdi içimdən, amma illər bizi bir-birimizdən o qədər uzaqlaşdırmışdı ki! Ağılım torpağın necə qazılacağına getmişdi. Dırnaqlarımızlamı? Bütün bunları fikirləşməyim, buna fikirləşmək deyilərsə, bir göz qırpımı qədər sürdü, sürmədi.

Quyunun yanında duran kəsəyi tələşlə iki əlimlə qapdım. O artıq yeddinci-səkkizinci addımında olanda çatıb, başının arxa hissəsinə bütün gücümlə endirdim. Daş başına elə güclü və sərt tərzdə endi ki, bir anlığa, sanki, öz başıma enən kimi, sarsıldım, hətta yazığım gəldi. Amma tutduğum işə peşman olacağımdan başladığım işi tez bitirmək istəyirdim. Çünki yerdə elə çırpınmağa başlamışdı, insan istər-istəməz daha da tələşə düşürdü.

Onu quyunun dibinə atandan çox sonralar da nəqqaşın zərifliyinə, qətiyyətinə, yaraşmayan kobud iş olduğunu fikirləşdim.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

5. MƏN ƏNİŞTƏNİZƏM

Mən Qaranın Əniştə əfəndisiyəm, amma mənə başqaları da Əniştə deyirlər. Bir zaman anası məni Qaranın elə çağırmasını istəyərdi, sonra bunu yalnız Qara deyil, hamı elədi. Qara evimizə gedib-gəlməyə bundan otuz il qabaq, Ağsara-yın arxasındakı cökə və şabalıd ağaclarının kölgələdiyi o qaranlıq və nəmli küçədə yerləşməyimizdən sonra başladı. O, bundan əvvəlki evimizdi. Yay ayları mən Mahmud paşayla səfərə çıxsam da, payızda İstanbula qayıdanda Qaranı anasıyla bizim evə sığınmış görürdüm. Rəhmətlik anası bizim rəhmətlik xanımın böyük bacısı idi. Bəzən də qış axşamları evə qayıdanda anasıyla mənimkini bir-birlərini qucaqlamış, gözləri yaşlı dərdləşən görürdüm. Heç birində qərar tuta bilmədiyi kiçik və ucqar mədrəsələrdə müdərrişlik¹ eləyən atası hövsələsiz idi, qəzəbliydi və əməlli-başlı da içərdi. Qara o zamanlar altı yaşındaydı, anası ağlayanda ağlayar, anası susanda susar, mənə Əniştənizə qorxuyla baxardı.

İndi onu qarşımda qətiyyətli, kamala yetmiş və hörmət-kar baldızım oğlu kimi görməkdən məmnunam. Mənə göstərdiyi hörmət, əlimi öpməsində ehtiyat, hədiyyə gətirdiyi monqol hoqqasını² verəndə: “Təkcə qırmızı mürəkkəb üçündür” deməsi, qarşımda diqqətlə dizlərini birləşdirmiş halda ağır oturuşu – bütün bunlar yalnız onun olmaq istədiyi ağıl başında, yetkin adam olduğunu deyil, mənim də olmaq istədiyim ahıl adam olduğumu mənə bir daha xatırladır.

Bir-iki kərə gördüyüm atasına oxşayır. Uzun boyu, incə, bir az əsəbi əl-qol hərəkətləri var, amma bu, ona yaraşır. Əllərini dizlərinin üstünə qoyması, mən vacib bir şey söyləyəndə, “başa düşürəm, hörmətlə dinləyirəm” deyən baxışlarla gözlərimin düz içinə baxması, sözlərimin vəzninə uyğun gizli bir

¹ *Müdərrişlik* – müəllimlik

² *Hoqqa* – mürəkkəbqabı

məqamla başını yırğalaması çox yerindədir. Bu yaşına çatdım, əsl hörmətin ürəkdən deyil, kiçik təfərrüatlardan və boyun əyməkdən qaynaqlandığını bilirəm.

Anasının bizim evimizdə oğluna gələcək gördüyü üçün hər bəhanəylə onu bura tez-tez gətirdiyi illərdə kitablardan xoşu gəldiyini kəşf etmək bizi bir-birimizə bağladı və ev əhlinin yaraşdırdığı sözlə, mənə şeyirdlik elədi. Ona şirazlı nəqqaşların üfüq cizgisini rəsmi ta yuxarisına çəkməklə Şirazda yeni bir üsulu ortaya çıxartdıqlarını danışdım. Leylisinin eşqindən dəli olan Məcnunu hamı çöllərdə pərişan rəsm eləyəndə, böyük usta Behzadı necə onu yemək bişirən, üfləyib odunları alısdırmağa çalışan, çadırlar arasında gəzən qadınların tünlüyü içində, amma daha da yalqız göstərdiyini danışdım. Xosrovun gecəyarısı göldə çimən çılın-çılpaq Şirinə tamaşa elədiyi anı rəsme çəkən rəssamların çoxunun Nizaminin şeirini oxumayıb, aşıqların atlarını və libaslarını ağillara gələn rənglərlə boyamalarının nə qədər gülünc olduğunu söyləyər, çəkdiyi mətni belə diqqətlə və ağıllı-başlı oxumayacaq qədər etinasızdısa, o nəqqaşın əlinə qələmi, fırçanı almasının puldan başqa heç bir səbəbi olmayacağını danışdım.

İndi Qaranın başqa bir təməl biliyi də əxz elədiyini sevinclə görürəm: əgər nəqş və sənətdə ümidini itirmək istəmirsənsə, ehtiyatlı ol, onu peşən kimi qəbul etmə. Nə qədər bacarığın, qabiliyyətin olursa olsun, pulu və iqtidarı başqa yerlərdə axtar ki, bacarıq və əməyinin əvəzini almayanda sənətdən küsməyəsən.

İstanbuldakı və səhradakı paşalara, varlılara kitablar hazırladığı üçün bir-bir tanıdığı Təbrizin ustad nəqqaş və xəttatlarının yoxsulluq, ümitsizlik içində olduqlarını danışdı. Yalnız Təbrizdə deyil, Məshəddə, Hələbdə pulsuzluq və etinasızlıqdan bir çox nəqqaş kitab nəqş etməyi buraxmış, tək-yarpaqlı rəsmlər çəkməyə, firəng səyyahlarını əyləndirəcək əcaiblikləri rəsm etməyə və açıq-saçıq rəsmlər cizməyə



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

başlayıblar. Şah Abbasın Təbrizdə barış andlaşması zamanı Padşahımıza hədiyyə verdiyi kitabın indidən parçalanıb səhi-fələrinin başqa bir kitab üçün işlənməyə başlandığını eşidib. Hind padşahı Əkbər yeni bir böyük kitab üçün elə pullar verməyə başlayıb ki, Təbriz və Qəzvinin ən parlaq nəqqaşları əllərindəki işi buraxıb onun sarayına qaçıblar.

Bütün bunları mənə söyləyəndə araya ləzzətlə başqa hekayələr qatır: məsələn, yalançı Mehдинin əyləncəli hekayə-sini, ya da Səfəvilərin barışıq olmasına görə özbəklərə girov verdiyi şahzadənin üç gün içində qızdırıb, az qala ölməsi üzündən o tərəfdə qalxan təlaş təsvir eləyir və mənə gülüm-səyir. Amma gözlərinə düşən kölgədən başa düşürəm ki, ikimizi də qorxudan o danışılması çətin məsələ hələ qur-tarmayıb.

Evimizə gedib-gələn, bizim haqqımızda danışılanları eşi-dən, uzaqdan da olsa, onun varlığından xəbərdar hər gənc kişi kimi, Qara da, təbii ki, yeganə və gözəl qızım Şəkurəyə aşiq olmuşdu. Gözəllər gözəli qızıma o vaxtlar çoxu onu, qəti-yən, görmədən aşiq olduğunda bu, bəlkə, mənim gözümdə diqqət veriləcək təhlükəli bir şey deyildi. Amma Qaranınkı evə gedib-gələn, qəbul və sevgi görən, Şəkurəni görmək für-səti qazanan bir gəncin qara sevdası idi. Umduğum kimi, sevdasını içində dəfn eləməyi bacara bilmədi, içindəki şid-dətli yangını gerçəkdə qızıma açmaq kimi yanlış iş tutdu. Buna görə də evimizdən ayağını kəsməyə məcbur oldu.

İstanbulu tərk eləməsindən üç il sonra, qızımın ən gözəl yaşında sipahiylə evləndiyini, bu yelbeyin savaşçının qızıma iki oğlan uşağı doğdurandan sonra səfərə çıxıb, bir daha qayıtmadığını və dörd ildir, ondan kimsənin xəbər belə alma-dığını indi Qaranın da bildiyini güman eləyirəm. Belə dedi-qodu və şayiələrin İstanbulda sürətlə yayıldığından yox, ara-mızdakı sükut anlarında gözümün içinə baxışından hər şeyi çoxdan öyrəndiyini sezirəm. Hətta bu anda, rəhlənin üstündə açıq duran “Kitabur-Ruh”a nəzər salanda evin içində gəzən

uşaqların səslərinə qulaq kəsildiyini, bununla da, iki ildir qızımın iki oğluyla birlikdə ata evinə geri qayıtmasını bildiyini də başa düşürəm.

Qara burada olmayanda tikdirdiyim bu yeni evdən əvvəlcə heç bir söz açmadıq. Böyük ehtimalla, sərvət və etibar sahibi olmağı qərara almış istəkli gəncin hiss eləyəcəyi kimi, Qara bu barədə söz açmağı çox ayıb bir şey sayır. Amma yenə də evə girər-girməz, pilləkəndə ikinci qatın həmişə daha quru olduğunu, sümüklərindəki ağırlara görə, ikinci qata daşınmağın yaxşı təsir elədiyini dedim. İkinci qat deyəndə incə həya duyurdum. Amma bunu bilmənizi də istəyirəm: məndən çox az sərvəti olanlar, kiçik mülkü-malı olan sadə sipahilər belə bu yaxında ikiqatlı ev tikdirə biləcəklər.

Biz qış ayları nəqş otağı kimi istifadə elədiyim otaqda idik. Bitişik otaqdakı Şəkurənin varlığını Qaranın hiss elədiyini sezdim. Dərhal onu İstanbula çağırmaq üçün Təbrizə yolladığım məktubda danışdığım əsl mətləbə keçdim.

“Eynilə sənin Təbrizdəki xəttatlar və nəqqaşlara hazırladığın kimi, mən də bir kitab hazırladırdım”, – dedim. – Mənim sifarişçim aləmin təməli padşahımız həzrətləridir. Kitab gizli olduğundan padşahımız mənim üçün xəzinədar-başidan gizli pul qopartdı. Padşahımızın nəqqaşxanasının ən usta nəqqaşlarıyla bir-bir danışdım. Onların kimisinə köpəyi, kimisinə ağacı, kimisinə kənar naxışlarıyla üfüqdəki buludları, kimisinə otları rəsm etdirirdim. Çəkdiyim şeylərin eynilə venesiyalı ustadların rəsmlərindəki kimi, padşahımızın bütün aləmini əks etdirməsini istəyirdim. Amma bunlar venesiyalıların çəkdiqləri kimi, malın-mülkün deyil, təbii ki, iç zənginliyinin, padşahımızın aləmindəki sevinclərinin və qorxularının rəsmi olacaqdı. “Pulu çəkdirməyim ehtiyat üçündür, şeytanı və ölümü qorxuduruq”, – deyər izah elədim. Bilmirəm, dedi-qodular nə deyir. Ağaclarının ədəbiliyi, atlarının yorğunluğu, köpəklərinin arsızlığı padşahımız həzrətlərini və aləmini əks etdirməsini istədim. Leylak, Zeytun, Zərif və



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Kəpənək kimi, qondarma adlı nəqqaşların da kefləri istəyən mövzu seçməsinə istədim. Ən soyuq, ən uğursuz qış gecələri belə padşahımın nəqqaşlarından biri gizlicə kitab üçün rəsm elədiyi şeyi göstərməyə yanıma gəlirdi”.

“Necə rəsmlər çəkirdik və nədən belə çəkirdik, onu indi tam söyləyə bilmərəm. Səndən gizlətdiyim, söyləməyəcəyimə görə deyil, rəsmlərin nəyi nəql elədiyini, sanki, tam mən də bilmədiyimə görədi. Amma onların necə rəsmlər olacağını bilirəm”.

Qaranın mənim məktubumdan dörd ay sonra İstanbula qayıtdığını köhnə evimizin küçəsindəki bərbərdən eşitmiş, onu evə mən çağırmışdım. Hekayəmdə bizi bir-birimizə bağlayacaq dərd və xoşbəxtlik vədi olduğunu bilirdim.

“Hər rəsm bir hekayə danışır, – dedim. – Oxuduğumuz kitabı gözəlləşdirmək üçün nəqqaş hekayənin ən gözəl məclisini çəkir. Aşıqların bir-birini ilk dəfə görməsi, qəhrəman Rüstəmin şeytani canavarın başını kəsməsi, öldürdüyü yad adamın öz oğlu olduğunu başa düşən Rüstəmin kədəri, eşqindən ağılını itirən Məcnun insan yaşamayan, vəhşi təbiətin içində aslanlar, qaplanlar, marallar, çaqqallar arasında; İskəndər savaştan qabaq quşlardan gələcəyi öyrənmək üçün getdiyi ormanda öz şahininin qoca bir qartal tərəfindən parçalandığını görəndə qəmə batır. Əgər hekayədə ağılımızın və xəyal gücümüzün canlandırmaqda çətinlik çəkdiyi bir şey varsa, rəsm dərhal imdada yetişir. Rəsm hekayənin rənglərlə çiçəklənməsidir. Kimsə hekayəsi olmayan rəsm fikirləşə bilməz”.

“Fikirləşə bilməyəcəyini güman eləyirdim, – deyə, sanki, peşmanlıqla qeyd elədim, – amma bu ola bilərmiş. İki il qabaq padşahımızın elçisi kimi növbəti kərə Venesiyaya getmişdim. Orada italyan ustalarının çəkdiqləri üz rəsmlərinə baxırdım. Rəsm edilənin hansı hekayənin hansı məclisi olduğunu bilmirdim, amma dərk eləməyə və hekayəni qurmağa çalışırdım. Günün birində saray divarında bir rəsmə qarşılaşanda tutulub qaldım.

Rəsm hər şeydən çox, bir adamın, mənim tək bir nəfərin rəsmi idi. Kafir idi, əlbəttə, bizim kimi adam deyildi. Amma baxdıqca ona oxşadığımı hiss eləyirdim. Üstəlik, mənə qətiyyən oxşamırdı. Sümüksüz, yumru üz idi, almacıq sümükləri heç yox idi, bunun əvəzində, mənim iri çənəmdən onda qəti yox idi. Mənə heç bənzəmir, amma nədənsə baxdıqca, elə bil, mənim rəsmimdi, ürəyimi oynadır”.

“Məni sarayda gəzdirən venesiyalı bəydən divardakı rəsmi dostunun, özü kimi bir əsil-nəcəbətli bəyin rəsmi olduğunu öyrəndim. Həyatında özü üçün vacib nə varsa, hamısını öz rəsminə qoydurmuşdu: arxadakı açıq pəncərədən görünən mənzərədəki tarla, kənd və rəngləri bir-birinə qarışıb həqiqiyə oxşayan orman. Qabağındakı masada saat, kitablar, zaman, pislik, həyat, qələm, xəritə, kompas, qutular, içlərinə qızıl pullar, başqa şeylər, xırda-xuruş, kim bilir, bir çox rəsmdə olduğu kimi, başa düşmədiyim və sezdiyim şeylər... Cinin, şeytanın kölgəsi və sonra atasının yanında gözəllər gözəli, yuxu kimi bir qız”.

Hansı hekayəni bəzəmək, tamamlamaq üçün bu rəsm çəkilmişdi? Rəsmə baxanda başa düşürdüm ki, bu rəsmi hekayəsi özüdür. Rəsm bir hekayənin ardı da deyildi, özü üçün bir şey idi.

Qarşısında bu cür çaşıb qaldığım rəsm heç ağılımdan getmədi. Saraydan çıxdım, qonaq qaldığım evə qayıtdım və bütün gecə o rəsmi fikirləşdim. Mən də elə rəsm çəkmək istərdim. Xeyr, mənim həddim deyil, padşahımız elə rəsm edilməli! Padşahımızın sahib olduğu şeylərlə, aləmini göstərən və açan hər şeylə birlikdə çəkməliyəm. Bu fikirlə bir kitab rəsm eləməyin mümkünlüyünü fikirləşdim.

İtalyan ustadı venesiyalı bəyin rəsmi elə şəkildə çəkmişdi ki, həmin rəsmi o bəyin rəsmi olduğunu dərhal başa düşürdüm. O adamı heç görməmişəm və tünlük içindən həmin adamı tap desələr, minlərcə adam arasından o rəsm sayəsində onu tapıb çıxara bilərdin. İtalyan ustadları hər hansı



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

adamın birini digərindən qiyafələri və nişanları ilə deyil, üzünün şəkliylə ayıra biləcək kimi rəsm eləməyin üsullarını və qüvvəsini tapmışlar. Portret dedikləri şey budur.

Üzün bircə kərə belə rəsm edilibsə, artıq heç kəs sənı unutdura bilməz. Sən çox uzaqlarda olanda belə, rəsmınə bir dəfə baxan sənı yanında olan kimi hiss eləyir. Həyatında sənı heç görməyənlər belə, sənın ölümündən illər keçəndən sonra, sanki, qarşılarında olan kimi, sənınlə göz-gözə gələ bilirlər.

Uzun müddət susduq. Otağın küçəyə baxan və aşağı tərəfindəki nəfəsliklərini heç açmadığımız kiçik pəncərənin mumlanmış qumaşla basdırdığım üst hissəsindən içəriyə eşiyn soyuğu rəngində ürpərdici işıq gəlirdi”.

“Bir nəqqaşım vardı, – dedim, – padşahımızın bu gizli kitabı üçün o biri nəqqaşlar kimi gizlicə yanıma gəlir, səhərə qədər çalışırdıq. Ən yaxşı təzhibi o çəkərdi. Zavallı Zərif əfəndi bir gecə buradan çıxdı, amma heç evinə çatmayıb. Usta müzəhhibimizin öldürülməsindən qorxuram”.

6. MƏN ORXANAM

“Öldürüblərmi?” – Qara dedi.

Bu Qara uzunboylu, incə, bir az da zəhmli idi. Onlara doğru gedirdim ki, babam: “Öldürüblər, – dedi və mənə gördü. – Sən neyləyirsən burada?”

Amma mənə elə baxırdı ki, heç çəkinmədən gedib, qucağına çıxıb oturdum, buna baxmayaraq, dərhal mənə düşürdü. “Qaranın əlini öp”, – dedi.

Əlini öpdüm. Qoxusuz idi.

Qara: “Çox sevimlidir, – dedi, yanağımdan öpdü, – böyüyəndə aslan kimi olacaq”.

“Bu Orxandır, altı yaşındadır. Bir də böyüyü var, Şövkət, yeddi yaşındadır. O çox inadkardır”.

“Ağsaraydakı küçəyə getdim, – Qara dedi. – Soyuq idi, hər yer qar-buz içində idi, amma, sanki, heç bir şey dəyişməmişdi”.

“Hər şey dəyişdi, pozuldu hər şey, – babam dedi. – Həm də çox”.

Mənə sarı döndü: “Böyük qardaşın haradadır?”

“Ustanın yanında”.

“Sən niyə buradasan?”

Ustam mənə: “Afərin, sən daha get”, – dedi.

“Yolu təkbaşına gəldin? – babam dedi. – Səni böyük qardaşın gətirməlidir”. Sonra Qaraya dedi: “Həftədə iki kərə Quran məktəbindən sonra getdikləri cildçi dostum var, şeyirdlik eləyir, cildçilik öyrənirlər”.

“Baban kimi naxış çəkməyi də sevirsənmi?” – Qara dedi. Susdum.

“Yaxşı, – babam dedi, – “haydı, get indi”.

Manqaldan yayılan istilik o qədər ləzzətliydi, yanlarından heç ayrılmaq istəmədim. Boya və yapışqan qoxusunu iyləyə-iyləyə bir anlığa durdum. Qəhvə də qoxuyurdu.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

“Başqa cür nəqş eləmək başqa cür görməkdimi? – babam dedi. – Zavallı müzəhhibi bu səbəbdən öldürdülər. Üstəlik, o, qədim üsul təzhibi eləyərdi. Öldürüldüyünü belə bilmirəm, eləcə yoxa çıxıb. Padşahımız üçün Baş nəqqaş Ustad Osmanın əmriylə bunlar bir surnamə rəsm eləyirlər. Hamısı evlərində çalışır. Ustad Osman nəqqaşxanadadır. Əvvəlcə oraya getməyini və hər şeyi öz gözlərinlə görməyini istəyirəm. O birilərin aralarında çəkişib, bir-birlərini öldürməsindən qorxuram. Neçə illər qabaq ustaları Baş nəqqaş Osmanın verdiyi qondarma adlarla: Kəpənək, Zeytun, Leylək... Onları gedib evlərində görərsən...”

Pillələrdən enəndə dalı-dalı geri qayıtdım. Xeyriyyənin gecələr yatdığı divarın içində dolablı otaqdan taqqıltı gəlirdi, ora girdim. İçəridə Xeyriyyə yox, anam var idi. Məni görəndə utandı. Bədəninin yarısı dolabın içində idi.

“Haradaydın sən?” – dedi.

Amma harada olduğumu bilirdi. Dolabın içində dəşik var, oradan babamın naxış otağı, onun qapısı açıqsa, dəhliz, sonra dəhlizin o biri tərəfində babamın yatdığı otağın içi görünür, təbii ki, onun da qapısı açıqdısa.

“Babamın yanındaydın”, – dedim. – Ana, sən neyləyirsən burada?”

“Sənə qonaq var, yanına girmək olmaz demədimmi?” – qışqırırdı, amma çox uca səsle yox, çünki istəyirdi, qonaq eşitməsin. “Neyləyirdilər?” – deyə sonra şirin səsiylə soruşdu.

“Oturublar. Amma boyalarla yox. Babam başa salır, o biri dinləyir”.

“Necə oturmuşdu?”

Birdən hop yerə oturdum, qonağı təqlid elədim: mən indi çox ciddi bir adamam, bax, ana; mən indi qaşlarımı çatıb, babamı dinləyirəm və mövlud dinləyən kimi, başımı məqamla ciddi-ciddi o qonaq kimi tərpədirəm.

“Get aşağı, – anam dedi, Xeyriyyəni bura çağır. Tez”.

Oturdu, qucağına aldığı yazı taxtasının üzərindəki bir kiçik kağızda yazmağa başladı.

“Ana, nə yazırsan sən?”

“Tez aşığı get, Xeyriyyəni çağır, demədimmi sənə?”

Mətbəxə getdim. Böyük qardaşım gəlmişdi. Xeyriyyə qabağına qonağın plovundan bir sini qoymuşdu.

“Fırıldaqçı, – böyük qardaşım dedi. – Məni ustayla qoyub getdin. Bütün döyməni mən gördüm. Barmaqlarım döyənək oldu”.

“Xeyriyyə, anam çağırır”.

“Yeməyimi qurtaran kimi, səni döyəcəyəm, – böyük qardaşım dedi, – tənbəlliyyənin, bicliyyənin cəzasını çəkəcəksən”.

Xeyriyyə çıxan kimi, böyük qardaşım plovunu belə qurtarmadan qalxıb üstümə gəldi. Qaçmadım. Qolumdan yapışdı, biləyimi burmağa başladı.

“Eləmə, Şövkət, eləmə, canım çox ağrıyır”.

“Bir də işi atıb qaçacaqsanmı?”

“Qaçmayacağam”.

“And iç”.

“And içirəm”.

“Qurana and iç”.

“Qurana and içirəm”.

Amma buraxmadı. Məni sininin yanına çəkdi, çökdürdü. Bir yandan plovunu qaşıqlayır, bir yandan – məndən o qədər qüvvətli ki – qolumu daha da burur.

“Yenə qardaşına işgəncə vermə, zalım”, – Xeyriyyə dedi. Geyinib küçəyə çıxırdı: “Burax onu”.

“Sən qarışma, əsir qızı, – böyük qardaşım dedi. Qolumu hələ bururdu. – Hara gedirsən sən?”

“Limon alacağam”, – Xeyriyyə dedi.

“Yalançı, – böyük qardaşım dedi. – Dolab limonla doludur”.

Qolumu boşaltdığından birdən özümü qurtardım, yumruq atdım, şamdanın sapından tutdum, amma üstümə atılıb, məni altına aldı. Şamdanı aşırıdı, sini çevrildi.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

“Allahın bəlalaları!” – anam dedi. Qonaq eşitməsin deyə, qışqırmırdı. Qaraya görünmədən dəhlizi keçib pilləkəndən necə enmişdi? Bizi ayırdı. “Siz insanı rəzil eləyərsiniz, yaramazlar”.

“Bu gün Orxan yalan söylədi, – Şövkət dedi, – mənə ustanın yanında bütün işlə qoyub qaçdı”.

“Sus”, – anam dedi, ona bir şillə vurdu.

Yavaşca vurmuşdu, böyük qardaşım da ağlamadı. “Mən atamı istəyirəm, – dedi. – Atam qayıdanda Hasan əminin qırımızı qılıncını çəkəcək, biz bu evdən Hasan əminin yanına qayıdacağıq”.

“Sus”, – anam dedi. Birdən elə hirsləndi ki, Şövkətin qolundan tutub çəkdi, sürüyüb daşlığın qurtaracağındakı qaranlığa apardı. Mən də arxalarınca getmişdim. Anam qapını açdı, mənə də görəndə:

“Girin ikiniz də içəri”, – dedi.

“Amma, ana, mən heç bir şey eləməmişəm”, – dedim, ancaq içəri girdim. Anam qapını üzümüə örtüdü. İçəri zil qaranlıq deyildi, nar ağacına baxan nəfəsliklərin aralarından içəri sısqə işıq süzülürdü, amma qorxdum.

“Ana, qapını aç, – dedim. – Üşüyürəm”.

“Ağlama, qorxaq! – Şövkət dedi. – Açar indi”.

Anam qapını açdı: “Qonaq gedənə qədər dinməz duracaqsınızmı? – dedi. – Yaxşı, onda Qara gedənə qədər mətbəxdə ocağın yanında duracaqsınız, yuxarı çıxmayacaqsınız”.

“Orada darıxırıq, – Şövkət dedi. – Xeyriyyə hara getdi?”

“Hər şeyə qarışırsan, çox nadincsən sən”, – anam dedi.

Axırda atın xəfifcə kişnədiyini eşitdik, sonra bir də eşitdik. Bu, babamın atı yox, Qaranın atı idi. Yarmarka günü, ya da bayram səhəri başlayan kimi, aramızdan nəşə keçdi. Anam, sanki, bizim də gülümsəməyimizi istəyib gülümsədi. İki addım atıb, axurun bu yana baxan qapısını açdı.

“Drrssss”, – deyə içəriyə sarı səsləndi.

Qayıtdı, bizi Xeyriyyənin yağ qoxusu verən siçanlı mətbəxinə salıb oturtdu. “Bax, qonaq gedənə qədər buradan çıxmaq” deməyin. Aranızda dava da eləməyin ki, kimsə sizin hər şeyə burnunu soxan tərbiyəsiz uşaqlar olduğunuzu fikirləşməsin.

Qapını örtməmişdən qabaq: “Ana, – dedim, ana, bir şey deyəcəyəm. Babamın yazıq müzəhhibini öldürüblər”.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

7. MƏNİM ADIM QARADIR

Uşağını ilk dəfə görəndə illərdən bəri Şəkurənin üzünün cizgilərini yanlış xatırladığımı dərhal başa düşdüm. Orxanın üzü kimi Şəkurənkinki də incə idi, çənəsi də xatırladığımdan daha uzundur. Bu səbəbdən sevgilimin ağzı təbii ki, illər boyunca fikirləşdiyimdə daha kiçik və dar olmalıydı. On iki il ərzində o şəhər sənin, bu şəhər mənim gəzəndə xəyalımda Şəkurənin ağzını istəklə genişlənməmiş, dodaqlarını daha ətli-qanlı, amma iri və parlaq vişnə kimi, daha ətli təsəvvür eləmişdim. Yanımda Şəkurənin üzünün italyan ustadlarının üsullarıyla çəkilməmiş bir rəsmi olsaydı, demək ki, on iki il sürən səfərimin ortalarında haradasa, arxada qoyduğum sevgilimin üzünü artıq qəti xatırlamadığımdan özümü heç yersiz-yurdsuz hiss eləməyəcəkdim. Çünki əgər içinizdə qəlbinizə nəqş elədiyiniz bir sevgilinin üzü yaşayırsa, dünya hələ sizin evinizdir.

Şəkurənin oğlunu görmək, onunla danışmaq və üzünə yaxından baxıb öpmək dərhal içimdə uğursuzlara, qatillərə, günahkarlara ayrı bir narahatlıq başlatdı. İçimdən bir səs mənə: “Di indi get, Şəkurəni gör”, – deyirdi.

Bir ara: “Əniştəmin yanından heç bir şey demədən çıxım, dəhlizə açılan qapıların – göz ucuyla saymışdım, biri pilləkəndəki beş qaranlıq qapı – hamısını Şəkurəni tapana qədər bir-bir açım”, – fikirləşdim. Amma mən ürəyimdən keçənləri vaxtsız-vədəsiz, götür-qoy eləmədən açdığımdan, sevgilimdən on iki il uzaq qalmışdım. Dinməzəcə və səbirlə gözlədim, Şəkurənin, kim bilir, nə qədər tez-tez oturduğu döşəkçələrə, toxuduğu əşyalara baxıb, Əniştəni dinlədim.

Mənə Sultanın bu kitabı Hicrətin birinci ildönümünə çatdırmaq istədiyini danışdı. Cahanpənah padşahımız təqvimin birinci ilində özünün və dövlətinin firənglərin üsullarından da onlar qədər istifadə eləyə biləcəyini göstərmək istəyirdi.

Padşah, üstəlik, bir surnamə də hazırladığından çox məşğul olduğunu bildiyi usta nəqqaşların evlərindən çıxmamalarını, nəqqaşxananın tünliyyündə yox, evlərində çalışmalarını buyurmuşdu. Təbii ki, onların gizlicə Əniştənin yanına gəldiklərindən də xəbərdar idi.

“Baş nəqqaş Ustad Osmanı görərsən, – Əniştəm dedi. – Kor olub deyirlər, kar olub, deyirlər: mənəcə, həm kor, həm də kardır”.

Usta nəqqaş olmamasına, əslində, bu, onun heç sənəti olmadığına baxmayaraq, Əniştənin padşahın izni və təşviqiylə bir kitab hazırladıb dəyərləndirməsi, əlbəttə, yaşlı baş nəqqaş Ustad Osmanla aralarını açacaqdı.

Uşaqlığımı xatırlayıb diqqətimi evin içindəki əşyalara verdim. Yerdəki Kula işi mavi kilimi, mis sürahini, qəhvə sinisini və qəhvədanı, ta Çindən, Portəgizdən keçib gəldiyini rəhmətlik xalamın neçə kərə iftixarla söylədiyi qəhvə fincanlarını on iki il əvvəldən də xatırlayırdım. Bu əşyalar eynilə qıraqdakı sədəf naxışlı rəhlə, divardakı rəflər, yumşaqlığını xatırlayıb toxunduğum məxmər yastıq kimi Şəkurəylə uşaqlığımızı keçirdiyimiz Ağsaraydakı evdən qalmaydı, o evdəki xoşbəxtlik və rəsm günlərinin işıltısından hələ bəzi şeylər saxlayırdılar.

Xoşbəxtlik və rəsm. Hekayəmə və kədərimə diqqət göstərəcək sevgili oxucularımın bunları mənim aləminin başlanğıc nöqtəsi kimi, həmişə yadlarında saxlamalarını istəyirəm. Bir zamanlar burada kitablar, qələmlər, rəsmlər arasında çox xoşbəxt idim. Sonra aşiq oldum, bu cənnətdən qovuldum. Gəncliyimdə həyatı, dünyanı tamam-kamal mənimsəməyə yol açdığından Şəkurəyə, ona olan eşqimə çox şey borclu olduğumu eşq sürgünlüyü keçirdiyim illərdə çox fikirləşmişəm. Uşaq saflığıyla alacağımdan şübhəm olmadığıma görə həddən artıq arxayınıydım, dünyanı da arxayınlıqla qəbul eləyib, gözəl bir yer kimi görürdüm. Kitabları, Əniştənin o zamanlar mənə dərs dediyi şeyləri, mədrəsədə öyrədilən-



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

ləri, nəqşi və rəsm eləməyi elə bu arxayınlıqla mənimsəyib sevdim. Təhsilimin günəşli, sevincli bu ilk, zəngin yarısını Şəkurəyə də duyduğum eşqə borclu olduğum qədər, onu bərbad eləyən qaranlıq bilgilərimi də rədd eləməyə borcluyam: buz kimi gecələrdə xan otaqlarında ocağın sönən alovuyla birlikdə yox olub getmək istəyi, sevişəndən sonra yuxularımda tez-tez yanımdakı qadınla birlikdə dibsiz uçuruma düşdüyümü görməyim, “beş qəpiyə dəyməz hərifin biri”yəm fikri Şəkurədən mənə mirasdır.

“Ölümdən sonra, – Əniştəm xeyli sonra dedi, – ruhlarımızın bu dünyada yataqlarında mışıl-mışıl yatmaqda olanların ruhlarıyla qovuşacağını bilirdinmi?”

“Bilmirdim”.

“Ölümdən sonra uzun səfər var, buna görə də ölməkdən qorxmuram. Qorxdığım padşahımızın kitabını bitirmədən ölməkdir”.

Ağlının bir tərəfi özümü, Əniştəmə görə, daha güclü, daha ağıl başında və sağlam sayanda, digər yanı da on iki il əvvəl qızının mənimlə evlənməsinə izin verməyən bu adamın yanına gələndə aldığım kaftanın bahalıqına, pilləkəndən indi enib, axurdan çıxarib, minəcəyim atın gümüş üzəngisinə, işləməli yəhər dəstinə getmişdi.

Nəqqaşlar arasında öyrəndiyim hər şeyi ona çatdıracağımı söylədim. Əlini öpdüm, pilləkəndən endim, həyəət çıxdım, qar-soyuğu üz-gözümdə hiss elədim, nə uşaq, nə də yaşlı adam olduğumu xatırladım: dünyanı xoşbəxtliklə canımda duyurdum. Axurun qapısını örtəndə külək əsdi. Daşlıqdan həyəət keçəndə qantarğasından tutub çəkdiyim ağ atım mənimlə birlikdə diksindi: onun iri damarlı güclü ayaqlarını, səbirsizliyini, çətin ram edilən halını özümünkü bildim. Küçəyə çıxar-çıxmaz elə bir həmlədə atımın belinə atılmaq istəyirdim, “bir daha bura qəti qayıtmaram” deyən nağıllardakı atlı kimi, dar küçələrdən yoxa çıxacaqdım ki, haradan çıxdığını heç başa düşmədiyim gonbul qadın, başdan-ayağa qara

geyən bir yəhudi əlində boğçası üstümə gəldi. O qədər böyük və enli idi ki, dolab kimiydi. Amma qıvrıq, canlı, hətta işvəli idi də.

“Aslanım, dəliqanlım, sən, həqiqətən, dedikləri qədər yaraşılıq imişsən, – dedi. – Evlisənmi, subaysanmı, gizli sevgilin üçün İstanbulun ən birinci boğçaçısı Esterdən ipək yaylıq alarsanmı?”

“Yox”.

“Atlasdan qızılı qurşaq?”

“Yox”.

“Yox, yox demə, baxarıq! Sənin kimi bir aslanın nişanlısı, gizli sevgilisi heç olmazmı? Neçə gözüyaşlı qız sənin üçün korun-korun yanır, kim bilir?”

Bir anda gövdəsi canbazın zərif bədənini kimi uzandı və heyran doğuran çevikliklə mənə yanaşdı. Eyni anda yoxdan var eləyən hoqqabazın bacarığıyla əlində məktub peyda oldu. Məktubu qasla göz arasında qapdım, illər boyu bu an üçün hazırlaşan kimi, cəld qurşağımın içinə soxdum. Qalın məktub idi, qurşağımın içində, belimlə göbəyimin arasında, buz kimi bədənimin üstündə indidən onu atəş tək hiss eləyirdim.

“Atına min, onu rəvan sür, – boğçaçı Ester dedi, – bu divar boyunca sağ küçəyə dön, halını heç pozmadan get, amma nar ağacının yanına çatanda dön və çıxdığın evə bax, qarşındakı pəncərəsinə...”

Yoluna davam eləyib, bir anda yox oldu. Ata mindim, amma həyatında ilk dəfə ata minən naşı kimi. Ürəyim yerindən oynayacaq tək döyünürdü, ağlım təlaşa düşmüşdü, əllərim atın yüyənini necə tutacağını unutmuşdu, amma ayaqlarım atın gövdəsini möhkəm sıxanda atıma və mənə sağlam ağıl hakim oldu Esterin dediyi kimi, ağıllı atım düz eləcə rəvan yeridi və sağ küçəyə də dönmək nə gözəldir!

Həqiqətən, yaraşılıq olduğumu, bəlkə də, onda hiss elədim. Nağıllardakı kimi hər pərdənin, hər barmaqlığın arxasından məhəlləli bir qadın mənə tamaşa eləyirdi və mən



Inventas vitam
iuvat excoluisse
per artes

yenidən eyni yanğıyla yanmaq üzrə olduğumu duyurdum. Bu idimi istədiyim? Onca illik xəstəliyə gerimi dönürdüm? Birdən günəş çıxdı və özümü itirdim.

Nar ağacı haradadır? Yoxsa bu kədərli, cılız ağacdırımı? Əlbəttə, odur! Atımın üstündə astaca geri çevrildim: düz qarşında bir pəncərə var idi, amma orada kimsə yox idi! Qoca Ester məni aldatdı!

Elə bunu deyirdim ki, buzla örtülmüş pərdə açıldı, orada, gün işığında par-par parıldayan pəncərənin çərçivəsi içində gözəl sevgilimi gördüm: on iki il sonra gözəl üzü qarlı budaqlar arasında. Qaragözlüm mənəmi baxırdı, məndən o yandakı başqa bir həyatımı? Hüznlü idimi, gülümsəyirdimi, başa düşəmmədim. Axmaq atım, ürəyimə uyma sən, yavaşısana! Yenə də yəhərimin üstündə etinasızlıqla geri çevrildim, sona qədər gözümlü çəkmədən həsrətlə baxdım, bəyaz budaqların arxasında əsrarəngiz, zərif və incə üzü yox olana qədər.

Mənim atımın belində, onun da pəncərədə duruşumunun Xosrovun Şirinin pəncərəsi altına getdiyi o minlərcə kərə rəsm edilmiş məclisə – aramızda, amma arxada bir ağac da vardı – nə qədər də çox bənzədiyini xeyli sonra, mənə verdiyi məktubu açanda, içindəki rəsmi görüb başa düşəndə sevd-yimiz, heyran olduğumuz o kitablarda rəsm edildiyi kimi, eşqdən korun-korun yanmaqda idim.

8. MƏNİM ADIM ESTERDİR

Qaraya verdiyim məktubda nələr yazdığını hamınızın maraqlandığını bilirəm. Bu məndə adət olduğundan hamısını öyrəndim. İstəyirsiniz, hekayənizin səhifələrini geriye çevirən kimi, çevirin və görün ki, mən ona o məktubu verməzdən daha əvvəl nələr oldu, onu danışaq.

İndi axşamüstündəyik, Xalicin çıxışındakı, bizim Yəhudi məhəlləçiyimizdəki evimizdə ərim Nəsimlə otururuq və iki ahıl ocağa üf-püflə odun atıb qızınmağa çalışırıq. Baxmayın indi özümə ahıl deməyimə, ipək köynəklərin, əlcəklərin, mələfələrin, Portəgiz gəmisindən çıxma rəngli köynəkliliklərin arasına üzükdü, sırğa idi, gərdənlik kimi, həm bahalisindən, həm ucuzundan arvadları həyəcanlandıracaq muncuq da qoydummu, taxaram boğcamı qoluma, İstanbul qazan, Ester çömçə, girmədiyim küçə qalmaz. Qapıdan-qapıya daşımadığım məktub, dedi-qodu yoxdur və bu İstanbulun qızlarının yarısını mən evləndirmişəm, amma indi bu sözü öyrənmək üçün açmamışdım. Deyirdim ki, axşamüstü otururduq, tıq-tıq qapı döyüldü, getdim, açdım, qarşımda bu başiboş cariyə Xeyriyyə. Əlində də məktub. Soyuqdanmı, həyəcandanmı, başa düşə bilmədim, titrəyə-titrəyə mənə Şəkurəmin nə istədiyini danışır.

Əvvəlcə bu məktubun Hasana çatacağını hesab eləyib çaşdım. Gözəl Şəkurənin savaştan heç cür qayıtmayan əri – mənə qalarsa, o bəxtsiz çoxdan qurd-quşa yem olub – var axı. Hələ evinə qayıtmayan savaşçı ərin bir gözü qızmış qardaşı da var. Hasandı adı. Amma başa düşdüm ki, Şəkurənin məktubu Hasana yox, bir başqasına imiş. Nə yazır məktubda? Ester maraqlı quduracaq. Axırda məktubu oxumağı bacardım.

Sizlərlə də elə çox tanış deyilik. Açıq, birdən mənə utanma, sıxılma gəldi. Məktubu necə oxudum, sizə deməyəcə-



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

yəm. Bəlkə, mənim marağımı – siz də, sanki ən azı bərbərlər qədər maraqlı deyilmişsiniz – ayıb sayar, mənə xor baxarsınız. Mən sizə təkcə məktubu mənə oxuduqları vaxt eşitdiyimi söyləyəcəyəm. Belə yazmışdı şirin Şəkurə:

“Qara əfəndi, atamla olan yıxınlığını bəhanə eləyib evimə gəlirsən. Amma zənn eləmə ki, məndən hər hansı bir işarə alacaqsan. Sən gedəndən bəri çox şey oldu. Evləndim, aslan kimi iki uşağım var. Biri Orxandır, bir az qabaq içəri girib, görübsən. Mən dörd ildir ərimi gözləyirəm və başqa bir şey də fikirləşmirəm. Özümü iki uşaq və qoca atayla kimsəsiz, çarəsiz, gücsüz hiss eləyə bilərəm, bir kişinin gücünə və qoruyuculuğuna ehtiyacım ola bilər, amma kimsə bu vəziyyətdən istifadə eləyəcəyini güman eləməsin. Buna görə də lütfən, bir də qapımızı döymə. Bir kərə elə biabır eləyibsən, onda mənim atamın gözündə özümü təmizə çıxarmağım üçün nə qədər sınaqdan keçməli olmuşdum. Sənə bu məktubla birlikdə yelbeyin gənc olanda nəqş eləyib mənə yolladığın rəsmi də geri göndərirəm. Heç bir ümid bəsləməyəsən, heç bir yanlış işarə almayasan deyə. İnsanların rəsmə baxıb aşiq ola biləcəklərini zənn eləmək yalanmış. Ayağın evimizdən kəsilsin, ən yaxşısı budur”.

Zavallı Şəkurəciyim, kişi, bəy, paşa deyil ki, altına nişanlı möhürünü vursun! Kağızın aşağısına adının ilk hərfini ürkək quş kimi atıb, vəssalam.

Möhür dedim. Mənim bu möhürlü məktubları necə açıb bağladığımla maraqlanırsınız. Möhürlü deyil ki, məktublar. Əziz Şəkurəm: “Bu Ester cahil yəhudidir, bizim yazımızı açmaz”, – fikirləşir. Doğrudur, mən sizin yazınızı oxuya bilmirəm, amma başqasına oxuduram. Məktubunuzu isə özüm çox gözəl oxuyuram. Aqlınız qarışdı mı?

Belə izah eləyək ki, ən kütbeyininiz də başa düşsün.

Məktub deyəcəyini yalnız yazıyla deməz. Məktub eynilə kitab kimi qoxulana-qoxulana, toxuna-toxuna, əllənə-əllənə də oxunur. Buna görə də ağıllı olanlar: “Oxu, görək, məktub

nə deyir”, – deyirlər. Səfəhlər: “Oxu, görək nə yazırlar”, – deyirlər. Ustalıq yalnız yazını deyil, bütöv məktubu oxumaqdadır. Dinləyin, görək, Şəkurə başqa nə deyib:

1. Məktubu gizlicə yollasam da, məktub daşımığı iş və xasiyyət eləmiş Esterlə yollamaqla elə bir gizlilik məqsədini yoxdur, deyir.

2. Kağızın gözmuncuğu kimi dönə-dönə qatlanması da gizlilik və sirr mənasına gəlir. Onun məktubusa açıqdı. Üstəlik, yanında iri bir rəsm var. Məqsəd “sirimizi amandır, hamıdan gizlədək” kimi eləməkdir. Bu da eşqi rədd eləmə məktubundan çox, eşqə dəvət məktubuna oxşayır.

3. Elə məktubun qoxusu da bunu təsdiqləyir. Əlinə alının qərsiz qalacağı qədər adi (yoxsa bilərəkdənmi qoxu sürtülüb?), amma laqeyd qalmayacağı qədər cəlbədicisi (bu, ətir qoxusudumu, yoxsa onun əlinin qoxusudumu?) bu qoxu məktubu mənə oxuyan yazığın ağılı başından almağa yetdi. Hesab eləyirəm, Qaranın da eyni cür ağılı başından alacaq.

4. Mən oxuyub-yazmayan Esterəm, amma xəttin axışından, bu qələmin “amandır, tələsirəm, əhəmiyyət vermədən, diqqətsiz yazıram” deməsinə baxmayaraq, hərflərin hamısını birlikdə şirin küləyə düşən kimi, zərifənə titrəyişindən lap ürəkdən tamamilə tərsini söylədiyi başa düşülür. Orxandan söz açanda “bir az qabaq” deyib indi yazıldığını təsdiq eləməsinə baxmayaraq, bəllidir ki, eyni tərzdə yazılıb, çünki hər sətirdə diqqət sezilir.

5. Məktubla yollanan rəsm mən yəhudi Esterin belə bildiyi əfsanədəki gözəl Şirinin yaraşıqlı Xosrovun rəsinə baxıb aşıq olmasından danışır. İstanbulun xəyalpərvər qadınlarının hamısı bu hekayəyə heyran olurlar, amma ilk dəfə rəsinin yollandığını görürəm.

Siz oxuyub-yazan taleilərin tez-tez başına gəlir, oxuya bilməyən adam yalvarır, ona gəlmiş məktubu oxuyursunuz. Yazılanlar o qədər sarsıdıcı, narahatedicidi ki, məktub sahibi öz məhrəmliyinə ortaq olmağınızdan da əlavə, utana-sızıla

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

məktubu bir daha oxumanızı rica eləyir. Yenə oxuyursunuz. Axırda məktub o qədər çox oxunur ki, ikiniz də əzbərləyirsiniz. Bundan sonra məktubu əllərinə alır: “Bu söhbəti buradami eləyir, bunu buradami deyir”, – deyə sizdən soruşur, barmağınızın ucuyla sizin göstərdiyiniz nöqtəyə oradakı hərfləri başa düşmədən baxırlar. Oxuya bilmədikləri, amma əzbərlədikləri hərflərin qıvrılmasına baxanda bəzən elə rıqqətlənirəm ki, özümün də oxumaq, yazmaq bilmədiyimi unuduram, ürəyimdən məktublara göz yaşı tökən bu oxumağı, yazmağı bilməyən qızları öpmək keçir.

Bir də bu uğursuzlar var, ehtiyatlı olun, onlara oxşamaqdan çəkinin. Qız məktubunu əlinə alıb, ona yenidən toxunmaq, harada hansı sözün deyildiyini başa düşmədən baxmaq istəyəndə, ona: “Neyləyəcəksən, oxuya bilmirsən, daha nəyə baxacaqsan?” – deyən bu heyvanların kimisi, sanki, özünün olan kimi, qızın məktubunu geri belə vermirlər, onlarla dalaşılıb məktubu geri almaq mənə, Esterə qalır. Bax, belə bir yaxşı arvadam, mən Ester, sizi sevsəm, sizə də kömək elərəm.

9. MƏN ŞƏKURƏYƏM

Qara ağ atının belində lap qarşımdan keçəndə mən niyə orada, pəncərənin qabağında idim? Düz o anda fəhmlə niyə pərdəni açmışdım, qarlı nar budaqlarının arasından onu görəndə elə uzun-uzadı baxmışdım? Bunları sizə tam söyləyə bilmərəm. Xeyriyyəylə Esterə mən xəbər göndərdim; Qaranın oradan keçəcəyini, əlbəttə, bilirdim. Nar ağacına baxan gömmə dolablı otağa o ara mən təkbaşına, sandıqdakı mələfələrə baxmaqdan ötrü çıxmışdım. İçimdən elə gəldiyi üçün pərdəni o an qızgınlıqla bütün gücümle itələyəndə əvvəlcə otağa günəş doldu: pəncərənin qabağında durdum və Qarayla günəşdən gözlərim qamaşan kimi, göz-gözə gəldim; çox gözəl idi.

Böyüyüb, yetkinləşib, gəncliyindəki o sarsaq laubal halını üzərindən atıb, həm də yaraşıqlı olub. “Bax, Şəkurə, – ürəyim mənə dedi, – Qara tək-cə yaraşıqlı deyil, gözlərinin içinə bax, ürəyi uşaq kimidir, nə qədər təmiz, nə qədər yalqızdır. Evlən onunla”. Amma mən ona tamamilə tərsini yazdığım məktubu göndərdim.

Məndən on iki yaş böyük olmasına baxmayaraq, on iki yaşındaykən ondan daha yetkin olduğumu bilirdim. Onda qarşımda kişi kimi dimdik durub: “Onu eləyəcəyəm, bunu eləyəcəyəm, oradan atılıb, bura dırmanacağam” – demək əvəzinə, hər şeydən utanıb, qarşısındakı kitabın və rəsmnin içinə girir, gizlənirdi. Sonra o da mənə aşıq oldu. Bir rəsm çəkib eşqini ifadə elədi. Artıq ikimiz də böyümüşük. On iki yaşına çatanda Qaranın gözlərimin içinə baxmadığını, sanki, göz-gözə gəlsək, mənə aşıq olduğunu başa düşəcəyimdən qorxduğunu sezdim. Məsələn, “O fil dişi saplı bıçağı verərsənmi?” – deyərdi, amma bıçağa baxardı, gözünü qaldırıb mənim gözümlərin içinə baxa bilməzdi. Məsələn, “albalı şərbəti gözəldirmir?” – soruşsaydım, bəzən hamımızın ağlımız dolu olanda elədiyi kimi, şirin təbəssüm, üz ifadəsiylə gözəl olduğunu ifadə



Inventas vitam
iuvat excoluisse
per artes

eləyə bilməzdi. Karla danışan kimi, bütün gücüylə: “Əlbəttə”, – bağırırdı. Çünki qorxudan üzümə baxa bilməzdi. O vaxtlar çox gözəl idim. Bütün kişilər, uzaqdan, pərdələr, qapılar və qumaşların tünlüyü arasından da olsa, bir kərə məni görə bilənlər dərhal mənə aşiq olurdular. Bunu öyünmək üçün yox, hekayəmi başa düşmək, kədərimi bölüşmək üçün söyləyirəm.

Hamının bildiyi Xosrov və Şirinin hekayəsində bir an var. Qarayla mən bunu çox danışmışıq. Şapur Xosrovlə Şirini birlərinə aşiq eləmək niyyətindədir. Bir gün Şirin kənizləriylə birlikdə çöl gəzintisinə çıxanda altında oturub dincəldikləri ağaclardan birinin budağına Şapur gizlicə Xosrovun rəsmi asır. Şirin yaraşıqlı Xosrovun o gözəl bağçanın bir ağacından asılan rəsmi görən kimi, ona aşiq olur. Bu anı, nəqqaşların dediyi kimi, bu məclisi, Şirinin Xosrovun budaqdan asılı rəsminə heyranlıq və çaşqınlıqla baxmasını göstərən çox rəsm çəkilib. Qara atamla çalışanda dəfələrlə görüb, bir-iki kərə də baxa-baxa düz eynisi kimi, üzünü köçürmüşdü. Sonra mənə aşiq olanda bir dəfə də özü üçün yenidən çəkib. Amma rəsmdəki Xosrovlə Şirinin yerinə özüylə məni – Qarayla Şəkürəni rəsm eləyib. Rəsmdəki qızla kişinin biz olduğumuzu altındakı yazı olmasaydı, təkcə mən başa düşə bilərdim, çünki bəzən zarafatlaşanda məni və özünü eyni xətlərlə, rənglərlə rəsm eləyərdi: mən mavilər içində, özü də qırmızı olurdu. Bu yetmirmiş kimi, bir də Xosrovun və Şirinin rəsmlərinin altına adlarımızı yazmışdı. Rəsmi günah təkə mənim görəcəyim bir yerə atıb qaçmışdı. Rəsmə baxmağımı, ondan sonra neyləyəcəyimi gözlədiyini xatırlayıram.

Şirin kimi ona aşiq ola bilməyəcəyimi çox yaxşı bildiyimdən əvvəlcə heç rəng vermədim. Düz Uludağdan gətirildiyi deyilən buzla soyudulmuş albalı şirələriylə sərinləməyə çalışdığımız o yay gününün axşamı, Qara evinə gedəndən sonra onun mənə eşq elan elədiyini atama söylədim. Qara o vaxtlar mədrəsədən yeni çıxmışdı. Kənar məhəllələrdə müdarrislik eləyir, öz istədiyindən artıq atamın təkidiylə çox güclü, çox

etibarlı olan Naim paşayla münasibət qurmağa çalışırdı. Atama görə, yelbeyin idi, Naim paşanın yanına girməsi, ən azı, katibliklə işə başlaması üçün dərdlənən və Qaranın da bundan ötrü elə bir iş görmədiyini, yəni ağılsızlıq elədiyini söyləyən atam o axşam bizi nəzərdə tutub: “Gözü daha da yuxarılarda imiş, deyəsən, ağır gədənin, – demişdi. Anama eşitdirməyib, belə də demişdi: – Güman elədiyimizdən də ağıllı imiş, deyəsən”.

Ondan sonrakı günlərdə atam nələr elədi, mən Qaradan necə uzaq durdum, əvvəlcə evimizdən, sonra büsbütün səmtimizdən ayağı necə kəsildi, bütün bunları kədərlə xatırlayıram, amma sizə danışmaq istəmirəm: atamı və mənə sevməzsiniz deyə. İnanın mənə, başqa çarəmiz yox idi. Ümitsiz eşqli, ümitsiz olduğumu dərk eləyər, qanun-qayda tanımayan könül dünyanın neçə bucaq olduğunu qavrayar və belə vaxtlarda ağıllı insanlar alicənablıqla: “Bizi bir-birimizə yaraşdırmadılar” deyə, haqlı olaraq, məsələni uzatmazlar axı. Elə belə idi. Anamın bir neçə kərə: “Barı uşağın qəlbini qırmayın”, – dediyini xatırlayıram. Anamın “uşaq” dediyi Qara iyirmi dörd, mən sə onun yarı yaşında idim. Atam Qaranın eşq elanını ədəbsizlik saydığından, anamın xahişini qəsdən yersiz də hesab eləyə bilər.

İstanbuldan getməsi xəbərini alanda onu büsbütün unutmamaq da belə könlümüzdən tamamilə çıxarmışdıq. İllərcə heç bir şəhərdən xəbərini də almadığımızdan, çəkib mənə göstərdiyi rəsmi uşaqlıq xatirələrimizin və uşaqsaşaq dostluğumuzun nişanəsi kimi saxlamağımın yerində olduğunu fikirləşmişdim. Qabaqlar atam, sonralar da savaşı ərim rəsmi tapıb kefi pozulmasın, qısqanmasın deyə, altındakı Şəkurəylə Qara kəlmələrinin üstünü babamın Hasan paşa mürək-kəbiylə, sanki, damcılayan və damcıdan çiçəklər yaranan kimi, ustalıqla örtmüşdüm. Bu gün ona o rəsmi geri yolladığıma görə aranızda pəncərə qabağında onun qarşısına çıxmağımı mənə əleyhimə yozmağa çalışanlar varsa, bəlkə, bir az utanar, bəlkə, bir az düşünlər.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Onun qarşısına on iki il sonra birdən-birə çıxanda pəncərənin qabağında, axşam günəşinin qızılı şəfəqləri içində bir müddət qaldım və həyətin bu işıqda xəlifcə qırmızımtıl rəngə, turunc rənginə bürünməsinə əməlli-başlı üşüyənə qədər qaranlıqda baxdım. Heç külək yox idi. Küçədən keçən adam, ya da atam məni açıq pəncərə qabağında görsəydi, ya da Qara atıyla qayıdıb, qarşımdan keçsəydi, nə deyərdilər, eynimə deyildi. Həftədə bir kərə gülə-oynaya hamama getdiyim Zivər paşanın qızlarından o həm elə hey gülən, əylənən, həm də ən gözlənilməz vaxtda ən heyrətamiz söhbət eləyən Məsrurə bir dəfə mənə heç zaman nə fikirləşdiyini insanın özünün tamam bilməyəcəyini söyləmişdi. Mən belə düşünürəm: bəzən bir şey deyirəm, onu fikirləşdiyimi deyəndə başa düşürəm, amma başa düşdüyüm vaxt tamamilə tərsini əminliklə düşünürəm.

Atamın evə çağırdığı və hamısını bir-bir sınaadığını sizdən gizlətməyəcəyim nəqqaşlardan yazıq Zərif əfəndinin ərim kimi yoxa çıxmasına kədərləndim. Ən çirkin və yoxsul ruhluları da o idi. Pərdəni örtədim, otaqdan çıxdım və aşağıya, mətbəxə endim.

“Ana, Şövkət sənə qulaq asmadı, – Orxan dedi. – Qara axurdan atını çıxaranda mətbəxdən çıxdı, deşikdən ona baxdı”.

“Nə var! – Şövkət əlini havaya qaldırıb dedi. – Anam da ona dolabın içindəki deşikdən tamaşa eləyirdi”.

“Xeyriyyə, – dedim, – axşama bunlara badam əzərsən, azacıq yağda şirin çörək qızardarsan”.

Orxan ayağını yerə vurub sevindisə, Şövkət heç səsini çıxarmadı. Pilləkənlərlə yuxarı çıxanda ikisi də bağıra-bağıra arxamdan çatıb, qəhqəhəli nəşəylə yanımdan keçəndə mən də qəhqəhəylə gülə-gülə: “Yavaş, yavaş, – dedim, – kor olmuşlar”. Bir-bir zərif kürəklərinə şirin yumruq endirdim.

“Axşamüstü evdə uşaqlarla olmaq nə qədər gözəldir!” Atam dinməzəcə özünü kitabına vermişdi.

“Qonağınız getdi, – dedim. – Ümidvaram, sizi yormayıb”.

“Yox, – dedi, – məni əyləndirdi. Həmişə olduğu kimi, Əniştəsinə hörməti var”.

“Yaxşı”.

“Amma həm də ehtiyatlı və sərhəsabdır”.

Bunu mənim etirazımı ölçməkdən çox Qaranı alçaldan tərzdə, mövzunu bitirmək üçün demişdi. Başqa vaxt olsaydı, iti dilimlə cavab verərdim. Bu dəfə hələ atının belində irəlilədiyini hiss elədiyim o adamı fikirləşib titrədim.

Sonra dolablı otaqda necə oldu, bilmirəm, Orxanla özümü bir-birimizi qucaqlamış gördük. Şövkət də cumdu, bir anlığa aralarında itələşdilər. Dalaşdıqlarını zənn eləyirdim ki, özümüzü döşəməyə yuvarlanmış gördük. Köpək balaları kimi onları əzizlədim, başlarının arxasından, saçlarından öpdüm, onları sinəmə basdım, ağırlıqlarını döşlərimin üzərində hiss elədim.

“Hınnn, – dedim – saçlarınız iy verir, sabah Xeyriyyəylə hamama gedərsiniz”.

“Mən artıq Xeyriyyəylə hamama getmək istəmirəm”, – Şövkət dedi.

“Çoxmu böyüyübsən?”, – dedim.

“Ana, niyə bu gözəl bənövşəyi köynəyini geydin?” – Şövkət dedi.

İçəri otağa getdim, bənövşəyi köynəyi çıxartdım. Həmişə geydiyim solğun yaşılı əynimə keçirdim. Geyinəndə üşüdüm, titrədim, amma bədənimin od kimi olduğunu, üstəlik, gövdəmin canlılığını, diriliyini hiss elədim. Yanaqlarımda bir parça allıq var idi, uşaqlarla itələşib-öpüşəndə silinib dağılmışdı, amma onu da tüpürüb, ovcumun içiylə yaxşıca yaydım. Bilirsinizmi, yaxın qohumlar, hamamda gördüyüm qadınlar, məni görən hər kəs iyirmi dörd yaşında ikiuşaqlı, vaxtı ötmüş qadın yox, on altı yaşında gənc qız kimi olduğumu deyirlər. Onlara inanmağınızı, sizin də inanmağınızı istəyirəm, eşitdinizmi? Yoxsa, heç danışmayacağam.

Sizinlə söhbətimizi yaddan çıxarmayın. Atamın kitablarındakı rəsmlərə neçə illərdir, baxır, aralarında ancaq qadınları, gözəlləri axtarıram. Seyrək də olsa var və həyalı, utancaq,



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

qabaqlarına, ən çox üzr diləyən sayaq, bir-birlərinə baxırlar. Kişilər, savaşıqlar və padşahlar kimi, başlarını qaldırıb dimdik dünyaya baxdıqlarını heç görməzsən. Amma tələsik naxışlanmış ucuz kitablarda rəssamın diqqətsizliyi üzündən bəzi qadınların gözləri yerə, hətta rəsmın içində başqa bir şeyə, nə bilək, qədəhə, sevgiliyə də baxmaz, doğrudan, oxucuya baxar. Hey baxdıqları o oxucunun kim olduğunu fikirləşirəm.

Düz Teymur zamanından qalma ikiyüzillik kitablarla, həvəskar gavurların qızılları verib, düz məmləkətlərinəcən aparıb çıxardıqları cildləri ağılıma gətirəndə titrəyirəm: bəlkə, mənim bu hekayəmi elə o uzaqlardakı adam bir gün dinləyəcək. Kitablara köçmək istəyi bu deyilmi, bütün padşahlar, vəzirlər özlərindən danışan, özlərindən bəhs eləyən kitabları yazanlara kisələr dolu qızılı bu titrəyiş üçün vermirlərmi? Bu titrəyişi öz içimdə duyanda mən də eynilə bir gözü kitabın içindəki həyata, bir gözü də kitabın əşiyinə baxan o gözəl qadınlar kimi, mənə kim bilir, ta hansı yerdən və zamandan tamaşa eləyən sizlərlə də söhbət eləmək istərdim. Mən gözələm, ağıllıyam və mənə tamaşa eləməyiniz də xoşuma gəlir. Aradabir bir-iki yalan söyləsəm də, bu, mənim haqqımda yanlış fikrə düşməməyinizə görədir.

Bəlkə, sezmisiniz, atam məni çox sevir. Məndən əvvəl üç oğlu olub, amma Allah onların canını bircə-bircə alıb və mən qıza toxunmayıb. Atam üstümdə əsirdi, amma mən onun seçdiyi adamla evlənmədim, özüm görüb, bəyəndiyim sipahiyyə getdim. Atama qalsa, məni verəcəyi adam həm ən böyük alim olacaq, həm nəqşdən, sənətdən baş çıxaracaq, həm güc, iqtidar sahibi olacaq, həm də Harun kimi varlı olacaqdı ki, belə bir şey onun kitablarında belə, olmayacağından, mən illərlə evdə oturub gözləyəcəkdim.

Ərimin yaraşıqlığı dillərdə dastan idi, özünü də vasitəçilərlə xəbər göndərüb, fürsət tapıb, hamamdan qayıdan baş qarşıma çıxanda gördüm; gözlərindən od tökülürdü, dərhal aşiq oldum. Əsmər idi, dümağ bədənli, yaşılgözlü gözəl idi,

güclü qolları vardı, amma, əslində, yatıb qalmış uşaq kimi çox məsum və sakit idi. Bəlkə də bütün gücünü savaşlarda adam öldürə-öldürə, qənimət toplaya-toplaya tükətdiyindən, mənə açıq-aşkar qan qoxuyan kimi görünürdü, amma evdə xanım tək yumşaq və sakit dururdu. Atamın: “Yoxsul bir savaşıdı”, – deyə əvvəl istəmədiyi və “mən özümü öldürəcəyəm”, – dediyimə görə, verməyə razı olduğu bu adam savaştan-savaşa qəhrəmancasına gedib, ən böyük igidlikləri göstərərək, on iki min axcalıq mülk sahibi olduğundan hamı bizi qışqırırdı.

Dörd il qabaq Səfəvilərlə savaştan qayıdan orduyla birlikdə geri gəlməməsinə əvvəllər fikir vermədim. Çünki savaşıdıqca ustalaşır, özbaşına işlər görür, daha böyük qənimətlər gətirir, daha böyük basqınlara gedir, daha çox əsgər yetişdirirdi. Ordunun hərəkətdə olan qolundan ayrılıb öz adamlarıyla birlikdə dağlara doğru getdiyini söyləyən şahidlər də vardı. Əvvəllər hey: “İndi qayıdacaq” deyə ümid elədim, amma iki ildə yavaş-yavaş yoxluğuna alışdım, İstanbulda mənim kimi əri yoxa çıxan nə qədər çox savaşı arvadı olduğunu başa düşəndə vəziyyətimi qəbul elədim.

Gecələr yataqlarımızda uşaqlarla bir-birimizi qucaqlayıb ağlaşırdıq. Ağlaşmasınlar deyə, onlara yalan söyləyər, məsələn, filankəs deyib ki, sübutu var, atanız baharacan qayıdacaq, deyər, daha sonra mənim yalanım onların ağzından başqalarının qulağına da çatıb dolaşır qayıdıb mənim yanıma: “Müjdə ver”, – deyər geri gələndə hamıdan qabaq mən inanırdım.

Ərimin güngörməmiş, amma nəcib ruhlu abaza atası və onun kimi yaşıl gözlü qardaşıyla birlikdə Çarşıqapıdakı kirayə evində yaşayırdıq. Evin orta dirəyi – ərim yoxa çıxan kimi, sıxıntılar başladı. Qayınatam böyük oğlunun savaşa-savaşa varlanması üzündən buraxdığı aynaçılıq işinə o yaştan sonra geri qayıtdı. Ərimin gömrükdə çalışan subay qardaşı Hasan evə gətirib qoyduğu pul çoxaldıqca, kişilik göstərməyə başladı. Ev işlərini görən cariyə qızı kirayəni verə bilməməkdən



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes.

qorxduqları bir qış zorla əsir bazarına aparıb satdılar, mən-dən onun gördüyü mətbəx işlərini görməyi, camaşırı yuma-ğı, hətta çarşı-bazara çıxıb alış-veriş eləməyi istədilər. “Mən bu işləri görəsi qadınammı?” – demədim, ürəyimə daş basıb, hamısını gördüm. Amma artıq gecələri otağına aparılasi cari-yəsi olmayan qaynım Hasan mənim qapımı itələməyə başla-yanda neyləyəcəyimi bilmədim.

Əlbəttə, dərhal bura – atam evinə qayıda bilərdim, ancaq, qaziya görə, ərim hüquqən yaşadığından onları acıqlandır-sam, məni uşaqlarla birlikdə zorla qaynımın yanına, yəni əri-min evinə geri aparmaqla qalmaz, bu zaman məni və mənə qahmar çıxan atamı cəzalandırıb, təhqir eləyə bilərdilər. Əsli-nə qalsa, ərimdən də insancıl və ağıllı saydığım, təbii ki, mənə çox aşıq olduğunu sezdiiyim Hasanla sevişə bilərdim. Amma bunu düşüncəsiz eləmək məni axırda onun arvadı yox, Allah eləməsin, cariyəsi olmağa aparardı. Çünki mirasdan payımı istəmək fikrinə düşəcəyimdən, hətta, bəlkə də, onları atıb atamın yanına qayıdacağımdan qorxduqlarından, ərimin qazı gözündə öldüyünü heç onlar da qəbul eləməyə razı deyildi-lər. Ərim qaziya görə ölməyibse, təbii, Hasanla evlənməzdim, amma başqa birisiylə də evlənə bilməyəcəyim üçün və bu vəziyyətin məni o evə, o evliliyə bağladığı üçün ərimin “yox olması”, davam eləməkdə olan o qeyri-müəyyən vəziyyət, onlara görə, aradan qaldırılasi şey idi. Çünki unutmayın, onla-rın ev işlərini, yeməklərindən camaşırlarınacan hər işlərini görürdüm, biri də mənə dəli kimi aşıq idi.

Qayınatam və Hasandan ötrü ən yaxşı çıxış yolum mənim Hasanla evlənməyim idi, amma onda bunun üçün əvvəlcə şahidləri tapmaq, sonra kəbini ləğv eləmək şərt idi. Onda itkin düşən ərimin ən yaxınları, atası və qardaşı da razı olduq-larına görə, ərimin artıq ölü sayılmasına qarşı bir kəs olma-dığından, qazı da “Biz bu adamın savaşıda öldüyünü gördük”, – deyən yalançı şahidlərə üç-beş axça müqabilində, guya, inanacaqdı. Ən böyük müşkül, dul qalandan sonra evi tərk

eləməyəcəyimə, miras haqqı, ya da evlənmək üçün pul istəməyəcəyimə, daha vacibi, öz seçiminlə Hasanla evlənəcəyimə onu inandırma bilməkdi. Bu mənada dəstək vermək üçün onunla sevişməli, bunu boşanmaq üçün yox, – inandırıcı görünəcək tərzdə – ona aşıq olduğuma görə eləməli olduğumu, əlbəttə, başa düşmüşdüm.

Çalışsam, Hasana aşıq ola bilərdim. Hasan yoxa çıxan ərimdən səkkiz yaş kiçik idi, ərim evdə olanda qardaşım kim idi və bu duyğu mənə ona yaxınlaşdırmışdı. İddiasız, amma utancaq olmasını, uşaqlarımla oynamağı sevməsini, mənə bəzən, sanki, o, susuzluqdan ölən adam, mən də bir parçə soyuq albalı şərbəti olan kimi, baxmasını sevirdim. Amma mənə camaşır yudurdan, cariyələr, kölələr sayaq çarşı-bazar gəzib, alış-veriş eləməyimdən xəcalət çəkməyən adama aşıq olduğum üçün çox çalışmalı olduğumu da duyurdum. Atamın evinə gedib qazanlara, qab-qacağa, fincanlara baxıb uzun-uzadı ağladığımı, gecələri bir-birimizə ürək-dirək vermək üçün uşaqlarla qucaqlaşib yatdığımız həmin günlərdə Hasan mənə o fürsəti vermədi. Mənim də ona aşıq olacağıma, evlənməyimiz üçün zəruri bu yeganə yolun gerçəkləşəcəyinə inanmadığından, özünə inamı olmadığından ədəbsizliklər elədi, ərimin heç qayıtmayacağını, mənə öldürəcəyini söylədi, təhdidlər yağdırdı, uşaq kimi ağladı, tələskənliyi, təlaşıyla əfsanələrdə söylənen həqiqi və nəcib eşqə yaraşmadığına görə, onunla evlənməyəcəyimi başa düşdüm.

Bir gecə uşaqlarla yatdığım otağın qapısını itələyəndə dərhal qalxdım, uşaqların qorxmasına fikir vermədən səsim gəldiyi qədər bağırıb, evə pis cümlələrin girdiyini dedim. Qayınatamı oyatdım, hələ ehtirasının şiddəti keçməmiş olan Hasanı cin qorxuları və fəryadlarımla atasına ağah elədim. Mənim ayıq-sayıq yatmağımı, ipə-sapa gəlməz cin söhbətlərim içində ağılı başında olan qoca iyrənc həqiqəti oğlunun sərxoş olduğunu, digər oğlunun ikiuşaqlı arvadına ədəbsizcəsinə yaxınlaşdığını bildi. Sabaha qədər yatmayacağımı, cinə qarşı oğullarımla



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

qapının ağzında oturub gözləyəcəyimi deyəndə səs çıxarmadı. Səhər xəstə atama baxmaq üçün uzun müddətə oğullarımla birlikdə ata evinə qayıdacağımı deyəndə yenildiyini qəbul elədi. Ərimin satmayıb, savaşırlardan mənə gətirdiyi Macardan qənimət zilli saati, ən çilgün ərəb atının damarından düzəldilmiş qamçını, uşaqların daşlarını savaş oyunları oynayanda istifadə elədikləri Təbrizdə düzəldilmiş şahmat dəstini və satılmaması üçün nə davalar elədiyim Naxçıvan savaşından qənimət gümüş şamdanları evlilik həyatımın nişanələri kimi götürüb, ata evinə qayıtdım.

İtkin düşən ərimin evini tərk eləməyim gözlədiyim kimi, Hasanın mənə olan inadkar, hörmətsiz eşqini çarəsiz, amma hörmətləyiq yangına döndərdi. Atasının özünə tərəf çıxmayacağını bildiyindən məni təhdid eləmək əvəzinə, künclərində quşların, gözüyaşlı aslanların və məhzun ceyranların çəkildiyi eşq məktubları yollamağa başladı. Əgər bir nəqqaş və şair ruhlu dostu yazıb, rəsm eləmirsə, Hasanla eyni dam altında yaşayanda bələd ola bilmədiyim zəngin xəyal aləmini göstərən bu məktubları son vaxtlarda dönə-dönə oxuduğumu sizdən gizlətməyəcəyəm. Son məktublarında Hasan məni ev işlərinə kölə eləməyəcəyini, çünki çox pul qazandığını söyləməsi, təmkinli, şirin və zarafatçı dili, uşaqların bitib-tükənməz davalarıyla istəkləri, atamın şikayətləri başımı qazana döndərdiyinə görə pəncərəmin pərdəsini, sanki, dünyaya bir “oh” demək üçün də açmışdım.

Xeyriyyə axşam süfrəsini açmazdan qabaq atama Ərəbistandan gələn ən yaxşı xurma çiçəyindən ılıq şərbət düzəlt-dim, içinə bir qaşığı bal qoyub azacıq limon suyuyla qarışdır-dım, səssizcə yanına girdim, “Kitab-ur Ruh”u oxuyanda həmişə istədiyi kimi, özümü heç bildirmədən ruh tək qabağına qoydum.

Elə kədərli və cılız səslə: “Qar yağırımı?” – deyə soruşdu ki, bunun yazıq atamın həyatında görəcəyi son qar olduğunu dərhal başa düşdüm.

10. MƏN AĞACAM

Mən ağacam, çox yalqızam. Yağış yağdıqca ağlayıram. Allah rızası üçün bu danışacaqlarıma qulaq verin. Qəhvələrinizi için, yuxunuz qaçsın, gözləriniz açılsın, mənə cin kimi baxın və sizə niyə yalqız olduğumu söyləyim.

1. *Ustad məddahın arxasında ağac rəsmi olmasını, cilasız qalın kağızda necə gəldi rəsm edildiyimi söyləyirdilər. Doğrudur. İndi yanımda nə başqa zərif ağaclar, nə yeddiyarpaqlı çöl otları, nə bəzən şeytana və insana oxşayan qat-qat tutqun qayalar, nə də göydə qıvrıla-qıvrıla Çin buludları var. Bir yer, bir göy, bir mən, bir də üfüq xətti idi. Amma hekayəm daha qarışıqdı.*

2. *Bir ağac kimi, illah da kitabın parçası olmağım şərt deyil. Amma ağac rəsmi təki hər hansı kitabın səhifəsi olmağımdan kefin pozulur. Bir kitabda bir şey göstərmirəmsə, ağıma büt-pərəstlər və kafirlərsayaq rəsmimin divardan asılıb, mənə səcdə edilib, sitayiş olunacağı gəlir. Ərzurumlu xocaçılar eşitməsin, bununla gizlincə öyünürəm və sonra abır-la çox qorxuram.*

3. *Yalqızlığımın əsl səbəbi isə hansı hekayənin parçası olduğumu mənim də bilməməyimdi.*

Bir hekayənin parçası olacaqdım, amma oradan yarpaq kimi düşdüm. Onu danışım:

Ağacdən düşmüş yarpaq kimi, hekayəmdən düşənin hekayəsi

Əcəm şahı Təhmasib ki həm Osmanlının baş düşməni idi, həm də cahanın ən naxışsevər padşahı idi, bundan qırx il əvvəl aqlını itirməyə başlayanda hər şeydən qabaq əyləncə idi, eyş-işrət idi, musiqi idi, şeiri idi, naxışı idi – bunlardan soyudu. Qəhvəni də atan kimi, beyni dayandı, sallaqsifət,



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

kədərli qocaların təkidləriylə Osmanlının əsgərindən uzaq olsun deyə, paytaxtını o zaman Əcəm mülkü olan Təbrizdən Qəzvinə köçürdü. Daha da yaşlaşanda bir gün cin vurma-sıyla böhrana düşüb, şəraba, uşaqbazlığa və nəqş eləməyə tövbələr tövbəsi dedi ki, bu, uca şahın qəhvə zövqündən sonra ağıl-kamalı da itirdiyinin gözəl isbatıdır.

Beləcə iyirmi ildən bəri Təbrizdə cahanın ən böyük möcüzələrini yaradan möcüzə əlli cildçilər, xəttatlar, müzəhhiblər, nəqqaşlar quş balası kimi şəhər-şəhər dağıldılar. Bunların ən parlaqlarını Şah Təhmasibin qardaşı oğlu və kürəkəni Sultan İbrahim Mirzə vali olduğu Məşhədə çağırdı, onları nəqqaşxanasında yerləşdirib, Teymur zamanında Heratda ən böyük şair olan Caminin “Həft-Əvrəng”in yeddi məsnəvisini yazdırıb, naxışlı, rəsmli misilsiz bir kitab hazırlatmağa başladı. Ağıllı və yaraşığı qardaşı oğlunu həm sevən, həm qısqanan, qızını ona verdiyi üçün peşmanlıq duyan Şah Təhmasib bu möcüzə kitabı eşidəndə həsəd apardı və qəzəblə qardaşı oğlunu Məşhəd valiliyindən Kain şəhərinə, sonra yenə qəzəblə daha kiçik Səbzivar şəhərinə sürgün elədi. Məşhəddəki xəttatlar və nəqqaşlar da beləcə başqa şəhərlərə, başqa məmləkətlərə, başqa sultanların, şahzadələrin nəqqaşxanalarına dağıldılar.

Amma möcüzəylə Sultan İbrahim Mirzənin misilsiz kitabı yarıda qalmadı; çünki həqiqi bir kitabdarı vardı. Bu adam atına minir, “ən yaxşı təzhibi çəkən usta oradadır” deyə, Şiraza gedir, oradan ən zərif nəstəliq xətti salan xəttat üçün iki səhifəni götürüb İsfahana aparır, sonra dağları aşıb, ta Buxaraya çatıb özbək xanının yanında nəqş vuran ustad nəqqaşa rəsmi tərtibini elətdirir, insanlarını cızdırır; Herata enib bu dəfə yarıkor qədim ustadlardan birinə otların, yarpaqların qıvrım-qıvrım qıvrılmasını əzbərdən nəqş etdirir; Heratda başqa bir xəttatın yanına gedib, rəsmdəki qapının üstündə olan lövhədə yazını qızıl suyu ilə yazdırıb, haydı, yenə Güneyə, Kainə gedir, altı ay səfər eləyib, yarıya çatdıra bildiyi səhifəni Sultan İbrahim Mirzəyə göstərib, “afərin”i alırdı.

Bu gedişlə kitabın heç bitməyəcəyini başa düşdülər və tatar qasidlər tutdular. Hər birinin əlinə üzərinə işlənib, yazılacaq səhifəylə birlikdə sənətçiyə istənilən şeyi izah eləyən məktub verdilər. Beləcə bütün Əcəm ölkəsinin, Xorasanın, Özbək məmləkətinin, Mavərrənnəhrin yollarından kitab səhifələrini aparan qasidlər keçdi. Qasidlər kimi kitabın hazırlanması da sürətləndi. Bəzən əlli doqquzuncu səhifəylə altmış ikinci səhifə qarlı bir gecə qurd ulartılarının eşidildiyi bir karvansarada qarşılaşar, yaxınlıq eləyənlər eyni kitab üçün çalışdıqlarını başa düşüb, otaqlarından çıxarıb gətirdikləri səhifələrin hansı məsnəvinin harasına düşdüyünü, bir-birlərinə görə, yerlərini dərk eləməyə çalışdılar.

Bu gün bitirildiyini kədərlə eşitdiyim bu kitabın bir səhifəsində də mən olacaqdım. Bədbəxtlikdən soyuq bir qış günü mənə aparıb qayalıq keçidlərdən keçən tatar qasidin yolunu həramilər kəsdi. Əvvəlcə yazıq tatarı döydülər, sonra hərami üsuluyla soydular, namusuna toxunub, imansızlıqla öldürdülər. Bu səbəbdən hansı səhifədən düşdüyümü mən də bilmirəm. Sizdən ricam mənə baxıb, bunu söyləməkdə: görəsən, Leylini çadırında çoban libasında ziyarət eləyən Məcnuna kölgəmi olacaqdım? Umudsuz imansızın ruhundakı zülməti başa salmaqdan ötrü gecənin içində qarışacaqdım? Bütün cahandan keçib, dənizlər aşıb, quşlar, meyvələrlə dolu bir adada zövq alan iki sevgilinin xoşbəxtliyinə şahidlik etmək istərdim! Diyarı-Hindi fəth eləyəndə, gün vurub, günlərlə burnu qanaya-qanaya ölən İskəndərin son anlarına kölgə olmaq istərdim. Yoxsa oğluna eşq və həyat nəsihətləri verən atanın gücüylə və yaşını nişan verməyəmi yarayacaqdım? Hansı hekayəyə mənə və zəriflik qatacaqdım?

Qasidi öldürüb, mənə götürüb, dağ, şəhər demədən gəzdirən həramilərdən biri aradabir qiymətimi bilir, ağac rəsminə baxmağın ağaca baxmaqdan daha xoş olduğunu başa düşəcək qədər incəlik göstərirdi, amma bu ağacın hansı hekayənin parçası olduğunu bilmədiyindən, tez-tez məndən xəcalət



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

çəkirdi. Məni şəhər-şəhər gəzdirəndən sonra qorxduğum kimi, bu quldur cırıb atmadı, bir karvansarada nəcib bir adama bir kuzə şəraba satdı. Bu yazıq nəcib adam gecələr bəzən ağlayar, şam işığında mənə baxardı. Kədərdən öləndə mallarını satdılar. Məni alan ustad məddahın sayəsində İstanbula qədər gəldim. İndi çox xoşbəxtəm, bu gecə burada, Osmanlı padşahının siz möcüzə əlli, qartal gözülü, möhkəm iradəli, zərif biləkli, həssas ruhlu nəqqaşları və xəttatları arasında olmaqdan şərəf duyuram, Allah eşqinə, “bir ustad nəqqaşın divardan asılmaq üçün məni pis kağızda necə gəldi, cızdığını söyləyənlərə inanmayın” deyə yalvarıram.

Baxın, özgə nə yalanlar, nə iftiralar, nə abırsız yaraşdırmalar var! Dünən gecə ustadım yenə buradan, divardan bir köpək rəsmi asıb, həm bu ədəbsiz köpəyin sərgüzəştlərini nağıl eləmişdi, həm də ərzurumlu Hüsrrət xocanın sərgüzəştlərini danışmışdı axı! İndi Ərzurumi Nüsrrət xoca həzrətlərini sevənlər bunu yanlış başa düşüblər: guya, biz ona böhtan atırıqmış. Biz böyük vaiz əfəndimiz həzrətlərinə atasından bixəbər deyə bilərikmi? Haşa! Heç ağılımızdan keçərmə? Bu necə fitnə törətmək, nə ədəbsiz böhtandır! Madam ki, ərzurumlu Hüsrrət Ərzurumi Nüsrrətlə qarışır, mən sizə sivaslı Şaşı Nədrət xocanın ağac hekayəsini söyləyim.

Bu sivaslı Şaşı Nədrət xoca da gözəl oğlanları sevməklə, nəqş eləməyi lənətləməkdən başqa qəhvənin şeytan işi olduğunu, içənin cəhənnəmə gedəcəyini söyləyirmiş. Ey sivaslı, sən mənim bu yoğun budağımın necə əyildiyini unutdunmu? Sizə danışım, amma kimsəyə deməyəcəyinizə and için, çünki Allah quru iftiradan saxlasın. Bir də gördüm, bir səhər, məşallah, minarə boylu, aslan pəncəli, div kimi bir adamla yuxarıda adı çəkilən mənim bu budağıma çıxıb, sıx yarpaqlarımın arasında gizlənilər, əfv eləyərsiniz, taqqa-taraq iş görürlər. Sonra şeytan olduğunu başa düşdüyüm div bizimkini becərəndə gözəl qulağını həm şəfqətlə öpür, həm də içinə: “Qəhvə haramdır; qəvhə günahdır”... – deyə pıçıldayır. Ona görə

qəhvənin zərərinə inanan gözəl, dinimizin buyruqlarına yox, şeytana inanır.

Bir də son olaraq firəng nəqqaşlarından söz açacağam ki, onlara can atan əsil-nəcabətsiz varsa, ibrət alsın. İndi bu firəng nəqqaşları kralların, keşişlərin, bəylərin, hətta xanımların üzlərini elə nəqş eləyirlər, o adamın rəsminə baxıb küçədə tanıya bilirsən. Bunların arvadları elə küçədə sərbəst gəzir, artıq gerisini siz düşünün. Amma bu da bəs eləməyib, işləri daha da irəli aparıblar. Dəllallıqda yox, naxışda deyirəm.

Bir böyük ustad firəng nəqqaşıyla başqa böyük nəqş ustası firəng çəmənlində gedir, ustalıq və sənət barədə danışırılmış. Qarşılarına bir orman çıxıb. Daha usta olanı o birinə belə deyib: “Yeni üsullarla çəkmək elə bir bacarıq tələb eləyir ki, – deyib, – bu ormandakı ağacların birini çəkdinmi, rəsmə baxan həvəskar bura gəlib, istəyərsə, o ağacı digərlərindən ayırd eləyib tapır”.

Mən fağır, gördüyünüz ağac rəsmi belə bir ağilla çəkilmədiyimdən Allahıma şükür eləyirəm. Firəng üsullarıyla rəsm edilsəydim, məni həqiqi ağac sayan İstanbulun bütün köpəklərinin üstünü isladacağı qorxusundan yox. Mən ağacın özü yox, mənası olmaq istəyirəm.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

11. MƏNİM ADIM QARADIR

Gecə vaxtı başlayan qar səhərə qədər yağdı. Şəkurənin məktubunu bütün gecəni dönə-dönə oxudum. Boş evin boş otağında aşağı-yuxarı hirsli-hirsli gedib-gələndə şamdana yaxınlaşır, solğun şamın titrəyən işığında sevgilimin acıqlı hərflərinin əsəbi titrəyişlərinə, mənə yalan demək üçün elədiyi tənələ-rə, sağdan-sola qıvrıla-qıvrıla irəliləmələrinə tamaşa eləyirdim. Bəzən gözümün qabağına pərdənin birdən açılması, sevgili-min qarşımda peyda olan üzü və kədərli təbəssümü gəlirdi. Son altı-yeddi ildə beynimdə “Şəkurədir” deyə, dəyişdirə-dəyiş-dirə gəzdirdiyim, albalı rəngindəki ağızları getdikcə genişlə-nən üzlərin hamısını onun əsl üzünü görən kimi unutmuşdum.

Gecə vaxtı bir ara özümü evlilik düşüncələrimə təslim elə-dim. Xəyalımda eşqimə heç şübhəm yox idi, eşqimin qarşı-lıqlı olduğuna da. Beləcə, biz böyük xoşbəxtlik içində evlə-nirdik, amma pilləkənli evdə xəyallarımdakı xoşbəxtlik küllü-küf olurdu: doğru-dürüst bir iş tapammır, arvadımla dalaşır, sözümlü yeridə bilmirdim.

Bu tutqun xəyalları Ərəbistandakı subay gecələrim vaxtı oxuduğum Qəzzalinin “İhya-i İlum”unun evliliyin zərərləri his-səsindən götürdüyümü başa düşəndə ağılıma eyni səhifələrdə evliliyin faydaları barədə daha artıq söz açıldığı gəldi. Amma özümü bu qədər məcbur eləməyimə baxmayaraq, neçə kərə oxuduğum bu faydaların yalnız ikisini xatırlayırdım. Kişi evlə-nən kimi, ev işlərini nizama salırdı, amma xəyalımdakı pillə-kənli evdə heç nizam yox idi. İkincisi, suçlu-suçlu otuzbir çək-məkdən və daha suçluluqla qaranlıq dalda küçələrdə dəllal-ların arxasıyla fahişə dalınca sürünməkdən qurtulurdum.

Bu qurtuluş düşüncəsi gecənin gec saatında ağılıma yenə otuzbir çəkməyi saldı. Saflıq istəyilə ağılıma gələnə tez beynimdən çıxarmaq üçün həmişəki vərdislə otağımın bir guşəsinə çəkildim, amma bir müddət sonra otuzbir çəkə

bilmədiyimi başa düşdüm. On iki ildən sonra mən yenə aşıq olmuşdum!

Bu qəti sübut ürəyimə elə həyəcan və qorxu saldı ki, otaqda şamın işığı kimi az qala titrəyə-titrəyə gəzdim. Şəkurə pəncərənin qabağında özünü göstərəcəkdisə, bir də tamamilə tərsinə məntiqi hərəkət olan o məktuba nə ehtiyac varıdı ki? Qızı məni o qədər istəmirsə, atası niyə çağırır, bunlar ata-qız mənimlə oyunmu oynayırlar? Otaqda aşağı-yuxarı gedir, qapının, divarın, cırıldayan döşəmənin hər sorğuma qarmaqarışıq cavab verməyə çalışa-çalışa kəkələdiyini hiss eləyirdim.

Neçə illər qabaq çəkdiyim o rəsmə, Şirinin bir ağacın budağına Xosrovun asılmış şəklini görüb ona vurulduğunu danışan rəsmə baxdım. Onu Təbrizdən gəlib, Əniştəmin əlinə yeni keçmiş ortabab bir kitabdakı eyni rəsmdən aldığım ilhamla çəkmişdim. Rəsmə baxmaq nə sonrakı illərdə hər xatırlayanda olduğu kimi, məni utandırır (rəsmi və eşq eləninin bəsitliyi üzündən), nə də xoşbəxt gənclik xatirələrinə geri apardı. Səhərə yaxın aqlım vəziyyətə hakim oldu, rəsmi mənə yollamasını Şəkurənin mənim üçün ustalılıqla qurmaqda olduğu eşq şətrəncinin həmləsi hesab elədim. Oturdum, şamın işığında Şəkurəyə cavab məktubu yazdım.

Bir az yatandan sonra səhər məktubu ürəyimin başına qoyub küçələrə çıxdım, uzun-uzadı gəzdim. Qar İstanbulun dar küçələrini genişləndirmiş, şəhəri də tünlüyündən təmizləmişdi. Hər şey uşaqlığımda olduğu kimi, daha səssiz və hərəkətsiz idi. Uşaqlığımın qarlı qış günlərində zənn elədiyim tək, mənə İstanbul damlarını, qübbələrini, bağçalarını qarğalar basan kimi gəldi. Qarın üstündəki ayaq səslərini dinləyə-dinləyə, ağzımdan çıxan buğa baxa-baxa cəld yeriyyir, Əniştəmin getməyimi istədiyi saray nəqqaşxanasının da küçələr kimi səssiz olduğunu fikirləşib həyəcanlanırdım. Yəhudi məhəlləsinə girmədən məktubumu Şəkurəyə çatdıracaq Esterə bir uşaqla xəbər göndərdim, günorta namazından sonra tapışmaq üçün yer söylədim.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Ayasofyanın arxasındakı nəqqaşxana binasına erkəndən getdim. Uşaqlığımda bir ara şəyirdlik eləyirdim, Əniştəmin vasitəçiliylə girib-çıxdığım nəqqaşxana binasının görünüşündə taxtapuşlardan sallanan buzlardan başqa heç bir dəyişiklik yox idi.

Gənc və yaraşıqlı bir şəyird qabaqda, mən arxada yapışqan və çirş qoxusu içində, başları ağarmış yaşlı cild ustalarının, erkən yaşda beli əyilmiş usta nəqqaşların, gözləri ocağın alovlarına kədərlə zilləndiyi üçün dizlərinin üstündəki kasalara baxmadan boya qarışdırən gənclərin arasından keçdik. Bir hücrədə qucağındakı dəvəquşu yumurtasını diqqətlə boyayan ahıl, siyirməni nəşəylə nəqş eləyən əmi, onları hörmətlə müşahidə eləyən gənc şəyird gördüm. Açıq qapıdan ustalarının danladığı gənc şəyirdlərin buraxdığı səhvi başa düşmək üçün qıpqırmızı üzlərini qabaqlarındakı kağızlara dəydirənəcən yaxınlaşdırdıqlarını gördüm. Bir başqa hücrədə kədərli və hüznü şəyird rəngləri, kağızları, nəqşi unutmuşdu, mənim bayaq həyəcanla yeridiyim küçəyə baxırdı. Açıq hücrə qapılarının qarşısında naxış üzü köçürən, qəlib və boya hazırlayan, qələmlərini itiləyən nəqqaşlar mən yad adama gözaltı, düşməncəsinə baxdılar.

Buzlu pilləkənləri çıxdıq. Nəqqaşxana binasının ikinci qatının dörd yanına dolanan eyvanın altından keçdik. Aşağıda, qarla örtülü iç həyətdə uşaq yaşında iki şəyird qalın aba qumaşdan cübbələrinə baxmayaraq, bəlli ki, soyuqdan titrəyə-titrəyə nəyisə, bəlkə də, veriləcək cəzanı gözləyirdi. İlk gəncliyimizdə tənbəllik eləyən, ya da bahalı boyaları xarab eləyən şəyirdlərə vurulan şillələri, ayaqları qanayana qədər dabanlarına çırpılan zopaları xatırladım.

İsti bir otağa girdik. Dizlərinin üstündə rahatca oturmuş nəqqaşlar gördüm, amma bunlar xəyallarımın ustaları yox, şəyirdlikdən yenicə çıxmış gənclər idi. Bir zamanlar məndə həddən artıq hörmət və həyəcan doğuran otaq, Ustad Osmanın qondarma adlar verdiyi ustalar artıq evlərində

çalışdıqlarından böyük zəngin padşahın nəqqaşxanası deyildi. İndi doğuda, ins-cinssiz dağlar arasında itib-batmış karvan-saranın böyük bir otağına bənzəyirdi.

Azca qıraqda, bir piştaxtanın başında on beş ildən sonra ilk dəfə gördüyüm Baş nəqqaş Ustad Osman mənə kölgədən çox xortlamış kimi gəldi. Səfərlərim vaxtı nə vaxt nəqş eləməyi, rəsm çəkməyi fikirləşsəm, Behzad kimi, xəyallarımda heyranlıqla boy verən böyük usta Ayasofya tərəfə baxan pəncərədən qar kimi ağ işığın içində ağ paltarıyla, sanki, çoxdan belə o biri dünyanın xəyallarına qarışmışdı. Üstü qırıqlarla örtülmüş əlini öpdüm, özümü xatırlatdım. Əniştəmin mənə bura uşaqlığımda gətirdiyini, amma qələmi atıb çıxdığımı, illərimi yollarda, Doğu şəhərlərində paşalara katiblik, dəftərdar katibliyi eləyə-eləyə keçirdiyimi, Sərhət paşa, o biri paşalarla birlikdə Təbrizdə xəttat və nəqqaşları tanıyıb, kitablar hazırlatdığımı, Bağdad və Hələbdə, Van və Tiflisdə olduğumu, savaşılar gördüyümü söylədim.

“Ah, Tiflis! – Böyük ustad pəncərədəki müşəmbədən süzü-lüb, qarlı həyətdən içəri dolan işığa baxıb dedi. – Orada indi qarmı yağır?”

Sənətində ustalaşa-ustalaşa kor olan, bir yaşıdan sonra yarı övliya, yarı sərsəri həyatı sürən, bitib-tükənməz əfsanə-ləri söylənən qədim Əcəm ustaları təki davranırdı, amma cin kimi gözlərindən Əniştəmə nifrət elədiyini, məndən şübhə-ləndiyini dərhal görə bildim. Yenə də ona ərəb çöllərində qarın burda olduğu kimi, yalnız Ayasofya camesinə yox, xatirələrə də yağdığını danışdım. Tiflis qalasına qar yağanda camaşır yuyan qadınların çiçək rəngində şərqilər söylədiyini, uşaqların da yastıqlarının altında yay üçün dondurma saxla-dıqlarını nağıl elədim.

“Getdiyin ölkələrdə nəqqaşların, rəssamların nə nəqş elədiklərindən, nə çəkdiklərindən danış”, – dedi.

Bir hücrədə səhifələrə cədvəl çəkə-çəkə xəyallara dalıb getmiş xülyalı gənc nəqqaş rəhləsindən başını qaldırıb, “Mənə



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

ən doğru məsələni indi söylə” deyən kimi, o birilərlə birlikdə baxdı. Çoxu məhəlləsində baqqalın kim olduğunu, qonşunun göyertisatanla niyə dava elədiyini, çörəyin çəkisinin nə qədər gəldiyini bilməyən bu insanların Təbrizdə, Qəzvinə, Şiraz və Bağdadda kimin necə naxış vurduğundan, xanların, şahların, padşahların, şahzadələrin kitab üçün pul tökmələrindən xəbərdar olduqlarından, ən azı, bu dövrlərdə vəba kimi, sürətlə yayılan ən son dedi-qodu və sayıləri artıqlamasıyla eşitdiklərindən heç şübhəm yox idi, amma yenə də danışdım. Çünki mən oradan, Doğudan, orduların döyüşdüyü, şahzadələrin bir-birlərini boğazlayıb, şəhərləri talayıb yandırıdığı, savaşa barışın hər gün danışıldığı, aradabir ən yaxşı şeirlərin yazılıb, nəqşin və rəsmnin çəkildiyi Əcəm ölkəsindən gəlirdim.

“Əlli iki ildir ki, taxtda oturan Şah Təhmasib son illərində bildiyiniz kimi, kitab, naxış, rəsm eşqini unudub, şairlərə, nəqqaşlara, xəttatlara arxasını çevirib, özünü ibadətə həsr eləyib ölmüş, yerinə oğlu İsmayıl oturmuşdu, – dedim. – Səfehliyini və dalaşqanlığını bildiyi üçün atasının iyirmi il həbsdə saxladığı yeni şah taxta çıxar-çıxmaz, qudurub qardaşlarını boğazlatdı, kimisinin də gözünü çıxarıb, başından elədi. Amma düşmənləri axırda girəvə tapdılar, zəhərləyib, ondan xilas oldular və taxta yarımğıllı böyük qardaşı Məhəmməd Xudabəndəni çıxardılar. Onun vaxtında bütün şahzadələr, qardaşlar, valilər, özbəklər – hamısı ayağa qalxdı, bir-birləriylə və bizim Sərhat paşamızla elə bir savaşa girdilər, Əcəm ölkəsi toz-duman içində qaldı, tar-mar oldu. Parasız, pulsuz, ağılsız və yarıkor indiki şahın nə kitab yazdıracaq, nə də rəsm etdirəcək halı var. Beləcə Qəzvin və Heratın o əfsanəvi nəqqaşları, Şah Təhmasibin nəqqaşxanasında möcüzələr yaradan bütün o yaşlı ustalar və şeyirdləri, fırçaları atları dördnala çapdıran, kəpənekləri səhifədən çıxarıb uçuran rəssamlar, rəngbazlar, bütün o usta cildçilər, xəttatlar hamısı işsiz-gücsüz, parasız-pulsuz, hətta yersiz-yurdsuz

qaldılar. Kimi quzeyə, Şeybanilər arasına, kimi Hindistana, kimi bura – İstanbulla köç elədi. Kimi başqa işlərə girdi, orada özünü və şərəfini tükətdi. Kimi də bir-birinə düşmən şahzadələrin, valilərin yanına girib, ən çoxu üç-beş səhifə rəsmi olan, ovuc içi qədər kitablar üçün çalışmağa başladılar. Sıravi əsgərlərin, təcrübəsiz paşaların, hər şeyə burnunu soxan şahzadələrin zövqünə görə, necə gəldi yazılıb, başdan-sovdu naxışlanmış ucuz kitablar hər yeri basdı”.

“Necəyə gedir?” – deyə Ustad Osman soruşdu.

“Qocaman Sadiqi bəyin bir özbək sipahisi üçün yalnız elə qırx qızıla “Əcaib-ül Məhlüqat” rəsm elədiyi söylənilir. Doğu səfərindən Ərzuruma geri qayıdan təcrübəsiz bir paşanın çadırında aralarında ustad Siyavuşun əlindən çıxmış rəsmlər də olan açıq-saçıq rəsmlərlə dolu bir sandıq gördüm. Rəsm çəkməkdən imtina eləməyən böyük ustalar kitabın, hekayənin parçası olmayan ayrı-ayrı rəsmlər çəkib satırlar. O tək rəsmə baxanda: “Bu, hansı hekayənin hansı məclisidir”, – demirsən də, yalnız rəsmi özü üçün, görmə zövqü üçün baxıb, məsələn: “Lap ata oxşayır, nə gözəldir, – deyir, – rəssama pulu buna görə verirsən. Savaş rəsmləri də, ayıb rəsmləri də çox istənilir. Kütləvi bir savaş rəsmi üç yüz axçaya qədər düşüb, sifariş verən yox kimidir. Bəziləri ucuz olsun, alıcı çıxsın deyə, kələ-kötür, cilasız kağızda boya belə sürtmədən, ağ-qara rəsmlər çəkirlər”.

“Xoşbəxtdən xoşbəxt, bacarıqlıdan bacarıqlı bir müzəhibim vardı, – dedi Ustad Osman. – Elə zərifliklə iş görürdü ki, biz ona Zərif əfəndi deyirdik. Amma o da bizi atıb getdi. Altı gün olur, ortalıqda yoxdu. Sırrə döndü”.

“İnsan bu nəqqaşxanani, bu xoşbəxt ata evini necə atıb gedə bilər?” – dedim.

“Şəyirdliklərindən bəri yetişdirdiyim mənim dörd gənc ustadım – Kəpənək, Zeytun, Leylak və Zərif Padşahımızın iradəsiylə artıq evlərində nəqş eləyirlər”, – Ustad Osman dedi.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Bu, üzde bütün nəqqaşxananın bağlı olduğu “Surnamə” üçün daha yaxşı çalışma bilmələrindən ötrüydü. Sultan bu dəfə usta nəqqaşlarına xüsusi bir kitabdan ötrü saray həyatında ayrı hücrə açdırmamış, onların evlərində çalışmalarını buyurmuşdu. Bu buyruğun Əniştəmin kitabına görə verilə biləcəyi ağılıma gələndə susdum. Ustad Osman nə qədər eyhamla danışdı?

“Nuri əfəndi, – deyə donqar və solğun nəqqaşa səsləndi: – Qara Çələbyə bir vəziyyət ver”.

“Vəziyyət” nəqqaşxanada olub-keçənlərə çox yaxından göz qoyduğu həyəcanlı zamanlarda padşahımızın iki aydan bir nəqqaşxana binasını ziyarətləri vaxtı keçirilən mərasimdi. Xəzinədarbaşı Hadım, şahnaməçi başı Loğman və Baş nəqqaş Ustad Osmanın iştirakıyla padşahımıza nəqqaşxana ustadlarının hansı kitabların hansı səhifələri üzərində çalışdığı, kimin hansı təzhibi yerinə yetirdiyi, kimin hansı rəsmə rəng vurduğu, rəngbazların, cədvəlkeşlərin, müzəhhiblərin, əllərindən hər iş gələn, on barmağında on mərifət olan usta nəqqaşların bir-bir hansı işlərin üzərində olduqları danışılırdı.

Nəqş edilən kitabların çoxunun yazarı şahnaməçi başı əldən-ayaqdan düşüb, evindən çıxma bilmədiyi, Baş nəqqaş Osman elə hey sarsıntı və qəzəbin dumanları içində itdiyi, Kəpənək, Zeytun, Leylək və Zərif – qondarma adlı dörd ustad evlərində çalışdığı, padşahımız da artıq nəqqaşxanada uşaq tək həyəcanlanmadığından, daha heç təşkil olunmayan bu mərasim əvəzinə onun təqlidinin keçirilməsi məni kədərləndirdi. Bir çox nəqqaşlar kimi, Nuri əfəndi həyatı heç yaşaya bilmədən və vaxtında heç ustalaşmadan boş-boşuna qocalmışdı, amma iş taxtasına illər boyu əyilib, boş-boşuna donqarlanmamışdı: həmişə nəqqaşxanada olub-keçənlərə, kimin hansı gözəl səhifəni hazırladığına diqqət eləmişdi. Beləcə padşahımızın şahzadələrinin sünnət toyu mərasimlərindən bəhs eləyən “Surnamə”nin əfsanə səhifələrinə ilk dəfə həyəcanla tamaşa elədim. Hər peşədən, hər icmadan bütün

İstanbulun qatıldığı bu əlli iki gün sürən sünnət toyunun hekayələrini ta Əcəmistanda eşitmiş, mərsimdən söz açan kitabdan da hazırlananda xəbər tutmuşdum. Qabağıma qoyulan ilk rəsmdə cahanpənah padşahımız mərhum İbrahim paşanın sarayının şahnişinində oturmuş, aşağıda, At meydanında baş verən şənlikləri məmnun baxışla seyr eləyirdilər. Üzü onu başqalarından ayıracaq qədər dəqiq olmasa da, yaxşı və diqqətlə çəkilmişdi. Padşahımızın solunda yerləşdiyi iki səhifəlik rəsmi sağ yanında isə pəncərələr qabağında, tağlar içində vəzirlər, paşalar Əcəm, tatar, firəng və Venesiya elçiləri vardı. Padşah olmadıqları üçün hamısı başdansovdu və diqqətsizliklə çəkilən, hədəfə yönəldilməyən gözlərini meydandakı hərəkətə dikmişdilər. Daha sonra digər rəsmlərdə də eyni yerləşdirmə və tərtibin, divar işləmələri, ağaclar, kirəmitlər başqa cür və başqa rənglərlə çəkilsə də, təkrarlandığını gördüm. Yazılar xəttatlar tərəfindən yazılıb, rəsmləri bitirilib, “Surnamə” cildlənəndə səhifələri çevirən oxucu beləcə elə eyni duruşla, elə eyni meydana baxan padşahımızın və dəvətli tünlüyün baxışları altındakı At meydanında hər dəfə bambaşqa rənglər içində hərəkəti görəcəkdİ.

Mən də gördüm: ora, At meydanına qoyulmuş yüzlərlə kasa plovu qapışanları və qızarmış sığırı parçalayanda, içindən çıxan dovşanlardan, quşlardan qorxanları gördüm. Təkərli arabaya minib icma halında Padşahımızın qarşısından keçəndə, aralarından bir nəfəri arabaya uzadıb, çılpaq sinəsi üstündə dördkünc zindanda mis döyəndə, çəkiqləri çılpaq adama xətər toxundurmadan vuran usta misgərləri gördüm. Padşahımızın qarşısından araba içindən keçəndə camların üzərinə qərənfillər, sərvlər işləyən camçıları, dəvələrə yüklənmiş çuvallar dolusu şirniyyatla, qəfəslər içində şirniyyatdan tutuquşularla keçəndə şirin şeirlər oxuyan şirniyyatçıları, araba içində çeşid-çeşid asqılı, qayçılı, sürməli, dişli kilidlərini sərgiləyib, yeni zamanların, yeni qapıların yaramazlıqlarından şikayət eləyə-eləyə keçən qoca kilidçiləri



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

gördüm. Hoqqabazları göstərən rəsmə həm Kəpənək, həm Leylək, həm Zeytun toxunmuşdu: bir hoqqabaz tirin üzərində yumurtaları, sanki, enli mərmərin üzərində dığırladan kimi, yerə salmadan dığırladır, bir başqası da ona dəf çalır. Kapitanı dərya Kılıc Ali paşa dənizlərdə yaxalayıb, əsir elədiyi kafirlərə palçıqdan kafir dağı tikdirmişdi, hamısını arabaya mindirmişdi, padşahın düz qarşısında olanda dağın içindəki barıtı partladib, kafirin məmləkətini toplarıyla necə inim-inim inildətdiyini göstərmişdi, bunları rəsmdə eynilə gördüm. Əllərində bıçaqları gül və badımcən rəngli libaslar geyən saqqalsız, bıqsız qadınüzü qəssabların çəngəldən sallanan dərisi soyulmuş yumşaq qoyunlara gülümsədiklərini gördüm. Zəncirlərlə padşahımızın hüzuruna gətirilmiş aslan qızışdırılıb, hoydu-hoyduya götürülən kimi, gözləri qan çəkib qəzəblənmiş, tamaşaçılar misgərləri alqışlamışlar, islamı təmsil eləyən aslan o biri səhifədə donuz gavuru təmsil eləyən boz və ağa boyanmış donuzu qovurdu. Padşahın hüzurundan keçəndə arabanın üstündə yerləşdirilmiş dükanın tavanından başaşağı sallanıb müştərisinin üzünü taras eləyən bərbərin, o müştəriyə gümüş qab içində ətirli sabunla ayna tutub, bəxşiş gözləyən qırmızı paltar geyinmiş bərbər şeyirdinin rəsminə də doya-doya baxandan sonra misilsiz nəqqaşın kim olduğunu soruşdum.

“Rəsmi gözəlliyiylə insanı həyatın zənginliyinə, sevgiyə, Allahın yaratdığı aləmin rənglərinə hörmətə, iç düşüncəyə və imana çağırması vacibdir, nəqqaşın kimliyi yox”.

Hesab elədiyimdən daha çox arif olan nəqqaş Nuri Əniş-təmin məni bura sorğu-sual aparmağa yolladığını başa düşüb ehtiyatlımı davranırdı, yoxsa Baş nəqqaş Ustad Osmanın sözlərini təkrarlayırdı?

“Bütün bu təzhibləri Zərif əfəndimi eləmişdi? – deyə soruşdum. – Onun yerinə təzhibləri indi kim eləyir?”

Açıq qapının iç həyətə baxan aralığında uşaq səs-küyü, hayqırıqları gəlməyə başladı. Aşağıda bölükbaşılardan biri,

çox ehtimal ki, ciblərində ləl tozu, ya da kağızın arasında qızıl təbəqə gizlədən şeyirdləri, hər halda, bir az əvvəl soyuqda titrəyə-titrəyə gözləyən ikisini falaqqaya salmışdı. Məzələnməyə fürsət tapan gənc nəqqaşlar tamaşa üçün qapıya yüyürdülər.

“Şeyirdlər meydanın örtüyünü bu rəsmdə Osman ustamızın buyurduğu kimi, güləbənzər qaraya boyayıb qurtarana qədər, – Nuri əfəndi ehtiyatla dedi, – Zərif əfəndi qardaşımız da getdiyi yerdən qayıdıb, bu iki səhifənin təzhibini eləyib qurtarar, inşallah. Nəqqaş Osman ustadımız Zərif əfəndinin At meydanının torpaq örtüyünün hər dəfə başqa rəngdə boyanmasını istədi. Gülgünü qara, hind yaşılı, safran sarısı, ya da qaz nəcisi rəngində. Çünki rəsmə baxan göz oranın meydan olduğunu, torpaq rəngli olacağını ilk rəsmdə başa düşəcək, ikinci, üçüncü rəsmdə təsirlənmək üçün başqa rənglər istəyəcək. Naxış səhifəni şənləndirməkdən ötrü çəkilir”.

Bir küncdə kalfanın¹ saldığı, üzəri rəsm edilmiş kağız gördük. Bir zəfərnəmə üçün donanmanın savaşa getməsinə göstərən birçə rəsm üzərində çalışmış, amma bəllidir ki, ayağının dabanları zopalarla parçalanan yoldaşlarının səsküyünü eşidəndə tamaşa eləməyə qaçmışdı. Bir qələbin üzərindən keçə-keçə cızdığı örnək gəmilərlə düzəltdiyi donanma, sanki, heç dənizin üzərində belə dayanmırdı, amma bu süni yelkənlərin qabarmaması qələbdən yox, gənc nəqqaşın bacarıqsızlığındandı. Qələbin hansı olduğunu ayırd eləyə bilmədiyim qədim kitabdan, bəlkə, cilddən vəhşicəsinə cırılıb götürüldüyünü gördüm. Ustad Osman aydındır ki, artıq bir çox şeyləri görə bilmirdi.

Növbə öz iş taxtasına gələndə Nuri əfəndi üç həftədi üzərində çalışdığı tuğra təzhibinin bitdiyini qürurla söylədi. Kimə, hansı məqsədlə yollanacağı başa düşülməsin deyər, boş kağızda cızılan tuğraya və təzhibinə hörmətlə baxdım. Doğuda bir çox dəliqanlı paşanın padşahın tuğrasının bu

¹ *Kalfa* – şeyirdlə usta arasında olan məqam



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

əsil-nəcabət və güc dolu gözəlliyini görüb, üsyandan əl çəkdiyini bilirəm.

Sonra xəttat Camalın yazıb, bitirib qoyduğu ən son möcüzələri gördük və əsl sənətin xətt, nəqşin xətti qabartmaq üçün bir bəhanə olduğunu söyləyən rəng və naxış düşmənlərinə haqq verməməkdən ötrü tez keçdik.

Cədvəlkeş Nasir Teymurun oğulları zamanından qalma Nizami “Xəmsə”sindən bir səhifəni, Xosrovun Şirini çiməndə çıpaq görməsini təsvir eləyən rəsmi bərpa eləyirəm deyə, pozurdu.

Altmış il əvvəl Təbrizdə Ustad Bəhzadın əlini öpdüyünü, o vaxt əfsanəvi böyük ustadın kor və sərxoş olduğunu iddia etməkdən başqa bir hekayəsi olmayan doxsan iki yaşındakı yarıkor usta mənə bir anlığa daha dərin bir şeyi, burada bütün savaşlardan və tar-marlardan uzaqda hər şeyin sona çatmaqda olduğunu hiss etdirdi. Qiyamət qopandan bir az əvvəl də həmin sükut olacaq. Naxış ağlın sükutu, gözün musiqisidir.

Vidalaşmaq üçün Ustad Osmanın əlini öpəndə, yalnız böyük hörmət yox, ruhumu alt-üst eləyən bambaşqa bir şey də duydum. Övliyəyə duyacağınız tək heyranlıqla qarışıq mərhəmət: gizli günahkarlıq hissi. Bəlkə də, firəng ustadlarının gizli-açıq təqlid edilməsini istəyən Ənişəm ona rəqib olduğu üçün.

Eyni anda böyük ustadı həyatda son kərə gördüyümə qərar verirdim, xoşuna gəlmək, onu sevindirmək təlaşıyla bir şey soruşdum: “Böyük Ustadım, əfəndim, yaxşı nəqqaşı sıravı nəqqaşdan nə ayırır?”

Bir az yaltaqcasına olan bu cür suallara öyrəncəli Baş nəqqaşın başdansovdu cavab verəcəyini, həm də bu anda məni tamamilə unutmaqda olduğunu güman eləyirdim.

“Yaxşı nəqqaşı bacarıqsız, imansız nəqqaşdan ayıracaq tək bir əlamət yoxdur, – ciddiyyətlə dedi. – Bu zamana görə dəyişir. Sənətimizi təhdid eləyən pisliklərə qarşı nəqqaşın əxlaqının və bacarığının nə olduğu vacibdi. Bu gün yaxşı

nəqqaşın nə qədər yaxşı olduğunu başa düşmək üçün ondan üç şeyi soruşardım”.

“Nədir bunlar?”

“Yeni adətə uyub, çinlilərin və firənglərin təsiriylə: “Amandı, mənim nəqş üsulum, üslubum olsun”, – deyə təkid eləyirmi? Nəqqaş kimi hamıdan fərqli ədası, havası olmasını istəyir, bunu da nəqşinin bir yerinə firəng ustadları kimi imza qoyub, sübut eləməyə çalışırmı? Bax, bunu başa düşmək üçün əvvəlcə mən ondan üslub və imzanı soruşardım”.

“Sonra?” – deyə hörmətlə soruşdum.

“Sonra kitablarımızı sifariş eləyən şahlar və padşahlar ölüb, cildlər əldən-ələ keçib, parçalanıb, çəkdiyimiz rəsmlər başqa kitablarda, başqa vaxtlarda istifadə olunanda bu nəqqaş nə hiss eləyir, onu öyrənmək istəyirdim.

Kədərlənməklə də, sevinməklə də öhdəsindən gəlinməyəcək həssas şeydir. Buna görə də nəqqaşdan zamanı soruşardım. Nəqşin zamanını və Allahın zamanını. Başa düşürsənmi, oğlum?”

“Xeyr. – Amma elə də demədim. – Üçüncüsü?” – deyə soruşdum.

“Üçüncüsü, korluqdur!” – böyük ustad Baş nəqqaş Osman dedi və bu söylədiyi izaha ehtiyacı olmayan aşkar bir şeymiş kimi susdu.

“Korluğun nə idi?” – əzilə-büzülə dedim.

“Korluq səssizdir. Bayaq dediyim birinciylə ikincini birləşdirsən, korluq üzə çıxır. Nəqşin ən dərin yeri Allahın zülmətində peyda olanı görməkdə”.

Susdum, eşiyə çıxdım. Buzlu pilləkənləri tələsmədən endim. Böyük ustadın üç böyük sualını Kəpənəkdən, Zeytundan, Leyləkdən yalnız yalanı açmaq üçün yox, sağ vaxtı əfsanə olan bu yaşlıdlarımı başa düşmək üçün də soruşacağımı bilirdim.

Amma dərhal usta nəqqaşların evlərinə getmədim. Yəhudi məhəlləsinə yaxın, Xalicin Boğaziçinə açıldığı yerin



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

təpədən görünən yeni bazar yerində Esterlə görüşdüm. Alış-veriş eləyən kölə qadınlar, yoxsul məhəllələrin solğun və gen kaftanlar geyən qadınları, yerkökülərə, heyvalara, soğan və turp dəstələrinə qərq olmuş tünlük içində geyməyə məcbur olduğu qara yəhudi libası, hərəkətli iri bədən, heç dayanmayan çənəsi, becid-becid oynayıb, mənə işarələr yollayan qaşları və gözləriylə Ester par-par yanırdı.

Ona verdiyim məktubu, sanki, bütün çarşı bizi izləyən kimi, çox sirli, çox işgüzar hərəkətlərlə şalvarının içinə soxdu. Şəkurənin məni fikirləşdiyini dedi. Bəxşisini aldı və “aman, tez-tez, mütləq apar”, – deməyimin cavabında başqa bir çox işi olduğunu boğçasına işarəylə göstərdi, məktubu yalnız günortaya doğru Şəkurəyə çatdıracağını söylədi. Ondan Şəkurəyə üç böyük gənc ustadı görməyə getdiyimi deməsini xahiş elədim.

12. MƏNƏ KƏPƏNƏK DEYƏRLƏR

Günorta namazından qabaq idi. Qapı döyüldü, açdım, baxdım: Qara Çələbi. Şeyirdlik illərimizdə bir ara aramızda idi. Qucaqlaşib öpüşdük. İndi Əniştəsindən bir xəbərimi gətirdiyilə maraqlanırdım ki, nəqş elədiyim səhifələrə, nəqşlərimə baxacağını, dostcasına gəldiyini, məni padşahımız adından bir sualla sinayacağını söylədi.

“Yaxşı, – dedim, – mənə verilən sual nədir?” Dedi: “Yaxşı!”

ÜSLUB VƏ İMZA

Nəqşi göz zövqü və imanı üçün yox, pulu və adı üçün çəkən əsilsizlər çoxaldıqca, dedim, üslubla imza marağısayaq, başqa bir çox çirkinlik və tamahkarlıq görəcəyik, deməkdir. Bu girişi inandığıma görə yox, üsultək eləyirdim: çünki həqiqi qabiliyyət və bacarıq qızıl və şöhrət sevgisiylə xırdalanmaz. Hətta, doğrusunu söyləmək lazımdırsa, mənim başıma gəldiyi kimi, qızıl və şöhrət bacarıq sahibinin haqqıdı, onu eşqə gətirir. Amma bunu desəm, nəqqaşlar bölüyünün qısqanlıqdan quduran nəqqaşları açıq danışdığıma görə, üstümə gələrlər, bu işi onlardan daha çox sevdiyimi sübut eləmək üçün də düyü üzərində ağac rəsm elərəm. Firəng təsiriylə Batıdan və iezuit keşişlərinin apardığı rəsmlərə uyub, yoldan çıxmış bəzi bədbəxt çinli ustadların təsiriylə Doğudan bu üslub, imza və şəxsiyyət həvəslərinin lap yaxınımıza qədər gəldiyini bildiyim üçün sizə bu barədə üç qısa hekayə danışım.

ÜÇ ÜSLUB VƏ İMZA NAĞILI

ƏLİF

Bir zamanlar Heratın quzeyində olan dağlardakı qalasında nəqşə və rəsmə marağı olan gənc xan yaşayırmış. Bu xan



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes.

hərəmindəki qadınlardan yalnız birini sevirmiş. Dəli kimi sevdiyi bu gözəllər gözəli tatar qızı da xana aşiqmiş. Səhərlə-rəcən tərləyə-tərləyə elə çox sevişirmişlər, elə xoşbəxtmişlər ki, həyatlarının bütünlüklə belə davam eləməsini istəyirmişlər. Bu diləklərini gerçəkləşdirməyin ən yaxşı yolunun da kitabları açıb, qədim ustaların çəkdiyi qüsursuz rəsmlərə saatlarla, günlərlə baxmaq, dayanıb-durmadan baxmaq olduğunu kəşf eləmişdilər. Eyni hekayələrin heç çaşmadan hamısı bir-birini təkrar eləyən qüsursuz rəsmlərinə baxdıqca, zamanın dayandığını, hekayədə danışılan qızıl dövrün xoşbəxt zamanına öz xoşbəxtliklərinin qarışdığını hiss eləyərlərmiş. Xanın nəqqaşxanasında eyni rəsmləri eyni kitabların səhifələri üçün yenidən eyni qüsursuzluqla çəkən ustalar ustası bir nəqqaş da varmış. Adətə görə, usta nəqqaş Fərhadın Şirinə olan eşqindən əzab çəkdiyini, Məcnunla Leylinin bir-birlərini görüb heyranlıq və həsrətlə baxışmalarını, ya da Xosrovla Şirinin cənnət kimi nağıl bağçasında bir-birlərini qarşılıqlı başa düşüb, vurgun baxışlarla süzmələrini bir kitabın səhifəsində rəsm eləyəndə aşıqlərin yerinə xanla tatar gözəlinin rəsmini cızarmış. Xanla sevgilisi bu səhifələrə baxanda öz xoşbəxtliklərinin heç bitməyəcəyinə əməlli-başlı inanır, usta nəqqaşı tərif və qızılla boğurlarmış. İltifat və qızılın çoxluğu usta nəqqaşı axırda yolundan çıxarmış, Şeytanın da dürtməsiylə rəsmlərinin qüsursuzluğuna görə qədim ustalara borclu olduğunu unutmuş, qürurla öz şəxsiyyətindən də bir parça qatarsa, rəsmlərinin daha da bəyənələcəyini güman eləmişdi. Onda usta nəqqaşın elədiyi bu yenilikləri, insansayaq üslub izlərini xanla sevgilisi büsbütün qüsura sayıb kədərlənirlər. Uzun-uzadı baxdığı rəsmlərdə keçmiş xoşbəxtliklərinin orasından-burasından pozulduğunu hiss eləyəndə, xan əvvəlcə: “səhifələrdə o, rəsm edilir”, – deyərək tatar gözəlini qışqandır. Sonra o gözəl tatarı qışqandırmaq üçün başqa bir cariyəylə sevişir. Hərəm dedi-qoduçularından bunu öyrənmək tatar qızını o qədər kədərləndirir ki, özünü dinməzəcə

hərəmxana həyətidəki sidr ağacından asır. Elədiyi yanlışı başa düşən, bunun arxasında nəqqaşın öz üslub marağının olduğunu görən xan da Şeytanın yoldan çıxartdığı ustanı həmin gün kor etdirir.

BE

Doğu məmləkətlərinin birində naxışsevər xoşbəxt və yaşlı bir padşah varmış, yeni evləndiyi gözəllər gözəli çinli qızıyla çox xoşbəxt yaşayırmış. Sən demə, padşahın əvvəlki arvadından yaraşıqlı oğlu ilə gənc arvadının könülləri birbirini tutubmuş. Atasına xəyanətdən bağrı yarılan oğul yasaq eşqindən utanıb, nəqqaşxanaya qapanır, özünü rəsmə həsr eləyir. Eşqinin kədəri və gücü ilə çəkdiyi üçün rəsmlərinin hər biri o qədər gözəl olurmuş ki, baxanlar qədim ustadlarınkindən ayıra bilməzmişlər, padşah ata da oğlu ilə çox qürurlanırmış. Çinli gənc arvadısa rəsmlərə baxıb: “Əlbəttə, çox gözəldir, – deyirmiş, – amma imza atmasa, illər keçəcək, bu gözəlliyi onun yaratdığını kimsə bilməyəcək”. Padşah: “Oğlum rəsmlərə imza atsa, qədim ustadları təqlidlə çəkdiyi bu rəsmi haqsız olaraq öz adına çıxarmazmı?” – deyirmiş. – Üstəlik, imza atsa, “rəsmim mənim qüsurumu saxlayır”, – demiş olmazmı?” Yaşlı ərinin inandıra bilməyəcəyini başa düşən çinli arvadı axırda bu imza laqçırtılarını nəqqaşxanada qapanıb qalan gənc oğula çatdırmağı bacarır. Ardınca eşqini içində dəfn eləməyə məcbur olduğu üçün qüruru sınmış oğul gözəl və gənc ögey anasının verdiyi bu məsləhətə Şeytanın da təşviqiylə inanıb, bir rəsmi gücünə, divarla otların arasında heç görünməyəcəyini güman elədiyi guşəyə imzasını atır. İmzaladığı ilk rəsm “Xosrov və Şirin”dən bir məclismiş. Yəqin bilirsiniz: Xosrov Şirinlə evlənəndən sonra ilk evliliyindən olan oğlu Şiruyə Şirinə aşiq olur, bir gecə pəncərədən girib xəncərini Şirinin yanında yatan atasının ciyərinə soxur. Bəli, qoca padşah oğlunun çəkdiyi bu məclisin rəsmi-



nə baxanda birdən rəsmdə bir qüsür sezir: imzanı gördüyü, amma bir çoxumuzun elədiyimiz kimi, gördüyünün fərqi varmıdığı üçün rəsmdən ona yalnız “bu, qüsurlu rəsmdir” duyğusu qalır. Bu, qədim ustadların görəcəyi iş olmadığından qoca padşah təlaşa düşür. Çünki bu oxuduğu cild hekayəni, əfsanəni deyil, kitaba ən yaraşmaz şeyi, həqiqəti söyləyir, deməkmiş. Qoca bunu sezəndə qorxur. Eyni anda da nəqqaş oğlu eynilə çəkdiyi rəsmdəki kimi, pəncərədən içəri girir və rəsmdəki qədər iri xəncərini atasının qorxudan böyüyən gözlərinə baxmadan köksünə sancır.

CİM

Bundan iki yüz əlli il qabaq Qəzvinə kitab bəzəməyin, xəttin və nəqşin ən etibarlı, ən sevilən sənətlər olduğunu Rəşidəddin Qəzvini öz tarixində müfəssəl yazıb. O zamanlar Qəzvin taxtında oturan, Bizansdan Çinəcən qırx məmləkətə hökm eləyən (nəqş sevgisi bu böyük gücün sirri ola bilər) zaman şahının nə yaxşı ki, oğlu yox imiş. Ölümündən sonra fəth elədiyi məmləkətlər bölünməsin deyə, şah gözəl qızına ağıllı nəqqaş ər tapmağa qərar verən kimi, nəqqaşxanasındakı üçü də subay üç böyük gənc ustad arasında yarış keçirib. Rəşidəddinin tarixinə görə, yarışın çox bəsit mövzusu varmış: kim ən gözəl rəsmi çəkəcək! Eynilə Rəşidəddin kimi gənc nəqqaşlar da bunun qədim ustadlar tək rəsm eləmək olduğunu bildiklərindən, üçü də ən sevilən məclisi çəkiblər. Cənnət kimi bir bağçada sərv və sidr ağacları, ürkək dovşanlar və təlaşlı qaranquşlar arasında eşqin kədərindən boğulan, gözlərini yerə dikmiş gözəl bir qız. Bir-birindən xəbərsiz eyni rəsmləri eynilə qədim ustalar kimi çəkən üç nəqqaşdan ən çox fərqlənmək istəyəniyə rəsmi gözəlliyinə sahib çıxmaq üçün bağçanın ən dərin yerində, nərgiz çiçəklərinin arasında imzasını gizlədir. Amma özünü qədim ustadların təvazökarlığından uzaqlaşdıran bu ədəbsizliyi üzündən

dərhal Qəzvindən Çinə sürgün edilir. Beləcə o biri iki nəqqaş arasında yenidən yarış keçirilir. Bu dəfə ikisi də gözəl bir qızı misilsiz bağçada at belində göstərən şeir qədər gözəl rəsm çəkiblər. Nəqqaşlardan biri fırçasının sürüşməsi üzündənmi, yoxsa qəsdənmi, bilinmir, çinli təki qıyıqgözlü, çıxıq almacıq sümüklü qızın ağ atının burnunu bir az qəribə cızır: bu, dərhal ata və qız tərəfindən qüsurlu kimi qəbul olunur. Əslində, bu nəqqaş imza atmayıbmış, amma misilsiz rəsminə atın burnuna ustalıqla bir qüsurlu yerləşdirir ki, fərqlənsin. Şah: “Qüsurlu – üslubun anasıdır”, – deyir və nəqqaşı da Bizansa sürgün eləyir. Heç bir imzasız, heç bir qüsursuz, eynilə qədim ustalar kimi çəkən bacarıqlı nəqqaşın şahın qızı ilə toyunun hazırlıqları görüləndə Rəşidəddin Qəzvininin o qalın tarixinə görə, daha bir son əhvalat olur: toydan bir gün qabaq şahın qızı ertəsi gün əri olacaq gənc və yaraşıqlı böyük ustadın çəkdiyi rəsmlə bütün günü kədərlə baxır. Axşam qaranlığı çökəndə atasının yanına gedir: “Qədim ustalar misilsiz rəsmlərində gözəl qızları çinlilər kimi çəkərdilər, bu, Doğudan gələn, əlbəttə, doğru-düzgün qaydadır, – deyir, – amma birini sevəndə, bu gözəlin qaşına, gözüne, dodağına, saçına, gülüşünə, hətta kirpiyinə sevdikləri gözəldən azacıq bir şey əlavə eləyirdilər. Rəsmlərinə yerləşdirdikləri bu gizli qüsurları onların eşqlərini ancaq özlərinin və sevgililərinin biləcəyinə işarə olurdur. Ata minən gözəl qızın rəsminə bütün günü baxdım, atacan, onda məndən heç bir iz yoxdur! Bu nəqqaş, bəlkə, böyük ustadı, həm də gənc və yaraşıqlıdır, amma mənə sevmir”. Beləcə şah toyu dərhal ləğv eləyir, ata-qız ömürlərinin sonuna qədər birlikdə yaşayırlar.

* * *

“Üslub deyilən şeyi başlanan qüsurlu onda bu üçüncü hekayəyə görə, – Qara xeyli kübar, xeyli hörmətli ədayla dedi, – nəqqaşın aşıq olduğu gözəlin üzünün, gözünün, gülüşünün gizli işarəsindənmi aşkar olur?”



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

“Xeyr, – özümdən əmin, məğrur ədayla dedim, – ustad nəqqaşın sevdiyi qızdan rəsminə keçən şey axırda qüsurlu, qayda olur. Çünki bir müddət sonra hamısı ustadı təqlid etməklə qızların üzünü o gözəl kimi rəsm etməyə başlayır”. Bir az susdum. Danışdığım üç hekayəni çox diqqətlə dinləyən Qaranın dəhlizdə, yan otaqda gəzinən gözəl arvadımın ayaq səslərinə diqqət kəsildiyini görəndə gözlərimi gözlərinin içinə dikdim.

“Birinci hekayə üslubun qüsurlu olduğunu göstərir, – dedim. – İkinci hekayə qüsursuz rəsmnin imza istəmədiyini göstərir. Üçüncü hekayə də birinciylə ikincinin məğzini birləşdirir, o halda imzayla üslubun qüsurlu ədəbsizcəsinə və səfehçəsinə qürrələnməkdən başqa bir şey olmadığını göstərir”.

“Dərs verdiyim bu adam naxışı nə qədər başa düşürdü?”

Dedim:

“Hekayələrimdən mənim kim olduğumu başa düşdünmü?”

“Başa düşdüm”, – dedi, amma heç inandırıcı deyildi.

Onun baxışı və idrakıyla kifayətlənib, məni dərk etməyə çalışmayın deyər, sizə, doğrudan, kim olduğumu mən söyləyirəm. Əlimdən hər şey gəlir. Əylənə-gülə qəzvinli qədim ustadlar kimi çəkir, rəngləyirəm. Gülümsəyə-gülümsəyə danışiram: hamıdan yaxşıyam. Bir də əgər sezdiklərim doğrudursa, Qaranın bura gəlişinə səbəb olan müzəhhib Zərif əfəndinin yoxa çıxmasıyla mənim heç bir əlaqəm yoxdur.

Qara məndən evliliklə sənətin birlikdə necə olduğunu soruşdu.

Çox çalışıram, sevə-sevə çalışıram. Məhəllənin ən gözəl qızıyla evlənmişəm. Nəqş eləyəndə onunla dəlilə kimi sevirəm. Sonra yenə çalışıram. Bunları demədim. “Böyük məsələdir, – dedim. – “Əgər nəqqaşın fırçası kağızın üzərinə möcüzələr tökdürürsə, arvadının yanına girəndə eyni sevinci qoparda bilməz”, – dedim. “Tamamilə tərsi də doğru olub, nəqqaşın qamışı arvadı xoşbəxt eləyirsə, kağızın üzərində o biri qamış sönük qalır”, – deyər əlavə elədim. Nəqqaşın

bacarığını qısqanan hər kəs kimi, Qara da bu yalanlara inanıb sevindi.

Ən çox nəqş elədiyim səhifələri görmək istədiyini söylədi. Onu iş taxtının yanında, boyaların, hoqqaların, möhrələrin¹, fırça, qələm və kəsiklərin arasında oturdum. Qara şahzadəmizin sünnət toyu mərasimlərini göstərən "Surnamə" üçün çəkməkdə olduğum iki səhifəlik rəsmə tamaşa eləyəndə yanındakı qırmızı döşəkçənin üstündə oturdum və döşəkçənin istiliyindən bir az əvvəl orada gözəl əndamlı arvadımın əyləşdiyini xatırladım. Mən qamış qələmimlə Padşahımızın qarşısındakı bəxtsiz məhkumların kədərini çəkəndə ağıllı arvadım mənim qamışımı tutardı.

Rəsm eləməkdə olduğum iki səhifəlik məclis borc alıb ödəyə bilmədiklərindən, həbsə düşən məhkumların və ailələrinin padşahın əfviylə qurtarmalarını göstərirdi. Hünkari eynilə mərasim vaxtı gördüyüm kimi, üzəri torba-torba axçalarla dolu xalının qırağında oturtmuş, bir az arxada dəftərbaşını oturdub, onun əlinə borc siyahılarını oxuduğu dəftəri vermiş, bir-birlərinə boyunlarındakı buxovu və zəncirləriylə bağlanmış borc məhkumlarını padşahın hüsurunda dərd və əzab içində, qaşları çatılmış, üzləri sallaq, kimini gözüyaşlı göstərmiş, padşahın onları həbsdən qurtaracaq əfvi qısaca elan eləməsi səbəbindən hamısının xoşbəxtliklə oxuduğu duaları, şeirləri müşayiət eləyən ud və tambur çalanları qırmızı geyimdə, gözəl üzlü cızmış, borca batmağın əzab və həyasını yaxşı başa salsın deyə, heç nəzərdə tutulmadığı halda, bədbəxt məhkumların axıncısının yanına pərişanlıqdan çirkinləşmiş bənövşəyi geyimli arvadıyla, qızılı fəracəli, uzunsaçlı və kədərli gözəl qızını çəkmişdim. Zəncirlənmiş, sıraya düzülmüş borcluların iki səhifəyə necə yayıldıqlarını, rəsmiyyətdəki qırmızının gizli məntiqini, qədim ustadların heç görmədikləri bir işi, eşqlə nəqş elədiyim qıraqdakı köpəklə padşahın atlasdan kaftanını eyni rəngə

¹ *Möhrə* – kağıza yumşaqlıq və parlaqlıq vermək üçün alət



Inventas vitam
iuvat excoluisse
per artes

boyamağıma baxıb-baxıb, arvadımla gülüşə-gülüşə danışdıqlarımızı bu çatıq qaşlı Qaraya da danışacaqdım ki, nəqşetmənin həyatı sevmək demək olduğunu başa düşsün, amma o, məndən çox ayıb bir şey soruşdu.

Yazıq Zərif əfəndinin harada ola biləcəyini bilirəmmi, görən?

Nə yazıq! Beş paraya dəyməz bir təqlidçi, təzhibi yalnız pul üçün eləyəndi, ilhamı qıt bir səfehdi, demədim. “Xeyr! – dedim. – Niyə?”

Bu İstanbul şəhərində əsiri olduğumuz yoxsulluq, vəba, əxlaqsızlıq, rəzillik Peyğəmbərimiz rəsulullah zamanındakı islamiyyətdən uzaqlaşmış, yeni, çirkin adətlər qazandığımızdan və firəng üsullarının aramıza sızmasından başqa heç bir şeylə izah oluna bilməz. Vaiz Ərzurumi elə belə deyir, amma düşmənləri, ərzurumilərin musiqi çalan təkkələrə hücum elədiklərini, övliyə məzarını dağıtdıqlarını irəli sürüb, padşahı tovlamaq istəyirlər. İndi mənim Ərzurumi həzrətlərinə onlar kimi düşmənçilik bəsləmədiyimi bildikləridən, deməli, nəzakətlə: “Zərif əfəndini sənmi öldürdün?” – demək istəyirlər.

Bu şeyiələrin nəqqaşlar arasında çoxdan yayıldığı bir anda ağılıma gəldi. İlhamsız, bacarıqsız, qabiliyyətsizlər dəstəsi indi böyük keflə mənim alçaq qatilin biri olduğumu yayırlar. Bu qısqanc nəqqaşlar kütləsinin iftiralərini sırf ciddiyyə qəbul elədiyimdən, hoqqanı bu sərsəri Qaranın o çərkəz başına endirmək istədim.

Qara gördüyü hər şeyi ağılında tuta-tuta naxış otağıma tamaşa eləyir: uzun kağız topalarına, mürəkkəb dolu çanaqlara, boya kasalarına, işləyəndə aradabir dişlədiyim almaya, arxadakı ocağın qırağında duran qəhvədanıma, qəhvə fincanlarıma, döşəkçələrə, pəncərənin yan aralığından sızan işığa, səhifənin enini-uzununu yoxlamaq üçün istifadə elədiyim aynaya, çəkələklərimə və orada, qapı döyüləndən sonra tələsik otaqdan çıxanda arvadımın saldığına görə qıraqda günah kimi duran qırmızı qurşağına diqqətlə baxır.

Ondan fikirlərimi gizlətməyimə baxmayaraq, çəkdiyim rəsmləri, içində yaşadığım bu otağı həyasız və təcavüzkar baxışlarına təslim edirəm: bilirəm, məndəki bu qürur hamınızı heyrətləndirəcək, amma ən çox pul qazanan, deməli, ən yaxşı nəqqaş mənəm! Çünki Allah nəqşin sevinc olmasını istəyib ki, aləmə də sevinc kimi baxmağı bacarana göstərsin.



Inventas vitum
juvat excoluisse
per artes

13. MƏNƏ LEYLƏK DEYƏRLƏR

Günorta namazı vaxtı idi. Qapı döyüldü. Baxdım ki, lap uşaqlığımızdakı Qaradır. Bir-birimizi qucaqladıq. Üşümüşdü, içəri çağırdım, evin yolunu necə tapdığını belə soruşmadım. Əniştəsi onu mənim yanıma Zərif əfəndinin niyə yoxa çıxıb, haradadı, ağzımı aramaq üçün yollamışdı. Amma təkcə ondan yox, Ustad Osmandan da xəbər gətirmişdi və “bir sualım var”, – dedi; Ustad Osman: “Əsl nəqqaş o birilərindən fərqləndirəcək şey zamandır”, – deyib. Nəqşin zamanı. Nə düşünürəm? Dinləyin.

NAXIŞ VƏ ZAMAN

Hər kəsin bildiyi kimi qədimdən bizim ailəmizin nəqqaşları, məsələn, qədim ərəb ustaları da dünyaya firəng kafirinin bu gün baxdığı kimi baxır, hər şeyə küçədəki sərsəriylə itin, dükandakı piştaxtalarla kərəvizlərin durduğu yerdən tamaşa eləyib çəkərdilər. Bu gün firəng ustalarının məğrurcasına öyündüyü perspektiv üsulundan da xəbərsiz olduqlarından bu onların aləmini itin və kərəvizin görə biləcəyi qədər hüdudlu, dar eləyirdi. Sonra bir şey oldu, bütün nəqş aləmimiz dəyişdi. Oradan başlayıb sizə məlumat verim.

ÜÇ NAXIŞ VƏ ZAMAN HEKAYƏSİ

ƏLİF

Bundan üç yüz əlli il qabaq Bağdadın monqolların əlinə düşdüyü və rəhmsizcəsinə yağmalandığı soyuq fevral günü İbn Şakir təkcə bütün Ərəb aləminin deyil, bütün islamın ən adlı-sanlı və ən usta xəttatı idi, gənc yaşına baxmayaraq, Bağdadın dünyaca məşhur kitabxanalarında onun yazdığı, çoxu

Quran-i Kərim olan çoxlu kitab vardı. Bu kitabların qiyamətə qədər yaşayacağına inandığından İbn Şakir dərin və sonsuz zaman fikriylə yaşayırdı. Bir neçə gün içində monqol xaqanı Hülakünün əsgərləri tərəfindən hamısı vərəq-vərəq cırılıb, parçalanıb, yandırılıb Dəclənin sularına atılan və bu gün məlum olmayan bu əfsanə kitablardan sonuncusu üçün bütün gecəni şamların titrək işığında qəhrəmancasına çalışmışdı. Günəşin doğmasına arxasını çevirib batıya – üfüqə baxmaq, ənənəyə və kitabların əbədiyyəti fikrinə bağlı ustad ərəb xəttatlarının beş əsrdən bəri korluğa qarşı gözü dincəltmək üçün baş vurduqları bir yol olduğuna görə İbn Şakir səhərin sərinliyində Xəlifə cəməsinin minarəsinə çıxdı və beş yüz ildən bəri davam eləyən bütün bir yazı ənənəsini sona çatdıracaq hər şeyi şərəfdən gördü. Əvvəlcə Hülakünün qəddar əsgərlərinin Bağdada girməsini gördü və minarənin başında qaldı. Bütün şəhərin yağmalanmasını və yandırılmasını, yüz minlərlə insanın qılıncdan keçirilməsini, beş yüz ildən bəri Bağdadda hökm sürən islam xəlifələrinin sonuncusunun öldürüldüyünü, qadının namusuna toxunulduğunu, kitabxanaların yandırıldığını, on minlərcə cild kitabın Dəcləyə atıldığını gördü. İki gün sonra cəsəd qoxuları və ölüm fəryadları içərisində atılan kitablardan çıxan mürəkkəbin rəngiylə qırmızıya çalan Dəclənin sularına tamaşa eləyəndə gözəl yazıyla yazdığı, indi yox olmuş bu qədər cildin bu qorxunc qətləmin, təxribatın qarşısının alınmasına heç yaramadığı düşündü və bir daha yazı yazmamağa and içdi. Sonrasa içindən o günə qədər Allaha etiraz hesab elədiyi, saya almadığı rəsm sənətiylə dərini, gördüyü fəlakəti ifadə etmək keçdi, heç vaxt yanından ayırmadığı kağızda minarədən gördüklərini çəkdi. Monqol istilasından sonra islam rəsminin üç yüz il sürən gücünü, onu büt-pərəstlərin və xristianların rəsmindən fərqləndirən şeyi Allahın gördüyü yerdən, yuxarıdan, üfüq cizgisiylə cızılıb, səmimi kədərlə rəsm edilməsini bu xoşbəxt möcüzəyə borcluyuq. Bir də İbn Şakirin qətləmindən sonra əlindəki rəsmləri, ürəyindəki nəqş əzmiylə



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

quzeyə, monqol ordularının gəldiyi tərəfə gedib, çinli ustaların rəsmini öyrənməsinə... Beləcə, beş yüz ildən bəri ərəb xəttatlarının könlündə yatan sonsuz zaman fikrinin yazıda yox, rəsmdə gerçəkləşəcəyi məlum oldu. Bunun isbatı kitabların, cildlərin parçalanıb yox olması, amma içindəki rəsmli səhifələrin başqa kitabların, başqa cildlərin içində sonsuzluğa qədər yaşayıb, Allahın aləmini göstərməyə davam eləməsi idi.

BE

Hər şeyin hər şeyi təkrar elədiyi, buna görə də yaşlanıb ölmək olmasa, insanın zaman deyilən şeyin mövcudluğunu, qətiyyəni, fərq eləyə bilmədiyi, aləmin də zaman heç olmayan kimi, eyni hekayələr, rəsmlərlə rəsm edildiyi həm qədim, həm yeni bir zamanda Fahir şahın kiçik ordusu Səlahəddin xanın əsgərlərini, səmərqəndli Səlimin qısa tarixində də söylədiyi kimi, “pərişan” elədi. Müzəffər Fahir şah əsir aldığı Səlahəddin xanı işgəncəylə öldürəndən sonra ənənəyə görə, hər şeydən qabaq öz möhürünü vurmaq üçün rəhmətliyin kitabxanasını və hərəmxanasını ziyarət elədi. Kitabxanada təcrübəli cildçisi ölü şahın kitablarını parçalayıb, səhifələrini qarışdırıb, yeni cildlər düzəltməyə, xəttatları xütbələrdəki “hər zaman qalib” Səlahəddin xanın adını “Müzəffər” Fahir şahın adıyla dəyişdirməyə, nəqqaşları kitabların ən gözəl rəsmlərinə ustalıqla işlənmiş rəhmətlik Səlahəddin xanın indidən unudulmağa başlamış üzünü silib, yerinə Fahir şahın daha gənc üzünü çəkməyə girişdilər. Hərəmxanaya girəndə Fahir şah ən gözəl qadını dərhal tapmaqda heç çətinlik çəkmədi, amma ona zorla sahib olmaq əvəzinə, kitabdan və nəqşdən baş çıxaran incə bir adam olduğundan, könlünə girməyə qərar verdi və onunla söhbət elədi. Beləcə rəhmətlik Səlahəddin xanın gözəllər gözəli və gözüyaşlı arvadı Nəriman sultan yeni əri olacaq Fahir şahdan birçə şey istədi. İstəyi Leyliylə Məcnunun eşqindən bəhs eləyən bir kitabda Leyli kimi çəkilmiş

Nəriman sultanla üzbəüz Məcnun sifətində təsvir edilmiş Səlahəddin xanın üzünün pozulub-silinməməsiydi. Ərinin illərdən bəri hazırladığı kitablar vasitəsilə əldə eləməyə çalışdığı əbədiyyət haqqı heç olmasa, bir səhifədə rəhmətlikdən əsirgənməməli idi. Müzəffər Fahir şah bu adi istəyi cəmərdliklə qəbul elədi və nəqqaşlar təkcə o rəsmə toxunmadı. Beləcə Nərimanla Fahir dərhal sevişdilər, qısa müddətdə bir-birlərini sevib, keçmişin qorxuncluğuunu unutdular. Amma Fahir şah “Leyli və Məcnun”un cildindəki o rəsmi unuda bilmədi. Onu kədərləndirən arvadının keçmiş əriylə rəsm edilməsi, ya da qısqanclıq deyildi, xeyr. İcini gəmirən o misilsiz kitabda, qədim əfsanələrin içində rəsm edilmədiyi üçün arvadıyla birlikdə sonsuz zamana, əbədilərin sırasına qarışmamağı idi. Bu şübhə qurdu beş il içini gəmirəndən sonra Fahir şah Nərimanla uzun-uzadı sevişdiyi gecənin sonunda əlində şam öz kitabxanasına gizlicə, oğru kimi girdi. “Leyli və Məcnun”un cildini açdı, Nərimanın rəhmətlik ərinin yerinə Məcnun sifətində öz üzünü işləməyə girişdi. Amma naxış sevən bir çox xan təki naşı nəqqaş idi və öz üzünü yaxşı çəkə bilmədi. Beləcə, şübhə üzündən səhər kitabı açan kitabdarı Nəriman üzli Leylinin qarşısında rəhmətlik Səlahəddin xanın üzünü yerinə yeni üz peyda olduğunu, amma bu üzün Fahir şahın yox, baş düşməni gənc və yaraşlıq Abdulla şahın rəsmi olduğunu elan elədi. Bu dedi-qodu Fahir şahın əsgərlərinin mənəviyyatını pozduğu kimi, qonşu məmləkətin gənc və davakar yeni hökmdarı Abdulla şah da cəsarət verdi. O da ilk savaşda Fahir şahı məğlubiyyətə uğrattı, əsir alıb öldürtdü, hərəmxanasına və kitabxanasına öz möhürünü vurdu, hər zaman gözəl olan Nəriman sultanın yeni əri oldu.

CİM

İstanbulda nəqqaş Uzun Mehmet, Əcəm ölkəsində Məhəmməd Xorasani kimi tanınan nəqqaşın hekayəsi çox



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

vaxt nəqqaşlar arasında uzun ömür və korluğa misal təki danışılır, amma nəqş və zaman barədə rəvayətdir. Doqquz yaşında bir şeyird kimi, bu fikrə düşdüyü nəzərə alınarsa, aşağı-yuxarı yüz on il kor olmadan naxış vuran bu ustadın ən böyük xüsusiyyəti özünəməxsusluğun olmaması idi. Amma burada söz oyunu aparmır, səmimi nəsihət sözü söyləyirəm. Hər şeyi hər kəs kimi, daha çox da qədim böyük ustadların tərzində rəsm elərdi, buna görə də ən böyük ustadı idi. Təvəzökarlığı, Allaha xidmət saydığı naxış işinə tamamilə bağlılığı onu çalışdığı bütün nəqqaşxanaların içindəki davalardan, yaşı uyğun gəlməsinə baxmayaraq, Baş nəqqaş olmaq həvəsindən uzaqda saxladı. Bütün naxış həyatı boyunca, yüz on il qıraqda, küncdə qalmış təfərrüatları, səhifənin küncünü doldurmaq üçün çəkilən otları, ağacların minlərcə yarpağını, buludların əlçimlərini, atların bir-bir daranmalı olan yalmanlarını, kərpic divarları, bir-birini hey təkrar eləyən saysız divar bəzəyini, qıyıqgözlü, incə çənəli, hamısı bir-birinin eyni olan minlərcə üzü səbirlə nəqş elədi. Çox xoşbəxt idi və çox sakitiydi. Heç özünü gözə soxmağa, üslub, şəxsiyyət tələbləri irəli sürməyə cəhd eləmədi. O ara hansı xanın, ya da şahzadənin nəqqaşxanası üçün çalışırdısa, oranı ev, özünü də o evin bir əşyası saydı. Xanlar, şahlar bir-birlərini boğazlayıb, nəqqaşlar da hərəm qadınları təki, şəhərdən-şəhərə, yeni ağaların yanına gedən kimi, yeni nəqqaşxananın üslubu əvvəlcə onun çəkdiyi yarpaqlarda, çəməndə, qayaların qatında, onun səbrinin gizli qatlarında üzə çıxırdı. Səksən yaşında olanda onun öləri olduğu da unuduldu, rəsm elədiyi əfsanələr içində yaşadığına inanmağa başladılar. Bəlkə də, bu səbəbdən, bəziləri onun zamanın xaricində mövcud olduğunu, buna görə də heç yaşlanıb ölməyəcəyini deyirdilər. Evsiz, yurdsuz həyatını nəqqaşxana otaqlarında, çadırlarında gecələyə-gecələyə, vaxtının çoxunu kağıza baxa-baxa keçirməsinə baxmayaraq, axırda kor olmamasını da ondan ötrü zamanın dayanması möcüzəsiylə izah eləyənlər də vardı.

Bəziləri də, əslində, kor olduğunu, amma hər şeyi əzbərdən çəkdiyinə görə artıq görməsinə ehtiyac qalmadığını söyləyirdilər. Ömründə heç evlənməyən, heç sevimli olmayən bu əfsanə ustad yüz il çəkdiyi qırıqgözlü, sivri çənəli, ayüzlü gözəl adam nümunəsi, çinli və xorvat qarışığı, qanlı-canlı on altı yaşlı bir şeyird kimi, Şah Təhmasibin nəqqaşxanasında yüz on doqquz yaşında rastlaşanda, haqlı olaraq, dərhal ona aşiq oldu, ağlagəlməz gözəllikdəki oğlan şeyirdi əldə eləmək üçün həqiqi aşiqin eləyəcəyi kimi, nəqqaşlar arasında iqtidar davalarına, ara qarışdırmağa girib, özünü yalan-palana, hiyləyə həsr elədi. Yüz il ərzində uzaq qalmağı bacardığı gününün tələblərinə çatmağa çalışmaq xorasanlı ustad nəqqaş əvvəlcə canlandırdısa, qədim əfsanə zamanların sonsuzluğundan da qopardı. Gözəl şeyirdi tamaşaya daldığı bir ikinci vaxtı açıq pəncərə qabağında Təbrizin soyuq ruzigarıyla üşütdü, ertəsi gün asqıranda kor oldu və iki gün sonra nəqqaşxanasının hündür daş nərdivanlarından yırılib öldü.

Qara: “Xorasanlı Uzun Məhəmmədin adını eşitmişdim, amma bu hekayəni bilmirdim”, – dedi.

Bu sözləri hekayənin bitməsinə başa düşdüyünü, beynini danışdıqlarımla dolu olduğunu bildirmək üçün nəzakətlə söyləmişdi. Bir az susdum ki, mənə doyunca tamaşa eləsin. Çünki əllərimin boş durması məni narahat elədiyinə görə ikinci hekayəni danışmağa başlayandan dərhal sonra qapı döyüləndə qaldığım yerdən nəqş eləməyə başlamışdım. Həmişə dizimin dibində oturub boyalarımı qarışdıran, qələmlərimi yonan, bəzən xətələri silən şeyirdim Mahmud böyrümdə məni həm dinləyir, həm də baxa-baxa səssizcə oturur, içəridən arvadımın çıxardığı taqqıltılar gəlirdi.

“Aa, – Qara dedi, – padşah ayağa qalxıb”.

Rəsmə heyətlə baxanda mən onun heyətinin səbəbi əhəmiyyətsiz imiş kimi davrandım, amma sizə doğrusunu söyləyə bilərəm. “Surnamə” kitabında təsvir elədiyimiz sünnət toyu mərasimləri zamanı qurulmuş şahnişinin pəncərəsi altından



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

əsnafın, icmaların, əhalinin, əsgərlərin və quldurların keçmə-sini əlli iki gün ərzində izləyən padşahımız iki yüz rəsmin hamı-sında oturan görünür. Təkcə bu rəsmdə meydandakı tünlüyə florin dolu kisələrdən pul atan vaxt onu ayaq üstündə çəkdim. Bunu pulları qapmaq üçün bir-birini boğazlayan, yumruq döyüşünə çıxan, itələşən, yerdən pul yığanda dalları göyə qal-xan kütlənin heyrət və nəşəsini çəkə bilməkdən ötrü elədim.

“Bir rəsmnin mövzusunda eşq varsa, rəsm də eşqlə çəkil-məlidir, – dedim. – Dərd varsa, rəsmdən də dərd axmalıdır. Amma dərd rəsmdəki adamlardan, ya da onların göz yaşla-rından yox, rəsmnin ilk anda görünməyən, amma hiss edilən iç ahəngindən çıxmalıdır. Mən əsrlərdən bəri heyretin rəsmi-ni çəkən yüzlərlə ustad nəqqaş kimi şəhadət barmağını ağzı-nın içinə soxan adamı da çəkmədim, bütün rəsmə heyret etdirdim. Bu da hünkarı¹ ayağa qaldırmaqla olur”.

Bir iz axtarıb əşyalarım, naxış alətimə, əslində, bütün həyatıma aqlım getdi və onun gözüylə öz evimi gördüm.

Müəyyən bir dövrdə Təbrizdə, Şirazda çəkilmiş saray, hamam, qala rəsmləri var, hər şeyi görənlər və dərk eləyən ulu Allahın diqqətinə rəsm də şərt olsun deyə, nəqqaş rəsm elə-diylə sarayı ortasından böyük möcüzə ülgüclə kəsən kimi, içindəki qab-qacağa, qədəhlərə, bayırdan heç görünməyən divar bəzəklərinə, pərdələrinə, qəfəsdəki tutuquşuna, ən məh-rəm guşələrinə, yastıqlarına, yastığın üstündə oturan gün üzü görməmiş gözəlinə qədər nəqş eləyir. O rəsmə heyran-lıqla baxan həvəskar oxucu kimi boyalarım, kağızlarım, kitablarım, gözəl şeyirdimə, firəng səyyahları üçün çəkdi-yim qiyafətnamə və döyüş səhifələrinə, bir paşa üçün gizlicə çırpışdırdığım ayıb rəsmlərini və ədəbsiz səhifələrə, misdən, tuncdan, torpaqdan rəng-rəng hoqq qızıl saplı qələmlərimə və gözəl şeyirdimin baxışına tamaşa eləyirdi.

“Qədim ustaların əksinə, çox savaşı gördüm mən, çox, – sükutu öz varlığımla doldurmaq üçün dedim. – Savaş

¹ *Hünkar* – Osmanlı dövlətində padşahlara verilən ad

qurğuları, toplar, ordular, ölümlər. Padşahımızın, paşalarımızın savaşı çadırlarını da mən naxışladım. Savaşlardan sonra İstanbula qayıdanda hamının unudacağı savaş mənzərələrini, ikiyə bölünmüş cəsədləri, bir-birinə qarışmış orduları, mühasirə olunmuş qalaların bürclərindən toplarımıza və ordularımıza qorxuyla baxan bədbəxt kafirin əsgərini, başları kəsilən üsyançıları, dördnala çapan atların coşqunluğunu da mən rəsm elədim. Gördüyüm hər şey yaddaşımda qalır: yeni qələmim, fil dişindən qələmyonanlarım, qəhvə dəyirmanı, heç görmədiyim cins pəncərə halqası, top, yeni cins firəng tüfənginin tətii, ziyafət vaxtı kimin nə rəng geydiyi, nə yediyi, kimin əlini hara necə qoyduğu...”

“Danışdığın o üç hekayənin hissəsi nədir?” – Qara hər şeyi yekunlaşdıran və bir az hesab istəyən ədayla soruşdu.

“Əlif, – dedim. – Minarəli birinci hekayə nəqqaşın bacarığı nə olursa olsun, qüsursuz rəsmi yaradanın zaman olduğunu göstərir. Be: hərəmlı, kitablı ikinci hekayə zaman xaricinə çıxmağın yeganə yolunun bacarıq və naxış olduğunu göstərir. Onda üçüncüsünü də sən söylə”.

“Cim, – Qara özünə əminliklə dedi. – Yüz on doqquz yaşındakı nəqqaşın üçüncü hekayəsi də əliflə be-ni birləşdirir, qüsursuz həyatdan və nəqşdən ayrılanın vaxtı başa çatır və ölür – bax, bunu göstərir”.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

14. MƏNƏ ZEYTUN DEYƏRLƏR

Günorta namazından sonra idi: tələsə-tələsə, amma keflə ləzzətli oğlan üzləri çəkirdim ki, qapı döyüldü. Əlim həyəcanla titrədi, qələmimi atdım. Qucağımdakı iş taxtasını birtəhər, ehtiyatla qırağa qoydum, az qala uça-uça yüyürdüm, qapını açmamışdan qabaq dua elədim. Allahım... bu danışacaqlarımı kitabdan eşidən sizlər Allaha bizlərin bu çirkli və səfil dünyasından, padşahımızın alçaq qullarından daha çox yaxın olduğunuz üçün sizdən gizlətməyəcəyəm. Hind padşahı, cahanın ən dövlətli şahı Əkbər xan dillərdə dastan olacaq bir kitab hazırladırmış. İslam ölkəsinin dörd tərəfinə xəbər göndərir ki, cahanın ən parlaq nəqqaşları yanına gəlsinlər. İstanbula yolladığı adamları dünən mənim yanıma gəldilər, diyari – Hində dəvət elədilər. Bu dəfə onlar yox, uşaqlığımdan unutduğum Qara idi. O vaxtlar, sıramıza girə bilməz, bizi qısqanardı. Bəli!

Söhbət eləməyə, dostluq eləməyə, naxışımı görməyə gəlib. İçəri çağırdım ki, hər şeyimi görsün. Baş nəqqaş Ustad Osmanın da əlini yenicə öpüb. Böyük ustad ona bir böyük yalan söyləyib: “Nəqqaşın yaxşısı korluqdan və hafizədən söz açanda bilinər”, – deyib. Onda başa salaq:

KORLUQ və HAFİZƏ

Nəqşdən qabaq zülmət vardı və nəqşdən sonra da zülmət olacaq. Boyalarımızla, bacarığımız və eşqimizlə Allahın bizə “görün” dediyini xatırlayaq. Xatırlamaq – gördüyünü bilməkdir. Bilmək – gördüyünü xatırlamaqdır. Görmək – xatırlamaqdan bilməkdir. Deməli, nəqş eləmək – zülməti xatırlamaqdır. Böyük ustadların rəsm eşqi rənglərin və görmənin zülmətdən yarandığını bilib, Allahın zülmətinə rənglərlə dönməyi tələb eləyir. Hafizəsi olmayan nə Allahı xatırlayar, nə də onun

zölmətini. Bütün böyük ustadların rəsmi, rənglərin içindəki, zamanın xaricindəki o qatı qaranlığı axtarır. Heratın qədim böyük ustalarının tapdığı yaddaş nə deməkdi, başa düşməyinizə görə sizə də başa salaq.

ÜÇ KORLUQ VƏ HAFİZƏ HEKAYƏSİ

ƏLİF

Şair Caminin övliya salnamələrini qələmə aldığı “Nəv-hatül-Üns”ünün Lamii Çələbi tərəfindən çevrilmiş türkcə-sində Qaraqoyunlu Cahan şahın nəqqaşxanasında ad qazanmış ustad Şeyx Əli Təbrizinin “Xosrov və Şirin”in misilsiz bir nüsxəsini nəqş elədiyi yazılıb. Mənim eşitdiyimə görə, hazırlanması düz on bir il çəkən kitabda ustadlar ustadı Şeyx Əli elə bir hünər göstərüb, ancaq qədim ustadlardan ən böyüyü Behzadın nəqş edə biləcəyi elə misilsiz səhifələr tökdürüb ki, Cahan şah dünyada tayı-bərabəri olmayan fəvqəladə bir kitaba yiyələnmək üzrə olduğunu hələ kitab yarıya çatmamışdan başa düşüb. Özünə baş düşməni elan elədiyi Ağqoyunlu hökmdarı gənc Uzun Həsənin qorxusu, ona duyduğu qısqançlıqla yaşayan Qaraqoyunlu Cahan şahın dərhal ağlına daha da yaxşısının Ağqoyunlu Uzun Həsən üçün rəsm edilə biləcəyi gəlib. Öz xoşbəxtliklərini “yoxsa, başqaları da bu qədər xoşbəxtidir!” qorxusuyla zəhərləyən həqiqi qısqanclardan olduğuna görə, Cahan şah ustad nəqqaşın bu kitabdan bir dənəsini də, hətta daha yaxşısını rəsm eləsə, bunu baş düşməni Uzun Həsən üçün hazırlayacağı sezir. Beləcə, bu misilsiz kitaba özündən başqa bir kimsə sahib olmasın deyər, kitabı bitirəndən sonra ustad nəqqaşı Şeyx Əlini öldürtməyə qərar verir. Amma hərəmxanasındakı nəcib qəlbli bir çərkəz gözəli ona usta nəqqaşı kor eləməsinin yetərli olacağını xatırladır. Cahan şahın dərhal bəyənib, ətrafındakı yaltaqlara açdığı bu parlaq qərar ustad



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

nəqqaş Şeyx Əlinin qulağına da çatıb, amma o, başqa sırası nəqqaşların eləyəcəyi kimi, kitabı yarıda qoyub Təbrizdən çıxmayıb. Hətta korluğunu gecikdirmək üçün kitabı yavaşıtmaq, ya da kitab qüsursuz olmasın deyə, pis çəkmək təki yollara sapmayıb. Həmişəkindən daha da böyük şövq və əqidəylə çalışıb. Təkbaşına yaşadığı evində sübh namazından sonra işləməyə başlayar, gecəyarısı şamların işığında yorğun gözlərindən əzab yaşları axana qədər elə eyni atları, sərvləri, aşıqları, əjdahaları, yaraşıqlı şahzadələri rəsm eləyərmiş. Çox zaman Heratlı qədim ustadların hazırladığı bir səhifəyə günlərlə baxar, bir yandan da heç baxmadığı bir kağıza eyni rəsmi olduğu kimi çəkərmiş. Axırda Qaraqoyunlu Cahan Şah üçün hazırladığı kitab başa çatır, ustad nəqqaş gözlədiyi təki əvvəlcə öyülüb qızıla tutulur, sonra ucu sivri tuğ iynəsiylə kor edilir. Şeyx Əli heç ağrısı da belə kəsilmədən dərhal Heratı tərk eləyib, Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Həsənin yanına gedir. Ona: “Bəli, koram, – deyib, – amma son bir ildə nəqş elədiyim kitabın bütün gözəllikləri, hər qələm vuruşuna, hər fırçasına qədər hafizəmdədir, əlim onları mən görmədən əzbərdən çəkməyi bacarır. Xanım, sənə olub-keçən ən gözəl kitabı nəqş eləyə bilərəm. Çünki gözlərim artıq bu dünyanın pisliyinə dikilib qürurlanmadığından Allahın bütün gözəlliklərini hafizəmdən ən saf şəkildə çəkə bilərəm”. Uzun Həsən böyük ustad nəqqaşla dərhal inanır, ustad da sözünün üstündə durub, olub-keçən ən misilsiz kitabı Ağqoyunlu xaqanına əzbərdən çəkir. Daha sonra Ağqoyunlu Uzun Həsənin Qaraqoyunlu Cahan şahı Mingöl yaxınlığında bir hücumla yenib, öldürməsinin arxasında müzəffər xaqanın yeni kitabının verdiyi mənəvi güc olduğunu hər kəs bilir. Bu möcüzə kitab ustad Şeyx Əli Təbrizinin rəhmətlik Cahan şahla hazırladığı əvvəlki kitabla birlikdə müzəffər Uzun Həsən rəhmətlik Fatih Sultan Mehmet xana Otluqbeli savaşında məğlub olanda padşahımızın xəzinəsinə qatılıb. Görənlər bilir.

Cənnətməkan Qanuni Sultan Süleyman xəttlərə daha çox qiymət verdiyindən zamanın bəxtsiz nəqqaşları bu danışacağım hekayəni nəqşin xətdən daha vacib olduğuna misal təki danışdırlarmış, amma hər diqqətlə dinləyənin başa düşəcəyi kimi, bu qissə korluq və hafizə bərədədi. Cahan hakimi Teymurun ölümündən sonra bir-birlərinə hücum eləyən, aralarında rəhmsizcəsinə savaşılan oğullarının və nəvələrinin bir-birlərinin şəhərlərini fəth eləyəndə gördükləri ilk iş öz adlarına pul buraxıb, camedə xütbə oxutmaq idisə, ikinci işləri bir-birlərindən ələ keçirdikləri kitabları parçalayıb, başına özlərini “cahan hakimi” kimi öyən ithaf və yeni titul qoyub, yenidən cildlətmələri idi ki, görənlər bu hökmdarın kitabına baxıb cahan hakimi olduğuna inansın. Bunlardan Teymurun nəvəsi Uluqbəyin oğlu Əbdüllətif Heratı ələ keçirəndə atasının adına dərhal kitab hazırlanmasına xəttatlarını, nəqqaşlarını, cildçilərini elə bir canfəşanlıqla səfərbər eləyib, onları elə tələsdirirmiş ki, parçalanan cildlərdən çıxan rəsmlər, yazılı səhifələr cırılıb yapışdırılarda bir-birinə qarışır. Hansı kitabın hansı hekayənin parçası olduğuna fikir vermədən rəsmləri gəlişigüzəl cildlədib, kitablar düzəltmək naxışsevər Uluq bəyə yaşmayacağına görə oğlu Heratın bütün nəqqaşlarını toplayıb, rəsmləri bir sıraya düzmək üçün hekayələrini söyləməyi tələb eləyir. Amma hər beyindən başqa bir hekayə çıxır və rəsmlər daha da bir-birinə qarışır. Onda son əlli dörd ildə Heratda hökm sürmüş bütün şahların, şahzadələrin kitablarına gözüünün nurunu verəndən sonra unudulan son ahıl Baş nəqqaş axtarılıb tapılır. Rəsmlərə baxan qədim ustadın kor olduğu məlum olanda tələş başlayır, hətta gülənlər də tapılır, amma ahıl ustad yeddi yaşına çatmamış, ağıllı, ancaq oxuyub-yazmağı bacarmayan bir uşaq istəyir. Dərhal tapıb gətiriblər. Qoca nəqqaş uşağın qabağına bir rəsm qoyub “Gördüyünü danış”, – deyir. Uşaq rəsmdə gördüklərini danışanda ahıl



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

nəqqaş da görməyən gözlərini göy üzünə dikib diqqətlə dinləyir, sonra belə izah eləyir: “Firdovsinin “Şahnamə”sindən İskəndərin ölən Daranı qucaqlaması... Sədinin “Gülüstan”ından gözəl şagirdinə aşiq olan xocanın hekayəsi... Nizaminin “Məhzəni-Əsrar”ından həkimlərin yarışması...” Ahıl və kor qocaya qəzəblənən o biri nəqqaşlar: “Bunları biz də deyərik, – deyiblər, – bunlar ən məşhur hekayələrin ən bəlli məclisləridir”. Ahıl və kor nəqqaş bu dəfə uşağın qabağına ən çətin rəsmləri qoydurur, yenə onu diqqətlə dinləyir. “Firdovsinin “Şahnamə”sindən Hörmüzün xəttatları zəhərləyib bir-bir öldürməsi”, – yenə göyə baxa-baxa deyir. “Mövlananın “Məsnəvi”sindən arvadını və arvadının aşiqini armud ağacının başında yaxalayan ərin pis hekayəsi və ucuz rəsm”, – deyir, belə-belə görə bilmədiyi bütün rəsmləri uşağın izahından tanıyır, kitabların cildlənməsini yoluna qoyur. Uluqbəy Herata ordusuyla girəndə ustad nəqqaşdan usta nəqqaşların görməklə başa düşə bilmədikləri hekayələri onun heç görmədən tanımasının sirrini soruşur. “Bunun səbəbi, hesab edildiyi kimi, kor olduğuma görə hafizəmin qüvvətli olması deyil, – ahıl nəqqaş deyir. – Mən hekayələrin yalnız xəyallarla deyil, sözlərlə xatırladığını heç unutmuram”. Uluqbəy o sözləri və hekayələri öz nəqqaşlarının da bildiklərini, amma rəsmləri sıraya düzə bilmədiklərini söyləyir. “Çünki, – ahıl nəqqaş deyir, – onlar öz hünər və sənətləri olan nəqşi çox yaxşı sayırlar, amma qədim ustadların bu rəsmləri Allahın xatirələrindən yaratdıqlarını bilmirlər”. Uluqbəy uşağın bunu necə bildiyini soruşur. “Uşaq bilmir, – ahıl nəqqaş deyir, – yalnız kor və ixtiyar nəqqaş kimi, Allahın aləmi yeddi yaşındakı ağıllı uşağın görmək istəyəcəyi tək yaratdığını bilirəm. Çünki Allah aləmi əvvəlcə görülmək üçün yaratdı. Sonra da gördüyümüzü bir-birimizə bölüşək, danışaq deyə, bizə sözləri verdi, amma biz sözlərdən hekayələr düzəlttik, naxışın bu hekayələr üçün çəkildiyini güman elədik. Ona görə də naxış, doğrudan, Allahın xatirələrini çatdırmaq, aləmi onun gördüyü kimi görməkdir”.

Nəqqaş tayfasının haqlı və əzəli qorxusu korluq əndişəsi üzündən bir vaxtlar ərəb nəqqaşların gün doğanda batıya, üfüqə uzun-uzadı baxdıqları, bir əsr sonra Şirazda çoxlu nəqqaşın səhərlər acqarına qoz içiyə döyülmüş gül yarpağı əzməsi yedikləri məlumdur. Yenə eyni dövrdə isfahanlı yaşlı nəqqaşların vəbaya yoluxmuş sayaq sarayla yoluxduqları korluğun səbəbi saydıqları gün işığı, doğrudan, iş taxtalarına dəyməsin deyə, otağın yarıqaranlıq bir küncündə, çox vaxt şamların işığında çalışırlar. Buxaradakı özbək nəqqaşxanalarında ustadlar günün axırında ovsun oxunmuş suyla gözlərini yuyardılar. Bütün bu üsullar içində korluğa ən çox yaxınlaşanı, təbii ki, böyük ustad Behzadın müəllimi ustad nəqqaş Seyid Mirək tərəfindən tapılanıdır. Ustad nəqqaş Mirəyə görə, korluq bəla deyil, bütün həyatını onun gözəlliyinə həsr eləyən nəqqaşə Allahın verəcəyi son xoşbəxtlikdir. Çünki naxış Allahın ələmi necə gördüyünü nəqqaşın axtarmasıdır və bu təkrarsız mənzərə ancaq böyük iş həyatından sonra, gözlər yorulub nəqqaş əməlli-başlı əyiləndə, əldə edilən korluqdan sonra xatırlanır. Deməli, Allahın ələmi necə gördüyü təkcə kor nəqqaşların hafizəsindən dərk edilir. Ahıl nəqqaş bu xəyal ona gələndə, yəni xatirələr və korluğun zülməti içində gözüniün qabağında Allahın mənzərəsi peyda olanda misilsiz rəsmi əli öz-özünə kağıza köçürə bilsin deyə, bütün həyatı boyunca əlini alısdırmaqla məşğul olur. Dövrün heratlı nəqqaşları və xəttatları barədə də yazmış tarixçi Mirzə Məhəmməd Heydər Duğlata görə, ustad Seyid Mirək bu nəqş anlayışına at rəsmi çəkmək istəyən nəqqaşdan misal da çəkib. Buna görə də ən qabiliyyətsiz nəqqaş belə başının içi bomboş olduğundan eynilə bugünkü firəng rəssamları kimi ata baxa-baxa at rəsmi çəkəndə belə rəsmi hafizəsindən çəkir. Çünki heç kəs eyni zamanda həm ata, həm də üzərində atın rəsmini çəkdiyi kağıza baxa bilməz. Nəqqaş əvvəlcə ata baxır, sonra yadda-



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

şındakını dərhal kağıza çəkir. Aradan göz qırpımı qədər vaxt belə keçsə, nəqqaşın kağıza köçürdüyü, görməkdə olduğu at deyil, bir az əvvəl gördüyü atın xatirəsidir ki, bu da ən səfil rəssam üçün belə rəsmın ancaq hafizəylə mümkün ola biləcəyinin sübutudur. Nəqqaşın fəal peşə həyatının, daha sonra gələcək xoşbəxt korluğa, korların xatirələrinə hazırlıq təki görünən bu anlayışının nəticəsi kimi dövrün heratlı ustadları, kitabsevər şahlar və şahzadələr üçün çəkdikləri rəsmi əl verdişi təmrin təki görür, işləməyi, durmadan çəkməyi, günlərlə dayanıb durmaq bilmədən şamların işığında səhifələrə baxmağı nəqqaş korluğa aparan xoşbəxt bir iş kimi qəbul eləyir. Ustad Nəqqaş Mirək həyatı boyunca korluğa qəsdən və inadla yaxınlaşıb, bəzən dırnaq, düyü, hətta saç üzərində bütün yarpaqlarıyla ağaclar çəkib, bəzən də qaranlıq ehtiyatla təxirə salıb, xoşbəxt və günəşli bağçalar çəkib, elə bu ən xoşbəxt sona yetişəcəyi ən uyğun vaxtı axtarıb. Yetmiş yaşında olanda Sultan Hüseyn Bayqara kilid üstündən kilidlə saxlayıcı xəzinəsində toplanmış minlərlə kitabın səhifələrini bu böyük ustadı mükafatlandırmaq üçün ona açdı. Ustad Mirək silahlar, ipək, məxmər qumaşlar və qızilla dolu xəzinə otağının qızıl şamdanlarının işığında heratlı qədim ustadların hərəsi bir əfsanə olan kitablarının misilsiz səhifələrinə üç gün üç gecə sərəsər baxandan sonra kor oldu. Allahın mələklərini qarşılayan kimi, kamillik və təvəkküllə qarşıladığı bu yeni vəziyyətindən sonra böyük ustad bir də heç danışmamış, heç rəsm də çəkməmişdi. “Tarixi-Rəşid”in müəllifi Mirzə Məhəmməd Heydər Duğlat bunu Allahın əbədi zamanının mənzərələrinə qovuşmuş nəqqaşın sıravı ölənələr üçün hazırlanan kitab səhifələrinə artıq heç vaxt geri dönməməsiylə izah eləyir, deyir ki, kor nəqqaşın xatirələrinin Allaha çatdığı yerdə mütləq sükut, xoşbəxt qaranlıq və boş səhifələrin sonsuzluğu var.

Ustad Osmanın korluq və hafizə barədə sualını Qaranın, əslində, cavabımı öyrənməkdən çox, əşyalarım, otağıma, rəsmlərimə rahat baxmaq üçün soruşduğunu, əlbəttə, duyurdum. Amma yenə də danışdığım hekayələrin qəlbinə işlədiyini görməkdən xoşbəxt oldum. “Korluq şeytanın və günahın girə bilməyəcəyi xoşbəxt aləmdir”, – dedim.

“Təbrizdə, – Qara dedi, – Ustad Mirəyin təsiriylə korluğu Allahın lütfü ən böyük fəzilət sayan qədim üsul nəqqaşlarından bəziləri yaşları artdığı halda, hələ kor olmamalarından utandıqları, bunun qabiliyyətsizlik və bacarıqsızlıqlarının sübutu kimi qəbul olunmasından qorxduqlarına görə hələ kor təqlidi çıxarırlar. Qəzvinli Cəmaləddinin də təsirini daşıyan bu əxlaq üzündən bəziləri, əslində, kor olmadıqları halda, aləmə kor kimi baxmağı öyrənmək üçün qaranlıqda aynalar arasında oturub, qəndilin solğun alovunun işığında heratlı qədim ustaların səhifələrinə həftələrlə yemədən-icmədən baxırlar”.

Qapı döyüldü. Açdım, baxdım, nəqqaşxanadan gözəl gözlərini geniş açmış şeyird Müzəhhib Zərif əfəndi qardaşımızın cəsədinin susuz quyuda tapıldığını, cənazəsinin Mehri-mah cəməsindən ikinci vaxtı qaldırılacağını dedi və xəbəri başqalarına çatdırmaq üçün qaçıb getdi. Allahım, sən bizi qoru!



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

15. MƏNİM ADIM ESTERDİR

Eşqmi insanı səfeh eləyir, yoxsa təkcə səfehlərmi aşiq olur? İllərdən bəri boğçaçılıq, aradüzəldənlik eləyirəm, bunun cavabını bilmirəm. Bir-birinə vurulduqca daha da ağillanan, daha da hiyləgər olub, ağilla bicliklər işlədən bir cütü, üstəlik, bir kişini çox tapmaq istərdim. Bildiyim budur: kişi bicliklərə, kiçik tələlərə, hiylələrə baş vurursa, qətiyyən, aşiq olmayıb. Qara əfəndimizsə hələ indidən soyuqqanlılığını itirdiyini, mənimlə Şəkurədən danışanda belə bütün ölçüləri əldən verdiyini göstərir.

Bazar yerində Şəkurənin elə hey onu fikirləşdiyini, mənədən cavabını soruşduğunu, onu heç belə görmədiyimi, hamıya söylədiyim nəqəratı əzbərdən dedim. Mənə elə baxırdı ki, ona yazığım gəldi. Mənə verdiyi məktubu “tələm-tələsik” Şəkurəyə aparmağımı tapşırırdı. Bütün səfehlər eşqlərində, sanki, çox məxsusi tələskənlik lazım gələn vəziyyətin olduğunu hesab eləyib, eşqlərinin şiddətini üzə çıxarıb, aşıqlərinin əlinə silah verir: onlar da ağillıdılsa, cavabı gecikdirirlər. Nəticə: eşqdə tələskənlik işləri gecikdirir.

Buna görə Qara əfəndi: “Tələs, tələs”, – deyə verdiyi məktubu əvvəlcə başqa bir yerə apardığımı bilsəydi, mənə şükr eləyərdi. Çarşı yerində onu uzun-uzadı gözləyəndə donmuşdum. İsinmək üçün əvvəlcə yolumun üstündəki övladlarımın birinin yanına gedərdəm, dedim. Mən məktubunu daşıyıb, öz əlimlə evləndirdiyim qızlarıma, övladım deyirəm. Bu yassar qız mənə elə minnətdardır ki, hər gəlişimdə ətrafımda pərvanə olmaqdan başqa, əlimə bir neçə axça da dürtür. Hamiləymiş, sevincli idi. Cökə qaynatdı, dəmləyib içdim. Tək qalanda Qara əfəndinin verdiyi pulları da saydım. İyirmi axça.

Təkrar yola düzəldim. Ara küçələrdən, palçığı donub keçilməz hala düşmüş miskin keçidlərdən keçdim. Evin qapısını döyəndə zarafatçılığım tutdu, qışqırdım. “Boğçaçı

gəldi, boğçaçı, – dedim. – Padşaha layiq, ən əlasından rəqs-bəndim var, Kəşmirdən gətirilmiş misilsiz şallarım, Bursa məxmərindən qurşaqlığım, ən yaxşısından qırağı ipəkli Misir çitindən köynəkliyim, naxış-naxış tülbənddən örtüklərim, döşək və yataq mələfələrim, rəngarəng yaylıqlarım var, boğçaçı!”

Qapı açıldı, içəri girdim. Həmişəki kimi ev, yataq qəflət, qızarmış yağ və nəm iylənirdi. Yaşlanmaqda olan subay kişilərin o qorxunc qoxusunu verirdi.

“Boşboğaz, – dedi, – niyə bağırırsan?”

Heç bir şey demədən çıxarib məktubu verdim. Yarıqaranlıq otaqda kölgə kimi yaxınlaşıb, bir anda onu əlimdən qapdı. Yan otağa keçdi, orada yanan lampa var idi. Qapının eşiyyində durdum.

“Atan əfəndi yoxdurmu?” – dedim.

Cavab vermədi, özünü unudub məktubu oxuyurdu. İmkan verdim, oxusun. Lampa arxasında olduğundan üzünü heç görə bilmirdim. Məktubu bitirən kimi bir də oxumağa başladı.

“Hə, – dedim, – nə yazıb?”

Hasan oxudu:

“Sevgili Şəkurə xanım. Mən də illər boyu tək bir adamın xəyalıyla yaşadığımdan ərinə gözləməyini, ondan başqa heç kimsəni fikirləşməməyini təqdir eləyir, başa düşürəm. Sənin kimi bir qadıncan dürüstlük və iffətdən başqa nə gözlənilir ki (Hasan qəhqəhə çəkdi). Amma naxış üçün atanı görməyə gəlməyim sənə təcavüz eləmək deyil. Bu heç ağımdan da keçməz. Səndən işarə, üstəlik, cəsarət aldığımı heç qabardan da deyiləm. Üzün pəncərədə nur kimi görünəndə bunun Allahın mənə lütfi olduğundan başqa bir şey fikirləşmədim. Çünki sənin üzünü görmək xoşbəxtliyi mənə bəs elər (“Burasını Nizamidən çırpışdırıb”, – deyə orada qəzəblə qeyd elədi). Amma madam ki, mənə yaxınlaşma deyirsən, söylə, mələksənmi ki sənə yaxınlaşmaq qorxulu olsun? Dinlə məni, bunu dinlə: gecəyarıları ümitsiz xan nökrəylə edamdan qaçan quldurlardan başqa kimsələrin qonaq qalmadığı, lənətli



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes.

karvansaraların pəncərələrindən çılpaq dağlara vuran ay işığına tamaşa eləyə-eləyə, məndən də bəxtsiz yalquzaqların ulartılarını dinləyə-dinləyə yatmağa çalışanda bir gün qəfil-dən mənə elə o pəncərədə göründüyün kimi görünəcəyini fikirləşirdim. Dinlə: indi kitab üçün ustanın yanına geri qayıdanda uşaqlığımda çəkdiyim rəsmi mənə geri qaytarırsan. Bu, mənim üçün səni tapdığımın işarəsidir, bilirəm. Ölümün işarəsi deyil. Oğullarından birini, Orxanı gördüm. Yazıq yetim. Onun atası olacağam!”

“Maşallah, yaxşı yazıb, – dedim. – Şair olub bu”.

“Mələksənmi ki sənə yaxınlaşmaq qorxulu olsun, – dedi. – O sözü İbni Zərkanidən çırpışdırıb. Mən daha yaxşı yazaram. – Cibindən öz məktubunu da çıxardı. – Al, bunu Şəkurəyə apar”.

Məktublarla verdiyi pul ilk dəfə məni narahat elədi. Bu adamın cavab ala bilmədiyi eşqinə çilgınlıqla bağlanmasında diksindirici bir şey hiss elədim. Sanki, sezdiklərimi doğruya çıxarmaq istəyirmiş kimi, Hasan uzun vaxtdan bəri ilk dəfə əfəndiliyi bir yana qoydu və kobudluqla belə dedi:

“Ona de, istəsək, onu qazı zoruna evə gətirərik”.

“Doğrudan, deyimm?”

Sükut çökdü. “Demə”, – dedi. Otaqdakı lampanın işığı üzünə vurdu, günahını bilən uşaq tək gözüni aşağı dikdiyini gördüm. Bu hallarını bildiyimdən, eşqinə hörmət duyur, məktublarını daşıyıram. Güman edildiyi kimi, pul üçün yox.

Evdən çıxırdım, Hasan məni qapıda saxladı.

“Şəkurəyə onu nə qədər çox sevdiyimi deyərsənmi?” – deyərək həyəcanla, ağılsızlıqla soruşdu.

“Sən bunu məktubunda yazmırsanm?”

“De mənə, onları – onu, atasını necə yumşalda bilərəm?”

“Yaxşı insan olmaqla”, – dedim, qapıya doğru getdim.

“Bu yaşdan sonra çox gecdi...” – dərin əzabla dedi.

“Çox pul qazanmağa başlamısan, Hasan çavuş. İnsanı yaxşı eləyər bu...” – dedim, çıxdım.

Evin içi o qədər qaranlıq və rütubətli idi ki, bayırda hava mənə istiləşmiş kimi göründü. Üzümə gün vurdu. Şəkurənin xoşbəxt olmasını düşündüm. Amma nəmli, soyuq və qaranlıq evdə gördüyüm o bədbəxtə də müəyyən qədər hörmət eləyirdim. Əvvəlcədən düşünüb-daşınmadan, qəlbimdən gəldiyinə görə, Laləlikdəki Baharatçılar çarşısına döndüm, darçın, zəfəran, bibər qoxuları içində özümə gələcəyimi hesab eləyirdim, amma yanılmışdım.

Evində Şəkurə məktubları alandan sonra əvvəlcə Qaranı soruşdu. Eşq yangısının hər yerini amansızlıqla bürüdiyünü dedim, xoşuna gəldi.

“Evlərimdə toxuma toxuyan arvadlar da daxil olmaqla, hamı yazıq Zərif əfəndinin niyə öldürüldüyündən söz açır”, – deyə sonra sözü dəyişdirdim.

Şəkurə: “Xeyriyyə, halva çalıb bədbəxt Zərif əfəndinin arvadı Qəlbiyyəyə apar”, – dedi.

“Yasına bir çox ərzurumilər, xeyli adam gələcəkmiş, – dedim. – Qohumları: “Qanı yerdə qalmayacaq”, – deyirlərmiş”.

Amma Şəkurə Qaranın məktubunu oxumağa başlamışdı. Bütün diqqətimlə və acıqla üzünə baxdım. Bu qadının o qədər həyat təcrübəsi var ki, ehtiraslarının üzünə vurma səviyyəsinə nəzarət eləyə bilər. Məktubu oxuyanda susmağının xoşuna gəldiyini, bunu Qaranın məktubuna verdiyi xüsusi əhəmiyyətin mənim tərəfimdən də bəyənilməsi kimi başa düşdüyünü hiss elədim. Beləcə məktubu başa vurub mənə gülümsəyəndə Şəkurənin xoşuna gəlsin deyə, bu sualı ona verməyə məcbur oldum:

“Nə deyir?”

“Uşaqlığındakı kimi... Mənə aşiqdir”.

“Nə fikirləşirsən?”

“Mən evliyəm. Ərimi gözləyirəm”.

Təxminlərinizin əksinə, mənim təsirlənməyimi istəyəndən sonra bu yalanı tullamasına heç hirsirlənmədim, hətta



Inventas vitam
iuvat excoluisse
per artes

bunun məni rahatlandırdığını deməliyəm. Məktub daşıyıb həyat barədə öyüdlər verdiyim bir çox qız və qadın Şəkurənin göstərdiyi diqqəti göstərsəydilər, həm mənim işim, həm onların işi yarıbayarı asanlaşar, hətta bəziləri daha yaxşı ərlərə gedə bilərdilər.

“O biri nə deyir?” – yenə də soruşdum.

“Hasanın məktubunu indi oxumaq istəmirəm, – deyə cavab verdi. – Qaranın İstanbulla qayıtdığından Hasanın xəbəri varmı?”

“Varlığından belə xəbəri yoxdur”.

“Hasanla söhbət eləyirsinizmi?” – deyə gözəl qara gözlərini açıb soruşdu.

“Sən istədiyinə görə”.

“Hə?”

“Əzablar içindədir. Səni çox sevir. Könlün başqasına meyil eləsə belə bundan sonra ondan can qurtarmağın çox çətin-dir. Məktublarını qəbul eləməyin onda çox ümidlər doğurdu. Ondən qorx. Çünki özünü səni evə geri gətirmək, böyük qardaşının ölümünü qəbul etdirib sənənlə evlənməyə hazırladı”. Son sözümün təhdidli tərəfini tarazlasın, məni o bədbəxtin xəbərçisi vəziyyətinə salmasın deyə, gülümsədim.

“O biri nə deyir belə?” – deyə soruşdu, amma kimi soruşduğunu bilirdimi?

“Nəqqaşımı?”

“Ağlım qarmaqarışıqdı, – bəlkə də, birdən düşüncələrin-dən qorxub dedi. – Həm də mənə elə gəlir, hər şey daha da qarışacaq. Artıq atam yaşlaşır. Hamımıza bir pisliyin yaxınlaş-dığını, şeytanın bizə pisliklər hazırladığını sezi-rəm. Ester, mənə elə bir şey de ki, xoşbəxt olum”.

“Sən narahat olma, əziz Şəkurəm, – içim titrəyə-titrəyə dedim. – Doğrudan, sən çox ağıllısan, çox gözəlsən. Bir gün yaraşıqlı ərinlə eyni yataqda yatacaq, ona sarılacaq, bütün dərdlərini unudub xoşbəxt olacaqsan. Bunu gözlərinin içindən oxuyuram”.

Qəlbimdə elə bir sevgi yüksəldi ki, gözümlə nəmləndi.

“Yaxşı, de, o ər hansı olacaq?”

“Bunu sənə o ağıllı ürəyin demirmi?”

“Mən ürəyimin nə dediyini başa düşə bilmədiyimdən xoşbəxtəm”.

Sükut çökdü. Bir anlığa Şəkurənin mənə, qətiyyətlə, etibar etmədiyini, ağzımdan söz almaq üçün inamsızlığını ustalıqla gizlədiyini, özünə əzab verdiyini fikirləşdim. Məktublara da bu anda cavab verməyəcəyini başa düşəndə bütün qızlarıma, çaşqınlara belə dediyim bu sözü dedim, boğcamı qapıb həyə-tə çıxdım, sivişdim.

“O gözəl gözlərini geniş açarsan, başına pis bir şey gəlməz, canım, narahat olma sən”.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

16. MƏN ŞƏKURƏYƏM

Əvvəldən boğçaçı Esterin hər gəlişində mənim kimi ağıllı, gözəl, əməlli-başlı yetişmiş, dul, amma namuslu qadının ürəyini küt-küt ağrıdacaq aşıqın ən axırda hərəkətə gəlib, məktub yazıb göndərdiyini təsəvvür eləyərdim. Gələn məktubların həmişəki istəklilərimdən olduğunu görəndə də heç olmasa, ərimi gözləmək üçün güc və səbir qazanırdım. İndisə boğçaçı Esterin hər gedişindən sonra ağlım qarışır, özümü daha da bədbəxt hiss eləyirdim.

Dünyanın səslərini dinlədim. Mətbəxdən qaynama pıçqıltısı, limon və soğan qoxusu gəlir: bilirəm, Xeyriyyə qabaq qaynadır. Şövkətlə Orxan həyətdə, nar ağacının altında itələşə-itələşə qılinc-qılinc oynayır, bağırıqlarını eşidirəm. Atam səsiz yan otaqdadır. Açıb Hasanın məktubunu oxudum, maraqlı doğuracaq heç bir şey olmadığını bir daha başa düşdüm. Yalnız ondan bir az da qorxdum, onunla eyni evdə yaşadığım vaxt qoynuma girmək üçün elədiyi cəhdlərə müqavimət göstərdiyimə görə, özümdən razı qaldım. Sonra Qaranın məktubunu, sanki, incidəcəyim zərif bir şey kimi ehtiyatla tutub oxudum və ağlım qarışdı. Məktubları bir daha oxumadım; günəş çıxdı və belə fikirləşdim: gecələrin birində Hasanın qoynuna girsəydim, onunla sevişsəydim, bunu Allahdan başqa kimsə bilməzdi. İtkin düşmüş ərimə oxşayır, eyni şeydir. Bəzən belə qəfil və qəribə fikir ağlıma gəlir. Günəş çıxmışdı, birdən isinəndə, sanki, bədənim olduğunu, dərimi, boynumu, döşlərimin giləsini belə hiss eləmişdim. Günəş qapıdan üzümə o cür vuranda qəfildən içəri Orxan girdi.

“Ana, nə oxuyursan?”

Yaxşı, yəqin, Esterin gətirdiyi son məktubları bir daha oxumadım, dedim ha, sizə yalan söyləmişdim. Yenə oxuyurdum. Amma bu dəfə, doğrudan, məktubları qatlayıb qoynuma soxdum, Orxana dedim:

“Gəl, görüm, bura, qucağıma”. Gəldi. “Off, maşallah, nə qədər də ağırsan, böyüyübsən”, – dedim və öpdüm. Mən – “Buz kimisən”, – deyəndə: “Ana, nə qədər istisən”, – dedi, kürəyini döşlərimə söykədi.

Bir-birimizə sığınıb danışmadan oturmaq ikimizin də xoşuna gəlirdi. Boynunu qoxuladım, öpdüm. Daha da bərk qucaqladım. Səssizlik çökdü, eləcə durduq.

“Qıdığım tutur”, – xeyli sonra dedi.

“Söylə görək, – ciddi səslə dedim, – cinlər padşahı gəlsə, dilə məndən nə diləyirsən sən, həyatda ən çox nəyi istəyirsən?”

“Şövkətin bizimlə olmamasını istəyirəm”.

“Başqa nə istəyirsən? Atanın olmasını istəyirsənmi?”

“Xeyr. Böyüyəndə səninlə mən evlənəcəyəm”.

Pis şey yaşlanmaq, çirkinləşmək, hətta ərsiz, yoxsul qalmaq deyil, həyatda kimsənin qısqanmamasıdır, fikirləşdim. Orxanın isinən bədənini qucağımdan endirdim. “Mənim kimi qadın yaxşı insanla evlənməlidir”, – deyə fikirləşib atamın yanına qalxdım.

“Padşahımız həzrətləri kitabın bitdiyini öz gözləriylə görüb, sizi mükafatlandıracaq, – dedim. – Yenə Venesiyaya gedəcəksiniz?”

“Bilmirəm, – atam dedi. – Bu cinayət məni qorxutdu. Düşmənlərimiz güclü olmalıdır”.

“Mənim bu vəziyyətimin də onları cəsarətləndirdiyini, yanlış fikirlərə, əsassız ümidlənmələrə şərait yaratdığını bilirəm”.

“Necə?”

“Artıq təcili evlənməliyəm”.

“Nə? – atam dedi. – Kiminlə? – dedi. – Amma sən evlisən, – dedi. – Bu hardan çıxdı? – soruşdu. – İstəyənin kimdir? Çox ağıllı və duruş gətirə bilmədiyin istəyənin olsa belə, – dedi ağıllı atam, – elə bir adamı məqbul sayıb bəyənəcəyini güman eləmirəm də”, – araya əlavə eləyib, bəxtsiz vəziyyətini belə yekunlaşdırdı. “Evlənməyin üçün çözməyimiz lazım gələndə çox



Inventas vitam
iuvat excoluisse
per artes

böyük məsələlərin olduğunu bilirsən, – uzun sükutdan sonra da belə dedi. – Məni atıb getməkmi istəyirsən, canım?”

“Ərimin öldüyünü dünən yuxumda gördüm”, – dedim. Amma bu yuxunu, doğrudan, görən qadın kimi ağlamadım.

“Nəqşə baxanda onu oxumağı bilənlər kimi, yuxunu da oxumağı bilmək lazımdır?”

“Gördüyüm yuxunu sizə danışmağımı məsləhət görürsünüzmü?”

Bir an sakitlik oldu və danışdıqları şeylərdən çıxarılaçaq digər bütün nəticələri tələm-tələsik gözədən keçirən ağıllı adamların eləyəcəyi kimi, bir-birimizə gülümsədik.

“Yuxunu yozub, onun öldüyünə inana bilərəm, amma qayıtmayan, qaynın və onlara qulaq asmağa məcbur olan qazı başqa sübutlar istəyəcək”.

“Uşaqları götürüb evə qayıdalı iki il keçib, amma qayınatla qaynım məni geri apara bilmirlər”.

“Çünki qüsurları olduğunu çox yaxşı bilirlər, – atam dedi, – amma bu sənin boşanmağına razı olduqları demək deyil”.

“Məzhəbimiz Maliki, ya da Hənəbli olsaydı, – dedim, – aradan dörd il keçdiyini görüb, qazı məni boşayar, üstümə güzəran pulu qoyardı. Amma biz, Allaha şükürlər olsun, Hənəfi olduğumuzdan bunu da eləyə bilmərik”.

“Mənə Üsküdar qazısının Şəfi naibindən bəhs eləmə. Onlar çürük işlərdir”.

“Savaşda ərleri itkin düşən bütün istanbullu qadınlar boşanmaq üçün tanışlarıyla onun yanına gedirlərmiş. Şəfi olduğundan ərini itkin düşübümü, nə vaxt itkin düşüb, geyim sıxıntısını çəkirsən, bunlar da tanışlarındır deyib, dərhal boşayırmış”.

“Bunları sənin ağlına kim salıb, mənim əziz qızım, – dedi, – ağlını başından alan kimdir?”

“Bir kərə boşanandan sonra əgər ağlını başımdan ala biləcək adam varsa, onu, təbii ki, siz mənə söyləyəcəksiniz, mən kiminlə evlənməyim barədə sizin qərarınızdan əsla çıxan deyiləm”.

Mənim hiyləgər atam qızının da özü qədər hiyləgər olduğunu görüb, gözlərini qırpmğa başladı. Əslində, atam gözlərini belə tez-tez üç səbəbdən qırpır: 1. Çətinə düşdüyü vaxtlarda bir biclik tapmaq üçün tez-tez beynini işlədəndə. 2. Çarəsizlik və kədərdən ürəkdən ağlayacağı vaxtlarda. 3. Çətinə düşdüyü vaxtlarda hiylə işlədib, birinci və ikinci səbəbi qarışdırıb, az sonra ağlayacağını göstərmək üçün.

“Uşaqları götürüb gedir, qoca atanı təkmi buraxırsan? Bilirsənmi ki, “kitabımız”, – əlbəttə, “kitabımız”, – dedi, – üzündən öldürülməkdən qorxurdum, amma indi sən uşaqları götürüb getmək istəyəndə mən, əslində, ölmək istəyirəm”.

“Atacan, o işə yaramaz qayından qurtarmaq üçün boşanmalı olduğumu həmişə siz demirdinizmi?”

“Məni tərk eləməyini istəmirəm. Ərin bir gün geri qayıda bilər. Qayıtmasa da, evli olmağının bir zərəri yoxdur. Bu evdə atanla qalmağın bəs elər”.

“Bu evdə sizinlə qalmaqdan başqa heç bir şey istəmirəm”.

“Canım, azca qabaq, bir az qabaq ərə getmək istədiyini də demirdinmi?”

Atayla çəkişmək elə belədir: axırda haqsız olduğuma mən də inanıram.

“Deyirdim”, – qabağıma baxa-baxa dedim. Sonra ağlammaq üçün özümü saxlayanda ağıma gələn şeyin haqlı olduğundan cəsarətlənib dedim:

“Yaxşı, mən bir daha heç ərə getməyəcəyəmmi?”

“Səni məndən alıb uzaqlara aparmayan bir kürəkənin başımın üstündə yeri var. İstəyənin kimdi, bizimlə birlikdə bu evdə qalarmı?”

Susdum. Bizimlə birlikdə bu evdə qalacaq kürəkənə atamın hörmət eləməyib yavaş-yavaş əzəcəyini, əlbəttə, ikimiz də bilirdik. Atam evində yaşadığına görə o kürəkəni elə gizlicə, ustalıqla alçaldacaqdı ki, mən o kürəkənə özümü vermək belə istəməyəcəkdim.



inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

“Atanın razılığı olmadan, bu halınla ərə getməyinin tezliklə mümkün olmadığını bilirsən, deyilmi? Ərə getməyini istəmirəm və izin vermirəm”.

“Mən ərə getmək yox, boşanmaq istəyirəm”.

“Çünkü öz xeyrindən başqa heç bir şey qanmayan düşüncəsiz bir heyvan səni incidə bilər. Səni nə qədər sevdiyimi bilirsən, yoxmu, əziz qızım. Bu kitabı da bitirməliyik”.

Susdum. Çünki danışmağa başlasaydım, qəzəbimi başa düşən şeytan da yoldan çıxarardı, atamın üzünə gecələri Xeyriyyəni yatağına çəkməsini bildiyimi deyəcəkdim, amma mənim kimi bir qıza yaşlı atasına cariyəylə yatmasını bildiyini demək heç yaraşarmı?

“Səninlə kim evlənmək istəyir?”

Qabağıma baxdım və susdum, amma həyəmdən deyil, hirsimdən. Daha pisi bu qədər qəzəbləndiyimi bilməyimə baxmayaraq, heç cür cavab verməmək məni daha da hirsəlindirirdi. Onda xəyalımda atamla Xeyriyyəni gülünc və iyrənc vəziyyətdə yataqda fikirləşirdim. Lap ağlayacaqdım ki, irəli baxa-baxa dedim:

“Ocağın üstündə qab var, yanmasın”.

Pilləkənin başındakı, heç açılmayan pəncərəsi quyuya baxan otağa keçdim, qaranlıqda əl havasına tələm-tələsik yatağımı tapıb sərdim, özümü üstünə atdım: Ah, nə qədər də gözəldi, uşaq olanda haqsızlığa rast gəlib, yatağa girmək, ağlaya-ağlaya yatıb qalmaq! Özümü təkcə mən sevirəm, yalqızlıq o qədər acıdır ki, öz yalqızlığıma ağlayanda hıçqırıtlarımı və fəryadlarımı eşidən sizlər köməyimə gəlirsiniz.

Bir az sonra baxdım, Orxan mənim yatağıma uzanıb. Başını döşlərimin arasına soxdu, gördüm, o da içini çəkə-çəkə göz yaşları tökür, onu bərk-bərk özümə tərəf çəkib qucaqladım.

“Ağlama, ana, – bir az sonra dedi, – atam savaştan qayıdacaq”.

“Haradan bilirsən?”

Susdu. Amma onu elə sevdim, elə bağrıma basdım ki, bütün sıxıntılarıımı unutdum. İncə sümüklü Orxanın zərif bədənini qucaqlayıb yatmazdan qabaq, indi, bircə dərdim var, sizə onu söyləyim. Yəqin, atamla Xeyriyyə haqqında hirs-lə sizə dediyim şeydən indi peşmanam. Xeyr, dediyim yalan deyildi, amma yenə də söylədiyimdən elə utanıram ki, siz o dediyimi unudun, bizə elə baxın, elə bil, heç deyilməyib, atam da Xeyriyyəylə elə şey eləməyib, olmazmı?



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

17. MƏN ƏNİŞTƏNİZƏM

Çətindir qız sahibi olmaq, çətin. İçəridə ağlayırdı, hıçqırtılarını eşidirdim, amma əlimdəki kitabın səhifələrinə baxmaqdan savayı da heç bir şey eləyə bilmirdim. Oxumağa çalışdığım cildin – “Kitab-ül Qiyamət”in bir səhifəsində ölüm-dən üç gün sonra ruhun Allahdan izin alıb, əvvəlcədən içində yaşadığı bədənini ziyarətə getdiyi yazılmışdı. Ruh öz əvvəlki bədəninin məzardakı qan və iylənmiş su içində acınacaqlı halını görəndə kədərlənib: “Yazıq bədənim, yazıq əvvəlki vücudum”, – deyə ağlamsınır, yas tutur. Beləcə, bir müddət Zərif əfəndinin acınacaqlı sonunu, quyunun dibindəki halını, ruhunun, bəlkə də, onu məzarda da yox, quyuda ziyarətə gəldiyini və təbii, çox kədərləndiyini fikirləşdim.

Şükurənin hıçqırtıları kəsiləndə ölüm kitablarını atdım. Əynimə qalın yun köynək geyindim, qalın keçədən qurşağı-mı belimi isidəcək kimi bərk-bərk sarıdım, dovşan dərisindən şalvarımı da geyindim, evdən çıxırdım ki, gördüm, Şövkət qapıdadır.

“Baba, hara?”

“Gir içəri sən. Yasa”.

Qarla örtülü boş küçələrdən, hər tərəfi çürümüş, sökülmüş, zorla dik duran yoxsul evlərin arasından, yanğın yerlərindən keçdim. Qıraq məhəllələrdən, bostanlar, tarlalar arasından arabə dəstləri, təkərlər satan, dəmir işləri görən dükanların, sər-racların, yəhərçilərin, qoşquçuların, nalbəndlərin qabağından hasarlara doğru ehtiyatlı, qocafəndi addımlarımla, buzda itib batmamağa çalışa-çalışa, uzun-uzadı getdim.

Cənazəni ta Ədirnəqapıdakı Mehrimah camesindən niyə qaldırdıqlarını bilmirəm. Camədə ölünün qəzəbli və dikbaş görünən iribaşlı, çaşqın qardaşlarını qucaqladım. Nəqqaşlarla, xəttatlarla bir-birimizə sarılıb ağlaşdıq. Birdən-birə çökən, aşağı yatıb hər yeri basan qurğuşun təkisi sisin içində cənazə

namazını qılanda gözüüm musalla¹ daşının üzərindəki tabuta dikildi, bu işi eləyən alçağa elə qəzəb duydu ki, görün allahümmə “Barik” duası belə beynimdə bir-birinə qarışdı.

Namazdan sonra, camaat tabutu çiyinlərinə alanda hələ nəqqaşların və xəttatların arasındaydım. Leyləklə kitabım üçün birlikdə solğun lampanın işığında səhərlərə qədər oturduğumuz bəzi gecələrdə mənə Zərif əfəndinin təzhiblərinin ucuzluğuna, rəngdən istifadə eləməsində – zəngin görünsün deyə, hər yerə lacivərd rəng sürtür – təcrübəsizliyə inandırmağa çalışdığını, mənim də, əslində, ona haqq verib, “amma adam yoxdur” deməyimi də unutduq, qarşılıqlı, bir də ağlaşma səsləri çıxara-çıxara uzaqlaşdıq. Zeytunun mənə dostcasına, qərribə hörmətlə baxması, sonra qucaqlaması – qucaqlamasını bilən adam yaxşı adamdır – elə xoşuma gəldi ki, bütün nəqqaşlar, xəttatlar arasında kitabıma ən çox onun inandığını bir də fikirləşdim.

Həyət qapısındakı pilləkənlərdə baş nəqqaş Ustad Osmanla yan-yana düşdük və bir-birimizə nə deyəcəyimizi biləmmədik. Bu, qərribə, gərgin an idi; mərhumun qardaşlarından biri hıçqıra-hıçqıra ağlamağa başlamış, özünü göstərməyi sevənlərdən biri də təkbir gətirmişdi.

“Hansı məzarlığa?” – deyə məndən, amma söhbət xətrinə soruşdu.

“Bilmirəm” demək nədənsə xoşagəlməz vəziyyət yaradağından, təlaşa düşdüm, heç fikirləşmədən pilləkəndə yanımda duran adamdan mən də: “Hansı məzarlığa? – deyə soruşdum. – Ədirnəqapıyamı?”

“Eyyuba”, – gənc sayılan saqqallı və qəzəbli bir səfeh dedi.

“Eyyuba”, – deyə dönüb ustada söylədim, amma o, əslində, saqqallı və qəzəbli səfəhin dediyini eşitmişdi. Beləcə, mənə “başə düşdüm” mənasında elə bir nəzər saldı ki, rastlaşmağımızın bundan da artıq uzanmasını istəmədiyini vaxtında başə düşdüm.

¹ *Musalla* – üstünə cənazə qoyulan daş



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

“Gizli” dediyim kitabın yazılması, nəqş edilməsi, rəsm çəkilməsi işini padşahımızın mənə etibar eləməsini, əlbəttə, Ustad Osman ürəyinə salıb. Bundan başqa, padşahımızın mənim təkidimlə naxışda firəng üsullarına maraq göstərməsi də var. Bir kərə padşah böyük Ustad Osmanı bir italyana çəkdiyi öz portretini təqlidə məcbur eləmişdi. Ustad Osmanın iyrənə-iyrenə çəkdiyi o qəribə rəsmdən, “işgəncə” dediyi italyan rəssamı təqliddən məni günahkar saydığını bilirəm. Haqlıydı.

Pillələrin yarısında dayanıb bir müddət göy üzünə baxdım. Xeyli arxada qaldığıma əmin olanda buzlu pilləkəndən enməyə başladım. Ağır-ağır iki pillə enib-enməmişdim ki, bir nəfər qoluma girib məni qucaqladı: Qara idi.

“Çox soyuqdur, – dedi, – üşüyürsünüzmü?”

Şəkurənin ağlını alanın bu olduğuna heç şübhəm yox idi. Qoluma girməsində özünə inam bunu sübut eləyir. Tövründə “on iki ildə çalışdım, adam oldum” mənasını verən bir şey var. Pillələr qurtardı. Mənə nəqqaşxanada nələr öyrəndiyini sonra danışsın.

“Sən irəliddə get, övladım, – dedim, – get, camaata çat”.

Çaşdı, amma rəngi allanmadı. Təmkinlə qolumdan çıxıb getməsi hətta xoşuma gəldi. Şəkurəni buna versəm, bizimlə bir evdə qalarmı?

Ədirnəqapıdan şəhərin qırağına çıxmışdıq ki, ta aşağılarda, seyrək dumanın içində, haradasa itməkdə olan tabutu və onu çiyinlərində apara-apara yoxuşdan Xalicə doğru sürətlə enən nəqqaşlar, xəttatlar, şeyirdlər tünlüyünü gördüm. O qədər tez-tez yerimişdilər ki, qarla örtülü vadidən Eyyuba enən palçıqlı yolun indidən yarısını aşmışdılar. Səssizlik və dumanın içində solda Xanım Sultan Vəqfi mumxanasının bacası keflə tüstüləyirdi. Divarların altında Eyyubdakı rum qəssablar üçün ara vermədən işləyən kəsim evi və dəriçilər var idi. Buralardan gələn leş qoxusu, irəliddə açıq-aşkar sezi-lən Eyyub camesinin qübbələrinə, məzarlığın sərv ağaclarına

qədər uzanan vadiyə yayılmışdı. Bir az gedəndən sonra aşağıdan, Balatdakı yeni Yəhudi məhəlləsindən çıxıb oyun oynayan uşaqların səs-küyünü eşitdim.

Eyyubun düzənliyinə enəndə Kəpənək mənə tərəf cumdu. Həmişəki qızgın halıyla söhbətə yaltaqlıqla girdi:

“Bu işi Zeytunla Leylək elədilər, – dedi. – Mənim rəhmətliklə aram olmadığını hamı kimi, onlar da çox yaxşı bilirdilər; hamının bunu bildiyini də bilirdilər. Aramızda Ustad Osman dan sonra nəqqaşxananın başına kimin keçəcəyilə bağlı qısqanclıq, hətta qarşılıqlı ifadə edilmiş xoşagəlməz duyğular və düşmənçilik var. İndi günahın məndə qalacağını, ən azı Xəzinədarbaşının və onun yönləndirməsiylə padşahımızın məndən, xeyr, bizdən uzaqlaşacağını təxmin eləyirlər”.

“Axı biz” dediyin siz kimsiniz?”

“Nəqqaşxanada qədim əxlaqın qalmasını, Əcəm ustalarının yoluyla gedilməsini, pul üçün hər mövzunun rəsm edilməməsini söyləyirik. Kitablarımıza silahların, orduların, əsirlərin, fəthlərin yerinə qədim əfsanələrin, rəvayətlərin, hekayələrin daxil edilməsini, qədim kitablardan əl çəkilməməsini, nadir nəqqaşların çarşıdakı dükanlarda üç-beş quruş üçün hər qarşısına çıxana hər mövzunu çəkib, səfil şeylər eləməməli olduğunu deyirik. Padşahımız həzrətləri bizə haqq verir”.

“Özünə boş-boşuna iftira atırsan”, – söhbəti qısa eləsin deyə, dedim.

“Nəqqaşxanada bu işi görəcək tinətdə bir kimsənin tapılmayacağına əminəm. Hamınız qardaşınsınız. Qabaqlar rəsm edilməmiş beş-üç mövzunun çəkilməsində düşmənçilik ediləcək bir zərər yoxdur”.

Eyni anda eyni xəbəri ilk dəfə eşidəndə elədiyim kimi, qəti həqiqəti dərk elədim. Zərif əfəndinin qatili saray nəqqaşxanasında ad qazanmış ustalardan biri idi və qarşımda məzarlığın yoxuşunu çıxan kütlənin içində idi. O anda qatilin şeytanlıq və fəsada davam eləyəcəyindən, mənim hazırladığım kitaba düşmən olduğundan, böyük ehtimalla evə gəlib, kitabım üçün



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

naxış və rəsm işi aldığından da əmin idim. Evimə gəlib-gedən nəqqaşların, rəssamların çoxu kimi, Kəpənək də qızıma aşıq-mi olmuşdu, yoxsa ustalıqla sözmü vururdu?

Xeyr, söz vurmaz, bir az sonra fikirləşdim. Kəpənəkdə də o biri usta nəqqaşlarda olduğu sayaq mənə qarşı açıq-aşkar minnət duyğusu vardı: savaqlar və padşahımızın etinasızlığı üzündən xəzinədən nəqqaşlara verilən pullar, hədiyyələr kəsildə hamısı yeganə ciddi əlavə gəliri bir müddət mənim kitabım sayəsində qazanmışdı. Məni bir-birlərindən qısqandıqlarını bildirdim, hətta buna görə – yalnız buna görə yox – onlarla evimizdə ayrı-ayrı tapışib görüşürdüm, bu heç mənə düşmənçilik duyacaqları mənasına gəlmirdi. Nəqqaşların hamısı şayirdləri üzündən sevməyə məcbur olduqları adamı, ağıllıq eləyib, daha insani səbəb tapıb səmimiyyətlə sevməyi bacaracaq qədər yetkin adamlardır.

Səssizlik uzanmasın, eyni mövzuya qayıdılmasın deyər: “Maşallah, eniş endikləri sürətlə tabutu yoxuş yuxarı da çıxara bilirlər”, – dedim.

Kəpənək bütün dişlərini göstərər, xoşagələ tərzdə gülümşədi: “Soyuqdan”.

“İndi bu adam öldürə bilərmi”, – fikirləşdim. Məsələn, qısqanlıqdan. Daha sonra da məni? Bir bəhanə uydurar: bu adam dinimə küfr eləyir. Amma böyük ustaddır, əsl istedadlıdır, niyə öldürsün? Yaşlılıq təkə yoxuşlarda zora düşmək deyil, ölümdən elə çox qorxmamaq da olmalıdır: istəksizlik cəriyə qızın yatağına həyəcanla yox, yasaq savab kimi girməkdir. Anı sevgiyə o anda verdiyim qərarımı üzünə söylədim:

“Kitabımı artıq davam etdirməyəcəm”.

“Necə?” – üzü dönən Kəpənək dedi.

“Uğursuzluq var onda. Padşahımız da pulu kəsdi. Zeytunla Leyləyə də de”.

Bəlkə, yenə soruşacaqdı, amma birdən özümüzü yamacdakı sıx sərv ağacları, hündür əyri iti otları və məzar daşları arasındakı məzar yerində gördük. Məzarın ətrafı sıra-sıra

kütləylə dolduğundan “bismillah”, əla “milləti-Rəsulullah” nidalarının və sözlərinin aşkar ucalıb qatılaşmasından cəsədin o anda məzara endirildiyini başa düşdüm.

“Üzünü yaxşı-yaxşı açın”, – kimsə dedi.

Kəfəni sıyırlar, bir gözü qalan əzik başlı ölüylə göz-gözə baxışrlar, amma arxalarda olduğumdan heç bir şey görə bilmirdim. Ölünün gözlərinin içinə mən məzar başında yox, bambaşqa bir yerdə baxmışdım.

Bir xatirə: Otuz il qabaq padşahımızın cənnətməkan babaları Kipr adasını venesiyalılardan almağı beyninə salmış, şeyxülislam Əbussuut əfəndi də bir zamanlar misirli sultanlar tərəfindən bu adanın Məkkə və Mədinənin işaəsinə ayrılmış olduğunu dərhal xatırladıb, din sarıdan müqəddəs olan yerləri əhatə eləyən bir adanın xristian gavurunun əlində qalmasının düzgün olmadığı barədə fitva vermişdi. Beləcə mənə ilk elçilik vəzifəm kimi, venesiyalılara bu gözlənilməz qərarı, adalarını bizə verməli olduqlarını bildirmək təki çətin bir iş düşmüşdü. Venesiyada kilsələri gəzmiş, körpülərə, saraylara heyrətlənmiş, ən çox varlı evlərindəki rəsmlərdən sehlənmiş, bu heyrət içində də göstərdikləri qonaqpərvərliyə güvənib, təhdidlərlə dolu məktubu vermiş, padşahımızın yekəxana ədayla Kıbrısı istədiyini təbliğ eləmişdim. Venesiyalılar o qədər qəzəblənmişdilər ki, dərhal toplanan Məclisdə bu cür məktubun müzakirəsinin belə məqbul olmadığı haqqında qərar çıxmışdı. Sonrasa qəzəbli kütlələr məni doçun sarayında qısnamış, mühafizəçiləri, qapıçıları basıb keçən sərsərilər boğazlamağa girişmişdilər ki, doçun iki döyüşçüsü məni sarayın dəhlizlərindən qaçırib, kanala açılan arxa qapıya çıxartdılar. Orada bunun kimi bir sisin içində məni qarşılayıb qoluma girən ağ geyimli, uzunboylu solğun qayıqçını bir anlığa ölümün özü hesab eləmişdim, gözlərinin içinə baxıb, orada özümü görmüşdüm.

Kitabımı gizləncə bitirib, Venesiyaya bir kərə də getmək imkanını intizarla gözlədim. Üstü səliqəylə örtülən məzara



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

yaxınlaşdım: indi orada mələklər onu sorğu-suala çəkirlər, cinsini, dinini, peyğəmbərini soruşurlar. Öz ölümümü fikirləşdim.

Bir qarğa yanıma sıçradı. Qaranın gözlərinin içinə şirin-şirin baxdım, qoluma girməsini, qayıdanda mənə yoldaşlıq eləməsini istədim. Qaraya kitabım üçün işləməyə görə ertəsi gün səhər tezdən onu evdə gözləyəcəyimi söylədim. Çünki öz ölümümü düşünər-düşünməz kitabımı nəyin bahasına olursa olsun bitirməli olduğumu yenə də dərk eləmişdim.

18. QATİL DEYƏCƏKLƏR MƏNƏ

Yazıq Zərif əfəndinin parça-parça olmuş cəsədinin üstünə palçıqlı soyuq torpaq töküləndə hamıdan çox mən ağladım. “Ölənlə birlikdə mən də ölüm, buraxın, mən də onunla birlikdə məzara basdırılıam”, – deyə bağırırdım, məzara yıxılmamaq üçün belimdən tutdular. Az qala boğulanda ovuclarını alnıma qoyub, başımı da arxaya doğru çəkдилər ki, nəfəs ala bilim. Hıçqırıq və göz yaşlarımı həddən artıq eləyəcəyimi mərhumun qohumlarının baxışlarından da başa düşdüm və özümü yığışdırdım. Nəqqaşxanadakı dedi-qoduçular bu qədər ağladığıma görə Zərif əfəndiylə aramızda könül bağı olduğunu güman eləməyə də başlaya bilərdilər.

Daha artıq diqqət çəkməmək üçün dəfnin sonuna qədər bir çinar ağacının arxasında gizləndim. Cəhənnəmə yolladığım səfehın daha da səfeh bir qohumu məni çinarın arxasında yaxaladı, çox mənalı saydığı baxışla gözlərini gözlərimin içinə dikdi. Uzun-uzadı məni qucaqladı. Sonra axmaq belə dedi: “Sən Cümə ertəsiydinmi, Çərşənbəydinmi?” “Çərşənbə bir vaxtlar rəhmətliyin adı idi”, – deyəndə heyrətləndi.

Bizi bir-birimizə sirr kimi bağlayan bu ləqəblərimizin hekayəsi sadədi. Şəyirdlik illərimizdə, onda kalfalıqdan ustalığa yeni keçmiş olan Ustad Osmana hamımızın hörməti, heyranlığı, eşqi çox böyük idi. Böyük nəqqaş idi, hər şeyi bizə o öyrətdi, Allahın həm sehrli bacarıq, həm də cin kimi ağıl verdiklərindən. Hər səhər şəyirdlərin yerinə yetirməli olduğu kimi, aramızdan bir nəfəri ustadın evinə getməli, qələm qutusununu, çantasını, içi kağızla dolu cildbəndini götürüb, arxasınca nəqqaşxanaya qədər gəlib ona yoldaşlıq eləməli idi. Ona yaxın olmaq üçün o qədər çarpışırdıq ki: “Bu gün mən gedəcəyəm”, – deyə aramızda dava eləyirdik.

Ustad Osmanın bir sevimlisi vardı, amma hər səhər də onun gəlişi nəqqaşlar bölüyündə, əslində, heç bitməyən dedi-



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

qoduları və ədəbsiz zarafatları əməlli-başlı alovlandırırdığından, böyük ustad hərəminin həftənin bir günü gəlməsinə qərar vermişdi. Böyük ustad cümə günləri işləyər, şənbə günü nəqqaşxanaya getməzdi. Çox sevdiyi, bizim kimi şeyirdlik eləyən, sonrakı illərdə ona və hamımıza xəyanət eləyib sənəti atan oğlu atasına sırasıyla şeyird kimi bazar ertəsi günləri yoldaşlıq eləyirdi. Bir də hamımızdan qabiliyyətli, arıq və uzun bir Çərşənbəaxşamı qardaşımız vardı ki, gənc yaşda naməlum xəstəlikdən qızdırma içində ölmüşdü. Rəhmətlik Zərif əfəndi çərşənbələr gəlirdi, buna görə də Çərşənbəydi, amma sonra böyük ustadımız adlarımızı Cüməaxşamından Zeytuna, Cümədən Leyləyə, Bazardan Kəpənəyə dəyişdirdiyi eşq və məna ilə, təzhibinin incəliyinə işarəylə ona Zərif demişdi. Böyük ustad hamımıza dediyi kimi, ona da bir müddət hər səhər:

“Xoş gəldin, Çərşənbə, görək necəsən”, – deməliydi.

Məni də necə çağırdığını xatırlayanda gözlərimin yaşa-çağını hesab elədim: şeyird olanda bütün qapazlara baxmayaraq, Ustad Osman bizi sevdiyi, nəqşimizin gözəlliyindən gözləri sulanıb əllərimizdən, qollarımızdan öpdüyü, o, bizi öpdükcə, bacarığımız da eşqlə çiçəkləndiyindən, elə bil, Cənnətdəydik. O vaxtlar bu xoşbəxt illərə kölgə salan qısqanclığın rəngi belə başqaydı.

Başını və əllərini bir ustadın, bədəni və qiyafələrini başqa bir ustanın çəkib boyadığı o insanlar sayaq, özümü əməlli-başlı ikiye bölünmüş təki hiss elədiyimi görürsünüz. Mənim kimi Allahdan qorxanın biri, gözlənilmədən qatil olanda dərhal alışammır. Sanki, keçmiş həyatımın davam elədiyi kimi davranmaq üçün qatilliyə uyğun ikinci səs qazandım. İndi keçmiş həyatımla heç qarışdırmadığım bu istehzal və xain ikinci səslə danışiram. Qatil olmasaydım, danışacağım o bilinən – tanınan köhnə səsimi də, təbii ki, aradabir dinləyəcəksiniz, amma “mən qatilməm” yox, ləqəbimlə. Kimsə bu ikisini birləşdirməyə cəhd eləməsin, çünki məni ələ verəcək fərdi üslubum və qüsurlarım yoxdur. Üslubun, nəqqaşı digərindən

fərqləndirəcək hər hansı bir şeyin, bəzilərinin öyünə-öyünə dediyi kimi, adamlıq yox, qüsurlu olduğuna inanıram.

Amma mənim məxsusi vəziyyətimdə bunun problem yaratdığını da qəbul eləyirəm. Çünki Ustad Osmanın bizə eşqlə verdiyi, Əniştə əfəndimizin də sevib çağırdığı qondarma adlarımızla desək, mənim Kəpənəkmi, Zeytunmu, Leyləkmi olduğumu başa düşməyinizi qəti istəmirəm. Başa düşsəniz, böyük ehtimalla dərhal qaça-qaça məni bostançıbaşının işgəncələrinə təslim eləyərsiniz.

Buna görə də hər şeyi düşünüb deyə bilmərəm. Öz-özümə fikirləşəndə belə, əslində, sizin məni izlədiyinizi bilirəm. Həyatımın məni ələ verəcək təfərrüatını, qəzəblərimi düşüncəsizcəsinə ağılımdan keçirəmmərəm. Əlif, Be, Cim deyib, üç dənə rəvayət danışanda, ağılının bir küncüylə sizin baxışınızı da izləyirdim.

On minlərlə kərə rəsm elədiyim savaşıqlar, aşıqlar, şahzadələr və əfsanə qəhrəmanları bir yanlarıyla rəsm edilən şeyə, orada, o əfsanəvi zamanda savaşıqları düşmənlərə, boğuşduqları əjdahalara, göz yaşları tökdükləri gözəl qızlara dönükdülər. Amma bir yanlarıyla və bədənlərinin bir qismiy-lə də o möcüzə rəsmi tamaşa eləməkdə olan nəqqaşsevərlərə dönükdülər. Üslubum və fərdiliyim varsa, yalnız nəqşimdə deyil, mənim cinayətimdə və sözlərimdə də gizlidir! Mənim kim olduğumu sözlərimin rəngindən tapın görək!

Məni yaxalamagınızın bədbəxt Zərif əfəndinin bədbəxt ruhuna təskinlik verəcəyini də fikirləşmirəm. Mən indi ağaclar altında, quş civiltilləri içində Xalicin qızılı sularına və İstanbul qübbələrinə baxır, yaşamağın nə gözəl şey olduğunu bir kərə də dərk eləyəndə onun üstünə kürək-kürək torpaq atırlar. Yazıq Zərif əfəndi son vaxtlarda o çatmaqas ərzurumlu vaizin adamlarıyla oturub-durmağa başlayandan sonra məni heç sevməzdi, amma padşahımız üçün kitablar nəqş elədiyimiz bu iyirmi il ərzində özümüzü bir-birimizə yaxın saydığımız vaxtlarımız da olmuşdu. İyirmi il qabaq, bir ara



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

padşahımızın rəhmətlik atasının salnaməsindən ötrü çalışan-da yoldaş olduq, amma ən çox Füzuli “Divan”ına daxil edilən səkkiz naxışlı səhifə üçün işləyəndə yaxınlaşmışdıq. Onda onun haqlı, amma məntiqli istəklərinə (nəqqaş çəkdiyi rəsmi ruhunda hiss eləməli imiş) qatılmaq üçün buraya gəlmiş, bir yaz, axşamüstü qaranquş sürüləri üzərimizdə cılgınlıqla uçuşanda nümayişkaranə halda mənə Füzuli “Divan”ından oxuduğu misraları səbirlə dinləmişdim. O gecədən ağımda: “Mən mən deyiləm, mən dediyim sən sən elə” misrası qalıb. Bir də bu misranın necə rəsm ediləcəyini öz-özümdən soruşub düşündüyüm.

Cəsədinin tapıldığını öyrənər-öyrənməz qaça-qaça getdiyim evində oturub şeir oxuduğumuz kiçik həyətin qar altında qaldığı illər keçəndən sonra gördüyümüz bütün həyətlər kimi, kiçildiyini hiss elədim. Yan otaqdan qadınların bir-biriylə yarışan kimi, artan səs-küyləri, həddini aşmış hayqırıqları eşdilirdi. Böyük qardaşı danışanda diqqətlə dinlədim: bədbəxt Zərif qardaşımızın üzü haradasa param-parça olub, başı əzilib. Dörd gündən bəri dibində qaldığı quyudan çıxarılandan sonra qardaşları onu tanımağa çətinlik çəksələr də, evdən gətirdikləri yazıq arvadı Qəlbiyyə gecə qaranlığında bu tanınmaz cəsədi cırıq-cırıq olan paltarlarından tanıyıb. Gözümün qabağına qısqanc qardaşları tərəfindən quyuya atılan Yusifin midiyalı tüccarlar tərəfindən quyudan çıxarılması gəldi. “Yusif və Züleyxa”nın bu məclisini rəsm eləməkdən çox xoşum gəlir, çünki həyatda ən əsas duyğunun qardaşların qısqanclığı olduğunu xatırladır.

Bir anlığa səssizlik olanda mənə baxdıqlarını hiss elədim. Ağlayımmı? Amma gözüm Qaraya sataşdı. Alçaq hərif hamımızı süzür, özünə Əniştə əfəndi tərəfindən nəqqaşlar arasına bu işin əslini araşdırmaq üçün göndərilən adam görkəmini verməyə çalışır.

“Kim eləyə bilər bu alçaqlığı?” – deyə böyük qardaş bağırırdı. – “Qarışqanı incitməkdən çəkinən qardaşımıza hansı vicdansız qiya bilər?”

Onun ağlaya-ağlaya verdiyi bu suala mən də ürəkdən gələn tərzdə qoşuldum, öz-özümə cavab axtardım. Kimdi Zərifin düşmənləri? Mən öldürməseydim, kim öldürərdi onu? Bir vaxtlar, güman ki, “Hünərnəmə”nin hazırlandığı illərdə qədim ustaların üsullarını başa çıxardığına daha ucuz, daha cəld təzhib eləmək üçün biz rəssamların o qədər əmək sərf elədiyimiz səhifələrin qırağını pis rənglərlə korladığına görə bəziləriylə dalaşdığını xatırlayıram. Kimdi onlar? Amma daha sonra düşmənçiliyin bu səbəbdən yox, alt qatdakı gözəl cildçi şeyirdin eşqində olduğu barədə şayiələr çıxmışdı, bununla belə, bu çox köhnə hekayə idi. Bir də Zərifin zərifliyini, incəliyini, o qadıntəhər tərbiyəli çələbi halını ürəklərinə salanlar vardı, amma başqa səbəblərlə bağlı idi bunlar: Zərifin qədim üsullara kölə qədər bağlılığı, təzhiblə rəsmi rəng uyumunda xırdaçılıq eləməsi, başqa nəqqaşların – xüsusilə mənim – mövcud olmayan qüsurlarımızı Ustad Osmanın hüsurunda kübar çoxbilmişliklə xəbər verməsi kimi... Son davası Ustad Osmanın bir vaxtlar çox həssas olduğu mövzuyla – saray nəqqaşlarının əl altından qırağa iş görməsi, saraydan kənar xırda-para sifarişləri gizlicə qəbul eləməsiylə bağlı idi. Padşahımızdan gələn diqqətin və Xəzinədarbaşından gələn pulların son illərdə azalmasına görə bütün nəqqaşlar görməmiş kütbeyin paşaların ikiqatlı qonaq evlərinə, ən ustaları gecələr Əniştəni ziyarətə getməyə başladılar.

Əniştənin uğursuzluq bəhanəsiylə kitabını, kitabımızı davam etdirməməyə qərar verməsindən heç bir şey başa düşmədim. Əlbəttə, quşbeyin Zərif əfəndinin kitabını bəzəyən bizlərdən birimiz tərəfindən aradan götürüldüyünü təxmin eləyir. Onun yerində siz olsaydınız, qatili iki həftədən bir gecələr evinizə naxış vurmağa çağırırdınız mı? Yoxsa əvvəlcə əsl qatil kimdir, ən yaxşı nəqqaş hansıdı, onamı qərar verərdiniz? Qısa bir müddətdə evinə gələn nəqqaşlar arasında rəng vermədən təzhibə, cədvəlkeşlikdən rəssamlığa, üz çəkməkdən səhifə tərtibinə ən bacarıqlısının kim olduğunu



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

başə düşəcəyindən, bundan sonra təkəcə mənimlə davam etmək istəyəcəyindən heç şübhəm yoxdu. Mənim əsl bacarıq sahibi bir nəqqaş da yox, sırası qatil olduğumu fikirləşməyə qədər alçalacağını güman eləmirəm.

Yanında gətirdiyi o Qara əfəndini, o səfəhi gözucu izləyirəm. Məzarlıqdan o ikisi birlikdə ayrılıb dağılan yas camaatıyla Eyyub limanına enəndə mən də arxalarınca getdim. Onlar limandan dördavarlı qayığa, mən də daha sonra ölünü və cənazəni tamamilə unudub aralarında gülüşən gənc şeyirdlərlə birlikdə altıavarlıya mindik. Bir ara Fənərqapı açıqlığında qayıqlarımız bir-birlərinə yan alan kimi, yaxınlaşdılar, Qaranın Əniştəyə xısın-xısın bəzi şeylər danışdığını əməli-başlı yaxından gördüm, birdən yenə də adam öldürməyin nə qədər asan olduğunu fikirləşdim. Allahım, sən bu ağlagəlməz gücü hamımıza vermişən, amma həm də istifadə eləməyə dəyər, bizi qorxudubsan.

Amma bir kərə bu qorxunu yenib, hərəkətə gələrsə, insan dərhal bambaşqa adam olur. Yalnız şeytandan yox, içimdəki ən incə pislilik əlamətindən belə ölüm qopardı. İndisə pisliliyin dözülməli şey olduğunu, hətta nəqqaş üçün vacib olduğunu da hiss eləyirəm. Cinayətdən sonra bir neçə gün ərzində əllərimin titrəməsini bir yana qoysaq, o səfili öldürəndən bəri daha yaxşı cızıram, daha parlaq, ürəkli rəng çəkirəm, ən başlıcası, həyat gücümün möcüzələr yaratdığını görürəm. Amma nəqş elədiyim möcüzələri bəyənəcək neçə adam var İstanbulda?

Cibəli açıqlığından, Xalicin lap ortasından İstanbulla qəzəblə baxdım. Qarla örtülü qübbələr birdən çıxan günəşin altında par-par parıldadılar. Deməli, bu şəhər nə qədər böyük, rənglidir, suçumuzu və günahımızı gizləyəcəyimiz o qədər çox guşəsi, nə qədər tünlükdürsə, suçumuzla aralarına qarışacağımız o qədər adamı var. Şəhərlərin zəkası yetişdirdiyi alimlərlə, kitabxanalar, nəqqaşlar, xəttatlar və mədrəsələrlə yox, qaranlıq küçələrində min illər boyu gizlicə işlənmiş

cinayətlərin çoxluğuyla ölçülməlidir. Bu məntiqə İstanbulun bütün cahanın ən zəkali şəhəri olduğuna şübhəm yoxdur.

Unqapı limanında Qara və Əniştənin arxasınca mən də qayıqdan endim. Bir-birlərinə söykəlib yoxuşları çıxanda izlərində idim. Sultan Mehmet comesinin arxa tərəflərindəki yangın yerində durub son kərə də danışdılar və bir-birindən ayrıldılar. Əniştə əfəndi təkbəşinə qalanda bir an mənə aciz qoca kimi göründü. Qəlbimdən qaça-qaça onun yanına gedib yasından qayıtdığımız səfilin iftiralarını, hamımızı bu iftira-dan qorumaq üçün elədiyim işi danışmaq və soruşmaq keç-di: “Doğrudurmu, Zərif əfəndinin dedikləri, çəkdiyimiz rəsm-lərdə padşahımızın etibarından sui-istifadə etmək, nəqşet-mə üsullarımıza xəyanət, dinimizə küfr varmı? Son böyük rəsmi bitirdinizmi?”

Axşam vaxtı qarlı küçənin ortasında durdum, evlərinə qayıdan uşaqların, ataların, mənimlə birlikdə cinlərə, pərilər-ə, quldurlara, oğrulara və qarlı ağacların kədərinə qoyub getdiyi qaranlıq küçənin qurtaracağına doğru baxdım. Küçə-nin ucunda, Əniştə əfəndinin ikiqatlı, gözəl görünüşlü evin-də, indi orada, çıpaq şabalıd ağaclarının budaqları arasından bir anlığa gördüyüm damın altında dünyanın ən gözəl qadını var. Amma mən ağlımı itirmək istəmirəm.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

19. MƏN PULAM

İyirmi iki əyar Osmanlı Sultani qızılıyam. Üzərimdə Cahanpənah padşahımız həzrətlərinin şanlı tuğrası. Burada, yasdan sonrakı kədərli bu gözəl qəhvəxanada, padşahımızın böyük ustadlarından Leylək indi, gecəyarı rəsmimi çəkdiyindən üzərimə qızıl suyu sürtmədi, amma onu siz artıq beyninizdə tamamlayarsınız.

Surətim burada, özümşə böyük ustad, nəqqaş Leylək qardaşımızın kisəsindəyəm. İndi ayağa qalxır, məni kisədən çıxarıb sizə göstərir. Mərhaba, mərhaba, salam olsun usta sənətçilərə və qonaqlara. Mənim parıltımdan gözləriniz böyüyür, qəndilin alovunun üzərimdə titrəməsiylə alovlanır və ən son sahibim Leyləyi qısqanırsınız. Haqlısınız, çünki nəqqaşın bacarığının ölçüsü kimi, məndən başqa heç bir şey yoxdur.

Ustad Leylək mənim kimi bu qızıllardan son üç ayda düz qırx yeddi dənə qazanıb. Hamımız bu kisədəyik, Leylək çələbi, baxın, kimsədən gizlətmir, İstanbulun nəqqaşları arasında daha artıq qazanan olmadığını da bilir. Nəqqaşlar arasında belə bir ölçü kimi qəbul olunmaq, lüzumsuz çəkişmələrə də son qoymaqla çox fəxr eləyirəm. Əvvəllər, hələ qəhvəyə alışıb, başımız açılmamışdan, quşbeyin nəqqaşlar axşamlar: “Yox, sən daha bacarıqlısan, yox, əsl rəngbaz mənəm, mən ən yaxşı ağacı çəkərim, bulud çəkməkdə məndən yaxşısı yoxdur”, – deyər çəkişməklə kifayətlənməzdilər, həm də hər gecə döyüşər, bir-birlərinin dişlərini tökərdilər. İndi hər şeyə mənim məntiqimin hakim olması, nəqqaşxanasındakı iş nizamına da şirin ahəng, hətta heratlı qədim ustadlara layiq forma verir.

Bu məntiqin ahəngi və ölçüsüylə mənimlə dəyişdiyiniz cürbəcür şeyləri sayaq: gənc və gözəl cariyənin əlində biri olacaq tək ayağı; qırağı sümüklü, ceviz ağacından yaxşı bərbər aynası; doxsan ağça gümüş təbəqəli, şəmsə naxışlı, içi

çəkməli, yaxşı boyanmış sandıq; yüz iyirmi təzə çörək; üçadamlıq məzar yeri və tabut; gümüş bazubənd; atın onda biri; yaşlı və kök cariyənin baldırları; bir camış balası; iki yaxşı çin tabağı, padşahımızın nəqqaşxanasındakı Əcəm nəqqaşlarından təbrizli dərviş Məhəmmədin və bir çox onun kimilərin bir aylıq muzu; qəfəsiylə birlikdə yaxşı bir ov dovşanı; Panayotun şərabından on parç; dünyaca məşhur oğlanlardan Mahmudla bir saat və saymaqla qurtarmayacaq başqa bir çox imkan.

Bura gəlməzdən qabaq bir müddət yoxsul ayaqqabıçı şeyirdinin kirli corabının içində on gün keçirmişdim. Yazıq hər gecə yatağında mənimlə əldə edəcəyi şeylərin bitib-tükənməyən siyahısını tutub yuxuya gedirdi. Ninni kimi, şirin uzun bir şeirin misraları mənə pul girməyən deşik qalmadığını sübut eləyib.

Deşik deyəndə ağıma gəldi. Buraya gəlməmişdən qabaq başıma gələn sərgüzəştləri danışsam, cild-cild kitab olar. Öz aramızdır, özümüzük, kimsəyə deməyəcəksiniz, Leylək əfəndim də xəbər tutmayacaqsız, sizə bir sirr verəcəyəm. And içirsinizmi?

Venesiyadakı zərboxanadan öyrəndiyim kimi, bu iş neçə illərdir görülür. Amma yaxın zamana qədər Venesiya kafirinin ucuz əyərle Doğuya gətirib yaydığı qızıllar yenə eyni zərboxanada özləri buraxdıqları Venesiya dukaqları idi. “Bir şey üzərində nə yazılıbsa, odur” məntiqinə çox hörmət göstərən Osmanlı da, üzərindəki yazı eyni yazı olduqca dukaqların içindəki qızılın miqdarına fikir vermədiyindən saxta Venesiya qızılları bütün İstanbulu doldurdu. Sonra qızılı az, paxırı çox olan qəlp pulu daha ciddi yoxlaya-yoxlaya ayırmağa başladılar. Məsələn, eşq atəşiylə yanırsan, bütün cahanın aşiq olduğu gözəllər gözəli Mahmudun yanına qaçıb gedirsən, əvvəl ağzına o birini yox, pulu alıb yoxlayır: “Qəlpdir”, – deyib, səni cənnətə bir saatlığına yox, yarım saatlığına aparır. Venesiya kafiri gördü ki, öz qəlp pulunun belə faciəli nəticələri var: “Barı



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Osmanlı qızılının da qəlpini buraxaq, bunlar yenə başa düşməzlər”, – dedi.

İndi qəribə olan vəziyyətə diqqət çəkək. Artıq bu Venesiya kafiri rəsm çəkəndə, rəsm də çəkmir, sanki, rəsm elədiyi şeyin həqiqisini yaradır. Amma pul buraxanda da həqiqi pul buraxmır, onun saxtasını buraxır. Venesiyada dəmir sandıqlara dolduq, gəmilərə mindik, yırğalana-çalxalana İstanbula gəldik. Özümü bir sərraf dükanında, bir ustanın sarımsaq iylənən ağzında gördüm. Bir az gözlədik-gözləmədik, qızıl xırdalatmaq istəyən bir səfeh kəndçi gəldi. Bic oğlu, bic, usta sərraf: “Görək, sənin altunun qəlpdirmi, ver yoxlayım”, – deyib, kəndçinin qızılını alıb ağzına atdı.

Ağzının içində qarşılaşanda gördüm ki, kəndçininki həqiqi Osmanlı Sultanisidi. Sarımsaq qoxusu içində məni görəndə: “Sən qəlpsən”, – dedi. Haqlı idi, amma bunu məğrur-məğrur söyləməsi kefimi pozduğundan, mən də yalan söylədim: “Əsl qəlp sənsən”, – dedim.

Bu vaxt əbləh kəndçi də: “Mənim qızılım heç qəlp olarmı! Mən onu iyirmi il qabaq torpağa basdırmışdım, o zaman belə əxlaqsızlıq mı vardı?” – deyə öyünürdü.

Mən nə olacağıyla maraqlananda, sərraf ağzından kəndçinin qızılını deyil, məni çıxardı. “Al, bu sənin qızılın, alçaq venesiyalı kafirin qəlp pulunu istəmirəm”, – dedi. “Sən heç utanmırsan mı?” – deyə, üstəlik, avam kəndçini danladı. O da bir az cavab verdi, məni də götürüb getdi. O biri sərraflardan da buna oxşayan sözlər eşidəndə, qəlbi qırıldı, məni ucuz qızıl təki doxsan axçaya xırdalatatdı.

Vaxtımın çoxunu ağıllı pulun elədiyi kimi, İstanbulda kisədən-kisəyə, qurşaqdan cibə köçdüyümü iftixarla söyləyim. Qorxulu yuxum – küpün içinə girib, həyətdə daşın altında illərlə basdırılmış qalmaq heç başıma gəlmədi, amma nədənsə bu sıxıntılı vaxtlar qısa sürürdü. Məni əlinə alanların çoxu hələ bir də qəlp olduğumu kəşf ediblərsə, tezliklə məndən xilas olmaq istəyirdi. Qəlp olduğumu söyləyib, ağılsız

alıcını xəbərdar eləyənə daha rast gəlmədim. Amma qəlp olduğumu bilməyib, mənə yüz iyirmi axça sayanlar hərifləndiklərini başa düşər-düşməz bir başqasını hərifləyib, məndən xilas olana qədər qəzəb, ümitsizlik və səbirsizlik böhranları keçirə-keçirə vurnuxurdular. Bu böhran vaxtı özləri də başqalarını hərifləməyə dəfələrlə cəhd elədikləri halda (tələsiklik və qəzəbdən elə uğursuzluğa düçar olurdular), məni verib, özlərini hərifləyən adama: “Əxlaqsız” – deyərək söylədilər.

Bu son yeddi il ərzində İstanbulda beş yüz altmış əl dəyişdirdim, girmədiyim ev, dükən, çarşı, bazar, kilsə, sinə-qoq qalmadı. Gözdikcə haqqımda hesab elədiyimdən daha artıq dedi-qodu yarandığını, əfsanələr uydurulub, yalanlar söyləndiyini gördüm. Artıq məndən başqa heç bir qiymət qalmadığı, qəddarlığım, gözümlün kor olduğu, mənim də pulu sevdiyim, dünyanın, bədbəxtlikdən, mənim üzərimdə qurulduğu, hər şeyi satın ala biləcəyim, pisliyəm, adiliyəm, alçaqlığımı elə hey üzümə vuruldu. Qəlp olduğumdan xəbər tutanlar mənə daha da qəzəbli davranıb, daha da pis şeylər söylədilər. Həqiqi dəyərim düşdükcə, məcazi dəyərim artırdı. Amma bütün bu amansız məcazlara, düşüncəsiz iftiralara baxmayaraq, gördüm ki, əhəlinin böyük çoxluğu məni ürəkdən sevir. Bu sevgisiz zamanda bu qədər könüldən, hətta coşub-daşan sevgimizin hamımızı sevindirməsinin lazımlı bir şey olduğunu düşünürəm.

Küçə-küçə, səmt-səmt İstanbulun hər guşəsini gördüm. Yəhudilərdən abazalara, ərəblərdən minqreliyalılara qədər hamının əlini tanıdım. Manisaya gedən ədirnəli bir xocanın kisəsinin içində bir kərə İstanbulun qırağına çıxdım. Yolumuz kəsilib, hərəmilər də “ya canın, ya malın” qışqıranda yazıq xoca bizi təlaşla gündəyməzinə soxub gizlətdi. Bura sarımsaq sevən adamın ağzından da pis qoxuyurdu, çox da narahat idi. Amma dərhal sonra hər şey daha da pis oldu, çünki hərəmilər: “Ya malın, ya canın!” – da demədilər xocaya: “Ya namusun, ya canın!” – dedilər və növbəyə durdular. O kiçik



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

deşikdə nələr çəkdiyimizi sizə heç danışmayım. İstanbuldan qırağa çıxmaqdan da buna görə heç xoşum gəlmir!

İstanbulda elə sevildim! Xəyallarındakı hər kimi gənc qızlar məni öpdü, məxmər kisələrdə, yastıq altlarında, iri döşlərin arasında, donlarının içində saxlayıb, orada olmağımı yuxularında yoxladılar. Hamamda, ocağın qırağında, qurşağın içində, möcüzə qoxuyan müşkücü dükanında, kiçik şüşənin dibində, ahçının mərcimək çuvalının gizli cibində gizlədildim. Dəvə dərisindən kəmərlərin, Misir alacasından¹ astarların, içi qumaşla örtülmüş ayaqqabıların, rəngarəng şalvarların gizli küncələrində bütün İstanbulu dolaşdım. Saat ustası Petro məni kəfgirli saatın gizli bölməsinə, bir rum baqqalı əsl qoyun pendirinin içinə qoydu; möhürlər, zinət əşyaları, açarlarla birlikdə qumaş parçalarına bükülüb bacaların, ocaqların içində, pəncərə eşiklərinin altında, qalın samandan döşəklərin arasında, yer dolablarının, sandıqların gizli bölmələrində gizlədildim. Yemək süfrəsindən qalxıb: “Hələ gizlətdiyim yerdədimi?” – deyərək ikidə bir gəlib baxan atalar, heç lazım olmadığı halda, məni ağızlarına alıb soran qadınlar, qoxulaya-qoxulaya burun deşiklərinə soxan uşaqlar, meşin kisədən çıxarıb gündə yeddi kərə baxmadan rahatlıq tapmayan bir ayağı gorda olan qocalar gördüm. Şiltaq, çərkəz arvad vardı, bütün günü evi silib-süpürəndən sonra bizi kisədən çıxarıb taxta fırçayla silərdi. Təkgözlü sərraf elə hey bizdən qüllələr düzəldər, xanıməli qoxuyan bir hamballa ailəsi mənzərəyə tamaşa eləyən kimi, bizə tamaşa eləyər, indi aramızda olmayan müzəhhib də – adı lazım deyil – axşamlar bizi tərs düzənlər kimi, elə hey düzərdi. Taxta səndəllərlə gəzdim, saraya girib-çıxdım, Herat işi olan cildlərin arasında, gül qoxuyan ayaqqabıların dabanında gizlədildim. Kirli, qıllı, gonbul, yağlı, yaşlı, titrək yüzlərlə əl gördüm. Nəşə çəkilən məclislərin, mum emalatxanalarının, skumbriya basdırmalarının və bütün İstanbulun tər qoxusu indi üstümdədir. Bütün

¹ Alaca – parça növü

bu həyəcan və hərəkətin içindən keçəndən sonra gecə qaranlığında qurbanının xirtdəyini kəsib, məni kisəsinə atan alçaq quldur xaraba evində: “Tfu, hamısı sənin üzündəndir”, – deyə üstümə tüpürəndə elə inciyirdim ki, yox olmaq istəyirdim.

Amma mən olmasam, nəqqaşın yaxşısıyla pisini kimse bir-birindən ayıra bilməyəcəyi və buna görə nəqqaşlar bir-birinə qıymağa başlayacağından yox da olmadım, ən bacarıqlı, ən ağıllı nəqqaşın kisəsinə girib gəldim.

Ondan daha yaxşı nəqqaşsınızsa, məni əldə eləyin.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

20. MƏNİM ADIM QARADIR

Atası Şəkurəylə bir-birimizə yolladığımız məktublardan nə qədər xəbərdardır? Şəkurənin məktubundakı atasından çox qorxan o ürəkək qız ədasını görsəydim, aralarında mənimlə bağlı heç bir sözün belə olmaması barədə nəticə çıxarmalıydım, amma vəziyyətin belə olmadığını sezirdim. Boğçaçı Esterin baxışlarındakı biclik, Şəkurənin pəncərədə peyda olmasındakı sehr, Əniştəmin məni nəqqaşlarının yanına yollamasındakı qətiyyət, məni bu səhərə çağıranda, onda hiss elədiyim çarəsizlik əhvalımı pozurdu.

Səhər Əniştəm məni qarşısında oturdar-oturtmaz Venesiyada gördüyü portretlərdən danışmağa başladı. Cahanpənah padşahımızın elçisi sifətiylə bir çox saraya, varlı evinə, kilsəyə girib-çıxıb. Minlərlə portretin qarşısında günlərlə durub, gərili qumaşın, taxtanın üzərinə, çərçivənin içinə, divarlara rəsm edilmiş minlərlə üz görüb. “Hamısı bir-birindən fərqli, ayrı, bənzərsiz insan üzləri!” – dedi. Bunların müxtəlifliyindən, rənglərindən, üzlərinə çıxan işığın yumşaqlığı, xoşluğu, hətta sərtliyindən, gözlərinin içindəki mənadan sərxoş olub.

“Sanki, xəstəliyə yoluxmuş kimi, hamısı öz portretlərini çəkdirir, – dedi. – Bütün Venesiya. Pulu və gücü olanlar həm öz həyatından yadigar, xatirə olsun deyə, həm də sərvətlərinin, güclərinin, iqtidarlarının işarəsi kimi öz portretlərini çəkdirdilər. Elə orada, qarşımızda durmaq, mövcud olduqlarını bir-birlərinə hiss etdirmək, hamıdan fərqli və özgə olduqlarını təlqin etmək üçün”.

Sanki, qısqanclıqdan, hikkədən, acgözlükdən söz açan kimi, sözləri alçaldıcı idi, amma Venesiyada gördüyü portretlərdən söz açanda, üzü bəzən bir anlığa, uşağınki tək aydınlaşıb həyatla dolurdu.

Rəsm hamisi varlılar, prinslər, böyük ailələr hər fürsət düşəndə üzlərini rəsm etdirməyi elə xəstəliyə çevirmişdilər

ki, kilsələrin divarlarına “İncil”dən, dini rəvayətlərdən səhnələr rəsm etdirəndə belə bu gəvurlər öz üzlərinin rəsmi içinə salınmasını şərt kəsirdilər. Beləcə, məsələn, müqəddəs Stefanın basdırılmasını göstərən rəsmə bir baxırdın, a, məzar qırağında ağlaşanlar arasında sənə sarayının divarlarındakı rəsmləri nəşə dolu, şən-şaqraq, öyünə-öyünə göstərən prins də var. Sonra Müqəddəs Pyotrun xəstələri kölgəsiylə sağaltmışını göstərən divar rəsmində, qıraqda əzablar içində qıvrılmaqda olan bəxtsiz xəstənin arıq ev sahibinin donuzdan da sağlam qardaşı olduğunu bilib dinməzəcə xəyalə dalırdım. Ertəsi gün də bu dəfə ölümlərin dirilməsini göstərən rəsmdə bir az əvvəlki günorta yeməyində, yaxşıca tıxdığını gördüyüm qonşunun ölüsünə tamaşa eləyirdin.

“Bəziləri işləri elə irəli aparıblar ki, – Əniştəm, sanki, şeytanın çəkilməsindən söz açan kimi, qorxuyla dedi, – məhz rəsmə düşmək üçün rəsmi camaatı içində qədəhlərə içki dolduran uşaq, zinakar qadını daşlayan qəddar, ya da əliqanlı qatil olmağa belə razı olmuşdular”.

“Eynilə, – anlamazlıqdan gələrək dedim, – bu, qədim Əcəm əfsanələrindən danışan kitablarda Şah İsmayılın taxta oturmasını görməyimiz kimi bir şeydir, ya da Xosrovla Şirinin hekayəsində onlardan çox sonra hökm sürən Teymurun rəsm edilməsiylə rastlaşmağımız kimi”.

Bu yerdə evin içində taqıltımı vardı?

“Amma o firəng rəsmləri, elə bil, bizi qorxutmaq üçün çəkilir, – Əniştəm sonra dedi. – Bizi yalnız çəkdirənlərin gücü və var-dövlətiylə qorxutmurlar. Bir də bu dünyada mövcudluğun çox gözəl və sirli şey olduğuna inandıрмаğa çalışırlar. Bənzərsiz üzləri, gözləri, duruşlarıyla, hər qat kölgələr içində olan libaslarıyla bir varlığın nümunəsi olub, bizi qorxutmaq istəyirlər”.

Bir dəfə Komo gölü qırağındakı bir varlı malikanəsində, cılğın həvəskarın krallardan kardinallara, əsgərlərdən şairəcən firəng tarixlərinin bütün məşhurlarının üz təsvirlərini



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

topladığı möhtəşəm portretlər qalareyasının otaqlarında necə itdiyini danışdı. “Boşboğaz ev sahibinin məni iftixarla gəzdirdiyi evin otaqlarında bir az da öz istəyimlə gəzinim deyə, məni tək buraxanda, – dedi, – çoxu həqiqi görünən, bəzisi dimdik mənim gözlərimin içinə baxan bu, guya, mühüm gavur şəxsiyyətlərinin məhz portretləri çəkildiyi üçün bu dünyanı daha artıq dolduran şəxsiyyətlərə çevrildiklərini gördüm. Portretlərinin çəkilməsi elə sehrlı bir şey yaratmış, onları elə bənzərsiz eləmişdi ki, rəsmlər arasında bir anlığa özümü qüsurlu və gücsüz hiss elədim. Sanki, bu aləmdə niyə mövcud olduğumu bu üsullarla rəsm eləyə bilsəm, daha yaxşı qavrayacağdım”.

Heratlı qədim nəqqaşların mükəmməl və dəyişməz qaldığı islam nəqşinin portret həvəsiylə sona çatacağını dərhal başa düşüb, istəyindən qorxub. “Amma sanki, hamıdan fərqli olduğumu, başqa olduğumu hiss eləmək də istəyirdim”, – dedi. Beləcə şeytanın bizi günaha sürükləyəcəyi zamanlarda olduğu kimi, qorxdığı şeyə doğru güclü istəyin cazibəsiylə sürükləndiyini hiss eləyib. “Necə deyim, bu, sanki, günahsayaq istək idi, sanki, Allaha qarşı təşəxxüs göstərmək, özümü əhəmiyyətli bir şey saymaq, özümü dünyanın mərkəzində yerləşdirmək kimi idi”.

Daha sonra ağılına firəng ustadlarının əlində bir cür məğrur uşaq oyununa çevrilən şeyin, uca padşahımıza üz tutanda bir sehri də aşıb, görən hər kəsi təsiri altına alacaq haqlı gücə, dinimizə xidmətə çevriləcəyi gəlib.

İçində padşahımızın və onu təmsil eləyən şeylərin rəsmlərinin olacağı bir kitab hazırlatmaq fikri elə bu vaxt ortaya çıxıb. Çünki İstanbula qayıdan Əniştəm padşahımız həzrətlərinə firəng ustadlarının üsullarıyla rəsm edilməsinin çox yaxşı olacağını söyləyəndə o, əvvəlcə etiraz eləyib.

“Əsil olan hekayədir, – deyib. – Gözəl rəsm hekayəni zərifliklə tamamlayır. Hekayəni tamamlayan rəsmi fikirləşməyə çalışanda ağılıma o rəsmın axırda büt olacağı gəlir.

Çünkü olmayan hekayəyə inanmayacağımıza görə, onda rəsmə, o şeyə inanacağıq. Bu, peyğəmbərimiz sındırmazdan qabaq Kəbədə bütələrə tapınmaq kimi bir şeydir. Əgər bir hekayənin parçası olmayacaqs, məsələn, bu qərənfil, ya da bu yaramaz cırtanı necə rəsm eləyəcəksən?”

“Qərənfilin gözəlliyinin onun bənzərsizliyi olduğunu göstərib”.

“Sonra da səhifənin tərtibində onu aləmin düz mərkəzinəmi yerləşdirəcəksən?”

“Qorxdum, – Əniştəm mənə dedi, – Padşahımızın fikirlərinin məni apardığı yerin hara olduğunu görüb bir anlığa təlaşa düşdüm”.

Mən Əniştəmin, dünyanın və beləcə, kağızın mərkəzinə Allahın niyyətindən başqa bir şeyi yaraşdırmaqdan qorxdığını sezdim.

“Sonra mərkəzinə cırtanı yerləşdirdiyin rəsmi divardan asmaq istəyəcəksən, – padşahımız Əniştəmin qorxdığını güman elədiyim kimi deyib, – amma rəsm divardan asılmaz. Çünki divardan asılan rəsmə, məqsədimiz nə olursa olsun, bir müddət sonra səcdə eləməyə də başlayırıq. Gavurların elədiyi sayaq, Həzrəti-İsanın eyni zamanda – haşa – Allah olduğuna inansaydım, onda Allahın dünyada görünə biləcəyini, hətta insanda peyda ola biləcəyini də başa düşəcək, insan rəsmi çəkib, divara vurmağı qəbul eləyəcəkdim. Divardan asılan hər rəsmə, lap axırda fərfinə varmadan tapınmağa başlayacağımızı başa düşürsən, yox?”

“Onu elə yaxşı dərk eləyirdim ki, – Əniştəm mənə dedi, – onu dərk elədiyimdən birlikdə fikirləşdiyimiz şeydən qorxuram da”.

Padşahımız: “Buna görə də rəsmimin divardan asılmasına razı olmaram”, – deyib.

“Amma bunu istəyirdi”, – Əniştəm şeytan kimi gülümsəyə-gülümsəyə pıçıldadı.

İndi də qorxmaq növbəsi mənə gəlmişdi.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Padşahımız: “Amma firəng ustadlarının üsullarıyla rəsmimin çəkilməsini də istəyirəm, – deyib. – O rəsmi kitabın səhifələri arasında gizlətmək lazımdır. O kitabın nə olacağını mənə sən deyəcəksən”.

“Çaşqınlıq və heyranlıqla fikirləşdim”, – Əniştəm dedi. Sonra bayaqkı şeytani gülüşə bənzər təbəssümlə mənə elə gülümsədi ki, Əniştəmin bir anda başqa adama çevrildiyinə inanmağım gəldi.

“Padşahımız həzrətləri mənə kitabın dərhal hazırlanmağa başlanmasını buyurdu. Xoşbəxtlikdən başım fırlandı. Məni yenidən yanına yollayacağı Venesiya doçuna da hədiyyə kimi hazırlanmasını buyurdu. Kitab bitəndə, Hicri təqviminin birinci ilində islamın xəlifəsinin – uca padşahımızın müzəffər gücünə şahid olmasını istəyirdi. Amma venesiyalılarla razılıq niyyəti bilinməsin və nəqqaşxananın içində qısqanlıqlara şərait yaratmasın deyər, məndən kitabın gizlin hazırlanmasını tələb elədi. Mən də xoşbəxtliklə və gizlincə rəsmlərini çəkdirməyə başladım”.

21. MƏN ƏNİŞTƏNİZƏM

Beləcə, cümə səhəri ona padşahımızın firəng ustadları tərzində rəsmnin yer alacağı kitabın necə şey olacağını danışmağa başladım. Başlıca nöqtəm, eyni hekayəni padşahımıza necə danışdığım, onu kitabı hazırlamağa necə inandırıdığım. Amma gizli məqsədim rəsmlərin qarşısındakı, hələ yazmağa başlaya bilmədiyim hekayələri Qaraya yazdırmaqdır.

Kitabın rəsmlərinin çoxunu bitirdiyimi, son rəsmnin qurtarmaq üzrə olduğunu söylədim. “Kitabımda ölümün rəsmi var, – dedim, – padşahımızın aləmin necə rahat yer olduğunu göstərməsi üçün ağıllı nəqqaş Leyləyə çəkdiyim ağacın rəsmi var, şeytanın rəsmi var, bizləri lap uzaqlara aparən atın rəsmi var, həmişə pusağan və bic köpək var, pul var... Bunları nəqqaşxananın usta nəqqaşlarına elə gözəl rəsm etdirdim ki, – Qaraya dedim, – bir kərə görsən, yazısının nə olacağını dərhal deyəcəksən. Şeir və rəsm, rəng və söz – qardaşdır bunlar, bilirsən”.

Bir ara qızımı ona verə biləcəyimi demək barədə fikirləşdim. Bu evdə bizimlə birlikdə qalarmı? Sonra özümə indi səni çox diqqətlə dinləməyinə, üzündəki uşaq sadəlövhliyinə inanma, dedim, Şükurəni götürüb aradan çıxmaq istəyir. Amma kitabımı bitirə biləcək Qaradan başqa bir kimsəm də yox idi.

Cümə namazından qayıdanda italyan ustadlarının rəsmindəki ən böyük tapıntısı olan kölgələrdən də söz açdım. “Əgər, – dedim, – sanki, küçədə gedən, duran, gəvəzəlik eləyib dünyaya baxan kimi, rəsmimizi oradan, küçədən çəksən, firəng ustadlarının çəkdiyi tək küçələrdən ən çox görünən şeyi, kölgəni də rəsmnin içinə daxil eləməyi öyrənməliyik”.

“Kölgə necə rəsm edilə bilər ki?” – deyə Qara soruşdu.

Məni dinləyəndə bəzən baldızım oğlunda səbirsizlik görürdüm. Bəzən öz gətirdiyi monqol hoqqasıyla oynayırdı. Bəzən də əlinə ocağın dəmirini alır, ocağı qarışdırırdı. Bəzən o dəmiri kəlləmə endirib, məni öldürmək istədiyini xəyal eləyirdim.



Inventas vitam
juvat, excoluisse
per artes

Naxış Allahın baxışlarından uzaqlaşdıracağıma görə, heratlı ustaların yuxulardan çıxma rəsmlərinə, bütöv bir naxış ənənəsinə xəyanət eləyəcəyimə görə. Padşahımızı da buna inandırduğuma görə. Bəzən heç qımıldanmadan uzun-uzadı oturur, gözünü gözümün içindən ayırmırdı. “Qızını əldə eləyəne qədər sənin kölən də olaram”, – fikirləşdiyini güman eləyirdim. Bir kərə eynilə uşaqlığında elədiyim kimi, onu həyəət çıxardım, ağacları, günün yarpaqlara dəyməsini, əriməkdə olan qarı, küçəmizin evlərinin uzaqlaşdıqca, daha kiçik görünməyindəki məntiqi ata kimi başa salmaq istədim. Amma bu elədiyim yanlışdı: bu qədəri belə aramızda çoxdan qurulmuş, bir növ ata-oğul münasibətinin çoxdan tükəndiyini mənə göstərməyə bəs elədi. Uşaqlığındakı marağın və öyrənmə həvəsinin yerini qızına göz qoyduğu əldən düşmüş adamın ağlagəlməz sözlərinə qarşı göstərilən səbir tutmuşdu. On iki il ərzində gəzdirdiyi ölkələrin, şəhərlərin ağırlığı, tozu bütün gücüylə baldızım oğlunun ruhuna enmişdi. Məndən də yorğun idi, ona yazığım gəlirdi. Təkcə on iki il qabaq Şəkurəni ona vermədiyim üçün yox, – bu, mümkün deyildi, – amma müsəlman nəqqaşların, heratlı əfsanəvi ustaların üsullarından xaric rəsmlər xəyalına gətirdiyim və bu ağlagəlməz şeyləri ısrarla başa saldıığım üçün də hiddətləndiyini fikirləşirdim, ölümünün onun əlindən gələcəyini də elə belə təsəvvür elədim.

Amma ondan qorxmurdum: tamamilə əksinə, onu qorxutmağı sınaqdan keçirdim. Çünki qorxunun yazmasını istədiyim yazıya uyğun gələcəyini hiss eləyirdim. “O rəsmlərdəki kimi, insan özünü dünyanın mərkəzinə qoymağı bacarmalıdır”, – dedim. Təklif elədim: “Nəqqaşlarımdan biri mənə çox gözəl şəkildə ölümün rəsmini çəkdi. Ona baxarsanmı?”

Bir il ərzində usta nəqqaşlara gizli çəkdiyim rəsmlərini ona göstərməyə elə belə başladım. Əvvəlcə bir az çəkinirdi, hətta qorxurdu. Ölümün bir çox “Şahnamə” əlyazmasında görünəcək ölüm məclislərindən, Əfrasiyabın Səyavuşun başını kəsməsi, ya da Rüstəmin Söhrabı oğlu olduğunu bilmədən

öldürməsindən ilhamla rəsm edildiyini görəndə mövzuya dərhal girə bildi. Rəhmətlik Sultan Süleymanın cənazəsini göstərən rəsmlərin kədərli və vüqarlı rəngləriylə çəkdiyim rəsmdə firəng ustadların tərzində forma anlayışı və mənim öz qələmimlə əlavə olunmuş kölgələmə cəhdi vardı. Üfüq xəttini və buludları bir-birinə qarışdırən şeytani dərinliyi qeyd elədim. Ölümün Venesiya saraylarında portretlərini gördüyüm, hamısı özünə oxşar olmaq üçün çırpınan gəvur şəxsiyyətləri sayaq, bənzərsiz bir adam tək rəsm edildiyini xatırlatdım: “O qədər tək və bənzərsiz olmaq istəyirlər ki, bunu elə bir şiddətlə istəyirlər ki, – dedim, – bax, bax, ölümün gözlərinin içinə, insan ölümdən yox, bu ayrı, bənzərsiz və müstəsna olmaq istəyinin çoxluğundan qorxur. Bax bu rəsme, hekayəsini yaz onun. Ölümü danışdır, elə kağızı, mürəkkəbi də. Yazdığını dərhal xəttata verəcəyəm”.

Bir müddət dinməzcə rəsme baxdı. “Kim çəkib edib bunu?” – deyə sonra soruşdu.

“Kəpənək. Ən bacarıqlıları odur, Ustad Osman illər boyu ona aşiq və heyrandır”.

“Bu köpək rəsmi oxşarını, amma daha kobudunu mədahi hekayə danışdığı qəhvəxanada gördüm”, – Qara dedi.

“Çoxu ruhən Ustad Osmana və nəqqaşxanaya bağlı olan nəqqaşların mənim kitabım üçün rəsm elədikləri şeylərə inanmazlar. Gecələr buradan çıxıb puldan ötrü çəkdikləri rəsmlərlə və mənimlə qəhvəxanada ədəbsizcəsinə lağlağı eləyəcəklərini xəyalıma gətirə bilərəm. Bir ara padşahımız mənim gücümə elçilikdən gətirdiyi gənc bir venesiyalı rəssama öz rəsmlərini çəkirdilər. Daha sonra Ustad Osmana o yağlı boyayla çəkilmiş rəsmi eynisini öz üsullarıyla çəkirdilər. Venesiyalı rəssamı təqlid eləməyə çətinlik çəkən Ustad Osman bu iyrenc məcburiyyətdən çəkdiyi utandırıcı rəsmdə məni günahkar saydı. Haqlı idi”.

Bütün gün ərzində heç cür bitirə bilmədiyim son rəsmdən başqa ona bütün rəsmləri göstərdim, hekayələrini yaz-



Inventas vitam
juval excoluisse
per artes

masından ötrü həvəsləndirdim, nəqqaşların xasiyyətlərindən söz açdım, onlara nə qədər pullar verdiyimi açıb tökdüm. Perspektivdən, arxadakı şeylərin Venesiya rəsmində getdikcə kiçilə-kiçilə çəkilməsinin dinsizlik olub-olmadığından danışdığımız qədər, yazıq Zərif əfəndinin pul qısqanclığı və ehtirası üzündən öldürülə biləcəyindən də söz açdıq.

Qara gecə evinə qayıdanda artıq söz verdiyi kimi, ertəsi səhər yenə gələcəyindən, kitabın hekayələrini məndən yenə dinləyəcəyindən əmin idim. Açıq qapının qabağında ayaq səslərinin yoxa çıxmasını dinləyəndə soyuq gecənin içində elə bir şey vardı ki, ayıq, narahat qatilimi məndən və kitabımdan daha güclü, daha şeytani eləyirdi.

Arxasınca qapını ehtiyatla, bərk-bərk örttdüm, hər gecə elədiyim kimi, arxasına suçıçəyi dibçəyi kimi istifadə elədiyim köhnə su küpünü yerləşdirdim, ocağı külləyib yatağıma girməmişdən qabaq gördüm Şəkurə əynində onu xəyal tək göstərən köynək qarşımdadı.

“Bu adama ərə getməkdə axıra qədər qərarlısanmı?” – deyə ondan soruşdum.

“Xeyr, atacan, mən ərə getməkdən çoxdan əl çəkmişəm. Üstəlik, mən evliyəm”.

“Ona ərə getməyi hələ də istəyirsən, artıq izin verə bilərəm”.

“Ona ərə getmək istəmirəm”.

“Niyə?”

“Çünki siz istəmirsiniz. Sizin istəmədiyiniz bir kəsi mən də heç istəmirəm”.

Ocağın közlərinin qaranlıqda bir an gözlərində bərq vurduğunu gördüm. Gözləri bədbəxtlikdən yox, hiddətdən yaşarmışdı, amma səsinə heç bir sınıqlıq yox idi.

“Qara səni çox sevir”, – sirr verən kimi dedim.

“Bilirəm”.

“Bütün günü danışdıqlarımı naxış eşqindən yox, sənin eşqindən dinlədi”.

“Kitabınızı bitirəcəkmi, vacib olan budur”.

“Ərin bir gün qayıdacaq”, – dedim.

“Bilmirəm nədən, bəlkə də, səssizlikdən qətiyyəən qayıtmayacağını artıq bu gecə əməlli-başlı başa düşdüm. Yuxumda gördüklərim doğru olmalıdı: onu öldürüblər. Qurda-quşa yem olub”. Bu axırıncını yatan uşaqların eşitməmələri üçün pıçıldayırdı və qəribə hiddətlə demişdi.

“Məni öldürsələr, – dedim, – hər şeyimi verdim bu kitabı bitirməyini istəyirəm. Bunun üçün and iç”.

“And içirəm. Amma kitabınızı kim bitirəcək?”

“Qara! Bunu ona sən gördürə bilərsən”.

“Siz elə gördürürsünüz, atacan, – dedi. – Mənə ehtiyacınız yoxdur”.

“Amma sənin üzündən mənə baş əyir. Məni öldürsələr, qorxub kitabdan boyun qaçıra bilər”.

“Onda mənimlə evlənə bilməz”, – ağıllı qızım gülümsəyə-gülümsəyə dedi.

Gülümsədiyini haradan çıxarıram? Bütün bu söhbət ərzində gözlərində aradabir görünən parıltıdan başqa heç bir şey görməmişdim. Otağın ortasında gərgin halda üzbəüz dururduq.

“Onunla xəbərləşir, göz-qaş eləyirsinizmi?” – deyə özümü saxlaya bilməyib soruşdum.

“Belə bir şeyi necə düşünə bilərsiniz?”

Uzun, sıxıntılı sakitlik oldu. Çox uzaqlarda köpək hürdü. Azca üşüdüm, titrədim. Artıq otaq o qədər qaranlıq idi ki, bir-birimizi heç görmür, təkcə qabaq-qabağa durduğumuzu sezirdik. Sonra birdən bir-birimizə sarıldıq, bütün gücümüzlə bir-birimizi qucaqladıq. Ağlamağa başladı, anasının nisgini çəkdiyini söylədi. Anasının kimi qoxuyan saçından öpdüm, onu oxşadım. Yatağına, qucaqlaşmış yatan uşaqlarının yanına aparıb yatırdım. Arxada qoyduğum iki günü fikirləşəndə Şəkurənin Qarayla xəbərləşdiyinə heç şübhəm qalmadı.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

22. MƏNİM ADIM QARADIR

Gecə evə qayıdandan sonra özünü cidd-cəhdlə anam saymağa başlamış ev sahibəsindən canımı qurtarıb, dərhal otağa qapıldım və döşəyin üstünə uzanıb Şəkurəni fikirləşdim.

Oyun ləzzətiylə diqqət kəsildiyim taqqıltilardan başlayaq: on iki il sonra evlərinə ikinci gedişimdə mənə heç görünmədi. O biri tərəfdən, məni elə sehrli tərzdə ələ almağı bacarmışdı ki, onun əməlli-başlı gördüyündən, gələcək ər kimi, ölçüb-biçdiyindən, bundan məntiqli oyun zövqü aldığından əmin idim. Buna görə mənim də tamamilə onu gördüyümü hesab eləyirdim. İbn Ərəbinin eşqdən görülməyeni görünən eləmə qabiliyyəti, görünməyeni yanında hiss eləmə istəyi kimi, söz açmasını beləcə daha yaxşı başa düşdüm.

Şəkurənin məni fasiləsiz izlədiyini evin iç səslərinə, taxtaların cırıltılarına qulaq kəsildiyim üçün təxmin eləyə bildim. Bir ara uşaqlarıyla birlikdə dəhlizə açılan yan otaqda olduqlarını qəti başa düşdüm: çünki uşaqların öz aralarında itələşib, dava elədiklərini, amma analarının təhdidli baxışları və qaşlarını çatması üzündən səslərini qısımağa çalışdıqlarını eşitdim. Aradabir təbii olmayan şəkildə, namaz qılanın diqqətini yayındırmamaq üçün edildiyi kimi də yox, nümayişkaranə tərzdə pıçıladaşdıqlarını, sonra qaqqıldayıb gülüşdüklerini eşitdim.

Başqa bir səfər, babaları mənə işığın və kölgənin möcüzələrindən söz açanda iki uşaq – Şövkətlə Orxan içəri girdilər, qabaqcadan xırdalıqlarıyla nəzərdə tutulduğu belli olan ehtiyatı və etinalı hərəkətlərlə məcməyini tutub bizə qəhvə verdilər. Xeyriyyənin görməli olduğu bu işi analarının, bəlkə də, irəlidə uşaqlarına ata eləyəcək adamı daha yaxından görmələrinə fürsət vermək, onlara bu adam haqqında danışmaq üçün ölçüb-biçdiyini düşünürəm. “Nə gözəl gözlərin var sənin, – Şövkətə dedim, dərhal kiçik qardaş Orxanın qısqanclığını seziş: – Səninki də elə imiş”, – deyər bildim, birdən cibimdən

çıxardığım solmuş qərənfil çiçəyinin yarpağını məcməyiyə atandan sonra iki uşağın da yanaqlarından öpdüm. Daha sonra evin içindən gülüşlər və qaqqıltılar gəldi.

Bəzən mənə tamaşa eləyən gözüün divarların, bağlı qapıların, hətta tavanın harasındakı hansı deşikdə olduğunu, mənə hansı yandan baxdığıyla maraqlanar, bəzi çatlara, bucaqlara, ya da yanlış nöqtələrə baxa-baxa təxminlərlə vurnuxur, o çətin arxasında Şəkurənin necə durduğunu təsəvvür eləyir, bəzən bir başqa qara nöqtədən boş-boşuna şübhələnir, şübhələndiyim şeyin doğru olub-olmadığını başa düşmək üçün arasıkəsilmədən danışmaqda olan Əniştəmə hörmətsizlik eləmək bahasına oturduğum yerdən qalxır, qulağımın Əniştəmin danışdığı hekayədə olduğunu sübut eləyəcək çox məşğul, çox təəccüblü və düşüncəli görkəmlə otağın içində dalğın-dalğın var-gəl eləyən kimi göstərəndə divardakı şübhələndiyim o nöqtəyə, oradakı qaraltıya yaxınlaşırdım.

Orada baxış dəyişi hesab elədiyim şeyin arxasında Şəkurənin gözüylə qarşılaşmamaq mənim kefimi pozur. Bir anlığa qərribə yalqızlıq hissənə bürünür, həyatda nə eləyəcəyini bilməyən adam kimi səbirsizlik göstərirdim.

Bəzən Şəkurənin mənə tamaşa elədiyini birdən elə içimdə duyur, onun baxışı altında olduğuma elə qüvvətlə inanırdım ki, sevdiyi qızı ələ almaq üçün özünü olduğundan daha dərin, güclü və qüdrətli göstərmək istəyən adam tək, özümə cürbəcür görkəm verməyə başlayırdım. Daha sonra Şəkurənin və uşaqların savaştan heç cür geri qayıtmayan o ərlə, o itkin düşən atayla məni müqayisə elədikləri də ağılıma gəlirdi, onda ağılıma Əniştəmin necə rəsm edildiklərini danışdığı Venesiyanın o məşhurları gəlirdi. Ad-sanlarını müqəddəslər kimi işgəncə otağında çəkdikləri əzablar üzündən, ya da itkin düşən hər kimi biləyinin gücü və qılıncının ucuyla uçurduğu kəllələr üzündən yox, yazdıqları kitab, ya da nəqş eləyib, rəsm çəkdikləri səhifə üzündən qazanan bu yeni məşhurlara Şəkurənin atasından eşitdiyimə görə oxşamaq istərdim. Bu



Juventus vitam
juvat excoluisse
per artes

məşhurların, Əniştəmin dediyi kimi, dünyanın gözlə görülən qaranlıqlarının və sirli guşələrinin gücündən ilhamla çəkilməmiş rəsmlərini – Əniştəmin gördüyü və heç görməyən mən baldızı oğluna başa salmağa çalışdığı möcüzələri – gözlərimin qabağında canlandırmaq üçün elə səy göstərirəm ki, axırda heç bir təsəvvür alınmayanda əhvalım pozulur, özümü cılız sayırdım.

Bir ara Şövkəti yenə qarşımda gördüm. Cəsarətlə üstümə gələndə, bir an Mavəraünnəhrdəki bəzi, ərəb qəbilələri arasında, Qafqaz dağlarındakı çərkəz tayfalarında yayıldığı kimi, evin ən böyük oğlan uşağının qonağın əlini yalnız evə gələndə deyil, küçəyə çıxanda da öpəcəyini zənn elədim, boş olsun, öpüb alına qoysun deyə, əlimi uzatdım. Eyni zamanda çox uzaq olmayan yerdən Şəkurənin gülüşünü eşitdim. Mənəmi gülürdü? Tələşə düşdüm, çıxış yolu kimi məndən gözlənilən budur deyə, Şövkəti tutub iki yanağından öpdüm. Bunu eləyəndə bir yandan Əniştəmin sözünü kəsməyimi başa düşdüyümü, amma, əslində, hörmətsizlik eləmək istəmədiyimi göstərən tərzdə ona gülümsədim, bir yandan da üstündə anasının qoxusundan iz varmı deyə, uşağı bir anlığa ehtiyatla iylədim. Əlimə kağız parçasını dürtməyini başa düşəndə Şövkət çoxdan arxasını çevirib uzaqlaşmağa başlamışdı.

Kağızı yumruq elədiyim ovcumun içində zinət əşyası kimi, bərk-bərk saxladım. Bunun Şəkurədən mənə yollanan kiçik məktub olduğunu əməlli-başlı dərk eləyəndə az qala xoşbəxtlikdən dəlisayaq Əniştəyə gülümsəyəcəkdim. Yalnız bu belə Şəkurənin məni istədiyinin qəti sübutu deyildimi? Bir anda heç gözləmədiyim halda özümü Şəkurəylə dəlicəsi-nə sevişən gördüm. Arzuladığım o ağlagəlməz şeyin yaxın vaxtda həqiqətə çevriləcəyinə o qədər çox inandım ki, Əniştəmin qarşısında yersiz şəkildə gərginliyimin qalxmaqda olduğunu hiss elədim. Bunu Şəkurə görmüşdümmü? Diqqətim bir başqa nöqtəyə vermək üçün uzun müddət Əniştəmin danışdıqlarını dinlədim.

Çox sonra Əniştəmin kitabının başqa səhifəsini mənə göstərməkdən ötrü əyləndə xanım əli qoxuyan kağızı açdım, baxdım və içində heç bir şey yazılmadığını gördüm. Kağızın boş olmadığına inanmadığımdan onu o üzünə çevirdim.

“Pəncərə, – Əniştəm dedi, – perspektiv üsulundan istifadə eləmək aləmə pəncərədən baxmaq kimidir. Nədir o kağız?”

“Heç bir şey, Əniştə əfəndi”, – dedim, amma daha sonra kağızı uzun-uzadı iylədim.

Günorta yeməyindən sonra Əniştəmin oturağını istifadə eləmək istəmədiyimdən izin alıb həyətdəki ayaqyoluna girdim. Buz kimi soyuq idi. Qıcımlı çox üşütmədən, tələsik işimi görüb çıxmışdım ki, Şövkət yol kəsən təki, amma pusağan səssizliklə qarşıma çıxdı. Əlində babasının hələ üzərində buxar qalxan oturağı vardı. Arxayınlıqla ayaqyoluna girib oturağı boşaltdı. Eşikdə əlində oturaq, gonbul yanaqlarını şişirdib, gözlərini gözlərimin içinə dikdi.

“Sən heç ölü pişik görübsənmi?” – dedi. Burnu eynən anasının burnu idi. Anası bizə tamaşa eləyirdimi? Baxdım, Şəkurəni illərdən sonra ilk dəfə gördüyüm ikinci qatdakı xəyal pəncərənin pərdəsi örtülü idi.

“Xeyr”.

“Sənə asılmış yəhudinin evindəki ölü pişiyi göstərimmi?”

Cavabımı gözləmədən küçəyə çıxıb getdi. Arxasınca getdim. Palçıqlı, buzlu yolla qırx-əlli addım yeridik, baxımsız bir həyətə girdik. Ətraf islaq və çürümüş yarpaq, anlaşılmaz kif qoxuyurdu.

Uşaq irəlində, elə bil, kədərli əncir və badam ağaclarının arasındakı daldada gizlənən sarı evin qapısından buranı çox yaxşı tanıyan adam inamı və taqquiltılı addımlarıyla girdi.

Ev bomboş idi, amma, sanki, bura yaşanan kimi, quru və bir az isti idi.

“Bu ev kimindir?” – deyə soruşdum.

“Yəhudilərin. Adam öləndə arvad uşaqlarıyla Yemiş limanına, ora, Yəhudi məhəllələrinə getdi. Evi indi boğçaçı



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Esterə satdırırlar”. Otağın bir küncünə gedib-gəldi. “Pişik gedib, yoxdur”, – dedi.

“Ölü pişik gedərmi?”

Babam: “Ölülər gəzir”, – deyir.

“Özləri yox, – dedim, – amma ruhları gəzir”.

“Haradan bilirsən?” – ciddiyyətlə dedi, qucağındakı oturağı ehtiyatla, bərk-bərk tuturdu.

“Bu yozumdur. Sən bura tez-tezmi gəlirsən?”

“Esterlə anam gəlir. Gecələr xortdanlar gəlirmiş, amma mən bundan qorxmuram. Sən heç adam öldürmüşənmi?”

“Hə”.

“Neçə dənə?”

“Çox yox, ikisini”.

“Qılıncları?”

“Qılıncla”.

“Ruhları gəzirmi?”

“Bilmirəm. Kitablara görə, gəzməlidir”.

“Hasan əminin bir qızıl qılıncı var, toxunduğunu kəsir. Bir də yaqutlu xəncəri var. Atamı sənmi öldürdün?”

Başımla nə “hə”, nə “yox” kimi başa düşüləcək hərəkət elədim. “Atanın öldüyünü sən nə bilirsən?”

“Anam dünən elə dedi. Artıq qayıtmayacaq. Yuxusunda görüb”.

Özü alçaq mənfəətlərimiz, alovlanıb yanan şəhvət duyğularımız və bizi sınıq qəlbli adama çevirən eşqimiz naminə görməyə hazırlaşdığımız çirkin işləri fürsət düşsə, daha uca məqsəd üçün görmək istəyirik, mən də bu yetimlərin atası olmağa elə o anda yenə də qərar verdim, evə qayıdanda yazısını və rəsmlərini tamamlamalı olduğum kitabı başa salan babasını buna görə də daha diqqətlə dinlədim.

Əniştəmin mənə göstərdiyi rəsmlərdən başlayaq, məsələn, atdan: bu rəsmdə insan olmamasına və atın ətrafının boşalmasına baxmayaraq, “bu yalnız at rəsmidi, vəssalam”, – deyə bilmirdim. At oradaydı, amma məlum minicisi də

qırağa getmişdi, ya da, kim bilir, arxa tərəflərdə Qəzvin üsuluyla çəkilmiş kolluğun içindən çıxacaqdı. Bunu da istəməz atın belindəki yəhərdən və üzərinə işlənmiş bəylik naxışlarından başa düşürdüm. Bəlkə də, atın lap yanında qılınclı adamlar peyda olmaq üzrə idi.

Bəllidi ki, Əniştə nəqqaşxanadan gizləncə çağırdığı usta nəqqaşdan at rəsmi çəkməsini istəmişdi. Gecə gələn nəqqaş ağındakı eyni qələb təki, qalan at rəsmi ancaq bir hekayənin parçası kimi, əzbərdən çəkməyə başlayıb, kağıza köçürdüyündən rəsmi elə çəkməyə başlayırdı. Nəqqaşın bir çox oxşarını minlərlə kərə gördüyü, savaşı vəziyyətlərindən, eşq məclislərindən çıxma at rəsmi bir yerində Əniştəm firəng ustadlarının üsullarından ilhamla nəqqaşa təlqin eləyirdi: məsələn: “Minicini çəkmə, – deyirdi. – Ora da ağac çək. Amma arxada və kiçik olsun”.

Gecə gəlmiş nəqqaş kitabxananın arxasında Əniştəmlə birlikdə oturur, alışdığı, əzbərlədiyi məclislərin heç birinə oxşamayan bu qəribə qaydadankənar rəsmi Əniştəm hər birinə görə ona yaxşı pul verdiyi və açıq, bu qəribə naxış cəlbədicisi olduğu üçün şam işığında həvəslə çəkirdi. Amma eynilə Əniştəm kimi, bu nəqqaş da at rəsmi hansı hekayəni bəzəyib-rəsmələdiyini bir nöqtədən sonra dərk eləyə bilmirdi. Əniştəmin məndən gözlədiyi şey bu yarı Venesiya, yarı Əcəm tərzində rəsmlərə baxıb, onlara uyğun hekayəni qarşısındakı səhifəyə yazmağı idi. Şəkurəni əldə etmək üçün bu hekayələri mütləq yazmalı idim, amma ağıma mədəhın qəhvəxanada danışdıqlarından başqa heç bir şey gəlmirdi.



inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

23. QATİL DEYƏCƏKLƏR MƏNƏ

Çıq-çıq çıqqıldayan çarxlı saatım axşam vaxtını göstərirdi, hələ azan verilməmişdi, amma rəhləmin böyründəki şamı çoxdan söndürmüşdüm. Qara Hasanpaşa mürəkkəbinə batırıb yaxşı aharlanmış, gözəl cilalanmış kağız üzərində sürətlə gəzdirdiyim qələmimlə nəşəxor rəsmini əzbərdən tez-tələsik çəkib bitirmişdim ki, içimdə hər axşam məni küçələrə çağırən o səsi eşitdim. Amma özümü saxladım. Axşam küçəyə çıxmayıb evdə işləməkdə o qədər qərarlı idim ki, bir ara qapını içəridən bağlamağı belə qət eləmişdim.

Tələm-tələsik çəkdiyim bu kitabı səhər heç kəs oyanmamış düz Qalatadan gəlib qapını döyən bir erməni sifariş verib. Pəltək olduğu halda, tərcüməçilik, rəhbərlik eləyən bu adam, firəng-italyan səyyahları qiyafətnamə istədimi, dərhal məni tapır, möhkəm də bazarlığa girir. Səhər iyirmi rəsmlik orta qiyafətnamə üçün yüz iyirmi axçaya razılaşdığımızdan, axşam azanı vaxtı bir oturma İstanbuldan bir düjün adamı qiyafətlərinə etina və diqqət göstərə-göstərə çəkdim: Şeyxülislam, qapıçıbaşı, imam, yeniçəri, dərviş, sipahi, qazı, ciyərçi, cəllad – cəlladın işgəncə verən vaxt çəkilməsi çox məqbuldu – dilənçi, hamama gedən qarı, nəşəxor. Üç-beş axça artıq qazanmaq üçün bu kitablardan o qədər çox çəkmişəm ki, bu rəsmləri çəkəndə sıxılmayım deyə, öz-özümə “yox, qazını fırçamın ucunu kağızdan heç qaldırmadan cızacağam, yox, dilənçini gözüyumulu çəkəcəyəm” kimi, oyunlar oynayıram.

Bütün quldurlar, şairlər axşam azanı veriləndə içlərindəki cinlərlə şeytanların hamısı birlikdə təpinib, qazan qaldırıb hamısı bir ağızdan özlərini başdan çıxartdıqlarını bilirlər: içimizdəki narahat səs “eşiyə, eşiyə” deyir, “o biri insanların, qaranlığın, səfilliğin, rəzilliğin içinə qaç”. İllərimi bu cinləri və şeytanları yatızdırmağa vermişəm. Bir çox adamın mənim əlimin möcüzəsi saydığı rəsmlərimi bu cinlərin və şeytanların

köməyilə nəqş elədim. Amma yeddi gün qabaq o alçağı öldürəndən bəri içimdəki cinlər və şeytanlara axşam vaxtı da artıq söz keçirə bilmirəm. Elə bərk təpinirlər ki, özümə belə deyirəm: bir az çıxsam, bəlkə, yatışdılar.

Bu sözü deyəndən sonra həmişəki kimi, necə olduğunu başa düşmədən özümü küçələrdə gördüm. Tez-tez yeridim. Qarlı küçələrdə, palçıqlı keçidlərdə, buz bağlamış yoxuşlarda, kimsənin keçmədiyi səkilərdə dayanıb-durmadan yol aldım. Mən yeridikcə, gecə qaranlığı şəhərin zülmət, ən adamsız guşələrinə endikcə, günahım ağır-ağır arxamda qalır, dar küçələrdə, daş karvansaraların, mədrəsələrin, camelərin divarları boyunca addımlarım əks-səda qopardıqca qorxularım azalırdı.

Ayaqlarım məni öz-özünə hər gecə gəldiyim bu ucqar məhəlləyə, kabuslarla cinlərin belə titrəmədən girə bilmədiyi boş küçələrə gətirdi. Bu məhəllə kişilərinin yarısının Əcəm savaşında öldüyünü, yarısının da fəlakət üzündən məhəlləni tərk elədiyini söylədiklərini eşitdim, amma mən belə şeylərə inanmıram. Əcəm savaşına görə bu gözəl məhəllənin başına gələn yeganə fəlakət, qırx il qabaq “düşmən yuvasıdır” deyə, qələndəri təkkəsinin qapısına zəncir vurulmasıdır.

Böyürtkən kollarının və ən soyuq havada belə xoş qoxu verən dəfnələrin arxasından dolandım, uçuq bacayla pərdəsi düşmüş pəncərə arasındakı taxtaları həmişəki vasvasılıqlımla düzəltdim, içəri girdim: yüzillik tüstü və kif iyini ciyərlərimə çəkdim. Burada olmaq məni elə xoşbəxt elədi ki, gözlərimdən yaş axacağını güman elədim.

Allahdan başqa kimsədən qorxmadığımı, bu dünyada veriləcək cəzanın mənim gözümdə iki axçalıq əhəmiyyəti olmadığını hələ deməmişəmsə, indi demək istəyirəm. Qorxum mənim tək qatillərin Quran-i Kərimdə, məsələn, Furqan surəsində apaçıq göstərildiyi kimi, qiyamət günü çəkəcəyimiz və qat-qat olacağı söylənən əzabdır. Çox seyrək əlimə keçən köhnə kitablarda, qədim ərəb nəqqaşlarının dəri



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes.

üzərində nəqş elədikləri uşaqsayaq, amma qorxunc cəhənnəm mənzərələrini, nədənsə Çin və monqol ustalarının çək-dikləri şeytanların işgəncələrini xatırladan bu cəzanın rəngləri və şiddəti nə vaxt gözümün qabağında canlansa, başqa mənə verib, bu məntiqi də yürütmədən eləyə bilmirəm. İsrə surəsi otuz üçüncü ayədə nə deyir? Haqlı səbəb olmadan Allahın qətlini yasaq elədiyi cana qiyməyin, demirmi? Yaxşı, onda: cəhənnəmə yolladığım alçaq həm Allahın qətlini yasaq elədiyi mömin deyildi; mənim də onun kəlləsini parçalamağım üçün çox haqlı səbəblərim vardı.

Bu adam padşahımızın gizlicə sifariş elədiyi o kitab üçün çalışanlara, bizə böhtan atdı. Əgər səsini kəsməsəydim, Əniş-tə əfəndini, bütün nəqqaşları, hətta Ustad Osmanı kafir elan eləyib, gözü qızmış ərzurumlu xocanın adamlarının qabağına atacaqdı. Bir kərə bir adamın nəqqaşların dinsizlik elədiyini ucadan deməsinə bənddilər ki, qüvvətlərini göstərmək üçün, əsasən, bəhanə axtaran ərzurumilər təkcə biz usta nəqqaşları yox, bütün nəqqaşxananı da dümdüz eləyərlər, padşahımız belə səsini çıxarmadan baxa-baxa qalar.

Bura hər gəlişimdə elədiyim kimi, bir küncdə gizlətdiyim süpürgə və əskilərlə ətrafı silib-süpürdüm. Bu işi görəndə də qəlbim isindi, özümü Allahın yaxşı qulu kimi hiss elədim. Bu xeyirxahlıq hissini məndən əsirgəməsin deyə, Allahıma uzun dua elədim. Qılnc kimi kəsən soyuq iliklərimə işləyirdi; boğazımın arxasında o gizli ağrı başlayırdı, eşiyə çıxdım.

Dərhal sonra özümü yenə o qəribə ruhi vəziyyətdə, bambaşqa bir məhəllədə gördüm. Təkkənin boş məhəlləsiylə buranın arasında nə oldu, nə fikirləşdim, bilmirəm, necə oldusa, hər iki tərəfində sərvlər düzülmüş küçələrə gəldim.

Amma nə qədər getsəm də, arxada qoya bilmədiyim düşüncə var, içimi qurd kimi gəmirir, sizə söyləsəm, bəlkə, yükü azaldı. İstər ona rəzil böhtançı deyək, istər yazıq Zərif əfəndi – ikisi də elə bir şeydi – rəhmətlik müzəhhib hələ rəhmətlik

olmamışdan bir azca əvvəl Əniştəni hərarətlə günahlandıran da bir şey demişdi. Bütün rəsmlərdə kafir üsulu perspektivindən istifadə eləməsindən çox təsirləndiyimi görəndə rəzil: "Bir də axırıncı rəsm var, – demişdi. – O rəsmdə Əniştəməiz inandığımız hər şeyə qara yaxır. Artıq elədiyi kafirlik də deyil, düp-pədüz küfrdür. Rəzilin bu iftirasından üç həftə qabaq Əniştə əfəndi məndən kağızın ayrı-ayrı guşələrinə firəng rəsmində olacağı kimi, bir-birlərindən heyretəmiz dərəcədə fərqli ölçülərdə şeyləri – at, pul, ölüm kimi şeyləri rəsm eləməyimi, doğrudan da, istəmişdi. Nəqş etməyimi istədiyi səhifənin cədvəllənmiş və yazıq Zərif əfəndinin təzhiblədiyi bölümünün böyük bir qisminin üzəri həmişə başqa kağızlarla, sanki, məndən və o biri nəqqaşlardan gizləmək istəyən kimi, örtülmüş olurdu.

Bu son böyük rəsmdə nəyi çəkdiyini Əniştədən soruşmaq istəyirəm, amma məni bir çox şey saxlayır. Soruşsam, təbii ki, Zərif əfəndini mənim öldürdüyümdən şübhələnəcək və şübhəsini hamıya yayacaq. Mənim əhvalımı pozan başqa şeydir, bunu ondan soruşsam, Əniştənin Zərif əfəndinin haqlı olduğunu deyəcəyi idi. Bəzən özümə, Zərif əfəndidən özümə təlqin elədiyim şübhə kimi yox, öz ağılıma gələn tək soruşaram, deyirəm, amma bu qorxularımı azaltmır. İnsanın başa düşmədən dinsizlik eləməsi, bəlkə, o qədər qorxulu bir şey deyil, amma indi artıq hər şeyi başa düşürəm.

Beynimdən həmişə daha ağıllı olan ayaqlarım məni öz-özünə Əniştə əfəndinin evinin küçəsinə qədər gətirib. Bir küncə sindim və qaranlıqda görə bildiyim qədər evə uzun-uzadı tamaşa elədim. Ağacların arasında böyük və sirli varlı evi! Şəkurənin evin hansı tərəfində olduğunu bilmirəm. Şah Təhmasib zamanında Təbrizdə çəkilmiş bəzi rəsmlərdə olduğu kimi, ev, sanki, ortasından bıçaqla kəsilmiş tək görünsə, Şəkurəni hansı pərdənin arxasında necə görəcəyimi xəyalımda canlandıрмаğa çalışdım.

Qapı açıldı. Qaranlıqda Qaranın evdən çıxdığını gördüm. Həyət qapısının ağzından Qaraya bir anlığa şəfqətlə baxan



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Əniştə də qapını örtüdü. Mənim səfəh xəyallarla məşğul olan beynim belə gördüyümdən dərhal bu üç nəticəni kədərlə və öz-özünə çıxardı:

Bir: Qara daha ucuz və təhlükəsiz olduğu üçün Əniştə əfəndi kitabımızı, bizim kitabımızı ona bitirtirəcək.

İki: Gözəl Şəkurə Qaraya ərə gedəcək.

Üç: Yazıq Zərif əfəndinin dedikləri doğru imiş: onu nahaqdan öldürmüşəm.

Belə şəraitdə, yəni qəlbimizin birtəhər çıxarmaq istəmədiyi acı nəticəni qəddar aqlımız çıxarar-çıxarmaz, bütün bədənimiz ona üsyan eləyir. İlk anda üçüncü nəticəyə, nahaq yerə rəzil qatil olduğum nəticəsinə aqlımın bir yarısı da bütün gücülə zidd çıxdı. Bu arada ayaqlarım yenə aqlımdan daha sürətli və məntiqli davranmış, məni də Qara əfəndinin arxasınca salmışdı.

Neçə küçə keçmişdi ki, qabağında həyatından və özündən məmnun yeriyən Qaranı öldürməyimin çox asan olacağını, bu işi aqlıma gələn və məni canımı sıxan ilk iki nəticəylə də qarşılaşmaqdan qurtaracağını fikirləşdim. Hətta onda yazıq Zərif Əfəndinin də başını nahaqdan əzmiş vəziyyətə düşməzdim. İndi səkkiz-on addım qaçıb, arxasından çatıb, Qaranın başına bütün gücümle zərbə endirsəm, hər şey əvvəlki kimi gedəcək, Əniştə əfəndi məni kitabımızı bitirmək üçün çağıracaqdı. Amma aqlımın daha dürüst və ehtiyatlı (dürüstlük çox vaxt, əsasən, qorxaqlıqdan başqa nədir ki?) bir tərəfi hələ mənə gəbərdib quyuya atdığım rəzilin, doğrudan, böhtançı olduğunu da deyirdi. Bu, doğrudursa, deməli, onu nahaqdan öldürməmişəm və hazırladığı kitabda gizlədəcəyi bir şey olmayan Əniştə məni evinə çağıracaq.

Amma qabağında gedən Qaraya baxdıqca dərhal başa düşürdüm: bunların heç biri olmayacaqdı. Hamısı xəyal idi. Qara məndən daha gerçək idi. Hamımızda olur: bəzən məntiqlə fikirləşirəm deyə, həftələr, illər boyunca xəyal qurandan sonra bir gün bir şey görürük – üz, libas, xoşbəxt insan – və

bir anda xəyallarımızın gerçəkləşməyəcəyini, məsələn, o qızı bizə heç verməyəcəklərini, məsələn, filan mövqeyə heç gətirilməyəcəyimizi başa düşürük.

Qaranın başına, ənsəsinə, çiyinlərinin enib-qalxmasına, çox əsəbiləşdirici tərzdə yeriməsinə – sanki, addımlarını dünyaya lütf eləyən kimi atırdı – ürəyimi hərarətlə bürüyən dərin nifrətlə baxıram. Vəcdan əzablarından uzaq, qarşılarında xoşbəxt gələcək olan Qara tək adamı dünyanı da öz evləri sayırlar, hər qapını öz sarayına girən padşah kimi açıb, biz içəridəkiləri də dərhal alçaldırlar. Yerdən daş götürmək, qaçıb başına endirməmək üçün özümü güclə saxladım.

Biz, eyni qadına aşiq iki kişi, o qabaqda, qətiyyə, xəbəri olmadığı mən arxasınca İstanbulun küçələrində dönə-burula, enib-qalxa irəliləyir, köpək sürülərinin savaşılarına ayrılmış zülmət küçələrdən, cinlərin gözlədiyi yangın yerlərindən, qübbələrinə mələklərin qonub yatdıqları camelərin həyətlərindən, ruhlarla donquldana-donquldana danışan sərv ağaclarının böyründən, kabusların qaynaşdığı qarlı örtülü məzarlıqların qırağından, adam boğazlayan quldurların lap yaxınlığından, bitib-tükənməyən dükanların, axurların, təkkələrin, mumxanaların, saracların, divarların arasından dostcasına keçib-gedəndə mən onu təqib yox, təqlid elədiyimi düşünürəm.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

24. MƏNİM ADIM ÖLÜMDÜR

Gördüyünüz kimi, mən Ölüməm, amma qorxmağınız lazım deyil, çünki rəsməm. Yenə də məndən qorxdığınızı gözlərinizdən oxuyuram. Oynadıqları oyuna aludə olan uşaqlar sayaq – mənim həqiqi olmadığımı bilə-bilə, ölümün özüylə qarşılaşan kimi, dəhşətə gəlməyiniz xoşuma gəlir. Mənə baxdıqca, o mütləq son vaxt gəlib çatanda qorxudan necə altınızı doldurmağınızı sezirsiniz. Bu, zarafat deyil; ölümlə qarşılaşanda, xüsusilə şir xasiyyətli kişilərin böyük əksəriyyəti özlərini itirirlər. Min dəfələrlə nəqş elədiyiniz cəsədlərlə örtülü savaş meydanları, güman edildiyi kimi, qan, barıt və qızmış zireh yox, buna görə nəcis və çürümüş ət iylənər.

İlk dəfə ölüm rəsmi gördüyünüzü bilirəm.

Bundan bir il qabaq uzun, arıq və sirli bir qoca məni nəqş eləyən gənc ustad nəqqaş evinə çağırırdı. İkiqatlı evin yarıqaranlıq nəqş otağında, ənbər qoxulu, ipək sayaq nəfis qəhvəyə qonaq eləyib, gənc nəqqaşın ağlını aldı. Sonra da kölgələr içindəki mavi qapılı otaqda ən yaxşı hind kağızlarını, sincab tükündən düzəldilmiş fırçaları, qızıl təbəqələri, növbə-növ qələmlərlə mərcan saplı qələmyonanları göstərib, çox yaxşı pul verəcəyini vəd eləyib, usta nəqqaş həvəsləndirdi.

“Mənə ölümün rəsmi çək”, – sonra dedi.

“Həyatımda heç ölüm rəsmi görmədən ölüm rəsmi çəkə bilmərəm”, – daha sonra mənim rəsmimi cızmalı olan möcüzə əlli nəqqaş dedi.

“Bir şeyi çəkməyin üçün mütləq əvvəlcə onu görməyin lazım gəlmir”, – ehtiraslı, nəzakətli qoca dedi.

“Bəli, bəlkə, lazım gəlmir, – məni çəkən ustad nəqqaş dedi, – amma rəsm qədim ustadların çəkdiyi kimi, mükəmməl olmasını istəyirsənsə, yenə on min dəfələrlə çəkməlisən. Nəqqaş nə qədər ustad olursa olsun, yeni mövzunu ilk dəfə şeyird kimi çəkir ki, bu da mənə heç yaraşmaz. Ölüm rəsmi

bir anda xəyallarımızın gerçəkləşməyəcəyini, məsələn, o qızı bizə heç verməyəcəklərini, məsələn, filan mövqeyə heç gətirilməyəcəyimizi başa düşürük.

Qaranın başına, ənsəsinə, çiynlərinin enib-qalxmasına, çox əsəbiləşdirici tərzdə yeriməsinə – sanki, addımlarını dünyaya lütf eləyən kimi atırdı – ürəyimi hərərətlə bürüyən dərin nifrətlə baxıram. Vəcdan əzablarından uzaq, qarşılarında xoşbəxt gələcək olan Qara tək adamlar dünyanı da öz evləri sayırlar, hər qapını öz sarayına girən padşah kimi açıb, biz içəridəkiləri də dərhal alçaldırlar. Yerdən daş götürmək, qaçıb başına endirməmək üçün özümü güclə saxladım.

Biz, eyni qadına aşiq iki kişi, o qabaqda, qətiyyə, xəbəri olmadığı mən arxasınca İstanbulun küçələrində dönə-burula, enib-qalxa irəliləyir, köpək sürülərinin savaşılarına ayrılmış zülmət küçələrdən, cinlərin gözlədiyi yangın yerlərindən, qübbələrinə mələklərin qonub yatdıqları camelərin həyətlərindən, ruhlarla donquldana-donquldana danışan sərv ağaclarının böyründən, kabusların qaynaşdığı qarla örtülü məzarlıqların qırağından, adam boğazlayan quldurların lap yaxınlığından, bitib-tükənməyən dükanların, axurların, təkkələrin, mumxanaların, saracların, divarların arasından dostcasına keçib-gedəndə mən onu təqib yox, təqlid elədiyimi düşünürəm.



Inventas viam
juvat excelsisse
per artes

24. MƏNİM ADIM ÖLÜMDÜR

Gördüyünüz kimi, mən Ölüməm, amma qorxmağınız lazım deyil, çünki rəsməm. Yenə də məndən qorxdığınızı gözlərinizdən oxuyuram. Oynadıqları oyuna aludə olan uşaqlar sayaq – mənim həqiqi olmadığımı bilə-bilə, ölümün özüy-lə qarşılaşan kimi, dəhşətə gəlməyiniz xoşuma gəlir. Mənə baxdıqca, o mütləq son vaxt gəlib çatanda qorxudan necə altınızı doldurmağınızı sezirsiniz. Bu, zarafat deyil; ölüm-lə qarşılaşanda, xüsusilə şir xasiyyətli kişilərin böyük əksəriy-yəti özlərini itirirlər. Min dəfələrlə nəqş elədiyiniz cəsədlərlə örtülü savaşı meydanları, güman edildiyi kimi, qan, barıt və qızmış zireh yox, buna görə nəcis və çürümüş ət iylənər.

İlk dəfə ölüm rəsmi gördüyünüzü bilirəm.

Bundan bir il qabaq uzun, arıq və sirli bir qoca məni nəqş eləyən gənc ustad nəqqaş evinə çağırırdı. İkiqatlı evin yarıqaranlıq nəqş otağında, ənbər qoxulu, ipək sayaq nəfis qəhvəyə qonaq eləyib, gənc nəqqaşın aqlını aldı. Sonra da köl-gələr içindəki mavi qapılı otaqda ən yaxşı hind kağızlarını, sincab tükündən düzəldilmiş fırçaları, qızıl təbəqələri, növ-bənöv qələmlərlə mərcan saplı qələmyonanları göstərib, çox yaxşı pul verəcəyini vəd eləyib, usta nəqqaş həvəsləndirdi.

“Mənə ölümün rəsmi çək”, – sonra dedi.

“Həyatımda heç ölüm rəsmi görmədən ölüm rəsmi çəkə bilmərəm”, – daha sonra mənim rəsmimi cızmalı olan möcüzə əlli nəqqaş dedi.

“Bir şeyi çəkməyin üçün mütləq əvvəlcə onu görməyin lazım gəlmir”, – ehtiraslı, nəzakətli qoca dedi.

“Bəli, bəlkə, lazım gəlmir, – məni çəkən ustad nəqqaş dedi, – amma rəsmi qədim ustadların çəkdiyi kimi, mükəmməl olmasını istəyirsənsə, yenə on min dəfələrlə çəkməlisən. Nəqqaş nə qədər ustad olursa olsun, yeni mövzunu ilk dəfə şəyird kimi çəkir ki, bu da mənə heç yaraşmaz. Ölüm rəsmi

çəkəndə ustalığımı bir tərəfə qoya bilmərəm, çünki bu, mənim üçün ölmək kimi bir şey olar”.

“Bu ölüm, bəlkə, səni mövzuya yaxınlaşdırar”, – qoca dedi.

“Bizi mövzunu yaşamaq yox, heç yaşamamaq usta eləyir”.

“Onda bu ustalıq ölümlə tanış olmalıdır”.

Beləcə, qədim ustalara və bacarıqlarına ehtiramlı nəqqaşlara yaraşan tərzdə, ikimənalı kinayə, cinas, üstüörtülü və eyhamlarla dolu incə söhbətə girişdilər. Mənim varlığım söhbət mövzusu olduğundan çox diqqətlə dinlədiyim bu çəkişmənin hamısının qəhvəxanamızdakı seçilmiş nəqqaşları sıxacağını bilirəm. Yalnız bir ara iş bura gəldi: “Nəqqaşın bacarığının ölçüsü hər şeyi qədim ustaların mükəmməlliyilə rəsm eləməsidimi, yoxsa kimsənin görə bilmədiyi mövzuları rəsme gətirməsidimi?” – möcüzə əlli, gözəl gözlü, ağıllı nəqqaş dedi. Özü bu sualın cavabını bildiyi halda ehtiyatlı idi.

“Venesiyalı nəqqaşın gücünü heç çəkilməmiş mövzuları və üsulları tapmasıyla ölçürlər”, – iddialı qoca dedi.

“Venesiyalılar venesiyalı kimi ölür”, – məni çəkməli olan nəqqaş dedi.

“Amma hamının ölümü bir-birinə bənzəyir”, – qoca dedi.

“Əfsanə və naxış hamının bir-birinə oxşamasını yox, oxşamamasını nağıl eləyir, – ağıllı nəqqaş dedi. – Ustad nəqqaş bir-birlərinə heç oxşamayan əfsanələri bizdən ötrü oxşayan kimi çəkə-çəkə usta olur”.

Beləcə söhbət venesiyalının və müsəlmanın ölümünün, Əzrailə oxşamasını, Allahın digər mələklərinin, onların kafirin rəsmləriylə, qətiyyən, qarışdırılmayacağını üstünə gəldi. Məni az sonra çəkəcək və bu anda əziz qəhvəxanamızda gözəl gözləriylə mənə baxan gənc ustadın canı bu uzun söhbətlərdən sıxılır, əli səbirsizlənir, məni çəkmək istəyirdi, amma mənim necə şey olduğumu bilmirdi.

Gənc ustadı dolamaq istəyən məchul qoca bunu hiyləgərcəsinə hiss elədi. Kölgələr içindəki otaqda boş-boşuna yanan qəndilin alovuyla parlayan gözlərini möcüzə əlli gənc ustada dikdi.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

“Venesiyalıların, sanki, insan kimi çəkdiyi ölüm bizim Əzrail təki bir mələkdı”, – dedi, – “amma insan qılığındadı. Eynilə Quran-i Kərimi nazil eləyəndə Cəbrayılın peyğəmbəri-mizə insan cildində görünməsi kimi. Başa düşürsənmi?” Allahın ağlagəlməz bacarıq bəxş elədiyi gənc ustadın səbirsizləndiyini, məni çəkmək istədiyini başa düşdüm. Çünki şeytani ahıl adam onda bu şeytani fikri oyandırmağı bacarmışdı: əslində, bütün nuruyla tanıdığımız şeyi yox, tanımadığımız yarıqaranlıq şeyi çəkməyi istərik.

“O ölümü, qətiyyən, tanımıram”, – məni az sonra çəkməli olan nəqqaş dedi.

“Ölümü tanıyıraq”, – qoca dedi.

“Ondan qorxuruq, amma onu tanımırıq”.

“Sən də bu qorxunu çək”, – qoca dedi.

Azca sonra o rəsm çəkiləcəkdi. Böyük ustad nəqqaşın ənsəsinin şişdiyini, qol əzələlərinin gərildiyini, barmaqlarının ucunun qələmi axtardığını sezdim. Amma, həqiqətən, böyük usta olduğundan, bu gərilmənin ruhundakı naxış eşqini daha da dərinləşdirəcəyini hiss eləyib özünü saxladı.

Hiyləgər qoca da bunu başa düşdüyü üçün az sonra çəkicləməyinə çox əmin olduğu mənim rəsmimə ilham versin deyər, qabağındakı kitablardan – “Əl-Cəzviyyə”dən, “Kitab-ur Ruh”dan, Qəzzalidən, “Kitab-ül Əhval-ül Qiyamət”dən, Suyutidən ölüm barədə parçalar oxudu.

Beləcə, sizin qorxa-qorxa tamaşa elədiyiniz bu rəsmimi çəkəndə möcüzə əlli ustad nəqqaş ölüm mələyinin cənnətdən düz dünyaya qədər, Doğunun ən uzaq nöqtəsindən Batının ən uzaq nöqtəsinə qədər uzanan minlərlə qanadı olacağını, dini bütünlər üçün bu qanadların qucaqlayıcı, günahkarlar və üsyançılar üçün hər birinin ayrı-ayrı çüy kimi yandırıcı olduğunu dinlədi, siz nəqqaşların çoxu cəhənnəmlik olduğunuzdan, məni çüylərlə örtülü çəkdi. Nəqqaş Allahın canınızı almasından ötrü sizin yanına yollayacağı mələyin əlində hamınızın yazıldığınız dəftər olacağını və bu dəftərin səhifələrində

kiminizin adının qara dairəyə alındığını, amma ölüm vaxtının Allah tərəfindən bilindiğini, bu vaxt gələndə arşın altındakı ağacdən yarpaq düşəcəyini, bu yarpağı qapıb oxuyan ölüm sırasının kimə gəldiyini öyrənəcəyini dinlədi, buna görə məni qorxunc, amma hesab-kitabdan başı çıxan adam kimi çəkdi. Başdanxarab qoca insan qılığında gələn ölüm mələyinin vədəsi çatan adama əlini uzadıb, canını alandan sonra birdən ortalığı günəşin şəfəqlərini andıran nur bürüyəcəyini oxuduğundan, ağıllı nəqqaş məni nur içində çəkdi, çünki bu nurun ölünün yanındakılara görünməyəcəyini bilirdi. Ehtiraslı qoca “Kitab-ur Ruh”dan qədim məzar oğrularının tanıdıklarını, bədəninin orasına-burasına çüylər saplanmış cəsədi, torpağı qazanda təzə cəsəd yerində peyda olan alovları, içərisinə qurğunun tökülmüş kəllələri də oxuduğundan onu çox diqqətlə dinləyən misilsiz nəqqaş mənim rəsmimi çəkəndə baxanı qorxudacaq hər şeyi elədi.

Amma sonra da bundan peşman oldu. Rəsminə daxil elədiyi qorxudan yox, bütün bu rəsmi çəkdiyindən. Mən də özümü atasının həya və peşmanlıqla xatırladığı adam kimi hiss eləyirdim. Möcüzə əlli ustad məni çəkdiyinə niyə peşman olmuşdu:

1. *Ölümün rəsmi – mən yetərincə ustalıqla çəkilmədiyim üçün. Gördüyünüz kimi, nə venesiyalı böyük ustadların, nə də heratlı qədim ustadların çəkdiyi şeylər qədər mükəmməlməm. Məni çəkən böyük ustadın ölümün vüqarına yaraşdıra bilmədiyi bu sınıq-salxaq halımdan mən də utanıram.*

2. *Qocanın şeytani yolla aldatmasıyla məni çəkən usta nəqqaş birdən-birə düşüncəsizcəsinə özünü firəng ustadlarının üsul və görüşlərini təqlid eləyən saymışdı, bu qədim ustadlara bir cür hörmətsizlik və ilk dəfə hiss elədiyi qərribə şəərəfsizlik olduğu üçün ruhunu gəmirirdi.*

3. *Burada mənə alışıb, gülümsəməyə başlayan bəzi əbləhlərin də beyninə taqq eləməli olduğu kimi: Ölümlə zarafat eləmək olmaz.*



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes.

İndi məni çəkən usta nəqqaş gecələr küçələrdə peşmanlıq içində dayanıb-durmadan gedir, eynilə bəzi çinli ustadlar kimi, özünü çəkdiyi şey zənn eləyirmiş.

25. MƏNİM ADIM ESTERDİR

Qızılminarəli və Qarakedili qadınlar Biləcik dolamasından yorğanlıq göyümtül və qırmızı qumaş ismarlamışdılar, səhər erkəndən boğçama qoydum. Yeni gəlmiş Portəgiz gəmisindən çıxan Çin ipəyindən qumaşın yaşılını atdım, mavisini boğçaya qoydum. Bu, kəsməyən qar, sonsuz qış olduğuna görə bol-bol yun corab, qalın yun qurşaq, rəngbər-rəng qalın qolsuz koftaları da yaxşıca qatlayıb ora yerləşdirdim ki, boğcamı açanda ən laqeyd arvadın belə ürəyini haldan-hala salsın. Sonra alış-veriş üçün yox, dedi-qoduyla görə çağıran qarılardan ötrü nazik, amma bahalı yaylıqlar, pul kisələri, işləməli hamam kisələri qoyub qaldırdım: vay, bu boğça çox ağır oldu, belim qırılacaq. Qoydum yerə. Boğçanı yenidən açdım nəyi çıxarım deyər, baxırdım ki, qapı döyüldü. Nəsim acıb çağırırdı.

Qapıda qıpqırmızı qızarmış cariyə Xeyriyyəydi. Əlində məktub.

“Şəkurə xanım yolladı”, – deyər pıçıldadı. Elə təlaşa düşmüşdü ki, elə bilərdin, aşiq olub, ərə getmək istəyən özüdür.

Məktubu tam ciddiyyətlə aldım, səfeh qıza kimsənin gözüne görünmədən evə qayıtmasını tapşırdım. Nəsim sualedici nəzərlərlə baxırdı. Məktub daşdığı vaxtlar götürdüyüm o iri, yalançı boğçanı əlimə aldım.

“Əniştə çələbinin qızı Şəkurə eşqdən korun-korun yanır, – dedim. – Bicarənin ağlı əməllicə başından getdi”.

Qəhqəhə çəkib eşiyə çıxdım, amma dərhal qəlbimi həya bürüdü. Mən Şəkurənin könül macərasıyla alver etmək yox, əslində, onun kədərli həyatına göz yaşı tökmək istəyirdim. Nə qədər də gözəldir, qaragözlü, kədərli qızım mənim!

Səhərin soyuğunda daha da tənha və yazıq görünən Yəhudi məhəlləmizin uçuq-sökük evləri qabağından tələm-tələsik getdim. Çox sonra, Hasanın yaşadığı küçədəki küncdə məs-



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artem

kən salıb, gəlib-keçənləri gözləyən o kor dilənçini görəndə bütün gücümlə: “Boğçaçı!” – deyə qışqırdım.

“Gonbul boşboğaz, – dedi, – qışqırmasan da səni ayaq səslərindən tanıyacaqdım”.

“Pis kor, – dedim, – bədbəxt tatar! Korlar Allahın atdığı bəlalardı, Allah bəlanı versin sənin”.

Əvvəllər belə şeylərə hirsələnib, fikir verməzdim. Hasanın qapısını taybatay açdılar. Abazadır, çələbidir, kübardır.

“Bizə görək bu dəfə nələr gətirdiniz?”

“Sənin tənbel oğlanın yatırmı?”

“Yatırmı? Gözü yoldadı, sənin xəbərini gözləyir!”.

Bu ev o qədər qaranlıqdı ki, hər dəfəmdə, elə bil, məzara girirəm. Şükurə neylədiklərini heç soruşmur, amma bu evdən ona elə-belə danışiram ki, bu məzara qayıtmağı heç ağlına gətirməsin. Gözəl Şükurəmin bir vaxtlar bu evin xanımı oldu-ğunu, yaramaz oğlanlarıyla bu evdə yaşadığını təsəvvür elə-mək belə çətindir. İçəri yuxu və ölüm iylənirdi. O biri otağa – daha da qaranlığa girdim.

Göz-gözü görmürdü. Məktubu heç çıxarmamışdım ki, Hasan qaranlığın içindən peyda olub, onu əlimdən qapdı. Həmişə elədiyim kimi, imkan verdim, öz-özünə oxusun və marağını doyursun. Başını kağızdan dərhal qaldırdı.

“Başqa bir şey yoxdurmu? – dedi, amma başqa bir şey olmadığını bilirdi. – Bu qısaca bir məktubdur”, – dedi və oxudu:

“Qara Əfəndi, evimizə gəlirsən, bütün günü oturursan. Amma duydum ki, atamın kitabı üçün, bir sətir də yazmır-san. Atamın kitabını bitirmədən, ehtiyatlı ol, əbəs yerə ümid eləmə”.

Məktub əlində, sanki, olub-keçənlər mənim qəbahətim olan kimi, məni suçlaya-suçlaya gözümün içinə baxırdı. Evdə-ki bu səssizlikləri sevmirəm.

“Evli olduğundan, ərinin savaştan geri qayıdacağından artıq heç söz yoxdur”, – dedi.

“Niyə?”

“Mən nə bilim, niyə? – dedim. – Bu məktubları mən yazmıram”.

“Bəzən ondan belə şübhələnirəm”, – deyib, məktubu on beş ağçayla geri verdi.

“Bəzi kişilər qazandıqca pintləşir, sən elə deyilsən”, – dedim.

Bu adamda elə şeytani, ağıllı cəhət var ki, bütün o xoşagəlməz və pis əməllərinə baxmayaraq, insan Şükurənin niyə hələ məktublarını qəbul elədiyini başa düşür.

“Şükurənin atasının kitabı nədir?”

“Bilmirəm nədir. Bütün pulu padşahımız verir, deyirlər”.

“O kitabdakı rəsmlər üzündən nəqqaşlar bir-birini öldürür, – dedi. – Pulu üçün mü, yoxsa – haşa! – dinimizə qara yaxdığı üçün mü? O rəsmlərə bir kərə baxan dərhal kor olurmuş”.

Bunları elə təbəssümlə söylədi ki, ciddi qəbul eləməli olduğumu başa düşdüm. Ciddi qəbul olunacaq bir söz idisə belə ən azı mənim tərəfimdən ciddi qəbul olunmasında onun tərəfindən ciddi qəbul olunacaq bir şey yox idi. Daşdığım məktublara, mənim vasitəçiliyimə möhtac bir çox kişilər kimi Hasan da qüruru sındıqca məni alçaldır. Mən də işimin xətrinə özümü buna kədərlənən təki göstərirəm ki, sevinirlər. Qızlarsa, qürurları əməlli-başlı sınıanda məni qucaqlayıb ağlayırlar.

“Sən ağıllı qadınsan, – Hasan sındırdığını hesab elədiyi qürurumu oxşamaq üçün dedi. – Tez apar bunu. O səfəhin cavabıyla maraqlanıram”.

Bir anlığa: “Qara eləsi deyil”, – demək istədim. Bu vəziyyətlərdə rəqib kişiləri bir-birinə qısqandırmaq aradüzəldən Esterə çox pul qazandırır. Amma ani hiddət böhranından qorxdum.

“Küçənin qurtaracağında bir tatar dilənçi var, ha, – çıxanda dedim, – çox ədəbsizdir”.

Korla çəkişməmək üçün küçənin o biri başından gedəndə səhər erkəndən Toyuqbazarından keçdim. Müsəlman



inventis vitam
juvat excoluisse
per artes

milləti toyuğun başını və ayağını niyə yemirlər? Qəribəliklə-rindən! Torpağı bol olsun, nənəm Portəgizdən gələndə ucuz olduğundan bol toyuq ayağı qaynatdıqlarını danışardı.

Kəməraralığı yanında kələləri, atın üstündə kişi kimi, dimdik məğrur-məğrur əyləşmiş paşa arvadı idimi, varlı qızı idimi, bir qadın görüb içimi çəkdim. Atası ağlını kitaba ver-miş yüngülbeyinin biri olmayaydı, əri Səfəvi savaşından qəni-mətlə qayıdaydı, Şəkurə də bu məğrur qadın kimi yaşayardı. Buna hər kəsdən çox o layiqdir.

Qaranın yaşadığı küçəyə çatanda bir anlığa ürəyim sürət-lə döyündü. Şəkurənin bu hərifə ərə getməsini istəyirəmmi? Şəkurəni Hasanla həm bağlı, həm də uzaq tutmağı bacarı-ram, amma bəs bu Qaranı? Şəkurəyə eşqindən başqa hər şeyi çox yerli-yerindədir.

“Boğçaçı!”

Yalqızlıqdan, arvadsızlıqdan, ərəsizlikdən səfəhləşmiş aşiq-lərin əlinə məktub verməyin xoşbəxtliyini heç bir şeylə dəyiş-mərəm. Ən pis xəbəri alacaqlarına belə, əmin olsalar, elə məktubu oxumağa başlayanda hamının qəlbini ümid çırpıntı-sı çulğayır.

Şəkurə ona ərinin qayıtmasından qəti söz açmadığı, “heç ümid eləmə” sözünü şərtə bağladığından Qara, təbii, ümid eləməklə çox-çox haqlı idi. Məktubu oxumasına ləzzətlə göz qoydum. Xoşbəxtlikdən təlaşa düşdü, hətta qorxdı. Cavab yazmaq üçün içəri girəndə, mən də ağıllı boğçaçı qadının elə-yəcəyi kimi, açdım yalançı boğçamı, içindən qara pul kisəsi çıxardım, Qaranın maraqla baxan ev sahibəsinə göstərdim.

“Ən yaxşı Əcəm məxmərindəndir”, – dedim.

“Oğlum Əcəm savaşında öldü, – dedi. – Sən Qaraya kim-dən məktub gətirib-aparırsan?”

Öz cirkın qızını, ya da kim bilir, kiminkini şir kimi Qara-ya sırımaqdan ötrü planlar qurduğunu elə üzündəncə oxu-yurdum. “Bir nəfərdən, – dedim. – Bayrampaşa odalarında ölməkdə olan kasıb bir qohumu pul istəyir”.

“Vah, vah, – heç inanmadan dedi. – Kimdir bu bəxtsiz?”

“Sənin oğlun savaşa necə ölüb?” – inadla soruşdum.

Bir-birimizə düşmən təki baxmağa başladıq. Dul, tək-tənha arvadı idi; həyatı nə qədər çətindi! Boğçaçı, məktubdaşıyan Ester olsanız, həyatda görərsiniz ki, yalnız varlılıq, iqtidar və rəvayətlərdən çıxma ağlagəlməz eşq hekayətləri insanları maraqlı eləyər. Sonra kədərlər, ayrılıqlar, qısqanlıqlar, yalqızlıqlar, düşmənçiliklər, göz yaşları, dedi-qodular və bitib-tükənməyən yoxsulluqlar eynilə evlərin içindəki bu əşyalar kimi bir-birinə oxşayar. Bir köhnə, solğun, ala-bula kilim, boş xingal məcməyisinin üstündə çömçə və sapılca, ocağın yanında maşa və gül qutusu, biri böyük, biri kiçik iki köhnəlmiş sandıq, evdə tənha dul arvadın yaşadığı başa düşülməsin deyə, hələ saxlanan başlıq, oğru qorxutmaq üçün qədim qılnc.

Qara ətkələri yellənə-yellənə kisəylə geri qayıtdı. “Boğçaçı qarı, – məndən çox maraqlanan ev sahibəsinə eşitdirə-eşitdirə dedi. – Al, bunu apar yazıq xəstəyə. Cavabı varsa, dərhal gözləyirəm. Sonra bütün günü Əniştə çələbinin yanında yam”.

Bütün bu oyunlara heç lüzum yox idi. Qara kimi cavan igidin işarələr alıb, yaylıq, məktub yollayıb, özünə qız seçmə-sində gizlədiləcək bir şey yoxdu ki. Yoxsa, doğrudan, ev sahibəsinin gözü mü var? Bəzən Qaraya, qətiyyə, güvənə bilmir, Şəkurəni pis halda aldatmasından qorxuram. Bütün günü Şəkurəylə eyni evdə keçirməsinə baxmayaraq, işarə yollamaqda acizdir.

Küçədə kisəni açdım, içindən on iki ağça və bir məktub çıxdı. Məktubla elə maraqlandım ki, Hasanın yanına yüyürə-yüyürə getdim. Alverçilər dükanlarının qabağına kələmləri, şüyüdləri yaymışdılar. Amma mənim: “Gəl bizi əlləşdir, Ester”, – deyən iri kəvərlərə toxunacaq halım belə yox idi.

Küçəyə çatanda kor tatarın yenə söz atacağını sezdim. “Tfu!” – deyə ona doğru tüpürdüm, vəssalam. Bu soyuqlar bu alçaqları niyə dondurub öldürür?



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Hasan məktubu öz-özünə oxuyanda çətinliklə səbir elədim. Axırda özümü saxlaya bilməyib: “Hə?” – demişdim ki, mənə də oxudu:

“Canım Şəkurə xanım, məndən atanın kitabını bitirməyimi istəyirsən. Bil ki, bundan başqa bir məqsədim yoxdur. O evə bu məqsədlə gəlirəm, bundan əvvəl dediyin kimi, səni narahat eləmək üçün yox. Sənə olan eşqimin öz dərdim olduğunu çox gözəl başa düşürəm. Amma bu eşq üzündən də atanın, Əniştəmin istədiyi kimi, kitabı üçün lazım olan yazını heç cür qələmə ala bilmirəm. Evin içində nə vaxt sənin varlığını hiss eləyirəmsə, donub qalıram, atana yardım eləyə bilmirəm. Çox fikirləşdim, bunun bircə səbəbi var: on iki il sonra üzünü yalnız bir kərə, pəncərədə peyda olanda gördüm. İndi o xəyalı itirməkdən çox qorxuram. Səni bircə kərə də yaxından görsəydim, üzünü itirməkdən qorxmaz, atanın kitabını asanlıqla bitirərdim. Şövkət dünən məni asılmış yəhudinin boş evinə apardı. Bu boş evdə bizi kimsə görməz. Bu gün, istədiyin vaxt gedib səni orada gözləyərəm. Şövkət dünən sənə yuxunda ərini ölmüş gördüyünü dedi”.

Hasan məktubu bəzi yerlərdə elə cır səsinə qadın kimi əməlli-başlı incəldə-incəldə, bəzi yerlərdə ağı başından çıxmış aşiqin titrək yalvarışlarına bənzədib, qəhqəhə çəkə-çəkə oxumuşdu. “Səni bircə kərə görmə” istəyinin farsca deyilməsinə lağ elədi. “Şəkurənin ona ümid verdiyini görər-görməz Qara dərhal bazarlığa başladı, – dedi. – Bu haqq-hesab əsil aşiqin işi deyil”.

“O, doğrudan, Şəkurəyə aşiqdir”, – səmimiyyətlə dedim.

“Bu sözün də mənə sənə Qaranın tərəfini tutduğunu sübut eləyir, – dedi. – Böyük qardaşımın yuxusunda ölmüş gördüyünü yazması, “ərimin öldüyünü qəbul eləyirəm” mənəsinə verir”.

“Bu yuxudur”, – sadələvh kimi dedim.

“Mən Şövkətin necə ağıllı və hiyləgər olduğunu bilirəm. Bu evdə neçə il bir yerdə yaşadıq! Anasının izni və məcburiyyəti olmasaydı, Şövkət Qaranı asılmış yəhudinin evinə apar-mazdı. Şəkurə böyük qardaşımı, bizi aradan çıxardığını hesab eləyirsə, yanılır! Böyük qardaşım hələ sağdı və savaştan qayıdacaq”.

Sözünün axırını gətirmədən içəri otağa getdi, ocağın alo-vuyla şam yandıracaqdı ki, əlini yandırdı, fəryad qopardı. Əli-ni yalaya-yalaya şamı axır ki yandırıb rəhlənin qırağına qoydu. Qələmdandan hazır qələm çıxarıb mürəkkəbə batırdı, kiçik kağızın üzərində tez-tez yazdı. Mənim ona tamaşa eləməyimin xoşuna gəldiyini dərhal başa düşdüm, amma ondan qorx-madığımı göstərmək üçün olub-qalan səyimlə gülümsədim.

“Kimdi, bu asılmış yəhudi, sən bilirsən?”

“Evlərindən bir az o tərəfdə sarı ev var. Əvvəlki padşahın sevgili həkimi, varlılar varlısı Moşe Hamon amasiyalı yəhudi nikahsız arvadıyla qardaşını illər boyu orada saxlayıb, deyir-lər. Neçə illər qabaq Amasiyada hamursuz¹ bayramı ərəfə-sində yəhudi məhəlləsində bir rum gənci, guya, yoxa çıxanda onun qanından hamursuz hazırlamaq üçün boğazladığı iddia edilir. Yalançı şahidlər çıxanda yəhudilərin edamına da baş-lanır, padşahın sevgili həkimi bu gözəl qadını qardaşıyla qaçırdıb padşahın izniylə saxlayır. Padşah öləndə düşmən-ləri gözəl qadını ələ keçirə bilmədilər, amma tənha yaşayan adamı asdırdılar”.

Hasan: “Böyük qardaşımın savaştan qayıtmasını gözlə-məsə, Şəkurəni də cəzalandıracaqlar”, – dedi və məktubları verdi.

Amma üzündən qəzəblə hirs də yox, əsl aşıqlərə xas o bəxtsizlik və bədbəxtlik oxunurdu. Qısa müddətdə eşqin bu adamı qocaltdığını gözlərində bir anlığa gördüm. Göm-rükdə qazandığı pullar da onu, qətiyyəni, cavanlaşdırma bilmə-mişdi. Sıqın baxışlarından ağılıma o qədər təhdiddən sonra

¹ *Hamursuz* – yəhudilərin bişirib yedikləri mayasız çörək

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

məndən Şəkurəni necə aldada biləcəyini soruşacağı gəldi. Amma artıq bunu soruşmayacaq qədər də büsbütün pis insan olmağa yaxınlaşmışdı. İnsan pis adam olduğunu bir dəfə qəbul elədimi – eşqdə rədd edilmə vacib səbəbdir – arxasınca vəhşət çox asan gəlir. Uşaqların söz saldığı, toxunduğu şeyi kəsən o qorxunc qırmızı qılıncından və ağılıma gələnlərdən elə qoxdum ki, qaçmaq istəyib, özümü təlaşla küçəyə çətinliklə atdım.

Tatar dilənçinin söyüşlərinə elə-belə nahaqdan tuş gəldim. Amma dərhal da özümü topladım, yerdən götürdüyüm daş parçasını döşəkçəsinin üstünə yavaşca atanda: “Al görək, miskin tatar”, – dedim.

Pul hesab elədiyi daşa əlini ümidlə uzatmasına gülüb-eləmədən tamaşa elədim. Söyüşlərini dinləmədən, yaxşı ər tapıb evləndirdiyim qızlarımdan birinin yanına getdim.

Şəkər qızım mənə dünəndən qalma, amma hələ yumşaqlığını saxlayan ispanaqlı düşbərə gətirdi, günorta üçün bol yumurtalı və xoşladığım kimi, ərikle azca turşudulmuş quzu əti xörəyi hazırlayırdı; qəlbini qırmamaq üçün gözləyib, təzə çörəklə iki dolu qab yedim. Gözəl üzüm kompotu da bişirib; çəkinib-eləmədən gül şərbəti istədim. Sinirmək üçün bir qaşığı gözəl kompota qatıb içəndən sonra kədərli Şəkurəmin məktublarını apardım.

26. MƏN ŞƏKURƏYƏM

Xeyriyyə Esterin gəldiyini deyəndə dünən yuyulub qurulmuş camaşıruları sandığa düzürdüm... deyəcəkdim. Niyə sizə yalan söyləyim ki? Yaxşı, Ester gələndə dolabdakı deşikdən atamla Qaraya tamaşa eləyirdim və Qarayla Hasandan gələcək məktubları səbirsizliklə gözlədiyimdən, fikrim də Esterin yanında idi. Çünki atamın ölüm qorxusunun haqlı şübhəyə söykəndiyini sezdiiyim kimi, Qaranın da mənə olan bağlılığının həyatının axırına qədər davam eləməyəcəyini də bilirəm. Qara aşiq olduğu qədər evlənmək istəyir. Evlənmək istədiyi üçün də asanlıqla aşiq olur. Mənimlə olmasa, bir başqasıyla evlənəcək və evlənməmişdən qabaq o arvada da dərhal aşiq olacaq.

Mətbəxdə Xeyriyyə Esteri bir küncdə oturtmuş, əlinə bir qədəh gül suyu şərbəti vermişdi, mənə suclu-suclu baxırdı. Xeyriyyənin gördüyü hər şeyi bir-bir atama çatdırdığı onun qoynuna girəndən bəri ağlıma gəlir və qorxuram.

“Qaragözlüm, qarabəxtim, gözəllər gözəlim, gecikdim, çünki ərim olacaq donuz Nəsim məni heç cür buraxmırdı, – Ester dedi. – Üstünə gələcək ərin yoxdur üstündə, bunun qiymətini bil”.

Məktubları çıxaran kimi əlindən qapdım. Xeyriyyə əl-ayağa dolaşmayacağı, ancaq hər şeyi eşidə biləcəyi guşəyə çəkilmişdi. Üzümlü görə bilməsin deyə, arxamı Esterə çevirib oxudum. Asılmış yəhudinin evini yadıma salanda bir anlığa titrədim. Özümə: “Qorxma, Şəkurə, sən hər şeyin içindən çıxarsan”, – dedim, Hasanın məktubunu oxumağa başladım, o da qudurmaq üzrə idi.

“Şəkurə xanım, korun-korun yanıram, amma bilirəm, bu sənin vecinə deyil. Gecələr yuxularımda özümü zülmət təpələrdə sənin xəyalının arxasınca yüyürəndə görürəm. Oxuduğunu bildiyim məktublarımı hər dəfə cavabsız qoyanda ürəyi-



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

mə sapı üçtükli ox saplanır. Bəlkə, buna cavab verəcəyinə görə yazıram. Eşidiblər, söhbət ağızdan-ağıza yayılıb, uşaqların deyibmiş: “Yuxumda gördüm, ərim ölüb, artıq sərbəstəm”, – deyirsənmiş. Doğrudurmu, bilmirəm. Bildiyim hələ mənim böyük qardaşım ilə evli olduğunun, bu evə bağlılığının yaqınılıyidir. Artıq atam da mənə haqq verdiyindən, bu gün səni evə geri gətirmək üçün qazının yanına gedirik. Toplaycağıımız adamlarla gələcəyik, bunu atan da bilsin. Boğcanı hazırla, evə qayıdırsan. Cavabını dərhal Esterlə yollayarsan”.

Məktubu ikinci kərə oxuyandan sonra özümü ələ aldım və sorğulu gözlərlə Esterə baxdım. Amma mənə nə Hasan, nə Qara haqqında yeni bir şey söylədi.

Qazan dolabının qırağında saxladığım qələmi dərhal çəkib çıxardım, kağızı çörək taxtasının üstünə qoydum, Qaraya təzə bir məktub yazmağa başlayacaqdım ki, dayandım.

Ağlıma bir şey gəldi. Dönüb Esterə baxdım: gülsuyu şərbətinə elə gonbul uşaq xoşbəxtliylə girişmişdi ki, bir anlığa mənim fikirləşdiyimin Esterin ağlına gəlməsi mənə çox gül-məli göründü. Kağız-qələmi yerinə qoydum, dönüb Esterə gülümsədim.

Mənə: “Bax, nə şirin gülürsən, gözəlim, – dedi, – narahat olma, hər şey axırda yaxşı olacaq. İstanbul sənin kimi gözəllər gözəli, on barmağında on mərifət olan qızla evlənmək üçün can atan varlı bəylər, paşalarla qaynayır”.

Bilirsiniz, bəzən inandığımız şeyi bir nəfərə elə söyləyirik, sonra özümüzdən: “Mən bu sözə o qədər inanmamağıma baxmayaraq, niyə onu inanmaya-inanmaya söylədim?” – deyər soruşuruq. Mən də elə-belə dedim:

“Amma, Ester, Allah eşqinə, ikiuşaqlı dul qadınla kim evlənmək istəyər ki!”

“Sənin kimisiylə çox-çox adam istəyər”, – əliylə də çox işarəsi eləyib dedi.

Gözlərinin içinə baxırdım. Onu sevmədiyimi fikirləşirdim. Elə sükuta daldım ki, ona məktub verməyəcəyimi, getməli

olduğunu başa düşdü. Ester gedəndən sonra eyni sükutu, necə deyim sizə, ruhumda da hiss eləyib, öz hücrəmə çəkildim.

Divara söykərib, uzun müddət heç bir şey eləmədən ayaq üstə durdum. Özümü fikirləşdim, neyləyəcəyimi, içimdə böyüyən qorxunu fikirləşdim. Bütün bu vaxtlar ərzində Şövkətlə Orxanın yuxarıda öz aralarında danışdıqlarını eşidə bilirdim.

“Arvad kimi qorxaqsan!” – dedi Şövkət. “Arxadan hücum eləyirsən! Dişim laxlayır”, – dedi Orxan.

Amma bir yandan da ağılımın bir guşəsiylə atamla Qara arasında olanları izləyirdim.

Naxış otağının mavi qapısı açıq olduğundan danışdıqlarını rahatca eşidə bilirdim. “İtalyan ustadlarının portretlərindən sonra insan qorxuyla başa düşür ki, – atam dedi, – rəsmdə artıq gözlər hamısı bir-birinə oxşayan ayrı-ayrı yuvarlaq, sadə dəlik yox, işığı aynatək əks etdirən, quyu sayaq çəkən bizim gözlərimiz kimidilər. Dodaqlar kağız kimi dümdüz üzlərin ortasında xüsusi yarıq deyil, gərilib, gövşəyib bizim bütün nəşəmizi, kədərimizi, ruhumuzu ifadə eləyən, hər biri bir başqa qırmızı, məna düyümləridir. Burunlarımız üzlərimizi ortadan ikiyə bölən xüsusi xoşagəlməz divar deyil, hər birimiz üçün ayrıca biçimi olan xüsusi canlı və maraqlı alətdir”.

Rəsmlərini çəkdirən gəvür bəylərindən atamın “biz” deyə bəhs eləməsinə Qara da mənim kimi heyrtlənmirdimi? Deşikdən baxanda Qaranın üzünü elə solğun gördüm ki, bir anlığa qorxdum. Əziz əsmərim, kədərli igidim, məni fikirləşə-fikirləşə bütün gecəni də yatmadın, ondanmı qaçdı bətin-bənizin?

Bəlkə, bilmirsiniz: Qara uzun boylu, arıq və yaraşıqlıdı. Geniş alnı, badam tək gözləri, güclü, qüvvətli və zərif burnu var. Uşaqlığında olduğu kimi, əlləri incə, uzun, barmaqları hərəkətli və qıvrıqdır. Ayağa qalxanda şüvül kimidir, dimdik çiynləri azca genişdir, amma çiynlik hambalı tək çox geniş də deyildi. Uşaq vaxtı bədəni də, üzü də yerli-yerinə oturmamışdı. On iki il sonra bu qaranlıq guşədən ona ilk dəfə tamaşa eləyəndə kamala çatdığını dərhal başa düşdüm.



Inventas vitam
iuvat excoluisse
per artes

İndi, qaranlıqda gözümü deşiyə lap yaxınlaşdıranda Qaranın üzündə on iki il sonra gördüyüm kədəri görürəm. Mənə görə bu qədər əzab çəkməsindən suçluluq və qürur duyuram. Kitabı üçün çəkilmiş rəsmə baxanda atamın danışdıqlarını dinləyən Qaranın üzü büsbütün məsum və uşaq sayığı idi. Elə o vaxt Qaranın ağzını uşaq təki açdığını görəndə birdən içimdən düşümü onun ağzına soxmaq keçdi. Barmaqlarım ənsəsində, saçlarının içində gəzəndə Qara başını döşlərimin arasındakı rahat yerə soxacaq, uşaqlarımın elədiyi kimi, düşümün ucunu ağzına alanda xoşbəxtliklə gözlərini yumacaq, yazıq, çarəsiz uşaq təki ancaq şəfqətimlə rahatlıq tapacağını başa düşüb, mənə axıracan bağlanacaqdı.

Bu xəyal o qədər xoşuma gəldi ki, xəfif-xəfif titrəyəndə Qaranın atamın göstərdiyi şeytan rəsinə yox, mənim döşlərimin iriliyinə heyretlə, diqqətlə baxdığını təsəvvürümə gətirdim. Yalnız döşlərimə deyil, saçlarıma, boynuma, hər şeyimə sərxoş kimi baxırdı. Məni elə çox bəyəniirdi ki, gəncliyimdə mənə söyləmədiyi bütün o şirin sözləri söyləyir, üzündən, baxışlarından məğrur halıma, görkəmə, tərbiyəmə, ərimi səbir və cəsarətlə gözələməyimə, ona yazdığım məktubun gözəlliyinə heyran olduğunu başa düşürdüm.

Yenidən ərə getməməyim üçün qurğular quran atama bir anda qəzəbləndim. Firəng ustadlarına istinad eləyib, nəqqaşlara çəkirdiyi rəsmlərdən, Venesiya xatirələrindən bezdim.

Gözümü təzədən yumanda, Allahım, mən bunu öz istəyimlə eləmədim, xəyalımda Qara mənə elə ləzzətlə yaxınlaşdı ki, qaranlıqda onu, sanki, böyrümdə hiss elədim. Birdən arxamda peyda olduğunu, ənsəmi, boynumu, qulaqlarımın ardını öpdüyünü, çox qüvvətli olduğunu başa düşdüm. Sağlam, iri və sərt olduğundan, ona tab gətirə bildiyimə görə, özümü inamlı hiss eləyirdim. Ənsəm qıdıqlanır, döşlərimin ucu titrəyirdi. Sanki, qaranlıqda gözlərim yumulu olanda arxamda yoğun şeyinin mənə yaxınlaşdığını elə hiss elədim ki, başım fırlandı. Görən, necədir Qaranınkı?

Bəzən yuxularımda ərim mənə onu əzablar içində göstərir. Fikir eləyirəm ki, ərim bir yanda Səfəvi əsgərlərinin mizraqladığı, oxlar saplanmış qanlı bədənini dikəldib yeriməyə çalışır, bir yandan bizə yaxınlaşır, amma bədbəxtlikdən, aramızda nəhr var. Nəhrin o yanından mənə qan və əzab içində qışqıranda, bir də baxıram, bədəni gərilib. Əgər hamamda gürcü gəlinin danışdığı, qoca cadugər qarlıların: “Bəli, o qədər olur”, – dediyi doğrudursa, ərimin suç aləti çox iri deyildi. Əgər Qaranınkı ondan daha iridirsə, dünən Şövkətlə yolladığım kağızı alanda şalvarının altında gördüyüm o yoğun nəsnə, doğrudan, odursa, – əlbəttə, o idi, – bəlkə, mənim içimə sığmaz, ya da çox əziyyət çəkərim, deyə qorxmışdım.

“Ana, Şövkət mənim ağzımı əyir”.

Dolabın qaranlıq küncündən çıxdım, səssizcə qarşıdakı otağa keçdim, sandıqdan qırmızı qumaş qolsuz köynəyimi çıxarıb geyindim. Mənim döşəyimi çıxarmışdılar, üstündə bağıra-bağıra itələşirdilər.

“Sizə Qara evə gələndə qışqırmaq olmaz, demədimmi?”

“Ana, o qırmızı köynəyi niyə geyindin?” – Şövkət dedi.

“Amma, ana, Şövkət mənim ağzımı əyirdi”, – Orxan dedi.

“Sənə onun ağzını əymə, demədimmi? Bu pis şey burada nədir belə?” Qıraqdə dəri parçası vardı.

“Leş, – Orxan dedi, – Şövkət yoldan götürdü”.

“Gedin, tez götürdüyünüz yerə aparıb atın onu”.

“Şövkət aparsın”.

“Haydı, deyirəm”.

Onları vurmamışdan öncə elədiyim kimi, dodağımın qırağını acıqlı şəkildə dişləməyə başlayanda necə qərarlı olduğumu görüb qorxdular, çıxıb getdilər. “Tez qayıdılar, üşüməzlər, inşallah”.

Bütün nəqqaşlar içində ən çox Qaranı bəyəndim, çünki o, məni hamıdan çox sevir və ruhunu tanıyıram. Kağız-qələm çıxardım, bir həmlədə, sanki, heç fikirləşmədən bunu yazdım:



Inventas vitam
juval excoluisse
per artes

“Yaxşı, axşam azanından qabaq asılmış yəhudinin evində səni görəcəyəm. Atamın kitabını tezliklə bitir”.

Hasana cavab vermədim, çünki qazının yanına bu gün, doğrudan, getsə də, onun və atasının, toplayacağı adamların dərhal evimizə basqın eləyəcəyinə inanmıram. Elə olsaydı, məktub yazmaz, məndən cavab gözləməz, dərhal da evimizə basqın eləyərdilər. İndi məndən məktub gözləyir, gəlmədiyinə görə qovrulur, adam toplayıb basqına da artıq onda girişər. Hasandan heç qorxmadığımı qəti güman eləməyin. Sözü düzü, özümü ondan qorumaq üçün Qaraya güvənirəm. Amma bu an sizə ürəyimdən keçən şeyi deyim: ola bilsin, Hasandan elə həddən artıq qorxmuram, çünki mən onu da sevirəm.

“Bu, necə sevgidir?” desəniz, hirsəlməz, sizə haqq verərəm. Ərimin savaştan qayıtmağını eyni dam altında gözlədiyimiz illərdə bu adamın necə səfil bir şey olduğunu, nə zəif və fürsətçi olduğunu görmüşdüm. Amma Ester indi onun çox pul qazandığını deyir, bunun yalan olmadığını Esterin qalxan qaşlarından başa düşürəm. Artıq pulu və özünə inamı olduğundan Hasanı xoşagəlməz eləyən bütün pisliklərinin yox olduğunu, məni ona çəkən o qaranlıq, cin kimi, sirli tərəfinin ortaya çıxdığını fikirləşirəm. Bu tərəfini mənə inadla yolladığı məktublardan kəşf elədim.

Qara da, Hasan da mənə aşiq olduqlarından çox əzablar çəkdi. Qara on iki il uzaqlara getdi, yox oldu, küsdü, Hasan hər gün mənə kənarlarına quş və ceyran rəsmləri nəqş elədiyi məktublar yolladı. O məktubları oxuya-oxuya əvvəlcə ondan qorxmağı, sonra da onunla maraqlanmağı öyrəndim.

Hasanın da mənim hər şeyimlə maraqlandığını çox yaxşı bildiyimdən, yuxumda ərimin ölüsünü gördüyümdən xəbər tutmasına təəccüblənmədim. Şübhələndiyim şey Qaraya yolladığım məktubları Esterin Hasana oxuması idi. Buna görə Qaraya Esterlə cavab yollamadım. Şübhələrimin doğru olub olmadığını siz bilirsiniz.

“Harada qaldınız, uşaqlar?” – geri qayıdanda söyləndim. Amma bunu həqiqi hirsle eləmədiyimi dərhal başa düşdülər. Mən də Orxandan gizli Şövkəti bir kənara, qaranlıq dolabın qırağına çəkdim. Boynundan, saçlarından, alnından öpdüm.

“Üşümüsən sən, canım, – dedim, – o gözəl əllərini əllərimə ver görək, anan onları isitsin...”

Əlləri leş iylənirdi, amma səsini çıxarmadım. Başını sinəmə sıxıb, onu yaxşıca qucaqladım. Bir az sonra isindi, kefin-dən də şirin-şirin mırıldayan pişik kimi özünü naza qoydu:

“Görək ananı çox-çox sevirsənmi?”

“Mmmhmmm”.

“Həmi?”

“Hə”.

“Onda mən də sənə bir şey deyəcəyəm, – sır verən kimi dedim, – amma heç kəsə deməyəcəksən, yaxşımı? – Qulağına pıçıldadım: – Mən də səni hamıdan çox sevirəm, başa düşdünmü?”

“Orxandandamı çox?”

“Orxandan da çox. Orxan da balaca, quş kimi bir şeydi, heç bir şey qanmır. Sən daha ağıllısan, başa düşürsən. – Saçlarını qoxulaya-qoxulaya öpdüm. – Ona görə indi səndən bir şey istəyəcəyəm. Dünən gizlicə Qara əfəndiyə boş kağız apar-mışdın, hə. İndi bu gün də aparacaqsan, olarmı?”

“Atamı o öldürüb”.

“Hə?”

“Atamı o öldürüb. Dünən özü asılmış yəhudinin evində dedi”.

“Nə dedi?”

“Sənin atamı mən öldürdüm, dedi. Mən çox adam öldürmüşəm, dedi”.

Bu an bir şey baş verdi. Dərhal sonra Şövkət qucağımdan düşmüşdü, ağlayırdı. İndi bu uşaq niyə ağlayır? Yaxşı, azca əvvəl, deyəsən, özümü saxlaya bilməyib ona bir çırtma vurdum. Kimsənin mənim daşürəkli olduğumu fikirləşməsini



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

istəmirəm. Amma mənim onların yaxşılığı üçün evlənməyi qurduğum bir kişi barədə belə deməsinə hirsələndim.

Yazıq yetimin hələ də ağlaması birdən mənə çox toxundu, özüm də ağlayacqdım. Bir-birimizi qucaqladıq. Arada-bir hıçqırırdı, amma indi çırtma bu qədər ağlanası bir şeydimi? Saçını oxşadım.

Hər şey belə başladı: bilirsiniz, bir gün qabaq söhbətarası atama ərimin ölməsini yuxumda gördüyümü demişdim. Əslində, əcəmlərlə savaştan qayıdıb gəlmədiyi bu dörd il ərzində tez-tez olduğu kimi, yuxumda belə onu da tək görmüşdüm, bir də ölü vardı, amma ölü idimi, burası heç aydın deyildi.

Yuxular həmişə başqa bir işə yarayır. Esterin nənəsinin getdiyi Portəgizdə yuxular kafirlərin şeytanla tapışıb seviməsinə yarayarmış. O zaman Esterin sülaləsi yəhudiliyini inkar eləyib, “biz də sizin kimi xristian katoliki olmuşuq” deyirlərsə, Portəgiz kilsəsinin İnkvizisiya məhkəməsi buna inanmayıb, hamısına işgəncə verib, yuxularındakı cinləri və şeytanları bir-bir ortaya tökdükləri kimi, heç görmədikləri yuxuları da onlara işgəncə gücünə yükləyiblər və etiraf etdirlər ki, yəhudilərin hamısını yandıra bilsinlər. Deməli, yuxular orada insanların şeytanla dil tapmasına və onları günahlandırıb yandıрмаğa yarayırmış.

Üç şeyə yarayır yuxular:

Əlif: *Bir şey istəyirsən. Amma istəməyinə belə izin vermirlər. Onda: “Yuxumda gördüm”, – deyirsən. Beləcə, istədiyini, sanki, sən istəmədən istəyirsən.*

Be: *Birinə pislik eləmək istəyirsən. Məsələn, birinə böhtan atacaqsan. Onda: “Yuxumda gördüm, filankəs xanım zina eləyirmiş”, – deyirsən; ya da: “Filankəs paşaya qədəh-qədəh şərab gedirdi, yuxumda gördüm”, – deyirsən. Beləcə, inanmasalar belə pisliyin bir qismi söyləndiyindən hesaba dərhal yazılır.*

Cim: *Bir şey istəyirsən, amma nə istədiyini bilə bilmirsən. Danışırsan, bir qarışıq yuxudu. Dərhal yozub nə istəməli*

olduğunu, nə verə biləcəklərini sənə söyləyirlər. Məsələn, deyirlər ki, sənə ər, uşaq, ev lazımdı...

Bu yuxular həqiqətən yuxularımızda gördüyümüz şeylər deyil. Hamı günün günorta çağı gördüyü yuxunu gecə görən təki danışır ki, işə yarasın. Gecə gördükləri əsl yuxuları ancaq sadələvhlər danışır. Onda ya səninlə lağlağı eləyirlər, ya hər dəfə olduğu kimi, yuxunu pis yerə yozurlar. Əsl yuxuları isə, görənlər də daxil olmaqla, kimsə ciddi qəbul eləmir. Yoxsa, siz qəbul eləyirsiniz?

Yarım ağız söylənmiş yuxuyla ərimin ölmüş olacağını ehtimal eləyəndə atam əvvəlcə bu yuxunun həqiqətin əlaməti kimi qəbul edilməyəcəyini demişdi: amma yasdən qayıdandan sonra atam bu dəfə yuxudan ərimin öldüyü nəticəsini çıxardı. Beləcə dörd ildi heç cür ölməyən ərimin yuxuda öldüyünə hamı inanmaqla qalmadı, bu ölüm elə mənimsəndi ki, sanki, elan edilmiş oldu. Uşaqlar, doğrudan, yetim qaldıqlarını bu vaxt dərk elədilər və pərişan oldular.

“Heç yuxu görürsənmi?” – Şövkətdən soruşdum.

“Hə, – gülümsəyə-gülümsəyə dedi, – atam gəlmir, amma mən axırda səninlə evlənirəm”.

Nazik burnu, qara gözləri, enli çiynləri atasına yox, mənə oxşayır. Atalarının geniş və hündür alnını qırıxıqbaşlı oğullarının ikisinə də verə bilmədiyimdən, bəzən özümü günahkar sayıram.

“Haydı, gedin, qardaşınla qılınc-qılınc oynayın”.

“Atamın köhnə qılıncıylamı?”

“Hə”.

Uşaqların qılıncı və taxta taqqılıtlarını dinləyə-dinləyə uzun müddət tavana baxdım, qəlbimdə qalxan qorxunu və təlaşını yenməyə çalışdım. Mətbəxə endim, Xeyriyyəyə dedim:

“Atam nə vaxtdır, balıq şorbası istəyir. Bəlkə, səni Kadirçaya yollayım. O Şövkətin sevdiyi lavaşadan bir neçə yarpaq giclətdiyin yerdən çıxarıb uşaqlara ver”.



Inventis vitam
juval excoluisse
per artes

Şövkət mətbəxdə höləkə-höləkə yeyəndə biz Orxanla yuxarı çıxdıq. Onu qucağıma aldım, boynundan öpdüm.

“Tərə batıbsan, – dedim. – Burana nə oldu?”

“Şövkət əminin qızıl qılıncıdır deyə, vurdu”.

“Göyərrib, – dedim, toxundum. – Ağrıyırmı? Bu Şövkət nə düşüncəsizdir? Bax, sənə nə deyəcəyəm. Sən çox ağıllısan, zərifsən. Səndən bir şey istəyəcəyəm. Eləsən, sənə Şövkətə də, kimsəyə də açmadığım bir sirr açacağam”.

“Nə?”

“Bu kağızı görürsənmi? Babanın yanına gedəcəksən. Ona göstərmədən bunu Qara əfəndinin əlinə verəcəksən. Başa düşdünmü?”

“Başa düşdüm”.

“Eləyərsənmi?”

“Nə sirr açacaqsan mənə?”

“Sən götür kağızı, – dedim. Müşk kimi iylənən boynundan bir də öpdüm. Müşkü sözgəlişi dedim. Nə vaxtdır, Xeyriyyə bu uşaqları hamama aparmır. Şövkətinki hamamdakı qadınlara qalxmağa başlayandan bəri getməyiblər. – Sirri sonra deyərəm sənə. – Öpdüm. – Sən çox ağıllısan, çox gözəlsən. Şövkət gicbəşərdi. O, anasına belə əl qaldırır”.

“Aparmayacağam, – dedi. – Qara əfəndidən qorxuram. Atamı o öldürüb”.

“Şövkət dedi, elə deyilmi? – dedim. – Tez get aşağı, çağır onu”.

Hiddətimi üzümdə gördüyündən, qorxuyla qucağımdan düşüb qaçdı. Çanağın Şövkətin başında çatlayacağını sezdüyündən, bəlkə, bir az məmnun idi də. Bir az sonra ikisi də pörtmüş halda gəldilər. Şövkətin bir əlində lavaşa, o birində qılnc.

“Qardaşına Qara əfəndinin atanızı öldürdüyünü demişən. Bir daha bu evdə belə bir şey söylənməyəcək. Qara əfəndini sevəcəksiniz, sayacaqsınız. Aydın oldumu? Bütün ömrünüzü atasız keçirməyəcəksiniz”.

“Mən onu istəmirəm. Mən bizim evə, Hasan əminin evinə qayıdar, atamı gözləyərəm”, – Şövkət kobudluqla dilləndi. Bir anlığa elə hirsləndim ki, ona qapaz vurdum. Qılınclı hələ atmamışdı, əlindən düşdü.

“Atamı istəyirəm”, – ağlaya-ağlaya dedi.

Amma mən ondan daha bərk ağlayırdım.

“Artıq atanız yoxdur, qayıtmayacaq, – ağlaya-ağlaya dedim, – atasız qaldınız, başa düşdünüzmü, yaramazlar”. Elə ağladım ki, içəridə eşidəcəklərindən qorxdum.

“Biz yaramaz deyilik”, – Şövkət ağlaya-ağlaya dedi. Uzun-uzadı, yana-yana ağladıq. Bir müddət sonra ağlamaq ürəyimi yumşaldıb, məni yaxşı insan elədiyi üçün ağladığımı hiss elədim. Ağlaya-ağlaya uşaqlarla birlikdə qucaqlaşib, döşəyin üstünə uzandım. Şövkət başını bərk-bərk döşlərimin arasına soxmuşdu. Bəzən bu cür, mənə möhkəm sıxılanda yatmadığımı hiss eləyirdim. Onlarla birlikdə mən də yatardım, amma fikrim aşağıda idi. Dadlı bişmiş turunc qoxusu gəlirdi. Birdən sıçrayıb, elə gurultu qopardım ki, uşaqlar oyandılar.

“Gedin, aşağıda Xeyriyyə sizin qarnınızı doyursun”.

Otaqda tək idim. Qar yağmağa başlamışdı. “Allahım, mənə kömək elə!” – deyə yalvardım, sonra Quran-i Kərimi açdım və Ali İmran surəsindən savaşda Allah tərəfindən öldürülənlərin Allahın yanına getdiyini bir daha oxuyub, rəhmətlik ərimə görə qəlbimi rahatladım. Atam Qaraya padşahımızın hələ bitməmiş rəsminimi göstərmişdi? Bu rəsm o qədər inandırıcı olacağını söyləyirdi ki, rəsmə baxan padşahımızın gözlərinin içinə, doğrudan, baxmağa çalışanların başına gəlirdi kimi, qorxub gözlərini qaçıracadı.

Orxanı yanıma çağırıdım, qucağıma almadan başından, yanaqlarından uzun-uzadı öpdüm. “İndi qorxub-eləmədən, babana da qəti göstərmədən həmin bu kağızı Qaraya verəcəksən. Aydın oldumu?”

“Dişim laxlayır”.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

“Qayıdanda istəsən, çəkərəm, – dedim. – Ona yaxınlaşarsan, o da təəccüblənib səni qucaqlayar. Onda kağızı yavaşca əlinə verərsən. Aydın oldumu?”

“Qorxuram”.

“Qorxacaq bir şey yoxdur. Qara olmasa, bilirsənmi, əvəzinə sənə kim ata olmaq istəyir? Hasan əmi! Hasan əminin atan olmasını istəyirsənmi?”

“İstəmirəm”.

“Onda, haydı, mənim gözəl, ağıllı Orxanım, – dedim, – sonra bax, mən də hirsələnəcəyəm... Ağlasan, daha da hirsələnərəm”.

Ümitsizliklə, çəkinə-çəkinə uzatdığı balaca əlinə məktubu bir neçə qat eləyib sığışdırdım. Allahım, hamısı bu yetimlərin ortada qalmamasına görədir, kömək elə. Əlindən tutub qapının ağzına gətirdim. Eşikdə yenə də mənə qorxuyla baxdı.

Küncümə qayıdıb deşikdən çəkingən addımlarla dəhlizə keçdiyini, atamla Qaraya yaxınlaşdığını, dayandığını, bir anlığa çarəsizliklə eləcə qaldığını, arxasında məni axtara-axtara deşiyə baxış fırlatdığını gördüm. Ağlamağa başladı. Amma son cəhdlə özünü Qaranın qucağına atmağı da bacardı. Uşaqlarıma ata olmağa haqqı çatacaq qədər başı işlədiyindən, Qara qucağında niyə ağladığını bilmədiyi Orxanı görəndə tələşə düşmədi, uşağın ovcunun içini yoxladı.

Atamın heyrtli baxışları altında Orxan geri qayıdar-qayıtmaz qaçıb onu qucağıma aldım, uzun-uzadı öpdüm, aşağı, mətbəxə düşürdüm, ağzını o sevdiyi quru üzümlərlə doldurdum və dedim:

“Xeyriyyə, sən uşaqları da götür, Kadirğa limanına gedin, Kostanın yerindən atam üçün şorbalıq kefal alın. Al bu iyirmi axçanı, balıqdan artana Orxana sapsarı əncir və qızılıcıq qurusu alarsınız. Şövkətə də ləbləbi və üzüm şirəsi sucuğu al. Axşam azanına qədər istədikləri kimi gəzdir, amma fikir ver, üşüməsinlər”.

Hamısı geyinib çıxandan sonra evin sükutu xoşuma gəldi. Yuxarı qalxdım, qaynımın düzəltdiyi, ərimin mənə hədiyyə

verdiyi aynanı gizlətdiyim yerdən, naftalin qoxuyan yastıq üzləri arasından çıxarıb asdım. Uzaqdan qarşısına keçib baxanda çox astaca qımıldansam, bütün bədənimi hissə-hissə aynada görə bilirdim. Qırmızı ipəkdən koftam yaxşı dururdu, ancaq anamın öz cehiz sandığından çıxardığı göy köynəyin də əynimdə olmasını istəyirdim. Sandıqdan nənəmin öz əliylə çiçək işlədiyi açıq-yaşıl rəngli xırqəni də çıxarıb geyindim, amma olmadı. Göy köynəyi geyəndə üşüdüm, titrədim, mənimlə birlikdə şamın alovu da ehmalca titrədi. Əlbəttə, ən üstdən içi tülkü xəzindən qızıl fəracəmi geyinəcəkdim, amma son anda fikrimdən daşındım, dəhlizi səssizcə keçib anamın verdiyi əməlli-başlı gen və uzun o, səma rəngli fəracəni sandıqdan çıxarıb geyindim. Amma həmin vaxt qapıdan səsləri eşidəndə bir anlığa təlaşa düşdüm. Qara gedir! Tez anamın köhnə fəracəsini soyundum, xəzli qızılı fəracəni geyindim: döşlərimi sıxırdı, amma xoşum gəldi. Ən yumşaq, ən ağ rübəndi taxdım, üzümə əməlli-başlı endirdim.

Təbii, hələ Qara əfəndi çıxmamışdı, həyəcədən yanılmışdım. İndi çıxsam, atama uşaqlarla balıq almağa getdiyimi deyərəm. Pilləkənləri pişik kimi endim.

Qapını ehmalca, ruh kimi örttdüm. Həyəti səssizcə keçdim, küçəyə çıxanda bir anlığa dayanıb geri yanıma baxdım, rübəndin arxasından da, sanki, ev bizim evimizə oxşamırdı.

Küçələrdə ins-cins, pişiklər belə yox idi. Tək-tük qar səpələnirdi. Günün qəti düşmədiyi boş həyəətə titrəyə-titrəyə girdim. Çürümüş yarpaq nəm və ölüm iylənirdi, amma asılmış yəhudinin evinin içinə girər-girməz özümü evimdə hiss elədim. Burada cinlərin gecələr yığışib, ocaq yandırıb, aralarında əylənib-oynadıqlarını söyləyirlər. Boş evdə ayaq səslərini dinləmək qorxulu idi: qımıldanıb-eləmədən gözlədim. Həyətdə tərپəniş oldu, amma dərhal hər şey sükuta büründü. Yaxınlarda bir yerdə köpək hürdü; bizim məhəllənin bütün köpəklərini hürüşündən tanıyıram, amma bunu tanıya bilmədim.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Sonrakı səssizlikdə belə bir şey hiss elədim: sanki, evin içində bir başqası da vardı, o adam ayaq səslərini eşitməsin deyə, yerimdən qımıldanıb-eləmədən durdum. Küçədən danışa-danışa bir qaraltı keçdi. Xeyriyyəylə uşaqları fikirləşdim: üşüməzlər, inşallah. Ondan sonrakı səssizlikdə qəlbimi yavaş-yavaş peşmanlıq bürüdü. Qara gəlməyəcəkdi, mən xəta eləmişdim, qürurum bundan artıq qırılmadan evə qayıtmalı idim. Hasanın məni izlədiyini qorxuyla təsəvvür eləyirdim ki, həyətdə xışıltılar eşitdim. Qapı açıldı. Birdən tez yerimi dəyişdirdim. Niyə belə elədiyimi bilmirdim, amma həyətdən işıq gələn pəncərənin sağ tərəfinə keçəndə üstümə düşən işıqda Qaranın məni, atamın dediyi kimi, kölgələrin sehri içində görəcəyini başa düşdüm. Rübəndimi örtədim, ayaq səslərini dinləyə-dinləyə gözlədim.

Qara qapıdan içəri girib məni görəndə bir neçə addım atıb durdu. Beləcə, aramızda beş-altı addım bir-birimizlə baxışdıq. Deşikdən gördüyümdən daha sağlam, daha güclü idi. Sükut başladı.

“Rübəndini aç, – pıçıldayan kimi dedi: – Lütfən”.

“Mən evliyəm, ərimi gözləyirəm”.

“Rübəndini aç, – eyni səslə dedi. – Heç vaxt qayıtmayacaq”.

“Məni bura bunu demək üçün mü çağırдың?”

“Xeyr, səni görmək üçün. On iki ildir, səni düşünürəm. Rübəndini aç, canım, bir kərə görək səni”.

Rübəndimi açdım. Heç səsini çıxarmadan üzümə, gözlərimin içinə uzun-uzadı baxması xoşuma gəldi.

“Ərə getmək, uşaq sahibi olmaq səni daha da gözəlləşdirib... Üzün də xatırladığımdan bambaşqa olub”.

“Necə xatırlayırdın məni?”

“Əzabla. Çünki xatırlayanda xatırladığım şeyin sən yox, sənəin xəyalın olduğunu fikirləşirdim. Uşaqlığımızda bir-birlərinin rəsmlərini görüb aşiq olan Xosrov və Şirindən danışdığımızı xatırlayırsan, yoxmu? Şirin yaraşlıq Xosrovun rəsmini ağacın budağında ilk dəfə görəndə niyə aşiq olmurdu, aşiq

olması üçün o rəsmi üç kərə görməsi lazım gəlirdi? Sən nağıllarda hər şeyin üç kərədə yerinə yetdiyini deyirdin. Mən eşqin ilk rəsmdə alovlanmalı olduğunu deyərdim. Amma Xosrovun rəsmi onə aşıq olacaq qədər doğru kim çəkə bilərdi? Bundan heç danışmazdıq. Bu on iki il ərzində yanımda bən-zərsiz üzünün elə həqiqi rəsmi olsaydı, bəlkə də, o qədər əzab çəkməzdim”.

Bu mənada rəsmə baxıb aşıq olma qüssəsi və mənim üçün nə qədər çox dərd çəkdiyi barədə bir çox gözəl şey söylədi. O anlarda diqqətim mənə addım-addım yaxınlaşdığına yönəldiyindən, dedikləri söz-söz ağımda qalmadan, doğrudan, xatirələrim arasına qarışırdı. Onları sonra bir-bir xatırlayıb fikirləşəcəkdim. İndi dediklərinin yalnız vahiməsini içimdə hiss eləyir, ona bağlanırdım. On iki il ona əzab verdiyim üçün suçluluq duyurdum. Bu Qara nə gözəl sözlər danışan, nə yaxşı insandır! Təmiz uşaq kimidir! Bunları gözlərinin içindən oxuyurdum. Bu qədər sevməsi mənə inam verirdi.

Bir-birimizi qucaqladıq. Bu, elə xoşuma gəldi ki, günah hissi belə duymadım. Baldan da şirin çox xoş duyğuyla özümü unuttum. Onu daha bərk qucaqladım. Məni öpməsinə izin verdim, mən də onu öpdüm. Öpüşəndə, sanki, bütün aləm şirin qaranlığa qərq oldu. Hamının bir-birini bizim kimi qucaqlamasını arzuladım. Sevməyin belə bir şey olacağını, sanki, xatırlayırdım. Dilini ağzımın içinə soxdu. Tutduğum işdən elə xoşlanırdım, sanki, bizimlə birlikdə aləm bərq vuran yaxşılığa qərq olur, pislik ağıma gəlmirdi.

Bu, mənim bədbəxt hekayəmdir, indi bir gün kitabda danışılarsa, heratlı əfsanəvi nəqqaşların çəkdikləri kimi nəqş edilsə, Qarayla bir-birimizi qucaqlamağımızın necə rəsm ediləcəyini söyləyəcəyəm. Atamın mənə həyəcanla göstərdiyi möcüzə səhifələr var. Yazının axışıyla vərəqlərin dalğalanması eyni vəcddən, divar bəzəkləriylə səhifənin təzhibi eyni toxumadan olur; çərçivəni və təzhibi qanadlarıyla qıran qaranquşun təlaşıyla aşıqlərin təlaşı bir-birinə oxşayır. Bir-birinə



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

uzaqdan göz süzən, mənalı sözlərlə bir-birlərinə sitəm eləyən aşiqlər bu rəsmlərdə elə kiçik çəkilir, elə uzaqdan baxılır ki, insan bir anlığa, sanki hekayə onları yox, görüşdükləri şahənə saray və həyətinə, yarpaqları ayrı-ayrı eşqlə çəkilmiş misilsiz bağçanı, onları işıqlandıran ulduzlu, tutqun ağacları nağıl elədiyini xəyalına gətirir. Amma o rəsmlərdə nəqqaşın yalnız səmimi bir təvəkküllə çəkəcəyi rəng sisteminə və bütün rəsmi hər guşəsindən çıxan o sirli işığa yaxşı-yaxşı diqqət eləyəndə bu rəsmlərin sirrinin təsvir elədikləri eşqlə eyni materialdan ibarət olduğunu yaxşı seyrçi dərhal başa düşər. Sanki, rəsm edilən eşqlərdən rəsmə dərinədən dərin işıq sızmaqdadı. Qarayla mən bir-birimizi qucaqlayanda, inanın mənə, sanki, bütün aləmə eyni şəkildə gözəllik yayılırdı.

Şükür, belə gözəlliyin heç vaxt uzun çəkməyəcəyini başa düşəcək qədər həyat təcrübəm var. Qara əvvəl mənim iri döşlərimi ləzzətlə ovuclarına aldı. Bu, elə xoşuma gəldi ki, hər şeyi unudub gilələrini də ağzına almasını istədim. Onu istədiyi kimi eləyə bilmədi, çünki elədiyindən özü də əmin deyildi. Sanki, neylədiyini bilmirdi, amma elədiyindən daha çox istəyirdi. Beləcə bir-birimizi daha çox qucaqladıqca, aramıza qorxu və həyə girməyə başladı. Məni yanbızımdan çəkib sərtləşən qasığını qarnıma dayayanda əvvəlcə xoşum gəldi; maraqlandım, utanmadım. Özümə qürurla: “Bu qədər qucaqlayarsan, bu da belə olar”, – dedim. Sonra həddini aşanda başımı o biri yana çevirdim, amma böyüyən gözlərimi ondan ayıra bilmədim.

Çox sonra qıpçaq arvadlarının, hamamda lətifə danışan ədəbsiz arvadların belə bir anda eləməyəcəyi ədəbsizliklərlə məni zorlayanda təəccüb və qətiyyətsizliklə dartındım.

“Qaşlarını çatma, canım”, – deyə mənə yalvardı.

Ayağa qalxdım, onu itələdim, pərişan olacağına qəti fikir vermədən üstünə qışqırmağa başladım.

27. MƏNİM ADIM QARADIR

Asılmış yəhudinin evində, qaranlığın içində qaşlarını çatıb məni yamanlayan Şəkurəyə görə, bu iş, bəlkə, Tiflisdə rastlaşdığım çərkəz qızlarının, qıpçaq işvəkarlarının, karvan-saraylarda satılan yoxsul gəlinlərin, Türkmən və Əcəm dullarının, İstanbulda getdikcə yayılan sırası qəhbələrin, minqreliyalı fahişələrin, cəlvəli abazaların və erməni idbarların, genuyalı və süryani çirkinlərin, ikitərəfli qadınların, gözüdoymaz oğlanların halına uyğun gələrdi, amma Şəkurənin kinə yox. Ərəbistandakı balaca isti şəhərlərin küçələrindən Xəzər dənizi sahillərinə, Əcəm ölkəsindən Bağdadacan hər cür ucuz, səfil, “mal”la gəzə-gəzə, düşə-qalxa, mən, Şəkurənin hiddətlə təsəvvür eləyib dediklərinə görə, bəllidir ki, bütün ölçüləri itirmişdim, bəzi qadınların şərəfləri olduğunu da unutmuşdum. Deməli, eşq sözlərim də heç səmimi deyildi.

Sevgilimin bədənimi boşaldan rəngarəng sözlərini hörmətlə dinləyir, vəziyyətimdən, düşdüyüm pozğunluqdan utanmağına utanmırdım, amma iki şey də vardı ki, məni məmnun eləyirdi: 1. Çox vaxt bu vəziyyətlərdə başqa qadınlara heyvancasına elədiyim kimi, Şəkurənin hiddətinə və sözlərinə eyni cür hiddət və söz böhranı ilə cavab verməyə heç cəhd etməmişdim. 2. Şəkurənin səfərlərindən artıqlamasıyla xəbərdar olduğunu, deməli, məni fikirləşdiyimdən artıq düşündüyünü dərk eləyirdim.

İstədiyim baş tutmadığından kefinin pozulduğunu görən Şəkurə indidən mənə görə kədərlənməyə də başlamışdı.

“Məni, doğrudan, qara sevdəylə sevirsən, – özünü əfv etdirmək istəyən kimi dedi. – Şərəfli bir kişi tək özünə hakim olarsın, ciddi niyyətlər bəslədiyin qadının heysiyyətini qırmağa çalışmazdın. Mənimlə evlənmək üçün hiylələr işlədən bircə sən deyilsən. Bura gəldiyini kimsə gördümü?”

“Xeyr”.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

On iki ildir xatırlamadığım o şirin üzünü, sanki, qaranlıq gecədə bağçada gəzən kimi qapıya çevirdi və onu yandan görmək zövqünü də mənə verdi. Bir an taqqıltı olanda ikimiz də susub gözlədik, amma kimsə qapıdan girmədi. Ta on iki yaşında olanda belə məndən də artıq bildiyindən, indi Şəkurənin uğursuzluq duyğusu oyandığını xatırlayırdım.

“Burada asılmış yəhudinin xəyalı gəzir”, – dedi.

“Heç bura gəlirsənmi?”

“Cinlər, əcinnələr, xortdanlar... Bunlar ruzigarla gəlir, əşyaların içinə girir, səssizlikdən səs verirlər. Hər şey danışır. Bura gəlməyə lüzum yoxdur. Eşidirəm?”

“Şövkət mənə bura ölü pişik göstərməyə gətirdi, amma yox idi”.

“Ona atasını öldürdüyünü demisən”.

“Heç də elə demədim? Söhbət oramı çatıb? Onun atasını öldürmək yox, atası olmaq istərdim”.

“Niyə atasını öldürdüyünü dedin?”

Əvvəlcə: “Sən heç adam öldürübsənmi? – deyə soruşdu. – Ona həqiqəti, iki adam öldürdüyümü dedim”.

“Öyünmək üçünmü?”

“Həm öyünmək, həm də anasını sevdiyim uşağın gözüne girmək üçün. Çünki anasının o quldurciğazlara evdəki qənimətləri göstərüb, atalarının savaş qəhrəmanlıqlarını danışa-danışa ovutduğunu başa düşdüm”.

“Onda öyün! Çünki səni sevmirlər”.

“Şövkət sevmir, amma Orxan sevir, – sevgilimin bir yanlışını tutmağın qüruruyla dedim, – amma mən ikisinin də atası olacağam”.

Bir anlığa yarıqaranlıqda, sanki, aramızdan, vücutsuz bir şeyin kölgəsi keçdi tələş, titrəyişlə titrədik. Özümü ələ alanda Şəkurə kəsik hıçqırıqlarla ağlayırdı.

“Bədbəxt ərimin bir qardaşı var: Hasan. Ərimin qayıtmasını gözləyəndə iki il onunla və qayınatamla eyni evdə yaşadıq. Mənə aşiq oldu. İndi bəzi şeylərdən şübhələnib, mənim

başqasıyla – bəlkə də, səninlə – evlənəcəyimi güman eləyib qudurub. Mənə xəbər göndərüb, zorla geriyyə, evə aparmaq istəyir. Qazının gözündə dul olmadığımıdan məni ərimə görə zorla o evə aparacaqlarını deyirlər. Hər an basqın eləyə bilirlər. Atam da qazi qərarıyla dul qalmağımı istəmir, çünki boşansam, özümə ər tapıb, onu atacağımı fikirləşir. Anam öləndən sonra tək qalanda mənim uşaqlarla onun yanına qayıtmağım atamı çox xoşbəxt elədi. Bizimlə qalarsanmı?”

“Necə?”

“Evlənsək, atamla, bizimlə qalarsanmı?”

“Bilmirəm”.

“Tez fikirləş bunu. Artıq vaxtın da olmayacaq, inan. Atam pisliklərin yaxınlaşdığını sezir, ona haqq verirəm. Hasanla adamları yeniçərilərlə evimizə basqın eləsələr, qazının da hüsuruna atamı çıxarsalar, ərimin ölüsünü gördüyünü deyərsənmi? Sən Əcəm ölkəsindən gəlirsən, inanarlar”.

“Deyərəm. Amma onu mən öldürməmişəm”.

“Yaxşı. Məni dul eləmək üçün başqa şahidlə birlikdə Əcəm ölkəsində, savaş meydanında ərimin qanlı ölüsünü gördüyünü deyərsənmi?”

“Görməmişəm, canım, amma sənə görə deyərəm”.

“Uşaqlarımı sevirsənmi?”

“Sevirəm”.

“De, nəyini sevirsən onların”.

“Şövkətin gücünü, qətiyyətini, dürüstlüyünü, aqlını, inadkarlığını sevirəm, – dedim. – Orxanın kövrək, körpə, ağıllı halını. Onların sən uşaqların olmasını sevirəm”.

Qaragözlüm bir az gülümsədi, bir az göz yaşı tökdü. Qısa müddətdə çox iş görmək istəyən adamın hesablanmış təlaşıyla başqa mövzuya keçdi:

“Atamın hazırlatdığı kitab bitməli, padşahımıza təhvil verilməlidir. Ətrafınızda dolaşan uğursuzluq yalnız bu kitab üzündəndir”.

“Zərif əfəndinin öldürülməsindən başqa nə şeytanlıq var?”



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Bu sualdan bir anlığa xoşu gəlmədi. Səmimi görünməyə çalışdığından qeyri-səmimi dedi:

“Ərzurumlu Nüsrət xoca tərəfdarları atamın kitabında dinsizlik, firənglik olduğunu yayırlar. Evimizə girib-çıxan nəqqaşlar bir-birlərini qısqanıb, hiyləmi işlədirlər? Sən onların arasına girdin, daha yaxşı bilərsən!”

“Rəhmətlik ərinin qardaşı, – dedim. – Onun bu nəqqaşlarla, atanın kitabıyla, Nüsrət xocanın tərəfdarlarıyla bir əlaqəsi varmı?”

“Əlaqəsi yoxdur, amma Hasan heç öz halında olan adam da deyil”, – dedi.

Sirli, qərribə sükut çökdü.

“Hasanla eyni evdə qalanda aranızda qaç-köç yox idimi?”

“İkiotaqlı evdə olacağı qədər”.

Çox da uzaq olmayan bir yerdən bir-iki köpək var güc-ləylə, təlaşla hürməyə də elə bu vaxt başladı.

“O qədər savaşımış, zəfərlər qazanmış, talanlar eləmiş rəhmətlik ərin səni niyə iki göz evdə qardaşıyla birlikdə qoydu”, – deyə də bilmədim, qorxa-çəkinə uşaqlıq sevgilimdən bunu soruşdum: “Ərinlə niyə evləndin?”

“Əlbəttə, bir kəsə ərə veriləcəkdim”, – dedi. Bu, doğru idi və ərini öyüb, məni kədərləndirmədən niyə onunla evləndiyini qısaca ağıllı tərzdə izah eləyirdi: “Sən getdin, gəlmədin. Bəlkə küsmək eşqin əlamətidir, amma küskün aşiq də həm sıxıcıdır, həm də heç bir gələcəyi yoxdur”. Bu da doğru idi. Amma əri olacaq quldurla evlənməsinin səbəbi deyildi. Üzündəki hiyləgər baxışdan belə Şəkurənin mən İstanbulu tərk eləyəndən qısa bir müddət sonra hamı kimi məni də unutduğunu oxumaq çətin deyildi. Bu quyruqlu yalanı mənim qəlbimi bir az da olsa, ələ almaq üçün uydurduğunu, bunun da minnətdarlıqla qəbul elənəsi gözəl niyyət əlaməti olduğunu fikirləşdim, səfərlərim vaxtı onu ağılımdan necə heç çıxara bilmədiyimi, gecələr boyu xəyalının kabus kimi, necə də mənə doğru geri gəldiyini danışmağa başladım. Bunlar başqa adama, qətiyyən,

danışa bilməyəcəyimi güman elədiyim ən gizli, ən dərin dərdlərimiz idi; tamamilə doğru idilər, amma o anda heyvətlə başa düşdüyüm kimi, səmimi də deyildilər.

Həyatda ilk dəfə dərk elədiyim bu fərqi mənasına, yəni bəzi vaxtlar həqiqəti olduğu kimi dilə gətirmənin səmimiyyətsizliyə sürükləməsinə burada girməliyəm ki, o anki hisslərim və istəklərim səhsiz başa düşülsün. Ən yaxşı nümunə, bəlkə, aralarındakı qatilin bizi narahat elədiyi nəqqaşlardan verilə bilər. Ən qüsuruz rəsm – deyək ki, at rəsmi – belə əsil atı, Allahın məxsusi nəzərdə tutduğu atı və böyük naxış ustadlarının atlarını nə qədər çox təmsil eləyərsə eləsin, onu nəqş eləyən bacarıqlı rəssamlarımızın o andakı hissləriylə üst-üstə düşməyə bilər. Nəqqaşın, ya da bizim kimi, Allahın təvazökar qullarının səmimiyyəti ortaya bacarıq və mükəmməllik vaxtında deyil, əksinə, dil yanlışlığının, xətanın, qırıqlığın və ağıllı sınıqlığın yarandığı anlarda çıxar. O anda bunları Şəkurəyə qarşı duyduğum ən güclü istəyin, onun da hiss elədiyi kimi, səfərlərim vaxtı məsələn, incə üzli, bakirə rəngli, xırda ağızlı bir Qəzvin gözəlinə duyduğum başgicəlləndirən istəkdən heç bir fərqi olmamasına baxıb, ruhdan düşən xanım əfəndilərə söyləyirdim. Şəkurəm Allah vergisi olan dərin həyat təcrübəsi və tükü-tükdən seçən dərin fəhmiylə həm ondan ötrü on iki il xalis Çin işgəncəsinə oxşayan eşq əzabları çəkməyimi, həm də onunla on iki ildən sonra ilk dəfə təkbətək qalanda iyrənc istəyini tez-tələsik doyurmaqdan başqa bir şeyi gözü görməyən səfil şəhvət düşkünü kimi davranmağımı başa düşürdü. Gözəllər gözəli Şirinin ağzını Nizami içi inci dolu hoqqaya bənzədir.

Çalışqan köpəklər yenidən bütün gücləriylə hürməyə başlayanda Şəkurə narahatlıqla: “Artıq gedək”, – dedi. Axşama vaxt olmasına baxmayaraq, qarabasmaların yəhudinin evində əməlli-başlı qərar tutduğunu onda birlikdə başa düşdük. Onu bir daha qucaqlamaq üçün bədənim öz-özünə hərəkət elədi, amma o, səkən sərçə kimi hop, yerini dəyişdirdi.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

“Mən hələ gözələmmi? Tez de”.

Dedim, dediyimə uyub necə də gözəl dinlədi.

“Qiyafəm?”

Danışdım.

“Gözəl qoxuyurammi?”

Əlbəttə, Nizaminin eşq şətrənci dediyi şeyin bu cür ədəbi oyunlarla yox, aşıqlər arasında daha altdan-altan cərəyan eləyən ruh hərəkətləriylə edildiyini Şəkurə də bilirdi.

“İndi sən nə qazanacaqsan? – deyər soruşdu. – Yetimlərimə baxa biləcəksənmi?”

İki ildən artıq çəkən dövlət və qələm sınağından, gördüyüm savaşların və cəsədlərin mənə qazandırdığı zəngin təcrübədən, parlaq gələcəyimdən söz açıb, onu qucaqladım.

“Bayaq nə gözəl qucaqlamışdıq bir-birimizi, – dedi, – indi sə hər şey ilk sehrini itirdi”.

Nə qədər səmimi olduğumu sübut etmək üçün bir də bərk-bərk qucaqladım, düz on iki il əvvəl ona çəkib verdiyim rəsmi onca il qoruyandan sonra mənə niyə Esterlə geri yolladığını soruşdum. Mənim sərəsərilərimə heyrləndiyini və qəlbinə mənə qarşı şəfqət qalxdığını gözlərində oxuyanda öpüşdük. Bu vaxt özümü başgicəlləndirici şəhvətin boyunduruğuna girən kimi yox, ikimizin də qəlbinə, köksünə, mədəsinə, hər yerinə girən güclü bir eşqin qartallar misalı qanad çırpıntılarıyla sarsılan gördüm. Sevişmək eşqi yatırtmağın ən yaxşı yolu deyilmi?

İri döşlərini əlləşdirəndə Şəkurə məni daha qətiyyətlə və ləzzətlə itələdi. Mən evlənməzdən qabaq ləkələdiyi qadınla əmin olunası evliliyi axıra çatdıracaq qədər yetkin kişi deyildim. Tələsik iş şeytan qarışacağını unudacaq qədər yüngül-beyin, xoşbəxt evliliyin nə səbir və zəhmət tələb elədiyini bilməyəcək qədər də təcrübəsizdim. Qollarımın arasından sıyrılıb çıxmışdı, kətan rübəndini endirib, qapıya doğru gedirdi. Açılan qapıdan erkən qaralan küçələrə yağan qarı görəndə burada sakit qaldığımızı – bəlkə də, asılmış yəhudinin ruhunu hürkətməmək üçün – unudub qışqırdım:

“Bundan sonra neyləyəcəyik?”

“Bilmirəm”, – eşq şətrəncinin qaydalarına uyğun olaraq dedi, köhnə həyətdə qarın tələsik örtüyü gözəl ayaq izlərini qoyub evinə getdi.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

28. QATİL DEYƏCƏKLƏR MƏNƏ

Əminəm, bu söyləyəcəyim şey sizdə də olur. İstanbulun sonsuz küçələrində qıvrıla-qıvrıla yeriyəndə, aşxanada ağzıma bir loğma badımcan yeməyi qoyanda, ya da saz üsulu kənar bəzəyin qıvrılmasına gözlərimi dikib, çox diqqətlə baxanda birdən indini keçmiş kimi yaşadığımı hiss eləyirəm. Sanki, küçədə qarı ayaqlaya-ayaqlaya yeriyəndə “küçədə qarı ayaqlaya-ayaqlaya yeriyirdim” demək istəyirəm.

Bu danışacağım ağlagəlməz şeylər həm hamımızın bildiyi indiki zamanda, həm də, sanki, keçmişdə cərəyan elədi. Axşamüstü qaranlıq çökürdü, tək-tük qar səpirdi və Əniştə əfəndinin küçəsiylə gedirdim.

Başqa bəzi gecələrin əksinə, buraya nə istədiyimi bilə-bilə, qətiyyətlə gəlmişdim. Başqa bəzi gecələrdə olduğu kimi, mən ayrı şeyləri fikirləşəndə – Teymur zamanından qalma günəş naxışlı, qızılı bəzəyi olmayan cildlərini, bir kitabdan yeddi yüz axça aldığımı anama ilk dəfə dediyimi, günahlarımı və səfehliklərimi dalğın-dalğın fikirləşəndə – ayaqlarım məni öz-özünə bu küçəyə gətirməmişdi. Bura nə elədiyimi bilə-bilə, düşünüb gəlmişdim.

Kiminsə mənə açmasından qorxduğum o iri həyət qapısını döymək üçün bir kərə toxunmağımla öz-özünə açılanda, Allahın yenə mənimlə bərabər olduğunu başa düşdüm: Əniştə əfəndinin kitabına yeni rəsmlər əlavə eləməkdən ötrü bura gəldiyim gecələr keçdiyim parıldayan daşlıqda kimsə yox idi. Sağda quyudan su içmək üçün qab, üstündə soyuqdan heç də şikayətçi görünməyən sərçə, irəlində axşam vaxtı nədənsə yanmayan ocaq, solda təkçə qonaqların atlarının bağlandığı axur – hər şey yerli-yerindədir. Axurun yanındakı açıq qapıdan içəri girib, ayaqlarımı taxta pilləkənlərə partapartla vura-vura, öskürə-öskürə yuxarı çıxdım.

Öskürəklərimə cavab gəlmədi. Yuxarıda, dəhlizin girişində ayağımdan çıxarıb qapının böyrünə düzülmüş o biri cütlərin yanına qoyduğum palçıqlı ayaqqabılarımın gurultusuna da. Bura hər gəlişimdə elədiyim kimi, qıraqdan ayaqqabı cütləri içində Şəkurənin olduğunu güman elədiyim iki dənəsini, o yaşıl və zərif şeyləri görməyəndə evdə heç kəsin olmayacağı ağlıma gəldi.

Şəkurənin uşaqlarıyla qucaqlaşib yatdığını güman elədiyim sağdakı otağa bir anda girdim. Döşəkləri, yataqları əlləşdirdim, qıraqdakı sandığı və qapağı tük kimi yüngül dolabı açıb baxdım. Otağın o yumşaq badam qoxsunun, güman ki, Şəkurənin bədəninin qoxusu olduğunu ağlıma gətirəndə qapağını açdığım yuxarı dolaba qoyulmuş yaşıl yastıq əvvəlcə sərsəm başıma, sonra da qıraqdakı mis sürəhiylə qədəhlərə toxunub düşdü. Gurultunu eşidəndə otağın qapqaranlıq olduğunu başa düşürük axı, mən soyuq olduğunu dərk elədim.

“Xeyriyyə, – içəridən Əniştə əfəndi səsləndi, – Şəkurə, hansınızdır o?”

Göz açıb yumuncaya qədər otaqdan çıxdım, dəhlizi çarpazlamasına keçdim, qış günlərində Əniştə əfəndinin kitabı üçün çalışdığımız mavi qapılı naxış otağına girdim və dedim:

“Mənəm Əniştə əfəndi, mən”.

“Sən kimsən?”

Ustad Osmanın uşaqlığımızda bizə verdiyi qondarma adların Əniştə əfəndinin bizə altdan-altdan lağ eləməsinə yaradığını başa düşdüm. Görkəmli bir kitabın son səhifəsindəki kətəbədə məğrur xəttatın eləyəcəyi kimi, “fağır, günahkar qulunuz”un ləqəbinin haradan gəldiyini, ata adımı da əhatə eləyən tam adımı ağır-ağır tələffüz eləyə-eləyə hecaladım.

“Hə? – dedi. Sonra: Hə!” – dedi.

Uşaqlığımdan eşitdiyim bir süryani rəvayətindəki ölümle qarşılaşan ahıl adamın elədiyi kimi, sonsuzluq qədər qısa müddət sükuta qərq oldu.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes.

İndi ölümdən söz açdığımıza görə, bura belə bir şey eləmək niyyəti ilə gəldiyimi ağılına gətirəniniz varsa, oxuduğu kitabı yanlış başa düşür. Belə bir niyyəti olan qapınımı döyər, ayaqqabılarını çıxarar, bıçaqsız mı gələr?

“Deməli, gəldin”, – yenə rəvayətdəki qoca kimi dedi. Amma sonra bambaşqa əhvala büründü: “Xoş gəldin, oğlum. De mənə, nə istəyirsən?”

Artıq hava əməlli-başlı qaralmışdı. Baharda açılarda çinar və nar ağacına baxan kiçik, ensiz pəncərənin bal mumuyla örtülmüş şüşəsindən otağa ancaq içərinin xətlərini seçməyə yarayacaq və çinli rəssamların xoşuna gələcək qədər işıq düşürdü, həmişəki guşəsində işıq soldan alıb, rəhlənin arxasında oturan Ənişmə əfəndinin üzünü tamam görə bilmir, onunla burada, səhərlərə qədər şam işığında, bu fırçalar, hoqqalar, qələmlər, möhrələr arasında rəsm çəkib, naxışdan söz açanda duyduğum yaxınlığı təlaşla hiss eləməyə çalışırdım. Bu yadlıq duyğusundanmı, vəsvəşələridimi, rəsm eləyəndə günah işlədiyim və bunun da şeyirdlər tərəfindən bilindiylə bağlı eyhamlarını, doğrudan, danışmaqdan birdən utanıb çəkindi-yim üçünmü, bilmirəm, ona dərdimi bir hekayəylə danışmağa o an qərar verdim.

İsfahanlı Müsəvvir¹ Şeyx Məhəmmədin hekayətini, bəlkə, siz də eşitmisiniz. Rəng seçməkdə, səhifə tərtibində, insan, heyvan və üz çəkməkdə, rəsmnin içinə şeirdə görəcəyimiz həvəslə həndəsədə görəcəyimiz gizli məntiqi yerləşdirməkdə bu nəqqaşdan üstün nəqqaş yoxdur. Gənc yaşda ustalığa çatmasından sonra bu möcüzə əlli ustad düz otuz il həm mövzu seçimində, həm yaradıcılıqda, həm də üsulda zamanın ən əlçatmaz və cəsarətli nəqqası olub. Qara qələm tərzilə Çindən monqollar vasitəsilə gələn şeytanları, buynuzlu cinləri, iri xayalı atları, yarınsan-yarıcanavar məxluqları, divləri, cinləri şeytani incə və həssas Herat rəsminə bacarıq və mətanətlə o qatıb. Portəgiz və Flanmanddan gələn gəmilərdən çıxma

¹ Müsəvvir – rəssam

portret rəsmlərinə hamıdan əvvəl o maraq göstərib, təsirlənib. Ta Çingizxan zamanına qədər gedən unudulmuş üsulları parçalanmaqda olan qədim kitablardan o tapıb, çıxarıb, canlandırıb; İskəndərin qadınlar adasında üzən çılpaq gözəllərə tamaşa eləməsi, Şirinin gecə ay işığında çimməsi kimi, şey qaldıran mövzuları hamıdan qabaq cəsarətlə o rəsm eləyib; Peyğəmbərimiz həzrətlərini atı Burakla uçanda, şahları qaşında, köpəkləri cütləşəndə, şeyxləri şərab sərxoşu olanda rəsm eləyib, bütün nəqqaşlar cəmiyyətinə o qəbul etdirə bilmişdi. Bütün bunları gizlicə-açıqca bol-bol şərab içib, nəşə çəkib, otuz il çəkən bu çalışqanlıq və həvəslə eləmişdi. Sonra yaşlaşanda sofu şeyxin müridi olub, qısa müddətdə təpədən-dırnağacan dəyişib, otuz ildə çəkdiyi rəsmlərin hamısında dinsizlik, imansızlıq olduğu qənaətinə gəlib, inkar eləyib. Sonra həyatının qalan otuz ilini də şəhər-şəhər, saray-saray, kitabxana-kitabxana gəzib, özü rəsm elədiyi kitabları şahların, padşahların xəzinələrində, kitabxanalarında axtarıb, tapıb, yox eləməyə vermişdi. Neçə illər əvvəl çəkdiyi rəsmi hansı şahın kitabxanasında tapırsa tapsın, əlləm-qəlləm eləyir, şirin dillə aldada bilmirsə, hiyləylə, kimsənin diqqətini çəkmədiyi bir ara ya kitabın öz rəsmi olan səhifəsini yırtır, ya da fürsət tapıb, öz möcüzəsinin üstünə su töküb pozurdu. Bu hekayəni nəqqaşın, rəsmin həyəcanıyla özü də bilmədən imandan çıxmasının verəcəyi əzablara misal kimi danışmışdım. Buna görə də Şeyx Məhəmmədin məhz içində özü rəsm elədiyi və bir-bir tapıb digərindən ayıra bilmədən yüzlərlə kitab olduğundan Şahzadə Abbas Mirzənin valilik elədiyi Qəzvinə çox böyük kitabxanasını yandırdığını xatırlatdım. Qorxunc yanğın vaxtı nəqqaşın özünün də əzab və peşmançılıq duyğularıyla yanıb ölməsini, sanki, özüm yaşayan kimi, şişirdə-şişirdə nağıl elədim.

“Çəkdiyimiz rəsmlərdən qorxursanmı, oğlum”, – Əniştə əfəndi şəfqətlə mənə dedi.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Otaq o qədər qaranlıq idi ki, artıq bunu mənə gülümsəyə-gülümsəyə dediyini görməyib, təxmin elədim.

“Kitabımızın gizliliyindən bir şey qalmayıb, – dedim, – bəlkə, bu, vacib deyil. Amma hər yerdə şayiələr var. Üstüörtülü şəkildə dinimizə qara yaxdığınız söylənilirmiş. Burada padşahımız həzrətlərinin istədiyi və gözlədiyi kitabı yox, öz kefimizin istədiyi kitabı, hətta padşah həzrətlərini ələ salan, Allaha inanmayan, kafirlik eləyən, gəvur ustalarını təqlid eləyən kitabı hazırladığımız danışılırmış. Kitabımızın şeytanı belə sevimli göstərdiyini deyənlər var. Aləmə küçədəki murdar köpəyin gözündən perspektivlə baxıb, at göyünüylə cameni – camenin arxada olması bəhanəsiylə – eyni böyüklükdə çəkib, dinimizə qara yaxdığımızı, camelərə gedən möminləri ələ saldığımızı söyləyirlər. Gecələr bunları fikirləşmədən yata bilmirəm”.

“Rəsmləri birlikdə çəkdik, – Əniştə əfəndi dedi, – belə şeyləri eləmək bir yana, qəlbimizdən bir kərə olsun keçirdikmi?”

“Haşa, – nümayişkaranə tərzdə dedim, – amma haradan biliblərsə, biliblər, sonuncu rəsm var, deyirlərmiş, o rəsmdə üstüörtülü tərzdə kafirlik də yox, açıq şəkildə söyüş olduğu söylənirmiş”.

“Sonuncu rəsmi sən gördün”.

“İki səhifəlik rəsm üçün böyük vərəqin mənə göstərdiyiniz ayrı-ayrı guşələrinə istədiyiniz rəsmləri istədiyiniz kimi çəkdim, – Əniştə əfəndinin təqdir eləyəcəyini umduğum ehtiyat və qətiyyətlə dedim, – amma rəsmi bütövünü görsəydim, bütün bu iyrənc iftiraları yalana çıxaranda vicdanım tamamilə təmiz olardı”.

“Nə üçün günah hiss eləyirsən? – deyə soruşdu. – Ruhunu gəmirən şey nədir? Kim səni özündən şübhəyə saldı?”

“İnsanın aylardan bəri xoşbəxtliklə rəsm elədiyi kitabın müqəddəs bildiyi şeylərə hücum elədiyindən şübhələnmək yaşaya-yaşaya cəhənnəm əzabı çəkməkdi. O sonuncu rəsmi bütöv görə biləydim”.

“Bütün dərdin budurmu? – dedi. – Bura bunun üçünmi gəlibsən?”

Birdən təlaşa düşdüm. Yazıq Zərif əfəndini mənim öldür-düyüm kimi, iyrənc bir şeyi fikirləşmək mümkündürmü?

“Padşahımızı taxtından salıb, yerinə şahzadəni keçirmək istəyənlər də bu iftiralara qoşulub, elə bu kitabı padşahımızın gizlicə dəstəklədiyini yayırlar”, – dedim.

“Bunlara neçə adam inanır? – Yorğun, bezgin ovqatla dedi. – Bir az diqqət görən və bundan başı fırlanan qəzəbli hər vaiz dinin əldən getdiyini söyləməyə başlayır. Ən müftə çörək qazanmaq yolu budur”.

Yoxsa, mənim təkcə bu şayiəni ona çatdırmaq üçünmi bura gəldiyimi fikirləşirdi?

“Yazıq mərhum Zərif əfəndi, – səsim titrəyə-titrəyə dedim, – guya, bu sonuncu rəsmi bütövlüyünü görüb, dinə qara yaxdığını başa düşdüyündən biz də onu öldürmüşük. Bunları nəqqaşxanada mənə yaxın bir bölük ağası danışdı. Şeyirdlər, kalfalar necədir, bilirsiniz, hamı dedi-qodu eləyir”.

Bu məntiqi davam etdirib, get-gedə həyəcanlanıb, hələ uzun müddət danışdım. Dediklərimin nə qədərini özüm eşit-mişdim, nə qədərini də o vaxt danışanda ağıma gətirirdim, bimirəm. Mən bu qədər dil tökəndən sonra Əniştə əfəndinin artıq o iki səhifəni mənə göstərəcəyini, məni sakitləşdirə-cəyini umurdum. Günaha batdığım ilə bağlı eyhamlarından ancaq belə xilas olacağımı niyə başa düşə bilmirdi?

Bir anlığa onu sarsıtmaq istəyib: “İnsan özü bilmədən də imansızlıq eləyən rəsm çəkə bilərmi?” – deyə cəsarətlə soruş-dum.

Cavab əvəzinə, sanki, otaqda yatan uşaq olan, məni də agah eləyən kimi, birdən çox zərif əl hərəkəti elədi və sus-dum. Az qala pıçıltıyla: “Çox qaranlıq oldu, – dedi, – bu şamı yandırmaq”.

Şamdanın mumunu manqaldan yandıranda üzündə heç adət eləmədiyim qürur görmək qəti xoşuma gəlmədi. Ya da



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

mərhəmət ifadəsi idimi? Hər şeyi başa düşmüşdümü, mənim alçaq qatilin biri olduğumu fikirləşirdimi, yoxsa məndən qorxurdumu? Birdən düşüncələrimin, elə bil, mənim nəzarətimdən çıxıb getdiyini, o anda fikirləşdiyim şeyləri sanki başqasının düşüncələri kimi, çaşqın-çaşqın izlədiyimi xatırlayıram. Yerdəki xalı: bir küncündə qurda oxşayan bir şey varmış ki, mən indiyə qədər ona fikir verməmişdim.

“Rəsmi, naxış, gözəl kitabları sevən bütün xanların, şahların, padşahların maraqlarının üç mövsümü olur, – Əniştə əfəndi dedi. – Başlangıçda cəsurdurlar, inadkar və həvəslil olurlar. Rəsmi başqalarında gördükləri üçün, sayılmaq üçün istəyirlər. Bu mövsümdə öyrənir, ikinci mövsümdə istədikləri kitabları öz kefləri üçün hazırladırlar. Rəsmlərə baxmaqdan səmimiyyətlə ləzzət almağı öyrəndiklərindən hörmətləri də olur, ölüm-lərindən sonra bu dünyada yadigar qoyacaqları kitabları da. Həyatlarının payızındasa heç bir padşah artıq bu dünyada qalacaq əbədiyyətlə maraqlanmaz. Bu dünyadakı əbədiyyətlə, bu dünyada yaşayan o biri nəsillər, nəvələrimiz tərəfindən xatırlanmağı başa düşürəm. Naxışsevər hökmdarlar bizə hazırlatdıqları, içinə adlarını saldırdıqları, bəzən öz tarixlərini yazdırdıqları kitablarla, əsasən, bu dünyada əbədiyyət əldə eləyiblər. Yaşlaşanda o biri dünyada yaxşı yer qazanmaq istəyirlər. Hamısı da rəsmnin bunun üçün əngəl olduğuna dərhal hökm verir. Məni ən çox kədərləndirən və haldan çıxaran budur. Özünü də ustad nəqqaş olan, gəncliyini öz nəqqaşxanasında keçirən Şah Təhmasib ölümə yaxınlaşanda o misilsiz nəqqaşxanasını bağladı, möcüzə rəssamlarını Təbrizdən uzaqlaşdırdı, hazırladığı kitabları dağıtdı, peşmançılıq böhranları keçirdi. Niyə hamısı rəsmnin cənnət qapısını üzlərinə bağlayacağını fikirləşir?”

“Bilirsinizmi, niyə? Çünki peyğəmbərimiz həzrətlərinin qiyamət günü rəssamların Allah tərəfindən ən sərt şəkildə cəzalandırılacaqları barədə dediyini xatırlayırlar”.

“Rəssamlar yox, – Əniştə əfəndi dedi, – müsəvvirlər”. Bu, Buxaridən hədisdir”.

“Qiyamət günü rəssamdan yaratdığı şəkllə can verməsi tələb olunacaq, – ehtiyatla dedim, – amma heç bir şeyi canlandıra bilmədiyindən cəhənnəm əzabına düçar olacaq. Unut-mayaq, rəssam, Quran-i Kərimdə Allahın sifətidi. Yaradıcı olan, olmayanı var eləyən, cansız canlandıran Allahdır. Heç kəs onunla yarışmağa cəhd eləməməlidir. Rəsm çəkənlərin onun gördüyü işi görməyə can atmaları, onun kimi yaradıcı olacaqlarını iddia eləmələri nə böyük günahdır”.

Sanki, mən də onu günahlandıran kimi, bunları sərt-sərt demişdim. Gözlərimin içinə baxdı:

“Səncə, biz bunu eləyirdikmi?”

“Qətiyyən, – deyib gülümsədim, – amma mərhum Zərif əfəndi sonuncu rəsmi tamamını görəndə elə zənn eləməyə başlayıb. Perspektiv elmiylə rəsm çəkməyin, firəng ustadlarının üsullarından yararlanmağın şeytan əməli olduğunu söyləyirmiş. Sonuncu rəsmdə firəng üsullarından istifadə eləyib adi adamın üzünü, ona baxanda rəsmə yox, həqiqi üzə baxmağı oyandıracaq formada elə rəsm eləyirmişsiniz ki, çəkdiyiniz şeyi görənlərin içindən eynən kilsələrdə olduğu kimi, rəsmə səcdə eləmək gələcəkmiş. Perspektiv rəsmi təkcə Allahın baxışından küçədəki itin baxışına endirdiyi üçün yox, öz bacarıqlarımızı gavurların bacarıq və üsuluyla qarışdırmağın da bizi saflığımızdan uzaqlaşdıracaq, onların köləsi vəziyyətinə salacaq şeytan əməli olduğunu söyləyirlərmiş”.

“Səmimi heç bir şey yoxdur, – Əniştə əfəndi dedi. – Naxışda, rəsmdə nə qədər möcüzələr yaradılsa, nə vaxt nəqqaşxanada gözlərimi yaşardacaq, tüklərimi ürpərdəcək gözəllik ortaya çıxsas, bilirəm ki, orada daha əvvəllərdən yan-yana durmamış iki eyni şey birləşib, bir yeni möcüzəni ortaya çıxarmışdı. Behzadı və bütün Əcəm rəsmiinin gözəlliyini ərəb rəsmiinin monqol-çin rəsmiylə qarışmasına borcluyduq. Şah Təhmasibin ən gözəl rəsmləri Əcəm tərzilə türkmən həssaslığını birləşdirdi. Bu gün hər kəs Hindistandakı Əkbər xanın



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

nəqqaşxanalarını danışa-danışa bitirə bilmirsə, bu, nəqqaşlarını firəng ustadlarının üsullarını götürməyə təşviq elədiyinə görədi. Doğu da Allahındır, Batı da. Allah bizi saf və qarışmamış olanın istəklərindən qorusun”.

Şamın işığında üzü nə qədər yumşaq və aydın görünürdüsə, divara düşən kölgəsi də o qədər tutqun, qorxunc idi. Dediklərini xeyli ağlabatan və doğru saymağıma baxmayaraq, ona yenə də inanmadım. Məndən şübhələndiyini bildiyimdən, mən də ondan şübhələnir, aradabir aşağıya, həyat qapısına qulaq verdiyini, özünü məndən qurtaracaq adamları gözlədiyini hiss elədim.

“Mənə İsfahanlı rəssam Şeyx Məhəmmədin içində inkar elədiyi öz rəsmləri olduğuna görə, nəhəng kitabxananı və vicdan əzabıyla özünü yandırmasını danışdın, – dedi. – Mən də sənə o əfsanənin bilmədiyən bir başqa hissəsini nağıl eləyim. Bəli, nəqqaş həyatının son otuz ilində öz rəsmlərini axtarıb. Amma səhifələrini çevirdiyi kitablarda öz rəsmlərindən çox, özündən ilhamla çəkilmiş təqlidləri görüb. Daha sonrakı illərdə isə iki nəsil rəssamın, özünün inkar elədiyi rəsmləri qəlib kimi mənimsədiklərini, o rəsmləri hafizələrinə çəkdiklərini, əzbərləmək bir yana, ruhlarının bir parçasına çevirdiklərini görüb. Şeyx Məhəmməd öz rəsmlərini tapıb məhv eləməyə çalışdıqca, gənc nəqqaşların bir çox kitabda onları heyranlıqla çoxaltdıqlarını, başqa hekayələri rəsm eləyəndə istifadə elədiklərini, hamının hafizəsinə köçürdüklerini, bütün cahana yaydıqlarını başa düşüb. Kitabdan-kitaba, rəsmdən-rəsmə illər boyu baxdıqca, başa düşürük: gözəl bir rəssam möcüzələriylə yalnız bizim ağılmızda yer tutmaqla qalmır, ən axırda hafizələrimizin mənzərəsini də dəyişdirir. Bir nəqqaşın bacarığı və rəsmləri bir kərə ruhu-muza bu qədər işləyəndən sonra da bütün aləmin gözəlliyi üçün ölçüyə çevrilir. İsfahanlı rəssam, həyatının axırında öz rəsmlərini özü tapıb yox elədikcə, çoxaldığına əmin olmaqla qalmamış, hamının dünyanı bir vaxtlar özünün gördüyü

kimi gördüyünü, öz gəncliyində çəkdiyi rəsmlərə bənzəməyən şeylərin artıq çirkin olduğunu da başa düşüb”.

Qəlbimdə artan heyranlığı, Əniştə əfəndinin xoşuna gəlmək istədiyimi gizlədə bilməyib, özümü onun ayaqlarına atdım. Əllərini öpəndə gözümdən yaş axdı və ruhumda ona Ustad Osmana ayırdığım yeri verdiyimi hiss elədim.

“Nəqqaş”, – Əniştə əfəndi özündən razı qalan adamın ədasıyla dedi, “rəsmini vicdanını dinləyə-dinləyə, inandığı qaydaların tələb elədiyi heç bir şeydən qorxmayıb çəkir. Düşmənlərinin, ağlıkəmlərin, qısqancların nə deyəcəkləri vecinə deyil”.

Amma üstü qırıqlarla və ləkələrlə örtülü əlini göz yaşları içində öpəndə Əniştə əfəndinin nəqqaş belə olmadığını fikirləşdim. Bu fikirləşdiyimdən də dərhal utandım. Sanki, başqası bu şeytani və hörmətsiz fikri ağılıma zorla yerləşdirmişdi. Üstəlik, fikirləşdiyimin doğru olduğunu siz də bilirsiniz.

“Onlardan qorxmuram, – Əniştə əfəndi dedi, – çünki ölumdən qorxmuram”.

Onlar kimdi? Dediyni başa düşən sayaq başımı tərpətdim. Amma içimdə qəzəb də qımıldandı. Əniştənin lap yanındakı qədim cildin Əl-Cəzviyyənin “Kitab-ur Ruh”u olduğunu gördüm. Ölumdən sonra Ruhun başına gələcək sərgüzəştlərdən nağıl eləyən bu kitabdan ötrü ölməyə istəkli sarsaqlar əldən gedir. Məcməyilərin içində, yazı qutusu və sandığın üstündə qələmdanların, qələmyonanların, qələm ucu düzəldənlərin, hoqqaların, qələm qutularının arasında buraya gəlməyəndən bəri bircə yeni əşya gördüm. Tunc hoqqa.

“Onlardan qorxmadığınızı sübut eləyək, – cəsarətlə dedim, – sonuncu rəsmi çıxarın, onlara göstərək”.

“Bu onların iftiralарına, ən azı ciddi qəbul olunacaq qədər qiymət verdiyimizi göstərməzmi? Qorxmalı bir şey eləmədik ki, qorxaq. Sənin bu qədər qorxuna haqq qazandıran başqa nə var?”

Ata kimi saçımı oxşadı. Yenidən gözlərimdən yaş fışqıraçağından qorxdum və onu qucaqladım.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

“Yazıq müzəhhib Zərif əfəndinin nədən öldürüldüyünü bilirəm, – həyəcanla dedim. – Zərif əfəndi sizə, kitabınıza, bizə iftira eləyib, ərzurumlu Nüsrət Xocanın adamlarını üzərimizə salacaqdı. Burada şeytana uyub, dinsizlik edildiyinə qərar verib, bunu da sağda-solda söyləməyə, kitabınız üçün çalışan digər nəqqaşları sizə qarşı qaldırmağa başlamışdı. Bunu birdən-birə niyə elədi, bilmirəm. Qısqanlıqdan ola bilər, şeytana uymuş ola bilər. Zərif əfəndinin hamımızı məhv etmək üçün necə qətiyyətli olduğunu nəqqaşlar da duyduqlar. Hamısının qorxduqlarını, eynilə mənim kimi, şübhələrə düşdüklərini təxmin eləyə bilərsiniz. Onlardan biri bir gecə yarısı Zərif əfəndinin özünü sıxışdırıb, sizə qarşı, kitabımıza, nəqşə, rəsmə, inandığımız hər şeyə qarşı qaldırdığı üçün təlaşa düşdü və o alçağı öldürüb quyuya atdı”.

“Alçaq”.

“Zərif əfəndi tinətsizdi, mayası xarab bir xain idi, – dedim, – südü xarab!” – deyə, sanki, otaqda, qarşımda olan kimi bağır-dım.

Sükut çökdü. Məndən qorxurdumu? Mən özümdən qorxurdum. Sanki, bir başqasının hiddətinin və ağılının yeline bürünmüşdüm, amma bu, gözəl idi.

“Sənin kimi və isfahanlı kimi təlaşa düşən bu nəqqaş kimdir? Kim öldürüb onu?”

“Bilmirəm”, – dedim.

Amma istədim yalan söylədiyimi də üzümdən başa düşsün. Bura gəlməklə çox xəta elədiyimi başa düşürdüm. Amma heç günah və peşmançılıq hissləri də keçirməyəcəkdim. Əniş-tə əfəndinin məndən şübhələndiyini görür, bundan zövq və güc alırdım. Dinsizlik olub-olmadığına görə yox, indi necə şey olduğuna görə, tez-tələsik maraqdan görmək istədiyim sonuncu rəsmi mənim qatil olduğumu gözəlcə başa düşsə, məndən qorxsa, ortaya çıxarıb göstərəcəyini fikirləşdim.

“O əxlaqsız kimin öldürdüyü əhəmiyyətliymi? – dedim. – Onu aradan götürən yaxşı iş tutmuş olmazmı?”

Gözlərini gözlərimin içinə dikməyi mənə cəsarət verdi. Sizdən daha yaxşı və əxlaqlı olduqlarına inanan uca adamlar sizin əvəzinizdə utananda gözlərinizin içinə elə-belə baxa bilməzlər. Bəlkə də, sizi tutub işgəncə verən cəlladlara təslim eləməyi fikirləşdiklərinə görə.

Eşikdə, həyət qapısının lap qarşısında köpəklər qudurmuş kimi, hürməyə başladı.

“Eşikdə yenə qar yağır, – dedim. – Bu axşam vaxtı camaat haradadır? Sizi niyə evdə tək-tənha qoyub getdilər? Bir şam belə yandırmayıblar”.

“Bu çox qəribədir, çox, – dedi, – bunu heç başa düşə bilmədim”.

Elə səmimi idi ki, ona büsbütün inandım, o biri nəqqaşlarla birlikdə onu elə salmağıma baxmayaraq, əslində, sevdiyimi bir daha dərinlən hiss elədim. Bir anlığa qəlbində ona qarşı hədsiz ehtiram və sevgi qalxdığını dərhal necə dərk eləyib, saçlarımı yenə həmin qarşısıalınmaz ata şəfqətiylə oxşadı, heç başa düşə bilmədim. Ustad Osmanın heratlı qədim ustadlardan qəlbinə köçürdüyü nəqşinin gələcəyi olmadığını hiss elədim. Bu elə yaramaz fikir idi ki, özümdən qorxdum. Fəlakətdən sonra hamımızda olur: son ümidlə, gülünc və səfeh görünməyə qəti fikir vermədən hər şeyin əvvəlki kimi davam eləməsi üçün yalvarırıq.

“Yenə kitabımızı çəkməyə davam eləyək, – dedim, – hər şey əvvəlki kimi davam eləsin”.

“Nəqqaşlar arasında canı var. Kitabı Qara əfəndiyə davam etdirəcəyəm”.

Onu öldürməyə görə məni təhrik eləyirdimi?

“İndi Qara haradadır? – dedim. – Qızınızla uşaqlar hardadırlar?”

Bu sözləri, sanki, ağzıma başqa qüvvənin gətirdiyini hiss eləyirdim, amma özümü saxlaya bilmirdim. Bundan sonra xoşbəxt olmaq və ümid eləmək üçün heç bir yolum qalmamışdı. Təkcə zəkali və lağlağıçı ola bilərdim, həmişə bu iki



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

sevimli cinin – zəkanın və lağlağının arxasında onlardan hürkmədən şeytanın mənə yaxınlaşan varlığını hiss eləyirdim. Eyni anda həyət qapısının eşiyindən nəhs köpəklər, sanki, qan iyi duyan kimi, çılğınlıqla ulamağa başladı. Bu anı mən xeyli əvvəldən də yaşamışdım? Çox uzaq şəhərdə, indi mənə çox uzaq gələn tarixdə, eşikdə görə bilmədiyim qar yağanda, şam işığında mənə boya qarışdırmaqla ilham verən əldən düşmüş əbləhə heç bir günahım olmadığını ağlaya-ağlaya başa salmağa çalışmışdım. Onda da eynən indi olduğu kimi, uzaqdakı həyət qapısının yanındakı köpəklər qan iyi duyan kimi, ulamağa başlamışdılar. Əniştə əfəndinin də o bürüşük və yaramaz qoca kimi əzəmətli çənəsi vardı, indi ən axırda gözlərimin içinə əziyyətsiz dikdiyi gözlərindən başa düşürdüm, məni əzib keçmək niyyəti vardı. On yaşındakı nəqqaş şeyirdlərindən qalma bu xoşagəlməz xatirəni necə yaddaşımda xətləri bilinən, amma rəngləri solğun rəsm tək canlandırıdım, indi bu anı da elə mütləq və solğun xatirə kimi yaşayırdım.

Varlığını baş nəqqaş Ustad Osmanın bizə öyrətdiyi yaddaşımdakı çalışqan nəqqaş, beləcə, mən, yerimdən qalxıb, oturmaqda olan Əniştə əfəndinin arxasından dolanıb, iş taxtasının üzərindən bəzisi misdən, bəzisi çinidən, bəzisi büllurdan tanış hoqqalar arasından o yeni, qalın və ağır tunc hoqqanı əlimə alanda, elədiklərimlə gördüklərimi, sanki, bu anda yaşadığım şey kimi yox, çox köhnə xatirə kimi, mənə aydın və soyuq rənglərlə rəsm eləyirdi. Bəzən yuxularda özümüzü qıraqdan görüb ürpərikimi, eyni ürpərtiyə əlimdə ensiz ağır şışman tunc hoqqa belə dedim:

“Şəyirdliyimdə, on yaşında olanda belə bir hoqqa görmüşdüm”.

“Üç yüz illik monqol hoqqasıdır, – Əniştə əfəndi dedi, – Qara onu düz Təbrizdən gətirib. Təkcə qırmızı üçün istifadə olunur”.

Elə onda hoqqanı bütün gücümle bu özünü bəyənen əbləhin sulanmış beyninə endirmək üçün mənə təhrik eləyən,

təbii ki, şeytan idi. Ona uymadım. Və sadələvhcəsinə ümidlə dedim:

“Zərif əfəndini mən öldürdüm”.

Niyə bunu ümidlə dediyimi başa düşürsünüz, yox? Əniş-tənin məni başa düşəcəyinə və bağışlayacağına ümid eləyirdim. Məndən qorxacağına da, mənə kömək eləyəcəyinə də.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

29. MƏN ƏNİŞTƏNİZƏM

Zərif əfəndini öldürdüyünü deyəndə otağa uzun sükut çökdi. Məni də öldürəcəyini fikirləşdim. Ürəyim xeyli müddət bərk-bərk döyündü. Bura məni öldürmək üçünmü gəlmişdi, yoxsa etiraf etmək, qorxutmaq üçünmü? Nə istədiyini özü bilirdimi? İllərdən bəri bütün bacarığını, mərifətlərini bildiyim bu misilsiz nəqqaşın qəlbinə heç bələd olmadığını başa düşüb susdum. Hələ əlində o yoğun qırmızı hoqqası arxamda dayandığını, düz ənsəmin arxasında durduğunu hiss eləyirdim, amma çevrilib üzünə baxmadım. Səssizliyimin onu narahat eləyəcəyini bildiyimdən:

“Köpəklər hələ susmayıb”, – dedim.

Beləcə, yenə susduq. Bu dəfə ölümümün, ya da bu qəfil ortaya çıxan təhlükənin mənim əlimdə, ona söyləyəcəyim şeylərdə olduğunu başa düşdüm. Onun haqqında nəqşindən və rəsminədən başqa bildiyim yeganə şey zəkali olması idi. Bu da əgər nəqqaşın əsərində özünü, ruhunu, qətiyyəni göstərməməli olduğuna inanırsınızsa, fəxr ediləcək şeydir. Yaxşı, məni bomboş evdə necə haqlamışdı? Ahıl aqlım tələm-tələsik bunları fikirləşirdi, amma həm də bu oyundan çıxmıyacaq qədər qarışıq idi. Şükürə harada idi?

“Onu mənim öldürdüyümü xeyli əvvəldən başa düşmüşdün, yox?” – deyə soruşdu.

Başə düşməmişdim, hətta mənə deyənə qədər də başə düşməmişdim. Üstəlik, indi, aqlımın bir guşəsiylə Zərif əfəndinin öldürməkdə yaxşı iş gördüyünü, bəlkə də, doğrudan, rəhmətlik təzhib ustasının yavaş-yavaş qorxuya düşüb, hamımızın başını bəlayə salacağını fikirləşirdim.

Beləcə, qəlbimdə bomboş evdə tənha qaldığım qatilə qarşı açıq-gizli minnətdarlıq yarandı.

“Onu öldürməyinə təəccüblənmirəm, – dedim. – Kitablara yaşayan, səhifələri yuxusunda görəni bizim kimiləri bu

aləmdə elə şeydən qorxur. Biz, üstəlik, daha da yasaq, daha da təhlükəli bir şeylə – müsəlman şəhərində rəsmlə məşğul oluruq. Hər nəqqaşın qəlbində eynən İsfahanlı rəssam Şeyx Məhəmməddə olduğu kimi, günah duymaq, peşman olmaq, özünü hamıdan əvvəl günahlandırmaq, peşman olub Allahdan və camaatdan əfv diləmək üçün güclü cəhd var. Kitablarımızı günahkarlar sayaq, gizli-gizli, çox vaxt da üzr istəyən kimi hazırlayırıq. Bizi dinsizlikdə günahlandıracaq xocaların, vaizlərin, qazıların, şeyxlərin hücumuna qabaqcadan boyun əyməyin, bu bitib-tükənməz günah hissəsinin nəqqaşın xəyalını həm öldürdüyünü, həm də bəslədiyini elə yaxşı bilirəm ki”.

“Yəni ağılsız Zərif əfəndini aradan götürdüyümə görə mənə günahlandırmırsan?”

“Yazıda, nəqşdə, rəsmə bizi çəkən şey elə o qorxunun içindədi. Səhərdən axşama qədər, gecələr şam işığında kor olana qədər dizlərimizin üstünə çöküb, özümüzü rəsmə və kitablara verməyimizin səbəbi yalnız pul və xeyirxahlıq yox, o biri insanların gurultusundan, insanlardan qaçmaqdı. Amma bu ehtirasın əksinə, ilhamla çəkdiyimiz rəsmi o qaçıb-gizləndiyimiz insanların da görüb, təqdir eləmələrini istəyirik. Amma əgər bizə imansız deyirlərsə! Bu, bacarıq sahibi olan həqiqi rəssama nə əzablar verir. Ona görə həqiqi rəsmə də bu heç görülməmiş, çəkilməmiş şeydə gizlidir. İlk anda hamının yaramaz olmayan, dinsizlik deyəcəyi rəsmi içindədir. Həqiqi nəqqaş ora getməli olduğunu həm bilir, həm də oradakı tənhalıqdan qorxur. Amma ömür boyu bu qorxulu əsəbi həyata kim dözə bilər? İllərlə çəkdiyi qorxulardan nəqqaş hamıdan əvvəl öz-özünü günahlandırır, canını qurtaracağını güman eləyir. Ona təkcə günahını etiraf eləyəndə inanırlar və yandırırırlar. İsfahanlı nəqqaş o işi özü gördü”.

“Sən nəqqaş deyilsən, – dedi, – mən də onu qorxduğuma görə öldürmədim”.

“İstədiyin kimi, qorxusuz rəsm eləmək istədiyinə görə öldürdün!”



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Xeyli vaxtdan bəri ilk dəfə qatilim olmaq istəyən nəqqaş çox ağıllı şey dedi:

“Bilirəm, hamısını məni ələ almaq, aldatmaq, bu vəziyyətin içindən çıxmaq üçün deyirsən”, – dedi, davam elədi: “Amma axırda dediyin doğrudur. Bunu başa düşməyini istəyirəm. Dinlə məni”.

Dönüb gözlərinin içinə baxdım. Mənimlə danışanda aramızdakı əvvəlki ədəbi büsbütün atması artıq onun baş alıb getdiyini göstərirdi. Amma hara?

“Sənə hörmətdə qüsurlarım, narahat olma, – dedi. Arxamdan qarşıma keçəndə qəhqəhə çəkdi, ancaq bunun çox acıqlı tərəfi vardı. – İndi olduğu kimi, – dedi, – ələ bir şey eləyirəm, amma onu eləyən, sanki, mən deyiləm. Sanki, içimdə qaynayan bir şey var, bütün pisliyi mənə o elətdirir. Amma ona yaman ehtiyacım var. Nəqş eləmək üçün də ələ”.

“Bunlar şeytan haqqında uydurulmuş qoca arvad dediqodularıdır”.

“Yoxsa yalanmı deyirəm?”

Məni öldürmək üçün yetərinə cəsarətli olmadığını, buna görə də məndən onu hirsləndirmək istədiyini hiss elədim. “Yalan deyirsən. Amma içində hiss elədiyini tanıya bilmirsən”.

“Xeyr, içimdəkini çox gözəl tanıyıram. Hələ ölməmiş qəbir əzabları çəkirəm – özümüz də bilmədən, sənin üzündən boğazımıza qədər günaha batdıq. İndi də mənə “daha cəsur ol” deyirsən. Sənin üzündən mən qatil oldum. Nüsrət xocanın qudurmuş köpəkləri hamımızı öldürəcək”.

Dediklərinə inanmadıqca daha çox qışqırır, əlindəki hoqqanı da qəzəblə sıxırdı. Qarlı küçədən keçənlərdən biri qışqırtılarını eşidib gələrdimi?

“Necə oldu onu öldürdün? – maraqlıdan çox vaxt qazanmaq üçün dedim. – O quyunun yanında necə qarşılaşdınız?”

“Sənin yanından çıxdığı gecə məni Zərif əfəndi özü tapdı, – heç gözləmədiyim danışmaq həvəsilə dedi, – iki səhifəlik sonuncu rəsmi gördüyünü dedi. Yayımasın deyə, onu

azdırmağa çox can atdım. Yangın yerinə apardım, quyunun yaxınlığında basdırılmış pulum var, dedim. Pulu eşidəndə inandı. Nəqqaşın pul üçün çalışdığına daha da yaxşı bir sübut ola bilməz. Buna görə də kədərlənmirəm, bacarıq sahib, sırası nəqqaş idi. Buzlu torpağı dırnaqlarıyla qazmağa hazır idi. Quyunun yanında, doğrudan, basdırılmış qızılarım olsaydı, onu öldürməyimə heç ehtiyac qalmazdı. Təzhiblərini çəkdirmək üçün özünə bir səfli seçmişən. Rəhmətliyin əli möhkəm idi, amma çəkdiyi təzhib, rəng seçimi və üslubu bayağı idi. Heç bir iz də buraxmadım. De mənə, üslub deyilən şeyin əsli nədir? İndi firənglər də, çinlilər də rəssamın bacarığının çalarından, üslubundan söz açır. Yaxşı nəqqaşın digərlərindən fərqlənən üslubu olmalıdırmı, olmamalıdırmı?”

“Yeni üslub nəqqaşın öz könlünün istəməsiylə olmaz, narahat olma”, – dedim, – “bir şahzadə olar, bir şah savaşıları udurar, sonsuz zənn edilən bir dövr bitər, bir nəqqaşxana bağlanır və oranın nəqqaşları dağılıb özlərinə başqa yurdlar, başqa kitabsevər hamilər axtararlar. Bir gün bir padşah ayrı-ayrı yerlərdən, deyək ki, Heratdan və Hələbdən gələn bu yer-siz, yurdsuz, çaşqın, bacarıqlı nəqqaşları və xəttatları öz çadırında, sarayında şəfqətlə toplayar, öz nəqqaşxanasını söylə qurar. Bir-birlərinə alışa bilməyən nəqqaşlar əvvəlcə özləri bildikləri qədim üsullarla rəsm eləsələr də, sonra eynilə küçədə yığıla-qalxa bir-birlərinə qarışan uşaqlar kimi, aralarında bəhsləşmə, çəkişmə və hesablaşma olur. İllərlə davam eləyən davalar, qısqanlıqlar, gizlinlər və rəng, naxış çalışmaları axırında ortaya çıxan yeni bir üslubdu. Çox vaxt üslubu o nəqqaşxananın ən parlaq, ən bacarıqlı nəqqaşı yaradır. Ona ən bəxti gətirən nəqqaş da deyək. Geri qalan nəqqaşlara bu üslubu sonsuza qədər təkcə təqlid eləyib, mükəmməlləşdirmək, hətta cilalamaq qalır”.

Gözlərimin içinə dik-dik baxmadan, heç gözləmədiyim qədər yumşaq ədayla, məndən dürüstlük qədər xeyirxahlıq da diləyib, az qala gənc qız kimi titrəyib soruşdu:



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

“Mənim üslubum varmı?”

Bir an gözlərindən yaş axacağını güman elədim. Var qüvvəmlə yumşaq, şəfqətli və yaxşı olmağa çalışıb, inandığımı istəklə ona söylədim:

“Az qala altmışillik ömrümdə gördüyüm ən bacarıqlı əli ən sehrli, gözü ən iti, ən möcüzə nəqqaş sənsən. Qarşımda min rəssamın qarışib qələm vurduğu bir rəsm də olsa, sənin Allah vergisi misilsiz qələminin toxunmasını dərhal seçər, tanıyaram”.

“Mən də elə fikirləşirəm, amma sən mənim bacarığımın sirrini başa düşəcək qədər ağıllı deyilsən, – dedi. – İndi məndən qorxduğun üçün yalan deyirsən. Yenə də, mənim üsullarımı yenidən başa sal”.

“Qələmin cizginin doğrusunu, sanki, sənin toxunmağı ilə yox, öz-özündən üzə çıxarır. Sən qələminin göstərdiyi şey nə doğru, nə də zarafatçıdır! Tünlük bir məclisi çəkəndə insanlar arasındakı baxışmalardan, səhifənin tərtibindən, mətnin mənasından çıxan gərginlik sən rəsminə bitib-tükənməz pıçıltıya çevrilir. Mən rəsmlərinə yenidən, dönə-dönə o pıçıltını dinləmək üçün baxıram; hər dönüşdə məkanın dəyişdiyini təbəssümlə görür, necə deyim, rəsmi yazı kimi yenidən oxumağa girişirəm. Beləcə, bu mənə təbəqələri arxa-arxaya düzüləndə firəng ustadlarının perspektivindən də uzağa gedən dərinlik çıxır”.

“Hmmm. Firəng ustadlarını burax. Yenə söylə”.

“Sən qələmin gerçəkdən elə misilsiz, elə güclüdür ki, rəsminə baxan aləmə yox, çəkdiyinə inana bilər. Beləcə, sən bacarığı ilə iman əl sağlamlıq adamı belə yoldan çıxara bildiyin kimi, bir rəsmlə ən islaholunmaz imansız da Allah yoluna gətirə bilərsən”.

“Doğrudur, amma tərifdirmi, bilmirəm. Yenə söylə”.

“Heç bir nəqqaş boyanın səviyyəsini, sirlərini sən qədər biləmməz. Ən parlaq, ən canlı, ən həqiqi rəngləri də sən hazırlayırsan”.

“Yaxşı. Başqa?”

“Sən Behzadı və bir də Mir Seyyid Əlini çıxmaqla ən böyük nəqqaş olduğunu bilirsən”.

“Doğrudur, mən bilirəm. Sən bilirsənsə, kitabı niyə mənimlə yox, o ortabab Qara əfəndiylə hazırlayırsan?”

“Onun gördüyü iş nəqqaş bacarığı belə tələb eləmir, – dedim, – bu, bir, ikincisi, o, sənin kimi qatil deyil”.

Mənə ləzzətlə gülümsədi, çünki mən də rahatlıq hissiylə gülmüşdüm. Bu kabusun əlindən belə ədayla, üslubla çıxacağıma sezirdim. Bəlkə, mövzunu mən açdığımıza görə, əlində tutduğu tunc monqol hoqqası haqqında ata-oğul kimi yox, iki həvəskar, gün görmüş qoca kimi, ləzzətli söhbət eləyirdik. Tuncun ağırlığı, hoqqanın sanbalı, boynunun dərinliyi, köhnə xəttat qamışlarının uzunluğu və qarşımda ayaq üstündə dikələndə hoqqanı xəfif-xəfif yellədikcə, səviyyəsini hiss elədiyi qırmızı mürəkkəbin sirləri... Monqollar çinli ustalardan öyrəndikləri qırmızı boyanın sirlərini Xorasana, Buxaraya, Herata aparmasaydılar, bizim İstanbulda bu rəsmləri heç çəkə bilməyəcəyimizdən danışdıq. Biz danışdıqca, sanki, boya kimi zamanın ölçüsü də dəyişir, vaxt keçdikcə keçirdi. Niyə hələ evdə heç kəs olmamasına aqlımın bir tərəfiylə hey təəccüblənir, ağır hoqqanı yerinə qoymasını istəyirdim.

“Kitabın başa çatanda, mənim rəsm elədiklərimi görənlər bacarığımı başa düşəcəkmimi?” – deyə köhnə iş vərdislərimizin rahatlığıyla soruşdu.

“Bir gün, inşallah, bu kitabı salamatlıqla başa vursaq, padşahımız həzrətləri onu əlinə alıb elə-belə baxacaq, təbii ki, qabaqca qızıl təbəqələrin yerində istifadə olunub-olunmayacağını göz ucuyla yoxlayacaq, xasiyyətnaməyə baxan kimi, öz rəsminə tamaşa eləyib, bütün padşahların elədiyi tək, bizim misilsiz rəsmimizə yox, rəsm edilən özünə heyran olacaq, ondan sonra nə zəhmət, nə göz nuru və həvəslə həm Doğudan, həm Batıdan mənimlə yəni yaratdığımız möcüzələrə vaxt ayırıb baxsa, nə minnət! Sən də bilirsən ki, bir möcüzə olmazsa, bu çərçivə



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

vəni kimin düzəltdiyini, təzhibin kimin olduğunu, bu atı və adamı kimin çəkdiyini, qətiyyən soruşmayacaq, kitabı xəzinəyə qoyub bağlayacaq. Amma bütün istedad sahibləri kimi, biz elə yenə də bir gün o möcüzənin olacağı ümidiylə nəqş eləyirik”.

Bir az susduq. Sanki, səbir eləyirdik.

“O möcüzə nə zaman olacaq? – deyə soruşdu. – Kor olanı çəkdiyimiz bu qədər rəsm nə zaman həqiqətən dərk olunacaq. Haqqım çatan, haqqımız çatan sevgini bizə nə vaxt verəcəklər?”

“Heç vaxt!”

“Necə?”

“Heç vaxt istədiyimizi verməyəcəklər, – dedim, – gələcəkdə daha az dərk olunacaqsan”.

“Kitablar əsrlərlə qalır”, – məğrur ədayla, amma özüne də bir elə güvənmədən dedi.

“İtalyan ustalarının heç birində sənin şeirliyi, əqidən, xasiyyətin, rənglərinin saflığı və parlaqlığı yoxdur, inan mənə. Amma onların rəsmi daha inandırıcıdır, həyatın özüne daha çox oxşayır. Dünyanı bir minarənin şərəfəsindən görən kimi, perspektiv dedikləri şeyə fikir vermədən yox, o olmasa, prinsin otağının içindən, yatağı, yorğanı, masası, qaplanı, qızı və pullarıyla birlikdə rəsm eləyirlər, hər şeyi rəsm eləyirlər, bilirsən. Mən elədikləri hər şeyi qanmıram, rəsmi dünyanı, doğrudan, təqlidə can atması mənə təhqir gəlir, ağır gəlir. Amma o yeni üsullarla çəkdikləri rəsmlərin elə cazibəsi var ki! Gözün gördüyü hər şeyi gözün gördüyü kimi çəkirlər. Onlar gördüklerini rəsm eləyirlər, bizlərsə baxdığımızı. Çəkdiklərini görər-görməz dərhal başa düşürsən ki, üzünün qiyamətə qədər qalmasının yolu firənglərin üsullarından keçir. Bunun cazibəsi elə güclüdü ki, təkcə Venesyanın yox, firəng ölkələrinin bütün dərziləri, qəssabları, əsgərləri, keşişləri, baqqalları... hamı özünü elə çəkdirir. Çünki o rəsmləri bir kərə görəndə sən də özünü elə görmək, hamıdan əlahiddə, bənzərsiz, özünəxas və qəribə məxluq

olduğuna inanmaq istəyirsən. İnsanı aqlın gördüyü tək yox, yeni üsullarla, gözün gördüyü kimi rəsm eləmək bu fürsəti verir. Sonralar, bir gün hamı onlar tək rəsm eləyəcək. Rəsm deyəndə bütün cahan onların çəkdiyi şeyi başa düşəcək! Burada naxışdan heç nə baş çıxarmayan yazıq səfeh dərzi belə elə rəsmnin çəkilməsini istəyəcək ki, sırası sadələvh tək yox, çox özünəxas, bənzərsiz şəxsiyyət olduğuna burnunun cizgisinə baxıb inana bilsin”.

“Eh, onda biz də həmin rəsmi çəkərik”, – zarafatlı qatıl dedi.

“Çəkməyə! – dedim. – Firəng təqlidçisi olmaqdan nə qədər qorxduqlarını öldürdüyün Zərif əfəndi mərhumdan öyrənmədinmi? Qorxmayıb, sınaşlar da eyni qapıya çıxar. Axırda bizim üsullarımız öləcək, rənglərimiz solacaq. Kitablarımızla, rəsmlərimizlə heç kəs maraqlanmayacaq. Maraqlananlar da ya heç bir şey başa düşməyib, dodaq büzüb, “niyə perspektiv yoxdur”, deyəcəklər, ya da kitabları, qətiyyənp tapa bilməyəcəklər. Çünki laqeydliklə birlikdə kitablarımızı zaman və fəlakətlər yavaş-yavaş yeyib qurtaracaq. Cildlərindəki ərəb yapışqanlarında balıq, sümük, bal olduğundan, səhifələri yumurta və nişastayla düzəldilmiş aharla cilalandığından acgöz və arsız siçanlar səhifələri hap-hop udacaq; ağ qarışqalar, qurdlar, min bir böcəklər kitablarımızı xırt-xırt gəmirib, yox eləyəcəklər. Cildlər parçalanacaq, səhifələr qopacaq; oğrular, etinasız xidmətçilər, uşaqlar, ocaq yandıran qadınlar səhifələri, rəsmləri düşüncəsizliklə yırtacaq. Uşaq şahzadələr rəsmləri əllərindəki oyun qələmləriylə pozacaq, insanların gözlərini oyacaq, səhifələrə fırtlıqlarını siləcək, qıraqlarını qara qələmlə cızacaq; ikidə bir günah deyənlər hər şeyi qarayacaq, rəsmlərimizi yırtıb, kəsib, bəlkə də, başqa rəsmlər çəkmək, ya da oynayib əylənmək üçün istifadə eləyəcəklər. Anaları ədəbsizlik saydıqlarına görə, səhifələri cıranda ataları, böyük qardaşları otuzbir¹ çəkib qadın rəsmlərinin üzə-

¹ *Otuzbir* – narkotik maddə



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

rinə axıdacaq; səhifələr təkcə bundan yox, palçıqdan, nəmdən, pis yapışqan, tüpürçəkdən, cürbəcür iyrənc və yemək bulaşığından bir-birinə yapışacaq. Yapışan yerlərdə kifdən və kirdən ləkələr çibanlar kimi çiçək açacaq. Sonra kitablarımızı yağışlar, axan damlar, sellər, palçıq basqınları məhv eləyəcək. Suların, nəmin, böcəklərin və laqeydliyin xamıra döndərdiyi, yırım-yırtıq, dəlik-deşik, solmuş, oxunmayan səhifələrlə birlikdə qupquru möcüzə sandığın dibindən çıxan ən axırıncı, tərtəmiz kitab da, təbii ki, bir gün qəddar yanğının alovlarıyla udulub, yox olacaq. İstanbulu iyirmi ildən bir yanıb, yox olmayan məhəlləsi varmı ki, kitab qalsın. Monqolların Bağdadda yandırır-taladıqlarından daha çox kitab və kitabxananın hər üç ildən bir yox olduğu bu şəhərdə hansı nəqqaş möcüzəsinin yüz ildən artıq yaşadılacağını, bir gün rəsmlərinə baxılıb, özünün də Behzad kimi, yada salınacağını təsəvvür eləyə bilər? Təkcə bizim çəkdiklərimiz yox, əsrlərdən bəri bu aləmdə yaradılmış hər şey yanğınlarla, qurdlarla, etinasızlıqla yox olacaq. Beləcə Şirinin öz pəncərəsindən Xosrova qürurla tamaşa etməsi, Xosrovun da ay işığında çimən Şirini əməlli-başlı görməsi, bütün aşıqlərin qarşılıqlı zəriflik və nəzakətlə göz süzmələri; Rüstəmin ağ şeytanı quyunun dibində boğub öldürməsi; eşqdən ağlını itirmiş Məcnunun çöldə ağ qaplan və dağ keçisiylə yoldaşlıq eləyəndə kədərli halı; hər gecə cütləşdiyi dişi qurda gözətçilik elədiyi sürüdən bir qoyun ərnağan eləyən xain çoban köpəyinin yaxalanıb ağacdən asılması; çiçəklərlə, mələklərlə, yarpaqlı budaqlarla, quşlarla və göz yaşlarıyla vurulmuş bütün o səhifələrin qırağındakı bəzəkləri; Hafizin sehrli şeirlərini bəzəmək üçün çəkilmiş udçalanların hamısı; minlərlə, on minlərlə nəqqaş şeyirdinin gözlərini xarab eləyən, ustaları kor qoyan bütün divar bəzəkləri; qapıların üstündən, divarlardan asılmış kiçik lövhələr, rəsmindəki bir-birinə keçmiş, çərçivələrin içində gizlənmiş bütün beytlər; divar diblərində, künclərdə, altlıqlarda, ayaqaaltılarında, damların

aşağısında gizlənmiş təvazökar imzalar; aşıqləri örtən yorğanların üstündəki bütün çiçəklər; padşahımızın rəhmətlik babasının düşmən qalasına zəfərlə hücumu vaxtı qıraqda səbirlə gözləyən gəvur kəllələrinin hamısı; kafir elçisinin padşahımızın lap böyük atasının ayağını öpəndə arxada görünən, sənin də gəncliyində çəkilişində iştirak elədiyin topların, tufənglərin, çadırların hamısı; buynuzlu-buynuzsuz, quyuqlu-quyuqsuz, sivri dişli, sivri dırnaqlı bütün şeytanlar; aralarında çoxbilmiş hüt-hüt, sıçrayan sərcə, sadələvh çaylaq quşu, şair bülbül də olmaqla, növbənöv minlərlə quş; şən pişiklər, narahat köpəklər, axan buludlar, minlərcə rəsmdə təkrarlanmış xırda sevimli otlar, sadələvhlüklə kölgələnmiş qayalar, peyğəmbər səbriylə yarpaqları bir-bir çəkilmiş on minlərlə sərv, çinar və nar ağacı; Teymur zamanından, ya da Şah Təhmasib zamanından qalma saraylar, nümunə kimi tikilmiş, amma daha qədim çağların hekayələrini bəzəyən saraylar, yüz minlərlə tuğları; xırda çiçəklər üstündə, baharda çiçəkləyən ağaclar altında sərilmiş misilsiz xalının üstündə oturub, gözəl qadınlarla oğlanların çaldığı musiqini dinləyən on minlərlə hüznü şahzadə; mükəmməlliklərini son yüz ildə Səmərqənddən İstanbula qədər minlərlə nəqqaş şəyirdinin göz yaşlarıyla yediyi qapaza borclu olan bütün o möcüzəli çini və xalı rəsmləri; sənin hələ eyni həvəslə çəkdiyin o misilsiz bağçaların və çaylaqların, ağlagəlməz ölüm və savaşı məclislərinin, zərifliklə ov eləyən padşahların, eyni zərifliklə qaçan ürkək ceyranların, sənin və ölən şahların, əsir düşmüş düşmənlərin, böyük gəvur gəmilərinin, düşmən şəhərlərin, qələmindən zülmət damlar tək işıldayan bütün o parlaq qaranlıq gecələrin, ulduzlar, xəyal kimi sərvlər, qırmızıyla boyadığın eşq və ölüm rəsmlərinin hamısı, hamısı yox olacaq”.

Hoqqanı var qüvvəylə başıma endirdi.

Zərbənin gücündən qabağa doğru səndələdim. Qəti ifadə eləyə bilməyəcəyim qorxunc əzab hiss elədim. Bir anlığa, sanki, bütün aləm mənim əzabıma büründü və sapsarı oldu.

Inventas vitam
jurat excoluisse
per artes

Beynimin böyük bir qismi başıma gələnin qəsdən edildiyini dərk eləməyimə baxmayaraq, kəlləmdən yediyim zərbəylə – ya da bu zərbə üzündən – beynimin yaxşı işləməyən başqa bir qismi isə, qüssə gətirən gözəl niyyətlə qatilim olmaq istəyən çılgına: “Amandır, səhvən canımı alırsan”, – demək istəyirdi.

Tunc hoqqanı başıma bir də endirdi.

Bu dəfə bunun yanlışlıq yox, çılgınlıq, hiddət olduğunu, axırda bir də ölüm ola biləcəyini beynimin o ağılsız tərəfi də dərk elədi. Bu vəziyyətdən elə qorxdum ki, bütün gücümlə və ağılımla ulayan kimi, bağırmağa başladım. Fəryadım rəsm edilsəydi, yamyasıl olardı. Axşam qaranlığında, boş küçələrdə bu rəngi heç kəsin eşitməyəcəyini, tək-tənha olduğumu başa düşdüm.

Fəryadımdan qorxub əl saxladı. Bir anlığa göz-gözə gəldik. Göz bəbəklərinin içində dəhşətlə, həyayla birlikdə tutduğu işə alışdığını və qəbul elədiyini də gördüm. Mənim tanıdığım usta nəqqaş da deyildi, dilimi də bilməyən uzaq və iyrəncliklər eləyən yad idi. Bu da mənim o anki kimsəsizliyimi əsrlər boyu uzatdı. Bu dünyanı qucaqlayan kimi, əlindən tutmaq istədim, fayda vermədi.

Yalvardım, ya da yalvarmağımı ağılma gətirdim: “Oğlum, oğlum, öldürmə məni”. Yuxuda olan kimi, sanki, məni heç eşitmədi.

Hoqqanı başıma bir də endirdi.

Ağlım, gördüklərim, xatirələrim, gözlərim – hamısı mənim qorxum olub, bir-birinə qarışmışdı. Heç bir rəngi görmürdüm, bütün rənglərin qırmızı olduğunu başa düşmüşdüm. Qanım zənn elədiyim qırmızı mürəkkəb imiş. Əlindəki mürəkkəb hesab elədiyim şey də mənim axar qanımdı.

O an ölməyi nə qədər haqsız, insafsız, mərhəmətsiz hesab elədim. Amma qana bulaşmış ahıl başımın məni yavaş-yavaş gətirdiyi yer bura idi. Sonra tanıdım.

Xatirələrim eşikdəki qar kimi dümağıydı. Başım ağzımın içində zoqquldaya-zoqquldaya ağrıyırdı.

İndi sizə ölümümü danışacağam. Bunu, bəlkə, artıq çoxdan dərk eləmisiniz: ölüm hər şeyin sonu deyil – bu, qətidir. Amma bütün kitabların yazdığı kimi, ağlagəlməz qədər də əzab verən şeydir. Təkcə parçalanan kəlləm və beynim yox, sanki, hər yerim bir-birinin içinə girə-girə sancılarla sarsılıb yanır. Bu hüduzsuz əzaba dözmək o qədər çətin ki, sanki, beynimin bir qismi yeganə çarə kimi, onu unudub ləzzətli yuxuya dartınır.

Ölməmişdən qabaq uşaqlığımda, şəyird olanda dinlədiyim bir süryani rəvayətini xatırladım. Ahıl, tənha adam gecəyarı yuxusundan oyanır, qalxıb bir parç su içir. Parçı qoyanda görür ki, oradakı şam yoxdur. Haradadı? İçəridən ip kimi nazik işıq sızırdı. İşığa tərəf gedir, geri öz otağına girir ki, yatağında bir başqası əlində şam yatır. “Sən kimsən?” – deyər soruşur. “Ölüm”, – yad adam deyir. İxtiyar qoca sehrli sükuta bürünür. Sonra: “Deməli, gəldin”, – deyir. “Bəli”, – ölüm məmnun halda deyir. Qoca ciddiyyətlə: “Xeyr, – deyir, – sən mənim yarımçıq qalmış yuxumsan”. Yad adam əlindəki şamı bir anda üfürür, qaranlıqda hər şey yox olur. Qoca öz boş yatağına girib yuxuya gedir. Hələ iyirmi il də yaşayır.

Mənim başıma eyni şeyin gəlməyəcəyini bilirdim. Çünki başıma hoqqanı bir də endirmişdi. O qədər bərk ağrı duyurdum ki, başıma vurmağını ancaq açıq-gizli fərq eləyə bilirdim. O da, hoqqa da, şamın azacıq işıqlandırdığı otaq da indidən uzaqlara doğru öləziyib getmişdilər.

Amma yenə də yaşayırdım; bunu bu dünyadan tutub durmaq, durub qaçmaq istəyimdən, əllərimin, qollarımın qanlı başımı, üzümü qorumaq üçün elədiyi hərəkətlərdən, bir ara, elə bil, biləyinin qırağını dişləməyimdən və hoqqanın bir də üzümə dəyməsindən başa düşürdüm.

Əgər buna boğuşma deyilsə, bir az boğuşduq. Çox güclü idi, çox da coşmuşdu. Məni arxası üstə uzatdı. Dizlərini çiyinlərimin üstünə basıb, az qala yerə mıxladı, ölməkdə olan qocaya çox hörmətsiz bir dillə bəzi şeylər dedi. Bəlkə də, onu dərk



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

eləmədiyimə, dinləmədiyimə, qanlı gözlərinə baxmaqdan heç xoşum gəlmədiyinə görə hoqqanı başıma bir də vurdu. Hoqqadan sıçrayan mürəkkəbdən və deyəsən, məndən fısqıran qandan üz-gözü, üst-başı qıpqırmızı olmuşdu.

Dünyada ən axırıncı görəcəyim şeyin mənə düşməni bu adam olmasından kədərlənib gözlərimi yumdum. Dərhal sonra dadlı, yumyumşaq işıq gördüm. Bu işıq indi bütün ağrılarımı sakitləşdirəcəyini hesab elədiyim yuxu kimi, şirin və cəlbədici idi. İçində bir adam gördüm. Uşaq kimi: “Sən kim-sən?” – deyə soruşdum.

“Mən Əzrailəm”, – dedi, – adəm oğlunun bu aləmdəki səfərinə mən son qoyuram. Uşaqları analarından, arvadları ərlərindən, sevgililəri bir-birlərindən, ataları qızlarından mən ayırıram. Bu aləmdə mənimlə qarşılaşmayan canlı qalmayacaq”.

Ölümün qaçılmaz olduğunu başa düşəndə ağlamağa başladım.

Ağlamaq da məni dərindən susadırdı. Bir yandan artdıqca insanı sərsəmə çevirən əzab vardı, ora üzümün-gözümün qan içində qaldığı təlaşlı və zalım yeri idi. O biri yandasa, təlaşın və zülmün bitdiyi yer vardı, amma o yer məndən ötrü yad və qorxulu idi. Ölülər dünyasının Əzrailin məni çağırdığı o işıqlı aləm olduğunu bildiyimdən ondan qorxurdum. Amma bir yandan da məni əzab içində hayqıra-hayqıra qıvrıldan bu dünyada uzun müddət dura bilməyəcəyimi, bu qorxunc əzab və işgəncə ölkəsində mənə sakit heç bir guşə qalmadığını başa düşürəm. Bu dünyada qalmaq üçün, sanki, yaşadığca bu qorxunc əzaba qatlaşmalıydım, bu da mənim qoca vaxtımda eləyəcəyim şey deyildi. Beləcə, ölüm ərəfəsində ölməyi özüm istədim. Eyni anda da bütün həyatım boyunca baş yorub, kitablarda cavabını tapa bilmədiyim şeyin, “necə olur ki, insanların hamısının istisnasız öldükləri” sualının cavabının bu sadə istək olduğunu dərhal başa düşdüm. Ölümün məni daha da müdrikləşdirəcəyini də.

Amma yenə də uzun səfərə çıxmamışdan qabaq otağına, əşyalarına, evinə baxmamış ölə bilməyən adamın narahatlığı qəlbimi бүürüdü. Təlaşla, səbirsizliklə qızımı son kərə də görmək istədim. Bunu elə çox istədim ki, bir müddət də dişimi-dişimə sıxıb, getdikcə artan susuzluğuma qatlanıb, qızımı gözləyə biləcəyimi dərk elədim.

Beləcə gözümlün qabağındakı o ölümcül, ləzzətli işıq bir az soldu, ağlım qapılarını ölməkdə olduğum dünyanın səslərinə və taqılıtlarına açdı. Qatilimin otaqda gəzdiyini, dolabı açdığını, kağızlarımı eşələdiyini, sonuncu rəsmi qəzəblə axtardığını, tapmadığından boya dəstlərimi çalxaladığını, sandıqları, qutuları, hoqqaları, rəhləni ələk-vələk elədiyini eşidə bilirdim. Aradabir inildədiyimi, heysiz qollarım və yorğun ayaqlarımla zəif-zəif çırpındığımı da başa düşdüm, gözlədim.

Ağrım heç kəsmir, getdikcə susayır, artıq dişimi-dişimə sıxmağa dözə bilmirdim. Yenə bir müddət gözlədim.

Evə girsə, qızımın ancaq qatiliklə qarşılaşacağı onda ağlıma gəldi, amma bunu düşünmək belə istəmədim. Eyni anda qatilimin otaqdan çıxdığını hiss elədim. Hər halda, sonuncu rəsmi tapmışdı.

Həddən artıq susamışdım, amma yenə də gözlədim. Di, qızım, gözəl Şəkurəm, gəl.

Gəlmədi.

Artıq əzaba dözə bilmirdim. Qızımı görməmiş öləcəyimi dərk elədim. Bu mənə elə ağır gəldi ki, kədərdən ölmək istədim. Elə bu vaxt sol yanımda indiyə qədər heç görmədiyim bir üz peyda oldu, mərhəmətlə gülümsəyib mənə bir parç su uzatdı.

Hər şeyi unudub, suya acgözlüklə həmlə elədim.

Parçı çəkdi. “Məhəmməd Peyğəmbər yalan söyləyib de, – dedi, – onun dediklərini inkar elə”.

Şeytan idi, cavab vermədim, hətta ondan qorxmadım. Rəsm çəkməyin ona uymaq olduğuna heç vaxt inanmadı-



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

ğımdan, inamla gözlədim; qarşımdakı sonsuz səfəri və gələcəyimi fikirləşdim.

Həmin an bir az qabaq gördüyüm işıqlı mələk yaxınlaşanda iblis yox oldu. Beynimin bir tərəfi şeytanı qaçırdan bu işıqlı mələyin Əzrail olduğunu bilirdi. Amma beynimin üsyançı başqa bir tərəfi mən “Kitab-ül Əhval-ül Qiyamət”də Əzrailin minqanadlı, Doğudan Batıya uzanan və əllərində bütün dünyanı tutan mələk olmasının yazıldığını xatırladırdı.

Ağlım əməlli-başlı qarışanda işıqlar içindəki o mələk yaxınlaşıb, mənə yardım eləmək istəyən tərzdə, bəli, eynən Qəzzalinin “Dürrət-ül Fahirə”də söylədiyi kimi, şəfqətlə dedi:

“Ağzını aç, ruhun oradan çıxsın”.

“Ağzımdan bismilləh-rahmənil-rahimdən başqa bir şey çıxmaz”, – deyər ona cavab verdim.

Amma bu son bəhanə idi. Tab gətirə bilməyəcəyimi, vaxtının artıq gəldiyini dərk eləmişdim. Bir daha heç görə bilməyəcəyim qızıma bu qanlı, iyrənc bədənimə belə səfil vəziyyətdə atıb getmək məni utandırır. Məni sıxan dar paltarın içindən çıxan kimi, bu aləmdən çıxmaq istədim.

Ağzımı açdım, hər şey peyğəmbərimizin cənnəti ziyarət elədiyi Merac səfərini təsviri rəsmlərin olduğu kimi, rəngarəng oldu və bol qızıl suyu çəkən sayaq aydınlığa büründü. Gözlərimdən əzab yaşı axdı. Ciyərlərimdən, ağzımın içindən çətin nəfəs çıxdı və hər şey misilsiz sükuta cumdu. İndi ruhumun bədənimdən yavaşca ayrıldığını, Əzrailin əlində olduğunu görə bilirdim. Ruhum arı böyüklüyündə, işıq içində idi və bədənimdən çıxanda tutduğu titrəmə üzündən Əzrailin əlində civə kimi titrəyirdi. Amma ağlım onda yox, indi içinə girdiyim yepyeni aləmdə idi.

Bu qədər əzabdan sonra indi qəlbimi rahatlıq bürümüşdü, ölü olmaq, qorxduğum kimi, mənə əzab vermirdi, tam əksinə, rahatlamışdım, o anda düşdüyüm vəziyyətin əbədi, yaşayanda hiss elədiyim o daraldıcı sıxıntının da keçici bir şey olduğunu dərhal dərk eləmişdim. Artıq hər şey əsrlərlə və

əslrlərlə, lap qiyamətə qədər belə qalacaq; bundan nə şikayətçi, nə də məmnun idim. Bir vaxtlar dalbadal, sürətlə üstümə gələn hadisələr indi hüdudsuz bir məkan yaratmışdı və eyni zamanda mövcud olub yayılmışdı. Zarafatçı nəqqaşın hər guşəsində bir-biriylə əlaqəsiz başqa şey nəqş elədiyi iki səhifəlik iri rəsmlərdə olduğu kimi, indi bir çox şey eyni anda cərəyan eləyirdi.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes.

30. MƏN ŞƏKURƏYƏM

Qar elə çox yağırdı ki, rübəndimdən içəri, gözlərimə dolurdu. Çürümüş otlarla, palçıqla, qırıq budaqlarla örtülmüş həyətdə çətinliklə yeridim, amma küçəyə çıxar-çıxmaz yeyinlədim. Nə fikirləşdiyimlə maraqlandığınızı bilirəm. Qaraya nə qədər etibar eləyirəm? Onda sizə açıq bir şey söyləyim. Nə fikirləşdiyimlə mən də çox maraqlanıram. Beynimin qar-maqarışıq olduğunu başa düşürsünüz, yox. Amma yenə də indidən bunu bilirəm: həmişə olduğu kimi, başım yeməyə, uşaqlara, atama, başqa şeylərə qarışacaq, bir müddət sonra qəlbim soruşmağıma belə ehtiyac qalmadan nəyin doğru, nəyin yanlış olduğunu öz-özünə mənə pıçıldayacaq. Sabah günorta olmamış kimə ərə gedəcəyimi bilirəm.

Bir şey var ki, evə qayıtmamışdan belə sizlərlə bölüşmək istəyirəm. Xeyr, canım, indi Qaranın göstərdiyi o yoğun alətin iriliyini bir tərəfə qoyun. İstəsəniz, onu sonra danışaram. Mənim əsl dediyim Qaranın bu tələskənliyi idi. Gözünün şəhətdən başqa bir şey görmədiyini də düşünürəm. Açıq, elə də olsa, bir o qədər fərqi yoxdur. Mənim təəccübləndiyim ağılsızlığıdır! Məni hürküdüb qaçıra biləcəyi, şərəfimlə oynayıb, soyuda biləcəyi idi; hətta daha təhlükəli şeylərə şərait yaradacağı heç ağlına gəlmir! Üzündən, məhzun baxışından məni nə qədər sevdiyini, istədiyini də dərhal başa düşürəm. On iki il gözləyəndən sonra niyə təmkinli davranıb, on iki gün gözləmir?

Bilirsinizmi, mən o bacarıqsızlığa, o məhzun uşaq baxışlarına aşıq olduğumu hiss eləyirəm. Bunu ona ən acıgım tutmalı vaxtda yazığım gələndə hiss elədim. “Vay, yazıq balam”, – içimdəki səs deyirdi, – “həm bu qədər əzab çəkə bilərsən, həm də bu qədər bacarıqsızsan”. Yanlış iş görməməsi üçün onu qorumağı ürəyimdə o qədər istəyirdim ki, o məqsədə özümü qurban verə bilərdim.

Yazıq uşaqları fikirləşib addımlarımı yeyinlətdim. Yəqin, tamam göz-gözü görməyən qarın, erkən çökən qaranlığın içində xortdan kimi bir adamın üstümə gəldiyini güman elədim, başımı lap aşağı əyib sivişdim. Həyət qapısından içəri girəndə Xeyriyyəylə uşaqların hələ gəlmədiklərini dərhal başa düşdüm. Yəqin, axşam azanı hələ oxunmamışdı. Pilləkənləri çıxdım, ev turunc şərbəti qoxuyurdu; atam qaranlıq otağında idi; ayaqlarımı şaxta kəsmişdi; lampayla otağa girəndə dolabın açıldığını, yastıqların töküldüyünü, ətrafın dağıldığını görüb: “Şövkətlə Orxanın işidir”, – dedim. Evdəki səs-sizlik, həmişəki səssizlik, həmişəkinə oxşamayan səssizlik idi. Ev paltarlarını geyinəndə ağımdan qaranlıqda təkbaşına oturub bir anlığa xəyallara dalmaq keçdisə, aşağıdan, düz altımdan, mətbəxdən olmasa da, yay naxış otağından taqqıltı gəldi. Atam bu soyuqda oramı enmişdi. Amma orada lampa işığını gördüyümü xatırlamadığımı fikirləşirdim ki, bu dəfə daşlıqdan həyətə açılan qapının çırpıldığını eşitdim. Ardınca həyət qapısının lap yaxınlığından o müsibət köpəklərin xeyrsiz, nəhs hürüşmələri başlayanda şübhələndim.

“Xeyriyyə”, – qışqırdım, – “Şövkət, Orxan!..”

Üşüyürdüm. Atamın manqalı yandığından, onunla oturmaq, isinmək – artıq fikrim Qarada yox, uşaqlarımdaydı – üçün yanına getdim. Lampa əlimdə idi.

Dəhlizi keçəndə aşağıda manqalın üstünə kefal şorbasından ötrü su qoymaq barədə fikirləşirdim. Mavi qapılı otağa girdim. Hər şey darmadağın olmuşdu, dalğın-dalğın “atam da neyləyib” deyəcəkdim.

Sonra atamı orada yerdə gördüm.

Dəhşətli fəryad qopardım. Bir dəfə də qışqırdım. Sonra atamın ölüsünə baxa-baxa susdum.

Baxın, dinməzliyinizdən, soyuqqanlı halınızdan sizin belə bu otaqda olan hər şeyi çoxdan bildiyinizi başa düşürəm. Hər şeyi olmasa da, bir çox şeyləri. İndi maraqlandığınız mənim gördüklərimə münasibətim, nələr hiss elədiyimdir.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Rəsmə baxanda olduğu kimi, rəsmdəki qəhrəmanın əzabını, hekayənin o faciəli nöqtəyə gəlməsini fikirləşib nəticəyə gəlsək, sonra mənim elədiklərimə baxıb, orada, mənim yerimdə siz olsaydınız, sizin atanız belə öldürülsəydi, nə hiss eləyərdiniz – mənim kədərimi yox, bunu ləzzətlə başa düşməyə çalışacaqsınız.

Əlbəttə, axşam evə qayıtdım, bir adam atamı öldürüb. Bəli, saçımı-başımı yoldum. Bəli, hönkür-hönkür ağladım. Bəli, uşaqlığımda elədiyim kimi, bütün gücümle onu qucaqladım və qoxusunu iylədim. Bəli, qorxudan, dərddən, tənhaılıqdan uzun-uzadı titrədim. Nəfəs almadım. Bəli, gördüyümə də inanmadım, qalxıb qəddini düzəltməyi, həmişəki tək kitabları arasındakı guşəsində otuması üçün Allaha yalvardım: Qalx, ata, qalx, ölmə, di, ata, qalx, ata. Amma qan içindəki başı parça-parça olmuşdu. Kağızlarının, kitablarının cırılmasından, rəflərin, boya dəstlərinin, hoqqaların qırılıb-dağıdılmasından, döşəkçənin, rəhlələrin, yazı taxtalarının vəhşicəsinə parçalanıb, hər şeyin darmadağın edilməsindən, atamı öldürən qəzəbdən çox, otağı, hər şeyi beləcə dağıdan nifrətdən qorxdum. Artıq ağlamırdım. Yan küçədə iki adam qaranlıqda gülüşə-gülüşə keçəndə dünyanın sonsuz sükutunu beynimin içində eşidir, üzumdəki yaşı, burnumdakı fırtılgı əllərimlə silirdim. Uşaqları, həyatımızı uzun-uzadı fikirləşdim.

Sükutu dinlədim. Qaçdım. Atamın ayaqlarından tutub çəkə-çəkə dəhlizə çıxardım. Orada nədənsə bir az ağırlaşdı, amma fikir vermədən pilləkənləri endirməyə başladım. Pilləkənlərin ortasında gücüm tükənəndə oturdum, bəlkə, ağlayacaqdım, amma taqqıltıdan Xeyriyyəylə uşaqların gəldiyini güman eləyib, atamın ayaqlarını qapdım, qoltuqlarımın altına sıxıb aşağıya bu dəfə daha da yeyin endim. Elə parça-parça olmuş, elə qana batmışdı ki, əziz atamın başı pillələrə dəydikcə, bükülmüş islaq əskinin çıxardığı kimi səs çıxarırdı. Aşağıda nədənsə yüngülləşmiş bədənini çevirdim, daşlıgın üstüylə sürüyə-sürüyə bir həmlədə axurun yanından keçib, yay

naxış otağına girdim. Qapqaranlıq otağın içini görmək üçün mətbəxdəki ocağın yanına qaçdım. Geri qayıdanda atamı içəri saldığım naxış otağının da necə tar-mar edildiyini əlimdəki şamın işığında gördüm və bir anlığa dilim tutuldu.

Kim idi, bu, Allahım, hansı idi?

Beynim sürətlə işləyir, cəld bəzi şeyləri hesablayırdım. Qapısını bərk-bərk örtdüyüm darmadağın edilmiş otaqda atamı yerə qoydum. Mətbəxdən su qabı götürdüm, quyudan su gətirib, yuxarı çıxdım, yandırdığım lampanın işığında dəhlizdəki qanı, sonra da pilləkənləri sildim. Bunları çox cəld elədim. Yuxarı otağıma çıxdım, qana bulaşmış paltarlarımı soyundum, təmizlərini geyindim. Əlimdə su qabıyla əski atamın otağına girəcəkdim ki, həyət qapısının açıldığını eşitdim. Eyni anda axşam azanı da başladı. Bütün gücümü topladım, əlimdə lampa onları pilləkənlərin başında gözlədim.

“Ana, biz gəldik”, – Orxan dedi.

“Xeyriyyə! Harada qaldınız!” – Bütün gücümle qışqırdım, sanki qışqırmırdım da, pıçıldayırdım.

“Ana, biz axşam azanını keçmədik ki...” – Şövkət deyirdi.

“Sus! Babanız xəstədir, yatır”.

“Xəstədir?” – aşağıdan Xeyriyyə dedi. Amma mənim susmağımdan qəzəbimi sezdi: “Şəkurə xanım, Kostanı gözlədik. Kefal gələnə qədər də heç boş durmadan dəfnə yığdıq, uşaqların quru əncirini, qızılciq qurusunu aldım”.

Aşağıya düşüb, pıçiltıyla Xeyriyyəni danlamaq istəyirdim, amma pilləkənləri enəndə əlimdəki lampanın islaq pillələri, tələsdiyimdən silə bilmədiyim qan damllarını işıqlandıracağını fikirləşdim. Uşaqlar tappa-tupla pilləkənləri çıxdılar, ayaq-qabılarını soyundular.

“Ssss”, – onları otağımıza itələyə-itələyə dedim, – “babanız yatır, o yana getməyin”.

“Göy qapılı otaqda, manqalın yanına gedəcəyəm”, – Şövkət dedi. “Babamın yanına yox!”

“Babanız orada yatıb”, – pıçiltıyla dedim.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Amma bir anlığa duruxduqlarını da gördüm. “Babanızın canına girib, onu xəstələndirən yaramaz cinlər sizi də vursun, – dedim. – Girin otağınıza, görüm”.

İkisinin də əllərindən tutdum, qucaqlayıb yatdığımız otağımıza saldı. “Deyin görək indiyə qədər küçələrdə neyləyirdiniz?”. “Ərəb dilənçiləri gördük”, – Şövkət dedi. “Harada?” – deyə soruşdum. – Bayraqları vardımı?”. “Yoxuşda. Xeyriyyəyə bir limon verdilər. Xeyriyyə onlara pul verdi. Üst-başlarını qar basmışdı”. “Başqa?” “Meydanda nişana ox atırdılar”. “Bu qarda?” – dedim. “Ana, mən üşüdüm”, – Şövkət dedi, “göy qapılı otağa gedəcəyəm”. “Bu otaqdan eşiyə çıxmayacaqsınız, – dedim, – yoxsa ölərsiniz. Mən indi manqalı sizin yanınıza gətirərəm”. “Niyə ölməliyik?” – Şövkət dedi. “Sizə bir şey danışacağam, – dedim, – amma heç kəsə deməyəcəksiniz, aydın oldumu?” Deməyəcəklərinə söz verdilər. “Siz küçədə olanda, bura çox uzaqdan, bir məmləkətdən rəngi qaçıb ölmüş dümağ bir adam gəldi, babanızla söhbət elədi. Ola bilsin, o, cin imiş”. Cinin haradan gəldiyini soruşdular. “Nəhrin o biri tərəfindən”, – dedim. “Atamın olduğu yerdənmidi?” – Şövkət dedi. “Hə, oradan, – dedim. – Cin babanızın kitablarındakı rəsmlərə baxmaq üçün gəlmiş. O rəsmlərə baxan günahkar dərhal ölmüş”.

Sükut çökdü.

“Bax, mən aşağıya, Xeyriyyənin yanına gedirəm, – dedim. – Manqalı da bura gətirəcəyəm, yemək məcməyisini də. Ehtiyatlı olun, otaqdan eşiyə çıxmağı ağılınıza gətirməyin, ölərsiniz. Çünki cin hələ evin içindədi”. “Ana, ana, getmə”, – Orxan dedi. Şövkətə sarı döndüm: “Qardaşına sən cavabdehsən, – dedim. – Eşiyə çıxarsınız, cin vurmasa, sizi mən öldürürəm”. Onlara qapaz vurmazdan əvvəl elədiyim o qorxunc görkəmi aldım: “İndi dua eləyin ki, xəstə babanız ölməsin. Yaxşı olsanız, Allah dualarınızı qəbul eləyər. Kimsə də sizə toxunmaz”.

Tutduqları işə bir o qədər də can yandırmadan dua etməyə başladılar. Aşağıya endim.

“Kimsə turunc şərbətini dağıdıb, – Xeyriyyə dedi, – pişik desəm, gücü çatmaz, köpək içəri girməz...”

Birdən üzümdəki dəhşəti görüb dayandı: “Xeyir ola, – dedi. – Nə olub? Atan əfəndiyə bir şeymi olub?”

“Öldü”.

Fəryad qopartdı. Əlindəki bıçağı və soğanı taxtanın üstünə elə çırpdı ki, doğradığı kefal sıçradı. Eyni anda ikimiz də sol əlindəki qanın kefalından yox, ilk fəryadda kəsdiyi şəhadət barmağından axdığını gördük. Qaç-qaç yuxarı çıxdım, üzbəüz otaqda tülbənd parçası axtaranda gördüm, uşaqların otağından səs-küy gəlir. Əlimdə cırdığım qumaş parçası otağa girdim. Şövkət Orxanın üstünə çıxıb dizləriylə çiyinlərini sıxmışdı, onu boğurdu.

“Siz neyləyirsiniz?” – bütün gücümle qışqırdım.

“Orxan otaqdan çıxırdı”, – Şövkət dedi.

“Yalandır, – Orxan dedi. – Şövkət qapını açmışdı, çıxma, dedim”. Ağlamağa başladı.

“Sakit durmasanız, ikinizi də öldürərəm”.

“Ana, getmə”, – Orxan deyirdi.

Aşağıda Xeyriyyənin barmağını sarıyıb qanı kəsdik. Atamın öz əcəliylə ölmədiyini deyəndə qorxub, “Allahım, bizi qoru” duaları elədi, kəsilmiş barmağına baxıb ağladı. Atamı gözlərini ova-ova ağladığı qədər sevirdimi, ya da sevdiyi qədər ağlayırdımı? Yuxarı çıxıb, atama baxmaq istədi.

“Yuxarıda deyil, – dedim, arxa otaqdadır”.

Üzümə şübhəylə baxdı. Amma mənim gedib baxa bilmə-yəcəyimi başa düşəndə qorxu marağına və istəyinə də üstün gəlmədi. Lampanı götürüb getdi. Durduğum yerdən, mətbəxin girişindən daşlıqla dörd-beş addım gedib, otağın qapısını hörmətlə, qayğıyla yavaşca itələdiyini, əlindəki lampanın işığında darmadağın olmuş otağa baxdığını gördüm. Atamı əvvəlcə görə bilmədi, lampanı daha da yuxarı qaldırıb, böyük otağın küncələrini işıqlandırmağa çalışdı.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

“Aah!” – deyə sonra qışqırdı. Atamı qoyduğum yerdə, qapının lap yanında görmüşdü. Qımıldanıb-eləmədən atama baxdı. Kölgəsi daşlığın üzərində və axurun divarında heç tər-pən-mirdi. O baxanda mən də onun nə gördüyünü təsəvvü-rümə gətirdim. Geri qayıdıb gələndə ağlamırdı. Deyəcək-lərini beyninin bir guşəsinə bərk-bərk yerləşdirəcək qədər özündə olduğunu görəndə sevindim.

“İndi məni dinlə, Xeyriyyə, – dedim. Əlimin öz-özünə qapıb götürdüyü balıqlı bıçağı yelləyə-yelləyə danışdırdım. – Yuxarı qat da alt-üst edilib, mənhus, iblis ora da girib, hər şeyi qırıb-töküb, bütün künc-bucağı eşik-eşik eləyib. Atamın başını, üzü-nü orada parçalayıb, orada öldürüb. Uşaqlar görməsin, sən də başdan qorxmayasan deyə, atamı mən aşağı endirdim. Sizin dalınızca mən də çıxmışdım. Atam evdə tək idi”.

“Bilmirdim, – peşmançılıqla dedi. – Harda idin?”

Bir az susdum, istədim susduğumu yaxşı-yaxşı başa düş-sün. Sonra “Qarayla idim, – dedim. – Asılmış yəhudinin evin-də Qarayla tapışdıq. Amma bunu heç kəsə deməyəcəksən. Atamın öldürüldüyünü də hələlik heç kəsə deməyəcəksən”.

“Onu kim öldürdü?”

Doğrudan, sadələvh idimi, yoxsa məni sıxışdırmaq üçünmü belə eləyirdi.

“Bilsəm, öldüyünü də gizlətməzdim, – dedim. – Bilmi-rəm. Sən bilirsənmi?”

“Mən nə bilim, – dedi. – İndi biz neyləyəcəyik?”

“Heç bir şey olmamış kimi hərəkət eləyəcəksən”, – dedim. Qışqıra-qışqıra ağlamaq istəyirdim, amma susdum. İkimiz də bir az susduq.

Keyli sonra: “İndi balığın başını burax, – dedim, – uşaq-lara həmin süfrəni aç”.

Sızıldayıb ağlamağa başlayanda onu qucaqladım, bir-birimizi bərk-bərk qucaqladıq. Bir anlığa tək-cə özümə, uşaq-lara yox, hamımıza ürəyim yana-yana onu sevdim. O biri tərəf-dən də şübhə qurdu içimdə ehmalca qımıldandı, atam qətlə

yetiriləndə harada olduğumu siz bilirsiniz. Xeyriyyəylə uşaqları mənim uzaqlaşdırdığımı, amma bunu başqa niyyətlə elədiyimi, təsadüflərin üst-üstə gəldiyini bilirsiniz... Amma Xeyriyyə bilirmi? Ona başa salsam, başa düşərmi, başa düşəcəkmimi? Həm başa düşəcək, həm şübhələnəcək. Onu daha da bərk-bərk qucaqladım; amma bunu da hiyləmin üstünü örtmək üçün elədiyimi cariyə ağıyla fikirləşəcəyini ağıma gətirməyə başlayanda, sanki, özümü onu aldadan kimi hiss elədim. Atam burada öldürüləndə mən Qarayla görüşüb, onunla sevişirdim. Bu fikri təkcə Xeyriyyə yürütsə, o qədər günah duymazdım, amma bilirəm, siz də elə fikirləşirsiniz. Hətta etiraf eləyin, sizdən bəzi şeylər gizlətdiyimi də güman eləyirsiniz. Nə qədər bədbəxtəm! Nə qədər bəxtsizəm! Beləcə, mən ağlamağa başlayanda Xeyriyyə də ağladı və bir-birimizi qucaqladıq.

Yuxarı otaqda açdığımız süfrədə qarnımı doyuran kimi elədim. Arada: “Babanıza baş çəkim”, – deyə çıxıb içəridə göz yaşı tökürdüm. Əməlli-başlı şübhələndiklərindən yeməkdən sonra uşaqlar yatağa girəndə lap yanıma gəldilər, mənə qısıldılar. Uzun müddət cinin qorxsundan yata da bilmədilər. “Taqılı var, eşitdinmi?” – deyə dikəlib qalxdılar. Rahatlanıb yata bilsinlər deyə, onlara eşq hekayəsi nağıl elədim. Bilirsiniz, qaranlıqda sözlər qanadlanır.

“Ana, heç kəsə ərə getməyəcəksən, yox?” – Şövkət dedi.

“İndi qulaq as, – dedim. – Bir şahzadə varmış, gözəllər gözəli bir qıza uzaqdan aşiq olubmuş. Bu, necə olub? Gözəllər gözəlinin özündən qabaq rəsmi görüb, ondan da aşiq olub”.

Bədbəxtlik və kədər vaxtlarında elədiyim kimi, hekayəti daha əvvəlcədən bildiyim bir şey tək yox, o anda qəlbimdən gələn kimi uydurub danışdım. Qəlbimdən keçənlərin, xatirələrimin və əzablarımın rəngləriylə uydurub danışdım. Qəlbimdən keçənlərin, xatirələrimin və əzablarımın rəngləriylə uydurduğumdan, danışdıqlarım bir növ öz başıma gələnlərə oxşayan naxış kim idi.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artem

Uşaqların ikisi də yuxuya gedəndən sonra isti yataqdan çıxıb, Xeyriyyəylə birlikdə iyrənc iblisin darmadağın elədiyi əşyaları yığdıq. Didik-didik edilmiş sandıqları, kitabları, qumaşları, fırladıb atılmış, qırılmış fincanları, çanaq köynəyi, hoqqaları, parçalanmış rəhləni, boya qutularını, nifrətlə cırılıb atılmış kağızları, səhifələri bir-bir əlimizə alanda ikimizdən birimiz aradabir işini buraxıb ağlayırdı. Sanki, atamın ölümündən çox otaqların, əşyaların bu qədər alt-üst edilməsinə, məhrəmiyyətimizə beləcə, vəhşicəsinə qəsd edilməsinə kədər-lənirdik. Sevdikləri ölən insanların öz təcrübəmdən bildiyim xasiyyətləri, evlərində ondan qalan hər şeyin əvvəlki kimi qalmasına baxıb təsəlli tapmaları və pərdələrin, örtüklərin, gün işığının həmişəki kimi görünməsinə dərk eləyib, Əzrailin sevdikləri insanı çoxdan götürüb apardığına hərdənbir inanmamalarıdı. Atamın səbir və eşqlə baxdığı, qapılarını, künc-lərini vasvasılıqla naxışlatdırdığı evin mərhəmətsizcəsinə tar-mar edilməsi, bizə nə belə bir təsəlli, nə də təsəvvür qoy-duğundan, bu işi eləyən cəhənnəmliyin qəddarlığını xatırladıb, bizi də qorxudurdu.

Mənim istəyimlə aşağı enib, quyudan təzə su çəkib, abdəst alandan sonra rəhmətlik atamın ümiddən və ölümündən eyni vaxtda bəhs elədiyindən çox sevdiyini dediyi Əl-i-İmran surə-sini ən çox sevdiyi Herat cildli Quran-i Kərimdən oxuyanda, məsələn, ikimiz də bir anlığa həyət qapısının cırıldadığını qorxuyla eşitdik, amma arxası gəlmədi. Gecəyarısı həyət qapısının sürgüsünü yoxlayıb, arxasına atamın yaz səhərlərində quyudan özü çəkdiyi suyla suladığı reyhan saxsısını birlikdə qoyandan sonra evə girəndə özümüz götürdüyümüz lampaların uzatdığı kölgələrimizi bir anlığa başqasındakı sandıq. Ən çox da əcəliylə öldüyünü qəbul eləməkdən başqa bir çarəm qalmadığından, atamın qana batmış üzünü yuyub pal-tarını dinməzcə dəyişdirəndə – Xeyriyyə: “Qolunu altından sal”, – deyə pıçıldamışdı – bir növ səssiz ibadət kimi, qəlbi-mizi bürüyən dəhşətlə qorxmışduq.

Atamın qana batmış paltarını, alt geyimlərini soyunduranda bizdə heyrət və heyranlıq doğuran şey qaranlıq otaqda üstünə düşən şam işığında alnındakı həyat dolu, ağtəhər rəng idi: ikimiz də daha təhdidkar bir şeydən hələ aradabir titrəyib qorxduğumuzdan, atamın qırıqlar və yaralarla örtülmüş çıpaq bədəninin sərbəstcə uzanmasına baxmaqdan, ona tamaşa eləməkdən heç çəkinmirdik. Xeyriyyə yuxarıya alt paltarını, yaşıl ipək köynəyini götürməyə gedəndə bir anlığa özümü saxlaya bilməyib, yazıq atamın orasına baxdım və hərəkətimdən çox utandım. Tərtəmiz geyindirəndən, boyundakı, üzündəki, saçındakı qanı diqqətlə təmizləyəndən sonra bütün gücümle qucaqladım, burnumu saqqalının içinə soxub doyunca iylədim və uzun-uzadı ağladım.

Məni vicdansız, hətta günahkar bilənlər üçün iki kərə də ağladığımı deyirəm. *1. Yuxarı otağı uşaqların olub-keçəni bilməyəcəkləri vəziyyətə gətirəndə, balıqqulağından möhrəni uşaqlığımdan qalma vərdişlə qulağıma söykəyib, dənizin səsinin əməlli-başlı zəiflədiyini hiss eləyəndə. 2. Son iyirmi ildə atam hey üstündə oturduğundan, az qala qıçının bir parçası olan qırmızı məxmər döşəkçənin parçalandığını görəndə.*

Ələ gəlməyəni hasardan eşiyə atıb, evdə hər şeyi əvvəlki halına gətirəndə Xeyriyyənin bu gecə yatağını bizim otağımızda salmaq istəyini rəhmsizcəsinə rədd elədim. Ona: “Uşaqlar səhər şübhələnməsinlər”, – dedim. Amma düzü, uşaqlarımla tək qalmaq və Xeyriyyəni cəzalandırmaq istədiyim üçün belə elədim. Yatağa girdim, xeyli müddət yuxuya gedə bilmədim. Başıma gələn şeyin qorxuncluğunu fikirləşdiyimə görə yox, başıma gələ biləcək şeyləri hesabladığıma görə.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

31. MƏNİM ADIM QIRMIZIDIR

“Şahnamə” şairi Firdovsi Qəznəyə gəlib. Sultan Mahmudun şairləri tərəfindən səhralı kimi, alçaldılardan sonra ilk üç misrası çox çətin qafiyəylə bitən dördlüyün heç kəsin tamamlaya bilmədiyi son misrasını söyləyəndə mən orada, Firdovsinin kaftanının üstündə idim. “Şahnamə”nin əfsanəvi qəhrəmanını Rüstəm yoxa çıxmış atının ardınca uzaq ölkələrə gedəndə sadəğinin üzərində, əfsanəvi divi misilsiz qılıncıyla ikiye böləndə axan qanın içində, qonağı qaldığı şahın gözəl qızıyla gecəni sevişə-sevişə keçirəndə yorğanın qırıqları arasında idim. Hər yerdə idim və hər yerdəyəm. Tur qardaşı İrəcin başını namərdcəsinə kəsəndə, rəyalar qədər gözəl əfsanəvi ordular bozqırda bir-birlərinə qarışanda, İskəndərin başına gün vurduğundan, gözəl burnundan axan qanı işıldayanda mən orada idim. Həftənin hər günü ayrı rəngə çalan qübbənin altında, ayrı iqlimdən gələn misilsiz gözəllə gecəni keçirib, onun danışdığı hekayəni dinləyən Sasani şahı Bəhram Gurun çərşənbə günü ziyarət elədiyi və rəsmindən aşiq olduğu gözəlin paltarında, Şirinin rəsminə baxıb aşiq olduğu Xosrovun tacından kaftanına bütünü qiyafəsində idim. Qalaları mühasirəyə alan orduların bayraqlarında, ziyarət süfrələrinin örtüklərində, padşahların ayaqlarını öpən elçilərin məxmər kaftanlarında, hekayələrinə uşaqların əldən-ayaqdan getdikləri qılıncın rəsmi edildiyi yerdə idim. Hindistan və Buxaradan gələn qalın kağızların üzərinə gözəl gözlü şeyirdlərin, usta nəqqaşların baxışları altında xırda fırçalarla sürtülüb, uşaq xalılarını, divar bəzəklərini, boynubükük gözəl qadınların pəncərə arasından küçəyə tamaşa eləyəndə geydikləri köynəkləri, döyüşə girən xoruzların pipiklərini, əfsanəvi ölkələrin əfsanəvi meyvələriylə narlarını, şeytanın ağzını, çərçivələrin içindəki incə cizgini, çadırların qıvrım-qıvrım bəzəklərini, nəqqaşın öz kefi üçün çəkdiyi, çılpaq gözlə güclə görülən çiçəkləri,

şəkərdən düzəldilmiş quş heykəllərinin albalıdan gözlərini, çobanların corablarını, əfsanələrdən gəlmə şəfəqləri, minlərlə, on minlərlə savaşçının, şahın, aşığın cəsədini və yaralarını göstərdim. Qanın çiçək kimi açdığı savaş məclislərinə, gözəl oğlanlar və şairlər çöldə şərab içib, musiqi dinləyəndə ən usta şairin kaftanına, mələklərin qanadlarına, qadınların dodaqlarına, ölümlərin yaralarına və qan içindəki kəsik başlarına sürtülməyi sevirəm.

Soruşduğunuzu eşidirəm: "Rəng olmaq nədir?"

Rəng gözün təması, karların musiqisi, qaranlıqda kəlmədi. On minlərlə ildir, kitabdan-kitaba, əşyadan-əşyaya küləyin uğultusu kimi, ruhların danışdıqlarını dinlədiyimdən mənim təması mən mələklərin təmasına oxşadığını söyləyək. Bir tərəfim burada gözlərinizlə çağırır; o, mənim ağır tərəfimdür. Bir tərəfim havada baxışlarınızla qanadlanır; o, mənim zəif tərəfimdür.

Qırmızı olmaqdan necə də xoşbəxtəm! İçim yanır, qüvvətliyəm; diqqət göstərildiyini bilirəm; mənə qarşı bir rəng qoya bilmədiyinizi də.

Gizlətmirəm: mənim üçün zəriflik zəiflik, ya da gücsüzlüklə yox, ancaq qətiyyətlə və iradəylə həyata keçir. Özümü ortaya qoyuram. Başqa rənglərdən, kölgələrdən, tünlülkdən, ya da tənhalıqdan qorxmuram. Məni gözləyən səthi öz müzəffər atəşimlə doldurmaq necə də gözəldür! Mənim yayıldığım yerdə gözlər parıldayır, ehtiraslar qüvvətlənir, qaşlar qalxır, ürəklər sürətlə döyünür. Baxın mənə! Yaşamaq nə qədər gözəl şeydir! Mənə tamaşa eləyin; görmək nə gözəldür! Yaşamaq – görməkdir. Hər yerdə görünürəm. Həyat mənimlə başlayır, hər şey mənə dönür, inanın mənə.

Susun və necə də belə misilsiz qırmızı olduğumu dinləyin. Boyadan başı çıxan ustad nəqqaş Hindistanın ən isti yerindən gələn ən yaxşı qırmızı böcəyinin qurusunu öz həvəngdəstəsində əl çəkiciylə döyə-döyə əməlli-başlı toza döndərüb, bunun beş dirhəmini, bir dirhəm sabunotu və yarım dirhəm də nilüfər hazır elədi. Üç girvənkə suyu qazana tökdü, sabunotunu



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

içinə atıb qaynatdı. Sonra nilufəri suya atdı, yaxşı-yaxşı qarışdırdı. Gözəl qəhvə içib qurtaranacan qaynatdı. O, qəhvəni içəndə mən də az sonra doğulacaq uşaq kimi səbirsiz olurdum. Qəhvə ağlını alıb, gözlərini cin kimi eləyəndə qırmızı tozunu qazana atdı, bu iş üçün istifadə elədiyi nazik və təmiz çubuqlardan biriylə yaxşıca qarışdırdı. İndi əsl qırmızı olacamdım, amma keyfiyyətim o qədər vacibdir ki; həm su boş yerə qaynamamalıdı, həm də, təbii, bir az qaynamalıdı. Çubuğun ucuyla sudan bir parça götürüb, baş barmağının (o biri barmaqlar, qətiyyən olmaz) dırnağına sürtdü. Ohh, nə gözəlmiş qırmızı olmaq! Dırnağını qırmızıya boyadım, dırnağının qırağına su kimi axmadım; keyfiyyətim yaxşı idi, amma çöküntülərim vardı. Qazanı ocağın üstündən düşürdü, məni tərtəmiz qumaşdan keçirib süzdü, daha da saf oldum. Sonra odun üstünə qoydu, məni iki dəfə də qaynadıb köpürtdü, azacıq döyülmüş sap atdı, soyumağa qoydu.

Bir neçə gün keçdi, orada, qazanın içində heç bir şeyə qarışmadan qaldım. İçimdən bütün səhifələrə, hər yerə, hər şeyə sürtülmək keçə-keçə, eləcə qalmaq qəlbimi sındırırdı. Bu səssizlikdə qırmızının nə olduğunu fikirləşdim.

Bir kərə, bir Əcəm şəhərində kor nəqqaşın əzbərdən çəkdiyi at rəsmindəki yəhər örtüyünün bəzəklərinə bir şeyirdin fırçasıyla sürtüləndə iki ustad kor nəqqaşın öz aralarında çəkişdiklərini eşitmişdim.

“Bütün naxış həyatımız ərzində şövq və inamla çalışdığımızdan axırda, təbii ki, kor olan bizlər, qırmızının necə rəng, necə hiss olduğunu bilir, xatırlayırıq, – atı əzbərdən çəkən dedi, – amma anadangəlmə kor olsaydıq, gözəl şeyirdimizin sürtdüyü bu qırmızını necə dərk eləyəcəkdik?”

“Gözəl misaldı, – o biri dedi, – amma rənglər başa düşülməz, hiss edilir”.

“Qırmızının hissini heç görməyə nə başa salın, ustadım”.

“Barmağımızın ucuyla toxunsaydıq, dəmirlə mis arasında olardı. Ovcumuzun içinə götürsəydik, yandırardı. Dadsaydıq,

duzlu ət kimi şor olardı. Ağzımıza alsaydıq, doldurardı. İylə-səydik, at kimi iylənərdi. Çiçək kimi qoxusaydı, qırmızı gülə yox, yoğurt çiçəyinə bənzəyərdi.

O zamanlar, yüz on il qabaq firəng nəqşi şahların üstünlük verdiyi həqiqi təhdid olmadığından və əfsanəvi böyük ustadlar öz üsullarına Allaha inanan kimi, inandıqlarından firəng ustadlarının ən adi qılinc yarasında, ya da ən bayağı parçada belə qırmızının növbənöv çalarlarından istifadə eləmələrinə bir cür şərəfsizlik və qanmazlıq kimi baxıb, gülüb keçdilər. Ancaq sadəlövh, qətiyyətsiz və iradəsiz nəqqaşın bir kaftanın qırmızısı üçün fərqli qırmızılardan istifadə elədiyini söylədilər. Kölgə bəhanə ola bilməz. Əsasən, yeganə bir qırmızı var və təkə ona inanılır”.

“Bu qırmızının mənası nədir?” – deyə atı əzbərdən çəkən kor nəqqaş yenə soruşdu.

“Rənglərin mənası orada, qarşımızda olmaları və onları görməyimizdi, – o biri dedi. – Görməyəne qırmızı başa salınmaz”.

“Dinsizlər, kafirlər, əqidəsizlər də Allahı inkar eləmək üçün onun görünmədiyini deyirlər”, – atı çəkən kor nəqqaş dedi.

“Ona görə o görənə görünür, – dedi o biri usta. – Quran-i Kərim buna görə, görənlə görməyənin heç də eyni olmayacağını deyir”.

Gözəl şeyird atın yəhərinin örtüyünə məni yavaş-yavaş sürtmüşdü. Gözəl bir naxışın ağ-qarasına öz tutumumu, gücümü və canlılığımı qoymaq elə xoş duyğudu ki, pişik tükündən fırça məni kağıza yayanda sevincdən qıdıqlanıram. Beləcə, mən rəngləndirdikcə, sanki, aləmə “ol” deyirəm və aləm mənim qan rəngimdən olur. Görməyən inkar eləyir, amma hər yerdə mən varam.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

32. MƏN ŞƏKURƏYƏM

Səhər uşaqlar oyanmamışdan qabaq yataqdan qalxdım, Qaraya asılmış yəhudinin evinə dərhal gəlməsini bildiren kiçik məktub yazdım və Xeyriyyənin əlinə dürttdüm ki, qaça-qaça Esterə çatdırsın. Xeyriyyə məktubu alanda gözlərimin içinə başımıza gələ biləcəklərin qorxusuyla bir daha çəkinmədən baxdısa, mən də artıq qorxmalı atam olmadığından, yeni qazanılmış qorxusuz-hürküslüklə onun gözlərinin içinə baxdım. Bu da bundan sonra aramızdakı ədəbin və qaydaların nə cür olacağını aydınlaşdırdı. Son iki il ərzində Xeyriyyənin atamdan uşaq sahibi olub, cariyyə olduğunu unudub xanımlıq eşqinə düşəcəyindən narahatlıq keçirdiyimi indi sizə etiraf eləyim. Uşaqlar oyanmamış atamı ziyarət elədim, qımıldanmayan, amma əcaib tərzdə yumşaqlığını itirməmiş əlini hörmətlə öpdüm. Atamın ayaqqabılarını, başlığını göy fərəcəsini gizlətdim, uşaqlar oyananda onlara babalarının yaxşılaşdığını, erkəndən Mustafa paşanın yanına getdiyini söylədim.

Xeyriyyə səhər gəzintisindən geri gəlib, qəhvəaltı üçün süfrəni sərəndə, turunc şirəsinin içiləcək hissəsini də ortaya qoyanda mən Esterin indi Qaranın qapısını döydüyünü fikirləşirdim. Qar kəsmiş, günəş çıxmışdı.

Asılmış yəhudinin həyətinə girəndə də eyni şeyi gördüm. Saçaqlardan, pəncərənin qıraqlarından asılan buzlar sürətlə kiçilir, kif və çürümüş yarpaq iylənən həyət günəşi istəklə udurdu. Qaranı dünən axşam – mənə neçə həftə əvvəl baş verən kimi, uzaq gəlirdi – onu ilk dəfə gördüyüm yerdə mənə gözləyən gördüm. Rübəndimi qaldırıb dedim: “Əgər içindən sevinmək gəlicsə, sevin. Artıq aramızda atamın etirazlarına, müqavimətinə, şübhələrinə yer yoxdur. Dünən gecə sən mənə burada şərəfsizcəsinə sıxışdırmağa çalışanda bir adam, iblisin biri boş evimizə girib, atamı öldürüb”.

Qaranın t p kisind n çox mənim niyə belə yekəxana, s mi-miyy td n bir az uzaq ədayla danıřdığımıla maraqlanırsınız. Cavabını mən də bilmirəm. Bəlkə ağılayacağıma, Qaranın məni qucaqlayacağına, ona güman elədiyimdən daha sürətlə yaxınlaşacağıma görədi.

“Evimizi didik-didik eləyib, bir çox řeyi sındırıb, bəllidir ki, bundan sonra bu iblisin  z h cr sində sakit  oturacağını heç güman eləmirəm. Atamın kitabının sonuncu r smi i oğurlayıb.  st yir m, məni, bizi, atamın kitabını ondan qoruyasan. Amma bizi hansı sif tl , hansı yaxınlıqla qoruyacaqsan; bax indi məsələ budur”.

Bir řey demək üçün cəhd elədi, amma baxıřlarımla, sanki, bunu daim eləyən kimi, onu asanlıqla susdurdum.

“Atam  l nd n sonra qazının nəzərində mənim sahibim  rimdir, ərimin ailəsidir. Atam  lm miřd n əvvəl elə belə idi,    nki qazıya görə, ərim sağıdır.  rimin qardařı böyük qardařının olmadığı müddətdə məndən istifadə eləməyə cəhd göstərdiyi, bu ədəbsizlik v  bacarıqsızlıqla qayınatamı t r dd d  qoyduğından, atamın yanına dul qalmadan da qayıda bilmiřdim.  ndi atam  ld y n , qardařım da olmadığına görə, deməli, büsbütün sahibsiz m. Ya da sahibim, heç ř bh siz, ərimin qardařıyla qayınatamdır. Onların, əslində, məni evlərinə geri aparmaq üçün hərəkətə gəldiklərini, atamı məcbur eləmək üzrə olduqlarını, məni t hdidl  sıxıřdırmağına qərar verdiklərini bilirsən. Atamın  ld y n   řid r- řitm z, məni evə aparmaqdan ötrü dərhal hərəkətə gələcəklər. O evə qayıtmaq ist m diyimd n, atamın  ld y n  gizl dir m. Bəlkə də, əbəs yerə gizl dir m.    nki bunu onlar da el miř ola bilərlər”.

Asılmıř yəhudinin evinin sınıq n f slilikl ri v  yırtıq pəncərələrindən içəri zərifliklə süzülən nazik iřıq zolağı otağın illərlə yığılmıř tozunu iřıqlandırıb, Qarayla aramıza elə bu anda d řd .

“Atamın  ld r ld y n  yalnız bu səbəbdən gizl tmir m”, – gözlərimi Qaranın  řqd n çox, diqqətlə baxmasına



Inventis vitam
juvat excoluisse
per artes

sevindiym gözlərinə dikib dedim. – Atam öldürüləndə harada olduğumu sübut eləyə bilməməkdən qorxuram. Xeyriyyənin şahidliyinin heç bir dəyəri olmasa da, əleyhimə – mənim olmasa da, atamın kitabının əleyhinə – işlədilən hiylələrin bir hissəsi olmasından qorxuram. Əlim çatan hamim, sahibim qalmaya-qalmaya atamın öldürüldüyünü elan eləməyimin cinayəti qaziya qəbul etdirmək baxımından başlanğıcda asanlıq yaratsa da, daha sonralar, sırf güman saydığım səbəblərdən – məsələn, bəlkə də, Xeyriyyə atamın sənə ərə getməyimi istəmədiyini bilir – başıma bəla açacağını çox yaxşı təxmin eləyə bilirəm”.

“Atan mənə ərə getməyini istəməirdimi?” – deyə Qara soruşdu.

“İstəməirdi, çünki, bildiyin kimi, sənin məni götürüb ondan uzağa aparmağından qorxurdu. İndi sən artıq atama bu pisi eləyə bilməyəcəyinə görə, bu vəziyyətdə bizim evlənməyimizə yazıq atamın da heç cür etirazı olmazdı. Sənin etirazın varmı?”

“Yox, gözəlim”.

“Yaxşı. Mənim hamimin də səndən heç bir pul və qızıl tələbi də yoxdur. Öz tərəfimdən öz nikah şərtlərimi danışmaq kimi, ədəbsizlik elədiyimə görə, üzr istəyirəm. Amma təfsilatına, bədbəxtlikdən, dərhal indi varmağa məcbur olduğum bəzi nikah şərtlərim də var”.

Uzun müddət susduğumdan, Qara gecikdiyi üçün üzr istəyən tərzdə: “Bəli”, – dedi.

“Birincisi, – deyə başladım, – mənimlə dözülməyəcək qədər pis davransan, ya da mənimlə evli ola-ola başqasıyla evlənsən, məni güzəran puluyla boşamış sayılacağım ilə bağlı iki şahid qarşısında and içəcəksən. İkincisi, səbəbli-səbəbsiz altı aydan artıq evini tərk eləyib geri qayıtmasan, mənim sərbəst sayılacağıma və mənə ödənc verəcəyinə dair iki şahid qarşısında and içəcəksən. Üçüncüsü, evlənəndən sonra, təbii ki, evimə daşınacaqsan, amma atamı qətlə yetirən

alçaq tapılana, ya da sən tapana qədər – ona öz əlimlə işgəncə vermək istəyirəm! – və padşahımızın kitabı sənin bacarıq və səyinlə başa çatdırıb, ona təhvil verilənə qədər mənimlə eyni yataqda yatmayacaqsan. Dördüncüsü, o yataqda mənimlə yatan oğullarımı öz oğulların kimi sevəcəksən”.

“Hə”.

“Yaxşı. Qarşımızdakı əngəllər bu sürətlə aradan qalxsə, çox yaxın vaxtda dünya evinə girəcəyik”.

“Dünya evinə hə, amma eyni yatağa yox”.

“Hər şeyin başı evlilikdir, – dedim, – əvvəlcə onu həll eləyək. Eşq evlilikdən sonra gəlir. Unutma. Evlənməmişdən qabaq alovlanan eşq yangını evlənəndə sönmür, geridə boş və kədərli yangın yeri qalır. Əlbəttə, evlənəndən sonra duyulan eşq də tükənir, amma onun yerini xoşbəxtlik tutur. Buna baxmayaraq, bəzi tələskən səfehlər evlənməmişdən qabaq aşıq olub, yana-yana bütün eşqi tükədirlər. Niyə? Çünki ən böyük məqsədi eşq sayırlar”.

“Düzü nədir?”

“Düzü, xoşbəxtlikdir. Eşq də, evlilik də onu əldə eləməyə yararır: ər, ev, uşaqlar, kitab. Mənim bu əri itmiş, atası ölmüş halımın belə sənin o qupquru yalqızlığından yaxşı olduğunu görmürsənmi? Bütün günü gülüşə-gülüşə, döyüşə-döyüşə sevişdiyim oğullarım olmasa, ölərəm. Sən mənim bu halıma etinasız qalmadığından, hətta gecəni mənimlə eyni yataqda olmasa belə atamın cəsədiylə və uşaqlarımla birgə eyni dam altında keçirməyə için-için can atdığından, indi deyəcəyimi bütün varlığınla dinləyəcəksən”.

“Dinləyirəm”.

“Boşanmağım üçün cürbəcür yollar var. Yalançı şahidlər səfərə çıxmazdan əvvəl ərimin məni şərtlə boşadığına şahidlik eləyib, məsələn, iki il ərzində səfərdən qayıtmasa, arvadının sərbəst olmağına and içdiyinə yalan yerə and içə bilərlər. Ya da, daha doğrusu, ərimin cəsədini savaş meydanında gördüklərini yerli-yataqlı söyləyib and içə bilərlər. Amma evdəki



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

cəsədi, qayınatamla qaynımın etirazlarını nəzərə alsaq, bu yalançı şahidliklər çox yaramaz yollardır və ağıllı, tədbirli qazılar da qorxub razı olmazlar. Ərimin məni güzəranpulusuz qoyub dörd ildən bəri səfərdən qayıtmamasına baxmayaraq, məni məzhəbi bizim kimi Hənəfi olan qazılar da boşaya bilməz. Amma Üsküdar qazısı mənim vəziyyətimdə olan, Əcəm savaşları üzündən sayları həmişə artan qadınların boşanmasına imkan vermək üçün padşahımız həzrətlərinin və şeyxülislamın göz yummasıyla aradabir yerini məzhəbi Şəfi olan naibinə verir, o da bizi şaqqa-şuqla boşayıb, güzəran pulu kəsirmiş. İndi əgər mənim vəziyyətimə dürüst şahidlik eləyəcək iki adam tapıb, onlara dərhal bir az pul verib, birlikdə Üsküdar keçib, qazını dilə tutub, məni boşamaq üçün yerində naibinin oturmasını təmin eləyib, bu şahidlərə məni boşadıb, bir də qazı dəftərinə boşanmanı qeyd etdirib, bu yolda kağız, şəhadət də dərhal alsan, boşanmadan dərhal sonra, heç gözləmədən təsdiqlətsən, bütün bunları bu günortadan sonraya qədər görüb geri qayıtsan, axşamüstü dərhal nikahımızı kəsəcək imam tapmaq heç çətin olmadığına görə, bu gecə mənim ərim kimi mənimlə və uşaqlarımla eyni dam altında qala bilər, beləcə, bizi o iblisin qorxusuyla gecəni tir-tir titrəyib evin tıqqıltılarını dinləyə-dinləyə keçirməkdən, səhər də atamın vəfatını xəbər verəndə məni el-oba qabağında sahibsiz, bədbəxt qadın vəziyyətinə düşməkdən qurtararsan”.

“Bəli, – Qara nikbinliklə, bir az da uşaq sayaq dedi, – bəli. Səni alıram”.

Yəqin, Qarayla yekəxana və səmimiyyətdən uzaq dillə niyə danışdığımı bilmədiyimi demişdim. İndi bilirəm. Deyəsən, özümün belə yoluna qoyacaqlarına çətin inandığım şeylərə uşaqlıqdan dəlisovluğunu bildiyim Qaranı ancaq bu ədayla təhrik eləyəcəyimi sezirəmmiş.

“Boşanmanın və axşamüstü, inşallah, kəsilməli nikahımızın saxta olduğunu iddia eləyəcək adamlara, atamın kitabının tamamlanması üçün pisliklər eləyəcək kəslərə, düşmənlərimizə

qarşı görməli olduğumuz xeyli iş var, amma, əslində, indi mənimkindən də qarışıq olan aqlını daha qarışdırmayım”.

“Aqlın heç qarışıq deyil”, – Qara dedi.

“Çünki bunlar mənim fikirlərim deyil, illərlə atamla danışa-danışa ondan öyrəndiyim şeylərdir”, – dedim. Hamısının mənim qadın aqlımdan çıxmasını güman eləməməsinə və dediklərimə inanmasına görə.

Məni çox ağıllı bilib, bunu üzümə deyəcək kişilərin hamı-sının söylədikləri şeyi Qara dedi: “Çox gözəlsən”.

“Bəli, – dedim, – zəkamın təriflənməsi çox xoşuma gəlir. Mən balaca olanda atam da bunu çox elərdi”.

“Amma böyüyüb yetişəndən sonra atam mənim zəkamı tərifləməyi buraxdı”, – deyəcəkdim ki, ağlamağa başladım. Ağlayanda, sanki, öz içimdən çıxıb məndən ayrılan başqa qadın olurdum və kitabın səhifəsindəki dərd gətirən rəsmə baxıb kədərlənən şeyird kimi öz həyatımı zahirdən görür, özümə acıyırdım. İnsanın öz dərdlərinə başqalarının dərdi təki göz yaşı tökməsində elə saf cəhət var ki, Qara məni qucaqlayanda qəlbimizə xeyirxahlıq yayıldı. Amma bu dəfə də biz bir-birimizi qucaqlayanda xeyirxahlıq aramızda qalır, heç ətrafımızdakı düşmənlərin aləminə yaramırdı.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

33. MƏNİM ADIM QARADIR

Dul, yetim və məhzun Şəkurəm tük kimi addımlarla çıxıb gedəndən sonra ondan mənə keçən badam qoxusu və evlilik xəyallarıyla asılmış yəhudinin evinin sükutu içində xeyli qaldım. Beynim qarmaqarışmış idi, amma mənə az qala əzab verəcək sürətlə də işləyirdi. Əniştəmin ölümünə belə lazımı qədər yanmadan mən də qaça-qaça evimə qayıtdım. Bir yandan Şəkurənin məni aldatdığını, məndən böyük bir hiylənin parçası kimi istifadə elədiyini deyən şübhə qurdu içimi yeyir, bir yandan da xoşbəxt evlilik xəyalları gözümün qabağından heç getmirdi.

Evdə, səhərin bu vaxtında hara gedib, haradan gəldiyimi öyrənmək üçün məni qapının ağzında sorğu-suala tutan ev sahibəm arvada yalan söyləyəndən sonra otağımda döşəyimin içində gizlətdiyim kəmərimin astarından iyirmi iki dənə Venesiya qızılı çıxarıb titrəyən barmaqlarımla kisəmə qoydum. Təkrar küçələrə qayıdanda Şəkurənin nəmli, kədərli, qara gözlərinin beynimdən bütün günü qəti çıxmayacağını dərhal başa düşdüm.

Əvvəlcə Venesiya aslanlarının beşini elə hey gülümsəyən yəhudi sərrafa xırdalatdım. Sonra adını sevmədiyimdən, indiyə qədər sizə demədiyim məhəlləyə (indi deyim: Yakutlar) ölü Əniştəmin və Şəkurəmin uşaqlarıyla məni gözlədiyi evin küçələrinə düşüncələr içində qayıtdım. Küçələrdə, elə bil, qaça-qaça gedəndə hündür çinar ağacı Əniştəmin öldüyü gün ağlagəlməz evlilik xəyalları və planlarıyla ətəklərim yellənə-yellənə getdiyimdən mənə tənə elədi. Yəqin, buzlar əridiyinə görə, şırıldaya-şırıldaya axan məhəllə çeşməsi mənə: “Fikir vermə, – dedi, – işlərini yoluna qoy və xoşbəxt olmağa fikir ver”. Dayan görək, daha sonra bir küncdə yalanmaqda olan nəhs qara pişik beynimi cırmaqladı: “Sən öziün də daxil olmaqla, hamı Əniştənin qətlinə barmağın olduğundan şübhələnir”.

Pişik yalanmaqdan əl çəkdi və bir an sehrli gözləriylə göz-gözə gəldik. Bilirsiniz, camaatı əzizlədiyindən, bu İstanbul pişiyi kobud olur.

İri qara gözlərinin qapaqları yarıörtülü durduğu üçün elə hey yuxulu görünən İmam əfəndini evində yox, məhəllə comesinin həyətində gördüm, məhkəmədə şahidlik eləməyin nə zaman zəruri, nə zaman ixtiyarı olduğunu, bu çox dolaşq hüquqi məsələni soruşdum, məğrur ədayla verdiyi cavabı ilk dəfə eşidilən kimi, qaşlarımı dartıb dinlədim. İmam əfəndi bu hadisədə başqa şahidlərin tapılsa, şahidliyin ixtiyarı olduğunu izah elədi, amma yeganə şahid olduğu vəziyyətdə şahidlik eləmək Allahın əmri idi.

“Mənim də dərdim elə budur da”, – deyə sözə qarışdım. Hamının bildiyi mövzuda bütün şahidlər bu ixtiyarı vəziyyət bəhanəsi arxasına sığınıb, tənbəllik eləyib, məhkəməyə getmədiklərindən, mənim kömək elədiyim adamların çox təcili işləri görülmürdü.

“Eh, – imam əfəndi dedi, – sən də bir az kisənin ağzını aç”.

Mən də açıb ona içindəki Venesiya qızıllarını göstərdim. Camenin geniş həyəti, imamın üzü, hamımız bir anda qızılın parıltısıyla işıqlandıq. Məsələnin nə olduğunu soruşdu.

Kim olduğumu başa saldım: “Əniştə əfəndi xəstədir, – deyə izah elədim, – ölməmişdən qabaqda qızının dulluğunun rəsmiləşməsinə, güzəran pulunun kəsilməsinə istəyir”.

Üsküdar qazısının naibini nişan verməyimə ehtiyac qalmadı. Hər şeyi başa düşən imam əfəndi bəxtsiz Şəkurə xanıma görə, uzun müddətdən bəri elə bütün məhəllənin kədərləndiyini, hələ gecikdiyimizi söylədi. Ayrılmaq üçün lazım olan ikinci şahidi Üsküdar qazısının qapısında axtaracağımızdan, İmam əfəndi qardaşını gətirəcəkdi. İndi bir qızıl da ona versəm, məhəllədə yaşayan, Şəkurənin və sevimli yetimlərinin dərini bilən qardaşa da savab eləmiş olacaqdım. İmam əfəndinin özünə iki qızıl göstərmişdim. İkinci şahidə bir endirim də eləyirdi. İmam əfəndi qardaşının yanına getdi.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Günümüzün bundan sonrasında Hələb qəhvəxanalarında məddahların həm oynayıb, həm danışdığını gördüyüm əyləncəli hekayələrə bənzəyən bir cəhət var. Bu hekayələri məsnəvi şəklində qələmə aldırıb, kitab hazırlayanlar onları gözəl xətlə yazdırsalar belə, həddən artıq macərə, həddən artıq hiylə olduğundan qəti ciddi qəbul eləməz, nəqş etdirib, rəsm çəkdirməzlər. Mənsə gün ərzində macəramızı aqlımın səhifələrinə dörd məclislə toplayıb, nəqş eləyib, çəkdim.

BİRİNCİ MƏCLİSDƏ nəqqaş bizi Unqapanından minib, Üsküdarə getdiyimiz dördavarlı qırmızı qayığın içində, boğazın sularının ortasında pələbiğ, iri əzələli avarçılar arasında nəqş eləmişdi. İmamla qara sifətli, cılız qardaşı heç gözləmədikləri gəzintidən məmnun halda avarçılarla söhbət eləyəndə, mən fağır, qayığın burnunda gözlərimin qabağında bitib-tükənməyən xoşbəxt evlilik xəyalları, günəşli qış səhərində həmişəkindən daha parlaq görünən boğazın axar sularının dibində bir uğursuzluq əlaməti, məsələn, quldur gəmisinin qalıqlarını görən kimi, qorxuyla dibə baxırdım. Deməli, nəqqaş dənizi və buludları nə qədər nəşəli rənglərlə çəkirsə çəksin, boğazın dibinə mənim xoşbəxtlik xəyallarım qədər şiddətli qorxularıma tən gələcək tutqun bir şey, məsələn, dəhşətli balıq çəkib qoymalıdı ki, macəralarımızı oxuyan o anda hər şeyi dümağ aydınlıq güman eləməsin.

İKİNCİ rəsmimiz padşahların saraylarını, divan toplantılarını, firəng elçilərin qəbulunu, tünlük ev içlərini göstərən görkəmli, yaxşı çəkilmiş rəsmlərin Behzadə layiq incəliklərini, yəni rəsm içindəki zarafatlaşmanı və istehzanı hesaba almalıdı. Yəni bir guşədə qazı əfəndi uzatdığı əliylə mənə “dur” deyən kimi, uzatdığım rüşvətə “qətiyyən” və “xeyr” işarəsi verəndə, o biri əliylə utana-utana mənim Venesiya qızılarını cibinə soxmalı, daha sonra bu rüşvətin nəticəsi olacaq şey də eyni anda rəsmdə görünə-görünə, Üsküdar qazısının yerində Şəfi naibi Şahab əfəndinin oturduğu çəkilməli idi. Bir-birlərini vaxt sırasıyla təqib eləyən hadisələri bir rəsmdə

eyni anda çəkmək də ancaq zəkali nəqqaşların səhifənin tərtibində göstərəcəkləri hiyləgərliklə həll edilə bilər. Beləcə, məsələn, mənim verdiyim rüşvəti görən göz, rəsmi başqa bir yerində qazının döşəkçəsi üstündə bardaş qurub oturanın naib olduğunu görəndə hekayəmizi oxumasa belə dərhal iki Venesiya qızılını cibinə soxanda, Qazı əfəndinin Şəkurəni boşamağa görə yerini Şafii naibinə verdiyini başa düşəcək.

ÜÇÜNCÜ rəsm də eyni məclisi göstərməli, amma bu dəfə divarlar nəqş ediləndə qıvrım-qıvrım budaqları bir-birinə daha az dolaşan Çin üsulu bəzəklərdən istifadə olunmalı, bunlar daha tutqun rəngə boyanmalı, qazı naibinin üzərində maraqlı və rəngli buludlar yerləşdirilməli ki, hekayəmizdə oyun olduğu başa düşülsün. Qazı naibinin hüsuruna bir-bir çıxmalarına baxmayaraq, rəsmdə birlikdə göstərilməli olan imamla qardaşı məhzun Şəkurənin ərinin dörd ildi savaştan qayıtmadığını, iki yetim uşağının gözüyaşlı və ac olduğunu, hələ evli sayıldığından, bu yetimlərə atalıq eləyəcək bir hami çıxmadığını, hətta evli olduğundan Şəkurəyə ərindən izinsiz borc pul belə verilmədiyini elə danışdılar ki, kar divarlar belə göz yaşları ilə dərhal onu boşayardılar, amma qəlsiz naib heç orali da olmadı, hamisinin kimliyini soruşdu. Bir an tərəddüd keçirəndən sonra atıldım: “Padşahıma za çavuşluq və elçilik eləmiş möhtərəm atası sağdır”, – dedim.

“O, məhkəməyə gəlmədən qəti boşaya bilmərəm”, – naib dedi.

Təlaşla bu dəfə Əniştə əfəndinin xəstə yatağında can çəkdiyini, Allahdan son diləyinin qızının boşanmasını görmək olduğunu, mənim ona vəkillik elədiyimi danışdım.

“Boşananda nə olacaq, – naib dedi. – Ölən adam qızının, doğrusu, çoxdan savaşlarda itib getmiş ərindən boşanmasını niyə belə çox istəsin? Hə, bax, qızının evlənəcəyi yaxşı bir qismətli, etibarlı kürəkən namizədi varsa, onda başa düşərəm, çünki gözü arxada qalmaz”.

“Var, naib əfəndi”, – dedim.

“Kimdir?”



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

“Mən!”

“Ola bilməz! Sən haminin vəkilisən! – qazının naibi dedi. – Nə iş görürsən?”

“Doğu ellərində paşalara katiblik, məktubçuluq, dəftərdar köməkçiliyi elədim. Padşahımıza təqdim eləyəcəyim bir Əcəm savaşı tarixini tamamladım. Rəsmdən naxışları baş çıxarıram. Mən bu qızın eşqindən iyirmi ildi yanırım”.

“Qohumusanmı?”

Qazı naibinin yanında heç gözləmədiyim anda əl-ətək öpəcək hala düşdüyümdən, öz həyatımı sirsiz, gizlinsiz əşya kimi, bir anda düzə qoymağımdan elə utandım ki, susdum.

“Niyə turp kimi qızardın, cavab ver. Yoxsa boşamaram onu”.

“Xalamın qızıdı”.

“Hmm, başa düşdüm. Onu xoşbəxt eləyə biləcəksinizmi?”

Soruşanda əli ilə də ədəbsiz əl işarəsi eləmişdi. Nəqqaş bu yaramazlığı nəqs eləməsin. Üzümün nə qədər qızardığını göstərsə, yetər.

“Seçimim yerindədir”.

“Şəfi məzhəbindən olduğumdan,əri dörd ildi savaştan qayıtmamış bu bəxtsiz Şəkurəni boşamağımın kitaba və eti-qadıma zidd heç bir cəhəti yoxdur, – naib əfəndi dedi. – Onu boşadım. Artıq əri savaştan qayıtsa da, üzərində bir haqq iddia eləyə bilməz”.

Bundan sonrakı rəsm, yəni DÖRDÜNCÜSÜ naibin qara mürəkkəblə hərəkətə gətirdiyi itaətkar hərflərlə boşanmağı dəftərə qeyd eləməsinə, ardınca Şəkurəciyimin artıq dul olduğunu, dərhal yenidən evlənməsində ehtiyat olmadığını bildirən kağızı möhürləyib mənə verməsini göstərməli idi. O anda hiss elədiyim xoşbəxtliyin iç ışıltısı nə məhkəmənin divarları qırmızıya boyamaqla, nə də rəsmə qan qırmızısı rəngində çərçivələr çəkilməklə ifadə edilə bilər. Bacılarımı, qızlarını boşatmaq üçün qaçıb gələn kişilərin və yalançı şahidlərin qazının qapısı ağzında toplaşan tünlüyünün arasından qaçıb döngəyə buruldum.

Boğazı keçib, birbaşa Yakutlar məhəlləsinə çıxanda nika-hımızı kəsmək fərasəti də olan İmam əfəndini və qardaşını başımdan elədim. Küçədə gördüyüm hər kəsin mənim yetiş-məkdə olduğum ağılagəlməz xoşbəxtliyi qısqanıb, arxamda hiylələr qurmaqda olduğunu dərhal başa düşdüyümdən, Şəkurəgilin küçəsinə qaça-qaça getdim. Bəduğur qarğalar içəridə ölü olduğunu haradan başa düşmüşdülər ki, kirəmit-lərin üstündə hədsiz sevinə-sevinə həvəsə gəlmişdilər? Əniş-təmə görə, doyunca kədərlənmək, bir damcı göz yaşı belə tökə bilməmək içimi burxurdu, amma evin bərk-bərk örtülmüş pəncərələrindən, qapısından, səssizlikdən, hətta nar ağacın-dan hər şeyin öz yoluyla getdiyini dərhal başa düşdüm.

O ara sövq-təbiilə tələm-tələsik hərəkət elədiyimi başa düşübsünüz. Yerdən götürdüyüm bir daşı həyət qapısına tolazlayıb, hədəfə dəymədim. Bir daş da evə atdım, dama dəydi. Qəzəblə evi daş yağışına tutdum. Həmin vaxt bir pən-cərə açıldı. Bu, dörd gün qabaq çərşənbə günü nar ağacının budaqları arasından Şəkurəni ilk dəfə gördüyüm ikinci qat pəncərəsi idi. Orxan orada peyda oldu, pərdənin arasından Orxanı danlayan Şəkurənin səsinə eşitdim, sonra da özünü gördüm. “Gözlə” mənasında işarə vurub, pəncərəni bağladı.

Axşama hələ çox vaxt vardı; boş həyətdə dünyanın, ağac-ların, palçıqlı küçənin gözəlliyinə heyran ola-ola ümidlə göz-lədim. Çox keçmədən, sanki, cariyə kimi yox, xanım əfəndi tək geyinmiş, örtünmüş Xeyriyyə gəldi. Bir-birimizə yaxın-laşmadan əncir ağaclarının altına çəkildik.

“Hər şey qaydasındadı, – ona dedim. Qazıdan aldığım kağızı göstərdim. – Şəkurə boşandı. İndi o biri məhəllədən bir imam...”

“Tapacağam, – deyəcəkdim, imam gəlir, – dedim, – Şəku-rə hazır olsun”.

“Şəkurə xanım kiçik də olsa, gəlin dəstəsi olmasını, məhəl-lədəkilərin evə gəlməsini, toy süfrəsi açmağı istəyir. Qazanda badamlı, quru qaysılı plov hazırladıq”.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Bəlkə, həvəslə daha nələr bişirdiklərini də danışacaqdı, sözünü kəsdim. “Əgər toy bu qədər qol-qanad atsa, – dedim, – Hasanla adamları xəbər tutarlar, toya hücum çəkərlər, rəzalet törədib, nikahı saxta çıxararlar, biz də bir şey eləyə bilmərik. Bir çuval əncir xarab olar. Təkcə o Hasan və qayınatadan yox, Əniştə əfəndini qətlə yetirən iblisdən də gizlənməliyik. Qorxmursunuzmu?”

“Qorxmırıqmı?” – dedi, ağlamağa başladı.

“Heç kəsə bir söz deməyəcəksiniz, – dedim, – Əniştəni də götürün, gecə paltarını geyindirin, yatağını sərib, ölü yox, xəstə kimi yatırdın, baş tərəfinə camlar, şərbətlər qoyun, pərdəni örtün. Otağında lampa olmasın ki, nikahda Şəkürənin hamisi xəstə atası ola bilsin. Gəlin dəstəsi olmaz, son anda üç-beş qonşu çağırarsınız, vəssalam. Onları çağıranda Əniştə əfəndinin son istəyinin bu olduğunu deyərsiniz... Bu xoşbəxt yox, göz yaşlı toy olacaq. Bu işin altından çıxmasaq, bizi dağıdarlar, səni də cəzalandırırlar, başa düşürsənmi?”

Ağlaya-ağlaya başını aşağı saldı. Ağ atıma minib ona şahidlərimi götürüb, çox keçmədən evə gələcəyimi, Şəkürənin hazır olmasını, bundan sonra evin ağasının mən olacağımı, indi də bərbərə getdiyimi söylədim. Bütün bunları heç qabaqcadan nəzərdə tutmamışdım. Hər şey o anda danışanda ağlıma gəlirdi, bəzi savaşlarda hiss elədiyim kimi, Allahın çox sevdiyi və qoruduğu qulu olduğuma, Onun məni qoruduğuna, buna görə də işlərin yoluyla gedəcəyinə inanırdım. Bu inamı bir kərə qəlbinizdə hiss eləsəniz, ağlınıza nə gələr, qəlbinizdə nə baş qaldırırsa, eləyərsiniz, elədikləriniz də doğru çıxar.

Yakutlar məhəlləsindən Xalicə doğru dörd küçə getdim, qonşu məhəllədə Yasin paşa comesinin qara saqqallı, nur üzlü imamını əlində süpürgə zopası palçıqlı küçədə arsız köpəkləri qovalayanda tapdım. Dərdimi danışib, xalam qızının atasına Allahın əmrinin gəlməkdə olduğunu, ölən atanın son istəyinə görə, qızla ikimizin evlənəcəyimizi, qızın savaşdan qayıtmayan ərindən bu gün Üsküdar qazısının qərarıyla

boşandığını xəbər verdim. İmamın şəriət hökmünə görə, evli qadının boşanandan sonra yenidən evlənməsi üçün bir ay gözləməli olduğu barədə etirazına mən Şəkurənin əvvəlki ərindən dörd ildi xəbər çıxmadığından, arvadını minnətlə buraxmasına imkan olmadığını söyləyib, Üsküdar qazısının bu səhər qadını elə bu məqsədlə boşadığını əlavə eləyib, verdiyi kağızı göstərməklə etirazımı bildirdim. İmam əfəndini nikaha maneçilik törədən heç bir şey olmadığını əmin elədim. Bəli, gəlin qan qohumu idi, amma xalaqızı olmaq nikaha əngəl deyildi, əvvəlki nikahı tamamilə başa çatmışdı; aramızda nə din fərqi vardı, nə səviyyə, nə də sərvət fərqi. Ardınca uzatdığım qızılları qəbul eləyib, bütün məhəllənin gözü qabağında tələsik keçiriləcək toyda nikahı kəssə, dul qadının yetimləri üçün də savab iş görmüş olacaqdı. İmam əfəndi badamlı, quru qaysılı, iç plovu sevirdimi?

Sevirmiş, amma gözü hələ həyət qapısındakı köpəklərdə idi. Qızılları aldı. Toyluq paltarlarını geyinib, saçına, saqqalına, başlığına əl gəzdirəcək, nikahı kəsmək üçün gedəcəkdi. Evi soruşdu, nişan verdim.

On iki il xəyallarını qurduğu nikah nə qədər tələsik gəlir-gəlsin, kürəkənin bütün təlaş və təhlükələri unudub, özünü bərbərin şəfqətli əllərinə və ləzzətli gəvəzəliklərinə verib, toy tərəsi etdirməsindən təbii nə ola bilər? Ayaqlarımın mənə öz-özünə apardığı bərbər rəhmətlik Əniştəmin, xalamın, Şəkurəmin, uşaqlığımızdan illər keçəndən sonra köçdükləri Aksaraydakı evin xaraba küçəsində, çarşı tərəfdə idi. Bura illər keçəndən sonra ilk dəfə qayıtdığım beş gün qabaq üz-üzə gəldiyim bərbər bu dəfə içəri girən kimi, mənə qucaqladı və əsl İstanbul bərbərinin eləyəcəyi kimi, sözü aradan keçən on iki ildə hara yox olduğumu soruşmağa, ən son məhəllə dedi-qodularına, həyat deyilən o mənalı səfərin axırında hamımızın varacağı yerin əlaməti olan axirətə gətirdi.

Sanki, on iki il yox, on iki gün qabaq burada olduğumu deyə bilməyəcəkdim. Bərbər ustamız yaşlanıb, üstü qırıqla-



Juvenat vitam
juvat excoluisse
per artes

nan əllərindəki ülgücün titrəyə-titrəyə yanağımın üstündə oynamasından başa düşüldüyü kimi, içkiyə artıqlamasıyla qurşanmışdı və ustasına heyranlıqla baxan dümağ dərilili, gözəl dodaqlı, yaşıl gözlü bir oğlanı özünə şeyird götürmüşdü. On iki il əvvələ nisbətən içəridə təmizlik və səliqə də vardı. Qaynar su töküb dibindəki krantdan saçlarımı, üzümü vasvasılıqla yuduğu satıl tavandan təzə zəncirlə asılmışdı. İri və köhnə ləyənləri qalaylı, manqalı təmiz, passız idi, şümal saplı ülgücləri iti idi. Üstündə on iki il əvvəl bağlamağa üşəndiyi əbrişimdən tərtəmiz məhrəbə vardı. Yaşına görə uzun boylu, arıq vücutlu o zərif şeyirdi yanına götürən kimi, ustanın dükanına və özünə əl gəzdirdiyini fikirləşdim, istər-istəməz evliliyin subay kişinin yalnız evinə yox, işinə, dükanına da yeni həyat və bərəkət verəcəyini fikirləşdim, özümü gül qoxulu, isti sulu, sabunlu bərbər ləzzətinə təslim elədim.

Nə qədər vaxt keçmişdi, bilmirəm, bərbərin mahir barmaqları və kiçik dükanı ləzzətlə qızdıran manqalın istisiylə yetişmiş, həyatın o qədər əziyyətdən sonra bu gün, sanki, minnətsiz bir şey kimi, birdən-birə ən böyük hədiyyəni bağışlaması barədə, uca Allaha minnətdarlıq yaratdığı aləmin hansı sirli tərəzinin sınağından çıxdığına dərin maraq, bir az sonra ağası olacağım evdə yatağında ölü yatan Əniştəyə də kədər və şəfqət duyub hərəkətə gəlməyə hazırlaşırıdım ki, bərbərin elə hey açıq duran qapısında hərəkət oldu, dönüb baxdım: Şövkət! Təlaşlı, amma özünə güvənən tövrlə kağız uzadırdı. Ona heç bir şey deyə bilmədən, ən pis xəbəri gözləyib, qəlbim soyuq yellərlə titrəyə-titrəyə oxudum:

“Gəlin dəstəsi olmasa, evlənmirəm. – Şəkürə”.

Qolundan zorla çəkib, Şövkəti qucağıma aldım. Şəkürəmə “Can-baş üstə, sevgilim” yazmaq istəyirdim. Amma oxumaq yazmaq bilməyən bərbərdə qələm – mürəkkəb nə gəzir. Beləcə, ehtiyatla Şövkətin qulağına anasına “Yaxşı” dediyimi pıçıldadım. Eyni pıçiltıyla babasının necə olduğunu soruşdum.

“Yatır”.

İndi bilirəm ki, Şövkətlə bərabər siz də Əniştəmin ölümündə (təbii ki, Şövkət başqa şeylərdən şübhələnir) məndən şübhələnirsiniz. Heyif! Onu zorla öpdüm. Şövkət məndən heç xoşu gəlmədən getdi. Toy vaxtı da əynində bayram paltarları mənə uzaqdan, düşmənçiliklə baxdı. Şəkurə ata evindən kürəkən evinə getmədiyi, tamamilə əksinə, mən Şəkurənin ata evinə qıraq adam kimi girdiyimə görə, gəlin dəstəsi də bu xüsusi vəziyyətə uyğun oldu. Təbii ki, başqalarının elədiyi kimi, varlı yoldaşlarımı, qohumlarımı geyindirib-kecin-dirib, atlarına mindirib, Şəkurənin qapısına gətirəsi halım yox idi. Amma yenə də İstanbula gələndən sonrakı altı gün ərzində rastlaşdığım uşaqlıq yoldaşlarımdan ikisini (biri mənim kimi, katib olmuşdu, o biri hamamı işlədirdi), tərəş vaxtı mənə xoşbəxtlik diləyəndə gözləri yaşaran sevimli bərbərimi özümə götürdüm; özüm də altıma ilk gün mindiyim ağ atımı çəkdim və Şəkurənin qapısında elə dayandım. Sanki, onu bu evdən götürüb, başqa evə, başqa həyata aparacaqdım.

Qapını açan Xeyriyyəyə ağır bəxşiş verdim. Şəkurə əynində qıpqırmızı gəlin paltarı, başından lap aşağıyacan sallanan dümağ gəlin teli, içəridən gələn ağlamalar, hıçqırıqlar, iç çək-mələr (bir qadın uşaqlara qışqırdı), hayqırıqlar və məşallah-lar arasında evdən çıxıb, yedəkdə gətirdiyimiz ikinci ağ ata cəsarətlə mindi. Bərbərin son anda mənə yazığı gəlib, kirayələdiyi nağaraçıyla zurnaçı qabağımızda ağır gəlin havası çalıb hərəkətə gələndə yoxsul, kədərli, amma məğrur gəlin dəstə-miz yola düzəldi.

Atlarımız hərəkətə gələr-gəlməz, gəlin dəstəsinin Şəkurənin nikahının yerli-yerində olduğunu bildirdiyindən həmişəki hiyləgərliyi ilə kirayələdiyi bir şey olduğunu başa düşdüm. Gəlin dəstəmiz sayəsində nikah son anda da olsa, bütün məhəlləyə çatdırılmışdı, beləcə, əslində, hamıya xəbər verildiyinə görə, sonralar evlənməyimizə ediləcək etirazlar gücsüz olacaqdı. O biri yandan, evlənmək üzrə olduğumuzu beləcə açıqca eşitdirmək düşmənlərimizə, Şəkurənin əvvəlki ərinə və



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

ailəsinə meydan oxuyan kimi, gözgörəti toy eləmək də yenə işi əvvəldən təhlükəyə atırdı. Mənə qalsaydı, Şəkurəylə heç kəsə bildirmədən, toy eləmədən gizlicə nikahlanar, onun əri olar, evliliyi ondan sonra müdafiə eləyərdim.

Gəlin dəstəsinin qabağında, nağıllardan çıxma nazlı ağ atının belində məhəllənin küçələrlə irəliləyəndə gözümlə bu küçə aralıqından, ya da qaranlıq bir həyət qapısından atılıb, üstümizə hücum eləyəcək Hasanı və onun adamlarını qorxuyla axtarırdı. Qapı ağzlarında, divar diblərində durub bizim qərribə gəlin dəstəsinə olub-keçəni hələ tam başa düşmədən, amma hörmətsizlik də eləmədən baxan qocaları, məhəllənin yetkin kişilərini, dayanıb bizi salamlayan yadları gördüm. Heç istəmədən girdiyimiz çarşı yerində rəngarəng heyvalarından, şüyütlərindən, almalarından çox aralanmadan bizimlə üç-beş addım yeriyib, “maşallah” deyən alverçinin kefindən, kədərli baqqalın gülümsəməsindən, şorçörəklərinin yanığını şəyirdinə qazıdan çörəkçinin razılıq yağan baxışlarından, əslində, Şəkurənin pıçıltı və dedi-qodu torunu ustalıqla hərəkətə gətirdiyini, boşanmasının, mənimlə evlənməsinin məhəllədə qısa müddətdə qəbul olunduğunu dərhal başa düşdüm. Amma yenə də xoşagəlməz və gözlənilməz basqına, hətta söz atmağa, pis sözə qarşı hər an hazır idim. Buna görə də, çarşıdan çıxanda bağır-tılar, çığırtılar, zarafatlarla dalımıza düşən, bəxşiş istəyən uşaq kütləsindən heç şikayətlənmədim. Onların gətirdiyi nəşə, gürultu və tünlüyün bizim tərəfimizdə olduğunu pəncərələrin arxasından, barmaqlıqların, pərdələrin arasından ötrü gördüyüm qadınların gülümsəmələrindən başa düşürdüm.

Ən axırda gözümlə, çox şükür, təkrar çıxdığı yerə, evə doğru geri burulub qayıdan gəlin dəstəsinin getdiyi yoldaydı, amma qəlbim Şəkurənin yanında, onun kədərində idi. Əslində, məni ondan ötrü qüssələndirən atasının öldürüldüyü gün evlənməyə məcbur olmasının talesizliyi deyildi. Şəkurəm qoşquları gümüşdən, yəhərləri işləməli atlara, o atların belindəki xəzdən, ipəkdən paltarlar geymiş atlılara, yüzlərlə

at-araba yüklü hədiyyəyə və cehizə, ardınca sıralanıb gedən onlarla paşa qızına, sultana, arabalarda əyləşib, keçmiş günlərin zənginliyini nəql eləyən yaşlı hərəm qadınlarının tünlüyünə layiqdir. Ona görə də toyunda bütün varlı qızlarını gözlərdən qorumaq üçün üzərinə salınan al-qırmızı ipəkdən hazırlanmış örtüyü əllərindəki dəyənəklərlə atının dörd yanında aparacaq dörd uşaq da yox idi; meyvələr, qızıl-gümüş təbəqələr, parıltılı daşlar, tellərlə bəzənmiş iri toy şamlarını, ağac formalı şaxları da qabağında təşəxxüslə aparıb gedən hər hansı xidmətçi də. Toy dəstəsinə özlərinin də hörməti olmadığından nağaraçıyla zurnaçı ikidə bir susur, qarşımızda “çəkilin, çəkilin, gəlin gəlir” deyən adam da olmadığına görə toy dəstəmiz çarşı bazar tünlüyünə, meydan çeşməsində su dolduran qulluqçuların arasına qarışır, bundan həyadan çox gözlərimi az qala yaşla dolduracaq qüssə duyurdum. Geri dönüb evə yaxınlaşdığımız anda cəsərlənib, atımın belindən çevrilib ona baxanda, ağ gəlin duvağının və al-qırmızı rübəndinin arxasında layiq olmadığı bu yoxluqlardan məhzunlaşacağına, toy dəstəsini və yolu qadasız-bəlasız başa vurduğumuza görə fərhləndiyini başa düşüb, mən də rahatlandım. Beləcə, az sonra nikahlanacağım gözəl gəlini bütün kürəkənlərin elədiyi hərəkətlərlə atından endirdim, qoluna girdim, hazırladığım bir kisə axçanı hamının tamaşa eləyib əylənəcəyi yavaşlıqla ovuc-ovuc başından aşağı tökdüm. O kədərli gəlin dəstəsi boyunca ardımızca gəzən uşaqlar ağçaları qapışdıranda Şəkürə ilə mən qabaqca həyəət girdik, daşlığı keçdik, evə girər-girməz istiyə birlikdə içəridəki kəsif cəsəd iyini dəhşətlə hiss elədik.

Gəlin dəstəsinin camaatı evə doluşanda eynilə evdəki yaşlılar, qadınlar, uşaqlar (bir küncdən Orxan şübhəylə məni süzürdü) tək Şəkürənin də bu heç olmayan sayaq davrandığını görəndə bir anlığa şübhəyə düşdüm, amma savaş meydanlarında paltarları parçalanmış, ayaqqabıları, çəkmələri, kəmərləri çıxarılıb götürülmüş, üzləri, gözləri,



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

dodaqları qurda-quşa yem olmuş, günün qabağında qalmış cəsədlərin iyini ağzımın içində, boğazımda, ciyərlərimdə boğulan kimi, o qədər çox hiss eləmişdim ki, yanılmadığımdan əmin idim.

Aşağıda, mətbəxdə Xeyriyyədən Əniştə əfəndinin harada olduğunu, niyə evin bu qədər iyləndiyini soruşdum, hər şeyin başa düşüldüyünü dedim. Demək, yox, donquldana-donquldana sayıqlamaq idi. Bir yandan da ağılim ilk dəfə Xeyriyyəylə ağası kimi danışdığıma getmişdi.

“Əmr elədiyiniz kimi, yatağını açdıq, gecə paltarını geyindiririk, yorğanı üstünə çəkdik, baş tərəfinə camlar içində şərbətlər qoyduq. İylənirsə, otaqdakı manqalın istisindəndir”, – qadın ağlaya-ağlaya dedi.

Bir-iki damla göz yaşı cızhacızla qoyun əti qızartdığı qazanın içinə damcıladı. Ağlamasından əvvəl Əniştə əfəndinin onu gecələr yatağına saldığını hiss elədim, amma sonra bu fikirimdən həya elədim. Mətbəxin bir küncündə səssiz və məğrur oturan Ester çeynədiyi şeyi udub ayağa qalxdı.

“Şükurəni xoşbəxt elə, – dedi, – qiymətini bil”.

İstanbula gəldiyim gün küçələrdə eşitdiyim o ud səsini eşitdim, amma ahəngində kədərdən çox həyat vardı. Bir az sonra Əniştəmin gecə paltarıyla yatdığı yarıqaranlıq otaqda imam əfəndi Şükurə ilə məni nikahlayanda da içimdə o musiqinin ahəngi vardı.

Xeyriyyənin qabaqcadan, qaşla göz arasında otağın havasını dəyişdirdiyi, qəndili də işığını kəsən küncdə əməlli-başlı gizlətdiyindən xəstə yox, cəsəd olduğu heç seçilməyən gecə paltarlı Əniştəmin nikah vaxtı Şükurənin hamisi idi; bərbər dostumla məhəllədən çoxbilmiş bir qoca da şahid idilər. İmamın diləkləri, nəsihətləri və hamısının dualarıyla bitən mərasim vaxtı çoxbilmiş qoca Əniştəmin sağlamlığından narahat olub, başını şübhəylə rəhmətliyə doğru yaxınlaşdıran kimi oldusa, imam nikahı kəsər-kəsməz yerimdən tullanıb, Əniştəmin büzüşmüş əlini qamarladım və var gücümlə:

“Heç narahat olmayın, əfəndim, əziz Əniştəm, – deyə bağırdım, – Şəkurəni, uşaqları qarnı tox, beli bərk, rahatlıq və sevgilə yaşatmaq üçün hər şeyi eləyəcəyəm”.

Sonra da özümü elə göstərdim, sanki, Əniştəm xəstə yatağından, yastığından mənə bəzi şeylər pıçıldamağa çalışırdı, qulağımı diqqət və ehtiramla ağzına da dayadım, çox hörmət elədiyimiz bir qocanın axırı çatan vaxt bütün həyatdan süzülüb gələn bir-iki nəsihəti necə sehrli iksiri içən kimi, biz hörmətkar gənclər çox diqqətlə dinləyirik, bax, mən də gözlərimi və qulaqlarımı elə dörd açdım ki, elə bil, Əniştəmi dinləyirdim. İmam əfəndi ilə məhəlləli qoca qayınatamın xəstə yatdığından ölümün kandarından mənə pıçıldadığı nəsihətləri dinləməyimdəki sədaqəti, sonsuz bağlılığı təqdir və razılıqla qarşıladıklarını göstərən nəzərlərlə baxdılar. Əminəm ki, heç kəs artıq Əniştəmin qətlinə barmağım olduğunu fikirləşmir.

Otaqdakı toy qonaqlarına xəstə adamın tək qalmaq istədiyini dedim. Bir anda otağı boşaltdılar və Xeyriyyənin plovu ilə qızarmış quzu ətinə (indiyə mən də cəsədin iylə kəklikotu, zirəylə qızarmış quzunun iyini bir-birinə qarışdırırdım) yemək üçün kişilərin toplaşdığı yan otağa keçəndə dəhlizə çıxdım, eynən öz evində dalgın, narahat gəzinən kədərli kişi kimi fikirləşmədən Xeyriyyənin otağının qapısını açıb, düşünmədən içəri girib, aralarına girən kişidən dəhşətə gələn qadınlara fikir verməyib, məni görəndə gözlərinin içi xoşbəxtliklə gülən Şəkurəyə ləzzətlə baxıb, dedim:

“Atan çağırır, Şəkurə, nikahımız kəsildi, əlini öpəcəksən”.

Şəkurənin toyun göz qabağında olduğunu bildirmək məqsədilə son anda xəbər göndərən çağırtdırdığı məhəlləli üç-beş qadınla, baxışlarındakı sədaqətdən qohum olduqlarını güman elədiyim gənc qızlar təlaşla bir yerə yığışıb, guya, üzlərini örtmək istəyəndə məni ölçüb-biçib, gözləri doyunca tamaşa elədilər.

Xeyli sonra toy camaatı yeməyini yeyib, cevizləri, badamları, lavaşları, manpası və qərənfil şirniyyatını ötürüb, axşam



Inventas vitam
iuvat excoluisse
per artes

namazından bir az sonra dağıldı. Qadınlar otağında Şəkürənin ikidə bir axan göz yaşları, uşaqların şuluqluq və davaları nəşəni pozmuşdu; biz kişilər arasındasa qonum-qonşunun toy gecəsində iştirak eləmələrinə mənim, qətiyyənlə gülməyib, kədərli sükuta bürünməyim qayınatamın xəstəliyinə qüdsələnməyimə yozuldu. Bütün bu sıxıntı içində hafizəmə ən dərinədən həkk edilən şey yeməkdən qabaq atasının əlini öpmək üçün Şəkürəylə Əniştəmin otağına girib tək qalanda, əvvəlcə ölü adamın soyuq və büzüşmüş əlini ikimizin də həqiqi hörmətlə öpməsi, sonra otağın qaranlıq guşəsinə çəkilib su içən kimi, doyunca öpüşməyimiz oldu. Arvadımın ağzıma aldığım ipisti dilində uşaqların elə hey dürtüştürdüyü manpası şirniyyatının dadı vardı.

34. MƏN ŞƏKURƏYƏM

Hamı gedəndən, kədərli toyumuzun son qonaqları ayaq-qabılarını geyinib, örtünüb, bürünüb, ağızlarına axıncı noğul şirniyyatlarını dürtüşdürən uşaqlarını sürüyüb həyat qapısından çıxandan sonra uzun sükut oldu. Hamımız həyat-dəydik, quyunun yarıdolu suqabından ehtiyatla su içən sərcənin cikkiltisindən başqa səs eşidilmirdi. Balaca başının qısa tükləri ocağın işığında parıldayan bu quş da bir anda qaranlıqda yox olanda gecəyə qarışmış görünən boş evimizdə, yuxarıda, atamın yatağında ölü yatdığını qəlbimdə kədərlə hiss elədim.

“Uşaqlar, – sonra Orxanla Şövkətin çox yaxşı bildikləri kimi, səsimə bir şey elan eləyəndə verdim təntənəylə dedim: – Gəlin bura görək”.

Gəldilər.

“Artıq atanız Qaradır. Onun əlini öpün”.

Sakitcə, itaətlə öpdülər. “Mənim talesiz yetimlərim atasız böyüdüklərindən ataya necə itaət edildiyini, onun sözü necə gözlərinin içinə baxa-baxa dinləndiyini və ataya necə güvənil-diyini qəti bilmirlər, – Qaraya dedim. – Ona görə sənə hörmətsizlik eləsələr, yadlıq, xamlıq, uşaqlıq eləsələr, bilirəm ki, əvvəlcə onları bağışlayacaq, bunu atalarını bir kərə də görmədən, heç xatırlamadan böyüdüklərinə yozacaqsan”.

“Mən atamı xatırlayıram”, – Şövkət dedi.

“Sss... qulaq as, – dedim, – bundan sonra Qaranın sözü, sizin üçün mənim sözümdən də üstündür”. – Qaraya sarı döndüm: “Əgər sənə qulaq asmasalar, əgər sənə hörmətsizlik eləsələr, kobudluğun, özbaşınalığın, ədəbsizliyin ən kiçik əlamətini göstərsələr, əvvəlcə xəbərdarlıq elə, amma onları bağışla. – Bir anda dilimin ucuna gələn qapazın üstündən keçib dedim. – Könlündə mənim yerim nədirsə, onların yeri də ora olmalıdır”.



Inventas vitam
juvat, excoluisse
per artes

“Şəkurə xanım, mən səninlə təkcə ərin olmaq məqsədilə yox, – Qara dedi, – bu sevimli yetimlərin atası olmaq üçün də evləndim”.

“Eşitdinizmi?”

“Allahım, sən bizim üstümüzdən işığını heç əskik eləmə, rəbbim, – Xeyriyyə qıraqdan dedi. – Allahım, sən bizi qoru, ya rəbbi”.

“Eşitdiniz, yox? – dedim. – Afərin, mənim gözəl oğullarım. Atanız sizi belə sevəndə, siz bir az başısoyuqluq eləyib, onun sözündən çıxsanız belə yenə də əvvəlcə sizi bağışlayacaq”.

“Sonra da bağışlayacağam”, – Qara dedi.

“Amma üçüncü dəfədə “eləmə” dediyini eləsələr... Onda haqqınız kötəkdi, – dedim. – Başa düşdünüzmü? Yeni atanız Qara, rəhmətlik atanızın gedib-qayıtmadığı, Allahın qəzəbi olan savaşlardan, ən rəzil, betərin betəri cənglərdən qayıdıb, çox sərtidir. Babaları bunları ərköyünləşdirdi, başına çıxartdı. Artıq babanız çox xəstədir”.

“Mən babamın yanına getmək istəyirəm”, – Şövkət dedi.

“Söz eşitməsəniz, Qara sizə qapazın cənnətdən çıxdığını əməlli-başlı öyrədər. Onda babanız mənim əlimdən alıb qurtardığı kimi, sizi daha Qaranın əlindən ala bilməz. Əgər atanızın qəzəbini soyutmaq istəyirsinizsə, daha bir-birinizlə dava eləməyəcəksiniz, hər şeyi bir-birinizlə bölüşdürəcəksiniz, yalan danışmayacaqsınız, duanızı eləyəcək, əzbərinizi bitirməmiş yatmayacaqsınız, Xeyriyyəyə pis söz deyib, onu ələ salmayacaqsınız... Aydın oldumu?”

Qara əyilib, bir həmlədə Orxanı qucağına aldı, amma Şövkət uzaqda durdu. Bir anlığa qəlbimdən onu qucaqlayıb ağlamaq gəldi. Yazıq məhzun yetimim, yazıq kimsəsiz Şövkətim, sən bu qosqoca dünyada necə tənha şeysən. Özümü bir anlığa balaca uşaq, Şövkət kimi, dünyada tək-tənha uşaq hesab elədim, Şövkətin balacılığı və yazıqlığı ilə öz kiçikliyim beynimdə bir-birinə qarışdı, titrədim. Çünki öz uşaqlığımı düşünmək, bir zaman mənim də indi Qaranın qucağında duran Orxan tək,

atamın qucağına çıxdığımı, amma orada ağacına öyrəşməmiş meyvə kimi, əmanət deyil, keflə durduğumu, atamı daha bərk qucaqlayıb, bir-birimizin boynunu köpəklər sayaq xeyli iylədiyimizi xatırladım. Bir az da keçsə, ağlayacaqdım da, özümü saxladım, heç ağlımda olmadığı halda dedim:

“Di Qaraya “ata” deyin görək”.

Gecə nə qədər soyuq idi, bizim həyat nə qədər səssiz idi. Çox uzaqlarda köpəklər dərli-kədərli hürüşürdülər. Bir az da vaxt keçdi, sükut qara çiçək kimi heç hiss olunmadan açılib yayıldı.

“Yaxşı, uşaqlar, – xeyli sonra dedim, – di evə gedək, burada hamımız birlikdə üşüməyək”.

Toydan sonra tək qalmaqdan qorxan gəlinlə kürəkənin tutuqluğuyla təkcə mənə Qara yox, uşaqlar, Xeyriyyə – hamımız evə başqasının qaranlıq evinə girən kimi, çəkinə-çəkinə girdik. İçəridə atamın cəsədinin iyi vardı, amma heç kəs bunu duyana oxşamırdı. Pilləkənləri dinməzəcə qalxanda əlimizdəki qəndillərdən tavana düşən kölgələr həmişə olduğu sayaq, dönə-dönə bir-birlərinə qarışır, gah böyüyüb, gah kiçilirdilər, amma bunlar mənə, sanki, ilk dəfə olan kimi gəldi. Yuxarıda, dəhlizdə ayaqqabılarımızı çıxardıq, Şövkət dedi:

“Yatmamışdan qabaq babamın əlini öpəkmi?”

“Bayaq mən baxdım, – Xeyriyyə dedi, – baban elə sancılı, elə sıxıntılıdır ki, içinə pis ruhlar əməlli-başlı girib, xəstəliyin alovu hər yerini bürüyüb. Girin otağa, yataqlarınızı sərək”.

Onları otağa belə salmışdı. Yataqları sərəndə, mələfələri açanda, yorğanları sərəndə, əlinə götürdüyü hər şeydən tayı-bərabəri tapılmaz möcüzə kimi, burada, bu gecəyarısı bu isti otaqda, bu təmiz yatacaqlar arasında, quş tükündən olan isti yorğanların içində yatmağın padşah sarayında yatmaq kimi, bir şey olduğundan danışdı. “Xeyriyyə, bizə hekayə danış”, – oturağında oturan Orxan dedi.

“Bir zamanlar mavi bir adam varmış, – Xeyriyyə dedi, – bir də onun ən yaxın dostu bir cin varmış”.



laureatus vitam
juvat excoluisse
per artes

“Adam niyə mavi imiş?” – Orxan dedi.

“Xeyriyyə, Allah eşqinə, – dedim, – bəri bu axşam cinli, pərili, kabuslu hekayə danışma”.

“Niyə danışmasın? – Şövkət dedi. – Ana, biz yatan kimi, sən yataqdan qalxıb babamın yanınamı gedirsən?”

“Babanız, Allah qorusun, yaman xəstədi, – dedim, – təbii ki, ona baxmaq üçün gecə yanına gedəcəyəm. Sonra yenə yatağımıza qayıdaram dal”

“Babamızın yanına Xeyriyyə getsin, – Şövkət dedi, – gecələr babama Xeyriyyə baxmırmı?”

“Bəsdirmi?” – Xeyriyyə Orxana dedi. Üzünü ləzzətli dalgınlıq bürüyən Orxanın qıçını əskiylə siləndə oturağın içindəkilərə nəzər saldı, sanki, iyinə görə yox, gördüyünü bəs hesab eləməyən kimi, üzünü bürükdürdü.

“Xeyriyyə, – dedim, – oturağı boşalt, geri gətir. Şövkət gecə otaqdan çıxmasın”.

“Niyə çıxmayım? – Şövkət dedi. – Xeyriyyə niyə cinli, pərili hekayə danışmamalıdır?”

Orxan qorxudan çox, şişəndən sonra üzündə çox gördüyüm sadələvh nikbinliklə: “Çünki evdə cinlər var, səfeh”, – dedi.

“Ana, varmı?”

“Otaqdan çıxsanız, “babama baxım” desəniz, cin sizi tapar”.

“Qara yatağını harda salacaq? – Şövkət dedi. Bu gecə harada yatacaq?”

“Mən bilmirəm, – dedim, – yatağını Xeyriyyə sərər”.

“Ana, sən yenə bizimlə yatacaqsan, yox?” – Şövkət dedi.

“Neçə kərə deyəcəyəm. Əvvəlki kimi sizinlə yatacağam”.

“Eləmi?”

Xeyriyyə əlində oturaq çıxdı. Sonuncu rəsmi götürüb aparən rəzil qatilin toxunmadığı digər doqquz rəsmi gizlədim yerdən, dolabın içindən çıxarıb yataqda oturdum, qəndilin işığında içlərindəki sirri dərk eləməyə çalışıb, uzun-uzadı onlara baxdım. Bu rəsmlər elə gözəl şeylərdir ki, insan onlara

unutduğu öz xatirələri təki baxa bilir, baxdıqca, rəsmlər də eynilə yazı kimi baxanla danışır.

Rəsmlərə baxa-baxa fikrə getmişdim. Mənimlə birlikdə Orxanın da qəribə və şübhəli qırmızıya baxdığını, burnuma dayadığı gözəl başının qoxusundan başa düşdüm. Bəzi vaxtlarda olduğu kimi, birdən döşümü çıxarıb onu əmizdirmək istədim. Daha sonra qarşısındakı qorxunc ölüm rəsmindən qorxanda, qırmızımtıl dodaqlarının arasından ləzzətlə nəfəs alanda bir anlığa Orxanı yemək istədim.

“Yeyərəm səni mən, başa düşdünmü?”

“Ana, məni qıdıqlasana”, – dedi və özünü tulladı.

“Qalx, oradan, qalx, heyvan!” – deyə qışqırdım, bir yumruq atdım. Çünki özünü rəsmlərin üstünə tullamışdı. Rəsmlərə baxdım, bir şey olmayıb, ən üstdəki at bir az бүrüşüb, amma bilinmir.

Xeyriyyə boş oturaqla geri qayıdanda rəsmləri topladım. Otaqdan çıxırdım ki, Orxan təlaşla qışqırdı:

“Hara, ana, hara gedirsən?”

“Gələcəyəm”.

Dəhlizi keçdim, buz kimi idi. Qara həmin yerdə, dörd gün ərzində atamla oturub rəsmdən, naxışdan, perspektivdən söz açdığı guşədə, atamın boş döşəkçəsinin qarşısında otururdu. Rəsmləri qabağındakı rəhləyə, döşəkçənin üstünə, yerə düzdüm. Bir anda şamın işığında otaq rəngə бүründü; işıq, sanki, istilik və heyrətamiz canlılıq yaratdı; elə bil bir anda hər şey hərəkətə gəldi.

Dinməzcə, hörmətlə qımıldanıb-eləmədən uzun müddət rəsmlərə baxdıq. Bir az qımıldansaq, üzbəüz otaqdan gələn ölüm iyini gətirən hava şamı titrədən, beləcə, elə bil, atamın sirli rəsmləri qımıldanardı. Rəsmlər atamın ölümünə səbəb olduğu üçün mü gözümündə böyümüşdü? Heyranlığım o atın qəribəliyindən, qırmızının bənzərsizliyindən, ağacın kədərindən, iki dərvişin hüznündən idimi, yoxsa onlara görə atamı, hətta başqalarını da öldürən qatildən qorxduğumdanmı? Bir müddət sonra Qarayla aramızdakı sükutun rəsmlər qədər



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

evləndiyimiz gecə bir otaqda tək qalmaqdan yarandığını elə başa düşdük ki, ikimiz də danışmaq istədik.

“Səhər oyananda, bədbəxt atamın yuxusunda vəfat elədiyini artıq hamı bilməlidir”, – dedim. Bu dediyim nə qədər doğru olsa da, sanki, sözlərim səmimi deyildi.

“Səhər hər şey yaxşı olacaq”, – Qara eyni qərribə ovqatla, həqiqəti söyləyə-söyləyə həqiqətə inanmadan dedi.

Mənə yaxınlaşmaq üçün aşkar-gizli hərəkət eləyəndə onu qucaqlamaq, uşaqların başını tutan kimi, başını əllərimin arasına almaq istədim.

Eyni anda atamın otağının qapısının açıldığını eşitdim, dəhşətlə yerimdən atıldım, qaçıb qapını açıb baxdım; dəhlizə sızan işıqda atamın qapısının yarıaçıq olduğunu titrəyə-titrəyə gördüm. Buz kimi soyuq dəhlizə çıxdım. Atamın otağı içəridə hələ yanan manqal üzündən iylənirdi. Bura Şövkətni gəlmişdi, yoxsa başqasını? Manqalın aşkar-gizli işığında atamın cəsədi gecə paltarında rahatca yatırdı. Ağlıma bəzi gecələr yatmamışdan qabaq ona şam işığında “Kitab-ür Ruh” oxuyanda: “Gecən xeyrə qalsın, ata”, – deməyim gəldi. Camı ehmalca dikəlib, əlimdən alar: “Su verənin çox olsun, gözəlیم”, – deyər, balaca vaxtındakı kimi, yanağımdan öpər, yaxından gözlərimin içinə baxardı. Atamın qorxunc üzünə baxıb, qorxdum. Həm atamın üzünə baxmaq istəmir, həm də, sanki, Şeytanın dürtməsiylə üzünün nə qədər qorxulu hala düşdüyünü görmək istəyirdim.

Göy qapılı otağa qorxa-qorxa geri qayıtmışdım ki, Qara üstümə hücum elədi. Onu itələdim, ancaq qəzəbdən çox, nə elədiyimi bilmədən. Şamın titrəyən işığında itələşdik, amma elədiyimiz həqiqi boğuşma da deyildi, sanki, boğuşmanın təqlidi idi. Bir-birimizə toxunmaqdan, bir-birimizin qoluna, qıçına, sinəsinə toxunmaqdan xoşlanırdıq. Məndəki ağıl qarışıqlığı “Xosrov və Şirin”də Nizaminin nağıl elədiyi o ruh halına oxşayırdı: eynilə Şirin kimi: “Dodağımdan öpüb, zədələmə”, – deyəndə, sözlərimin arxasında elə də dediyimi Nizami bu qədər oxumuş Qara hiss eləyirdimi?

“O iblis tapılana, atamın qatili ortaya çıxarılan qədər səninlə bir yatağa girmərəm”, – dedim.

Otaqdan az qala qaça-qaça çıxanda hər yerimi həya бүürüdü. Çünki elə qışqıra-qışqıra danışmışdım ki, sözlərimi uşaqların və Xeyriyyənin eşitməsini istədiyim başa düşülmüşdü. Üstəlik, fəryadımı təkcə onların yox, sanki, yazıq atamın və cəsədi, kim bilir, hansı kimsəsiz torpaqda çoxdan çürüyüb toz olmuş ərimin də eşitməsini istəyirdim.

Uşaqların yanına girər-girməz Orxan: “Ana, Şövkət dəhlizə çıxdı”, – dedi.

“Çıxdınmı?” – dedim, sifətinə bir şillə vurmaq üçün həmlə elədim.

Şövkət: “Xeyriyyə”, – deyib, onu qucaqladı.

“Çıxmadı, – Xeyriyyə dedi, – elə otaqda idi”.

Bir anlığa titrədim, gözlərinin içinə baxa bilmədim. Atamın ölümünün elan olunmasından sonra uşaqların mənim qəzəblərimdən qurtarmaqdan ötrü bundan belə artıq Xeyriyyəyə sığınacaqlarını, sirlərini ona verəcəklərini, alçaq cariyənin də bu fürsətdən yararlanıb, mənə hökm eləməyə cəhd göstərəcəyini dərhal kəsirdim. Atamın qətlini mənim üstümə yıxmağa çalışır, uşaqları Hasanın himayəsinə keçirər! Eləyər, əlbəttə! Bütün bu arsızlıq atamın yatağına girdiyinə görədir. Artıq sizdən nə gizlədəcəyəm: təbii ki, bunu eləyirdi. Ona məhribanlıqla gülümsədim. Sonra Şövkəti qucağıma alıb öpdüm.

“Şövkət eşiyə, dəhlizə çıxdı, deyirəm”, – Orxan dedi.

“Yataqlarınıza girin, məni aranızda alın, sizə quyruqsuz çaqqalla qara cinin hekayəsini danışacağam”.

“Amma Xeyriyyəyə “cinli hekayə danışma” dedin”, – Şövkət dedi.

“Xeyriyyə niyə bu gecə danışa bilməz?”

“Kimsəsizlərin şəhərindən də keçəcəklərmi?” – Orxan dedi.

“Keçəcəklər, – dedim. – O şəhərdə heç bir uşağın atası-anası olmayacaq. Xeyriyyə, sən get aşağı, qapıları bir də yoxla. Biz hekayənin ortasında yatacağıq”.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

“Mən yatmayacağam”, – Orxan dedi.

“Qara bu axşam harada yatacaq?” – Şövkət dedi.

“Naxış otağında, – dedim. – Belə yaxşı-yaxşı qısılin ananıza, yorğanın altında da yaxşıca isinək. Bu buz tək ayaqlar hansınızındı belə?”

“Mənim, – Şövkət dedi. – Xeyriyyə harada yatacaq?”

Hekayəni danışmağa başlayandan az sonra həmişə olduğu sayaq yenə Orxan yuxuya gedən kimi səsimi qısdım.

“Mən yatandan sonra sən yataqdan qalxmayacaqsan, yox, ana?” – Şövkət dedi.

“Çıxmayacağam”.

Doğrudan, belə bir niyyətim də yox idi. Şövkət yatandan sonra, əslində, ikinci evliliyimin toy gecəsində oğullarımla qol-boyun yatmağın necə xoşbəxtlik olduğunu – üstəlik də, içəridə yaraşıqlı, ağıllı və istəklili bir ər vardı – fikirləşirdim. Bu fikirlə də yuxuya getmişdim, amma yuxum rahat deyildi. Sonradan xatırladığıma görə, yuxu ilə oyaqlıq arasındakı o məşum və narahat aləmdə əvvəlcə atamın qəzəbli ruhu ilə hesablaşdım, sonra o ruhun yanına mənə də göndərmək istəyən alçaq qatilin qarabasmaından qaçmağa çalışdım, amma atamın ruhundan da qorxulu olan, məndən əl çəkməyən qatil xeyli taqqıltı saldı. Yuxuda evimizə daş atdı. Pəncərəyə, dama tuş gəldi. Daha sonra qapıya da daş atdı, hətta elə bildim, qapını da itələyir. Ardınca bu bəd ruh heç bir şeyə bənzədə bilmədiyim heyvanın ulartısı, ya da iniltisi kimi ağlar səs çıxaranda, ürəyim küt-küt, sürətlə vurmağa başladı.

Tər içində oyandım. O əcaib səsi mən yuxumdami eşitmişdim, yoxsa, doğrudan, bu səslər evin içində çıxmışdımı, mən oyanmışdım? Bunu dərk eləyə bilmədiyimdən, uşaqlara qısıldım, heç qımıldanıb-eləmədən gözləməyə başladım. Səsləri tamam yuxuda eşitdiyimi qət eləyəcəkdikim ki, eyni iniltini yenidən eşitdim. Elə bu vaxt həyəət böyük bir şey gurultuyla düşdü. Bu damı daş idi?

Bağrım yarıldı. Amma dərhal bundan da pisi oldu: evin içində taqqıltılar eşidirdim. Xeyriyyə harada idi, Qara hansı otaqda yatmışdı? Yazıq atamın cəsədi necə idi? Allahım, sən bizi qoru! Uşaqlar mışıl-mışıl yatırdılar.

Evlənməmişdən əvvəl olsaydı, yataqdan qalxar, evin kişi-si kimi, vəziyyətə hakim olmaq üçün qorxuma üstün gəlməyə çalışa-çalışa, cinlərə, ruhlara meydan oxuyardım. İndisə yalnız pusmuş, uşaqları qucaqlamışdım. Sanki, dünyada heç kimsə yox idi, heç kəs də mənim, uşaqların köməyinə çatmayacaqdı. Pislilik gözləyə-gözləyə Allaha dua elədim. Yuxulardakı kimi tənha idim. Həyət qapısının açıldığını eşitdim. Həyət qapısı idi, yox? Əlbəttə.

Bir anda, nə elədiyimi özüm belə fikirləşmədən qalxıb, fəracəmi əynimə geyib eşiyə atıldım.

“Qara!” – deyə pilləkənlərin başında pıçıldadım.

Ayağıma bir şey keçirib aşağı enirdim. Qaşla göz arasındakı manqaldan yandırdığım şam həyətin daşlığına çıxar-çıxmaz söndü. Sərt külək qalxmışdı, amma göyün üzü açıq idi; gözümlə alışanda yarım ayın həyəti əməlli-başlı işıqlandırdığını gördüm. Allahım! Həyət qapısı açıq idi. Soyuqda tir-tir titrəyib qaldım.

Niyə özümə bıçaq götürməmişdim. Əlimdə şamdan, taxta parçası belə yox idi. Qaranlıqda bir anlığa həyət qapısının öz-özünə qımıldandığını gördüm, xeyli sonra, sanki, qapı dayanandan sonra da cırıltısını eşitdim. Sanki yuxuda olmağımı fikirləşdiyimi xatırlayıram. Amma ağlım başımda idi, həyətdə yeridiyimi bilirdim.

Evin içindən, sanki, damın alt hissəsindən taqqıltı eşidəndə yazıq atamın ruhunun bədənindən çıxmaqda çətinlik çəkdiyini başa düşdüm. Atamın ruhunun əzab çəkdiyini bilmək məni həm əzaba saldı, həm də rahatladı. Əgər bütün bu taqqıltıların səbəbi atamdırsa, özümə dedim, onda bundan mənə bir xəter gəlməz. O biri tərəfdən, tez bədənə çıxıb təkbəşinə göylərə qalxması üçün ruhun əzabı məni o qədər kədərləndirdi ki, Allahıma yazıq atama kömək



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

göstərməkdən ötrü dua elədim. Atamın ruhunun təkcə məni yox, uşaqları da qoruyacağını fikirləşəndə ürəyimə su səpildi. Əgər həyat qapısının eşişində pislik eləməyə hazırlaşan ifritə varsa, atamın narahat olan ruhundan qorxsun.

Elə o vaxt, “Görəsən, atamı narahat eləyən şey Qaradır-mı?” – deyə dərdləndim. Görəsən, atam Qaraya pislikmi eləmək üzrə idi? Qara harada idi? Eyni anda həyat qapısının bir az eşişində, küçədə Qaranı görüb dayandım. Bir nəfərlə danışdı.

Yolun o biri tərəfindəki boş həyətdən, ağacların arasından bir adamın Qaraya bəzi şeylər danışdığını bildim. Bir az əvvəl yataqda eşitdiyim inilti sahibinin bu səs olduğunu qət elədiyim kimi, bunun Hasan olduğunu da dərhal başa düşdüm. Səsində bir növ ağlartı, bir növ yalvarış vardı, amma təhdidedici ovqat da əskik deyildi. Səssiz gecədə başları öz haqq-hesablarına qarışmışdı.

Eyni anda həyatda uşaqlarımla tək-tənha qaldığımı da başa düşdüm. Qaranı sevdiyimi fikirləşirdim, amma, doğrusu, Qaranı yalnız sevmək istəyirdim. Çünki Hasanın kədərli səsində, həmin başa düşdüyüm kədərində ürəyimi dağlayan bəzi şeylər vardı.

“Sabah bura qazını, yeniçəriləri, böyük qardaşımın sağ olduğuna, hələ Əcəm dağlarında savaşıdığına and içəcək şahidləri gətirəcəyəm, – deyirdi. – Nikahınız qanuni deyil. İçəridə zina eləyirsiniz”.

“Şəkurə sənın yox, rəhmətlik böyük qardaşının arvadı idi”, – Qara dedi.

“Böyük qardaşım sağdı, – Hasan inamla dedi. – Onu görən şahidlər var”.

“Bu səhər dörd il ərzində savaştan qayıtmadığına görə, Üsküdar qazısı onu Şəkürədən boşadı. Sağdırsa, artıq şahidlərin ona boşandığını desinlər”.

“Şəkürə bir ay keçməmiş evlənə bilməz, – Hasan dedi. – Dinə və Quran-i Kərimə ziddi. Belə bir rəzilliyə Şəkürənin atası necə razı oldu?”

“Əniştə əfəndi, – Qara dedi, – çox xəstədir. Ölüm döşəyindədi... Evlənməyə də qazı izin verdi”.

“Əniştəni birlikdəmi zəhərlədiniz? – Hasan dedi. – Bu işi Xeyriyyəyləmi tutdunuz?”

“Qayınatam sənin Şəkurəyə elədiklərindən kədərlənib. Elədiyin şərəfsizliyin hesabını, əgər sağdırsa, böyük qardaşın da soruşa bilər”.

“Hamısı yalandır, – Hasan dedi. – Şəkurənin evdən qaçmaq üçün uydurduğu bəhanələrdi”.

Evin içindən fəryad eşidildi. Qışqıran Xeyriyyəydi. Sonra Şövkət də qışqırdı; bir-birlərinə qışqırdılar. İstər-istəməz, mən də qorxuyla, özümdən ixtiyarsız qışqırdım, nə elədiyimi bilmədən evə qaçdım.

Şövkət pilləkənlərdən qaça-qaça enib həyəət atıldı.

“Babam buz kimidir, – deyə hayqırdı, – babam ölüb”.

Bir-birimizi qucaqladıq. Onu qucağıma aldım. Xeyriyyə hələ qışqırırdı. Qışqırıqları, hər şeyi Qara da, Hasan da eşitmişdilər.

“Ana, babamı öldürüblər”, – bu dəfə Şövkət dedi.

Bunu hamı eşitdi. Hasan eşitmişdimi? Şövkəti bərk-bərk qucaqladım. Təlaşa düşmədən geriyyə, evə saldım. Pilləkənin başında Xeyriyyə uşağın necə oyanıb, xəlvətcə qaçdığını soruşurdu.

“Ana, axı bizi tək qoymayacaqdın”, – Şövkət dedi. Ağlamağa başladı.

Fikrim həyəət qapısında, orada bitib qalan Qarada idi. Baş Hasana qarışdığından Qara qapını örtmürdü. Şövkətin yanaqlarından öpdüm, bərk-bərk qucaqladım, boynunu iyləyib, Xeyriyyənin qucağına verdim. “Xeyriyyə, yuxarı çıxın, siz ikiniz”, – pıçiltıyla dedim.

Yuxarı çıxdılar. Həyəət qapısına qayıtdım. Durduğum yerdən, qapının bir neçə addım arxasından Hasanın məni görə bilməyəcəyini hesab eləyirdim. Qarşıdakı qaranlıq həyətdə



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

yerinimi dəyişdirmişdi, küçənin qırağındakı tutqun ağacların arxasını keçmişdi. Amma mənə görünür, danışanda mənə də eşitdirirdi. Mənə qəzəbləndirən qaranlıqda üzünü görə bilmədiyini adamla danışmaq deyildi; o, mənə, bizi günahlandırdıqca, əslində, ona haqq verdiyimi, atamın elə mənə hiss etdirdiyi kimi, o cür haqsız və günahkar olduğumu kəşf elədiyimdən, bunu söyləyən adama aşiq olduğumu kədərlə başa düşdüyümdən əsəbiləşirdim. Allahım, mənə kömək elə! Eşq boş-boşuna dərd çəkməyin yox, sənə qovuşmağın bir yolu deyilmi?

Hasan mənim Qarayla birləşib atamı öldürdüyümü dedi. Uşaq deyənə eşitdiyini, əslində, hər şeyin gün kimi aydın olduğunu, bizim elədiyimizin cəhənnəmlik günah olduğunu dedi. Səhər hər şeyi gedib qazıya başa salacaqdı. Mən günahsızamsa, əlim atamın qanına batmayıbsa, mənə və uşaqları geri evə aparacaq, böyük qardaşı savaştan qayıdana qədər bizə atalıq eləyəcəkdi. Mən günahkaramsa, əri savaşlarda qanını tökəndə onu rəhmsizcəsinə atan qadının, əslində, hər cür cəzaya haqqı vardı. Biz bunları səbirlə dinləyəndən sonra ağacların arasında bir anlığa sükut oldu.

“İndi öz istəyinlə əsl ərinin evinə qayıdırsan, – Hasan bambaşqa ədayla dedi. – Uşaqları götürər, kimsənin gözüne görünmədən asta-asta dinməzcə geri – evə gələrsən, mən də bu saxta evlilik dəsgahını, bu axşam burada öyrəndiklərimi, işlədiyiniz günahları – hər şeyi unudar, hər şeyi əfv eləyə-rəm. İllərlə sənənlə səbirlə böyük qardaşımın savaştan qayıt-mağını gözləyərək, Şəkürə”.

Sərxoş idimi? Səsində elə uşaqsayaq bir şey vardı ki, mənə ərimin qarşısında təklif elədiyi şeyin həyatının məna-sına çevriləcəyindən indi mən dərdləndirdim.

“Başa düşürsənmi?” – deyə ağacların arasından səsləndi.

Qaranlığın içində məhz haradaydı, yəqin eləyə bilmir-dim. Hamımıza, biz günahkar qullarına kömək elə, Allahım.

“Çünki atanı öldürən adamla bir dam altında yaşaya bil-məzsən, Şəkürə, bilirəm bunu”.

Bir anlığa ağılıma atamı onun öldürə biləcəyi gəldi. İndi də bəlkə bizi ələ salırdı. Bu Hasan şeytandır, amma, bəlkə də yanılırdım.

“Qulaq as, Hasan əfəndi, – Qara qaranlığa doğru dedi, – qayınatam öldürülüb, bu, doğrudur. Onu alçağın biri öldürüb”.

“Toydan əvvəl öldürülüb, yox? – Hasan dedi. – Onu bu evlilik hiyləsinə, danışılmış boşanmaya, yalançı şahidlərə, hiylələrinizə qarşı çıxdığına görə öldürübsünüz. Qaranı elə adam saysaydı, qızını ona indi yox, neçə il əvvəl verərdi”.

Rəhmətlik ərimlə, bizimlə illər boyu birlikdə yaşadığından, hamımızın keçmişini bizim qədər bilirdi. Daha pisi, ərimlə evin içində danışdığımız, unutduğumuz, indi unutmaq istədiyimiz hər şeyi – Hasan qısqanc aşiqin ehtirası ilə axıracan xatırlayırdı. Onunla, böyük qardaşı ilə illərlə o qədər çox xatirəmiz olmuşdu ki, Hasan indi bunları danışmağa başlasa, Qaranın mənə nə qədər yad, yeni və uzaq olduğunu hiss eləyəcəyimdən qorxdum.

“Onu sənin öldürə biləcəyindən şübhələnirik”, – Qara dedi.

“Siz onu evlənməyə görə öldürübsünüz. Bu aydındır. Mənim isə onu öldürmək üçün heç bir səbəbim yoxdur”.

“Onu bizim evlənməməyimizdən ötrü öldürdün, – Qara dedi. – Şəkurənin boşanmasına, bizim evlənməyimizə izin verdiyini eşidən kimi, ağıln başından çıxdı. Elə Əniştə əfəndiyə Şəkurəni evə qayıtmaq üçün cəsarətləndirdiyinə görə qəzəblənirdin. Ondan intiqam almaq istəyirdin. O sağ olduqca Şəkurəni heç vaxt əldə eləyə bilməyəcəyini bilirdin”.

“Uzatma, – Hasan qətiyyətlə dedi, – bunlara qulaq asmayacağam. Bura çox soyuqdur. Daş atıb, sizin diqqətinizi çəkənə qədər də burada dondum. Məni heç eşitmədiniz”.

Mən: “Qara içəridə atamın rəsmlərinə baxırdı”, – dedim.

Bunu deməklə səhv işmi görmüşdüm?

Hasan eynilə mənim Qarayla danışanda bəzən istəmədən istifadə elədiyim o süni havayla danışdı: “Şəkurə xanım,



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

sən böyük qardaşımın arvadı olduğundan, uşaqları özünlə götürüb, hələ şəriətlə evli olduğun qəhrəman sipahinin evinə lap indi qayıtsan, çox yaxşı iş görəcəksən”.

“Yox, – gecənin qoynuna pıçıldayan kimi dedim, – yox, Hasan, yox”.

“Onda böyük qardaşıma olan məsuliyyətimlə bağlılığım mənim burada eşitdiklərimi dərhal qaziya bildirməyimi tələb eləyir. Sonra məndən haqq-hesab istəyərlər”.

“Səndən elə haqq-hesab istəyəcəklər, – Qara dedi. – Sən qazının yanına getdiyin an, mən də padşahımızın sevimli qulu Əniştə əfəndinin sənə qətlə yetirdiyini elan eləyəcəyəm. Bu səhər”.

“Gözəl, – Hasan dedi. – Elə də”.

Fəryad elədim. “İkinizə də işgəncə verəcəklər! – deyə qışqırdım. – Qazının yanına getməyin. Gözləyin. Hər şey ortaya çıxar”.

“İşgəncədən qorxum yoxdur, – Hasan dedi. – İki dəfə işgəncədən keçdim, hər dəfəsində günahkarla günahsızın ancaq işgəncədə bir-birindən ayrıldığını gördüm. İşgəncədən böhtançılar qorxsun. Mən qaziya, yeniçəri ağasına, şeyxülislama, hamıya bədbəxt Əniştə əfəndinin kitabını və rəsmlərini də danışacağam. O rəsmlərdə nə var?”

“Heç bir şey yoxdur”, – Qara dedi.

“Deməli, dərhal baxdın”.

“Əniştə əfəndi kitabı mənim tamamlamağımı istədi”.

“Gözəl. İnşallah, bizə birlikdə işgəncə verərlər”.

İkisi də susdu. Daha sonra boş həyətdən gələn ayaq səslərini eşitdik. Gedirdimi, yoxsa bizəmi yaxınlaşdı? Onu nə görə bildik, nə də neylədiyini başa düşə bildik. Həyətin o biri ucundakı tikanlar, kollar, böyürtkənlər arasından zil qaranlıqda keçib-getməsi əbəs zəhmət idi. Ağacların arasından keçib, qarşımızdan burulsa idi, özümüzə yenə görünmədən yox ola bilərdi, amma heç bizə doğru yaxınlaşan ayaq səsləri eşitmədik. Bir anlığa “Hasan!”, – deyə qışqırdım. Amma cıqqırı çıxmadı.

“Sus”, – Qara dedi.

İkimiz də soyuqdan tir-tir titrəyirdik. Çox gözləmədən qapını bərk-bərk örtüb evə girdik. Uşaqların isitdiyi yatağa girməmişdən əvvəl atama bir kərə də baxdım. Qarasa rəsm-lərin arxasında oturdu.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

35. MƏN ATAM

İndi rahat və sakit durmağıma baxmayın, əslində, neçə əsrdir, – qaçıram. Obaları keçir, savaşlara girir, şahların kədərli qızlarını aparıb evləndirir, hekayədən – tarixə, tarixdən-əfsanəyə, kitabdan-kitaba köçürəm. Əlbəttə, hekayədə, nağılda, bu qədər kitabda, savaşda yer alıb, yıxılmaz qəhrəmanları, əfsanəvi aşıqları, yuxulardan çıxma orduları müşayiət elədiyimdən, müzəffər padşahlarımızla savaşdan-savaşa çapdığım, həddən artıq rəsmim çəkildi.

Bu qədər çox rəsmi çəkilmək necə duyğudu?

Təbii ki, qürur duyuram, amma elə hey o rəsm edilənin məni olduğunu soruşuram. Bu rəsmlərdən də başa düşülür, hər kəsin beynində rəsmim bir başqa cürdür. Bununla belə rəsmlər arasında ortaq xüsusiyyət, birlik olduğunu da qüvvətlə hiss eləyirəm. Keçənlərdə nəqqaş yoldaşlar nəql elədilər, bunu da öyrəndim. Firəng kafirinin kralı Venesiya doğunun qızıyla evlənməyi fikirləşir. Evlənəcək, amma venesiyalı yoxsul, qızı da çirkin olsa? Ən usta nəqqaşına deyir ki, get, Venesiya doğunun qızının, malının, mülkünün, əşyasının şəklini çək. Venesiyalıdı, naməhrəm nədir, bilməzlər. Rəssama təkcə qızlarını yox, madyanlarını, saraylarını açirlar. Bacarıqlı rəssam da o qızı, o atı elə rəsm eləyir ki, gör-sən, tanıyarsan. Firəng kralı evlənib-evlənməməyi fikirləşə-fikirləşə Venesiyadan gələn rəsmlərə sarayın həyətində tamaşa eləyəndə, öz aygırı birdən eşqə gəlib, rəsmdəki gözəl madyanın üstünə çıxmağa çalışır, mehtərlər yoğun alətiylə rəsmi çərçivəsiylə parçalayan azgın heyvanı zorla sakitləşdirirlər.

Deyirlər ki, firəng aygırını o qədər azdıran şey Venesiya madyanının gözəlliyində yox, – gözəl olmağına, gözəl imiş – məşhur bir dişi at nümunə götürülüb, eynilə o məşhur attəki rəsm edilməsində idi. İndi o madyansayaq, sanki həqiqi

madyanın rəsmi təki çəkilmək günahdımı? İndiki halda, gördüyünüz kimi, digər at rəsmlərindən çox az fərqim var.

Əslində, belimin gözəlliyinə, ayaqlarımın uzunluğuna, duruşumdakı qürura diqqət eləyənlər mənim fərqləndiyimi başa düşürlər. Amma bu gözəlliklər mənim at təki fərqləndiyimin yox, məni çəkən rəssamın bacarığındakı fərqin əlaməti idi. Hamınız bilirsiniz ki, əslində, dübbədüz mənim kimi at yoxdur. Mən yalnız nəqqaşın içindəki at xəyalının rəsmiyəm.

Mənə baxıb: “Ay aman, bu nə gözəl atdır”, – deyirlər. Əslində, məni yox, nəqqaşı tərifləyirlər. Ona görə də, bütün atlar bir-birindən fərqlidir və hamıdan əvvəl bunu nəqqaş bilməlidir.

Gəlin, baxın, heç bir aygırın aləti belə biri digərininkinə oxşamaz. Qorxmayın, yaxşı-yaxşı yaxından baxa bilər, hətta əlinizə ala bilərsiniz. Mənimki iridi, özünə görə biçimi, cizgiləri olan şeydi.

Bütün atlar, hər birimiz ən böyük rəssam olan ulu Allahın əlindən biri digərindən fərqli formada çıxdığımız halda, nəqqaşlar dəstəsi bizi niyə əzbərdən çəkir? Niyə bizlərə heç baxmadan minlərlə, on minlərlə at rəsmi çəkməklə öyünürlər. Çünki onlar da öz gördükləri aləmi yox, Allahın gördüyü aləmi rəsm eləməyə çalışırlar, ona görə bu şərlik olmaq – əstəğfürullah – “Allahın elədiyini mən də eləyə bilirəm” demək deyilmi? Öz gözünün gördüyü ilə kifayətlənməyib, xəyallarındakı eyni atı: “Bu, Allahın gördüyü atdır”, – deyə min kərə çəkənlər ən yaxşı atı əzbərdən kor nəqqaşların çəkəcəyini iddia eləyənlər əsl Allahla bəhsə girib, dinsizlik eləmişlərmi?

Firəng ustadlarının yeni rəsm üsulları dinsizlik deyil, tamamilə əksinə, dinimizə ən uyğun şeydir. Amandır, Ərzurumi qardaşların məni yanlış başa düşməsinlər: mən firəng gəvurunun qadınları məhrəmlik bilmədən, ortalıqda yarıçılpaq gəzdirmələrindən, qəhvəylə gözəl oğlanların ləzzətini dərk eləməmələrindən, kişilərinin saqqalsız-bıqsız dolaşib, tamamilə əksinə, saçlarını arvadlar kimi uzatmalarından,



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

“Həzrəti İsa eyni zamanda Allahdı” – əstəğfərullah! – demə-lərindən heç xoşum gəlmir. Hətta onlara çox acığım tutur, bircəciyi qabağıma çıxsa, möhkəm bir qoşa təpik ataram, deyirəm.

Amma heç savaşa girməyib, evdə qadınlar təki oturan nəqqaşlar tərəfindən səhv göstərilməkdən də bezdim. Qaçan-da iki ayağımı eyni anda qabağa uzanmış çəkirlər. Heç bir at elə dovşan sayaq qaçmaz. Qabaq ayağımın biri irəlidedirsə, o biri geridedir. Heç bir at səfər rəsmlərində göstəril-di-yi kimi, qabaq ayağının biri tamam yerdə olanda, o birini şiltaq köpək təki irəli uzatmaz. Bir-birinin kölgəsi sayaq, eyni qəli-bin üstündən dalbadal iyirmi kərə keçib, rəsm edildiyi kimi, heç bir sipahi bölüyünün atları eyni anda eyni ayağını ata bilməz. Heç kəs bizə baxmayanda, qabağımızdakı yaşıl otları eşələyib yeyərik; rəsm edildiyimiz təki qəti dimdik durub nəzakətlə gözləmərik. Niyə yeməyimizdən, içməyimizdən, sıçmağımızdan və yatmağımızdan bu qədər utanırlar? Niyə mənim bu gözəl aləmə rəsm eləməkdən qorxurlar? Xüsu-silə uşaqlarla qadınlar, heç kəs olmayanda, gözləri doyunca tamaşa eləməkdən ötrü ölürlər, nə zərəri var? Ərzurumlu xoca bunundamı əleyhinədi?

Danışır-lar: Bir zaman Şirazda əldən düşmüş, təlaşlı bir şah varmış. Düşmənlərinin onu yıxıb, oğlunu taxta oturtmaların-dan qorxduğundan, şahzadəsini İsfahana vali göndərməyib, sarayın ən göz-dən uzaq otağında həbs eləyib. Həyət-bağça görmədən, otaqda otuz bir il məhbus kimi yaşayıb, kitablarla böyüyən şahzadə vədəsi çatan atası öləndə, taxta otur-ar-otur-maz deyib: “Amandır, mənə bir at gətirin, kitablarda hey rəs-mini gördüm, necə şeydi, çox maraqlanıram”. Sarayın ən gözəl boz atını gətiriblər, yeni şah atın baca kimi, burun deşikləri, ədəbsiz götü, rəsmlərdəki sayaq qəti parıldamayan tükləri, kobud sağrısı olduğunu görəndə əhvalı pozulur, məmləkətin bütün atlarını öldürtdürür. Qırx gün çəkən bu zalımanə qiyamdan sonra məmləkətin dərələri kədər və qan

rəngiylə axıb. Allahın ədalətli axırı, bu yeni şah düşməni Qaraqoyunlu Türkmən bəyinin orduları qarşısında süvarisiz qaldığından yenilib, parça-parça edilərək öldürülüb. Heç kəs kitablarda olduğu kimi, atların qanının yerdə qaldığını fikirləşməsin.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

36. MƏNİM ADIM QARADIR

Şəkürə uşaqlarla birlikdə otağına çəkiləndən sonra uzun müddət evin iç səslərini, bitib-tükənməyən tıqqıltılarını dinlədim. Bir ara Şəkürə ilə Şövkət pıçıltıyla bəzi şeylər danışmağa başlamışdılar ki, anası: “Ssss” – deyə onu təlaşla susdurdu. Eyni anda quyunun yanından, daşlıqdan taqqıltı eşitdim, amma arxası gəlmədi. Daha sonra diqqətimi dama qonan qağayıya verdim, amma o da hər şey kimi sükuta büründü. Dərin inilti eşitdim sonra, dəhlizin o biri tərəfindən gəlirdi, başa düşdüm: Xeyriyyə yuxusunda ağlayırdı. İniltiləri öskürəyə çevrildi; öskürəyi də birdən partlayıb kəsildi, yenə o məşum və sonsuz sükut başladı. Az sonra Əniştəmin cəsədinin yatdığı otaqda bir adamın gəzişdiyini güman eləyib qayıtdım.

Bütün sükut ərzində qarşımda duran rəsmlərə baxır, ehtiraslı Zeytunun, gözəl üzli Kəpənəyin, rəhmətlik müzəhibin onlara necə boya sürtdüklərini də xəyalıma gətirirdim. Bəzi gecələr Əniştəm elədiyi sayaq, rəsmlərə bir-bir müraciət eləyib, “Şeytan!”, “Ölüm!” demək istəyirdim, amma bir qorxu məni saxlayırdı. Əniştəmin bu qədər ısrarına baxmayaraq, onlara uyğun hekayəni yazmadığımdan, əslində, məni bu rəsmlər əməlli-başlı qəzəbləndirmişdi. Əniştəmin ölümünün onlarla bağlı olduğu təkzibedilməz həqiqət kimi, ağıma yavaş-yavaş yerləşdiyinə görə qorxu və səbirsizlik də duyurdum. Təkcə Şəkürəyə yaxın olmağa görə – Əniştəmin hekayələrinə qulaq asanda, bu rəsmlərə istədiyim qədər baxmışdım. İndi Şəkürə xanım mənim arvadım olanda, bu qərribə şeylərə niyə diqqətimi verəcəkdi ki. “Uşaqlar yatandan sonra belə Şəkürə yatağından çıxıb sənin yanına gəlmədiyinə görə” – içimdən rəhmsiz bir səs dedi. Qaragözlü gözəlimin yanıma gələcəyi ümidiylə xeyli uzun müddət şam işığında rəsmlərə baxa-baxa səbirlə gözlədim.

Səhər Xeyriyyənin fəryadı ilə oyanan kimi, şamdanı qapıb dəhlizə atıldım. Bir anlığa Hasanla yığdıqları adamların evə hücum etdiklərini fikirləşib, ağılımdan rəsmləri gizlətmək keçmişdi. Amma çox keçmədən, Əniştə əfəndinin ölümünü Xeyriyyənin uşaqlara, qonum-qonşuya elan eləmək məqsədilə Şəkurənin əmriylə qışqırdığını başa düşdüm.

Şəkurəylə dəhlizdə qarşılaşanda bir-birimizə sarıldığ, qucaqlaşdıq, Xeyriyyənin fəryadı ilə yataqlarından atılan uşaqlar donub qaldılar.

“Babanız ölüb, – Şəkurə onlara dedi. – Bax, o otağa girməyin”.

Qollarımın arasından çıxdı və atasının yanına girib ağlamağa başladı.

Mən uşaqları çıxdıqları otağa saldım. “Üst-başınızı dəyişdirin, üşüyərsiniz”, – dedim. Yatağın qırağında oturdum.

“Babam səhər yox, gecə ölüb”, – Şövkət dedi.

Yastığın üstündə Şəkurənin gözəl uzun saçlarından bir dənəsinin cızdığı hərf mənə “Vav” – dedi. Yorğanın içində hələ Şəkurənin istiliyi vardı. İndi Xeyriyyəylə birlikdə onun da ağlamağını və fəryadını eşidirdik. Atasını heç gözlənilmədən indi ölən kimi, fəryad eləməyi bacarması mənə elə saxta görünürdü ki, Şəkurəmi, qətiyyəni tanımadığımı, içində mənə yad cin olduğunu hiss elədim.

“Qorxuram”, – Orxan ağlamaq üçün izin istəyən baxışla dedi.

“Qorxmayın, – dedim, – ananız qonum-qonşu babanızın ölümündən xəbərdar olub gəlsinlər deyə, ağlayır”.

“Gəlsələr, nə olacaq?” – Şövkət dedi.

“Gəlsələr, babanızın öldüyünə görə, yalnız biz yox, onlar da kədərlənib ağlayacaqlar. Beləcə dərdimiz bölüşüləcək və azalacaq”.

“Babamı sənmi öldürdün?” – deyə Şövkət qışqırdı.

“Ananızı kədərləndirsən, mən də səni heç sevə bilmərəm”, – deyə mən də qışqırdım.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Ögey atayla yetim uşaq kimi yox, gurultulu dərə qırağında danışan iki adam tək qışqırırdıq. Həmin vaxt fəryadı məhəllədən daha yaxşı eşdilsin deyər, Şəkurə dəhlizə çıxmışdı, taxtalara güc verib, pəncərənin taylarını açmağa çalışırdı.

Laqeyd qala bilməyəcəyimi hiss eləyib, otaqdan çıxdım. Dəhlizin pəncərəsini onunla birlikdə dartdıq, pəncərənin taxtasıyla əlləşdik. Axırncı təkənlə pəncərə taxtası açılıb həyətə düşdü. Üzümüzə gün və soyuq vurdu, bir anlığa çaşdıq. Şəkurə bütün dünyaya müraciət eləyən kimi, yana-yana ağlamağa başladı.

Əniştə əfəndinin hayqırtyla bütün məhəlləyə elan olunan ölümü, mənim nəzərimdə o ana qədər hiss elədiyimdən daha çox faciəli və ələmli kədərə çevrildi. İstər həqiqi, istər saxta olsun, məni arvadımın ağlaması da təsirləndirirdi. Mən də heç gözləmədiyim halda ağlamağa başladım. Doğrudan, kədərindənmi ağlayırdım, yoxsa Əniştəmin ölümündə təqsirkar bilinməkdən qorxduğuma görəmi özümlə ağlayan tək göstərirdim, bilmirəm.

“Getdi, getdi, getdi, ah, atam getdi, getdi”, – Şəkurə qışqırırdı.

Mənim hiçqırıqlarım və sözlərim eyni məzmununda idi, amma nə dediyimi də əməlli-başlı bilmirdim. Həmin vaxt evlərindən, qapıların arasından pəncərə taxtalarının arasından bizə göz qoyan məhəllənin gözüylə özümü görür, elədiyimin doğru olduğunu fikirləşirdim. Ağladıqca, kədərimin və göz yaşlarımla həqiqi olub-olmadığı barəsindəki şübhələrimdən, cinayətdə günahkar bilinmə təlaşından, hətta Hasan və adamlarının qorxusundan təmizləndim.

Şəkurə mənim idi, sanki, qışqıra-qışqıra, göz yaşlarıyla buna mübarəkabadlıq verirdim. Hayqıran arvadımı özümə sarı çəkdim, uşaqların gözüyaşlı yaxınlaşmasına fikir vermədən onu yanağından eşqlə öpdüm. Yumşaq və ilıq yatağı kimi, yanağının da uşaq vaxtımızdakı badam ağacları tək iyləndiyini ağlamağıma baxmayaraq, hiss elədim.

Sonra uşaqlar da elə bizimlə, hamımız meyitin yanına girdik. Artıq əməlli-başlı iylənən ikigünlük cəsəd yox, sanki, can verən adam kimi, mən: “Lə iləhə illəllah”, – dedim ki, ölməmişdən təkrarlasın və son sözü bu olduğundan Əniştəm Cənnətə getsin. Sonra, guya, Əniştəm elə deyən kimi də elədik və az qala yox olmuş üzünə, parçalanmış başına baxıb bir anlığa gülümsədik. Həmin anda mən əllərimi açıb Yasin oxudum, hamısı susub dinlədi. Şəkurənin gətirdiyi tülbənd parçasıyla Əniştəmin açıq ağzını cidd-cəhdlə, əməlli-başlı bağladıq, çıxarılmamış gözünü bir daha şəfqətlə örtükdük, bədəni azacıq çevirib sağ tərəfinə yatırtdıq, mövcud olmayan üzünü də qibləyə tərəf çevirdik. Şəkurə atasının üstünə təmiz mələfə saldı.

Bütün bu olub-keçənə uşaqların uşaq diqqətiylə göz qoymaları, ağlamaqdan sonra sükut xoşuma gəldi. Ən axırda özümü həqiqi arvadı, övladları, ocağı, evi olan adam kimi, hiss eləyirdim, bu, bütün ölüm qorxularından daha sağlam düşüncə idi.

Rəsmləri topladım, cildbəndin içinə bir-bir yerləşdirib özümə götürdüm, qalın kaftanımı geyindim və evdən qaça-qaça çıxdım. Fəryadlarımızı eşidib, kədər bölüşməyin ləzzətiylə bizə gələn qonum-qonşudan qoca bir xalayla, əhvalından əyləncə tapıldığına görə kefi açıldığı bəlli olan selikli nəvəsini görməzliyə vurub, məhəllə camesinə doğru getdim.

İmamın “ev” dediyi kiçik siçan deşiyi yeni tikilən bir çox görkəmli camedə olduğu təki – hündür qübbəli, təntənəli, geniş həyətli tikilinin yanında həya ediləcək qədər balaca yer idi. İmam da artıq tez-tez olduğunu gördüyüm kimi, evini o kiçik siçan deşiyindən bütün cameyə yayıb, həyətin qurtaracağındakı iki şabalıd ağacının arasında arvadının solğun və rəngsiz camaşırları asmasına fikir verməmişdi. Həyəti imam əfəndinin ailəsi qədər yiyələndiyi başa düşülən iki arsız köpəyin hücumlarından, onları dəyənəklərlə qovalayan imamın oğullarından canımı qurtarandan sonra imamın özüylə bir guşəyə çəkildik.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Dünənki boşanma işindən və ona kəsədmədiyimiz üçün incidiyindən əmin olduğum nikahdan sonra üzündə: “Xeyir ola, yenə nə var!” – deyən ifadə gördüm.

“Əniştə əfəndi bu səhər öldü”.

“Allah rəhmət eləsin, məkanı cənnət olsun!” – xeyirxahlıqla dedi. Bu “səhər”i ağzıma niyə almışdım, özümü əbəş yerə şübhə altına qoyacaq söz demişdim. Dünən ona verdiyim qızıllardan bir dənəsini də əlinə dürttdüm. Azandan qabaq minarədə dua etməsini, qardaşını dəlallə eləyib, vəfatı bütün məhəlləyə dərhal çatdırmasını dedim.

“Qardaşımın çox yaxşı can yoldaşı var, biz onunla çox gözəl ölü yuyuruq”, – dedi.

Əniştə əfəndini korla yarısəfehə yudurtmaqdan əlverişli nə ola bilərdi? Cənazə namazının günortaya yaxın qılınacağını, saraydan, nəqqaşxanadan, çox yüksək yerlərdən camaatın gələcəyini dedim. Əniştə əfəndinin üzünün, başının parçalanmış vəziyyətini bildirəcək heç bir şey əlavə eləmədim. Çünki məsələni ancaq yüksək yerdən aydınlaşdıracağıma qərar vermişdim.

Padşahımız Əniştəmə sifariş elədikləri kitabın pulunun ödənməsini Xəzinədarbaşına həvalə elədiklərindən əvvəlcə ölüm xəbərini ona çatdırmalı idim. Bu məqsədlə saraya girmək üçün Soyuqçeşmə qapısının qarşısındakı dərzilər karxanasında lap uşaqlığımdan bəri işləyən, rəhmətlik atam tərəfdən qohum olan bir döşəməçini tapıb, qırışlarla örtülmüş əlini öpdüm. Xəzinədarbaşını görməli olduğumu yalvar-yaxar başa saldım. Qucaqlarında rəng-rəng ipək qumaşlarla iki qatlanıb, pərdə tikən kəlbəşli şeyirdlər arasında gözləyəndən sonra məni ölçü və hesab işindən ötrü saraya girəcəyini başa düşdüyüm dərzibaşı köməkçisinin yanına qoşdu. Alay meydanına Soyuqçeşmə qapısından çıxan kimi, Ayasofyanın qarşısındakı nəqqaşxana binasının qabağından boş-boşuna keçib, o biri nəqqaşlara cinayəti xəbər verməkdən indilik qurtulmuş oldum.

Alay meydanı həmişəki sayaq mənə nə qədər tənha idisə, o qədər gurultulu gəldi. Divanın toplandığı günlər qapısında ərizəçilərin növbəyə düzüldüyü Kağız əminin qapısında da, anbarlar ətrafında da heç kəs yox idi. Amma yenə də, sanki, xarratxanadan, çörəkxanadan, xəstələr otağının pəncərələrindən, axurlardan, başlıqlı qüllələrinə heyranlıqla baxdığım ikinci qapının qabağındakı atlarla mehtərlərdən, sərvlərin arasından arasıkəsilməz uğultu eşidirdim. Bu təlaş az sonra həyatımda ilk dəfə ikinci qapıdan Babüssəlamdan adlamağın qorxusundan keçirdim.

Qapıda nə cəlladların hər an hazır gözlədiyi söylənən guşəyə diqqətimi verə bildim, nə də dərzi rəhbərimə köməklik göstərdiyimi güman eləsinlər deyə, əlimə götürdüyüm döşəməlik qumaş topuna gözünü dikən qapıçılardan həyəcanımı gizləyə bildim.

Divan meydanına girər-girməz hər yeri sükut бүürüdü. Ürəyimin küt-küt vurduğunu alnımdakı, boynumdakı damarlardan bilib eşidirdim. Saraya girib-çıxanlardan, Əniştəmdən tərifi və təsvirini bu qədər çox eşitdiyim yer indi eynilə cənnət kimi, rəngarəng və gözəllər gözəli bağça kimi, qarşımda idi. Amma cənnətə girən adamın hiss eləyəcəyi xoşbəxtliyi yox, qorxu və huşu duyur, cahanın təməli olduğunu indi çox yaxşı başa düşdüyüm padşahımızın adi qulu olduğumu hiss eləyirdim. Yaşılıqlar içində gəzinən tovuz quşlarına, şaq-şaq şaqıldayan çeşmələrə, zəncirlərlə bağlı qızıl camlara, ipək pal-tarlar içində, sanki heç yerə dəymədən səssiz yeriyan divan çavuşlarına heyranlıqla baxanda içimdə Hünkara xidmət eləmək həyəcanı duyurdum. Qoltuğumda yarımçıq qalmış rəsm-lərini gətirdiyim padşahımızın gizli kitabını mütləq bitirəcəkdim. Bu qədər yaxından baxanda heyranlıqdan çox qorxu oyandıran Divan qülləsinə gözlərimi dikib, nə elədiyimi o qədər də bilmədən qabağımdakı dərzinin arxasınca yeri yirdim.

Bizə qoşulan qapı oğlanıyla birlikdə Divanxana və Xəzinə binasını yuxudakı kimi, qorxuyla, səssiz-səmirsiz



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

keçdik. Çünki içimdə buraları daha əvvəldən görüb-bilən təki duyğu vardı.

Köhnə divan otağı kimi tanınan yerə geniş qapıdan keçdik. Böyük qübbənin altında əllərində qumaşlar, dəri parçaları, gümüşdən qılinc qınları, sədəfdən sandıqlar gözləyən ustalar gördüm. Bunların padşahımızın sənət bölüyündən toppuzçu, çəkməçi, gümüşçü və məxmər ustası, fil dişi işləyən oymaçı və əlində ud sazbəndlər olduğunu dərhal başa düşdüm. Gündəlik hesab işləri, material alınması, giriş yasaq olan Əndəruna ölçü üçün keçmək kimi zərurətlərlə hamısı Xəzinədarbaşının qapısında gözləyirdi. Gözləyənlər arasında heç bir nəqqaş görməyəndə sevindim.

Biz də kənara çəkilib gözləməyə başladıq. Aradabir hesablardakı səhv üzündən bir sözü təkrarlatdıran xəzinə katibinin ucalan səsi eşidilir, sonra kilid ustasının ona hörmətlə cavab verdiyini eşidirdik. Səslər çox seyrək pıçıltını aşır, həyətdə uçuşan göyərçinlərin qübbənin altında tıppıldayan qanad şaqqıltıları biz sənətkarların pul və material şikayətlərindən də qüvvətlə eşidilirdi.

Sıra mənə gəlib, Xəzinədarbaşının qübbəli kiçik otağına girəndə, orada təkə bir katib gördüm. Dərhal Xəzinədarbaşına çatdıracaq böyük məsələ olduğunu, padşahımızın sifariş elədikləri və üzərində məxsusi durduqları kitabın yarıda qaldığını söylədim. Hımhım xəzinə katibi bəzi şeylər sezmış, gözlərini açmış, mən də ona Əniştəmin kitabından rəsmlər göstərmişdim. Rəsmlərin qəribəliyi və verdiş olunmayan təsirindən ağlının qarışdığını görəndə Əniştəmin adını, ləqəbini, işini dedim, bu rənglər üzündən öldüyünü əlavə elədim. Hər şeyi tələsik danışdım. Çünki padşahımızla görüşmədən saraydan qayıtsam, onu qorxunc hala mənim saldığımı deyəcəklərini çox yaxşı bilirdim.

Katib Xəzinədarbaşına xəbər vermək məqsədilə gedəndən sonra soyuq tər tökdüm. Padşahımızın yanından qəti ayrılmadığımı, bəzi vaxt namazlarında səccadəsini sərdiyini,

bəzi vaxt onun sirdaşı olduğunu Əniştəmdən bildiyim Xəzinədarbaşı heç mənim üçün Əndərundan çıxıb gələrdimi? Sarayın katibi Əndəruna xəbərçi göndərməsini belə kifayət qədər ağlasığmaz sayırdım. Padşahımız həzrətləri harada idilər, sahildəki köşklərdən birinə enmişdilər, Hərəmdəydilərmə, Xəzinədarbaşı onunla birlikdə idimi?

Keyli sonra məni içəri çağırdılar; bir anlığa dalgınlaşdım, necə deyərlər, qorxmaq da ağıma gəlmədi. Amma otağın qapısındakı məxmər ustasının üzündə hörmət və heyrət ifadəsini görəndə bir anlığa qorxdum, heç bir şey deyə bilməyəcəyimi güman elədim. Başında ancaq onun və vəzirlərin qoya biləcəyi telli sərpüş vardı. Xəzinədarbaşı idi. Katibi məndən aldığı rəsmləri bir rəhləyə qoyub baxırdı. Onları mən çəkən kimi, qorxdum. Ətəyini öpdüm.

“Oğlum, – dedi, – yanlışmı eşitdim, Əniştən vəfatını elədi?”

Bir anlığa həyəcəndənmə, günahkarlıq duyğusundanmı, cavab da verə bilmədim, təkcə başımla onu təsdiqləyə bildim. Eyni anda heç gözləmədiyim bir şey oldu: gözümdən bir damcı yaş qopdu, Xəzinədarbaşının ağıllı və təəccüblü baxışları altında yanağımdan ağır-ağır aşağı endi. Sarayın içində olmağım, Xəzinədarbaşının düz padşahımızın yanından qalxıb mənimlə danışmağa gəlməsi, padşahımıza bu qədər yaxın olmağım – bütün bunlar məni qərribə eləmişdi; bilmirəm. Gözlərimdən başqa damcılar da qopdu, artıq sicim kimi, yaşlar axırdı və həya belə duymurdum.

“İstədiyini kimi ağla, oğlum”, – Xəzinədarbaşı dedi.

Hıçqıra-hıçqıra ağladım. Bu on iki il ərzində yaşlaşdığımı, kamala çatdığımı zənn eləyirdim. Amma insan padşahına, dövlətinin qəlbinə bu qədər yaxın olanda dərhal uşaq olduğunu başa düşür. Hıçqırıqlarımı bayırdakı gümüş ustalarının, məxmərçilərin eşitməsinə də fikir vermirdim: artıq Xəzinədarbaşına hər şeyi danışacağımı başa düşmüşdüm.

Beləcə istədiyim kimi, ona danışdım. Xəzinədarbaşının gözlərinin qabağında Şəkurə ilə evlənməyimin, Əniştəmin



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

kitabının çətinliklərinin, qarşımızdakı rəsmlərin daşdığı sirlərin, Hasanın təhdidlərinin, Əniştəmin cəsədinin canlandığını gördükcə rahatlanırdım. Yalnız özümü aləmpənah padşahımın ədalət və şəfqətinə buraxsam, düşdüyüm tələdən çıxacağımı bütün varlığım ilə hiss elədiyimdən hər şeyi danışardım. Məni başa düşüb işgəncələrə, cəlladlara təslim eləmədən cahanın təməli padşahımıza doğru nəğil eləyəcəkdimi?

“Əniştə əfəndinin ölümü dərhal nəqqaşxanaya çatdırılsın, – Xəzinədarbaşı dedi, – yasına bütün nəqqaşlar bölüyü qoşulsun”.

Buna etirazım ola bilərmə deyə, üzümə baxdı. Bu münaşibət mənə inam da verdi, Əniştəmi, müzzəhhib Zərif əfəndini kim öldürə biləcəyi barəsində şübhələrimi dilə gətirdim. Vaiz Ərzurumunun adamlarını, çalğı çalınıb, rəqs edildiyinə görə təkkələrə basqın eləyənləri eyham vurdum. Xəzinədarbaşının şübhəylə baxdığını görəndə onunla o biri şübhələrimi bölüşmək istədim. Əniştə əfəndinin kitabına rəsm və naxış çəkməyə çağırılmağın həm axçası, həm də şərəfi üzündən nəqqaşlar bölüyünün ustadları arasında mütləq rəqabətə və qısqançlıqlara şərait yaradacağını qeyd elədim. İşin gizliliyinin, öz içində bütün bu nifrətləri, kinləri, hiylələri hərəkətə gətirəcəyini dedim. Amma bunları söylədikcə eynilə indi sizin hiss elədiyiniz kimi, Xəzinədarbaşının da nəsə məndən şübhələndiyini təlaşla sezirdim. Allahım, hər şey aydın olsun, səndən başqa bir şey diləmirəm.

Sükut çökdü. Xəzinədarbaşı, sanki, sözlərimdən və qismətimdən əvəzimə utanan tərzdə gözlərini məndən qaçırib, rəhlədəki rəsmlərə dikdi.

“Bunlar doqquz dənədi, – dedi, – ona görə də Əniştəylə on rəsmlik kitab üçün razılaşıdırılmışdı. Bizdən bu rəsmlərdə istifadə edildiyindən daha çox qızıl təbəqə almışdı”.

“İmansız qatil boş evdə bol altın suyu çəkilməmiş son rəsmi, güman ki, oğurlayıb”.

“Xəttat kimdir, heç öyrənə bilmədik”.

“Rəhmətlik Əniştəm kitabının mətnini hələ bitirməmişdi. Bitirməyim üçün məndən kömək gözləyirdi”.

“Oğlum, sən İstanbulla lap yeni qayıtdığını deyirsən”.

“İstanbulda bir həftə əvvəl, Zərif əfəndi öldürüləndən üç gün sonra gəldim”.

“Əniştə əfəndi hələ qələmə alınmamış kitabımı bir ildi rəsm etdirməkdədi”.

“Bəli”.

“Bu kitabın nəgıl elədiyi şeyləri sənə danışmışdımı?”

“Bunlar padşahımızın istəyini söylədiyi şeylərdi: Peyğəmbərimizin hicrətləri üstündən düz min il keçəndə, islamın təqvimini mininci ili göstərəndə Venesiya doğunun gözüne islamın qılını və qüruru Ali Osmanın gücünü və var-dövlətini, könüllərinə də qorxusunu salacaq bir kitab. Bu kitab bizim aləmimizin ən qiymətli, ən zəruri şeylərini hekayə və rəsm eləyəcəkdi, eynilə mərifətnamələrdə olduğu kimi, Padşahın rəsmi kitabın ortasında olacaqdı. Firəng ustadlarının üsullarından da istifadə edildiyindən, görəndə Venesiya doğunda heyranlıq və dost olmaq istəyi də oyadacaqdı”.

“Bunları bilirəm, amma Ali Osmanın ən dəyərli və zəruri şeyləri bu itlər və ağaclardımı?” – rəsmlərə işarə eləyib dedi.

“Əniştəm rəhmətlik, kitabın padşahımızın var-dövlətinin özünü yox, mənəvi gücünü və gizli kədarini göstərəcəyini söyləyərdi”.

“Padşahımızın rəsmi hanı?”

“Onu görmədim, indi imansız qatilin gizlədiyi yerdə, kim bilir, evində olmalıdı”.

Rəhmətlik Əniştəm indi aldığı qızıllar müqabilində vəd elədiyi kitabı hazırlatmamış, əvəzinə, Xəzinədarbaşının dəyərsiz saydığı bir yığın qəribə rəsmlər çəkirmiş adam vəziyyətinə düşmüşdü. Məni Xəzinədarbaşı bu bacarıqsız və etibarsız adamın qızıyla evlənmək, ya da, kim bilir, nədən, məsələn, qızıl təbəqələrini satmaq üçün öldürən adamı sayırdı? Baxışlarından dəftərimin bağlanmaq üzrə olduğunu hiss elədiyim-



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

dən, son cəhd və təlaşla danışdım, Əniştəmin mənə yazıq Zərif əfəndini, bəlkə də, iş verdiyi usta nəqqaşların birinin öldürdüyünü söylədiyini bildirdim, Zeytundan, Leyləkdən və Kəpənəkdən Əniştəmin necə şübhələndiyini danışdım, amma sözü çox uzatmadım. Həm artıq sübutum yox idi, həm də özümə inamım. Xəzinədarbaşının indi də mənə böhtançı alçaq və dedi-qoduçu səfeh saydığını hiss eləyirdim.

Buna görə də Xəzinədarbaşı Əniştəmin öz əcəliylə ölmədiyini nəqqaşxanadan gizlətməli olduğumuzu deyəndə, bunu mənimlə girişdiyi iş birliyinin ilk əlaməti sayıb sevindim. Rəsmlər Xəzinədarbaşında qaldı; bir az əvvəl, doğrudan, cənnətə girən kimi, həyəcanlandığım Babüssələmdən qapıçıların diqqətli baxışları altında bayıra çıxanda neçə illərdən sonra evinə qayıdan adam təki rahatlandım.

37. MƏN ƏNİŞTƏNİZƏM

Yasım lap istədiyim kimi, çox gözəl oldu. Gəlməyini arzuladığımın hamısı gəldi, qürur duyurdum. Ölümüm vaxtı İstanbulda olan vəzirlərdən Kıbrıslı Hacı Hüseyn paşa, Topal Baki paşa bir vaxtlar onlara xidmət elədiyimi sədaqətlə xatırladılar. Öldüyüm günlərdə həm ulduzu parlayan, həm də barəsində çox söz-sov olan dəftərdar Qırmızı Mələk paşanın gəlməsi məhəlləmizin camesinin təvazökar həyatını hərəkətə gətirdi. Yaşayıb, fəal dövlət həyatına davam eləsəydim, mövqeyinə çatacağım çavuşbaşı Mustafa Ağanın gəldiyini görməkdən çox məmnun oldum. Təzkiyəçi Kəmaləddin əfəndi, hər biri canci-yər yoldaşım, ya düşmənim olan divan çavuşları, həmişəki gülümsərliyini xeyirxahlıqla saxlayan məktubçubaşı Sərt Səlim əfəndi, fəal həyatdan erkən çəkilməmiş sabiq divan vəzirləri, mədrəsə yoldaşlarım, ölümümü necə, haradan eşitdiklərinə təəccübləndiyim başqaları, yaxın-uzaq qohum-əqrəbalar, gənclər, bir xeyli geniş, sanballı və gözəgəlimli kütlə oldular.

Camaatla, ciddiyyətləri və kədərləriylə fəxr elədim. Xəzinədarbaşı Nazim ağayla və Bostançıbaşının gəlmələri padşahımız həzrətlərinin ölümümə görə, səmimi qəlbədən kədərləndiyini hamıya göstərdi. Bu qatilim olacaq alçağın tapılması üçün çox şey göstəriləcəyi, sitəmkarların hərəkətə gələcəyi deməkdimi, bilmirəm. Amma o məlunu indi həyatda digər nəqqaşlar və xəttatlarla birlikdə üzündə vüqarla əldə eləyə bildiyi qədər kədərli ifadə tabutuma baxanda görürəm.

Qatilimə qəzəbləndiyimi, intiqam fikrində olduğumu, hətta xaincəsinə və qəddarcasına öldürülməkdən ruhumun narahat olduğunu qəti güman eləməyin. İndi bambaşqa düzəngahdayam və ruhum yer üstündə illərlə iztirab çəkəndən sonra özünü tapdığından çox rahatdı.

Hoqqa zərbələriylə qana batan əzab içindəki bədənimdən ruhum müvəqqəti olaraq çıxıb, işıqlar içində bir müddət



Inventas vitam
iuvat excoluisse
per artes

titrəyəndən sonra bu gözəl aydınlıqda üzləri günəş tək par-laq iki gözəl və gülümsəyən mələk eynilə “Kitab-ür Ruh”da dəfələrlə oxuduğum kimi, mənə ağır-ağır yaxınlaşdılar və sanki, artıq təkcə ruh yox, hələ bədən olan kimi, qollarımdan tutub məni yuxarılara çıxartdılar. Xoşbəxt yuxulardakı sayaq nə qədər sarsıntısız, yumşaq, nə qədər də sürətlə qalxdıq! Alov ormanlarından keçdik, işıq ırmaqlarını aşdıq, qaranlıq dənizlərə, qar və buz dağlarına girdik. Bunların hər biri min illərlə çəkirdi, amma mənə bir göz qırpmı qədər qısa gəlirdi.

Çeşid-çeşid camaatların, qəribə məxluqların, danışmaq-la qurtarmayacaq böcəklər, quşlarla qaynaşan bataqlıqlarla buludların arasından göylərin yeddi qatına bax belə keçdik. Göyün hər qatında mələklərdən lap qabaqda gedəni bir qapı-nı döyür, “Kimdir o?” – soruşulanda məni bütün adlarım, xasiyyətlərimlə tanıdandan sonra: “Ulu Allahın gözəl bir qulu-dur!” – deyə əlavə eləyib, gözlərimdən sevinc yaşları axıdırdı, amma cənnətliliklərlə cəhənnəmliliklərin ayrılacağı Qiyamət gününə hələ, bəlkə də, minlərlə il olduğunu da bilirdim.

Çünki hər şey xırda-para dəyişikliklərlə ölüm barədə yazıl-mış səhifələrdə Qəzzalinin, əl-Cəzviyyənin və digər alimlərin izah elədiyi kimi olurdu. Kitablarda hər biri bir müşkül məsə-lə, ya da ancaq ölənün biləcəyi qaranlıq müəmma tək buraxı-lan şeylər indi minlərlə rəng işıqla bir-bir partlayıb işıqlanırdı.

Bütün bu misilsiz yüksəliş zamanı gördüyüm rəngləri necə başa salmalı? Bütün aləmin rənglərdən yaradıldığını, hər şeyin rəng olduğunu gördüm. Məni bütün digər şeylər-dən ayıran qüvvənin rənglərdən yaradıldığını hiss elədiyim kimi, indi məni sevgilə qucaqlayan, bütün aləmə bağlayan şeyin də rəng olduğunu başa düşdüm. Turunc rəngli göylər gördüm, yarpaq yaşılı gözəl gövdələr, qəhvə rəngi yumurta-lar, göy mavisi əfsanəvi atlar. Hər şey illərlə sevə-sevə bax-dığım rəsmlərdəki, əfsanələrdəki kimi idi, buna görə də hər şeyi həm hey-rət və heyranlıqla ilk dəfə görürdüm, həm də gördüklərim, sanki, mənim xatirələrimdən çıxırdı. Xatirə

dediyim şeyin bütün bu aləmin bir parçası olduğunu, bütün aləmin də qarşısında açılan hüdudsuz zaman üzündən gələcəkdə əvvəlcə təcrübəm, sonra xatirəm olacağını başa düşürdüm. Bu rəng şənliyi içində öləndə niyə dar köynəyin içindən çıxan kimi, rahatlandığımı da başa düşürəm: bundan sonra mənə heç bir şey yasaq deyildi, bütün zamanları, məkanları yaşamaq üçün hüdudsuz müddətim və yerim vardı.

Bunu dərk eləyər-eləməz Ona yaxın olduğumu qorxu və xoşbəxtliklə sezdim. Heç bir şeylə müqayisə edilməyəcək qırmızı rəngin varlığını onda huş içində hiss elədim.

Qısa müddətdə bütün hər şey qıpqırmızı oldu. Bu rəngin gözəlliyi içimə, bütün aləmə doğurdu. Onun varlığına belə-belə yaxınlaşdıqca içimdən sevincdən ağlamaq gəlirdi. Birdən-birə, üstüm-başım qan içində Onun hüsuruna çıxmaqdan həya elədim. Ağlımın bir başqa tərəfi ölüm barədə kitablarda oxuduğum kimi, Əzrailə o biri mələklərini yollayıb məni hüsuruna çağırıldığını da deyirdi.

Onu görə biləcəkdimmə? Həyəcandan nəfəs ala bilməyəcəyimi güman elədim.

Bu yaxınlaşan hər yeri bürümüş, içində aləmin bütün görüntülərinin oynadığı elə misilsiz, gözəl qırmızı idi ki, onun bir parçası olmaq, Ona bu qədər yaxın olduğumu fikirləşmək gözlərimdəki yaşı sürətləndirdi.

Amma mənə daha artıq yaxınlaşmayacağını başa düşdüm. Mələklərindən məni soruşduğunu, yasaqlarına bağlı qul kimi, tanıyıb-sevdiyini dərk elədim.

İçimdə ucalan sevinc, axan göz yaşlarım bir anlığa şübhəylə zəhərləndi. Bu şübhədən dərhal qurtarmaq üçün günahkar tərzdə, səbirsizliklə soruşdum.

“Həyatımın son iyirmi ilində Venesiyada gördüyüm kafir rəsmlərindən təsirləndim. Hətta bir ara öz rəsmimin onların üsullarıyla çəkilməsini istədim, amma bundan qorxdum. Sonra sənin aləmini, qullarını, aləmdəki kölgən Padşahımızı kafirlərin üsullarıyla rəsm etdirdim”.



Inventas viam
juvat excoluisse
per artes

Onun səsinə yox, amma mənə verdiyi cavabı öz içimdə xatırladım.

“Doğu da, Batı da mənindir”.

Həyəcandan özümü saxlaya bilmədim.

“Bəs, hamısının, bütün bunların... bu aləmin mənası nədir?”

“Sırr”, – deyə içimdə eşitdim. Ya da “Sev”, – deyə. Amma bu ikisindən də tam əmin olmadım.

Mələklərin mənə yaxınlaşmasından indilik göyün bu uca qatında haqqımda bir qərara gəldiyini, amma on minlərlə illər boyu ölənlər digər ruhların kütləsiylə birlikdə haqqımızda son qərarın veriləcəyi Qiyamət gününə qədər dərğahda hamımızın gözləyəcəyimizi başa düşdüm. Hər şeyin kitablarda yazıldığı kimi getməsi məni məmnun eləyirdi. Aşağıya enib, basdırılanda bədənimə yenidən qovuşmalı olduğumu da kitablardan xatırladım.

Amma bədənimə yenidən girməyimin ədəbi məcaz olduğunu da şükür, dərhal sezdim. Buna qürur verən izzəti-nəfsli yas camaatı namazdan sonra dərhal tabutumu çiyinə götürüb yaxındakı kiçik Təpəcik məzarlığına enəndə kədərinə baxmayaraq, nə qədər nizamlı idi. Onları yuxarıdan nazik incə ip tək görürdüm.

Öz yerimə aydınlıq gətirim. Rəsulullahın “Möminin ruhu cənnət ağaclarından yeyən bir quşdu” hədisindən də başa düşülməli kimi, ruh ölündən sonra göy üzündə dolaşır. Əbu Ömər ibn Əbdülberin iddia elədiyi tək, bu hədis ruhun quş cildinə girəcəyi, hətta quş olacağı mənasına yox, əl-Cəvziyyənin çox doğru şəkildə göstərdiyi kimi, ruhun quşun gəzəcəyi yerlərdə olması mənasına gəlir. Perspektiv sevən venesiyalı ustadların “nəzər sahəsi” deyəcəkləri baxış yerim əl-Cəvziyyənin təfsirini təsdiqləyirdi.

Olduğum yerdən həm məsələn, bu anda məzarlığa girən yas camaatını ip kimi görə bilirəm, həm də Xalicin qurtardığı yerdən Sarayburnuna doğru burular-burulmaz yelkənləri küləkdə şişən qayığın keflə sürət götürdüyünə rəsmə baxan

kimi, zövqlə tamaşa eləyə bilirəm. Minarə boyu yüksəklikdən baxdığımıza görə, bütün aləm səhifələrini bir-bir çevirdiyim kitabların rəsmlərini xatırladırdı.

Amma belə yüksək yerə çıxan və ruhu bədənindən ayrılmamış adamın görəcəyindən artığını da görə bilirdim. Düz üzbəüz yamacda, üsküdarın arxa tərəflərində məzarlar arasındakı boş bağçada eşşəkbeli oynayan uşaqları; on iki il, üç ay əvvəl Sədrəzəm Kəl Rəğib paşanın qəbul eləyəcəyi Venesiya elçilərini göyertəsindən götürüb, hüzura gətirdiyimiz vaxt rəisülküttabın¹ yeddi cüt qayığının boğaziçində gözəl irəliləməsini; yeni Lanqa bazarında iri kələmi əmizdirəcəyi körpəni qucaqlayan kimi, tutmuş kök qadını; divan çavuşu Ramazan əfəndi öldüyünə görə, qabağımın açılmasına sevinməyimi; anam həyətdə camaşırları asanda nənəmin qucağından qırımızı köynəklərə baxmağımı; rəhmətlik anasının Şəkurəni doğuş sancıları başlayanda mamaçanın evini qarışdırıb, uzaq məhəllələrə götürülməyimi; az qala qırx il qabaq itirdiyim qırımızı kəmərimin yerini (Vəsfə oğurlayıb); bir kərə də iyirmi il qabaq yuxumda gördüyüm, irəlidə, inşallah, Allahın mənə cənnət olduğunu göstərəcəyi çox uzaqlardakı misilsiz bağçanı; Qori qalasındakı üsyançıları məhv eləyən Gürcüstan bəylərbəyi Əli bəyin yolladığı başları, burun və qulaqları; evə gələn qonşu arvadlardan ayrılıb, həyətdəki ocağa baxa-baxa məndən ötrü ağlayan gözəl Şəkurəmi də indi eyni anda görürdüm. Kitablar və qədim alimlər ruhun dörd məskəni olduğunu deyirlər: 1. *Ana qarnı*; 2. *Dünya*; 3. *İndi olduğum dərğah*, 4. *Qiyamətdən sonra çatılacaq cənnət, ya da cəhənnəm*.

Dərğahdansa keçmiş və indiki zaman eyni anda görünür, ruhun xatirələri içərisində qaldıqca məkan sərhədi qalmır. Amma həyatın dar köynək olduğu yalnız zamanın və məkanın zindanlarından çıxanda dərk olunur. Ölülər aləmində bədənsiz ruh necə həqiqi xoşbəxtlik səbəbi idisə, yaşayanlar arasında ən böyük xoşbəxtliyin ruhsuz bədən olacağını bəd-

¹ *Rəisülküttab* – divan katiblərinin başçısı



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

bəxtlikdən heç kəs ölməmiş dərk eləmir. Buna görə də gözəl
yasım vaxtı evdə məndən ötrü özünü yırtıb, əbəs yerə ağla-
yan Şəkurəmə dərqli-dərqli tamaşa eləyib, Uca Allaha bizə
cənnətdə bədənsiz ruh və dünyada ruhsuz bədən verməsi
üçün yalvardım.

38. USTAD OSMAN – MƏNƏM

Həyatlarını sənətə comərdliklə verib, yaşlaşmış tərs qocaları tanıyırsınız. Hamını qınayırlar. Uzunboylu, sümüklü və arıq olurlar. Həyatlarının bundan sonrakı qisminin arxada qalan uzun hissəsinin təkrarı olmasını istəyirlər. Dərhal özlərindən çıxıb qəzəblənir, hər şeydən şikayət eləyirlər. Bütün hakiyyəti əllərində toplayır, hamıya “illallah” dedirdirlər. Heç kəsi, heç şeyi bəyənməzlər. Mən onlardan biriyəm.

Hələ ona altı yaşında şeyird olan vaxt, eyni nəqqaşxanada diz-dizə oturub, birlikdə rəsm çəkmək şərəfini duyduğum ustalar ustası Nurullah Səlim çələbi səksən yaşında olanda belə idi (amma mənim qədər əsəbi deyildi). Otuz il qabaq basdırdığımız Sarı Ali də belə idi (o da mənim qədər arıq və uzun deyildi). Onda nəqqaşxanaları idarə eləmiş bu əfsanə ustadlara arxalarından atılan tənə oxlarının indi də mənim kürəyimə bərk-bərk saplandığını bildiyimdən istəyirəm haqqımızda söylənən bəzi basmaqəlib sözlərin əsl əsasının olmadığını biləsiniz.

1. Həqiqətən, bəyəniləsi heç bir şey olmadığından yeni heç bir şeyi bəyənmirik.

2. Əsəblə, bədbəxtliklə, ya da başqa qüsurla zədəli olduğumuza görə yox, adamların çoxu sərsəri olduğundan adamların çoxuna sərsəri qiyməti qoyuruq. (Bununla belə onlarla daha yaxşı davranmağımız bizim tərəfimizdən daha nəzakətlik və ağıllılıq olardı).

3. Şeyirdliklərindən bəri eşqlə sevib yetişdirdiyim nəqqaşlarımdan başqa bir çox adı və üzü unudub, bir-birinə qarışdırmağım tərkidünyalığımın yox, bu adların və üzlərin xatırlamağa dəyməyəcək qədər rəngdən, parıltıdan məhrum olmasındandır.

Səfehlikləri üzündən Allahın canını erkən aldığı Əniştənin yasında rəhmətliyin bir vaxtlar məni firəng ustadlarını təq-



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

lidə məcbur eləyib, nə qədər əzab verdiyini unutmağa çalışdım. Qayıdanda da belə fikirləşdim: Allahın ehəsanı korluqla ölüm mənim üçün də çox uzaq deyil. Təbii ki, nəqş elədiyim rəsmlərin və kitabların gözünüzü oxşayacağı, könlünüzdə də xoşbəxtlik çiçəkləri açdıracağı qədər xatırlanacağam. Amma ölümdən sonra bunun bilinməsini də istəyirəm: həyatımın axırında, qocalığımda məni xoşbəxtliklə gülümsədən bir çox şey hələ vardı. Məsələn:

1. Uşaqlar (onlar bütün aləmin qanunlarını qısaldar).
2. Şirin xatirələr (gözəl oğlanlar, qadınlar, gözəl rəsm eləmək, dostluq).

3. Heratlı qədim ustadların möcüzələriylə rastlaşmaq (bu bilməyə nə izah edilməz).

Bütün bunların ən sadə mənası budur. Artıq rəhbəri olduğum padşahımızın nəqqaşxanasında əvvəllərdəki kimi, misilsiz şeylər çəkilmir. İşlərin daha da pisləşəcəyini də görürəm; hər şey tükənəcək, bitəcək. Bütün ömrümüzü bu işə eşqlə verməyimizə baxmayaraq, heratlı qədim ustadların gözəlliklərinə burda çox seyrək çatdığımızı da kədərlə hiss eləyirəm. Bu həqiqətləri təvazökarlıqla qəbul eləmək həyatı asanlaşdırır. Elə təvazökarlıq həyatı asanlaşdıran şey olduğundan, bizim aləmimizdə bu qədər məqbul fəzilətdir.

Şahzadələrimizin sünnət toyu mərasimindən danışan “Surname”də Misir bəylərbəyinin sünnət olunan uşağa hədiyyə gətirdiyi qırmızı məxmər üzərində incə işləməli, naxışlı qızıldan bəndli, yaqut, zümrüd, firuzə daşlı qılıncla ağızlığı və zəncirli yüyəni qızıldan inci və zəbərcət daşlı üzəngili, burnu ağ ləkəli, tükləri gümüşdən də parlaq, qəzəbli, məğrur, şimşəkdən iti ərəb atını, atın üstündəki qızıl işləməli, qırmızı məxmərli, yaqut naxışlı gümüş yəhərin təqdimini göstərən rəsmi elə bu cür təvazökarlıqla hazırlayırdım.

Tərtibini mənim elədiyim, atını, qılını, şahzadəsini, onlara tamaşa eləyən elçiləri şeyirdlərə bir-bir boyatdığım rəsmi sağma-soluna fırça ilə rəng sürtürdüm. At meydanındakı

çinar ağacının bəzi yarpaqlarını bənövşəyi rəngə boyadım. Tatar xanının elçisinin düymələrinə sarı sürtdüm. Atın yüyənə bir azca qızıl suyu çəkirdim ki, qapı döyüldü. Durdum.

Bir qapıçı oğlan idi. Saraydan Xəzinədarbaşı çağırıb. Gözlərim ləzzətlə ağrıdı. Kaftanımın cibinə böyüdücümü qoydum, oğlanla çıxdım.

Uzun-uzadı işləyəndən sonra küçələrdə gəzmək nə gözəldir! Aləm Allah tərəfindən, sanki, lap dünən yaradılan kimi, təzə, heyretəmiz görünür.

Köpək gördüm, bütün köpək rəsmlərindən daha mənalı idi. At gördüm, usta nəqqaşlarım daha mənalısını çəkərlər. At meydanında çinar ağacı gördüm, bir az qabaq rəsmnin yarpaqlarına bənövşəyi rəng sürtdüyüm çinar ağacıydı.

İki ildi oradan keçən alayları rəsm elədiyim At meydanına çıxıb yerimək, insanın özü çəkdiyi şeyin üzərinə çıxıb yeriməsinə oxşayır. Küçəni dönərək, əgər firəng rəsmindəyiksə, çərçivədən və rəsmdən çıxıb gedərik, əgər bizim heratlı ustalar kimi, çəkdiyimiz rəsmdəyiksə, Allahın bizi gördüyü yerə gələrik, əgər Çin rəsmindəyiksə, rəsmdən heç çıxıbilmərik, çünki çinlilərin rəsmləri bitib-eləmədən uzanıb gedir.

Qapıçı oğlan məni Xəzinədarbaşıyla ödənəcək muzdlardan, padşahımız üçün nəqqaşların hazırladıqları hədiyyələrdən, kitablardan, naxışlı dəvəquşu yumurtalarından, nəqqaşların səhhəti, iştahı və rahatlığından, lazımlı boya, qızıl təbəqə, digər materialların təmin edilməsindən, adi şikayətlərdən və diləklərdən, Cahanpənah padşahımızın kefi, istək, nəşə və iradələrindən, havadan, sudan, mənim gözlərimdən, böyüdücülərimdən, bel ağrılarımdan, Xəzinədarbaşının alçaq kürəkənindən, boz pişiyindən söz açmaq üçün görüşdüyümüz köhnə divan otağına aparmırdı. Sakitcə Xas bağçaya girdik. Bizdən də sakit ağacların arasından dənizə doğru günah iş tutan kimi, ehtiyatla endik. Öz-özümə Yalı köşkünə yaxınlaşıram, deməli, padşahımı görəcəyəm, oradadırlar, deyirdim ki, yoldan çıxdıq. Üç-beş addım getdik, səndəlxanaların arxasından, daş binanın



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

kəmərlı qapısından girdik. Bostançı sobasından çörək qoxusu gəlirdi. Qırmızı paltarlı Bostançı gözetçilərini görmüşdüm.

Bir otaqda Xəzinədarbaşıyla Bostançıbaşı¹. Mələklə Şeytan! Padşahımız üçün saray həyətinə edam eləyən, işgəncə verən, sorğu-suala çəkən, şillə vurub, göz çıxarıb, fallaqaya salan Bostançıbaşı¹ mənə ləzzətlə gülümsəyirdi. Sanki xan hücrəsini bölüşməyə məcbur olduğum xırda-para otaq yoldaşı mənə yaxşı əhvalat danışacaq.

Amma Bostançıbaşı yox, Xəzinədarbaşı danışmağa başladı.

“Əfəndimiz bundan bir neçə il qabaq çox gizli saxlanmasını istədikləri elçilik heyətinin hədiyyələrindən biri kimi, bir kitab hazırlatmağı mənə tapşırdılar”, – çəkingən ədayla dedi. – Bu gizlilik üzündən kitabı şahnaməçi başı Loğman ustadımıza yazdırmağı uyğun hesab eləmədikləri kimi, bacarığına heyran olduqları səni də qarışdırmaq istəmədilər. Şahzadələrin sünnətlərindən danışan “Surnamə” ilə sizin lazımı qədər məşğul olduğunuzu təqdir eləyirdilər”.

Otağa girər-girməz bir alçağın mənə böhtan atdığını: “Bu rəsmdə söyüş var, bu rəsmdə sizi həcv eləyir”, – deyib Xunkarı tovladığını, yaşına baxmadan işgəncə verilməyə aparılmaq üzrə olduğumu ağılıma gətirmişdim. İndi padşahımız məndən başqasına kitab sifariş elədiyindən, könlümü almağa çalışan Xəzinədarbaşının sözləri mənə baldan da şirin gəlirdi. Kitabın artıqlaması ilə bildiyim hekayəsini dinlədim, yeni bir şey də öyrənə bilmədim. Bu dedi-qoduları da bilirdim: əlbəttə, ərzurumlu Nüsrət xocanı da, nəqqaşxana-dakı çəkişmələri də.

Nəsə soruşmaq xətrinə, cavabını bildiyim bir şeyi, kitabı kimin hazırladığını soruşdum.

“Bildiyiniz kimi, Əniştə əfəndi”, – Xəzinədarbaşı dedi. Gözlərimin içinə baxıb əlavə elədi: “Əcəliylə ölmədiyini, öldürüldüyünü bilirdinizmi?”

¹ Bostançıbaşı – müşafizə dəstəsinin başçısı

“Bilirdim”, – uşaq kimi açıq-açığına dedim, susdum.

“Padşahımız çox-çox qəzəblidi”, – Xəzinədarbaşı deyirdi.

Əniştə əfəndi deyilən bu çaşqın yarımağıllı idi. Biliyindən çox iddiası, ağlından çox həvəsi olduğundan usta nəqqaşlar ondan lağla, gülə-gülə danışardılar. Elə yasda azacıq hiss eləmişdim. Görəsən, necə öldürülüb?

Xəzinədarbaşı danışdı. Faciəli şəkildə. Ya rəbbi, sən bizi qoru. Kim?

“Padşahın bir buyruğu var, – Xəzinədarbaşı dedi, – “Sur-namə” kimi, bu kitabın da tezliklə tamamlanmasını istəyir”.

“İkinci bir buyruğu da var, – Bostançıbaşı dedi, – Nəqqaşlar dəstəsi içindədisə, bu iyrənc, qatil, bu iyrənc ürəkli iblisin tapılmasını istəyir. Ona hamıya ibrət olacaq elə cəza verəcəklər ki, bir daha padşahımızın kitabını baltalamaq, nəqqaşını öldürmək kimsənin ağlından belə keçməyəcək”.

Padşahımızın günahkara verəcəyi qorxunc cəzanı bilən kimi, bir anlığa Bostançıbaşının üzündə həyəcan göründü. İkisinə də bu vəzifələrin padşahımız tərəfindən bir az əvvəl, eyni vaxtda verildiyini, padşahımızın onları indidən nifrətlərini saxlaya bilmədikləri bir şeyə – birlikdə iş görməyə məcbur elədiyini başa düşdüm, Xunkara heyranlıqdan da artıq sevgi duyduam. Bir oğlan qəhvə gətirdi, oturdum.

Əniştə əfəndinin yetişdirməsi, naxışdan, kitabdan baş çıxaran baldızı oğlu varmış: Qara. Tanıyırdımmı onu? Susdum. Qısa müddətdə Əcəm sınırından, Sərhət paşanın yanından Əniştəsinin dəvətiylə İstanbula qayıdıb (Bostançıbaşı şübhə ilə baxdı), İstanbulda Əniştəsinə əməlli-başlı yaxınlaşıb, hazırladığı kitabın hekayəsini öyrənib, Zərif əfəndinin qətlinə sonra Əniştəsinin gecəyarıları bu kitaba görə öz yanına gələn nəqqaşlardan şübhələndiyini söyləyirmiş. Bu ustad nəqqaşların kitaba çəkdikləri rəsmləri görüb: Əniştənin qatilinin bunlardan birini, ən çox qızıl istifadə ediləcək padşahın rəsmi oğurladığını iddia eləyib. Bu gənc Əniştənin qətlini saraydan, Xəzinədarbaşından iki gün gizləyib. Aradakı



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

vaxtda Əniştənin qızıyla kitaba uyğunluğu şübhəli bilinən nikahı tələm-tələsik kəsdirib evə girdiyindən – Qaradan ikisi də şübhələnməmişdilər.

“Əgər evləri, yerləri axtarılıb, nəqqaşlarından birindən bu itən səhifə çıxsa, Qaranın haqlı olduğu dərhal məlum olar, – dedim, – amma onlar şeyirdliklərindən bəri tanıdığım sevimli övladlarım, möcüzə əlli nəqqaşlarımdırsa, hələ heç biri bir cana qıya bilməz”.

“Zeytunun, Leyləyin, Kəpənəyin, – Bostançıbaşı onlara verdiyim qondarma adları kinayəli tərzdə işlədib dedi, – evlərini, hinlərini, yerlərini, varsa, dükanlarını, hər şeylərini axıracan didik-didik axtaracağıq. Qaranı da axtaracağıq”. Çarəsizlik ifadəsi göstərəndən sonra: “Bu müşkül vəziyyətdə, Allaha şükür, Qazı əfəndidən sorğu vaxtı işgəncə izni ala bildik. Nəqqaşlar dəstəsinə yaxın olan ikinci bir adamın qətl edilməsi, şeyirdindən ustasınacan bütün nəqqaşları günah altına aldığından işgəncə qanunauyğundur, dedilər”.

Dinməzcə fikirləşdim: 1. “İşgəncə qanunauyğundur” deməklə, iznin padşahımızdan alınmadığını, 2. Qaziya görə, bütün nəqqaşların töhməti keçmiş vaxtda alması, bölükbaşı kimi içimizdəki günahkarı tapıb verə bilmədiyimdən məni də günahlandırıdığını, 3. Başçısı olduğum nəqqaşlar dəstəsinin nəqqaşlarına, son illərdə mənə xəyanət eləyən sevgili Kəpənək, Zeytun və Leyləyə, o birilərə işgəncə verməzdən qabaq mənim də açıq, ya da dinməz razılığımı istədiyini başa düşürəm.

“Padşahımız yalnız “Surnamə”nin yox, indi yarıda qaldığı məlum olan bu kitabın da layiqincə tamamlanmasını istədiyindən, – Xəzinədarbaşı dedi, – işgəncənin ustadların əllərinə, gözlərinə, bacarıqlarına zərər verməsindən narahat oluruq”. Mənə tərəf döndü: “Elə deyilmi?”

“Hələ əvvəllər belə narahatlıq olmuşdu, – Bostançıbaşı kobudluqla dedi. – Təmir işi görən zərgərlərdən biri şeytana uyub, padşahımızın bacıları Nəcmiyyə Sultanın qulpu yaqut

daşından olan fincanını uşaq kimi tamah salıb oğurlayıb. Fincanı çox sevən bacısını kədərə qərq eləyən oğurluq Üsküdar sarayında olduğundan Xunkar işi mənə verdilər. Zərgərlərin, zinət ustalarının bacarıqları, gözləri və barmaqları üçün Padşahımız kimi, Nəcmiyyə Sultanın da şiltaqlıq elədiyini başa düşmüşdüm. Həmin zinət ustalarını soyundurub həyətdəki donmuş hovuzun buzları və qurbağaları arasına atdırdım. Aradabir çıxarıb onları üzlərinə, əllərinə dəymədən ehtiyatla, amma möhkəm qırmancladırdım. Qısa müddətdə şeytana uyan zərgər etiraf eləyib, cəzasına razı oldu. Buz kimi suya, soyuğa, yedikləri onca qırmanca baxmayaraq, içləri təmiz olduğundan, usta zərgərlərin gözlərində və barmaqlarında heç bir zədə qalmadı. Hətta padşah mənə bacısının çox məmnun olduğunu, zərgərlərin arasında pis toxum təmizləməndən sonra daha şövqlə çalışdıqlarını söylədilər”.

Bostañçıbaşının ustad nəqqaşlarımla zərgərlərdən daha sərt davranacağına əmindim. Padşahımızın kitab hazırlatmaq zövqünə hörmət eləsə belə əsl etibarlı sənətin xəttatlıq olduğunu fikirləşib, bir çoxları kimi nəqşi və hələ rəsmi dinsizliyin sınırlarında gəzişən, elə cəzalandırılması lazım gələn lüzumsuzluq, hətta bir cür qadın sayıqlıq təkə alçaldırdı. “Hələ siz bütün gücünüzlə iş başında olanda sevimli nəqqaşlarınız ölümünüzdən sonra Baş nəqqaşın kim olacağıyla bağlı hiylələr qurmağa başlamışlar”, – məni təhrik etmək üçün dedi.

Bilmədiyim dedi-qodu, hazırlanan yeni hiyləmi vardı? Özümü saxlayıb susdum. Mənim arxamda rəhmətlik yarımağıllıya kitab hazırlatdığından, Xəzinədarbaşına və gözə girməkdən, üç-beş axça artıq qazanmaqdan ötrü gizlicə bu kitabın rəsmlərini çəkən nankor nəqqaşlarıma duyduğum qəzəbi Xəzinədarbaşı artıqlamasıyla başa düşürdü.

Bir anlığa özümü nəqqaşlarıma hansı işgəncələrin verilə biləcəyini fikirləşməkdə yaxaladım. Sorgu işgəncəsində dəri soymazlar, çünki onun geriye dönüşü yoxdu; üsyançıları



Inventas vitam
iuvat excoluisse
per artes

elədikləri kimi, payaya da oturtmazlar, çünki bu daha çox ibrət olmaq üçün öldürməyə işarədi; bu nəqqaşların qollarını, ayaqlarını, barmaqlarını çırtaçırtla qırmaq da olmaz. İstanbul küçələrində tez-tez görməyə başladığım təkgözlülərdən başa düşdüyüm qədər, axır vaxtlarda çox edildiyi təki, təbii ki, ustad nəqqaşların bir gözlərini də çıxartmaq olmaz. Beləcə sevimli nəqqaşlarımı Xas bağçanın qaranlıq guşəsində, buz kimi hovuzun içində, nilufərlərin arasında tir-tir titrəyib, bir-birlərinə nifrətlə baxan vaxt ağılıma gətirəndə bir anlığa gülmək istədim. Amma dərisi qızmış dəmirlə dağlananda Zeytunun necə hayqıracağını, zəncirlənmiş əziz Kəpənəyimin dərisinin solacağını xəyalıma gətirmək qəlbimi sıxdı. Bacarığı və naxış eşqi bəzən gözlərimi yaşartmış əziz Kəpənəyin oğru şeyird kimi, falaqqaya salınmasını belə fikirləşmədim, eləcə donub qaldım.

Bir anlığa qoca ağılım öz içindəki dərin sükutun vahiməsiylə susdu. Onlarla birlikdə bir vaxtlar hər şeyi unudar, eşqlə rəsm çəkərdik.

“Padşahımızın ən usta nəqqaşları onlardır, – dedim, – onlara qiyməyin”.

Xəzinədarbaşı məmnun halda yerindən qalxdı, otağın o biri başındakı rəhlədən bir topa kağız götürüb gətirdi, qabağına qoydu və sanki, otaq qaranlıq olan kimi, böyrümə girdə şamlarının alovları dalğalana-dalğalana yanan iki şamdan qoydu. Bunlar o rəsmlər idi.

Böyüdücləri üzərlərində gəzdirəndə gördüklərini sizə necə başa sala bilərəm. Gülmək istəyirdim, amma gülünc olduqları üçün yox. Qəzəb duyurdum, amma ciddi qəbul olunacaq şeylər olduğu üçün də yox. Sanki, Əniştə əfəndi mənim nəqqaşlarıma “özünüz kimi yox, başqa adam kimi çəkin” – demişdi. Sanki, onlar mövcud olmayan xatirələri xatırlamağa, heç vaxt yaşamaq istəməyəcəkləri gələcəyi xəyallarına gətirib çəkməyə məcbur olmuşdular. Daha da ağlagəlməzi, bu ağlasığmaz şeylərə görə bir-birlərini öldürmələri idi.

“Bu rəsmlərə baxıb hansı nəqqaşın qələminin hansı rəsmlərə toxundurduğunu deyə bilərsinizmi?” – Xəzinədarbaşı dedi.

“Əlbəttə, – qəzəblə dedim. – Bu rəsmləri haradan tapdınız?”

“Qara onları özü gətirib təhvil verdi, – Xəzinədarbaşı dedi, – Özünü və rəhmətlik Əniştəsini təmizə çıxarmağa çalışır”.

“Onu sorğu-suala çəkəndə işgəncə verin, – dedim, – rəhmətlik Əniştəsinin başqa nə gizliyi var, öyrənək”.

“Bir adamla çağırdıq, – Bostançıbaşı həvəslə dedi. – Arxasınca yeni kürəkənin bütün evini də axtaracağıq”.

Sonra ikisinin də üzlərində qəribə aydınlıq, qorxu və heyranlıq işığı göründü, dik atıldılar.

Arxaya çevrilmədən başa düşdüm ki, içəriyə Cahanpənah padşahımız həzrətləri giriblər.



*Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes*

39. MƏNİM ADIM ESTERDİR

Hamının birlikdə ağlaması necə də gözəldir! Bədbəxt Şəkurəmin atasının yasında qohum-əqrəba, ər, dost, bütün qadınlar evdə yığılıb ağlaşanda, mən də uzun-uzadı özümü döyüb, göz yaşı tökdüm. Bəzən yanımdakı gözəl qıza yaxşı-yaxşı söykəlib, ondan ləzzətlə sallaşıb ağlayır, bəzən də bambaşqa bir məqamda öz bədbəxt həyatıma və dərdlərimə kövrəlib, göz yaşı tökürdüm. Hər həftə bir kərə belə ağlasam, çörəyimi qazanmaq üçün bütün gün küçələrdə gəzdiyimi, köklüyümə və yəhudiliyimə görə alçaldıldığlarımı da unudub, həmişəkindən daha da zəvzək Ester oluram.

Məclisləri sürü içində bir qara qoyun olduğumu unutduğum qədər doyunca tıxdığıma görə də sevirəm. Bayram mərasimlərində paxlava, nanə məcunu, badam əzməli çörək və lavaşlardan; sünnət məclislərində ətli plovla fincan düşbərələrindən; padşahın At meydanında düzəltdiyi mərasimlərdə albalı suyu içməkdən; toylarda hər şeyi yeməkdən; yaslardan sonra da qonum-qonşunun yolladığı küncütlü, ballı, müşkli halvaları təpişdirməkdən ötrü əldən gedirəm.

Dinməzəcə dəhlizə çıxdım, ayaqqabılarımı geyindim, aşağıya endim. Mətbəxə qayıtmamışdan qabaq axurun yanındakı otağın yarıaçıq qapısından qəribə səş gələndə bir anda iki addım atıb içəri girdim, Şövkətlə Orxanın yuxarıda ağlayan arvadlarından birinin oğlunu iplə bağladıklarını, rəhmətliyin köhnə fırçalarıyla oğlanın üzünə boyalar sürtdüklərini gördüm. “Qaçmağa çalışsan, belə vurarıq”, – deyib, Şövkət oğlana dürtmə vurdu.

“Şirin-şirin oynayın, incitməyin bir-birinizi, olmazmı?” – ən məxməri, ən yalançı səsimlə dedim.

“Sən qarışma!” – Şövkət bağırdı.

Xırpaladıqları oğlanın sarısaçlı, balaca, ürkək bacısını da yanlarında gördüm, nədənsə özümü onunla bir tutdum. Unut hər şeyi, Ester!

Mətbəxdə Xeyriyyə məni şübhəylə süzdü.

“İki gözüüm iki çeşmə, ağlamaqdan qurudum. Xeyriyyə, – dedim, – mənə su ver, Allah xətrinə”.

Sakitcə verdi. İçməmişdən qabaq ağlamaqdan şişmiş gözlərinin içinə baxdım.

“Yazıq Əniştə əfəndi elə Şəkurənin nikahından qabaq ölmüşdü, deyirlər, – dedim. – El-aləmin ağzı torba deyil ki, büzəsən. Hətta əcəliylə ölmədiyini də deyirlər”.

Bir anlığa ayaqlarının ucuna baxdı. Sonra başını qaldırdı, mənə baxmadan: “Allah quru iftiradan saxlasın”, – dedi.

Birinci hərəkət “bu dediyin doğrudur” mənasını verir, sözlərinin ardı da məcburiyyətdən deyildiyini sezdirirdi.

“Nə baş verir?” – birdən sirdaş kimi pıçıldayıb soruşdum.

Amma Xeyriyyə qərarlı idi, Əniştə əfəndinin vəfatından sonra Şəkurəyə qarşı hər hansı üstünlük əldə etmək ümidinin qəti qalmadığını, əlbəttə, görmüşdü. Bir az əvvəl yuxarıda ən ürəkdən ağlayan da o idi.

“Mən nə olacağam indi?” – dedi.

“Şəkurə səni çox sevir”, – xəbərçi vərdişiylə dedim. Bəhməz küpüylə turşu küpü arasında sırayla düzülmüş tabaqların qapaqlarını qaldıraraq, aradabir barmağımla qırağından bir parça götürüb dada-dada, kimisinə də yalnız burnumu yaxınlaşdırıb qoxulaya-qoxulaya bir-bir hansı halva tabağını kimin yolladığını soruşdum.

“Qeysərili Qasım əfəndininki, nəqqaşlar bölüyündən iki küçə o tərəfdə yaşayan kalfanın, açarçı Solak Həmdilərin, ədirlənli gəlinin tabağı”, – deyərək Xeyriyyə bir-bir sayırdı ki, Şəkurə onun sözünü kəsdi.

“Rəhmətlik Zərif əfəndinin arvadı Qəlbiyyə nə başsağlığına gəldi, nə xəbər yolladı, nə də halva!”

Mətbəx qapısından pillələrin çıxdığı daşlığa doğru gedirdi. Xeyriyyədən uzaqlaşaraq, mənimlə danışmaq istədiyini başa düşüb onun dalınca getdim.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

“Zərif əfəndinin atamla bir düşmənçiliyi yox idi. Biz yas günü onlara halva çalıb yolladıq. Nə baş verib, bilmək istəyirəm”, – dedi.

“Mən indi gedib, soruşub öyrənərəm”, – Şəkurənin fikirləşdiyini başa düşüb dedim.

Ona sözü uzatdırmadığım üçün məni öpdü. Həyətin soyuğu içimizə işləyəndə, bir-birimizə sarılıb qımıldanıb-eləmədən eləcə durduq. Sonra gözəl Şəkurəmin saçlarını oxşadım.

“Ester, qorxuram”, – dedi.

“Canım, qorxma, – dedim, – Hər işdə bir xeyir var. Bax axırda necə ərə getdin”.

“Amma doğrumu elədim, onu bilmirəm, – dedi. – Bunu bildiyimdən, onu özümə yaxın buraxmadım. Gecəni yazıq atamın yanında keçirdim”.

Gözlərini geniş açıb gözlərimin içinə – “başə düşürsənmi?” – deyən kimi baxdı.

“Hasan nikahınızın qazı nəzərində heç bir dəyəri olmadığını deyir, – dedim. – Sənə bunu yolladı”.

“Artıq olmaz”, – dedisə, Şəkurə balaca kağızı dərhal açıb oxudu, amma bu dəfə nə oxuduğunu mənə danışmadı.

Haqlı idi, çünki bir-birimizi qucaqlayıb durduğumuz həyətdə heç tək deyildik: yuxarıda, səhər bilinməyən səbəbdən düşüb qırılan dəhliz pəncərəsinin taxtasını taxan yaltaq xarrat həm bizə, həm də içəridə ağlayan arvadlara göz qoyur, eyni anda evdən çıxan Xeyriyyə həyət qapısını örtüb: – “Halva gəldi”, – deyə səslənən vəfali qonşunun oğluna qapını açmağa qaçırdı.

“Basdırıldığından xeyli keçib, – Şəkurə dedi. – Yazıq atamın ruhu bədənindən son kərə və birdəfəlik ayrılıb göy üzünə qalxır, hiss eləyirəm”.

Qollarımın arasından çıxdı, par-par parıldayan göyə baxıb, uzun-uzadı dua oxudu.

Birdən özümü ona elə uzaq və yad hiss elədim ki, Şəkurənin baxdığı göydəki bulud olsaydım, təəccüblənməzdim.

Duasını bitirər-bitirməz, gözəl Şəkurə mənim gözlərimdən sevgiylə öpdü.

“Ester – dedi, – atamın qatili yaşadıqca, mənə də, oğullarıma da bu dünyada rahatlıq yoxdur”.

Ərinin adını anmaması xoşuma gəldi.

“Zərif əfəndinin evinə get, arvadının ağzını ara, niyə bizə halva yollamadıqlarını öyrən. Xəbəri dərhal mənə çatdır”.

“Hasana bir sözün varmı?” – dedim.

Bunu soruşduğuma görə yox, soruşanda üzünə baxmadığıma görə həyə elədim. Utandığım hiss olunmasın deyə, Xeyriyyəni saxladım, tabağın qapağını açdım. “Oh, fıstıqlı dənəvər un halvası, – dedim, ağzıma bir balaca parça atdım. – Turunc da qoyublar”.

Bir an, sanki, hər şey yolunda imiş kimi, Şəkurənin üzümə şirin-şirin gülümsədiyini görmək məni xoşbəxt elədi.

Boğcamı götürdüm, iki addım getdim-getmədim, baxdım, Qara küçənin qurtaracağındadır. Qayınatasını yeni basdırıb, rahatlanıb özünü dartmağından başa düşdüm, həyatından çox məmnun idi. Halını pozmamaq üçün yoldan çıxdım, bostana girdim, məşhur yəhudi həkim Moşe Hamonun sevgilisinin asılmış qardaşı evinin həyətidən keçdim. Hər keçəndə bu ölüm iylənən həyət mənə elə hüzn verir ki, bura müştəri tapıb, satmalı olduğumu unuduram.

O həyətdəki ölüm iyi Zərif əfəndinin evində də vardı, amma hüzn qəti yox idi. Minlərlə evə girib-çıxıb, yüzlərlə dul arvad tanımış Ester kimi ərinin erkən itirən qadınların ya sınıqlıq və hüznə, ya da qəzəb və üsyanla ovsunlandıqlarını bilirəm (Şəkurəmə ikisi də nəsib olub). Qəlbiyyə xanım qəzəbin zəhərini içmişdi, dərhal bunun işimi tezləşdirəcəyini gördüm.

Həyatın onlarla zalım davrandığı qürurlu qadınların elədiyi kimi, Qəlbiyyə xanım pis günündə evinin qapısını döyən hər kəsin özünə acımağa, ya da daha pisi, dərddli halına baxıb, gizli-gizli öz hallarına sevinməyə gəldiyindən, haqlı olaraq,



laureatus vitam
juvat excoluisse
per artes

şübhələndiyinə görə qonaqlarına artıq söz söyləməyə heç aman vermir, könül almaq, söz qıtlığında baş-ayaq vurub, xoş-beş eləmək kimi, zəiflik keçirmədən dərhal mövzuya keçirdi. Bu axşamüstü Qəlbiyyə şirniyyat bişirməyə hazırlaşanda bu Ester qapını niyə döymüşdü, görəsən? Çindən gəlmiş gəmidən çıxan ən yeni ipəkliliklərlə, Bursadan gələn yaylıqlarla qəti maraqlanmayacağını bildiyimdən, heç boğcamı açmadan dərhal hay-küylə mövzuya keçdim, gözüyaşlı Şəkurənin dərini danışdım. “Eyni kədəri bölüşdürdüyü Qəlbiyyə xanımı fikir vermədən sındırdığını fikirləşmək yazıq Şəkurəyə yeni bir dərd olur”, – dedim.

Şəkurəni axtarib soruşmadığını, başsağlığını və yasını bölüşməyə gəlmədiyini, hətta halva bişirib göndərməyi də özünə rəva bilmədiyini Qəlbiyyə xanım məğrur ədayla təsdiqlədi. Təbii ki, yekəxanalığının arxasında gizləyə bilmədiyi sevinc də vardı: sınıqlığının bilinməsi. Sizin Esteriniz elə bu zəif nöqtədən başlayıb, qəzəbinin səbəblərinə, olub-keçənlərə girməyə çalışdı.

Qəlbiyyənin hazırlatdığı kitaba görə mərhum Əniştə əfəndiyə hiddətləndiyini açması çox sürmədi. Mərhum ərinin bu işi beş-üç axça artıq qazanmaq üçün yox, Əniştə əfəndi həmin kitabı padşahın buyruğu olduğuna ona inandırıldığını qəbul elədiyini söylədi. Amma Əniştə əfəndinin ona təhrib elətdirdiyi naxışlı səhifələrin yavaş-yavaş naxışlı səhifə olmaqdan çıxıb, düpbədüz rəsm olmağa başladığını, bu rəsmlərin də ağla, xəyala gəlməyən dinsizlik, kafirlik, hətta təhqir əlamətləri daşımağa başladığını gördükcə, rəhmətlik ərinin narahatlıq keçirdiyini, doğruyla yanlış arasında vurnuxduğunu danışdı. Amma Zərif əfəndidən daha çox ağıllı və diqqətli qadın olduğu üçün də ehtiyatla əlavə elədi: bütün bu şübhələr bir anda yox, yavaş-yavaş başlayıb, yazıq Zərif əfəndi heç vaxt açıq-aşkar söyüşlə qarşılaşmadığından, narahatlıqlarını yersiz sayıb, üstündən keçmişdi. Elə rəhmətlik Zərif Əfəndi ərzurumlu Nüsrət xocanın vəzəzlərini qəti

buraxmaz, vaxtında namazını qılmasa, səmimi narahatlıq duyardı. Dininə sofə qədər bağlı olduğundan nəqqaşxanadakı bəzi rəzillərin ona lağ elədiklərini bildiyi kimi, bu ədəbsiz zarafatların bacarığına və sənətinə duyulan həsəddən yarandığını da çox gözəl bilirdi.

Parlaq göz yaşı damlası Qəlbiyyənin parlayan gözündən daşib yanağına axdı və xoşniyyətli Ester ilk fürsətdə Qəlbiyyəyə rəhmətlik ərindən daha yaxşı ər tapmağa qərar verdi.

“Rəhmətlik bütün bu dərdlərini mənimlə də elə çox bölüşdürməzdi, – dedi Qəlbiyyə. – Xatırladıqlarımı öz-özümə beynimdə mən birləşdirdim və hər şeyin başımıza lap axırncı gecə getdiyi Əniştə əfəndinin rəsmlərindən gəldiyini qət elədim”.

Bu, bir növ üzrxahlıq əvəzində, mən də Əniştə əfəndinin indi, kim bilir, bəlkə, eyni “rəzil” tərəfindən öldürüldüyünü söyləyib, Şəkurəylə Qəlbiyyənin qismətlərinin və düşmənlərinin birləşdiyi nöqtəni xatırlatdım. İndi məni qıraqdan diqqətlə süzən iki yekəbaş uşaq da vəziyyətlərini bir-birinə bənzədirdi. Ancaq içimdəki qəddar aradüzəldən məntiqi Şəkurənin daha gözəl və əsrarəngiz olduğunu mənə xatırlatdı, dərhal içimdən gələn şeyi dilimə gətirdim.

“Şəkurə, bir qəbahətim oldusa, üzr diləyirəm, deyir, – dedim, – sənə bacı və taledaş dostluğu təklif eləyir və bunu fikirləşməyini, ona yardım eləməyini istəyir. Rəhmətlik Zərif əfəndi son gecəsində buradan çıxanda Əniştə əfəndidən başqa bir kimsəni görəcəyindən heç söz açdımı? Sən bir başqa-sıyla rastlaşacağını heç fikirləşdinmi?”

“Yazıq Zərifimin bir bu çıxdı cibindən”, – dedi. İçində naxış iynələri, qumaş parçaları və iri ceviz olan qapaqlı həsir qutudan qatlanmış kağız çıxarıb uzatdı.

Bürüş-bürüş olmuş qalın kağızı alıb yaxından diqqətlə baxanda suda mürəkkəbi yayılmış xeyli şəkil gördüm. Onların nəyə oxşadığını ancaq başa düşmüşdüm ki, fikrimi Qəlbiyyə səsləndirdi.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

“Onlar atdı, – dedi. – Rəhmətlik Zərif əfəndi illərdən bəri yalnız təzhib eləyər, heç at çəkməzdi, heç kəs də ondan at çəkməsini istəməzdi”.

Sizin qoca Esteriniz tələsik çəkilmış, amma suda yayılmış atlara baxsa da, elə bir şey başa düşmürdü.

“Bu kağızı götürüb ona aparsam, Şəkurə çox sevinər”, – dedim.

“Bu kağızı istəyirsə, Şəkurə özü bura gəlsin”, – Qəlbiyyə məğrur-məğrur dedi.

40. MƏNİM ADIM QARADIR

Bəlkə, indiyə qədər başa düşmüşünüz: mənim kimi adamlar üçün, yəni eşqi və əzabı, xoşbəxtlik və səfaləti axır-axırda əzəli yalqızlığın bəhanəsi halına gətirən mənim kimi kədər ağası üçün həyatda nə böyük sevinclər olur, nə də böyük dərdlər. Demirəm, başqalarının ruhu bu duyğularla alt-üst olduğu vaxt onları heç başa düşməyə; tamamilə əksinə, bu duyğuları dərinləməsinə yaşayanları çox-çox artıq başa düşərik. Başa düşmədiyimiz şeysə, o zaman öz ruhumuzun içinə qərq olduğu qərribə tələşdi. Ağlımızı, könlümüzü qaraldan bu səssiz tələş hiss eləməli olduğumuz əsl sevincin və kədərin yerini tutur.

Atasını, şükür, basdırıb, yasdən evə qaça-qaça qayıdıb, Şəkurəmi: “Başın sağ olsun” – deyə qucaqlayıb, sonra mənə düşməncəsinə baxan uşaqlarıyla birlikdə arvadım özünü döşəkçenin üstünə atıb, hönkür-hönkür ağlamağa başlayan da eləcə tutulub qalmışdım. Onun kədəri mənim zəfərimdi; bir anda gəncliyimin yuxusuyla evlənmiş, məni alçaldan atasından qurtulub evin bəyi olmuşdum, mənim göz yaşlarıma kim inanardı? Amma xeyr, inanın, belə deyildi; həqiqətən dərd çəkmək istəsəm də, çəkə bilmirdim. Mənə öz atam yox, elə Əniştəm ata olub. Bundan başqa, meyiti yuyan işgüzar imamın çənəsi boş olduğundan Əniştəmin əcəliylə ölmədiyi dedi-qodusu yas vaxtı came həyətində hiss elədiyim kimi, məhəllə arasında da yayılmışdı. Buna görə də ağlaya bilməməyim pis yozulacaq deyə, kədərlənmək istəyirdim, daş-qəlbli təki tanınmaq qorxusu – ən səmimi duyğu budur, bilirsiniz.

Mənim kimiləri camaatın içindən çıxarıb qovmasınlar deyə, aqıl xalaların təkcə bir bəhanəsi var: “Adam için-için ağlayır”, – deyirlər. Mən də için-için ağlayır, belə necə bildir-bildir göz yaşları tökə bildiklərinə təəccübləndiyim işgüzar qonşulara və uzaq qohumlara görünməmək üçün bir künədə



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

gizlənməyə çalışanda, “Görəsən, artıq evin bəyi kimi davranıb, vəziyyətə hakimmi olum”, – deyə tərəddüdlər keçirəndə qapı döyüldü. Bir anlığa Hasan hesab eləyib təlaşa düşdüm, amma bu göz yaşlı cəhənnəmdən necə qurtuluram-qurtulum, razıydım.

Saraydan gələn bir qapıçı oğlan idi. Məni saraya çağırırlarmış. Təəccübləndim.

Həyətdən çıxanda yerdən, palçıqın içindən bir axça tapdım. Saraydan çağırdıqlarına görə çoxmu qorxurdum? Bəli, qorxurdum; amma eşikdə, soyuqda, küçələrdə atlar, köpəklər, ağaclar və insanlar arasında olmaqdan məmnun idim. Cəllada təhvil verilməmişdən qabaq zindan gözətçisiylə oradan-buradan, həyatın gözəlliklərindən, göldəki ördəklərlə göydəki buludun əcaib formasından şirin söhbətə başlayıb, aləmin qəddarlığını şirinliyə bağladığını güman eləyən xəyalpərəstlər kimi, məni aparmağa gələn qapı oğlanıyla yoldaşlıq etmək istədim, amma qəti gülməyən, sızanaqlı, ağzıbərk uşaq çıxdı. Ayasofya camesinin yanından keçəndə nazik, nərmiş-nazik sərvlərin xəfif dumanlı göyə zərif-zərif uzanmasını heyranlıqla seziş, onca il sonra Şəkurəylə evlənilib, ölməyin qorxunluğu yox, onunla bir yatağa girib doyunca sevişmədən sarayda işgəncələrlə can verməyin haqsızlığı tüklerimi ürpətdi.

Qüllələrinə qorxa-qorxa baxdığım, işgəncəçilərin, əldən iti cəlladların lap arxasında iş gördüyü orta qapıya yox, xarətxanalara tərəf getdik. Anbarların arasından keçəndə ağzından buxar çıxan qaşqa atın ayaqları arasında, palçıqın içində yalanan pişik belə dönüb bizə baxmadı: bizim kimi pişik də öz pisliliyi ilə əməlli-başlı məşğul idi.

Anbarların arxasında yaşılı-göylü qiyafələrindən kimin adamı olduğunu başa düşə bilmədiyim iki adam məni dinmə-cə oğlandan təhvil alıb, yeni tikildiyini əhəngin iyindən duyduğum balaca evin qaranlıq otağına itələdilər, üzümə də kilid vurdular. Qaranlıq otağa salınmağın işgəncəqabağı qorxutma

mərasimlərindən olduğunu bildiyimdən işə əvvəlcə falaq-qayla başlanacağına ümid bəsləyib, görəsən, necə yalan uydursam, bu işdən çıxacağım barədə fikirləşirdim. Bitişik otaqda isə, deyəsən, tünlük idi: orada gurultu vardı.

Dilimdəki şən, şaqraq lağlağıya baxıb, mütləq heç işgəncəyə məruz qalmaq üzrə olan adam kimi danışmadığımı fikirləşəniniz var. Sizə Allahın taleli qulu olduğuma inandığımı söyləməmişdimmi. İllərlə çəkdiyim əziyyətlərdən sonra bu iki günün içində başıma qonan tale quşları bunu sübut etməyə yetmədisə, həyət qapısından çıxanda yerdən tapdığım axçanın bir hikməti olmalıdı.

İşgəncəni gözləyəndə məni qoruyacağına artıq əməlli-başlı inandığım axçayla təsəlli tapdım. Allahın yolladığı bəxt əlamətini əlimə aldım, bir neçə dəfə onu sıgallayıb öpdüm. Nə vaxt ki məni qaranlıqdan çıxarıb o biri otağa apardılar, qabağımda da Bostançıbaşıyla kəl başlı xorvat işgəncəçilərini gördüm, axçanın da dəyəri olmayacağını başa düşdüm. Cibimdəki axçanın Allahın töhfəsi yox, iki gün əvvəl Şəkürənin başından aşağı tökdüyüm axçalardan biri olduğunu, uşaqların onu tapa bilmədiyini deyən içimdəki qəddar səs haqlı imiş. Beləcə işgəncəçilərin əlinə təhvil veriləndə güvənəcəyim heç bir xəyal, tutacağım heç bir budaq qalmamışdı.

Fikir belə verməmişəm: gözlərimdən yaş axmağa başlayıb. Yalvarmaq istədim, amma yuxudakı kimi ağzımdan heç bir səs çıxmadı. İnsanın bir anda heç ola biləcəyini, savaşıldan, ölümlərdən, uzaqdan tanış olduğum siyasi qətl və işgəncə anlarından bilirdim, amma bunu için-için heç yaşamamışdım. Əynimdəki paltarları soyunduran kimi, məni dünyadan soyundururdular.

Canlığımı, köynəyimi çıxardılar. Cəlladlardan biri üstümdə oturdu, dizləriylə çiynlərimdən basdı. O biri başımın hər iki tərəfinə yemək bişirən qadının ehtiyatlı, zərif və təcrübəli əl hərəkətləriylə qəfəs keçirdi və yivini ağır-ağır burmağa başladı. Qəfəs yox, məngənə başımı iki tərəfdən sıxmağa başladı.



Inventas vitam
iuvat excoluisse
per artes

Bütün gücümlə qışqırdım. Yalvardım, amma anlaşılmaz sözlərlə. Ağladım, daha çox sinirlərim pozulduğu üçün.

Dayandılar, soruşdular: “Əniştə əfəndini mənmi öldürmüşəm?!” Nəfəs aldım: “Xeyr”.

Yivi yenə burmağa başladı. Ağrıdır...

Yenə soruşdular. “Xeyr”. “Kim?” “Bilmirəm”.

Öldürdüyümü deyib-deməməyi fikirləşməyə başladım. Amma başımın ətrafında dünya ləzzətlə fırlanırdı. İçimi biganəlik bürüdü. Özümdən əzaba alışıb-alışmadığımı soruşdum. Mən və cəlladlarım bir anlığa eləcə qaldıq. Bir yerim də ağrı-mırdı, yalnız qorxurdum.

Cibimdəki axçadan məni öldürməyəcəklərini təzədən başa düşürdüm ki, birdən buraxdılar. Başımı, əslində, çox az sıxan məngənənin qəfəsini çıxardılar. Üstümə minən cəllad düşdü. Amma üzr istəyən halı yox idi. Köynəyimi, canlılığımı geydim.

Uzun, upuzun sükut oldu.

Otağın o biri başında Baş nəqqaş Osman əfəndini gördüm. Yanına gedib əlini öpdüm.

“Qəm eləmə, övladım, – mənə dedi, – səni yoxlayırdılar”.

Əniştəmdən sonra özümə yeni ata tapdığımı dərhal dərk elədim.

“Padşahımız hələlik sənə işgəncə verilməməsini buyurdular, – Bostançıbaşı dedi, – nəqqaşlarını, kitab hazırlayan qullarını öldürən alçaq qatili tapmaq üçün Baş nəqqaş Osmana kömək eləməyini məqsədəuyğun bildilər. Üç gün içində çəkdikləri naxışlı səhifələrə baxıb, onlarla söhbətləşib, bu hiyləgəri tapacaqsınız. Hünkar kitabları və nəqqaşlar haqqında fitnəçilərin çıxardığı şayiələrdən çox şikayətçidirlər. Bu alçağı tapmaq üçün padşahın buyurduqları kimi, mənimlə Xəzinədarbaşı Nazim ağa sizə kömək eləyərək. Biriniz rəhmətlik Əniştə əfəndinin yaxınısınız, onun danışdıqlarını eşidibsiniz; gecə gələn nəqqaşların necə çalışdığını, kitabların hekayəsini bilirsiniz. O biriniz bölüyündəki bütün nəqqaşları

ovcunun içi kimi tanımaqla öyünən böyük ustaddır. Təkcə o donuzu yox, onun oğurladığı, dedi-qodusu çıxan itmiş səhifəni də üç gün içində tapa bilməsəniz, adil padşahımız işgəncəli sorğuya əvvəlcə, Qara Əfəndi, oğlum, sənin çəkilməyini istədilər. Sonra növbənin nəqqaşlar dəstəsinin ustalarına gələcəyinə şübhəmiz yoxdur”.

İllərdən bəri əməkdaşlıq eləyən iki köhnə dost – Baş nəqqaş Ustad Osman əfəndiylə ona sifarişlərini verib, xəzinədən material və pul çıxardan Xəzinədarbaşı Nazim ağa arasında heç gizli işarə vermə, baxışma görmədim.

“Padşahımızın binalarında, otaqlarında, bölüklərində günah işlənəndə əsas günahkarı tapıb təhvil verənə qədər bütün bölüyün günahlandırıldığını, aralarındakı qatili üzə çıxarıb verməyən bölüyün başda ağası, ustası olmaqla, qatillər bölüyü kimi, dəftərə keçib, cəzalandırılacağını hamı bilir, – Bostançıbaşı dedi. – Baş nəqqaş Ustad Osman buna görə də gözünü dörd açıb, iti gözləriylə bütün səhifələrini araşdırıb, günahsız nəqqaşları bir-birinin üstünə qaldıran şeytanlıq, hiylə, fitnə-fəsad nədir, tapıb çıxaracaq, günahkar, Cahanpənah padşahımızın sarsılmaz ədalətinə təhvil verəcək, bölüyünü də beləcə, təmizə çıxaracaq. Bundan ötrü istədiyi hər şeyi ona gətirdik, gətirtirəcəyik. Adamlarım bir-bir ustad nəqqaşların evlərində nəqş edilən kitab səhifələrini toplayıb gətirirlər”.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

41. USTAD OSMAN – MƏNƏM

Bostançıbaşıyla Xəzinədarbaşı bizə Padşahımızın buyruqlarını təkrarlayıb gedəndə otaqda ikimiz qaldıq. İşgəncə hiyləsindən, qorxu və göz yaşlarından təbii ki, Qara yorğun, məhzun idi. Uşaq kimi susdu. Onu sevəcəyimi başa düşürdüm, toxunmadım.

Bostançıbaşının adamlarının, xəttatların, usta nəqqaşların evlərindən toplayıb gətirib qoyduğu səhifələrə baxıb, nəqqaşlarımı saf-çürük eləməkdən ötrü üç günüm vardı. Əniştə əfəndinin kitabına çəkilməmiş, Qaranın özünü təmizə çıxarmaq xətrinə Xəzinədarbaşı Nazim ağaya gətirib təhvil verdiyi şəkilləri ilk dəfə görəndə nə qədər diksindiymi bilirsiniz. Qəbul eləmək gərəkdir ki, bütün ömrünü bu işə vermiş nəqqaşda bu dərəcədə şiddətli diksinti və nifrət oyandırان səhifələrdə mütləq gözümüzü çəkə bilməyəcəyimiz bəzi şeylər də var. Çünki tək-cə pis olan sənət bizdə diksinti belə oyandırmaz. Rəhmətlik səfehın gecə gələn nəqqaşlara çəkdiydi doqquz səhifəyə elə bu cür maraqla yenidən baxmağa başladım.

Boş kağızın üzərində, digər rəsmlər kimi, bədbəxt Zərifin çərçivəsinin və təzhibinin içində bir ağac gördüm. Hansı hekayənin hansı məclisindən çıxdığını təsəvvür eləməyə çalışdım. Mənim nəqqaşlarıma, sevgili Kəpənəyə, ağıllı Leyləyə, hiyləgər Zeytuna ağac çək desəm, əvvəlcə bu ağacı hekayənin parçası kimi təsəvvür eləyərlər ki, narahatlıq keçirmədən onu çəkə bilsinlər. O ağaca diqqətlə baxsam, budaqlarından, yarpaqlarından nəqqaşın hansı hekayəni xəyalına gətirdiyini müəyyən eləyə bilərəm. Amma bu ağac yazıq, tənha ağac idi, arxasında da onu daha da tənha göstərən, Şirazın ən qədim ustadlarının üsullarını xatırladan əməlli-başlı yuxarı qaldırılmış üfüq xətti vardı. Amma üfüq xətti yuxarı qalxdığından ortaya çıxan boşluqda başqa heç şey yox idi. Beləcə firəng

ustadlarının çəkdiyi kimi, ağacı ağac olduğuna görə rəsm eləmək istəyilə Əcəm ustadlarının aləmi yuxarıdan görmə istəyi bir-birinə qarışmış, ortaya nə firəng, nə Əcəm olan kədərli rəsm çıxmışdı. Özümə: “Dünyanın qurtardığı yerdəki ağac belə bir şey olmalıdı”, – deyəcəkdim. Amma iki fərqli üsulu birləşdirməyə çalışanda mənim nəqqaşlarımla rəhmətlik səfəhin qıt ağılı bacarıqdan məhrum bir şey yaratmışdılar. Məni rəsmi iki aləmdən güc alması yox, bu bacarıqsızlığı qəzəbləndirirdi.

O biri rəsmlərə – yuxulardan çıxma mükəmməl ata, boy-nubükük qadına baxanda da bunu hiss elədim. Məni mövzu seçimi, bu iki dərviş, ya şeytan da hiddətləndirirdi. Bəllidir ki, padşahımızın kitablarına, mənim nəqqaşlarım soxuşdurmuşdular. Əniştənin canını aldığından ulu Allahın təqdirinə bir daha heyranlıq duydum. Heç bu kitabı tamamlamaq istəmirdim.

Bizə, sanki, qardaşımız olan kimi, burnumuzun dibindən baxan, amma yuxarıdan çəkilən bu köpək rəsminə əsəbiləşməyim özümdənmi asılı idi? Çünki köpəyin duruşundakı aludəliyə, başını aşağı əyən vaxt bizə gözaltı təhdidkar tərzdə baxmasındakı gözəlliyə, dişlərinin hədsiz ağılığına, qısa, bu rəsmi çəkən nəqqaşların (rəsmə hansı ustaların qələmlərinin toxunduğunu təxmin eləmək üzrəydim) bacarığına bir tərəfdən heyran olanda bu bacarığı anlaşılmaz iradənin zarafatçı məntiqinə istifadə eləməyi heç bağışlaya bilmirdim. Firəng ustadlarını təqlid eləmək arzusu, hətta padşahımızın Doça hədiyyə kimi hazırlatdırdığı kitabın venesiyalıların başa düşəcəkləri üsullarla hazırlanmasını buyurmaları da bu rəsmlərdəki məxsusiliyi bağışlatmırdı.

Ustad nəqqaşlarının hər birinin ayrı guşəsinə toxunduqlarını dərhal bildiyim kütləvi bir rəsmi qırmızısı məni eşqlə qorxutdu. Rəsmə kimin olduğunu müəyyən eləyə bilmədiyim əl gizli məntiqin hökmüylə qərribə qırmızı yaxmış, rəsmi göstərdiyi bütün aləm ağır-ağır qırmızıya batmışdı.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Bir müddət Qaraya bu kütləvi rəsmdəki çinar ağacının (*Leylək*), gəmilərin və evlərin (*Zeytun*), çərpələngin və çiçəklərin (*Kəpənək*) hansı nəqqaşlar tərəfindən çəkildiyini göstərdim.

“Sizin kimi illər boyu bütöv nəqqaşlar bölüyünə başçılıq eləmiş böyük bir ustad nəqqaş, əlbəttə ki, nəqqaşlarının bir-bir bacarıqlarını, hər birinin qələminin təbiətini, fırçasının xarakterini tanıyacaq, – Qara dedi, – amma Əniştəm kimi, qəribə bir kitabsevər nəqqaşları yeni, naməlum üsullarla rəsm çəkməyə məcbur elədiyi vaxtlarda nəqqaşları necə tanıdığından, kimin hansı nəqşi çəkdiyindən necə belə əmin ola bilərsiniz?”

“Bir zamanlar İsfahana hakim olan, qalasında tənha yaşayan naxışsevər bir padşah varmış, – deyər hekayə danışır, cavab verdim. – Bu güclü, qüdrətli, ağıllı, amma rəhimsiz padşah imiş. Rəsm çəkdirib, hazırladığı kitablarından, qızından başqa heç bir şeyi sevməzmiş. Bu padşah qızına elə ölçü-biçisiz vurğunmuş ki, ona aşiq olduğunu yayan düşmənləri haqsız sayılmazmış. Çünki qonşu şahzadələr, şahlar elçilər yollayıb qızını istəyəndə dava başlayacaq qədər məğrur və qısqancmış. Təbii ki, qızına layiq heç bir ər tapa bilməz, qızını da ağzına qırx kilid vurduğu qırx otağın arxasında saxlayarmış. Çünki İsfahanda yayılmış inama görə, ona başqa kişilər baxsa, gözəlliyinin solacağına inanırmış. Bir gün özü sifariş elədiyi “Xosrov və Şirin” yazılıb, Herat üsullarıyla nəqş edilib qurtaranda İsfahana bu şayiə yayılır: səhifələr arasında kütləvi bir rəsmdə görünən solğun gözəl qısqanc padşahın qızı imiş! Şayiələri eşitməmişdən qabaq da həmin sirli rəsmdən şübhələnən padşah bu dəfə titrəyən əlləriylə kitabın səhifələrini açanda qızının gözəlliyinin rəsmə köçürüldüyünü dərhal göz yaşlarıyla başa düşür. İddiaya görə, padşahın qırx kilid altındakı qızının özü yox, amma gözəlliyi eynilə can sıxıntısından əldən düşən qarabasmalar kimi bir gecə otaqlardan çıxıb, aynalara düşüb, qapıların atından, kilidlərin

içindən keçib, gecə işləyən nəqqaşlardan birinin gözüne qədər, sanki, işıq, heç görünməyən duman kimi yetişib. Gənc və usta nəqqaş özünü saxlaya bilməyib, gözüylə indiyəcən görmədiyi bu ağlagəlməz gözəlliyi o vaxt nəqş elədiyi rəsm bir guşəsinə çəkib. Bu rəsm Şirinin çöl gəzintisində Xosro-vun rəsmiini görüb, ona aşıq olduğu anı göstərirmiş”.

“Ustam, əfəndim, bu böyük bir təsadüfdür, – Qara dedi, – çünki rəvayətin o məclisini biz də çox sevirik”.

“Bunlar rəvayət deyil, hamısı olmuş şeylərdir, – dedim. – Qulaq as: nəqqaşımız padşahın qızını gözəl Şirin kimi yox, Şirinə kömək eləyən, ud çalıb, süfrəni düzəldən kənizlərdən biri tək çəkib. Çünki onda o kənizi çəkirmiş. Beləcə Şirinin gözəlliyi qıraqdakı kənizin misilsiz gözəlliyi yanında zəif qalıb və rəsmi müvazinəti pozulub. Padşah rəsmdə qızını görən kimi, bu bacarıqlı nəqqaş tapmaq istəyib. Amma hiyləgər nəqqaş padşahın qəzəbindən qorxduğundan, kənizin və padşahın qızının rəsmiini öz üslubuyla yox, yeni bir üslubla çəkib ki, kim olduğu başa düşülməsin. Çünki o rəsme başqa bir çox rəssamın qələmi və bacarığı da dəyib”.

“Yaxşı, padşah qızını rəsm eləyən nəqqaşın kim olduğunu necə tapıb?”

“Qulaqlarına baxıb!”

“Kimin qulaqlarına baxıb? Qızınmı, qızın rəsmiini?”

“Əslində, heç birinin. Əvvəlcədən sövq-təbiylə öz nəqqaşlarının hazırladıqları bütün kitabları, səhifələri, rəsmləri açıb qarşısına qoyub, qulaqlara baxıb. İllərdən bəri bildiyi şeyi yenidən görüb: bacarıqları nə olursa olsun, nəqqaşlarının hər biri qulaqları özünə görə çəkirmiş. Çəkdikləri üz padşahın üzü, uşağın üzü, savaşıncının, hətta, əstəğfərullah, Peyğəmbərimiz həzrətlərinin rübənd arxasında gizlənmiş üzü, ya da, əstəğfərullah, şeytanın üzü olsun, heç fərqi yox imiş. Hər nəqqaş hər vəziyyətdə, hər rəsmdə qulaqları gizli imza kimi elə eyni şəkildə rəsm edirlərmiş”.

“Niyə?”



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

“Ustad nəqqaşlar üz rəsmi çəkəndə bütün diqqətlərini ifadəyə, üzün adama oxşamasına, ya da oxşamamasına, üzün uca gözəlliyə yaxınlaşmasına, köhnə qəliblərə yerləşməsinə verirlər. Növbə qulaqlara gələndə nə başqa nəqqaşlardan oğurlayırlar, nə bir qəlibi təqlid eləyirlər, həqiqi qulağa baxırlar. Çünki qulağı çəkəndə heç fikirləşmir, heç xüsusi diqqət vermir, çəkdikləri şeyin üstündə qəti dayanmırlar. Beləcə qələmlərini əzbərdən hərəkət etdirirlər”.

“Amma böyük ustadlar elə bütün möcüzələrini həqiqi atlara, ağaclara, insanlara heç baxmadan, əzbərdən çəkən kimi, çəkməzlərmi?” – Qara dedi.

Mən “doğrudur”, – dedim, – “bu illərlə düşünülüb, üzərinə durulub, baş yorub, çalışa–çalışa əldə edilmiş əzbərdir. Ömrü boyu kifayət qədər at rəsmi və at gördüklərindən, qabaqlarındakı qanlı–canlı ən axırncı atın beyinlərindəki mükəmməl at fikrini zədələyəcəyini çox yaxşı bilirlər. Bütün ömrü boyunca on minlərlə kərə at rəsmi çəkən ustad nəqqaşın qələmi ən axırda Allahın nəzərdə tutduğu at rəsminə əməlli–başlı yaxınlaşır və bunu öz ruhundan, təcrübəsindən bilir. Əlin əzbərdən bir anda cızdığı at bacarıq, zəhmət və biliklə çəkilib, Allahın atına yaxın atdır. Amma əlin heç bir bilik tələb eləmədən, nə çəkdiyini düşünüb–daşınmadan, padşahın qızının qulağına da diqqət yetirmədən çəkdiyi qulaq bütöv bir qüsurlub. Qüsurlu olduğu üçün də hər nəqqaşda fərqli olur. Yəni bir növ imzadır”.

Gurultu və tərpəniş oldu. Bostançıbaşının adamları köhnə nəqqaşxana otağına xəttatlardan və nəqqaşlarının evlərindən toplayıb gətirdikləri səhifələri atırdılar.

“Əslində, elə qulaq insanın bir qüsurdur, – Qaranın gülümsəməsini istəyib”, – dedim. Hamıdan fərqli və hamıda eyni şeydir, tamamilə iyrənclikdir.

“Qulağın imzasından yaxasını ələ verən nəqqaşın başına nə gəlib?”

Qara daha da pərişan olmasın deyər, “Kor edilib”, – demədim. “Padşahın qızıyla evlənin, – dedim. – O gün–bu gündü,

nəqqaşları saf-çürük eləmək üçün istifadə olunan bu üsul bir çox nəqqaşxana sahibi xanlar, şahlar, padşahlar arasında “kəniz üsulu” kimi tanınır və sirr təki saxlanılır ki, nəqqaşlar rəsm çəkib, naxış vurub, sonra inkar edərlərsə, günahı kimin işlədiyini dərhal başa düşsünlər. İşin incə nöqtəsi rəsmi ortasında yer tutmayan, xüsusi fikir verilməyən, sürətlə çəkilən, bütöv təkrarlanmayan təfərrüat tapmaqdı. Bunlar qulaqlar, əllər, otlar, yarpaqlar, ya da atların yalları, ya da ayaqları, dırnaqları belə ola bilər. Amma diqqət elə, rəssam bu xüsusiyyətin öz gizli imzasına çevrildiyini bilməməlidir. Məsələn, bığ olmaz, çünki bir çox rəssam bığları özünə görə çəkdiyini, bığ rəsmi bir növ yarıaçıq imza olduğunu bilir. Amma qaşlar ola bilər, çünki heç kəs onlara diqqət verməz. İndi gəl görək, rəhmətlik Əniştənin rəsmlərinə qələmlərini, fırçalarını vuran rəssamlar hansılar imiş”.

Beləcə biri gizli, biri açıq çəkilməsi davam etdirilən eyni hekayəli və mövzulu, ayrı üsullarla nəqş edilmiş iki kitabın – rəhmətlik Əniştənin kitabıyla mənim nəzarətim altında nəqş olunan şahzadəmizin sünnət toyundan söhbət açan “Surnamə”nin səhifələrini yan-yanə qoyduq, böyüdücümün gəzişdiyi yerlərə Qarayla diqqətlə baxdıq.

1. Əvvəlcə “Surnamə” səhifəsində keçid mərasimini məhz bu tamaşa üçün tikilmiş köşkündən tamaşa eləyən padşahımızın qarşısından keçən kürkçülər əsnafından qırmızı kafanlı, göy qurşaqlı bir kürkçü ustasının qucağında apardığı tülkü dərisinin açıq ağzına diqqət eləyirik. Tülkünün bir-bir görünən dişləriylə Əniştənin şeytan rəsmindəki düz Səmərqənddən gəldiyini güman elədiyim yarışeytan, yarıdiv o mənhus məxluqun dişləri eyni əldən, Zeytunun qələmindən çıxma idi.

2. Toy şənliklərinin çox əyləncəli bir günündə padşahımızın At meydanına baxan pəncərəsinin dibində, cırıq-cındır paltarda bir bölük yoxsul sərhəd qazisi peyda olmuşdu. Aralarından biri “Padşahım, biz sizin qəhrəman əsgərləriniz kimi,



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

kafirlə din uğrunda savaşanda əsir düşdük, ancaq bir yaxınımızı girov qoyub girov pulu tapmaq üçün azad ola bildik, amma İstanbula qayıdanda hər şeyi o qədər bahalanmış gördük ki, indi biz kafir əlində girov qalan yaxınlarımızı qurtarmaqdan ötrü pulu düzəldə bilmirik və sənin yardımına möhtacıq; bizə ya qızıl ver, ya da əsir ver ki, aparıb girov qardaşlarımızla dəyişdirək, onları qurtaraq”, – deyib. Elə bu vaxt padşahımızı, bədbəxt yoxsul qazilərimizi, meydandakı Əcəm, Tatar elçiləri açıq tək gözüylə süzən küncdəki tənbel köpəyin ayaq dırnaqlarıyla Əniştənin kitabında, axçanın macəralarını göstərən məclisin küncündəki köpəyin ayaq dırnaqları bəllidir ki, eyni qələmdən, Leyləyin əlindən çıxma idi.

3. Padşahımızın qabağında dombalaq aşan, taxtalar üzərində yumurta dıgırlayan hoqqabazlar arasında iribaşlı, göy canlıqlı, çılpaq baldırlı bir nəfər qıraqda qırmızı xalının üstünə çöküb dəfini çalanda dübbədüz barmaqlarını Əniştənin kitabındakı rəsmdə sini saxlayan qadın kimi tuturdu (*Zeytun*).

4. Padşahımızın qabağından itələyə-itələyə keçirdikləri təkərli arabanın içində yerləşdirdikləri ocağın üstündəki iri qazanda ətli, soğanlı kələm dolması bişirə-bişirə keçən aşbazlar bölüyünün qazanlarla yeriyan usta aşbazlarının basdığı qara torpağın mavi daşları Əniştənin ölüm dediyi rəsmdəki yarı xəyal sayaq şeyin üstünə basmadan getdiyi lacivərd torpağın qızıl daşlarıyla eyni əldən çıxmadır (*Kəpənək*).

5. Aləmpənah padşahımıza dillər töküüb, Əcəm şahının dost olduğunu, padşahımıza dostluqdan başqa heç bir duyğu bəsləmədiyini elə hey söyləyən Əcəm elçisinin təntənəli kasrı, şahın ordularının Osmanlıya yeni səfər üçün hazırlıqlara başlaması xəbəri tatar xəbərçilərlə çatdırıldığına görə bir anda yerlə yeksan edilib süpürülmüş, bu qəzəb və fəlakət vaxtı At meydanında qalxan tozu yatırtmaq məqsədi ilə suçular yüyürmüş, elçinin üzərinə hücum eləməyə hazırlaşan kütələri üstlərinə kətan toxumu yağı töküüb sakitləşdirməkdən ötrü bellərində dəri tuluqlar daşıyan adamlar yetişmişdi. Suçuların

və kətan toxumu yağlı dolu tuluqları daşıyan adamların qaçanda ayaqlarını qaldırmalarıyla qırmızının rəsm edildiyi səhifədə qaçan əsgərlərin ayaq qaldırmaları eyni əldən çıxma idi (*Kəpənək*).

Bu sonuncu kəşf əlimdəki böyüdücünü bir sağa, bir sola, bir o rəsmə, bir bu rəsmə aparıb, iz tapmağa çalışan mənim yox, işgəncə qorxusundan və evdə gözləyən arvadına qovuşmaq üçün gözlərini fal daşı kimi açan Qaranındı. Kəniz üsuluyla rəhmətlik Əniştəsindən qalan doqquz rəsmi, onlara toxunan nəqqaşlarımızın qoyduqları izi aşkarlamağımız, sonra da bu məlumatları saf-çürük eləməyimiz bütün günortadan sonramızı aldı.

Qaranın rəhmətlik Əniştəsi heç bir səhifəni təkcə bir nəqqaşın fırçasına və bacarığına qoymamış, ustad nəqqaşlarımızın üçü də rəsmlərin çoxuna toxunmuşdu. Bu, rəsmlərin evdən-evə daşındığını, həmin gediş-gəlişlərin də çox olduğunu göstərirdi. Mənim tanıdığım nəqqaşlardan başqa rəsmlərə qarışan beşinci əlin bacarıqsızlıqla toxunuşlarını sezəndə, rəzil qatilin nə qədər də qabiliyyətsiz olduğunu fikirləşib, qəzəblənirdim ki, Qara ehtiyatlı boya çəkməsindən Əniştəsinə ayırd elədi, yanlış izə düşməkdən xilas olduq. "Surnamə"mizə çəkdiyi təzhiblərin az qala dübbədüz eynisini Əniştənin kitabı üçün çəkən (əlbəttə, qəlbim, təbii ki, qırılırdı), divarlara, yarpaqlara, buludlara fırçasının aradabir toxunduğunu güman elədiyim bədbəxt Zərif əfəndini də bir kənara qoysaq, nəqqaşlar bölüyümdən bu rəsmlərə yalnız ən parlaq üç usta nəqqaşın toxunduğu qəti ortaya çıxırdı. Bunlar mənim şəyirdliklərimdən bəri eşqlə yetişdirdiyim, övladlarım, üç sevgili istedadlarım idi: Zeytun, Kəpənək, Leylək...

Axtardığımız şeyi tapmağımıza kömək eləyər deyər, hər birinin bacarığı, ustalığı və xasiyyətləri haqqında danışmaq, təkcə onlar haqqında yox, mənim öz həyatım haqqında da danışmaqdi.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

ZEYTUNUN SİFƏTLƏRİ

Əsl adı Vəlicandır, mənim verdiyimdən başqa ləqəbi varmı, bilmirəm, çünki bir yerə imza atdığını görməmişəm. Şəyird olanda çərşənbə günləri məni evdən götürərdi. Çox qürurludur, bu da imza atacaq qədər özünü cılız sayırsa, bunun görünməsini və bilinməsini istəmək, atdığı imzanı gizlətməmək mənasını verir. Allah həddən artıq qabiliyyət verib. Təzhibdən cədvəl çəkməyəcən əlindən hər şey asanlıqla gəlir və ən yaxşısını çəkir. Ağac, heyvan və insan üzü nəqş eləməkdə nəqqaşxanamin ən parlaq rəssamı odur. Vəlicanı, güman eləyirəm, on yaşında olanda İstanbulla gətirən atası Səfəvi şahının Təbrizdəki nəqqaşxanasının adlı-sanlı surət rəssamı Siyavuşun yetişdirməsi idi, ustadlarının silsiləsi ta monqollara qədər gedib çıxır. Monqol-Çin təsirini daşıyan, Səmərqənd, Buxara və Heratda yerləşmiş yüz əlli il əvvəlın ahıl ustaları kimi, gənc aşıqları çinlilər təki ayüzlü çəkir. Nə şəyirdliyində, nə ustalığında içinə qapalı bu çətin cevizi istədiyim kimi açdı. Ruhunun dərinliklərində gizlətdiyi Monqol-Çin-Herat ustadlarının üsul və örnəklərindən qırağa çıxmasını, hələ lazım gəlsə, onları unutmasını istəyirdim. Bunu ona deyəndə nəqqaşxana və ölkə dəyişdirən bir çox nəqqaş kimi, onları unutduğunu, elə əslinə qalanda, heç öyrənmədiyini söyləyir. Bir çox nəqqaş hafizəsində gizlətdiyi o misilsiz qəliblər üçün qiymətli idi, amma Vəlican unutsaydı, daha da böyük nəqqaş olardı. Ustadlarından öyrəndiklərini ruhunun dərinliklərində zəruri günah təki gizləməsinin özünün belə, bilmədiyini iki faydası var. 1. Bu ona belə qabiliyyətli nəqqaşın bacarığına çalar gətirən günah və yadlıq duyğusu verir. 2. "Unutdum" dediyi şeyi çətinə düşəndə xatırlayır, qədim Herat qəliblərindən birini istifadə eləyib, yeni mövzunun, yeni tarixin, vərdiş olunmayan bir məclisin içindən çıxı bilər. Çox yaxşı gözü olduğundan qədim qəlibdən, Şah Təhmasibin qədim ustadlarından

öyrəndiklərini yeni rəsmə ahənglə uyğunlaşdırmağı bilir. Onun əlində Herat rəsmiylə İstanbul nəqşi üzvi şəkildə bir-birinə qarışır.

Bütün nəqqaşlarıma elədiyim kimi, qabaqcadan xəbər vermədən bir kərə evinə basqın eləmişdim. Mənim və bir çox ustad nəqqaşın əksinə, oturub işlədiyi guşə, boyaları, fırçaları, balıqqulağından möhrələri, rəhləsi, hamısı bir-birinə qarışıb, dağınıq və pis gündə idi. Mənim üçün müəmmadır. Amma bu vəziyyətdən belə utanmamışdı. Bundan başqa üç-beş axça artıq qazanmaqdan ötrü qıraq iş görmürdü. Bunları danışdıgıma görə, Qara rəhmətlik Əniştəsinin firəng ustadlarının üsullarına ən çox Zeytunun həvəs göstərdiyini və uyuşduğunu söylədi. Bunun rəhmətlik səfehə görə, tərif olduğunu başa düşürdüm. Yanlış saf-çürük olduğunu da.

Atasının ustası Siyavuşdan, onun ustası Müzəffərdən keçən Herat üsullarına, Behzadın yaşadığı qədim çağa, qədim ustadlara göründüyündən daha da artıq və gizlində bağlı qaldığımı bilmərəm, mənə elə hey Zeytunda başqa gizli örtülü şeylər olduğu düşündürüb. Nəqqaşxanamın ən dinməzi, ən səmimi, ən günahkarı, ən xaini, ən gizlisi (bunları səmimi söyləyirəm) odur. Bostançıbaşının işgəncəsi deyiləndə, ağıma birinci o gəlir. (Həm işgəncə verilməsini istəyirəm, həm də verilməməsini.) Gözləri cin kimidi hər şeyi görür, mənim qüsurlarımı da bilir; amma hər qəlibə sığan yersiz-yurdsuz adamın ehtiyatıyla nadir hallarda ağzını açıb, xatalarımızı göstərir. Gizlidir, bəli, ancaq, mənə, qatil deyil. (Qaraya bunu da demədim.) Çünki heç bir şeyə inanmır. Pula da inanmır, amma qorxaqcasına yığır. Ona görə də bütün qatillər güman olunduğunun əksinə, əqidəsizlərdən yox, inananlardan çıxır. Nəqqaşlıq rəssamlığa, rəssamlıq da Allaha, əstəğfürullah, meydan oxumağa açılan qapıdır; bunu hamı bilir: bu mənada əqidəsizliyinə görə Zeytun əsl rəssamdır. Amma indi qabiliyyətinin Kəpənəkdən, hətta Leyləkdən əksik olduğunu düşünürəm. Bunu deyəndə istəmişdim Qara Zeytunu qısqansın.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Qara yalnız qara gözlərini açıb, uşaq marağıyla baxdı. Onda ona Zeytunun qara qələm tərzilə işləyəndə, əlyazmalar üçün bir-bir savaşı, ovçu rəsmləri, çinlilər kimi leyləkli, durnalı mənzərələr, ağacın altında oturub şeir oxuyan, ud çalan gözəl oğlanlar çəkəndə, əfsanəvi aşiqlərin kədərini, əliqılınclı qızgın şahın qəzəbini, əjdahanın hücumuyla sıçrayan qəhrəmanın üzündəki qorxunu rəsm eləyəndə, misilsiz olduğunu dedim.

“Bəlkə də, padşahımızın üzünün, oturuşunun firənglər kimi, təfərrüatlarıyla rəsm ediləcəyi son rəsmi ona çəkdirəcəkdən”, – Qara dedi.

Məni heyrtləndirməkmi istəyirdi?

“Belə olsaydı, Əniştəni öldürəndən sonra əsasən bildiyi rəsmi Zeytun niyə götürüb aparsın? – dedim. – Ya da o rəsmi görmək üçün Əniştəni niyə öldürsün?”

Bir anlığa ikimiz də fikrə getdik.

“O rəsmdə bir əskik olduğu üçün, – Qara dedi, – ya da bir şeydən qorxub peşman olduğu üçün. Ya da... – bir az fikirləşdi. – Ya da yazıq Əniştəni öldürəndən sonra zərər vurmaq, xatirə götürmək, hətta səbəbsiz bir iş görmək üçün də götürmüş olmazmı? Zeytun böyük rəssamdır, təbii ki, gözəl rəsmə ehtiram duyacaq”.

Zeytunun böyük rəssam olduğundan danışdıq, hiddətlənə-hiddətlənə dedim: “Ancaq Əniştənin bu rəsmlərinin heç biri gözəl deyil”.

“Sonuncusunu görməmişik”, – Qara cəsarətlə dedi.

KƏPƏNƏYİN SİFƏTLƏRİ

Barıtxanalı Hasan Çələbi kimi tanınır, amma məndən ötrü həmişə Kəpənəkdir. Bu adı mənə çox gözəl uşaqlığını, gəncliyini xatırladır: görənlərin inanmayıb bir də baxmaq istəyəcəyi qədər gözəldir. Həmişə heyrtləndiyim möcüzə: gözəl olduğu qədər qabiliyyətlidi də. Rəng ustasıdı, ən qüvvətli cəhəti budur; sanki, rəng sürtmə zövqü üçün dönə-dönə,

eşqlə nəqş eləyir. Amma ütələk, məqsədsiz, narahat olduğunu da Qaraya söylədim. Adil olma narahatlığıyla da təsdiqlədim: o, qəlbiylə rəsm eləyən əsl nəqqaşdır. Əgər naxış ağıl üçün, içimizdəki heyvana səslənmək üçün, ya da padşahın qürurunu oxşamaq üçün yox, gözü sevindirmək üçün çəkilirsə, Kəpənək əsl nəqqaşdır. Qırx il əvvəlın Qəzvin ustalarından dərs alan tək geniş, rahat, yuvarlaq xətlər çəkir, parlaq, qarışıqsız rənglərini cəsarətlə sürtür, rəsmnin gizli nizamında çox ləzzətli yuvarlaq var, amma onu çoxdan gəbərmiş o qəzvinli ustalar yox, mən yetişdirdim. Bəlkə, buna görə oğlum tək, hətta oğlumdan da artıq sevirəm, amma ona heç heyran olmadım. Uşaqlığımda və yeniyetməliyimdə bütün şəyirdlərim kimi onu qələm saplarıyla, xətkəşlərlə, hətta odunla çox döydüm, amma buna görə hörmət eləmirəm. Çünki Leyləyi də xətkəşlərlə çox döymüşəm, bununla belə ona hörmətim var. Ustasının qapazı gənc şəyirdin içindəki istedad cinlərini və şeytanı hesab olunduğu kimi, sindirmir, müvəqqəti gerilədir. Bu xeyirxah, haqlı qapazdısa, cinlər və şeytan daha sonra azıb yetişməkdə olan nəqqaş çalışmağa sövq etdirir. Kəpənəyə vurduğum qapazlarsa, onu xoşbəxt, itaətkar nəqqaş eləyib.

Yenə onu Qaraya tərifləmək ehtiyacı hiss elədim: “Kəpənəyin nəqşi, – dedim, – şairin məsnəvisində soruşduğu xoşbəxtliyin rəsmnin ancaq Allah vergisi rəng bacarığıyla mümkün olacağına yaxşı sübutdu”. Bunu başa düşəndə Kəpənəkdə çatışmayan şeyin də nə olduğunu dərk eləmişdim. Caminin şeirində “ruhun qaranlıq gecəsi” dedi ki o əqidəsizlik anı onda yoxdur. Cənnətdə səadət içində rəsm çəkən nəqqaş kimi inamla və xoşbəxtliklə xoşbəxt rəsm çəkəcəyinə inanıb işə başlayır, o xoşbəxt rəsmi də, həqiqətən çəkir. Ordularımızın Doppio qalasını mühasirəyə alması, macar elçisinin padşahımızın ayağını öpməsi, peyğəmbərimizin atıyla yeddiqatlı göyə çıxması; bunlar, əlbəttə, öz-özlüyündə də xoşbəxt hadisələrdir, amma Kəpənəyin əlində səhifədən qanad çalib çıxan əsl



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

sevincə dönürlər. Çəkdiyim bir rəsmdə ölümün zülməti, ya da divan toplantısının ciddiliyi artıq hiss edilirsə, mən Kəpənəyə: “İstədiyini kimi rənglə” deyirəm, beləcə üzərinə ölü torpağı səpilən kimi, dinməz duran ətkilər, yarpaqlar, bayraqlar, dənizlər dərhal mehlə dalğalanırlar. Bəzən Allahın dünyanın Kəpənəyin nəqş elədiyi kimi görünməsini istədiyini, həyatın sevinc olmasını buyurduğunu fikirləşirəm. Bu, rənglərin ahənglə bir-birinə mükəmməl şeirlər oxuduğu, zamanın dayandığı, şeytanın heç gedib çatmadığı aləmdir.

Amma bunun çatışmadığını Kəpənək belə bilir. Bəziləri ona – əlbəttə, haqlı olaraq – nəqşində hər şeyin bayram günlərində olduğu kimi, şən, amma dərinlikdən məhrum olduğunu pıçıldaıblar. Onun rəsmlərindən uşaq şahzadələr, ölümün kandarındaki sarsaq hərəm arvadları zövq alır. İyrəncliklə əlbəyaxaya girməyə məcbur olan həyat adamları yox. Haqqındakı bu şayiələri çox yaxşı bildiyindən yazıq Kəpənək bəzən mütləq şeytanları – cinləri var deyə, özündən daha az qabiliyyətli, bacarıqsız nəqqaşları qısqaır. Ona görə də onun şeytanlıq və cinlik saydığı şey çox vaxt yalınqat iyrəncliklə qısqaıncıqdı.

Rəsm elədiyini naxışlayanda o misilsiz aləmin içində itib xoşbəxt olmasa da, çəkdiyi naxışın başqalarının xoşuna gələcəyini fikirləşib, xoşbəxt olduğuna görə ona acıgım tutur. Həyatın bir başqa istehzası: ondan daha qabiliyyətsiz bir çox nəqqaş var ki, nəqş eləyəndə özlərini sənətlərinə daha çox verə bilirlər.

Bu çatışmazlıqları aradan qaldırmaq ehtiyacı Kəpənəyi özünü naxış naminə fəda elədiyini sübuta yetirmək dərdinə salıb. Dırnağın, düyü dənəsinin üzərinə çıpaq gözlə belə çətin görünəcək rəsmlər çəkən quşbeyinli rəssamlar kimi, xırda, incə iş marağı var. Bir dəfə ondan çox nəqqası erkən yaşda kor eləyən bu ehtirasa Allahın özünə bol-bol verdiyi istedadından utandığı üçün mü qurşandığını soruşmuşdum. Düyü dənəsi üstündə rəsm elədiyi ağacın bütün yarpaqlarını bir-bir

çəkmək kimi maraqlara istedadsız nəqqaşlar ancaq asan ad qazanmaq, kütbeyin ağalarının gözüne girmək üçün baş qoşurlar.

Nəqşi və rəsmi öz gözü üçün yox, başqalarının gözü üçün çəkməsi, heç cür öhdəsindən gələ bilmədiyi bu xoşagəlmə ehtiyacı Kəpənəyi hamıdan çox iltifata kölə eləyib. Qorxaq Kəpənək buna görə özünü etiraf etdirmək məqsədilə Baş nəqqaş da olmaq istəyir. Bu barədə Qara danışmışdı.

“Bəli, – dedim, – ölümümdən sonra yerimə keçməkdən ötrü hiylələr işlətdiyini bilirəm”.

“Buna görə nəqqaş qardaşlarını öldürə bilərmi?”

“Öldürə bilər. Çünki böyük ustaddır, amma bunu başa düşmür, nəqş eləyəndə də dünyanı unuda bilmir”.

Bunu deyər-deməz, əslində, məndən sonra nəqqaşxanasının başına Kəpənəyin gətirilməsini istədiyimi də başa düşdüm. Zeytuna bel bağlaya bilmirəm. Leyləyin də lap axırda, heç özü də bilmədən firəng üsullarına alət olacağına inanıram. Cana qıyacağını fikirləşdiyimdən, kədərləndiyim Kəpənəkdəki sevmək əzmi nəqqaşxananı və padşahı eyni anda idarə etmək üçün də gərəkli idi. Firənglərin kardinalları, körpüləri, sandalları, şamdanları, kilsələri, axurları, öküzləri və təkərləri, sanki, hamısı da, Allaha görə, eyni dərəcədə vacib olan kimi, kölgələri də daxil olmaqla, bütün təfərrüatlarıyla çəkib, rəsm yox, həqiqət kimi göstərərək, baxanı aldatma bacarığına ancaq Kəpənəyin duyumluluğu və rəng inamı qarşı qoyula bilər.

“O biri nəqqaşlarınızın evinə getdiyiniz kimi, heç onun evinə də xəbərsiz getdiyiniz olurmu?”

“Kəpənəyin rəsmlərinə baxan onun ürəyi ilə sevməyi və kədərlənməyi çox bacaracağını, eşqin dəyərinin nə olduğunu ilk anda başa düşəcəyini sezir. Amma bütün rəngsevərlər kimi həvəslərin mehinə əyilir və asan dəyişir. Allahın ona verdiyi möcüzə bacarığını və rəng həssaslığını çox sevdiyimdən gəncliyində ona lap yaxından göz qoydum, hər şeyini



juventas vitam
juvat excoluisse
per artes

bilirəm. Təbii ki, belə vəziyyətlərdə o biri nəqqaşlar dərhal qısqanır. Kəpənəyin başqalarının nə deyəcəyindən qəti qorxmıdığı eşq anları çox olub. Bu yaxınlarda məhəllə baqqalının gözəl qızıyla evlənəndən sonra həm istəmədim, həm də gedib onu görməyə fürsət tapmadım”.

“Ərzurumlu Xoca tərəfdarlarıyla oturub-durduğu söylənir, – Qara dedi. – Aşpazından hoqqabazına, təriqət əhlinə qadın qılığına oynayan kişilərinə, şiş kabab bişirənindən açarçılara qədər hamının keçid rəsmi çəkdiyi bizim surnamələrımız, savaşıları, silahları, qanlı və adi anları göstərən səfərnamələrımız ərzurumlu xocanın şagirdləri azıb dinə sığmaz deyə, yasaqlanır, qədim Əcəm ustadlarının kitablarına və qəliblərinə geri dönülsə, Kəpənək bu işdən karlı çıxar, deyirlər”.

“Teymur zamanından qalma o misilsiz rəsmlərə bacarıq və zəfərlə geri dönsək, məndən sonra ən yaxşı ağıllı Leyləyimin davam etdirəcəyi o həyat və məslək təfərrüatına da varsaq, hamısı axırda unudulacaq, – rəhmsizcəsinə dedim, – çünki hamı firənglər kimi, rəsm çəkmək istəyəcək”.

Bu lənətləyən sözlərə inanırdımmı?

“Əniştəm də belə demişdi, – Qara sakitcə dedi, – amma o, xeyirxah idi”.

LEYLƏYİN SİFƏTLƏRİ

Müsəvvir Günahkar Mustafa Çələbi kimi, imza atdığını gördüm. Çünki üslubum varmı, yoxdurmu, olmalıdırmı, imzayla ortaya qoyulmalıdırmı, qədim ustadlar sayaq gizlədilməlidirmi, təvəzökarlıq imza atmağımı, atmamağımı vacib sayır təki məsələlərə baş qoşmadan imzasını gülümsəyə-gülümsəyə və zəfər duyğusuyla atır.

Mənim açdığım yolla cəsarətlə getdi, hamıdan əvvəl heç kəsə rəsm edə bilmədiyi şeyləri görüb, kağıza köçürdü. Misgərlərin fırında əritdiyi materialı mavi sürəhilər, yaşıl

şüşələr düzəltmək üçün qarışdır-a-qarışdır-a üfləmələrini, tikdikləri ayaqqabılarına və çəkmələrə lap diqqətlə əyilmiş pinə-çilərin dərilərini, iynələrini, qəliblərini, bayram yerində atlı kəndirbazın incə yay cizgisini, toxumu əzən basqının yağ çıxarmağını, düşməyə çevrilmiş toplarımızın partlayışını, tufənglərimizin nişangahlarını, çaxmaqlarını eynilə mənim kimi o da çox gördü və Teymur zamanının qədim ustalarının Təbrizin, Qəzvinin əfsanə nəqqaşlarının tənəzzül eləyib, bunları çəkmədiklərini demədi, rəsm elədi. Sonradan nəqş eləyəcəyi səfərnəməyə hazırlıq məqsədilə savaşa gedən düşmənlər qalalarına, toplara, ordulara, yaraları qanayan atlara, can çəkişmələrə, cəsədlərə rəsm eləmək üçün iştahayla baxıb, sağ-salamat geri qayıdan ilk müsəlman nəqqaşdır.

Onu üslubundan əvvəl mövzusundan, mövzusundan əvvəl heç kəsin diqqət vermədiyi təfərrüatları görməsindən tanıyıram. Səhifənin təşkilindən, tərtibindən, ən xırda təfərrüatının boyanmasına qədər hər şeyiylə bir də rəsmi ona qəlb rahatlığıyla əmanət verib, etibar eləyə bilərəm. Buna görə də, əslində, məndən sonra başnəqqaşlıq onun haqqıdır. Amma elə qəzəbli, özünü bəyənən, o biri nəqqaşlara qarşı elə alçaldıcıdı ki, bu qədər adamı idarə eləyə bilməz, hamısını qaçırır. Əslində, ona qalsa, ağlagəlməz çalışqanlığıyla nəqqaşxanamızın bütün rəsmlərini özü çəkməli idi. İstəsə, çəkər də. Böyük ustaddır. İşini bilir. Özünü sevir. Nə xoşbəxtdir.

Xəbərsiz evinə gedəndə bir dəfə onu iş başında görmüşdüm. Padşahımızın kitabları üçün, mənim üçün naxışladığı səhifələr, bizi alçaltmaqda maraqlı olan sarsaq firəng səyyahlarının səfil kitablarından ötrü çırpışdırdığı qiyafətnamə səhifələri, özünü bir şey zənn eləyən paşadan ötrü nəqş elədiyi üç rəsmli səhifədən biri, sınaq üçün, hətta öz kefi üçün çəkdiyi rəsmlər... Hamısı – ədəbsiz cütləşmə rəsmi də daxil olmaqla – rəhlələrin, piştaxtaların, döşəkçələrin üzərində, ortada idi, arı kimi çalışan uzunboylu Leyləyim bir rəsmdən o birinə



Inventia vivam
juvat excolunt
per artes

qaçır, türkülər söyləyir, boyaları qarışdıran şeyirdinin yanından çimdik götürür, rəsmə zarafat qatıb bizə göstərir, öz-özünə heyranlıqla qəhqəhə çəkirdi. O biri nəqqaşlarımın fərqli olaraq, mənim gəlməyimə görə, hörmətyana işləməyi dayandırmamış, tamamilə əksinə, Allah vergisi olan istedadının, işləyə-işləyə qazandığı bacarığının sürətlə işləməsini (eyni vaxtda yeddi-səkkiz nəqqaşın işini görər) sevinclə səfçürük eləmişdi. İndi də rəzil qatıl üç usta nəqqaşımdan biridisə, inşallah, Leyləyin ola biləcəyini gizlicə fikirləşməkdən özümü saxlaya bilmirəm. Şeyirdlik illərində cümə səhərləri qapımda onu görəndə Kəpənəyi gördüyüm kimi, nəşələn-məzdim.

Hər cür qərribə təfərrüata heç bir məntiq olmadan (gözlə görülməyən) eyni diqqəti göstərdiyindən rəsmdə tutumu firəng ustadlarınıninkinə oxşayır. Amma firəng rəssamlarının əksinə, mənim qəzəbli Leyləyim ayrı-ayrı insanların üzlərini xüsusi, bir-birindən fərqli şeylər kimi, nə görür, nə də çəkir. Elə bilirəm, hamını gizli-açıq alçaltdığından, insanların üzlərinə əhəmiyyət verməz. Rəhmətlik Əniştə padşahımızın üzünü ona çəkdirməyib. Ən ciddi mövzunu rəsm eləyəndə belə bir guşədə, hadisəyə uzaqdan, şübhəylə baxan köpək yerləşdirmədən, ya da bir mərasimin zənginliyini, şərəfətini öz səfalətiylə alçaldan rəzil dilənçi çəkməsə, dura bilməz. Özü-nə çəkdiyi rəsmlə, mövzuyla və özüylə məzələnəcək qədər güvənir.

“Zərif əfəndinin quyuya atılıb öldürülməsi, qardaşlarının Yusifi qısqanıb, quyuya atmasına oxşayırmış, – Qara dedi. – Əniştəmin öldürülməsi də, Xosrovun gənc arvadı Şirine gözü düşən oğlu tərəfindən qəflətən öldürülməsinə oxşayırmış. Leyləyin savaş və qanlı ölüm rəsmlərini çəkməyə vurğun olduğunu hamı deyir”.

“Nəqqaşın rəsmini çəkdiyi mövzuya oxşayacağını fikirləşmək nə məni, nə də usta nəqqaşlarımı dərk eləməkdə. Bizi ələ verən şey bizə başqalarının sifariş elədiyi mövzular deyil,

– bu mövzular elə eynidir, – onlara yanaşanda rəsmə keçirdiyimiz gizli həssaslıqdır. Rəsmi içindən, elə bil, sızan işıq insanların, atların, ağacların səhifədəki tərtibindən seziləcək vurğunluq, ya da qəzəb, sərv ağacının göyə uzananda andırdığı istək və kədər, divardakı çiniləri gözü kor eləyən ehtirasla işləyəndə səhifəyə keçirdiyimiz təvəkkül və səbir duyğusu... Bizim gizli əlamətlərimiz bunlardır: hamısı bir-birini təkrarlayıb duran atlar yox. Bir atın qəzəbini və sürətini rəsm eləyəndə, rəssam öz qəzəbini və sürətini nəqş eləməz; ən mükəmməl at rəsmi çəkməyə çalışıb, o qədər dünyanın zənginliyinə, onu yaradana duyduğu eşqi, bir növ həyat eşqinin rənglərini göstərər”.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

42. MƏNİM ADIM QARADIR

Böyük Ustad Osmanla qabağımızdakı bəzisinin xətti yazılmış, kimisi tamam başa çatdırılmış, bəzisinin rəngləri çəkilməmiş, bəzisiyə nədənsə yarıda qalmış kitab səhifələri bütün günortadan sonranı ustad nəqqaşlardan və Əniştəmin kitabının səhifələrindən söz aç-a-ça, onları dəyərləndirmə cədvəllərini tuta-tuta keçirmişdik. Evlərinə basqın edilib axtarılan ustadlardan və xəttatlardan toplanmış səhifələri (bəzi lövhələrin bizim iki kitabımızla heç əlaqəsi yox idi, bəzi səhifələr isə, xəttatların da üç-beş axça üçün saraydan qıraqda gizlicə səfil işlər gördüyünü bir daha təsdiqləyirdi) gətirən Bostancıbaşının hörmətkar, amma kobud tövrlü adamlarının ayağının kəsildiyini güman eləyirdik ki, biri, özünə ən çox güvənəni böyük ustada yaxınlaşıb, qurşağının altından bir kağız çıxardı.

Bir anlığa oğlunu şəyird vermək istəyən atanın ən çox bölük başçısına, dəstə ağasına yol tapıb çatdırdığı o dilək məktublarından biri sayıb, fikir vermədim. Bayırdan gələn solğun işıqdan səhər günəşinin batdığını başa düşdüm. Gözlərimi dincəltmək üçün şirazlı qədim ustadların, gənc yaşda kor olmaq istəməyən nəqqaşın tez-tez eləməli olduqları hərəkəti eləyir, heç bir nöqtəni görmədən uzaqlara boş-boş baxmağa çalışırdım. Ustadımın əlində tutub, heyrət ifadəsiylə baxdığı kağızın o xoşagələn rəngini, ürəyimə xof salan qatlanmış formasını həyəcanla onda tanıdım. Bu, Şəkurənin mənə Esterlə yolladığı məktubların dübbədüz eyni idi. Az qala tamamilə sadəlovh kimi, bunu təsadüf sayacaqdım, üstəlik, Şəkurənin ilk məktubunda olduğu təki, bir də yanında qalın kağızda çəkilmiş rəsm var!

Ustad Osman rəsmli kağızı özünə ayırdı. Şəkurədən olduğunu o an həyayla başa düşdüyüm məktubu mənə verdi:

“Qara bəyim. Esteri ağzını arasın deyə, rəhmətlik Zərif əfəndinin dul arvadı Qəlbiyyənin yanına yolladım. Orada ona

bu göndərdiyim naxışlı kağızı göstərib. Sonra evinə mən də getdim, ağzından girdim, burnundan çıxdım, yalvardım ki, işinə yaraya bilər, bu naxışlı kağızı əlindən ala bildim. Bu kağız bədbəxt Zərif əfəndinin quyudan çıxarılan cəsədinin üstündə imiş. Qəlbiyyə rəhmətlik ərinə heç kəsin at çəkdi-rmədiyini deyir, and içir. Bu at işi tələsikdi deyə, yollayıram. Uşaqlar əlini öpürlər. Arvadın Şəkurə”.

Gözəl məktubun son iki kəlməsini bir bağcadakı iki möcüzə qızılgülü göz qabağına gətirib tamaşa eləyən kimi, iki dəfə də oxudum. Sonra Ustad Osmanın əlində böyüdücü diqqətlə baxdığı kağıza mən də gözlərimi yaxınlaşdırdım: dərhal mürək-kəbi əməlli-başlı dağılmış biçimlərin qədim ustalar tərzində əl alışdırmaq üçün bir həmlədə çəkilmiş atlar olduğunu gördüm.

Şəkurənin məktubunu dinməzcə oxuyan Ustad Osman sualını verdi: “Bunu kim çəkib?”

“Təbii ki, rəhmətlik Əniştənin atını çəkən nəqqaş”, – deyə sonra öz sualına özü cavab verdi.

Bundan bu qədər əmin idimi? Üstəlik, heç kitabdakı at rəsmini kimin çəkdiyindən də əmin deyildik. Doqquz səhifə-nin arasından at rəsmini çıxarıb, diqqətlə baxmağa başladıq.

Bu gözəl, sadə, insanın baxmaqla doymadığı tünd rəngli at idi. Baxmaqla doymaq olmadığını deyəndə, doğrumu deyirəm? Əniştəmlə, sonra da təkbaşına bu rəsmlərlə qalanda ata baxmaq üçün bol vaxtım olmuşdu, amma üstündə dayanmamışdım. Gözəl, amma adi at idi. O qədər adi idi ki, kimin olduğunu belə ayırd eləyə bilməmişdik. Xurma tündü yox, şabalıd tündü dedikləri cinsdən idi; bu tündün içində açıq-gizli bir qızılı da vardı. Başqa kitab və rəsmlərdə o qədər çox gördüyüm atı idi ki, adam nəqqaşın heç fikirləşib, üstündə durmadan əzbərdən çəkdiyini başa düşürdü.

Bir sirr gizlətdiyini öyrənənə qədər ata bu gözlə baxmış-dıq. İndi atda gözümün qabağında ilğım kimi titrəşən gözəl-lik, içində yaşama, öyrənmə, hər şeyi qucaqlama həyəcanı oyandıran güc görürdüm. “Bu atı Allahın gördüyü təki nəqş



inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

eləyən əli sehrli nəqqaş kimdi?” – deyə bir anlığa özümdən onun səfil qatil olduğunu unudan kimi, soruşurdum. At, sanki, həqiqi at sayaq qarşımda idi, amma ağlımın bir tərəfiylə də onun rəsmi olduğunu bilirdim, iki fikir arasındakı heyrət məndə bütövlük, qüsursuzluq duyğusu oyandırırdı.

Bir müddət əl alısdırmaqdan ötrü çəkilib mürəkkəbi dağılmış atlarla Əniştəmin kitabına çəkilməmiş atı qarışdırdıq, dərhal eyni əldən çıxdığını başa düşdük: atların duruşu hərəkətə yox, sükuta çağırırdılar: – məğrur, güclü və zərifdilər. Əniştənin kitabındakı at rəsminə heyran oldum.

“Bu at o qədər gözəldir ki, – dedim, – adam dərhal qabağına kağız çəkib, bunun kimi at rəsmi çəkmək, sonra da hər şeyi rəsm eləmək istəyir”.

“Nəqqəşə göstəriləcək ən gözəl iltifat onun rəsmlərinin bizdə də nəqş eləmə həyəcanı oyandırıldığını söyləməkdə, – Ustad Osman dedi. – Amma indi biz iblisin bacarığına yox, kim olduğuna baxaq. Əniştə əfəndi bu atın hansı hekayənin rəsmi olduğunu heç danışdı mı?”

“Danışmadı. Bu, ona görə qüdrətli padşahımız əfəndiminin sahib olduğu bütün məmləkətlərdə yaşayan atlardan biri idi. Gözəl at idi: Ali Osmanın atı idi. Venesiya doçuna padşahımızın sahib olduğu ölkələri, var-dövləti göstərən bir şey idi. Amma o biri yandan ustadlarının rəsm elədikləri hər şeydə olduğu kimi, bu da Allahın gördüyü hər atdan daha qanlıcanlı, İstanbulda yaşamış, axuru, mehtəri bəlli bir at da olacaqdı ki, venesiyalı doç – “Nəqqəşləri bizim kimi görüb, rəsm eləməyə başladığına görə Osmanlı bizə oxşamağa başlayıb”, – desin, Padşahımızın gücünü və dostluğunu qəbul eləsin. Çünki insan bir atı başqa cür çəkməyə başlayanda, bütün aləmi də başqa cür görməyə başlayır. Amma qəribəliyinə baxmayaraq, bu at qədim ustaların tərzindədi”. Haqqında bu qədər danışmağımız dərhal atı gözümdə daha da cəlbedici və dəyərli eləmişdi. Ağzı azca açıq idi, dişləri arasından dili görünürdü. Gözləri parlaq idi. Ayaqları qüvvətli və incə idi. Bu

rəsmi əfsanəyə çevirən özüdümü, haqqında danışılanlardımı? Ustad Osman əlindəki böyüdücünü atın üzərində ağır-ağır gəzdirirdi.

“Bu at nə demək istəyir, – səmimiyyətlə dedim, – bu at niyə var? Niyə bu at? Bu at nədir? Niyə bu at məni həyəcanlandırır?”

“Kitab hamisi padşahlar, şahlar, paşalar eynilə sifariş elədikləri kitablar kimi, rəsmləri də gücləri və qüdrətlərini bildirdiyindən, çəkilən qızılı naxışların, sərf edilən nəqqaş əməyinin və göz nurunun bolluğuyla öz var-dövlətlərini təsdiq elədiyindən gözəl sayırlar, – Ustad Osman dedi. – Rəsmi gözəlliyi eynən rəsmdə, istifadə olunan qızıl təki, nəqqaşın istedadının nadir sayılan, bahalı bir şey olduğunun sübutu kimi çox vacibdir. Rəsmə baxan, kitabı vərəqləyən digərlərisə, mövzu üzündən atın ata bənzədiyi, Allahın atı, ya da, həqiqətən xəyal atı olduğundan yaxşı eləyirlər ki, bu həqiqilik duyğusunu bacarıqla aşkara çıxarırlar. Bizim üçünsə rəsmdə gözəllik mənə çoxluğu və incəliklə başlayır. Bu atın içində atdan başqa qatilin barmağı, iblisin işarəsi olduğunu öyrənmək rəsmi mənalarını, təbii ki, artırdı. Bir də rəsmi yox, rəsm elədiyi atı gözəl saymaq var. At rəsminə rəsmə baxan kimi yox, ata baxan kimi baxmaq”.

“Ata baxan kimi baxsaydınız, bu rəsmə nə görərdiniz?”

“Bu atın iriliyinə baxıb, boyca balaca olmadığını, boyunun uzun və qövslü olmasına baxıb, yaxşı qoşqu atı olduğunu, sırtının düz olmasının uzun səfərlər üçün əlverişli olduğunu deyə bilərəm. İncə ayaqları bunun ərəb atı kimi çəvik və bacarıqlı olduğu mənasını verə bilər, amma ərəb atı deyil, çünki gövdəsi uzun və iridir. Ayaqlarının incəliyi buxaralı alim Fədlanın “Baytarnamə”sində məqbul atlarla bağlı deyiləyi kimi, atımızın qabağına irmaq çıxsa, asanca sıçrayıb keçəcəyini, çəkinib-qorxmayacağını göstərir. Sarayımızın baytarı Füyuzinin çox gözəl çevirdiyi o “Baytarnamə”nin əzbərdən bildiyim, məqbul atla bağlı söylənmiş elə gözəl



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

sözləri var ki, hər bir kəlməsini bizim qarşımızda duran tündrəngli atımıza da deyə bilərəm: atların yaxşısı gözəlizli, ceyrangözlü olmalıdır, qulaqları qamış yarpağı kimi, iki qulağın arası geniş olmalıdır; yaxşı at xırdadışlı, yumruaqlı, çatmaqışlı, uzunboyu, uzunsaçlı, qısabelli, kiçikburunlu, kiçikçiyinli, yastısırtlı olmalıdır; sağrısı dolu, boyu uzun, gensinəli, quyruq yatağı geniş, budlarının arası ətli olmalıdır. Məğrur və zərif olmalıdır, yeriyəndə hər iki tərəfə salam verən kimi, yeriməlidir”.

“Tamamilə bizim tündrəngli atımız budur”, – at rəsminə heyranlıqla baxa-baxa dedim.

“Atımızın kim olduğunu başa düşdük, – Ustad Osman eyni çəkingən təbəssümlə dedi, – amma nəqqaşının kim olduğu mövzusunda, təəssüf ki, heç bir işə yaramır. Çünki ağılı başında olan heç bir nəqqaşın əsl ata baxa-baxa at rəsmi çəkməyəcəyini bilirəm. Nəqqaşlarım, təbii ki, atı əzbərdən, bir həmlədə çəkirlər. Bunun sübutu çoxunun atın zahiri cizgilərini dırnağının ucundan başlamasıdır.

“At torpağa basa bilsin deyə, ayaqlardan başlanmırmı?” – üzr diləyən kimi dedim.

“Qəzvinli Cəlaləddinin “Atların nəqşi”ndə dediyi kimi, ayağından cızmağa başladığımız at rəsmi ancaq bütün at əzbərimizdədisə, layiqincə tamamlaya bilərik. Düşünə-düşünə, xatırlaya-xatırlaya, daha da gülüncü, əsl ata baxa-baxa çəkilməli at rəsmi başdan boyuna, boyundan da gövdəyə doğru çəkiləcəyi məlumdur. Belə rəsmi, yəni küçədə görünən adi yük aygırının rəsmi qətiyyətsizliklə necə gəldi çəkib, dərziyə, qəssablara satan bəzi firəng rəssamları varmış. Artıq belə bir at rəsmi aləmin mənasına, Allahın yaratdığı gözəlliyə heç yaxın gəlməz. Amma əminəm ki, onlar belə həqiqi nəqşin gözün həmin vaxt gördüyü şeyin köməyiylə yox, əlin vərdişi və xatırladığıyla çəkildiyini bilirlər. Rəssam kağızının arxasında həmişə təkdir. Ona görə xatırlamağa çox möhtacdır. Əlin sürətlə və bacarıqla irəliləməsiylə əzbərdən çəkilən bizim

atımızın daşdığı gizli imzanı indi kənizimizin üsuluyla tapmaqdan başqa əlimizdən bir şey gəlməz. Sən də buna bir yaxşı bax”.

Dəri üzərində çox incə işlənmiş qədim xəritədəki xəzinəni axtaran kimi, böyüdücüsünü misilsiz atın üstündə ağır-ağır gəzdirdi.

Özünü müəlliminə bəyəndirmək üçün dərhal parlaq kəşf eləmək təlaşına düşən tələbəsayaq: “Bəli”, – dedim.

“Yəhərin örtüyünün rənglərini və bəzəklərini o biri rəsmlərdəki yəhər örtükləriylə müqayisə eləyə bilərik”.

“Bu bəzəklərə ustad nəqqaşlarım fırçalarını qəti sürtməzlər. Rəsmlərdəki libasların, xalıların, örtülən çadırların bəzəklərini şeyirdlər çəkər. Bəlkə də rəhmətlik Zərif əfəndi çəkib, keç onu”.

“Qulaqlarmı? – təlaşla dedim. – Atların da qulaqları...”

“Xeyr. Bunlar da Teymur zamanından qalma qəliblərdən heç kənara çıxmayan, bildiyimiz qamış yarpağı kimi qulaqlardı”.

“Yalmanındakı saç hörgüsü, tüklərin bir-bir daranması”, – deyəcəkdim ki, bu ustad-şeyird oyunundan xoşlanmadığımdan susdum. Əgər şeyirdəmsə, həddimi də bilməliyəm.

“Bura bax, – Ustad Osman bir həkimin digərinə vəba çibani göstərəndə çıxardığı şikayətçi, amma tamamilə diqqət kəsilmiş tərzdə deyirdi, – görürsənmi?”

Əlindəki böyüdücünü indi atın başına gətirmişdi, rəsmi sahəsindən uzaqlaşdırıb, bizə doğru ağır-ağır yaxınlaşdırırdı. Böyüdücünün böyütməkdə olduğu şeyi yaxşı görmək üçün başımı yaxınlaşdırdım.

Atın burnu qərribə idi. Burun deşiyi.

“Gördünmü?” – Ustad Osman dedi.

Gördüyümdən tam əmin olmaqdan ötrü gözümlü böyüdücünün lap qabağına gətirməli idim. Eyni anda bunu Ustad Osman da eləyəndə rəsmdən əməlli-başlı uzaqlaşan böyüdücünün lap qarşısında yanaq-yanağa gəldik. Ustadın quru saq-



Invictus vitam
juvat excoluisse
per artes

qalının sərtliyini, yanağının soyuqluğunu yanağımda hiss etmək bir anlığa məni qorxutdu.

Sükut çökdü. Sanki, yorğun gözlərimdən bir qarış o tərəfdəki rəsmi içində xariqə bir şey baş verirdi, biz də hörmətlə, heyrlə onunla tanış oluruq.

“O burnundakı nədir?” – deyə çox sonra pıçıldaya bildim.

“Burnunu qərribə çəkib”, – Ustad Osman gözünü rəsmdən ayırmadan dedi.

“Əlimi sürüşüb? Bu, qüsurdurmu?”

Hələ burunun bu qərribə bənzərsiz çəkilişinə baxırdıq.

“Firəngləri təqlid eləyən çinli böyük nəqqaşlar daxil olmaqla, hamının üslub deyə, soruşmağa başladığı şey budurmu?” – Ustad Osman istehzalı səslə dedi.

Lağ elədiyinin rəhmətlik Əniştəm olduğunu güman eləyib tutuldum: rəhmətlik Əniştəm: “Qüsur əgər qabiliyyətsizlikdən, ya da bacarıq əskikliyindən yox, nəqqaşın ruhunun dərinliklərindən gəlsə, o artıq üslubdu”, – deyirdi.

Nəqqaşın əlindən, ya da atın özündən, haradan gəlsə gəlsin, Əniştəmi öldürən alçağı tapmaq üçün bu burundan başqa əlamət yox idi. Çünki bədbəxt Zərif əfəndinin üstündən çıxan kağızdakı mürəkkəbi dağılmış atların nəinki burun dəşiklərini, hətta burunlarını belə seçməkdə çətinlik çəkirdik.

Ustad Osmanın sevimli nəqqaşlarının son illərdəki cürbəcür kitablar üçün nəqş elədikləri at rəsmlərini tapmaq, burun dəşiyindəki qüsuru axtarmaqla çox vaxt keçirdik. Tamamlanmaqda olan “Surnamə” kütlələrin, artellərin padşahımızın qarşısından yalnız yeri-yeri keçmələrini nağıl elədiyindən iki yüz əlli rəsmi içində çox az at vardı. Bəzi örnək kitabların, bəzi qəlib dəftərlərinin, yeni tamamlanmış kitabların saxlandığı nəqqaşxana binasına, Əndəruna və Hərəmxanaya adamlar salındı ki, kilid kilid üstündən vurulub, iç xəzinədə gizlədilməmiş nə qədər kitab varsa, – təbii ki, Padşahımızın izniylə – gətirilə.

Gənc şahzadələrdən birinin otağından gətirilən “Zəfərnəmə” cildinin səhifələrində, Zigetvar mühasirəsi vaxtı ölən Qanuni Süleymanın cənazə mərasimini göstərən iki səhifəlik rəsmdə, əvvəl cənazə arabasını çəkən ağ qaşqa atla ceyran-gözlü boz ata, Sultan Süleymanın cənazəsi üçün atın bəzəkli yəhərlərdən qoyulmuş, misilsiz yəhər örtükləri örtülmüş kədərli atlara baxdıq. Bunların hamısını Kəpənək, Zeytun və Leylək nəqş eləmişdilər. İstər iritəkərli cənazə arabasını çək-sinlər, istər əfəndilərinin qalın qırmızı örtük altındakı cəsə-dini dumanlı gözlərlə baxa-baxa salamlasınlar, atların hamısı heratlı qədim ustadlardan götürülmüş eyni incə duruşla – bir ayaq qürurla irəlidə, bir ayaq onun yanında sabit – durmuş-dular. Hamısının boynu uzun və qövslü, quyuqları bağlı, yalları kəsilmiş və daranmışdı, amma heç birinin burnunda bizim axtardığımız qüsür yox idi. Cənazə mərasimində olan, ətraf təpələrdə rəhmətlik Sultan Süleymana təzim eləyən sərkərdələri, alimləri, xocaları aparən yüzlərlə atın heç biri-nin burnunda da qüsür yox idi.

Bu hüznü cənazə mərasimi kədərindən bizə də bəzi şey-lər keçdi. Ustad Osmanın və nəqqaşlarının üstündə bu qədər zəhmət çəkdiyi bu möcüzə kitabın cırıldığını, şahzadələrlə oynayan hərəm arvadlarının səhifələrin orasına-burasına cızıq-lar çəkdiyini, yazılar yazdığını görmək də bizi qəmləndirirdi. Padşahımızın atasının böyründə ov elədiyi ağacın altına pis xətlə “Əfəndim həzrətləri, sizi bu ağacın səbriylə gözləyi-rəm”, yazılmışdı. Hazırladıqlarını şayiələrdən bir-bir bildiyim, amma heç birini görə bilmədiyim əfsanəvi kitabları elə bu pozulmuş əhval və kədər duyğusuyla əldən keçirdik.

Ustad nəqqaşların üçünün də qələmlərinin dəydiyi “Hünərnamə”nin ikinci cildində gurlayan topların və piyada-ların arxasınca qalxanlarını götürüb, qılınclarını çəkmiş şanlı sipahiləri aparən, zirehləri, bütün yaraq-əsləhələriylə takkır-tukkur, amma nizamla irəliləyib, qara təpələri aşan göydə-mir, tündrəngli, boz hər rəngdən yüzlərlə at gördük, heç



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

birinin burnu qüsurlu deyildi. “Qüsür da nə qüsür!” – Ustad Osman, daha sonra eyni kitabda Babi Hümayunun və o anda içində olduğumuz At meydanının təsvir edildiyi səhifəyə baxanda demişdi. Sağdakı xəstəxananı, Ərz otağını həyətin ağaclarını, çərçivələrin içinə sıgacaq qədər kiçik, ağılımızın əhəmiyyət verdiyi qədər böyük göstərən rəsmdə qapıçıların, çavuşların, divan katiblərinin rəngarəng atlarının burunlarında da axtardığımız əlamət yox idi. Padşahımızın böyük atalarının ataları Yavuz Sultan Səlimin Dulkadir hökmdarına elədiyi səfər vaxtı Küskün dərəsi qırağında çadır qurub, qızıl quyuqlu qara tazılar, dik arxalı ceyran balaları, qorxaq dovşanlar qaçışanda ov eləməsinə, çiçək kimi açmış bir qaplanı qıpqırmızı qan içində qoymasına tamaşa elədik. Nə Padşahın mindiyi qaşqa tündrəngli atının burnunda axtardığımız əlamət vardı, nə də qarşıdakı qırmızı təpələrin ardında əllərində kəməndləri hazır gözləyən kəməndçilərin mindiyi atlarda.

Axşam düşənə qədər Ustad Osmanın nəqqaşlarının, Zeytunun, Kəpənəyin, Leyləyin qələmlərindən son dörd-beş ildə çıxan yüzlərlə at gördük: Kırım xanı Mehmet Gireyin incəqulaqlı, tündləkəli qara və sarı atları, bir savaşda təpənin arxasında peyda olanda tək-cə boynu görünən qara və qurğuşun rəngli atlar, Tunisdəki Xəlqül Vəd qalasını İspaniya kafirindən geri alan Heydər paşanın atları, ondan qaçanda biri burnu üstə yığılan İspaniyanın tünd-qızılı və fıstıqlı yaşıl atları; Ustad Osmana: “Bu gözümdən qaçıb, görəsən, kim belə başdansıvdu çəkib” – dedirdən qara at; ağacın altında bir içoğlanın çaldığı udu qulaqlarını hörmətlə açıb dinləyən qızılı at; Şirin kimi həyalı və incə atı Şəbdiz, çövkən oynayanların mindiyi oynaq atlar; nədənsə Ustad Osmana: “Gəncliyimdə çox sevdim, çox yoruludum”, – dedirdən fırtına atla gözəl mehtər; Həzrəti-İlyası büt-pərəstlərin hücumlarından qorumaq üçün Allahın ona yolladığı günəş rəngində qızılı at, amma qanadları səhvən Həzrəti-İlyasa taxılmış, üç oğlunun gənc yaşlarında ölümünə görə yanına çağırdığı oğlulla çıxdığı ovda gənc

və sevimli şahzadəyə kədərli gözləriylə tamaşa eləyən Qanuni Sultan Süleymanın irigövdəli, kiçikbaşlı əsl boz atı; qızgın atlar; bu səhifələrdən heç çıxmıyacaq atlar; bu səhifələrin sıxıntısından çıxmaq istəyən kimi, çərçivəni dağıdıb adlayan atlar.

Heç birinin burnunda axtardığımız imza yox idi. Amma yenə də üstümüzə çökən bezginlik və kədər duyğusuna qarşı həyəcan heç içimizdən əskik olmurdu. Bir-iki kərə atı unudub, baxdığımız rəsmın gözəlliyinə, insanı bir anlığa əsir eləyən rənglərə dalıb getmişdik. Ustad Osman çoxunu özünün hazırlayıb göz olduğu, nəqş elədiyi rəsmlərə heyrətdən çox, yalnız xatirə həyəcanıyla baxırdı. “Qasımpaşalı Qasımındı bu! – bir kərəsində padşahımızın babası Sultan Süleymanın qıpqırmızı savaşı çadırının dibindəki göy atlara işarə eləyib dedi. – Qətiyyəu ustad deyildi, amma qırx il rəsmlərin boş yerlərinə, beşyarpaqlı, təkçiçəkli bu otlardan çəkdi və iki il əvvəl ölüb getdi. Bu xırda otu hamıdan yaxşı çəkdiyi üçün mən həmişə ona çəkdirirdim”. Ustadım bir az susdu, sonra: “Yazıq, yazıq!” – dedi. Bir sözlə, bəzi şeylərin başa çatdığını, bir dövrün tamamlandığını bütün ruhumda hiss elədim.

Ortalıq qaralırdı, birdən otağa işıq doldu, hərəkət oldu: küt-küt vurmağa başlayan qəlbim hər şeyi dərhal başa düşdü: Cahan hakimi Padşahımız həzrətləri bir anda içəri girmişdilər. Özümü onun ayaqlarının altına atdım. Ətəyindən öpdüm. Başım fırlanırdı. Gözlərinə baxa bilmirdim.

Amma o, artıq çoxdan belə Baş nəqqaş Osmanla danışmağa başlamışdı. Bir az əvvəl birlikdə diz-dizə, yan-yana oturub, rəsmlərə baxdığım adamla danışmaları qəlbimi qürur atəşiylə doldurdu. İnana bilmirdim, amma padşahımız həzrətləri, yəqin, mənim oturduğum yerdə oturur, ustadımın danışdığı şeyləri eynilə mənim kimi diqqətlə dinləyirdilər. Yanındakı Xəzinədarbaşı, Doğançılar ağası, kim olduğunu müəyyən eləyə bilmədiyim bir neçə adam da həm onları gözləyir, həm də çox diqqətlə açıq səhifələrdəki rəsmlərə



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes.

baxırdılar. Bir ara bütün cəsarətimi topladım, cahan hakimi Xunkarın üzünə, yandan da olsa, gözlərinə uzun-uzadı baxdım. Nə qədər gözəl idi! Nə qədər qüsursuz və doğru idi! Qəlbim də artıq həyəcanla vurmurdu. Düz həmin vaxt o da mənə baxdı və göz-gözə gəldik.

“Rəhmətlik Əniştəni necə də sevirdim”, – dedi. Əlbəttə, mənə deyirdi. Həyəcanımdan sözlərinin bir qismini buraxdım.

“...çox kədərləndim. Amma hazırladığı bu lövhələrin hamısının möcüzə olduğunu görmək bir təsəllidi. Venesiyalı gavuru bunları görəndə heyrtlənəcək, mənim ağılımdan qorxacaq. Artıq bu atın burnundan məlun nəqqaşın hansı olduğunu müəyyən eləyərsiniz. Yoxsa bütün usta nəqqaşlara işgəncə vermək zülüm olacaq, amma lazımdı”.

“Padşahı – Cahanpənah həzrətləri Sultanım, – Ustad Osman dedi, – əgər ustad nəqqaşlarım heç bir hekayə fikirləşmədən boş səhifəyə sürətlə at rəsmi çəksələr, bəlkə, bu qələm sürüşməsinə kimin elədiyini başa düşə bilərik”.

“Təbii ki, bu həqiqi burun yox, qələm sürüşməsidisə”, – Padşahımız çox ağıllı tərzdə dedi.

“Padşahım, – Ustad Osman dedi, – bunun üçün dərhal bu gecə yarış təşkil eləməyi buyurduğunuz xəbər verilsə, gecə nəqqaşlarınızın bir-bir qapısı döyülsə, yarış üçün boş kağız üzərində at rəsmi çəkmələri tələb olunsa...”

Padşahımız “eşitdinmi” deyən baxışlarla Bostançıbaşıya baxdı. “Şair Nizamidə ən çox sevdiyim yarış hekayəsi hansıdı, bilirsinizmi?”

Bir qismimiz: “Bilirik”, – dedi, bir qismimiz: “Hansıdı?” – dedi, bir qismimiz də mənim kimi susdu.

“Yarışan şairlərin hekayəsini sevmirəm; yarışan çinli, rumlu rəssamların aynalı hekayəsi də deyil, – gözəl Padşahım dedi. – Mən ən çox ölümle yarışan həkimlərin hekayələrini sevirəm”.

Bunu dedi-demədi, birdən bizi qoyub, axşam namazına çatmaqdan ötrü çıxıb getdi.

Bir az sonra axşam azanı oxunanda, yarıqaranlıqda sara-
yın qapılarından çıxıb Şəkurəni, uşaqları, evimizi sevinclə
xəyalımda canlandırıb, məhəlləyə doğru tələsik addımlarla
gedəndə bu həkimlər yarışı hekayəsini qorxuyla xatırladım.

Padşahların qabağında yarışan iki həkimdən biri, çox
vaxt qara paltarda rəsm ediləni, fili öldürəcək qədər qüvvətli
zəhərdən yaşıllıq həb düzəldib, o biri həkimə, lacivərd kaftanlı-
sına verib. O da əvvəlcə zəhərli həbi, arxasınca da dərhal
zəhərə qarşı düzəltdiyi lacivərd həbi iştahla udub, ləzzətli
gülüşündən başa düşüləcəyi kimi, ona heç bir şey olmayıb.
Üstəlik, indi rəqibinə ölümü qoxulatmaq növbəsi ona gəlir.
Ağır-ağır hərəkət eləyə-eləyə, növbənin öz öhdəsində olma-
sından ləzzət ala-ala bağcadan qara gül qopardır, dodaqlarına
yaxınlaşdırıb içinə kimsənin eşitmədiyi müəmmalı bir
şeyi pıçıldayır. Sonra özündən həddən artıq əmin hərəkət-
lərlə qara paltarlı həkimə bu gülü qoxlamaq üçün uzadır.
Qara paltarlı həkim gülün içinə pıçıldanan şeyin gücündən
elə narahat olur ki, qoxusundan başqa heç bir xüsusiyyəti
olmayan bu gülü burnuna yaxınlaşdırar-yaxınlaşdırmaz yıxı-
lıb ölür.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

43. MƏNƏ ZEYTUN DEYƏRLƏR

Axşam namazından qabaq idi, qapı döyüldü, açdım: Saraydan Bostançıbaşının adamı, təmiz, gözəl, gülümsər, yaraşıqlı bir gəncdi. Əlində üzünü işıqlandırmaqdan çox kölgələndirən qəndil, kağız, yazı taxtası vardı; dərhal başa saldı: Padşahımız buyurublar, ustad nəqqaşları arasında ən gözəl at rəsmini bir həmlədə çəkmək üçün yarışma açıblar. İndi dərhal yerə çöküb, bu kağızı taxtanın üstünə, taxtanı da dizlərinin üstünə qoyub, göstərilən yerə, çərçivənin içinə rəsmi, cahanın ən gözəl at rəsmini sürətlə çəkməyim buyrulub.

Qonağımı içəri apardım. Qaç-a-qaça gedib pişik qulağının tükündən ən incə qələmimi, mürəkkəbimi gətirdim. Yerə oturdum və bir anlığa dayandım! Bu işin içində qanımla-canımla ödəyəcəyim qurğu, oyun ola bilərmidi? Bəlkə! Amma Heratın qədim ustadlarının bütün əfsanələri ölümle gözəllik arasındakı bu incə cizgiylə çəkilməmişdimi?

İçim nəqşetmə həvəsiylə doldu, amma lap qədim ustadlar kimi, sanki, çəkməkdən də qorxdum, özümü toxtatdım.

Boş kağıza baxa-baxa bir anlığa gözlədim ki, ruhum əndişələrdən arınsın. Yalnız çəkəcəyim gözəl atı fikirləşim, gücümü, diqqətimi toplayım.

İndiyə qədər çəkdiyim və gördüyüm bütün at rəsmləri belə, gözümün qabağından keçməyə başlamışdı. Amma bir dənəsi vardı ki, ən mükəmməli idi. Heç kəsin çəkə bilmədiyini bu atı indi mən nəqş eləyəcəkdim. Onu qətiyyətlə gözümün qarşısına gətirdim; başqa hər şey silindi, sanki, bir an özümü, burada oturduğumu, rəsm çəkəcəyimi belə unuttum. Əlim öz-özünə qələmi hoqqaya batırmış, mürəkkəbi düz lazım olduğu qədər götürmüşdü. Haydı, əlim, indi gözümün qabağındakı bu xariqə atı canlandır! Atla mən, sanki, bir olmuşduq, bu aləmin içində yerimizi tutmaq üzrəydik.

Bir anlığa bir cizgiylə bu yeri çərçivələnmiş boş kağızın içində axtardım. Xəyalımda atı ora yerləşdirdim birdən...

Bəli, sanki, daha mən fikirləşə bilmədən əlim qətiyyətli hərəkətlə öz-özünə atılıb, bax, nə gözəl, atın ayağının ucundan başladı, dərhal qıvrılıb, gözəl incə biləyini keçib yuxarı çıxdı. Eyni qətiyyətlə dizindən də qıvrılıb sürətlə yuxarı, sinəsinin altına çatanda birdən nəşələndim! Elə buradan qıvrılıb zəfərlə yuxarı çıxdım: sinəsi nə gözəl oldu! Ucu incəlib boyun oldu, düz gözümlün qabağındakı at kimi. Qələmimi heç qaldırmadan yanağından aşağıya bir az düşüb açıq çəkdiyim güclü ağzına çatdım, içəriyə girib – bura belə, daha aç ağzını, at – gözəl dilini çıxartdım. Burnunu yavaşca – qətiyyətsizlik eləmə – döndüm. Dümdüz yuxarı çıxanda bir anlığa hamısına baxdım, cizgini düz təsəvvür elədiyim kimi cızdığımı görəndə çəkdiyimi unuttum, sanki, qulaqlarının və gözəl boynunun nəfis əyrisini mən çəkmədim, əlim çəkdi. Əzbərdən, sürətlə yəhəri çəkəndə əlim öz-özünə durdu, hoqqadan fırçama mürəkkəb götürdü. Sağrısını, güclü, qüvvətli və dik qaba ətlərini çəkəndə, çox məmnundum, rəsmimlə dopdolduydum. Bir an özümü çəkdiyim atın yanında hesab elədim, quyruğuna nəşəylə başladım, bu, savaşçı atıydı, sürət atıydı, quyruğuna düyün vurub, dolanıb, yuxarı keflə çıxdım: quyruğunun dibini, qıçını cızanda, sanki, öz qıçımda və arxa deşiyimdə xoş sərinlik hiss elədim, o sürətlə sağrısının gözəl yumşaqlığını, dala atdığı sol arxa ayağının dırnaqlarını sevə-sevə keçdim. Sol qabaq ayağının düz ağılımdakı kimi zərif duruşunu verən əlimə, çəkdiyim ata heyran oldum.

Əlimi qaldırdım, alovlu, amma kədərli gözüünü, bir an qətiyyətsizliklə burun dəliyini, yəhər örtüyünü sürətlə çəkdim; yalmanını sevgiylə oxşayan kimi bir-bir daradım, üzəngisini taxdım, alnına qaşqa qoydum, istəklə ölçülü, amma tam böyüklüyündə xaya və yaraq çəkdim ki, hər şey tamam olsun.

Xariqə at rəsmi çəkəndə, o xariqə at oluram mən.



*Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes*

44. MƏNƏ KƏPƏNƏK DEYƏRLƏR

Güman ki, axşam namazı vaxtı idi. Qapıda bir nəfər göründü: başa saldı: yarış buyurub padşahım. Baş üstə, padşahım, ən gözəl at rəsmini məndən yaxşı kim çəkə bilər! Bununla belə boya sürtülmədən, qara qələmlə çəkicəyini öyrənmək məni bir anlığa tərəddüdə saldı. Niyə rəng sürtmürük, ən yaxşı rəngi mənim çəkdiyimə görəmi? Hansı rəsmi ən yaxşı rəsm olduğuna kim qərar verəcək? Saraydan gələn gənçiyinli, qaradodaqlı uşağın ağzını aradım, Baş nəqqaş Ustad Osmanın bu işin arxasında olduğunu sezdim. Ustad Osman, heç şübhəsiz, bacarığımı bilir, usta nəqqaşlardan da ən çox məni sevdi.

Beləcə boş səhifəyə baxanda, ikisinin də xoşu gələcəyi atın duruşu, baxış, ovqatı gözümlün qabağında canlanmağa başladı. Ustad Osmanın on il əvvəl çəkdiyi atlar təkli hərəkətli, amma ağır, padşahlarımızın çox xoşuna gələn atlar kimi, bu atın qabaqdakı iki ayağı havaya qalxmış olmalıdı ki, ikisi də gözəlliyində həmfikir olsunlar. Görəsən, mükafat necə qızıldı? Bu rəsmi Mir Müsəvvir necə çəkərdi? Behzad necə çəkərdi?

Birdən ağılıma sürətlə elə bir şey gəldi ki, nə olduğunu mən dərk eləyənə qədər şıltaq əlim qələmi qapmış, heç kəsin xəyalına gətirə bilməyəcəyi misilsiz atı havaya qalxmış sol qabaq ayağından belə çəkməyə başlamışdı. Ayağı dərhal gövdəylə birləşdirəndən sonra cəsarətlə, sürətlə, zövqlə iki yay çəkdim ki, görsəydiniz: “Sanki, bu istedad rəssam yox, xəttatdı”, – deyərdiniz. Öz-özünə baş alıb gedən əlimə başqa adamın əli təkli heyranlıqla baxırdım. Bu misilsiz yaylar möcüzə atın domba qarnı, sağlam sinəsi, qu quşu kimi boynu oldu və rəsm artıq, demək olar, tamamlandı. Nə qədər istedadlıyam! Deməli, gördüm, əlim öz-özünə xoşbəxt və güclü atın açıq ağzını, burnunu dolanıb, ağıllı alnını, qulaqlarını

çəkib. Sonra bir də, bax, ona nə qədər gözəl yay da çəkdim mən, hərf yazan kimi, nə xoşbəxt idim, daha az gülürdüm. Şahə qalxmış misilsiz atımın qövsü qüsursuz boynundan yəhərinə qədər endim. Əlim yəhəri çəkirdi, mənim bədənəm təki gonbul atımın artıq peyda olan biçiminə qürurla baxdım: bu ata hamı heyran olacaq. Mükafatı qazananda padşahımın mənə deyəcəyi şirin sözləri ağlıma gətirirdim: bir kisə qızıl verir mənə, evdə bir-bir necə sayacağımı təsəvvür eləyəndə gülmək istəyirdim. Bu arada gözücuyla baxdığım əlim yəhəri tamamladı, qələmim hoqqaya girib çıxdı, sonra atın sağrısını gülə-gülə, zarafat eləyən kimi çəkdim. Quyruğunu sürətlə dolandım. Qıçını indi dərhal becərəcəyim bir oğlanın ləzzətli əndamı kimi, sevə-sevə, ovuclarıma tutmaq istəyə-istəyə nə qədər ləzzətli, yuvarlaq keçdim. Mən gülümsəyəndə ağıllı əlim arxa ayaqlarını tamamladı və qələmim dayandı: dünyanın ən gözəl şahə qalxmış atı oldu. Qəlbimi sevinc bürüdü, atımı necə bəyənəcəklərini, məni ən bacarıqlı nəqqaş, hətta indidən Baş nəqqaş elan eləyəcəklərini xoşbəxtliklə fikirləşirdim ki, bu anlığa bu səfehlərin belə deyəcəklərini də başa düşdüm: "Nə qədər tələsik, gülüb oynaya-oynaya çəkib!" Elə buna görə misilsiz rəsmimi ciddi qəbul eləməyəcəklərindən narahat oldum. Beləcə atın yalmanını, burun dəliklərini, dişlərini, quyruğunun qıllarını, yəhər örtüyünü xırda-xırda incəliklərinə qədər işlədim ki, rəsmimə əmək sərf elədiyimi də görsünlər. Bu duruşda yandan, arxa tərəfdən atın xayası görünə bilər, amma qadınların ağılı gedər deyər, çəkmədim. Atıma qürurla baxdım: şahə qalxmış, fırtına kimi hərəkətli, güclü, qüvvətli! Sanki, ruzgar əsib, yuvarlaq cizgilərini eyni xəttin hərfləritəki hərəkətə gətirmişdi, eynilə Behzadı, Mir Müssəvirə tərifləyən sayaq tərifləyəcəkdilər, onda mən də onlar kimi olacaqdım.

Misilsiz at rəsmi nəqş eləyəndə misilsiz at rəsmi nəqş eləyən başqa bir nəqqaş oluram mən.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

45. MƏNƏ LEYLƏK DEYƏRLƏR

Axşam namazından sonra idi, çıxıb qəhvəxanaya gedəcəkdim; “Qapıda bir adam var”, – dedilər. Xeyir olsun. Getdim. Saraydan bir nəfər gəlib: başa saldı. Yaxşı: dünyanın ən gözəl atı. Siz mənə bir dənəsinə neçə axça verəcəyinizi deyın, mən dünyanın ən gözəl atlarından sizə beş-altı dənə çəkim. Amma ehtiyatlı davrandım, demədim, qapıda bitib qalan uşağı içəri apardım. Fikirləşdim: dünyanın ən gözəl atı yoxdu ki, mən onu çəkim. Savaş atlarını, iri monqol atlarını, əsilnəcabətli ərəb atlarını, qan içində qıvrılan qəhrəman atları, hətta daş arabasını çəkib, tikintiyə daş aparan bəxtsiz yabını da çəkə bilərdim, amma kim bunlara dünyanın ən gözəl atı deyər ki? Padşahımızın “dünyanın ən gözəl atı” deməklə, təbii ki, lap əvvəldən bütün qaydaları, qəlibləri və duruşuyla Əcəm ölkəsində min dəfələrlə rəsm edilmiş atların ən misilsizini istədiyini başa düşdüm. Nə olar.

Təbii ki, bir kisə qızılı mən qazana bilməyim deyər. Adi bir at çək, desələr, heç kəsin mənim atlarımla yarışa bilməyəcəyi aydındı. Padşahımızı kim aldatdı? Hünkarımız bütün o qısqancların dedi-qodularına baxmayaraq, mənim ən bacarıqlı nəqqaş olduğumu yaxşı bilirlər, çəkdiyim rəsmi də sevirlər.

Birdən əlim bütün bu hesabların üstünə çıxmaq istəyən kimi, hiddətlə hərəkətə gəldi, ayağının ucundan başlayıb, bir həmlədə həqiqi at çəkdim. Bunları küçədə, savaşda görürsünüz. Yorğun, amma hər şeyi yerli-yerində... Sonra eyni hiddətlə sipahinin atını da çəkdim, daha da gözəl oldu. Nəqqaşxanamın heç bir nəqqası belə gözəl şeylər cıza bilməz. Əzbərdən bir dənə də çəkəcəkdim, saraydan gələn oğlan: “Biri yetər”, – dedi.

Kağızı qapıb gedəcəkdi ki, onu tutdum. Çünki o alçaqların bu atlara bir kisə qızıl verdirməyəcəyinə əminəm.

Özüm təki çəksəm, bir kisə qızılı mənə verdirməzlər! Bu kisə qızılı almasam da, adıma ləkə vurulmuş olur. Fikirləşdim. Oğlana: “Sən dayan”, – dedim. İçəri getdim, qəlp və parpar yanan iki Venesiya qızılını götürüb, saraydan gələn oğlanın əlinə dürttdüm: qorxdı, gözləri böyüdü. “Sən aslan kimi uşaqsan”, – dedim.

Hamıdan gizlətdiyim qəlib dəftərlərindən birini çıxartdım. Bura illərdən bəri gördüyüm ən gözəl rəsmlərin bir surətini gizlicə köçürmüşəm. Bundan başqa, orada cırtdanlar ağası Cəfərə on qızıl verirsən, alçaq xəzinədə gizli saxlanan kitabların səhifələrindən ən yaxşı ağacların, əjdahaların, quşların, ovçuların, savaşıqların üzünü köçürüb sənə verir. Rəsm-də və naxışda yaşadığı dünyanı yox, qədim ustadları, qədim rəvayətləri xatırlamaq istəyənlər üçün dəftərim misilsizdi.

Saraydan gələn oğlana göstərə-göstərə səhifələri vərəqləyib, atlardan ən yaxşısını seçdim. Çəkdiklərimin üstündən əlimdəki iynəylə dəşiklər aç-aça sürətlə keçdim. Qəlibin altına təmiz kağız qoydum. Üstünə kömür tozundan hopdura-hopdura bolluca tökdüm, bir az saxladım ki, altına yaxşıca keçsin. Qəlibi qaldırdım. Kömür tozu nöqtə-nöqtə altdakı kağızda gözəl atın bütün şəklini salmışdı, gördüyüm xoşuna gəldi.

Qələmimi götürdüm. O an qəlbimdən gələn ilhamla, çox sürətli və inamlı hərəkətlərlə nöqtələri gözəl, incə şəkildə birləşdirdim ki, mən bu atın qarnını, gözəl boynunu, burnunu, sağrısını çəkəndə sevgiylə içimdə: “Bu da”, – dedim, – “cahanın ən gözəl atı. O biri səfəhlərin heç biri bunu çəkə bilməz”.

Buna o da inansın, gedib rəsmi hansı ilhamla çəkdiyimi padşahımıza ehtiyatla qandırmasın deyə, saraydan gələn uşağa üç qəlp qızıl da verdim. Bir kisə qızılı qazansam, yenə verəcəyimi vəd elədim. Üstəlik, o ağzını açıb baxdığı arvadımı təzədən görəcəyini də ağına gətirdi. Bir çoxları yaxşı at



Inventa vitam
juvat excoluisse
per artes

rəsmi çəkməklə yaxşı nəqqaş olacağını güman eləyir. Elədir-sə, ən yaxşı nəqqaş üçün yalnız ən yaxşı atı çəkmək bəs elə-məz, padşahımızı və ətrafındakı axmaqları ən yaxşı nəqqaş olduğunuza inandırmaq da lazımdı. Misilsiz at rəsmi çəkən-də ancaq özüm ola bilirəm mən.

46. QATİL DEYƏCƏKLƏR MƏNƏ

Atı çəkməyimdən kim olduğumu başa düşə bildinizmi?

At çəkməyim tələb olunduğunu eşidər-eşitməz yarış olmadığımı, çəkdiyim atdan məni aşkara çıxarmaq istədiklərini başa düşdüm. Qalın kağızda elədiyim at eskizlərimin bədbəxt Zərif əfəndinin cəsədinin üstündə qaldığını bildirdim. Amma bir qüsurluq, üslubum yox idi ki, mənim çəkdiyim atlara baxıb, kim olduğumu tapa bilsinlər. Bundan əmin olmağına, əmin idim, amma yenə də atı çəkən vaxt tələşə düşdüm. Ənişlərin atını çəkəndə özümü əl verəcək bir şey çəkə bilərdimmi? İndi fərqli at çəkməli idim. Bu dəfə bambaşqa şeylər fikirləşdim, “özümü saxladım”, – özüm də olmadım.

Amma mən özüm kiməm? Mən nəqqaşxananın üslubuna qoşulmaq üçün öz içindəki möcüzələri gizlədən adam idimmi? İçindəki atı bir gün zəfərlə çəkəcək adamımı?

Bir anlığa içimdəki bu nəqqaşın varlığını qorxuyla hiss elədim. Sanki, içimdəki bir başqa ruh mənə tamaşa eləyirdi, ondan utandım.

Evdə dura bilməyəcəyimi dərhal başa düşdüyümdən, özümü eşiyə atıb, yeyin-yeyin qaranlıq küçələrlə getdim. Şeyx Osman baba “Mənəkibnamə”sində həqiqi dərvişin içindəki şeytanı geridə qoymaq üçün bütün ömrü boyu getməli, heç yerdə artıq qonaq qalmamalı olduğunu yazıb, altmış yeddi il şəhərdən-şəhərə dolaşandan sonra şeytandan qaçmaqdan yorulub, ona təslim olub. Bu yaş usta nəqqaşların korluğa, Allahın zülmətinə qovuşduğu, qəti istəmədən üslub sahibi olduğu, eyni zamanda bütün üslub əlamətlərindən xilas olduğu yaşdı.

Bəyaziddə, Toyuqlar çarşısında, Əsir bazarının boş meydanında şorbaçı və şirniyyat dükanlarının xoş iyi içində nəsə axtaran kimi, dolaşdım. Qapıları bağlı bərbərlərin, ütüçülərin, mənə çaşqın-çaşqın baxıb, pulunu sayan fırınçı babanın,



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

mis kimi turşu və duzlu balıq iylənən baqqalın qabağından keçib, gözüm məhz rənglərinə dikildiyindən, içəridə hələ bəzi şeylər darta-darta dükana girdim və adamlara vurğunluqla baxanlar kimi, qəhvə, zəncəfil, darçın çuvallarına, rəng-bərəng saqqız qutularına, piştaxtanın üstündən ətri dərhal burnuma gələn anis, zirə, çörəkotu, şafran yığınlarına lampanın işığında heyranlıqla baxdım. Bəzən hər şeyi ağzıma soxmaq istəyir, hər şeyi boş səhifədə nəqş etmək istəyirəm.

Son bir həftədə iki dəfə də qarın doyurduğum, öz-özümə “kədərli-lər aşxanası” dediyim – əslində, səfillər deməli idim, – yerə girdim. Qapısı gecəyarısına qədər tanıyanlar üçün açıq durur. İçəridə quldura, at oğrusuna oxşayan bir neçə yazıq, bədbəxtlikdən və ümitsizlikdən nəşəxorlarda olduğu kimi, gözləri bu dünyadan itib, başqa cənnətlərə qaçmış bir neçə qərib; birgə olmaq əzabına belə uyuşmağa çətinlik çəkən iki dilənçi, bir də bütün bu adamlardan ayrı guşəyə çökmüş çələbi vardı. Hələbli aşpaza nəzakətlə salam verdim. Ətli kələm dolmasını nimçəmə təpələmə doldurtdurub, üstünə yoğurt tökdürüb, ovuc-ovuc acı-qırmızı bibər səpib, çələbinin yanına çökdüm.

Hər gecə üstümə hüzn, kədər çökür. Qardaşlar, qardaşlar, zəhərlənirik, çürüyürük, ölürük, yaşadığca tükənirik, səfalətin içinə xirtləyimizə qədər batırıq... Bəzi gecələr yuxumda onun quyudan eşi-yə çıxdığını, mənim ardımca düşdüyünü görürəm, amma onu çoxlu torpaqla yaxşı-yaxşı basdırdım; məzarından qalxa bilməz.

Burnunu şorba kasasının içinə soxub, bütün aləmi unuttuğunu güman elədiyim çələbinin söhbət qapısı açması Allahın mənə yolladığı işarədimi? “Hə, dedim, ətini yaxşı döyüblər, kələm dolmam çox ləzzətli imiş. Soruşdum: dedi ki, iyirmiillik mədrəsədən yeni çıxıb, Arifi paşaya yaxınlaşmış bir katib imiş. Gecənin bu vaxtı niyə paşanın qonaq otağında, camedə, evində, arvadının qoynunda yox, bu bekar quldurlar aşxanasında olduğunu soruşmadım. O, məndən haradan gəldiyimi,

kim olduğumu soruşdu. Mən də bir anlığa fikirləşdim və dedim:

“Mənim adım Behzaddır, Heratdan, Təbrizdən gəlirəm. Ən möhtəşəm rəsmləri, ən ağlagəlməz möcüzələri mən yaratdım. Əcəmistanda, Ərəbistanda rəsmlər çəkilən hər müsəlman nəqqaşxanasında əsrlərdi, belə deyirlər: “Baxanda Behzadın rəsmi təki həqiqi sayırsan”.

Təbii ki, əsas məsələ bu deyil. Mənim rəsmim gözün gördüyünü yox, ağlın gördüyünü nəqş eləyir. Rəsmə, bildiyiniz kimi, göz üçün düzəldilmiş şənlikdi. Yəni:

- Əlif:* Rəsm ağlın gördüyünü gözün sevinci üçün canlandırmaqdır.
- Lam:* Gözün dünyada gördüyü rəsmə ağla xidmət elədiyi qədər daxil olar.
- Mim:* Deməli, gözəllik ağlın özünün bildiyini gözün dünyada yenidən kəşf etməsidir”.

Ani ilhamla öz ruhumun dərinliklərindən çıxartdığım bu məntiqi iyirmiillik mədrəsədən çıxmış bəyimiz başa düşdümü? Çünki qıraq məhəllə mədrəsəsində gündə iyirmi axçaya dərs verən – bu gün bununla iyirmi çörək alınır – xocanın dizinin dibində üç il oturursan, hələ Behzadın da kim olduğunu bilmirsən. Bəllidi ki, iyirmiillik xoca əfəndi də bilmirdi, Behzad kimdi. Yaxşı, başa salaq. Dedim: “Mən hər şeyi rəsm elədim, hər şeyi. Peyğəmbərimizin camedə, yaşıl mehrabın qabağında dörd xəlifəsiylə birlikdə oturmalarını; sonra başqa bir kitabda rəsulullahın Burak adlı atının belində yeddiqat cənnətə Merac gecəsi çıxmalarını; Çin yolunda dənizi fırtınalarla dalgalandıran canavarı qorxutmaq üçün sahildəki səcdəgahın nağarasını çalan İskəndəri; hovuzunda çılın-çılpaq üzən hərəmxanasının gözəllərinə ud dinləyə-dinləyə tamaşa eləyən otuz birinci padşahı; “ustamı yenəcəyəm, bütün oyunlarını bilirəm”, – deyən gənc güləşçinin, ustasının gizlədib,



Inventis vitam
juvat excoluisse
per artes

ona öyrətmədiyi son oyunla yenilib, padşahın hüsurunda basıldığını boynuna almasını; balaca Leyli və Məcnunun divarları incə-incə işlənmiş məktəbdə diz çöküb Quran-i Kərim oxuyanda bir-birinə aşıq olmalarını; ən utancağından ən ədəbsizinə qədər aşıqlərin bir-birlərinin gözlərinin içinə heç cür baxa bilməyəcəklərini; sarayların daş-daş tikilməsini, günahkarların işgəncəylə cəzalandırılmasını, qartalların uçuşunu, zarafatlı dovşanları, xain qaplanları, sərv və çinar ağaclarını, düz başlarına qoyduğum sağsağanları, ölümü, yarışan şairləri, zəfər süfrələrini, sənin kimi süfrədə şorbada başqa bir şey görməyənləri”.

Ehtiyatlı katib artıq qorxmurdu, hətta məni əyləncəli sayıb, gülümsəyirdi də.

“Xoca Əfəndin sənə oxudub, bilirsən, – dedim, – Sədinin “Bustan”ında çox sevdiyim bir rəvayət var. Bəs kral Dara ov vaxtı dəstəsindən ayrılıb, təpəlikdə gəzməyə çıxır. Qəfil-dən qabağına kim olduğu naməlum, təhlükəli bir adam çıxır. Kral təlaşa düşür, atının belində dərhal oxu kamana qoyur ki, keçisaqqallı adam “Kralım” deyə yalvarır, – durun, oxunuzu atmayın, necə tanımadınız məni! Mən sizin yüzlərlə atınızı, daylağınızı əmanət elədiyiniz sadıq ilxıcınız deyiləmmi? Nə qədər vaxtdı, məni görməmisiniz? Mən sizin yüz atınızın yüzünün hər birini huyuyla, suyuyla, rəngləriylə tanıyıram. Yaxşı, necə olur, siz idarə elədiyiniz biz qullarınızdan bu qədər tez-tez qarşılaşdığınız mənim kimisinə belə heç diqqət eləmirsiniz?”

Bu məclisi rəsm eləyəndə ilxıcının şəfqətlə baxdığı qara, tündrəngli, ağ atlarını rəngbərəng çiçəklərlə örtülmüş cənnət yaşıllı bir vadidə elə xoşbəxt və rahat çəkərdim ki, ən səfeh oxucu belə şair Sədinin qisəsindən çıxarılacaq hissəni başa düşər: bu dünyanın gözəlliyi və sirri ortaya ancaq ona sevgiylə göstərilən diqqət, ünsiyyət və şəfqətlə çıxar. Xoşbəxt madyanların, atların yaşadığı o cənnətdə yaşamaq istəyirsiniz, gözünüzü dörd açın, rənglərinə, təfərrüatlarına və zarafatlarına diqqət kəsilə-kəsilə, bu dünyanı tanıyın.

İyirmi axçalıq müdərrisin yetişdirməsi həm əylənirdi, məndən həm də qorxmışdu. Qaşığı atıb qaçmaq istəyirdi, amma rahat buraxmadım.

“O rəsmdə ustadlar ustadı Behzad kralı, ilxıcını, atlarını elə rəsm eləyib ki, – dedim, – yüz ildi, onun yaratdığı o atları təqlid eləyə-eləyə tamamlaya bilməyirlər. Onun xəyalından və qəlbindən gəlib çəkilən atların hamısı artıq qəlib olub. Yüzlərlə nəqqaş – mən də daxil olmaqla – o atları əzbərdən çəkirik. Sən heç at rəsmləri görübsənmi?”

“Alimlər alimi böyük xocanın bir gün mənim rəhmətlik xocama verdiyi sehrli kitabda qanadlı atın rəsmi görmüşdüm”.

Xocasıyla birlikdə “Əcaib-ül Məxluqat”ı ciddi qəbul eləyən bu sərəməi elə buradaca başını şorba kasasına soxub boğummu, yoxsa qoyummu həyatında gördüyü yeganə at rəsmi – kim bilir, necə pis nüsxə imiş – mənə şirin-şirin danışsın? Üçüncü yol tapdım, qaşığımı tullayıb, özümü aşxanadan eşiyə atdım. Uzun-uzadı gedəndən sonra boş təkkəyə girəndə qəlbimi rahatlıq bürüdü. Ətrafı silib-süpürdüm, dinməzcə sükutu dinlədim.

Sonra gizlətdiyim yerdən güzgünü çıxarıb rəhləyə söykədim, qucağıma iki səhifəlik rəsmə iş taxtamı yerləşdirdim, oturduğum yerdən üzümü aynada görəndə kömür qələmimlə öz üzümü çəkməyə çalışdım. Səbirlə, uzun-uzadı işlədim. Xeyli müddətdən sonra yenə kağızın üzərindəki üzün mənim aynadakı üzümə oxşamadığını görmək içimi elə kədərlə doldurdu ki, gözlərim yaşırdı. Əniştənin şirin-şirin danışdığı venesiyalı nəqqaşlar bunu necə eləyirdilər? Bir anlığa özümü onlardan birinin yerinə qoydum, elə hiss eləsəm, bəlkə, rəsmimi özümə oxşada biləcəyimi fikirləşdim.

Sonra da firəng rəssamlarına da, Əniştəyə də bəd dualar elədim, çəkdiyimi sildim, yenidən aynaya baxa-baxa rəsm eləməyə başladım.

Xeyli sonra özümü əvvəlcə küçələrdə, sonra bu rəzil qəhvəxanada gördüm. Bura necə gəldiyimi belə bilmirdim. İçəri



Inventas vitam
juvat excelsae
per artes

girəndə bu səfil nəqqaşlar və xəttatların arasına qarışdığım-
dan elə həyə eləyirdim ki, alnım tərleyirdi.

Mənə baxdıqlarını, bir-birlərini dürtmələyib, mənə işarə
eləyib gülüşdüklərini sezirdim də, yaxşı görürdüm də. Təbii
olmağa çalışan hərəkətlərlə bir guşədə oturdum. Bir yandan
da gözlərim o biri ustad nəqqaşları, bir vaxtlar Ustad Osmə-
nə birlikdə şeyirdlik elədiyimiz sevimli qardaşlarımızı axtarır-
dı. Onlara da bu gecə bir-bir at rəsmi çəkirdiklərindən bu
səfəhlərin yarışı ciddi qəbul eləyib, çırpındıqlarına əminəm.

Hələ məddah əfəndi rəvayətinə başlamamışdı. Hələ rəsm
belə asılmamışdı. Bu da məni qəhvəxanadakı tünlülklə əməlli-
başlı yaxınlaşmağa məcbur elədi.

Yaxşı, sizə düzünü söyləyim: hamı kimi zarafat eləyir,
ədəbsiz rəvayətlər danışır, dostlarla əndazədən çıxan hərəkət-
lərlə öpüşür, ikimənəli, kinayəli, cinaslı sözlər soxuşdurur,
gənc kalfaların kefini soruşur, hamının elədiyi kimi, ortağ
düşmənləri rəhmsizcəsinə iynələyir, əməlli-başlı coşanda işi
əl zarafatlarına, boyun öpmələrinə qədər çatdırırdım. Bütün
bunları eləyəndə ruhumun bir yanının qəddarcasına səssiz
qaldığını bilmək mənə dözülməz ağrı verirdi.

Yenə də qısa müddətdə söz oyunları ilə öz alətimi və
dedi-qodusunu elədiyimiz başqalarınınkini qələmə, qamışa,
qəhvəxananın sütunlarına, neyə, dirəyə, toxmağa, kəvərə,
minarəyə, bol şirniyyatlı barmaq ləzzətinə, şamağacına, iki
kərə də bütün dünyaya oxşatdığım tək barəsində danışdı-
ğımız gözəl oğlanların qıçlarını da turunclara, əncirə, tel hal-
vasına, yastığa və çox kiçik qarışqa yuvasına oxşada bildim.
Beləliklə, eyni müddət ərzində yaşdım olan xəttatlardan ən
iddialısı öz alətini tək cə gəmi dərüyəla hambal çiyinliklərinə,
üstəlik, çox sadələvhlüklə, özünə güvənmədən oxşatmışdı.
Bundan başqa qoca nəqqaşların qalxmayan qamışlarına, təzə
şeyirdlərin albalı rəngindəki dodaqlarına, pullarını (mənim
kimi) bir yerdə (ən ədəbsiz guşədə dedik) gizləyən xəttat
ustalara, içdiyi şərabın içinə gül yarpağı yox, nəşə atıldığına,

Təbriz və Şirazdakı son ustadlara, Hələbdə elə qəhvəylə şərabin qarışdırıldığına, oranın xəttatlarına və gözəl oğlanlarına da kinayələrlə deyindim, eyhamlar vurdum.

Bəzən içimdəki iki ruhdan birinin ən axırda qələbə çalıb, o birini arxada qoyduğunu, o səssiz və sevgisiz tərəfini ən axırda unutduğunu güman elədiyim də olurdu. Onda hamıyla birlikdə özüm kimi bölüşdüyüm uşaqlarımın bayram mərasimlərini xatırlayırdım. Amma bütün bu zarafatlara, öpüşüb-qucaqlaşmalara baxmayaraq, qəlbimdə məni kütlənin arasındakı əzab içində və tək-tənha qoyan sükut da vardı.

Məni ayıblayan, camaatdan ayıran bu dinməz və rəhmsiz ruhu – o, cin idi, ruh deyildi – içimə kim qoymuşdu? Şeytan mı? Amma şeytanın istədiyi ədəbsizliklərlə yox, tamamilə əksinə, içimdəki səssizlik ancaq ən ruha işləyən, ən saf rəvayətlərlə rahatlıq tapırdı.

O rahatlığı mənə verdiyinə görə şərabin təsiriylə iki rəvayət danışdım. Uzunboylu, solğun, amma qapqara dərilili bir xəttat şəyirdi yaşıl gözlərini gözlərimin içinə dikib, məni çox diqqətlə dinləyirdi.

*NƏQQAŞIN RUHUNUN TƏNHALIĞINA TƏSƏLLİ ÜÇÜN
DANIŞDIĞI KORLUQ VƏ ÜSLUB BARƏDƏ
İKİ RƏVAYƏT*

ƏLİF

At rəsmini atlara baxıb çəkmək, güman edildiyi kimi, firəng ustadlarının tapıntısı deyil, birinci qəzvinli böyük ustad Cəmaləddinin fikri idi. Ağqoyunlu xaqanı Uzun Həsənin Qəzvinə fəth eləməsindən sonra yaşlı ustad Cəmaləddin tək-cə müzəffər xaqanın nəqqaşxanasına həvəslə qatılmaqla qalmamış, onunla səfərə çıxıb, tarixini gözüylə gördüyü savaşı məclislərini rəsm eləmək istədiyini söyləmişdi. Beləcə altmış iki il heç savaş görməyə-görməyə at, süvari və savaşçı rəsmi



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

çəkən bu böyük usta ilk dəfə savaşa getmiş, amma sonra tərlı atların bir-birinə bərk və gurultuyla dəydiyini görmədən düşmənlə səflərindən atılan topla həm kor olmuş, həm də iki əlini biləyindən itirmişdi. Həqiqi böyük ustadlar kimi elə korluğu Allahın bir ehsanı təkı gözləməyən ahıl qoca, əlsiz qalmağı da böyük əskiklik kimi qəbul eləməmiş, nəqqaşın hafizəsinin, bəzilərinin israrla dediyi sayaq, əlində deyil, ağlında, ürəyində olduğunu, Allahın gör dediyi əsl rəsm və mənşə-rələri, əsl həqiqi, qüsursuz atları indi, kor olandan sonra gördüyünü söyləmiş, bu möcüzələri naxışsevərlərlə bölüşmək üçün özünə uzunboylu, solğun, amma qaraşın dərilı, yaşıl-gözlü bir xəttat şeyirdi tapmış, Allahın zülmətində gözünün qabağında peyda olan atları, əlində qələmlə tuta bilsəydi, necə çəkəcəyini başa salıb, ona yazdırmışdı. Ustadın ölümündən sonra “Atların naxışı”, “Atların yerışı”, “Atların eşqi” adlı üç cildlə topladığı və hər biri atın sol qabaq ayağından başlayan bu üç yüz üç at çəkilişi rəvayəti bir vaxtlar Ağqoyunlu gücünün hiss edildiyi məmləkətlərdə çox sevilib axtarılmış, müxtəlif yeni yazılışları, təqlidləri çıxmış, bəzi nəqqaş, şeyird və tələbələr tərəfindən əzbərlənmiş, təcrübə kitabı kimi istifadə olunmuş, amma Uzun Həsənin Ağqoyunlu dövləti silinib-süpürüləndən, Herat naxışı bütün Əcəm ölkəsinə hakim olandan sonra unudulmuşdu. Bunda, şübhəsiz, heratlı Cəmaləddin Rzanın “Korun atları” adlı kitabında bu üç kitabı qızgın tənqid eləyib, yandırılmalı olduğunu iddia eləyəndə irəli sürdüyü bu haqlı məntiqin gücü var: qəzvinli Kəmaləddinin üç kitabında danışdığı atların heç biri Allahın atı ola bilməz; çünki onlar saf deyil; çünki qoca ustad onları bir kərə belə qısa müddətdə də olsa, həqiqi savaş məclisiylə tanış olandan sonra danışib. Ağqoyunlu Uzun Həsənin xəzinəsi Fateh Sultan Mehmet tərəfindən yağmalanıb İstanbulla gətirildiyindən bu üç yüz üç rəvayətdən bəzilərinin zaman-zaman İstanbulda başqa kitablarda görünməsinə, hətta bəzi atların bu rəvayətlərin göstərdiyi kimi, nəqş edilməsinə təəccüblənməmək lazımdı.

Heratda və Şirazda usta nəqqaşın ömrünün son dövründə həddən artıq işləmək üzündən kor olması təkcə ustadın əzminin əlaməti kimi görülməz, eyni zamanda Allahın bu böyük ustadın əməyinin və bacarığının əvəzini nəqqaşa verməsi kimi söylənirdi. Buna görə də bir zaman Heratda yaşlandığı halda kor olmayan qədim ustadlara şübhəylə baxılması, bir çox böyük ustadı yaşlaşanda korluq axtarmağa məcbur eləyib. Bunlardan bəzilərinin öz-özlərini kor eləmələrinin, başqa şah üçün çalışmaq, ya da üslub dəyişdirməkdənsə, özlərini kor eləmiş əfsanəvi ustadların yoluna qədəm qoymalarının heyranlıqla xatırlandığı uzun dövr ərzində təkcə Teymurun Miranşah soyundan olan törəmələrindən Əbu Səid Daşkənd və Səmərqəndi ələ keçirəndən sonra qurduğu nəqqaşxanasında korluğun özünə yox, təqlidinə korluqdan daha artıq hörmət göstərməsiylə yeni bir aləm açılmışdı. Əbu Səidə ilham verən yaşlı usta Qara Vəli gözləri görməyən nəqqaşın zülmətdə elə Allahın atlarını görəcəyini, əsl hünərin gözləri görəndə nəqqaşın dünyaya kor kimi baxması olduğunu söyləmiş, bunu da altmış yeddi yaşında olanda gözləri tamam açıq kağıza baxdığı halda, kağızı heç görüb fikirləşmədən, qələmin ucuna gələn atı çəkməsiylə sübuta yetirmişdi. Miranşahın da əfsanəvi ustada kömək olsun deyə, kar musiqişünaslara ud çaldırıb, dilsiz məddahlara rəvayət danışdırdığı bu naxış mərasiminin axırında Qara Vəlinin çəkdiyi misilsiz at böyük ustadın çəkdiyi digər atlarla uzun-uzadı tutuşdurulmuş, arada heç bir fərqin olmadığı aşkara çıxmışdı. Miranşahı narahat eləyən bu vəziyyətə görə əfsanəvi ustad, bacarıq sahibi nəqqaşın gözü açıq da olsa, qapalı da olsa, atları həmişə təkcə bir şəkildə, Allahın gördüyü kimi, görəcəyini söyləmişdi. Ona görə söhbət böyük ustaddan gedəndə korla görün arasında heç bir fərq yoxdu. Əl tamamilə eyni atı çəkərdi, çünki onda üslub deyilən firəng icadı yox idi. Böyük usta



Inventas vitam
iuvat excoluisse
per artes

Qara Vəlinin atları yüz on il bütün müsəlman nəqqaşlar tərəfindən təqlid edilmiş, özü isə Əbu Səidin məğlubiyyəti və nəqqaşxanasının dağıdılmasına görə Səmərqənddən Qəzvinə keçəndən iki il sonra Quran-i Kərimin “Heç korla görən bir olarmı” ayəsini pis niyyətlərə çürütmək istəyir deyə, əvvəlcə kor edilib, sonra gənc Nizam şahın əsgərləri tərəfindən öldürülmüşdü.

* * *

Üçüncü bir rəvayət də danışıb, böyük ustad Behzadın özünü kor eləməsinə, Heratdan heç vaxt ayrılmaq istəməməsinə, zorla Təbrizə aparılanda niyə heç rəsm çəkmədiyini, nəqqaşın üslubunun bağlı olduğu nəqqaşxana olmasını, Ustad Osmandan eşitdiyim digər əfsanələri, bəlkə, gözəl gözlü xəttat şeyirdinə danışacaqdım, amma fikrim məddah əfəndiyə getmişdi. Bu axşam şeytanın rəvayətini danışacağını haradan bilirdim?

“Mən deyən ilk şeytandı! – demək istədim. – Üslubu olan şeytandı, Doğuyla Batını bir-birindən ayıran da şeytandı”.

Gözlərimi yumub içimdən gəlidiyi kimi, şeytanı məddahın qalın kağızına çəkdim. Mən çəkəndə məddahla şeyirdi, o biri nəqqaşlar, maraqlananlar gülüşür, məni həvəsləndirirdilər.

Sizcə, üslubum varmı, yoxsa şəraba görədimi?

47. MƏN ŞEYTANAM

Zeytun yağında qızarmış qırmızı bibərin qoxusunu, dan üzü sakit dənizə yağan yağışları, açıq pəncərənin ağzında bir anlığa qadının peyda olmasını, səssizlikləri, düşünməyi və səbri sevirəm. Özümə inanıram, çox vaxt mənim haqqımda söylənənlərə fikir vermirəm. Amma bu axşam bu qəhvəxanaya nəqqaş və xəttat qardaşlarıma bəzi dedi-qodular, yalanlar, sayiələr üzündən xəbərdarlıq eləməyə gəldim.

Əlbəttə, mən dediyimə görə tamamilə tərsinə inanmağa hazır olduğunuzu bilirəm. Amma mənim dediyimin tamamilə tərsinin həmişə doğru olmadığını sezəcək qədər də ağıllı və dərrakəli olmasanız da, söylədiyim hər şeyə fikir verəcək qədər həssassınız: Quran-i Kərimdə əlli iki kərə çəkilən adının ən çox xatırlanan adlardan biri olduğunu bilirsiniz.

Yaxşı, Allahın kitabından – Quran-i Kərimdən başlayaq. Orada haqqımda söylənənlərin hamısı doğrudur. Bunu deyəndə təvazökarlıq elədiyimi bilmənizi istədim. Çünki bir də üslub məsələsi var. Quran-i Kərimin təhqiri mənə tamamilə əzab verdi. Bu əzab mənim həyat tərzimdi. Bunu çək-çevir eləmirəm.

Bəli, biz mələklərinin gözləri qabağında Allah insanı yaratdı. Sonra bizdən ona səcdə eləməyimizi istədi. Bəli, Əraf surəsində yazıldığı kimi, bütün mələklər səcdə eləyəndə mən etiraz elədim. Adəmin palçıqdan, mənimsə çox üstün bir maddə olduğunu hamınızın bildiyi oddan yaradıldığımı xatırlatdım. İnsana səcdə eləmədim. Allah da məni “məğrur” saydı.

“Cənnətdən çıx, – dedi, – orada özünü böyük kimi göstərmək sənin həddin deyil”.

“Qiyamətə, ölümlər dirilənə qədər yaşamağıma izin ver”, – dedim. Verdi. Mən də bütün bu müddətdə ona səcdə eləmədiyimdən cəzalandırılmağıma səbəb olan Adəmin nəslini yoldan çıxaracağımı dedim. O da yoldan çıxardıqlarımı



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes.

cəhənnəmə yollayacağını söylədi. Bunları qarşılıqlı həyata keçirdiyimizi bilirsiniz. Bu mövzulara isə əlavə eləyəcək bir şeyim yoxdur.

Bəziləri o vaxt Allahla aramızda razılıq olduğunu irəli sürürdülər. Bu məntiqlə mən uca Allaha qullarını sınamaqda kömək eləyir, onların ağılını almağa çalışıram: yaxşılar yaxşı qərar verib yoldan çıxmır, pislər nəfslərinə tabe olub, günah işləyir, cəhənnəmə də getmək istəmirdilər. Hamı cənnətə gedəcəksə, kimsə qorxudulmayacağı, dünya və dövlət işləri yalnız yaxşıqla aparılmayacağı, aləmdə yaxşılıq qədər pislik, savab qədər günah da lazımlı olduğundan elədiyim çox vacib idi. Allahın nizamının mənim sayəmdə və uca Allahın (niyə qiyamətə qədər yaşamağım üçün mənə müddət vermişdi?) izniylə həyata keçdiyi halda, “pis” olmağım, haqqımın heç vaxt verilməməsi mənim gizli dərdimdi. Mənim hesabıma bu məntiqi axıra qədər daşıyan Həllac Mənsur və ya məşhur imam Qəzzalinin qardaşı Əhməd Qəzzali işi, demək olar, Allahın izni və istəyilə yaradıldığıma görə, əslində, işlətdiyim günahların da Allahın istədiyinə oxşar şeylər olduğunu, yaxşıyla-pis olmadığını, çünki hər şeyin Allahdan gəldiyini, hətta mənim də Allahın bir parçası olduğumu yazıb-söyləməyə qədər çatdırıblar.

Bu ağılsızların bəziləri haqlı olaraq, kitabları ilə birlikdə yandırılıb öldürüldülər. Çünki, təbii ki, yaxşı və pis var, bu ikisinin arasında sərhəd çəkmək hamımızın işidir, mən, – əstəğfərullah, – mən Allah deyiləm, bu zarafatları da həmin ağılsızların beyninə mən salmamışam, onlar özləri düşünlər.

Bu da məni ikinci etirazıma gətirib çıxarır: aləmdəki bütün pisliklərin və günahların qaynağı mən deyiləm. Bir çox adamlar mənim təkidim, aldatmağım, olmadan öz hiddətləri, şəhvətləri, iradəsizlikləri, alçaqlıqları, ən çoxu da səfehlikləri üzündən günah işləyirlər. Bəzi oxumuş-yazmış təsəvvüfçülərin məni bütün pisliklərdən çəkəndirmə cəhdləri

nə qədər gülməlidirsə, bütün pisliyin məndən çıxdığını güman eləmək də Quran-i Kərimə o qədər ziddir. Müştəri-sini tovlayıb, çürük almanı hiyləylə satan hər alverçini, yalan söyləyən hər uşağı, hey yaltaqlıq eləyəni, ədəbsiz xəyallar görən hər qocanı, otuzbir çəkən hər oğlanı mən aldatmıram. Hətta uca Allah bu son ikisində məni yada salmalarına imkan verəcək bir pislik belə tapa bilməz. Əlbəttə, vahiməli günahların işlənməsi üçün çox çalışıram, amma bəzi xocalar ağzını açıb əsnəyənləri, əsqıranları, hətta hava buraxanları da mənim aldatdığımı yazır. Bunlar məni başa düşməmələri mənasına gəlir.

“Başa düşməsinlər, sən də onları daha asan yoldan çıxarsan”, – deyə bilərsiniz. Doğrudur. Amma mənim də qürurum olduğunu, elə uca Allahla aramı bunun açdığını xatırlamalıyam. Hər qılığa asanlıqla girə bildiyim, xüsusilə şəhvət oyadan gözəl qadın kimi dini bütünlərin yoluna çıxdığım on minlərlə cild kitabda neçə kərə yazıldığı halda, buradakı nəqqaş qardaşlarım məni niyə hələ üzü-ət qırıqlarıyla örtülü, əzik-büzük, buynuzlu və quyruqlu qorxunc məxluq kimi çəkdikdlərini izah eləyə bilərlərmi?

Əsl mətləbimizə beləcə gəldik. Naxış. İstanbul küçələrini dolduran, sizi sonralar kədərləndirməsin deyə, adını yada salmayacağım vaizin təhrik elədiyi kütlə məqamla azan oxumağın, təkkələrə toplaşib, qucaq-qucağa zikr eləyib, çağlıyla bərabər özündən getməyin, qəhvə içməyin Allahın sözünə zidd olduğunu söyləyirmiş. Bu vaizdən və dəstəsinə qorxan aramızdakı bəzi nəqqaşlar firəng üsullarıyla nəqş eləməyin mənim işim olduğunu deyirmiş. Mənə yüz illər ərzində saysız böhtan atıldı. Heç biri həqiqətdən bu qədər uzaq deyildi.

Hər şeyin başına dönək. Hamı Həvvaya yasaq meyvədən yedirməyimə diqqət verdiyindən, bu başlanğıcı unudur. Xeyr, başlanğıc uca Allahın məni məğrur sayması da deyil. Hər şeyin başlanğıcında Onun mənə və digər mələklərinə insanı



Inventas vitam
juvat, excoluitque
per artes

göstərib, səcdə eləməimizi istəməsi, o biri mələklər insana səcdə eləyəndə çox haqlı qətiyyətlə

MƏNİM İNSANA SƏCDƏ ELƏMƏMƏYİM

var. Məni oddan yaradandan sonra daha qiymətsiz maddə olan palçıqdan yaradılmış

İNSANA SƏCDƏ ELƏ

deməsi sizcə, yerindədimi? Vəcdanla deyin, qardaşlarım? Yaxşı, bilirəm, burada heç bir şeyin aramızda qalmayacağını, Onun hər şeyi eşidəcəyini, bir gün də sizdən hesabını soruşacağını fikirləşib qorxursunuz. Onda: “Sizə o vəcdanı niyə verib?” – deyə soruşmuram, “Qorxmaqda haqlısınız”, – deyirəm, bu sualımı və od-palçıq təfərrüatını unuduram. Amma qəti unutmayacağım, qürurla xatırlayacağım bir şey var.

MƏN İNSANA SƏCDƏ ELƏMƏDİM.

Ona görə də yeni firəng ustaları indi tamam bunu eləyirlər. Bəylərin, keşişlərin, varlı tacirlərin, hətta qadınların belə gözlərinin rəngini, dərilərini, quruluşunu, dodaqlarının bənzərsiz qıvrımını, döşlərinin arasındakı gözəl kölgəyə, alınlarındakı qırıqlara, barmaqlarındakı üzüklərə, hətta qulaqlarından çıxan iyrenc qıllara qədər hər şeyi olduğu kimi rəsm eləyib göstərməklə kifayətlənmirlər, sanki, insan səcdə ediləcək məxluq olan təki, onları rəsmlərinin düz ortasına yerləşdirib, bu rəsmləri səcdə olunacaq bütsayağı divarlardan asırlar. İnsan, kölgəsi belə bütün xırdalıqlarıyla rəsm ediləcək qədər vacib bir məxluqdurmu? Küçədəki evlər insanın gözünün yanlışıqla gördüyü təki get-gedə kiçilən kimi rəsm edilirsə, aləmin mərkəzinə Allah yox, insan yerləşdirilməzmi? Bunları hər şeyə müqtədir uca Allah daha yaxşı bilir. Amma insana səcdəni rədd eləyən, buna görə nə əzablar, nə tənhalıqlar çəkən, buna görə Allahın gözündən düşmüş, söyülən mənim bu rəsmlərin ideyasını verməyim iddiasının nə qədər süni

olduğunun başa düşüldüyünü güman eləyirəm. Bəzi mollaların yazdığı, bəzi vaizlərin söylədiyi kimi, bütün uşaqların mənim üzümdən otuzbir çəkdiyinə, hamını mənim hava buraxdığıma inanmaq belə məntiqlidi.

Bu mövzuda sonuncu bir şey söyləmək istəyirəm, amma sözüm beyni özünü göstərmə həvəsləri, şəhvet və pul düşkünlüyü, ağlabatmaz vurğunluqları üzündən həmişə bulanıq olan adamlara deyil! Hüdudsuz ağılla məni ancaq uca Allah başa düşər: mələklərini insanlara səcdə etdirib, onlara məğrur olmağı sən öyrətmədinmi? İndi də sənin mələklərindən öyrəndikləri şeyləri özləri eləyir, öz-özlərinə səcdə eləyib, özlərini aləmin mərkəzinə qoyurlar. Hamı, sənin ən sadıq qulların belə firəng ustadları tərzində rəsm eləmək istəyir. Bu özünəheyranlığın nəticəsi yaxında səni unutmaları olacaq, bunu özümü bilən kimi bilirəm. Üstəlik, səni unutmalarının bütün günahını yenə mənim üstümə atacaqlar.

Bütün bunlara güman olunduğu qədər fikir vermədiyimi sizə necə başa sala bilərəm? Təbii ki, yüz illərdi, rəhmsizcəsinə daşlanmalara, söyüşlərə, lənətlərə, bəddualara baxmayaraq, sağ-salamat ayaq üstündə durduğumu göstərə-göstərə. Qiyamətə qədər yaşamaq iznini mənə ulu Allahın verdiyini, mənə olan-olmaz söyüş eləyən qəzəbli və dayaz düşmənlərim xatırlasalar, hamımızın işi asanlaşardı. Onlarınsa Allahdan ala bildikləri ömür altmış-yetmiş ili ancaq keçir. “Barı qəhvə içib, bunu uzatmağa çalışsın”, – desəm, “Amandı, şeytan belə istəyirsə, tamamilə tərsini eləyək”, – deyə bəzilərinin heç qəhvə içməyəcəyini, ya da başını aşağı dikib, qıçına qəhvə tökdürməyə çalışacağını da bilirəm.

Gülməyin. Düşüncələrin mahiyyəti yox, forması vacibdi. Nəqqaşın nə rəsm elədiyi yox, üslubu. Amma bunlar da heç aydın olmamalıdı. Axırda bir eşq rəvayəti danışacaqdım, gecdi. Məni bu gecə danışdıran ustad məddah sabah yox, o biri gün, çərşənbə gecəsi divara qadın rəsmi asanda bu eşq rəvayətini şirin diliylə səsləndirməyə söz verdi.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

48. MƏN ŞƏKURƏYƏM

Yuxumda atamı gördüm, mənə başa düşə bilmədiyim bir şey deyirdi, qorxulu idi; oyandım. Şövkətlə Orxan iki tərəfdən məni bərk-bərk qucaqlamışdılar, onların hərərətindən tərləmişdim. Şövkət əlini qarnıma qoymuşdu. Orxan tərlə başını sinəmə dayamışdı. Yenə də onları oyatmadan otaqdan çıxı bildim.

Dəhlizi keçib, səssizcə Qaranın qapısını açdım. Əlimdəki şamdan işığında özünü yox, qaranlıq və soyuq otağın ortasında kəfənlənən cəsəd kimi uzanmış ağappaq yatağını gördüm. Şamdanın işığı, sanki, heç cür otağa çatı bilmirdi.

Əlimi bir az da yaxınlaşdıranda şamın turunc rəngli işığı Qaranın tərəssız yorğun üzünə, çıpaq çiynlərinə vurdu. Ona lap yaxınlaşdım, Orxanın elədiyi kimi, təsbehbəcəyi sayaq qıvrılıb yatırdı, üzündə yatmış qızın ifadəsi vardı.

“Bu, mənim ərimdir”, – öz-özümə dedim. Mənə o qədər uzaq və yad idi ki, qəlbimi peşmançılıq bürüdü. Əlimdə xəncər olsa idi, onu öldürərdim. Bunu həqiqətən eləmək istədiyimdən yox, təkcə uşaq olanda, hamımızın elədiyimiz kimi, onu öldürsəm, necə olacağını fikirləşirdim. İllər boyu məni düşünə-düşünə yaşadığına da inanmırdım, üzündəki uşaq ifadəsinə də.

Çıpaq ayağımın ucuyla çiynini dürtmələyib oyatdım. Məni görəndə heyrlənib, həyəcanlanmaqdan çox, istədiyim kimi, bir anlıq da olsa, qorxdı. Əməlli-başlı oyanmamış soruşdum.

“Yuxumda atamı gördüm, – dedim, – mənə çox qorxulu bir şey dedi: onu sən öldürübsən...”

“Atan öldürüləndə biz birlikdə deyildikmi?”

“Bunu mən də bilirəm, – dedim, – amma sən atamın evdə tək olacağını bilirdin”.

“Bilmirdim. Uşaqları Xeyriyyəylə sən göndərdin. Bir Xeyriyyə, bir də, bəlkə, Ester bilirdi. Başqa kimin xəbəri olduğunu sən daha yaxşı bilərsən”.

“İçimdəki bir səs bəzən az qalır hər şeyin niyə pisə getdiyini, bütün bu uğursuzluğun sirrini mənə desin. O səsin çıxmasına görə ağzımı da açıram, amma yuxulardakı kimi boğazımdan çıxmır. Sən də artıq uşaqlığımda tanıdığım o gözəl, saf Qara deyilsən”.

“Atan da, sən də o saf Qaranı qovdunuz”.

“Atamdan intiqam almaq üçün mənimlə evlənibsənsə, artıq intiqamını aldın. Amma, bəlkə də, buna görə uşaqlar səni sevmirlər”.

“Bilirəm, – dedi, amma bunu kədərlə deməmişdi. – Gecə yatmamışdan qabaq sən bir ara aşağıda idin. Eşidəcəyim şəkildə: “Qara, Qara, ...yara”, – deyirdilər”.

“Onları döysəydin, – əvvəlcə, doğrudan, döyməsini istəyib dedim. – Onlara əlini qaldırsan, səni öldürərəm”, – sonra təlaşla dedim.

“Bu yatağın içinə gir, – dedi, – artıq donacaqsan”.

“Sənin o yatağına, bəlkə də, heç girməyəcəyəm. Bəlkə də, ikimiz də evlənib, yanlış iş tutduq. O nikahın hökmü yoxdur, deyirlər. Gecə oyanmamışdan qabaq Hasanın ayaq səslərini eşitdim. Unutma, rəhmətlik ərimlə yaşayanda illərlə onun ayaq səslərini eşitdim. Uşaqlar onu sevirilər. Rəhmsizdir də. Qızıl qılıncı var, özünü ondan qoru”.

Qaranın baxışlarında elə yorğun, elə sərt bir şey gördüm ki, onu qorxuda bilməyəcəyimi başa düşdüm.

“İkimizdən həm daha ümidli, həm də daha kədərli olan sənənsən, – dedim. – Mən bədbəxt olmamaq, uşaqlarımı qorumaq üçün inad eləyirəm, sənə məni sevdiyinə görə yox, özünü sübuta yetirmək üçün inad eləyirsən”.

Məni nə qədər sevdiyini, qaranlıq karvansaralarda, çılpaq dağlarda, qarlı gecələrdə elə hey məni düşündüyünü uzun-uzadı danışdı. Bunları danışmasaydı, uşaqları oyadar, keçmiş ərimin evinə geri qayıdardım. Birdən qəlbimdən elə gəldiyindən belə dedim:

“Bəzən mənə elə gəlir, keçmiş ərim hər an qayıda bilər.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Səninlə gecə bir otaqda qalmaqdan, uşaqların yaxalanmasından qorxduğuma görə yox, bir-birimizə sarılar-sarılmaz onun qapını döyəcəyindən qorxuram”.

Eşikdən, lap həyət qapısının ağzından ölümle çarpışan pişiklərin bağırıqları gəldi. Sonra uzun sükut çökdü. Bir anlığa hıçqıracağımı güman elədim. Əlimdəki şamdanı nə rəfin üstünə qoya bilirdim, nə də dönüb otağa, uşaqlarımın yanına qayıda bilirdim. Özüm-özümə: “Atamın qətlində barmağı olmadığına əməlli-başlı inanana qədər bu otaqdan çıxmaya-cağam”, – dedim.

“Bizi alçaldırsan, – Qaraya dedim. – Mənlə evlənəndən sonra yekəxana oldun. Bizə ərim qayıtmadığı üçün, əsasən, yazığın gəlirdi, indi də atam öldürüldüyü üçün yazığın gəlir”.

“Şəkurə xanım, – ehtiyatla dedi. Sözü belə başlaması xoşuma gəlmişdi. – Bunların doğru olmadığını sən də bilir-sən. Səndən ötrü hər şey elərim”.

“Onda yatağından qalx, mənim kimi ayaq üstündə gözlə”. Nəsə gözlədiyimi niyə demişdim?

“Qalxa bilmərəm”, – yorğana, əynindəki gecə paltarına həyayla işarə eləyib dedi.

Haqlı idi. Amma yenə də sözümlü eşitməməsi məni hiddətləndirirdi.

“Atam öldürüləndən qabaq bu evə süd tökülmüş pişik kimi gəlirdin, – dedim. – İndisə, mənə “Şəkurə xanım” deyəndə, dediyinə, sanki, özün də inanmırsan, istəyirsən inanmadığını da biz bilək”.

Hiddətdən yox, bütün ayaqlarımı, kürəyimi və boynumu buz tək büriyən soyuqdan titrəyirdim.

“Yatağıma gir və arvadım ol”, – dedi.

“Atamı öldürən alçaq necə tapılacaq? – dedim. – Tapılması çox çəkərsə, mənim bu evdə səninlə qalmağım düzgün deyil”.

“Esterlə sənin sayəndə Ustad Osman bütün diqqətini atlara verdi”.

“Ustad Osman rəhmətlik atamın can düşməni idi. İndi qatilini tapmaq üçün ona möhtac olduğunu yazıq atam yuxarıdan görür və əzab çəkir”.

Bir anda yataqdan atıldı, üstümə gəldi. Yerimdən belə qımıldaya bilmədim. Amma güman elədiyimin əksinə, əlimdəki şamdanın şamını əliylə söndürüb dayandı. Hər yer qaranlıq oldu.

“Atan artıq bizi qəti görə bilməz, – pıçiltıyla dedi. – İkimiz də tənhayıq. Söylə, indi mənə, Şəkurə: bura on iki il sonra geri qayıdanda mənə sevə biləcəyini, könlündə mənə yer açə biləcəyini mənə hiss etdirdin. Sonra evləndik. Evləndəndən bəri mənə sevməkdən qaçırsan”.

“Səninlə məcburiyyət üzündən evləndim”, – deyə pıçıldadım.

Qaranlıqda lap qabağımda duran bədəninə sözlərimin Füzulinin dediyi kimi, bir-bir çüysayaq çaxıldığını rəhmsizcəsinə hiss eləyirdim.

“Səni sevsəydim, uşaqlığımda sevərdim”, – deyə yenə pıçıldadım.

“Söylə mənə, qaranlıqdakı gözəl, – dedi, – evinizə girib çıxan bütün o nəqqaşlara göz qoyub tanımısan. Səncə, qatil hansıdı?”

Hələ nəşəli olması xoşuma gəldi. Mənim ərim idi. “Üşüyürəm”.

Bunu dedimmi, xatırlamıram. Öpüşməyə başladıq. Qaranlıqda hələ bir əlimdə şamdan tutanda, onu qucaqlamaq, məxmər kimi dilini ağzımın içinə almaq istəyirdim; göz yaşlarım, saçım, gecə paltarım, titrəməyim, hətta onun bədənini – hamısı gözəl idi. Soyuqda burnumun isti yanığına yapışib isinməsi də gözəl idi, amma qorxaq Şəkurə özünü ələ aldı, öpüşəndə özünü də unutmadı, əlindəki şamdanı, ona tamaşa eləyən atasını, keçmiş ərini, yataqda yatan uşaqlarını fikirləşdi.

“Evdə kimsə var”, – bağırdım. Qaranı itələyib, dəhlizə çıxdım.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

49. MƏNİM ADIM QARADIR

Evdən səhər qaranlığında, heç kəsin gözüne görünmədən, günahkar qonaq kimi, dinməzcə çıxıb, palçıqlı küçələrdə uzun-uzadı gəzdim. Bəyaziddə həyətdə abdəst alıb cameyə girdim və namaz qıldım. İçəridə ancaq qırx ildə qazanılan bacarıqla, namazını qıla-qıla, yatmağına davam eləyən qocayla İmam əfəndidən başqa heç kəs yox idi. Yuxulu xəyallarımız və xoşbəxt xatirələrimiz arasında bəzən Allahın bizə bir anlığa diqqət kəsildiyini hiss eləyib, padşahın əlinə həvəslə diləkçə dürtüşdürə bilən adamın ümidiylə Ondan bircə şey diləyirik. Allahıma məni sevənlərlə dolu xoşbəxt ev verməsi üçün yalvardım.

Evinə girəndə bir həftə ərzində Ustad Osmanın yavaş-yavaş beynimdə rəhmətlik Əniştəmin yerini tutduğunu hiss elədim. Daha qədim idi, mənə çox uzaq idi, amma kitab nəqş eləməyə inamı daha dərin idi. Böyük ustad illərlə nəqqaşlar arasında qorxu, heyranlıq və eşq mehləri əsdirmiş adamdan çox, öz-özünü qoca dərvişə oxşadırdı.

Ustadın evindən saraya, o, atının belində azca donqar, mən atın yanında azca donqar addımlayıb gedəndə qədim nağılları bəzəyən ucuz rəsmlərdəki ixtiyar dərvişlə şövqlü müridə oxşayırdıq.

Sarayda Bostañçıbaşıyla adamlarını bizdən də həvəsli və hazırlıqlı tapdıq. Padşahımız üç ustad nəqqaşın çəkdiyi at rəsmlərinə səhər bizim baxıb, aralarındakı məlum qatilin izini tapacağımızdan əmin olduqlarından özlərindən belə soruşmadan məluna işgəncə verilməsini buyurmuşdular. Beləcə hamı görsün və ibrət alsın deyə, cəllad çeşməsinin qabağında da yox, gizli qapısı olan, dindirmə, işgəncə və edam hadisələrində istifadə edilən Xas bağçanın küncündəki o necə gəldi, tikilmiş evə aparıldıq. Bostañçıbaşının adamına oxşamayan incə və arıq bir gənc özündən əmin hərəkətlərlə rəhlənin üstünə üç vərəq qoydu.

Ustad Osman böyüdücüsünü çıxaranacan ürəyim gup-gup elədi. Böyüdücünü və ona tamamilə eyni uzaqlıqda tutduğu gözüünü eyni bir ərazinin üzərində zərifliklə süzən qartal sayaq, üç misilsiz at rəsinin üzərindən ağır-ağır keçirdi. Ovlanacaq ceyran görən qartal kimi atların burunları üzərində bir an yavaşayıb, diqqət kəsildi, amma heç halını pozmadı.

“Yox”, – soyuqqanlıqla dedi.

“Nə yax?” – Bostançıbaşı dedi.

Mən də böyük ustadın işə ciddi yanaşacağını, yalmanından dırnağacan atların hər nöqtəsini yoxlayacağını güman eləyirdim.

“Məlun nəqqaş heç bir iz buraxmayıb”, – Ustad Osman dedi.

“Tündrəngli atı çəkənin hansı olduğu bu rəsmlərdən başa düşülməz”.

Qoyduğu böyüdücünü götürüb, atların burun dəliklərinə baxdım: ustadım haqlı idi. Əniştəmin hazırladığı kitab üçün çəkilmiş o tündrəngli atın qəribə burun deşiyinə bənzər bir şey üç atda da yox idi.

Eşikdə necə istifadə olunacağından baş açmadığım bir alətlə gözləyən işgəncəçilər ağıma elə bu vaxt gəldi. Açıq qapının arasından onları görməyə çalışanda birinin, sanki, cin vuran kimi, geriləyib qaçdığını, özünü tut ağaclarının altına atıb sindiyini gördüm.

Qurğuşun rəngli səhəri nurlandıran işıq təki, aləmin təməli padşahımız həzrətləri elə düz o vaxt içəri girdilər. Ustad Osman bu at rəsmlərindən bir şey başa düşmədiyini ona dərhal izah elədi. Amma yenə də bu misilsiz rəsmlərdəki atlardan birinin şahə qalxmasına, o birinin zərif duruşundakı incəliyə, üçüncüsünün çox qədim kitablarda görülən vüqar və qüruruna padşahımızın diqqətini çəkməyə bilmədi. Eyni anda hər at rəsinin hansı nəqqaş tərəfindən çəkildiyini bir-bir təxmin elədi, gecə qapı-qapı nəqqaşları dolaşan oğlan da söylədiklərini təsdiq elədi.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

“Nəqqaşlarımı ovcumun içi kimi tanımağıma təəccüblənməyin, padşahım, – ustad dedi, – çünki mən ovcumun içi kimi tanıdığım nəqqaşlarımdan heç tanımadığım cizginin necə çıxmasına təəccüblənirəm. Çünki usta nəqqaşın heç bir qüsuru əsassız deyil”.

“Yəni?” – Padşahımız dedi.

“Səadətli-padşahi Aləmpənah həzrətləri, bu tündrəngli atın burnunda gördüyümüz gizli imza mənə qalsa, anlaşılmaz, süni nəqqaş qüsuru deyil, kökü ta qədimlərə, başqa rəsmlərə, başqa üsullara, başqa üslublara, bəlkə də, başqa atlara gedən bir şeydi. İç xəzinənidə, kilid üstündən kilid vurulmuş saxlanclarda, dəmir sandıqlarda, dolablarda gizlətdiyiniz yüzlərlə illik kitabların misilsiz səhifələrini qarışdırsaq, bu gün xata saydığınız şeyin, bəlkə də, üsul olduğunu görəcəyik və bunu üç nəqqaşdan birinin qələminə bağlayacağıq”.

“Xəzineyi-Əndərunamı görmək istəyirsən?” – Sultan heyrtlə dedi.

“Bəli”, – ustadım dedi.

Bu, hərəmxanaya girmək qədər ümitsiz bir istək idi. Eyni anda da bunu başa düşdüm: Hərəmlə Xəzinə binaları padşahımızın sarayının Cənnəti-Əndərun heyətinin ən gözəl iki guşəsində yerləşdikləri kimi, padşahımızın ruhlarının iki ən əsas guşəsində də qurulmuşdular.

Artıq padşahımızın cəsarətlə baxa bildiyim gözəl üzündən nə olacağını başa düşməyə çalışırdım ki, bir anda getdilər. Qızışıb alınmışdımı? Ustadımın kobudluğu üzündən hamımız, hətta bütün nəqqaşlar cəzalandırıla bilərdimi?

Qabağımdakı üç ata baxanda Şəkurəni bir daha görmədən, onunla eyni yatağa girmədən öldürüləcəyimi xəyalıma gətirdim. Bütün gözəlliklərinə baxmayaraq, elə bil, bu misilsiz atlar indi məndən ötrü çox uzaq aləmdən çıxıb gəlmişdilər.

Əndəruna, sarayın qəlbinə uşaqlıqdan aparılıb, burada yetişib, burada yaşamaq, necə padşahımızın qulu olmaq, bu

uğurda ölmək mənasına gəlirsə, nəqqaş olmağın da Allahın gözəlliyinin köləsi olmaq, bunun üçün ölmək mənasına gəldiyi o qorxulu sükutda beynimə girdi.

Çox sonra Xəzinədarbaşının adamları bizi yuxarıya, Ortaqapıya doğru çıxaranda ağımda bu ölüm vardı; ölümün sükutu. Amma bu qədər paşanın edamla can verdiyi Babüsalamdan keçəndə, sanki, qapıçılar belə bizi görmədilər. Dünən cənnətin özü kimi gözlərimi qamaşdıran Divan meydanı da, qüllə də, tovuz quşları da mənə, qətiyyən, təsir eləmədilər. Daha da içəriyə, padşahımızın gizli aləminin qəlbi olan Əndəruna aparıldığımızı başa düşmüşdüm.

Beləcə vəziri-əzəmlərin belə izinsiz girə bilmədikləri qapılardan keçdik. Nağıla düşmüş uşaq tək, qarşıma çıxacaq möcüzələr və canavarlarla göz-gözə gəlməmək üçün gözlərimi yerdən qaldırmırdım. Ərz otağına belə baxammadım. Yenə də bir anlığa gözüüm qaçdı. Hərəmin divarlarına, başqa ağaclardan heç bir fərqi olmayan adi çinar ağacına, par-par yanan mavi atlasdan kaftan geymiş uzunboylu bir adama sataşdı. Uca sütunlar arasından keçdik. Digərlərindən böyük, görkəmli, üstü işləməli ağır bir qapının qabağında durduq. Eşiyində par-par yanan kaftanlı ağalar vardı, biri kilidin üzərinə əyilmişdi.

Xəzinədarbaşı gözlərimizin içinə baxıb belə dedi: “Nə xoşbəxtsiniz ki, padşahımız həzrətləri Xəzineyi-Əndəruna aparılmağınıza izin verdilər. Kimsənin görə bilmədiyini kitablara baxar, içərisindəki səhifələrə, ağlagəlməz rəsmlərə tamaşa eləyər, ovçu kimi izə düşərsiniz. Padşahım Ustad Osmana üç gün vaxt qoyduqlarını, bunun birincisini başa vurduğunu, iki gün ərzində, cümə günü günortaya qədər nəqqaşlar arasındakı məlunun kim olduğunu ustadın müəyyənləşdirib xəbər verəcəyini, yox, xəbər verə bilməsə, Bostançıbaşının işgəncəylə bu işin axırına çıxacağını xatırlatmağımı da buyurdular”.

Qabaqca açar deşiyinə başqa açar girməsin deyər, qoyulan möhürün qorunması üçün yerləşdirilən asma kilidin zər-



Inventas vitum
juvat excelsisse
per artes

fini açdılar. Xəzinə kəndxudasıyla iki ağa möhürün yerində olduğunu görüb, başlarıyla işarə elədilər. Möhür yırtıldı, açar deşiyə girəndə kilid hamımızın diqqət kəsildiyi səssizliklə çıqqıldayıb açıldı. Ustad Osmanın rəngi bir anlığa kül rənginə büründü. Üstü işləməli ağır taxta qapının bir tayı açılanda bu üzə, sanki, çox qədim zamanlardan qalma qara işıq vurdu.

“Padşahım yazıçı ağaları, əşyaların qeyd olunduğu dəftərləri tutan katibləri nahaqdan istəmədi”, – Xəzinədarbaşı dedi. – Hafizikütub¹ öldü, yerinə kitablara baxan yoxdu. Padşahım buna görə də sizinlə birlikdə içəri təkəcə Cəzmi ağanın girməsini buyurdular”.

Bu ən azı yetmiş yaşında görünən, gözləri par-par yanan cırtdanıydı. Başındakı yelkənə oxşayan sərpüş özündən də qəribə idi.

“Cəzmi ağa içərisini öz evi sayır. Kitabların, hər şeyin yerini hamıdan çox o bilir”.

Qoca cırtdan özünü dartmadı. Xəzinə otağının əcəmi oğlanlarının² gətirdikləri gümüş ayaqlı manqalı, sapı sədəf tökməli oturağı, qəndil və şamdanları gözdən keçirirdi.

Xəzinədarbaşı qapının üzümüzə Yavuz Sultan Səlimin yetmişillik möhürüylə yenə kilidlənib möhürlənəcəyini, axşam namazından sonra burada olan ağaların iştirakı və şahidliylə möhürün yenə yırtılıb açılacağını, üstümüzə-başımıza, pal-tarlarımıza, ciblərimizə, qurşaqlarımızın altına “səhvən” bir şey girməsin deyə, diqqətli olmağımızı, çünki çıxışda donumuza qədər axtarılacağını söylədi.

Düzülmüş ağaların arasından içəri girdik. Buz kimi idi. Qapı örtüləndə bir anlığa hər yer qapqaranlıq oldu, gənziyimə qədər işləyən kif, toz və rütubət qoxusu hiss elədim. Hər yer tıxılı, dolu idi: əşyalar, sandıqlar, başlıqlar, hər şey iç-içə

¹ *Hafizikütub* – kitablara baxan, kitabxanaçı

² *Əcəmi oğlanları* – yeniçəri yetişdirmək üçün əsirlərdən tutulmuş və dəyişdirilmiş xristian uşaqları

girmiş, basırıq olmuşdu. Qəlbimdə bu böyük savaşa çox yaxından şahid olduğum duyğusu yarandı.

Yuxarıdakı pəncərələrin yoğun barmaqıqları və hündür divarlar boyunca asma qata çıxan pilləkənlərin, ikinci qatı dolayan taxta ayaqaltıların müqəvvaları arasından bütün məkana vuran qəribə işığa gözlərim alışdı. Bu otaq divarlardakı məxmər parçaların, xalıların, kilimlərin rəngi üzündən qırmızı idi. Bütün bu var-dövlət və əşyaların toplanması üçün çıxılan səfərlərin, aparılan savaşların, axıdılan qanların, talanan şəhərlərin və xəzinələrin sonunu huş içində hiss elədim.

Qoca cırdan qəlbimdəki duyğunu səsləndirib: "Qorxursunuzmu? – deyə soruşdu. – Hamı ilk dəfə girəndə qorxur. Gecələr bu əşyaların ruhu pıçıltıyla danışır".

Qorxudan bütün bu ağlagəlməz əşya yığınının içinə cunduğu sükut idi. Arxamızdan qapının kilidinə vurulan möhürün taqqıltısını eşidir, heç qımıldanmadan heyranlıqla tamaşa eləyirdik.

Qılınclar, fil dişləri, kaftanlar, gümüş şamdanlar, atlasdan bayraqlar gördüm. Sədəfdən qutular, Çin işi vazlar, kəmərlər, sazlar, zirehlər, ipəkdən yastıqlar, dünyanı göstərən kürələr, çəkmələr, kürklər, kərgədan buynuzları, naxışlı dəvəquşu yumurtaları, tüfənglər, oxlar, toppuzlar, dolablar, dolablar, dolablar gördüm. Hər yer qumaş, xal və atlasla dolu idi, bunlar taxta örtülü yuxarı qatlardan, müqəvvalardan, divar dolablarından, divarlarda açılmış kiçik hücrələrdən, sanki, top-top, ağır-ağır aşağıya, üstümə axırdılar. Qumaşların, qutuların, padşah kaftanlarının, qılıncların, ağ və iri şamların, sarıqların, incilərlə örtülmüş yastıqların, qızılla işlənmiş yəhərlərin, qəbzəsi almazlı əyri qılıncların, sapı yaqutlu toppuzların, başlıqların, tuğların, qəribə saatların, fil dişindən at və fil heykəllərinin, başlıqları almazlı nargilələrin, sədəfdən siyirmələrin, at surğularının, iri təsbehlərin, yaqut və firuzələrlə bəzənmiş başlıqların, cürdəklərin, xəncərlərin üstünə oxşarını heç bir yerdə görmədiyim qəribə işıq vururdu. Yuxarıdakı pəncə-



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

rələrdən aşkar-gizli sızan bu işıq eynilə bir yaz günü camenin qübbəsinin üstündəki fənərdən içəri girən günəş işığı kimi yarıqaranlıq otağın içində toz dənələrini işıqlandırır, amma bu, günəş işığı deyildi. Bu qəribə işıq sayəsində burada hava, sanki, əllə toxunulan bir şey olmuşdu, bütün əşyalar bu işıq üzündən, sanki, eyni materialdan düzəldilmiş kimi görünürdülər. Otağın sükutuna bir müddət də hamımız birlikdə qorxuyla şahid olandan sonra soyuq otaqdakı hakim qırmızı rəngi soldurub, bütün əşyaları eyni əsrarəngiz təmasla qovuşduran şeyin işıq qədər hər yeri başına götürən toz olduğunu da başa düşdüm. Bütün bu əşya yığınının daha da qorxulu eləyən şeyin gözümlün ikinci, üçüncü baxışda belə nə olduğunu ayırd eləyə bilmədiyi qəribə, naməlum əşyalarla qaynaşması idi. Sandıq zənn elədiyim əşyanı əvvəlcə rəhlə sayır, sonra da bunun firəng aləti olduğunu hökm verirdim. Sandıqlardan çıxarılıb tələm-tələsik atılmış kaftanlar, tuğlar arasındakı sədəfdən sandığın, əslində, Moskva çarının göndərdiyi qəribə siyirmə olduğunu başa düşürdüm.

Cəzmi ağa manqalı divardan asılmış ocağa vərdiş eləmiş tərzdə yerləşdirdi.

“Kitablar haradadı?” – Ustad Osman pıçıldadı.

“Hansı kitablar? – cırtdan dedi. – Ərəbistandan gələnlərimi, Kufi Quranlarımı, cənnətməkan Sultan Səlim xan həzrətlərinin Təbrizdən gətirdiklərimi, edamla malları müsadirə olunan paşaların kitablarını, padşahlarımızın babalarına Veneziya elçisinin gətirdiyi hədiyyə cildlərimi, yoxsa ta Fateh Sultan Mehmet zamanından qalma xristian kitablarını?”

“Otuz il qabaq Şah Təhmasibin cənnətməkan Sultan Səlim həzrətlərinə hədiyyə yolladıqları”, – Ustad Osman dedi.

Cırtdan bizi böyük bir taxta dolabın yanına apardı. Qapaqları açıb, içindəki cildləri görəndə Ustad Osman səbrini itirdi. Bir cildi açdı, titul vərəqini oxudu, səhifələrini çevirdi. Onunla birlikdə mən də səhifələrə hər biri bir-bir cidd-cəhdlə çəkilmiş azca qıyıqgözlü xan rəsmlərinə təəccüblə baxdım.

“Çingiz xan, Cığatay xan, Tuluy xan, Çin hökmdarı Kubi-lay xan”, – Ustad Osman oxuyub cildi örtüdü, bir başqasını götürdü.

Qarşımıza Fərhadın eşqin gücüylə sevgilisi Şirini atıyla birlikdə belinə götürüb, əzabla apardığı o məclisi göstərən ağlagəlməz gözəllikdə rəsm çıxdı. Aşıqlərin vücudunu və kədərini vurğulamaqdan ötrü bağdakı qayalar, buludlar, Fərhadın eşqinə şahid olan üç nəcib sərv ağacının yarpaqları kədərli bir əlin titrəyişləriylə, elə əzabla çəkilməşdi ki, tökülən yarpaqlardakı gözyaşı dadiyla hüzn dərhal Ustad Osmanla mənə keçdi. Bu təsirli məclis böyük ustadların çəkdiyi kimi, Fərhadın əzələ gücünə işarə eləmək üçün yox, eşq əzabının bütün aləmdə eyni anda hiss olunduğunu başa düşmək üçün nəqş edilmişdi.

“Səksən il qabaq Təbrizdə çəkilən Behzad təqlidlərindənir”, – deyib Ustad Osman cildi yerinə qoydu, yenisini açdı.

Bu, “Kəlilə və Dimnə”dən pişiklə siçanın zorakı dostluğunu göstərən bir rəsmi idi. Tarlada yerdəki dələylə göydəki çalağanın arasına sıxılmış yazıq siçan qurtuluşu ovçunun tələsinə yaxınlaşan yazıq pişikdə tapır. Razılaşırlar: pişik dostu kimi davranıb siçanı sevgiyə yalayır. Dələylə çalağan pişikdən qorxub siçanı ovlamaqdan əl çəkirlər. Siçan da pişiyi ehtiyatla tələdən qurtarır. Mən hələ nəqqaşın duyumunu dərk eləməmiş ustad kitabı o biri cildlərin yanına qoyub, başqa kitabın başqa səhifəsini haradan gəldi, açmışdı.

Bu, bir əlini incə şəkildə açıb, bir şey soruşanda digər əliylə yaşıl fəracəsinin üstündən dizini tutan sehrli qadınla ona tərəf çevrilib, xanımın sözünü diqqətlə dinləyən kişinin xoş rəsmi idi. Aralarındakı məhrəmliyi, eşqi və dostluğu qısqanıb, ləzzətlə baxdım.

Ustad Osman onu atıb, başqa kitabdan başqa səhifə açdı. Bir-birlərinə əzəli düşmən olan İran və Turan ordularının süvariləri bütün zirehlərini, başlıqlarını, dizliklərini, yaylarını,



Inventas vitam
juvat, excoluisse
per artes

sadaqlarını, oxlarını taxıblar, boyunlarına qədər zireh içində o gözəl əfsanəvi atlarına miniblər, torpağı toz sarısı bir səhrada nə gözəl düzülüb, ucları rəngarəng bəzəkli mizraqlarını qaldırıblar, bir-birlərilə ölüm-dirim savaşına girməmişdən qabaq, irəli atılıb, davaya girən komandanlarının döyüşünə səbirlə tamaşa eləyirdilər. İstər bu gün çəkilsin, istər yüz il qabaq, istər savaş məclisi olsun, istər eşq məclisi, imanı bütöv olan nəqqaşın əsl rəsm eləyib göstərdiyi şey öz nəfsiylə savaşıdır, öz nəqş eləmə eşqidir, deməli, nəqqaşın nəqş elədiyi şey öz səbridi deyəcəkdik ki:

“Bu da deyil”, – deyib, Ustad Osman ağır cildi örtüdü.

Bir cildə uca dağları qıvrım-qıvrım buludlar içində itib gedən, uzandıqca uzanan geniş mənzərə rəsmi gördük. Rəsm eləmənin bu aləmə baxıb, onu o biri aləm kimi göstərmək olduğunu fikirləşdim. Ustad Osman bu Çin rəsmnin Buxaradan Herata, Heratdan Təbrizə, Təbrizdən də padşahımızın sarayına cürbəcür kitablara girib-çıxıb, cildi parçalanıb, sonra başqa rəsmlərlə birlikdə cildlənib, Çindən İstanbula necə gələcəyini nağıl elədi.

Bir-birindən qorxulu, bir-birindən yaxşı nəqş edilmiş savaş və ölüm rəsmləri gördük: Rüstəm şah Mazandaranla; Rüstəm Əfrasiyabın ordusuna hücum eləyir; Rüstəm, zireh içində tanınmayan sirli cəngavər... Bir başqa cildə də kimliyini müəyyən eləyə bilmədiyimiz əfsanəvi ordular, rəhmsizcəsinə savaşanda parçalanmış cəsədlər gördük, qan qırmızısına bulaşmış xəncərlər, ölümün işığı gözlərində bərq vuran bədbəxt əsgərlər, bir-birini soğan kimi qıyma-qıyma doğrayan cəngavərlər. Ustad Osman, kim bilir, neçə mininci kərə Xosrovun gecə ay işığında göldə çimən Şirinə gizlicə baxmasına, iki aşiq – Leyliylə Məcnunun uzun ayrılıqdan sonra bir-birlərini görəndə qarşılıqlı bayılmalarına, bütün aləmdən qaçıb, xoşbəxtlik adasında baş-başa qalan Salamanla Absalın ağaclar, çiçəklər və quşlarla par-par yanan xoşbəxtlik rəsminə baxdı, həqiqi böyük ustad kimi ən pis rəsmdə belə istər

nəqqaşın zəifliyindən olsun, istər rənglərin öz aralarında özlərindən uydurduqları söhbətdən olsun, bir guşədə gözə dəyən qəribəliyə mənim diqqətimi çəkmədən ötürmədi: Xosrovla Şirin kənzlərin danışdıqları şirin nağılları dinləyəndə ağacın budağına qonması heç lazım gəlməyən o nəhs bayquşu oraya hansı bədbəxt və pisniyyətli nəqqaş oturtmuşdu? İsfəndiyarın oxla kor edilməsini çəkən nəqqaş sonra özünün kor olacağını təxmin eləyə bilərdimi?

Peyğəmbərimiz həzrətlərinin göyə qalxmasında ətrafını bürüyən mələkləri, zühal ulduzunu andıran tünd bənizli, altı qollu, uzun saqqalı qocanı, körpə Rüstəmin anasının və dayələrinin baxışları altında sədəf tökməli beşiyində yatmasını gördük. Daranın İskəndərin qucağında əzabla ölməsini, Bəhram Gurun rus şahzadəsiylə qırmızı otağa çəkilməsini, Siyavuşun burnunda gizli imza gəzdirməyən qara atla oddan keçməsinə, oğlu tərəfindən öldürülən Xosrovun kədərli cənazesini gördük. Cildləri yeyin-yeyin seçib atanda Ustad Osman bir nəqqası tanıyıb mənə göstərir, çiçəklər arasında, xarabının küncündə, ya da cinin gizləndiyi qaranlıq quyunun bir guşəsində həyayla gizlənmiş imzanı tapıb çıxarır, imzalara, titul vərəqlərinə baxıb, kimin kimdən nə götürdüyünü izah eləyirdi. Bəzi cildlərdə bir neçə səhifə rəsmə rast gəlirik deyə, uzun-uzadı səhifə çevirirdi. Bəzən uzun sükut çökür, yalnız səhifələrin açıq-gizli xışıltısını eşidirdik. Bəzən də Ustad Osman: “Axı!” – deyə səslənir, mən də onun nəyə təəccübləndiyini başa düşməyib susurdum. Bəzi rəsmlərdəki səhifə tərtibinə, ağacların və süvarilərin yerləşdirilməsinə başqa cildlərdə bambaşqa hekayələrin bambaşqa məclislərində də rastlaşdığımızı rəsmləri açıb mənə göstərə-göstərə xatırladırdı. Nizaminin “Xəmsə”sinin ta Teymurun oğlu Şah Rza zamanında, yəni, təxminən, iki yüz il qabaq hazırlanmış bir cildindəki rəsmə Təbrizdə yetmiş-səksən il qabaq hazırlandığını söylədiyi bir başqa cilddəki rəsmi bir-biriylə tutuşdurur, nəqqaşların bir-birlərinin əsərini qəti görmədən eyni



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

rəsmi çəkmələrindəki hikməti məndən soruşurdu, sonra cavabı özü verirdi: “Nəqş eləmək xatırlamaqdı”.

Köhnə cildləri açib-örtərək möcüzələr qarşısında kədər-lənib (çünki artıq heç kəs belə rəsm çəkə bilmirdi), bacarıq-sızlar qarşısında nəşələnib (çünki, əslində, bütün nəqqaşlar qardaş idik!) nəqqaşın xatırladığı şeyi, köhnə ağac rəsm-lərini, mələkləri, çətirləri, qaplanları, çadırları, əjdahaları və kədərli şahzadələri göstərib, buna eyham vururdu; bir zaman-lar Allah dünyanı ən bənzərsiz vəziyyətində görmüş, gördüyü şeyin gözəlliyinə inanıb, onu qullarına vermişdi. Biz nəqqaş-ların və nəqşi sevib ona baxanların işi Allahın görüb də bizə verdiyi bu misilsiz mənzərəni xatırlamaqdı. Hər nəsil nəqqa-şın ən böyük ustaları bütün həyatlarını qoyub, gözlərini kor eləyənə qədər böyük cəhd və ilhamla Allahın “görün” dediyi bu misilsiz xəyala çatmağa, onu nəqş eləməyə çalışırdılar. Gördükləri iş insanın qızıldan hazırlanmış öz xatirələrini xatırlamasına oxşayırdı. Amma, bədbəxtlikdən, ən böyük ustadlar belə, eynilə yorğun və işləməkdən kor olmuş böyük nəqqaşlar kimi o misilsiz rəsmə ancaq orasını-burasını açıq-gizli xatırlaya bilirdilər. Bir-birlərinin əsərlərini heç görməmə-lərinə, üstəlik, aralarında yüzlərlə il olmasına baxmayaraq, qədim ustadların ağacı, quşu, hamamda çimən şahzadəylə kədərli gənc qızın pəncərə qabağında durmasını zaman-zaman möcüzə kimi, bir-birləriylə dübbədüz eyni çəkmələri-nin səbəbi bu idi.

Xeyli sonra, xəzinə otağının qızılı işığı azca qaralandan, dalbadal şah Təhmasibin padşahımızın babasına göndərdiyi hədiyyə kitabların heç birinin qalmadığı məlum olandan sonra Ustad Osman eyni məntiqi xatırladı.

“Bəzən quşun qanadı, yarpağın ağaca bitməsi, saçığın qırağının qırılması, buludun havada duruşu, qadının gülüşü ustada, şeyirdə nəsilər boyunca göstərilib, öyrədilib, əzbərlə-nib, əsrlərlə saxlanılır. Ustad nəqqaş öz ustadından öyrəndiyi, qəlib olduğuna inandığı üçün dəyişməzliyinə Quran-i Kərimin

dəyişməzliyinə inandığı təki, qəlbən inanıb Quran-i Kərimi əzbərlədiyi kimi, hafizəsinə həkk elədiyi bu təfərrüatı qəti unuda bilməz. Amma unutması, usta nəqqaşın heç bu təfərrüatı həmişə istifadə eləyəcəyi mənasını verməz. Nəqqaşın içində gözüünün nurunu tökdüyü nəqqaşxananın, yanında rəsm çəkdiyi pısxasiyyət ustanın vərdisləri, rəng zövqü, padşahın ovqatı bəzən nəqqaşın bu təfərrüatı çəkməsinə izin verməz, quşun qanadını, yaxud qadının gülüşünü...”

“Ya da atın burnunu”, – mən əlavə elədim.

“Ya da atın burnunu... – Ustad Osman qəti gülümsəmədən dedi, – ruhunun dərinliklərinə sindiyi kimi, nəqş eləməz o böyük ustad, o ara çalışdığı nəqqaşxananın vərdisləri içərisində hamının çəkdiyi şəkildə çəkir. Başa düşürsənmi?”

İndiyə qədər bir çox nüsxəsini əldən keçirdiyimiz Nizaminin “Xosrov və Şirin”inin Şirini taxtda göstərən rəsmli bir səhifəsində, saray divarının üstündə daşa həkk edilmiş yazını oxudu: “Uca Allahın, əsil-nəcabətli Padşahımızın, Adil Xaqanımızın Müzəffər Teymur Xanın oğlunun gücünü, hökmdarlığını, ölkəsini qoru ki, həm xoşbəxt olsun (sol daşa yazılıb), həm də varlı (sağ daşa yazılıb)”.

“Nəqqaşın atın burnunu hafizəsinə həkk edən kimi, çəkdiyi rəsmləri biz haradan tapacağıq?” – daha sonra soruşdum.

“Şah Təhmasibin hədiyyə yolladığı əfsanəvi “Şahnamə” cildini tapmalıyıq, – Ustad Osman dedi. – Nəqşin salınmasında Allahın iştirak elədiyi o gözəl, qədim, əfsanəvi zamanlara getməliyik. Hələ lap çox kitaba baxacağıq”.

Ustad Osmanın əsl məqsədinin qərribə burunlu atları tapmaq da yox, illərdən bəri bu xəzinə otağında bütün gözlərdən uzaq uyumaqda olan bu misilsiz rəsmlərə mümkün qədər çox baxmaq olduğunu ağımdan keçirdim. Evdə gözələyən Şəkurəyə məni qovuşduracaq ipuclarını tapmaq üçün o qədər səbirsizlik göstərirdim ki, böyük ustadın buz kimi xəzinə otağında mümkün olduğu qədər çox qalmaq istəyəcəyinə inanmaq istəmirdim.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Beləcə qoca cırtanın göstərməsiylə başqa dolabları, başqa sandıqları açıb, rəsmlərə baxmağa davam elədik. Bəzən hamısı bir-birinə oxşayan rəsmlərdən bezir, Xosrovun qəsri-nin pəncərəsi altına Şirini görməyə gəlməsini bir daha görmək istəmir, Xosrovun atının burnuna belə nəzər salmadan ustadın yanından uzaqlaşır, manqalın böyründə özümü isitməyə çalışır, ya da xəzinənin bir-birinə açılan digər otaqlarında qorxunc qumaş, qızıl, qənimət, silah, zireh yığını arasında hörmət və heyranlıqla gəzirdim. Bəzən də Ustad Osmanın çıxardığı səsdən, elədiyi əl hərəkətindən bir cildin içində yeni möcüzənin ya da, əlbəttə, qəribə burunlu atın ən axırda bir səhifədə peyda olduğunu zənn eləyib, onun yanına qaçır, ta Fateh Sultan Mehmet zamanından qalma Uşak xalısının üstündə qıvrılıb oturan ustadın azca titrəyən əlləri arasında tutduğu səhifəyə baxanda indiyə qədər bənzərini görmədiyim rəsmlə – Həzrəti Nuhun gəmisinə şeytanın gizlincə minməsiylə qarşılaşmışdım.

Teymur zamanından ta Qanuni Sultan Süleymana qədər cürbəcür dövlətin taxtında oturmuş, yüzlərlə şahın, kralın, padşahın, sultanın ceyranlar, aslanlar, dovşanlar arasında xoşbəxtlik və nəşəylə ov ovladıqlarına tamaşa elədik. Bir dəvənin arxa diz qapaqlarına bağladığı taxtalardan ayaqaltı düzəldib biçarə heyvanın namusuna toxunan arsızdan şeytanın belə barmaq dişləyib, utandığını gördük. Bağdad yoluyla gəlmiş ərəbcə bir kitabda əfsanəvi quşun ayaqlarından asılıb, dənizləri süzə-süzə aşan tacirin uçuşunu gördük. Ondan sonrakı cildin öz-özünə açılan ilk səhifəsində Şəkurəylə mənim ən çox sevdiyim məclisi, Şirinin ağacdən asılmış rəsminə baxıb, Xosrova aşiq olmasını gördük. Bir filin belində qurulmuş qaldırıcılar, toplar, quşlar və kiçik ərəb heykəllərindən düzəldilmiş mürəkəb saatın iç hərəkətini canlandıran rəsmi görüb, zamanı xatırladıq.

Cilddən-cildə, bir rəsmdən digərinə daha belə nə qədər baxdıq, dəqiq deyə bilmərəm. Sanki, baxdığımız rəsmlərin

və hekayələrin göstərdiyi heç dəyişməz, axmaz qızıl zaman bizim xəzinə otağında yaşadığımız kifli və rütubətli zamana qarışmışdı. Əsrlər boyunca bu qədər şahın, şahzadənin, xanın, padşahın nəqqaşxanasında göz nuru tökülərək nəqş edilmiş səhifələr sandıqlarda saxlandıqları bu qədər ildən sonra, sanki, ətrafımızı tutmuş başlıqları, qəbzəsi almazlı qılıncları, xəncərləri, zirehləri, ta Çindən gəlmiş fincanlarla tozlanmış zərif udları, bir taylarını, həqiqətən, rəsmlərdə gördüyümüz incili yastıqlarla kilimləri, çeşid-çeşid atları hərəkətə gətirib canlandıracaqlar.

“Əsrlər boyunca minlərlə nəqqaş tamam eyni rəsmləri gizli üsulla çəkib, indi başa düşürəm ki, aləmin gizli üsulla başqa aləmə çevrilməsini rəsm eləyiblər”.

Böyük ustadın nə demək istədiyini tamamilə başa düşə bilmədiyimi etiraf eləyirəm. Amma Buxaradan, Heratdan Təbrizə, Bağdada və ya İstanbula, son iki yüz il ərzində çəkilmiş minlərlə rəsmə ustadımın göstərdiyi diqqət artıq atların burun deşiklərində əlamət axtarmaqdan çox o tərəfə keçmişdi. Biz bu torpaqlarda bir neçə əsrdir, rəsm və naxış çəkən bütün ustadların ilham, bacarığına, səbrinə bir növ kədərli heyranlıq mərasimi keçirirdik.

Buna görə də axşam namazı vaxtı xəzinə otağının qapıları açılanda Ustad Osman mənə eşiyə çıxmaq üçün heç bir istəyi olmadığını, burada səhərə qədər şamların və qəndillərin işığında rəsmlərə baxsa, padşahımızın ona verdiyi tapşırığı haqqıyla yerinə yetirə biləcəyini deyəndə ağıma ilk gələn onunla və cırtdanla birlikdə burada qalmaq oldu, bunu da ona söylədim.

Qapı açılıb, ustadım bu qərarımızı bizi eşikdə gözləməkdə olan ağalara bildirib, Xəzinədarbaşıdan izin istəyəndə mən dərhal peşman oldum. Şükurə və ev gözümə durmuşdu. Gecəni təkbaşına uşaqlarla necə keçirəcəklərini, taxtası təmir edilən pəncərələri necə bərk-bərk örtəcəklərini düşündükcə tikan üstündə oturdum.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Xəzinə otağının bir tayı açıq qapısının aralığından açıq-
gizli sis içində görünən Əndərun həyətinin islaq və böyük
çinarları, o xoşbəxt bağçada padşahımız eşidib narahat olma-
sınlar deyə, aralarında lalların əl işarələriylə danışan iki gənc
iç oğlanının hərəkətləri məni eşikdəki misilsiz həyata çağırırdı,
amma həya və günah duyğularıylə hərəkətsiz qaldım.

50. BİZ – İKİ DƏRVIŞ

Padşahımız həzrətlərinin əcdadının yüzlərlə ildə yüzlərlə məmləkət fəth eləyib, yağmalayıb doldurduğu xəzinələrinin ən gizli guşəsindən bir qədim cildə, Çindən, Səmərqənd və Heratdan gələn səhifələr arasında bizim ikimizin də rəsmimizin tapıldığı barədə şayiələr, böyük ehtimalla cırtan Cəzmi ağa tərəfindən nəqqaşlar bölüyünə qədər yayıldığına görə, biz də öz hekayəmizi öz üslubumuzla danışsaq, bu gözəl qəhvəxanayı dolduran seçilmiş kütlədən, inşallah, qəlbinə dəyən bir kimsə tapılmaz.

Ölümümüzün üstündən yüz on il, kafir ocağı, şeytan yuvası təkkələrimizin islahı belə mümkün olmayan, Əcəm tərəfdarı kimi bağlanmasından qırx il keçdi, amma baxın, qarşınızdayıq. Niyə? Çünki firəng tərzində rəsm edildik, ondandır! Bu rəsmdə göründüyü kimi, bir gün biz iki dərviş padşahımızın məmləkətində bir şəhərdən digərinə gedirdik.

Ayağıyalın, başıaçıq, yarıçılpaq, əynimizdə tək köynəklə maral dərisi, belimizdə kəmə, əlimizdə ucu iti dəyənəyimiz, boynumuzdan sallanan zəncirə taxılı kəşkül camlarımız, bir də birimizdə odun kəsən balta, o birimizdə də kəşkülümüzə Allahın verdiyindən girəndə yemək üçün qaşıq.

İndi gözəl dostum, sevgilim, yoldaşım ilə özümüzü həmişəki çəkişməyə vermişik: qaşığı əvvəlcə hansımız əlinə alıb, kəşküldən yeyəcək, “yox, qabaqca mən, yox qabaqca sən” deyirdik ki, bir çeşmə başındakı qonaq yerində firəng səyyahı qərribə bir adam bizi saxladı, hərəməzə bir gümüş Venesiya sikkəsi verdi, rəsmimizi çəkməyə başladı.

Firəngdi, qərribədir: sanki, padşahımızın çadırı olan kimi, bizi kağızının lap ortasına yerləşdirmiş, yarıçılpaq halımızla rəsm edirdi ki, dərhal ağıma gəldi, can yoldaşıma da dedim, həqiqi yoxsul, dilənçi qələndəri dərvişi kimi görünmək üçün gözlərimizin qaralarını içəri, ağlarını eşiyə çevirib, kor sayaq



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

baxmağa başladıq. Bu vəziyyətdə dərviş təbiətiylə eşikdəki aləmi yox, beyindəki aləmə tamaşa eləyər ki, beyinlərimiz sirli olduğundan mənzərə içəridə daha da xoşdur.

Deyəsən, eşikdəki mənzərə daha da xarab olub. Çünki bir xoca əfəndinin bağırıb-çığırdığını eşitdik.

Amandır, indi yanlış başa düşülməsin. Xoca əfəndi dedik-sə, bir həftə qabaq bu gözəl qəhvəxanada səhv başa düşüblər, xoca əfəndi əsla, ərzurumlu Nüsrət xoca həzrətləri olmadığı kimi, atası naməlum Nüsrət xoca da deyil, ağac başında Şeytanla hövürləşən sivaslı xoca da deyil. Çünki hər şeyi pisə yozanlar deyiblər ki, əgər xoca əfəndi həzrətlərinə bir də böhtan atsa, biz məddah əfəndinin dilini kəsərik, qəhvəsini də başından aşağı keçirərik. Yüz iyirmi il qabaq qəhvə də olmadığından, bizim əhvalatını danışdığımız xoca əfəndinin də burnundan qəzəb püskürürdü.

“Niyə bunları rəsm eləyirsən, bəs, – “firəng kafiri!” deyirdi. – Oğurluq eləyə-eləyə, dilənə-dilənə gəzən bu rəzil qələndərilər nəşə çəkən, şərab içən, bir-birlərini becərən, bu yarıçılpaq hallarından məlum olduğu kimi, namazın, duanın, evin, ailənin, yurdun nə olduğunu bilməyən dünyanın qəbahətidilər. Bizim bu gözəl məmləkətimizin o qədər gözəlliyi ola-ola, niyə bu yaramazlığı rəsm eləyirsən, bizi kədərləndirmək üçünmi?”

Kafir: “Xeyr, sizin kədərli halınızın rəsmi daha çox pul elədiyi üçün”, – dedi, biz iki dərviş nəqqaşdakı bu ağıl gücünə heyərləndik.

“Daha çox pul eləsə, şeytanı da gözəl göstərərsənmi?” – xoca əfəndi bicliklə mübahisəyə çəkməyə çalışdısa, bu rəsmimizdən də başa düşüləcəyi kimi, firəng nəqqaşı yaxşı sənətkar idi, fikrini quru gurultuya yox, əsərə və pula vermişdi, ona qulaq asmadı.

Beləcə, bizi rəsm elədi, rəsmi atının tərəkindəki cildbəndə yerləşdirdi, kafir ölkəsinə geri qayıtdı, amma Osmanlının müzəffər ordusu Tuna nəhri qırağındakı o şəhəri də fəth eləyib, yağmaladığından, biz haydı, geriye, İstanbula, xəzinə

otağına gəldik. Oradan da baxa-baxa üzü bir gizli dəftərdən bir başqa kitaba köçürülüb, nəhayət, qəhvənin cana can qatan iksir kimi içildiyi bu xoşbəxt qəhvəxanaya gəldik. İndi:

RƏSM, ÖLÜM VƏ ALƏMDƏKİ YERİMİZ MÖVZUSUNDA QISA BİR AÇIQLAMA

Bayaq haqqında danışdığınız konyalı xoca əfəndi vəəzlərini yazdırıb toplatdığı qalın kitabın bir yerində belə buyurmuşlar: Qələndərilər aləmin artığıdır. Çünki aləmdə insanlar: 1. Bəylər, 2. Tacirlər, 3. Əkinçilər, 4. Sənətkarlar olmaqla 4 sinfə ayrılırlar. Bunlar heç birində yoxdur. O halda artıqdırlar.

Bir də belə buyurub: “Bunlar cüt gəzir, elə hey əllərində ki qaşıqla: “Hansımız qazançadan birinci yeyəcək”, – deyə mübahisə eləyirlər ki, əsil məsələləri “birinci kim kimi becərəcək” mübahisəsinə eyhamdır – bilməyənlər başa düşməyib gülər. Amandır, yanlış başa düşülməsin, xoca həzrətləri bizimlə, bütün gözəl oğlanlar və şəyirdlərlə, nəqqaşlar dəstəsiylə eyni yolun yolçusu olduğundan, sirrimizi başa düşüb.

AMMA ƏSİL SİRR

budur: firəng kafiri rəsmimizi çəkəndə bizə elə ləzzətlə, elə diqqətlə baxırdı ki, biz onu və onun tərəfindən rəsm edilməyi sevdik. Aləmə çılpaq gözlə baxıb gördüyünü rəsm eləmək təki yanlış bir iş tutur. Beləcə bizim kimi, əslində, gözü görən kor çəkirdi, amma buna fikir vermədik. İndi çox məmnunuq. Xoca əfəndiyə görə, cəhənnəmdəyik, bəzi inamsızlara görə, çürümüş cəsədik, siz burada toplanmış ağıllı nəqqaşlar camaatına görəsə rəsmik, rəsm olduğumuzdan, sanki, gözəl canlı kimi qarşınızdayıq. Çünki məlum xoca əfəndiyə qarşılaşmağımızdan sonra, Konyadan Sivasa doğru üç karvansara, səkkiz kənd dilənə-dilənə gedəndən sonra bir gecə elə soyuq və qar basdı ki, biz iki dərviş bir-birimizi qucaqlayıb yatdıq, donub öldük. Ölməmişdən qabaq yuxumda rəsm edildiyimi, rəsmimin min illərlə yaşayandan sonra cənnətə getdiyini gördüm.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

51. USTAD OSMAN – MƏNƏM

Buxarada ta Abdulla xan zamanından qalma bir rəvayət var deyirlər. Çox şəkkak hökmdar olan Özbək xanı rəsmə birdən artıq nəqqaş qələminin dəyməsinə etiraz eləməsə də, nəqqaşlarının da bir-birlərinin səhifələrinə baxıb qarşılıqlı bir-birlərini təqlid eləmələrini heç sevməzmiş. Çünki cizgiylə günah işlənəndə bir-birlərini utanmadan təqlid eləyən nəqqaşlar arasında günahkarı tapmaq mümkün olmurmuş. Daha vacibi bir-birlərindən mənimsəyən nəqqaşlar bir müddət sonra özlərini çətinə salıb, zülmətin içində Allahın xatirələrini axtarmaqdansa, yanındakıların çiyini üstündən baxıb, gördüklərini tənbelliklə yenidən çəkərlərmiş. Buna görə də savaşırlardan və zalım şahlardan qaçıb, ona sığınan, biri güneydən – Şirazdan, o biri doğudan – Səmərqənddən iki ustanı Özbək xanı sevinclə qarşılamış, amma bu iki adlı-sanlı istedadada bir-birlərinin rəsminə baxmağı yasaq eləyib, onlara sarayın bir-birindən uzaq iki guşəsində kiçik naxış otağı verir. Beləcə bu iki böyük usta düz otuz yeddi il dörd ay Abdulla xandan bir-birlərinin heç görmədikləri səhifələrinin nə qədər misilsiz olduğunu, hansı hallarda bir-birlərindən fərqlənib, hansı baxımlardan bir-birlərinə qərribə şəkildə oxşadıqlarını əfsanəni dinləyən kimi dinləyiblər, bir-birlərinin rəsmlərinə eləcə maraq göstəriblər. Özbək xanı tısbəgə tək uzun ömür sürüb öləndən sonra iki qoca nəqqaş bir-birlərinin rəsmlərini görmək üçün bir-birlərinin otaqlarına qaçıblar. Daha sonra bir guşəyə çəkilib, qucaqlarında bir-birlərinin kitabları birlikdə oturub, Abdulla xanın əfsanələrindən tanıdıqları bir-birlərinin kitablarına baxanda ikisinin də kefi pozulub. Çünki baxdıqları rəsmlər onlara xandan rəvayətlərini eşitdikləri rəsmlər kimi, əfsanəvi yox, son illərdə gördükləri bütün rəsmlər tək, xüsusiyyətsiz, işıqsız və bulanıq görünüb. İki böyük ustad bu bulanlığın səbəbinin çökən korluqları

olduğunu qısa müddət sonra ikisi də tamam kor olandan sonra belə başa düşə bilməyiblər, bütün həyatları boyu aldaddıqlarını qərara alıb, xəyalların rəsmlərdən daha gözəl olduğuna inanıb, ölüblər.

Gecəyarısı xəzinənin soyuq otağında qırx ildən bəri xəyalımda yaratdığım kitabların səhifələrini soyuqdan donmuş barmaqlarımla çevirib baxanda, bu zalım Buxara rəvayətinin qəhrəmanlarından daha xoşbəxt idim. Bütün ömrüm boyu əfsanələrini eşitdiyim kimi, kitabları kor olub, ölməzdən qabaq əlimə almaq məni elə həyəcanlandırırdı ki, bəzən çevirdiyim səhifələrdən birinin eşitdiyim əfsanələrdən də misilsiz olduğunu görəndə: “Şükür, şükür, şükür, Allahım”, – deyərək donquldanırdım.

Məsələn, səksən il qabaq Şah İsmayıl nəhri keçib, Herat və Xorasanı özbəklərdən qılinc gücünə alıb, qardaşı Sam Mirzəni Herat valisi təyin eləyən kimi, qardaşı bu sevinci bayram eləmək üçün kitab hazırlatmış, Əmir Xosrovun Dehli sarayında şahid olduğu oxşar əfsanəni danışmış, “Ulduzların görüşü” adlı kitabını yenidən yazdırıb rəsmlətmişdi. Bu kitabdakı bir rəsm əfsanələrdən eşitdiyim kimi, nəhr qırağında görüşüb zəfərlərini və görüşlərini bayram eləyən iki hökmdarı göstərirdi, iki hökmdarın üzü həm kitabın söhbət açdığı Dehli sultanı Keyqubadla atası Benqal hökmdarı Buğra xana, həm də kitaba səbəb olan Şah İsmayıl qardaşı Sam Mirzəyə oxşayırdı. Hansı rəvayəti fikrimdə tutub rəsme baxsam, sultan çadırında o rəvayət qəhrəmanları üzlərinin aşkara çıxdığına əməlli-başlı əmin olan kimi, Allahıma bu möcüzə səhifəni mənə görmək fürsətini verdiyinə görə şükr elədim. Yenə eyni əfsanə zamanın böyük ustadlarından Şeyx Məhəmmədin çəkdiyi bir rəsmdə padşahına duyduğu heyranlıq və sevgi eşq mərtəbəsinə çatmış bir fəqir qul sultanı çövkən oynayan vaxt “bəlkə, top mənə doğru gələndə yerdən götürüb ona verərəm” ümidiylə səbirlə uzun-uzadı gözləyəndə, doğrudan da, top ona yaxınlaşanda yerdən götürüb padşaha verən



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

zaman çəkilməmişdi. Min dəfələrlə eşitdiyim kimi, uca xaqana, ulu padşaha ağır qulun, ya da böyük ustada gənc, gözəl şeyirdin duyacağı haqlı eşq, heyranlıq və itaət qulun topu tutan barmaqlarının uzanmasından padşahın üzünə baxmağa heç cür cəsarət eləməməsinə qədər elə incəlik və dərin zəkayla çəkilməmişdi ki, insan bu səhifəyə baxanda mənim də dərinləndən hiss elədiyim kimi, aləmdə ən böyük xoşbəxtliyin gənc, gözəl və fərasətli şeyirdlərə ustalıq eləmək qədər, böyük ustaya qulluğa gedən itaətə şeyirdlik eləmək olduğunu başa düşür, bu haqdan nəsibini almayanlar üçün kədərlənirdim.

Mən səhifələri çevirib, minlərlə quşa, ata, əsgərə, aşığa, divə, ağaca, buluda çox diqqətlə, tələsik baxanda xəzinənin xoşbəxt cırtıdanı var-dövlətini üzə çıxarmaq imkanı tapmış qədim zamanların şahı kimi tərbiyəsizliklə öyünür, sandıqlardan çıxarıb-çıxarıb, qabağıma yeni cildlər qoyurdu. Bu misilsiz kitablar, adi cildlər, qarmaqarıışıq əlyazmalar arasındakı dəmir sandığın iki ayrı küncündən çıxan biri albalı çürüyü rəngində, Şiraz üsuluyla cildlənmiş, o birinin qabı Heratda Çin təsiriylə cilalanmış iki möhtəşəm cildin səhifələri bir-birinə o qədər oxşayırdı ki, əvvəlcə bir-birlərindən köçürüldüklərini fikirləşdim. Hansının əsl nüsxə, hansının təqlid olduğunu ayırd eləməyə çalışanda titul vərəqindəki xəttat adlarına göz qoydum, görə bildiyim imzaları axtardım, axırda titrəyə-titrəyə bu iki Nizami cildinin Ustad Şeyx Əli Təbrizlinin Qaraqoyunlu xaqanı Cahan şahla Ağqoyunlu xaqanı Uzun Həsənə hazırladığı əfsanəvi kitablar olduğunu başa düşdüm. Birinci cildin nüsxəsini başqasına hazırlamasın deyər, Qaraqoyunlu Şahı tərəfindən kor ediləndə böyük ustad nəqqaş Ağqoyunlu Xaqanına sığınıb, əzbərdən daha yaxşısını rəsm eləmişdi. Əfsanəvi kitablardan görk kimi hazırlanmış ikincisinin rəsmlərinin daha yalın və saf, birincisinin rənglərinin isə daha canlı və həyat dolu olduğunu görmək mənə korların xatirələrinin həyatın qəddar çılpalığını ortaya çıxardığını, amma canlılığını öldürdüyünü xatırlatdı.

Əsl böyük usta olduğum və hər şeyi görüb, hər şeyi bilən ulu Allah tərəfindən bu, təbii ki, görüldüyündən, özümün də bir gün kor olacağımı bilirəm, amma indi bunu istəyirəmmi? Başı vurulmamış son kərə də mənzərəyə baxmaq istəyən edam məhkumu kimi uca Allaha: “Bu rəsmlərin hamısını görüm, gözlərimi doydurum”, – dedim, çünki xəzinə otağının əşyalarla dolu möhtəşəm və qorxunc zülmətində Allahın varlığı çox yaxından hiss edilirdi.

Çevirdiyim səhifələrdə korluq əfsanə və nağılları, Allahın hikməti çox tez-tez qarşıma çıxırdı. Şirinin bir çöl gəzintisində Xosrovun çinar ağacının budağından asılmış rəsminə baxıb, ona aşıq olduğundan söhbət açan məşhur rəsmi, çinar ağacının bütün yarpaqlarını göyün üzünü örtəcək şəkildə bir-bir göstərib çəkən şirazlı Şeyx Əli Rza bu rəsmə baxıb, əsl mövzunun çinar ağacı olmadığını deyən bir səfehə cavab kimi, naxışda əsl mətləbin gözəl, gənc qızın vurğunluğu yox, nəqqaşın vurğunluğu olduğunu məğrurluqla sübut eləmək üçün eyni çinar ağacını düyü dənəsi üzərinə yenə bütün yarpaqlarıyla çəkməyə girişmişdi. İşə başlayan dan yeddi il üç ay sonra kor olanda böyük ustadın ancaq yarısını bitirə bildiyi düyü üzərindəki bu ağacı yox, əgər Şirinin sevimli kənzilərinin gözəl ayaqları altına məğrurcasına atılmış imza məni yanıltmırsa, əlbəttə, kor olan ustadın kağız üzərindəki şahanə ağacını gördüm. Bir başqa səhifədə isə İskəndərin, Rüstəmin haça uclu oxuyla kor edilməsini, Diyari-Hindin üsullarını görmüş nəqqaşların çəkəcəyi kimi, elə oynaq, rəngarəng nəqş edilmişdi ki, yaxşı nəqqaşın əzəli dərdi və gizli istəyi korluq, baxana xoşbəxt sevincin başlanğıcı kimi görünürdü.

Bütün bu rəsmlərə və cildlərə illərdən bəri eşitdiyi əfsanələri öz gözləriylə görmək istəyən adamın həyəcanı qədər bir müddət sonra heç görməyəcəyini sezən qocanın tələşsə də daşla da tamaşa eləyirdim. Qumaşların, tozun rəngindən, şamdandakı şamların qəribə işığından ilk dəfə gördüyüm



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

qaranlıq qırmızıya keçmiş olan soyuq xəzinə otağında mənim heyranlıq nidası çıxarmağıma görə Qarayla cırtıdan aradabir yanıma gəlir, çiyinin üstündən mənim baxdığım misilsiz səhifəyə baxırdılar və özümü saxlaya bilməyib, onlara başa salırdım.

“Bu qırmızı, təbrizli böyük ustad Mirzə Baba İmaminin sirri də özüylə məzara gedən qırmızısıdı. Xalının qırağını, Səfəvi Şahının çalmasındakı qızılbaşlıq əlamətini, baxın, bu səhifədə aslanın qarnını, burada da bu gözəl oğlanın kaftanını boyayıb. Qanlarını axıtmaqdan başqa Allahın qullarına, doğrudan, heç göstərmədiyi, amma çalışıb tapaq deyə, nadir böcəklərin içinə, daşların arasına gizlədiyi bu gözəl qırmızı rəngi aləmdə çılpaq gözlə ancaq insan əlindən çıxan qumaşların üzərində, böyük ustadların çəkdiyi rəsmlərdə görə bilərik, – deyirdim və əlavə eləyirdim: – Şükür, bizə indi bunu göstərənə”.

“Buna baxın”, – xeyli sonra özümü saxlaya bilməyib onlara dedim, eşqdən, dostluqdan, bahardan, xoşbəxtlikdən söz açan hər qəzəl kitabına daxil edilə biləcək misilsiz rəsm göstərdim. Bütün rəngləriylə açmış bahar ağaclarını, cənnət misallı bağçanın sərvlərinə, bu bağçada oturub şərab içən, şeir oxuyan aşıqlərin xoşbəxtliyinə baxıb, kif və toz qoxuyan soyuq xəzinə otağında bahar çiçəklərinin və xoşbəxt aşıqlərin dərisinin yumşaq qoxusunu duyan kimi oldum. “Aşıqlərin qollarını, gözəl çılpaq ayaqlarını, duruşlarındakı zərifliyi, ətrafında uçan quşların kefini bu qədər ürəkdən tutan nəqqaşın arxadakı sərvə çəkməyində kobudluğa baxın”, – dedim. Bu, pis xasiyyəti və davakarlığı üzündən hər rəsmi yarıda qoyan, “O, rəsmdən nə qanır”, – deyə, bütün şahlarla, xanlarla dalaşmış, heç bir şəhərdə dayana bilməyən buxaralı Lütfinin rəsmidi. Dalaşa-dalaşa bir şahın sarayından digərinə şəhər-şəhər gəzib, kitabı üçün çalışmağa deyəcək hökmdar bəyənməyən bu böyük ustad ən axırda çılpaq dağlara hökm eləyən guşənişin bəyin nəqqaşxanasına bağlanıb, “Ölkəsi,

bəlkə də, kiçikdir, amma xan naxışdan baş çıxarır” – deyib, həyatının son iyirmi beş ilini orada keçirmişdi. Bu guşənişin xanın kor olduğunu bilib-bilmədiyi bu gün də mübahisə və zarafat mövzusu edilir”.

“Bu səhifəni görürsünüzmü? – gecəyarısından xeyli keçəndən sonra dedim, bu dəfə əllərində şamdanları ikisi də dərhal qaçdılar. – Bu kitab “Heratdan bura, ta Teymurun törəməsinin zamanından bu günəcən yüz əlli ildə on sahib dəyişdirib”. Üçümüz birlikdə titul səhifəsinin hər guşəsini dolduran imzaları, ithafları, tarix cümlələrini bir-birinin üstünə, aralarına sıx-sıx doldurulmuş, əsl həyatda bir-birini boğazlamış sultanların adlarını mənim böyüdücümlə böyüdüb oxuduq: “Bu kitab Allahın yardımıyla heratlı Müzəffərin oğlu Xəttat Sultan Vəlinin əliylə Hicri səkkiz yüz qırx dördüncü ildə Heratda Cahan hakimi Baysunqurun qardaşı Məhəmməd Cuninin arvadı İsmət üd-Dünya üçün hazırlanmışdır”. Daha sonra Ağqoyunlu sultanı Xəlilin əlinə keçdiyini, sonra oğlu Yaqub bəyə, ondan quzeydəki özbək sultanlarına, hər biri bir müddət kitabla xoşbəxtcəsinə əylənib, bir-iki rəsmini çıxarıb, bir-ikisini əlavə eləyib, ilk sahibindən həvəslə gözəl arvadlarının üzlərini rəsmlərə qatıb, titul səhifəsinə qürurla adlarını yazan bu özbək sultanlarından Heratı alan Şah İsmayılın qardaşı Sam Mirzənin əlinə keçdiyini, onun kitabı ayrı ithafla böyük qardaşına hədiyyə elədiyini, kitabı Təbrizə gətirən Şah İsmayılın onu hədiyyə kimi hazırladandan, ithafı da yazdırandan sonra cənnətməkan Yavuz Sultan Səlim Xan onu Çaldırandan yenib, Təbrizdəki Həft Behişt sarayını yağmalayanda, müzəffər sultanın əsgərləriylə çölləri, dağları, nəhrləri aşıb, İstanbula, bu xəzinə otağına gəldiyini oxuduq.

Mən ahıl nəqqaşın diqqət və həyəcanlarını Qarayla cırtından nə qədər bölüşürdü? Yeni cildləri açıb, səhifələri çevirdikcə içimdə irili-xırdalı yüzlərcə şəhərdə huyu-suyu bir-birlərindən fərqli hər biri başqa qəddar şahların, xanların, bəylərin xidmətində nəqş eləyib, hünər göstərən, kor olmuş minlərcə



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

nəqqaşın dərin kədərini duyurdum. Şəyirdlik illərində hamımızın yediyi qapazların, xətkəşlərin iç tərəfiylə yanaqlarımız qıpqırmızı kəsilənə qədər şillələnməyimizin, mərmər möhrələrlə qırxıq başımıza döyülməyimizin əzabını, işgəncə üsul-alətlərini göstərən ilkin bir kitabın səhifələrini çevirəndə hiss elədim. İşgəncəni Allahın ədalətini dünyada təmin etmək üçün qadının rəhbərliyi altında həyata keçirilməsi müşkül bir üsul saymaq əvəzinə, bizlərin nə qədər qəddar və pis qəlbli olduğumuzu dindəşlərinə sübut üçün istifadə eləyən gəvur səyyahların üç-beş qızıl müqabilində həmin rəsmləri çirpışdırmağı özlərinə rəva bilən şərəfsiz nəqqaşlara çəkirdiyi bu səfil kitab Osmanlının xəzinəsində nə axtarırdı, bilmirəm. Bununla belə mən bütün o falaqqa, qapaz, çarmıxa çəkmə, asma, başıasağı asma, çəngələ keçirmə, paza oturtma, topa qoyub atma, paz çalma, boğma, xirtdəyini kəsmə, ac köpəklərə yedirtmə, qırmanclama, çuvala soxma, məngənəylə sıxma, soyuq suya batırma, saçlarını qopartma, barmaqclarını qırma, dərisini yavaş-yavaş soyma, burnunu kəsmə, gözlərini çıxarma rəsmlərini çəkəndə nəqqaşın aldığı çox yaxşı gördüyüm rəzil kefdən həya elədim. Amma bizim kimi bütün şəyirdlik illərində qəddarcasına falaqqaya çəkilən, gəlişigözlə döyülən, xətti yanlış çəkən, əsəbi ustadın sakitləşməsinə görə yumruqlanan, “İçinizdəki şeytan ölüb, naxış cininə dönəcək”, – deyər, saatlarla zopalar, xətkəşlərlə döyülən əsl nəqqaşlar işgəncə və falaqqa rəsmi çəkməkdən bu qədər dərin kef alır, bu alətləri bir uşağın çərpələnginin rəngi kimi şən-şaqraq rənglərlə boyaya bilirlər.

Bizim aləmimizi eynilə nəqş elədiyimiz kitablardakı rəsmlər sayaq əsrlər keçəndən sonra baxacaqlar kimi, uzaqdan, dərindən başa düşmədən, amma yaxınlaşmaq, dərk etmək istəyib, bu səbri göstərmədən tamaşa eləyənlər soyuq xəzinə otağında rəsmlərə baxanda, bəlkə, hiss elədiyim həya və xoşbəxtliyi, dərin əzabı və göz zövqünü sezə bilərlər, amma tamam başa düşə bilməzlər. Soyuqdan hissiyyatını itirmiş

ahıl barmaqlarım səhifələri çevirəndə, sədəf saplı köhnə böyüdücüm, sol gözüm rəsmlərin üzərindən bütün cahanı gəzən görüb-götürmüş durna qatarı kimi altındakı mənzərəyə təəccüblənmədən, amma yenə də heyranlıqla baxıb, bəzi yeni şeylər oxuya-oxuya keçirdi. İllərlə bizə göstərilməmiş, bəzilərinin əfsanələrini eşitdiyim səhifələrdən hansı nəqqaşın kimdən nəyi öyrəndiyini, indilərdə üslub deyilən şeyin ilk dəfə hansı nəqqaşxanalarda, hansı şahın hamiliyində formaya salındığını, hansı əfsanəvi ustadın kimin xidmətində çalışdığını, ya da, məsələn, Heratdan Çin təsiriylə bütün Əcəm ölkəsinə yayıldığını bildiyim qıvrım-qıvrım Çin üsulu buludların Qəzvində də istifadə edildiyini öyrənib, arada öz-özümə yorğun “Vay!” çəkirdim, amma daha dərinlərdə duyduğum əzab, sizinlə bölüşməyə çətinlik çəkdiyim kədər və həya, şeyird vaxtı bir çoxu ustaları tərəfindən xırpalanmış ayüzlü, ceyrangözlü, fidan boylu, gözəl nəqqaşların naxış üçün çəkdiqləri iztirab, təhqir, keçirdiqləri həyəcanla ümid, ustalarıyla yaşadıqları könül yaxınlıqları və ortağ naxış eşqi, illərin axırında çatdıqları unudulmayla, korluqla bağlı idi.

Padşahımız üçün illərdən bəri savaşı və şənlik rəsmləri nəqş elədiyimdən çəkilə biləcəyini ruhumun səssizcə unutmaqda olduğu o zərif, incə duyğuların aləminə bu kədər və həyayla girdim. Bir cildə eynilə o vaxtlar mənim çəkdiyim kimi, qucağında kitab tutan qırmızıdodaqlı, incəbelli bir Əcəm oğlanı gördüm, qızıl və iqtidar düşkünü şahların unutduğu şeyi – bütün gözəlliklərin Allahın olduğunu xatırladım. Bir başqa cildin səhifəsində isfahanlı gənc ustadın çəkdiyi, bir-birinə aşıq olan iki fəvqəladə gözəl gəncə öz gözəl şeyirdlərinin naxış eşqlərini xatırlayıb, göz yaşlarıyla tamaşa elədim. Gilas dodaqlı, badamgözlü, hoqqa burunlu, fidan kimi gözəl qız özü tək kiçik ayaqlı, şəffaf dərili, zərif və dəliqanlının dərisi adamda öpüb ölmək istəyi oyandıran incə qolunu cidd-cəhdlə soymuş, gözəl qolun içinə eşqinin gücünü və qıza olan bağlılığını isbatlamaq üçün dəliqanlının odla özünü yan-



Inventas vitam
juvat excelsisse
per artes

dırıb, buraxdığı üç kiçik dərin eşq işarəsinə üç gözəl çiçəyə baxan kimi, heyranlıqla tamaşa eləyirdi.

Qəlbim qəribə tərzdə sürətlə vurmağa başladı. Təbrizdən gəlmiş, qara qələm üsuluyla çəkilmiş mərmər dərilə gözəl oğlanları, xırda döşlü incə qızları göstərən yarıədəbsiz rəsmlərə ilk şayırdlik illərimdə, altmış il qabaq baxanda olduğu sayaq, alnımda muncuq-muncuq tər damlları göründü. Ustalığa ilk addım atıb evlənəndən bir neçə il sonra nəqqaşxanaya şayırdliyə namizəd kimi götürülən mələküzlü, badamgözlü, gün dərilə gözəl gəncə baxanda hiss elədiyim düşüncə dərinliyini, nəqşetmə eşqini xatırladım. Bir anlığa nəqşetmənin həyə və kədərlə yox, hiss elədiyim bir istəklə bağlı olduğunu, usta nəqqaşın bacarığının bu istəyi əvvəlcə Allah eşqinə, Allahın eşqini də onun gördüyü aləmin eşqinə döndərdiyini elə güclü hiss elədim ki, sanki, qucağımda yazı taxtasıyla oturub, donqarlanıb keçirdiyim bütün o illəri, sənətimi öyrənmək üçün yediyim bütün qapazları, nəqş eləyə-eləyə gözlərimi kor eləmə qərarımı, çəkdiyim-çəkdiyim bütün naxış əzablarını xoşbəxt zövqün zəfəri kimi yaşadım. Yasaq bir şeyə baxan təki, bu misilsiz rəsmə dinməzcə uzun-uzadı, eyni ləzzətlə baxdım. Xeyli sonra, hələ baxırdım, gözümdən bir damcı yaş qopdu, yanağımdan sürüşüb saqqalıma qarışdı.

Xəzinə otağında ağır-ağır gəzinən şamdanlardan birinin yaxınlaşdığını görəndə üzliyunü qaldırdım, bir müddət qabaq cırtanın böyrümə qoyduğu cildlərdən birini bəxtə-bəxt açdım. Bu da şahlar üçün hazırlanan xüsusi cildi idi: yaşıllığın qırağında bir-birinə aşiq iki maral gördüm ki, çaqqallar onları düşməncəsinə qısqanırdılar, səhifəni çevirdim: ancaq heratlı qədim ustadların çəkəcəyi tünd və al atlar gördüm, necə də gözəldilər! Səhifəni çevirdim: inamla oturan qələm əfəndisinin rəsmi gördüm: yetmişillik rəsm idi, kim olduğunu əsasən, üzündən ayırd eləyə bilməzdim, çünki hamıya oxşayırdı. Deyəcəkdik ki, rəsmi havası, oturan adamın saqqalının bir neçə rəngə boyanması ağılıma bəzi

şeylər gətirdi. Ürəyim tez-tez döyündü, rəsmdəki misilsiz əli tanıdım, ancaq qəlbim məndən də tez sezmışdi. Rəsm böyük ustad Behzadındı. Sanki, rəsmdən üzümə işıq fışqırdı.

Xeyli əvvəl bir neçə kərə böyük ustad Behzadın çəkdiyi rəsmləri görmüşdüm, amma, bəlkə, bu rəsmlərə təkbaşına yox, neçə illər qabaq ustadlarla birlikdə baxdığımızdan, bəlkə də, rəsmın böyük Behzadın olduğuna əminlik duymadığımızdan gözüüm indiki kimi heç qamaşmamışdı.

Xəzinə otağının kif qoxulu ağır qaranlığı, sanki işıqlandı. Bu gözəl çəkilmiş əllə azca qabaq gördüyüm üstü eşq əlamətləriylə dağlanmış o incə qol beynimdə birləşdi. Bu gözəllikləri kor olmamışdan mənə göstərdiyinə görə Allaha şükr elədim. Yaxınlarda kor olacağımı haradan bilirəm? Bilmirəm. Əlində şamdan yanaşib, mənim baxdığım səhifəyə baxan Qaraya bir anlığa bu sezdiyimi deyəcəyimi hiss elədim, amma ağzımdan başqa şey çıxdı:

“Əlin gözəlliyinə bax, – dedim, – Behzadındır”.

Gəncliyimdə də hamısını ayrı-ayrı sevdiyim o yumşaq məxmər dərilili gözəl şeyird uşaqların birinin əlini tutan kimi, əlim öz-özünə Qaranın əlindən tutdu. Əli düzgün, sıgallı idi, mənimkindən isti idi; qolla birləşdiyi yerdə biləyinin damalı tərəfi xoşuma gəldiyi təki, zərif, enli idi. Gəncliyimdə bir şeyird uşağın əlini ovcumun içinə alıb, fırçanı necə tutacağını deməmişdən qabaq gözlərimi onun qorxan, şirin gözlərinin içinə dikərdim. Qaraya elə baxdım. Əlində tutduğu şamdandakı şamın alovunu göz bəbəklərində gördüm. “Biz nəqqaşlar hamımız qardaş, – dedim, – amma indi hər şey başa çatır”.

“Necə?”

İllərini xaqana, şahzadəyə vermiş, onun nəqqaşxanasında qədim ustadların tərzində möcüzələr yaratmış, hətta nəqqaşxananın üslubu olmasını da təmin eləmiş böyük usta, hamisi olan xan bütün savaşıları uduzanda şəhərə girən talancı düşmənlərini əsgərlərinin arxasınca gələn yeni ağaların öz nəqqaşxanasını dağıdacağını, kitabların cildlərini pozub səhifələrini



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

qarışdıracağını, naxışda inandığı, özü tanıdığı, uşağı kimi sevdiyi xırda şeyləri, hər şeyi kiçildib pozacağını bildiyindən, necə: “İndi hər şey başa çatır”, – deyib, kor olmaq istəyirsə, bu sözü elə demişdim. Amma Qaraya bunu başqa cür başa salmalıydım.

“Bu rəsm böyük şair Abdulla Hatifinin rəsmidi, – dedim. – Hatifi elə böyük şairdir ki, Şah İsmayıl Herata girəndə, hamı ona yaltaqlıq eləyəndə o, yerindən qımıldanmamış, Şah İsmayıl da onun ayağına, düz şəhər qırağındakı evinə gedib. Bunu Hatifinin rəsmi olduğu, Ustad Behzadın çəkdiyi Hatifinin üzündən yox, rəsmın altındakı yazıdan başa düşürük, yoxmu?”

Qara gözəl gözləriylə mənə: “Hə, – deyə-deyə baxdı. – Rəsmdəki şairin üzünə baxanda, – dedim, – onun o biri üzlər kimi hər hansı üz olduğunu görürük. Abdulla Hatifi rəhmətlik indi burda olsaydı, heç bu rəsmdəki üzdən ayırd edə bilməzdik. Amma bütün bu rəsmdən eləyərdik: rəsmın havasında, Hatifinin duruşunda, rənglərdə, təzhibdə, Ustad Behzadın çəkdiyi o gözəl əldə elə bir şey var ki, bunun şairin rəsmi olduğu ağıla dərhal gəlir. Çünki rəsmimizdə mənə surətdən əvvəl gəlir. İndi padşahımızın rəhmətlik Əniştənə sifariş elədiyi kitabda olduğu kimi, firəng və italyan ustadlarını təqlidlə rəsm eləməyə başlananda bütün bu mənə aləmi başa çatıb, surət aləmi başlayacaq, o da firəng üsuluyla...”

“Əniştəm rəhmətlik öldürüldü”, – Qara kobudluqla dedi.

Qaranın ovcumun içindəki əlini gənc şəyirdin gələcəkdə möcüzələr çəkməyə namizəd balaca əlini ehtiramla oxşayan kimi sıgalladım. Bir müddət dinməzcə, ehtiramla Behzadın möcüzəsinə baxdıq. Sonra Qara əlini əlimin içindən çəkdi.

“Bundan əvvəlki səhifədə tundrəngli atların burnuna baxmadan tez keçdik”, – dedi.

“Orada bir şey yoxdur”, – dedim, görsün deyə, əvvəlki səhifəni açdım: atların burun dəliklərində fəvqəladə heç bir şey yox idi.

“Qəribə burunlu atları nə vaxt tapacağıq?” – Qara uşaq kimi soruşdu.

Amma gecəyarısından səhərəcən cırtndanla mən Şah Təhmasibin əfsanəvi “Şahnamə”sinin dəmir sandığın içindəki ipək qumaşların, yaşıl atlasların altından tapıb çıxaranda Qara qırmızı Uşak xalısının üstündə qıvrılıb, biçimli başını incilərlə işlənmiş məxmər yastığın üstünə qoyub yatdı. Həlbuki əfsanəvi kitabı illərdən sonra yenidən görər-görməz, dərhal başa düşdüm: mənim üçün gün hələ təzəcə başlayırdı.

Kitab o qədər iri və ağır idi ki, Cəzmi ağayla mən çətinliklə gətirə bildik. İyirmi beş il əvvəl uzaqdan baxdığım cildinə toxunanda dərinin içinin taxtadan olduğunu başa düşdüm. Bundan iyirmi beş il qabaq, Qanuni Sultan Süleyman öləndə Şah Təhmasib Təbrizi üç kərə işğal eləyən bu padşahdan xilas olduğuna görə elə sevinmişdi ki, yerinə keçən Sultan Səlimə dövələr yüklü hədiyyəylə birlikdə misilsiz Quran-i Kərimlə xəzinəsindəki bu ən gözəl kitabı yollamışdı. Kitab əvvəlcə üç yüz nəfərlik Əcəm elçi heyətiylə birlikdə o zaman yeni padşahın ov eləyə-eləyə qışı keçirdiyi Ədirnəyə getmiş, o biri hədiyyələrlə yanaşı, dövələrin, qatırların belində İstanbulla gələndə xəzinəyə qoyulub, qapısı bağlanmamışdan qabaq Baş nəqqaş Qara Məmi və biz – üç gənc ustadı, dördümüz kitaba tamaşa etməyə getmişdik. Eynilə Hindistandan gətirilən fili, Afnadan gələn zürafəni görməyə gedən istanbullular kimi qaça-qaça saraya getdiyimiz o gün Böyük Ustad Behzadın ahıl çağında Heratdan Təbrizə getdiyini, amma kor olduğundan bu kitaba əlini sürmə bilmədiyini Ustad Qara Məmidən eşitmişdim.

O zamanlar yeddi-səkkiz rəsmli adi kitablara heyran olan biz Osmanlı nəqqaşları üçün içində iki yüz əlli iri şəkil olan bu kitaba baxmaq möhtəşəm sarayı hamı yatanda gəzmək kimi idi. Kitabın ağlagəlməz dərəcədə zəngin səhifələrini möcüzə nəticəsində qısa müddətə qarşımızda peyda olan cənnət bağçalara tamaşa eləyən kimi, səssiz huş duyğusuyla, heç dinib-danışmadan tamaşa eləmişdik.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Ondan sonrakı iyirmi beş ildə xəzinədə kilidli saxlanan bu kitabdan danışdıq.

Iyirmi beş il sonra əfsanəvi “Şahnamə”nin qalın qapağını sarayın iri qapısını açan kimi, dinməzcə açdım, amma hər biri xoş səslə xışıldayan səhifələri çevirəndə qəlbimdə heyranlıqdan çox kədər hissi oyandı.

1. İstanbullu bütün usta nəqqaşların bu kitabın səhifələrindən bəzi şeylər oğurlayıb istifadə elədikləri barədəki rəvayətlər üzündən artıq fikrimi rəsmlərə verə bilmirdim.

2. Kitabın beş-altı rəsmdən bir peyda olan möcüzələrinə (Təhmuras daha sonra barış vaxtı özünə əlifbanı, yunancanı, müxtəlif dilləri öyrədəcək şeytanların, divlərin başlarına gürzünü necə qətiyyət və zərifliklə endirirdi!) bir küncündə Behzadın çəkdiyi ələ rast gələrəm deyə, diqqət kəsilməkdən özümü saxlaya bilmirdim.

3. Atların burun dəşikləri, Qarayla çırtanın varlığı özümü gördüklərimə bütünlüklə verməyimə əngəl idi.

Bütün böyük nəqqaşlara Allahın böyük ehsanı kimi yaxınlaşan zülmətin məxmər pərdəsi gözlərimin qabağına enməmişdən əvvəl bu əfsanəvi kitaba Allahın, təbii ki, cəmərdliklə bəxş elədiyi fürsət nəticəsində doyunca baxmaq nə böyük tale idisə, təbii ki, ona qəlbimdən çox ağıllımla baxmaq da kədər idi. Səhər işığı get-gedə xəzinənin soyuq məzara oxşayan otağına çatana qədər bu misilsiz kitabın iki yüz əlli doqquz (əlli yox) rəsmnin hamısını görmüşdüm. Ağilla baxdım; ağıla həvəsli ərəb alimləri kimi yenə ayırıb söyləyim.

1. Burun dəşikləri alçaq qatilin çəkdiyinə oxşayan ata Rüstəmin Turanda at oğrularının izinə düşən vaxt rast gəldiyi rəngbərəng atlar; Ərəb sultanı izin verməyəndə Firudin şahın Dəclə nəhrini üzə-üzə keçən misilsiz atları; ataları birinə uzaqdakı Rum ölkəsini, o birinə daha da uzaq Çin ölkəsini verəndə ən kiçik oğlan İrəcə ən gözəl ölkə İranı verdiyinə görə qısqanan böyük qardaş Turun İrəcin başını namərdliklə və xaincəsinə kəsən vaxt uzaqdan tamaşa eləyən kədərli

boz atlar; İskəndərin xəzərlər, misirlilər, berberilər və tazi-lərə dəstəklə zirehlər, dəmir qalxanlar, qırılmayan qılınclar, işım-ışım ışıldayan başlıqlar içindəki qəhrəman ordusunun atları; Allahın ona yazdığı taleyə qarşı çıxdığından, aramsız bur-nu qanayan Şah Yəzdgirdi şəfalı suyuyla yaxşı eləyən yaşıl gölün qırağında gözlənilməz halda, Allahın ədalətiylə öldü-rən əfsanəvi at və hamısını altı-yeddi nəqqaşın çəkdiyi yüz-lər əfsanəvi, həqiqi at içində rast gələ bilmədim; amma qar-sımda xəzinədəki digər kitablara baxmaq üçün yenə bir gün-dən artıq vaxtım vardı.

2. Son iyirmi beş il ərzində usta nəqqaşların aralarında hey dedi-qodu mövzusu olan bir iddia var: bir nəqqaşın pad-şahın xüsusi icazəsiylə bu əlçatmaz xəzinə otağına girib, bu misilsiz kitabı tapıb, açıb, şam işığında nümunə dəftərinə xeyli at, ağac, bulud, çiçək, quş, bağça, savaşı və eşq məclisi örnə-yini köçürüb, sonra bunlardan faydalandığı... nə vaxt bir nəq-qaş misilsiz, fəvqəladə bir şey çəksə, onu qısqanan o birilər bunu deyərdi. Bir az da Təbrizdən Əcəm işi olduğuna görə əlçaltmaq üçün. O zamanlar Təbriz padşahımızın ölkəsi deyil-di. Mənim haqqımda da söylənəndə haqlı qəzəb və gizli qürur duyduğum bu iftiraya, başqaları haqqında deyiləndə mən də inanmışam. İndi qərribə şəkildə iyirmi beş il əvvəl bu kitaba bir kərə baxan biz dörd nəqqaşın onu o gün hafizəmizə həkk eləyib, bütün bu iyirmi beş il ərzində beynimizdə dəyişdirə-dəyişdirə xatırlayıb, padşahımızın kitabında nəqş elədiyimizi kədərlə gördüm. Bu kitabı, ya da digərlərini xəzinəsindən çıxarıb qabağımıza qoymayan, eyhamlı padşahların qəddarlı-ğına yox, öz naxış aləminizin nə qədər də kasad olduğuna kədərlənirdim. İstər heratlı böyük ustadlar olsun, istər təbrizli yeni ustadlar olsun, Əcəm nəqqaşları biz Osmanlı nəqqaş-larından daha mükəmməl rəsmlər və möcüzələr nəqş elədilər.

Bir anlığa iki gün sonra mənimlə birlikdə bütün nəqqaş-larımın işgəncədən keçməsinin yaxşı olacağını fikirləşdim və qarşımda açıq duran rəsmdə əlimin altına ilk gələn üzün



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

gözlərini qələmyonanın ucuyla rəhmsizcəsinə qazıdım. Bu, Hind elçisinin gətirdiyi damalı taxtayla daşlara baxıb, şətrənc oyununu öyrənən, öyrənər-öyrənməz usta hindliyə qalib gələn Əcəm istedadının rəvayəti idi! Əcəm yalanı! Şətrənc oynayanların, onlara tamaşa eləyən şahın və adamlarının da gözlərini bir-bir qazıdım. Səhifələri geriye çevirib, qəddarcasına savaşıyan şahların, şahənə zireh içindəki görkəmli orduların əsgərinin, yerlərdəki kəsik başların da gözlərini bir-bir rəhmsizcəsinə qazıdım. Bu işi üç səhifə görəndən sonra qələmyonanı qurşağımın altına soxdum.

Əllərim titrəyirdi, amma özümü çox pis hiss eləmirdim. İndi əlillik nəqqaşlıq həyatım boyunca tez-tez qarşılaşdığım bu qəribə işi görəndən o qədər sərsəmin nə hiss elədiyini başa düşürdüm mü? Qazıdığım gözlərin içindən kitabın səhifələri nə qan sızmasını istəyirdim.

3. Bu da məni ömrümün sonundakı əzaba və təsəlliye gətirir. Şah Təhmasibin ən usta Əcəm nəqqaşlarını on il işlədib hazırlatdığı bu gözəl kitaba böyük Behzadın qələmi dəyməyib, onun o gözəl əlləri heç bir yerə cızılmamışdı. Bu gözəndən düşən Heratdan ömrünün son illərində Təbrizə gələndə Behzadın kor olduğunu təsdiq eləyirdi. Beləcə bütün ömrü boyu çalışıb, qədim ustadların qüsursuzluğuna nail olanda naxışını heç bir nəqqaşxananın və şahın istəkləriylə qarışdırmaq üçün böyük ustanın öz-özünü kor elədiyini bir dəfə də sevinclə başa düşdüm.

Qarayla cırıdan əllərindəki qalın bir cildi açıb, həmin vaxt qabağıma qoydular.

“Xeyr, bu deyil, – tərslik eləmədən dedim. – Bu monqol şahnaməsidir: İskəndərin dəmirdən süvarilərinin dəmirdən atları, içləri neftlə doldurulub od vurulanda lampa kimi yanayana, burun deşiklərindən alovlar fışqırıb, düşməyə hücum eləyirlər”.

Çin rəsmlərindən çıxma alovlar içindəki bu dəmir orduya baxdıq.

“Cəzmi ağa, – dedim, – bundan iyirmi beş il qabaq Şah Təhmasibin bu kitabını gətirən Əcəm elçilərinin hədiyyələrini daha sonralar biz “Səlimnamə”də rəsm eləmişdik...”

“Səlimnamə” cildini dərhal tapıb, gətirib qabağıma qoydu. Elçilərin rəhmətlik Sultan Səlimə o biri hədiyyələrlə birlikdə “Şahnamə”ni təqdim eləmələrini göstərən parlaq rənglənmiş səhifənin qarşısına bir-bir sırayla yazılmış hədiyyələrin arasında bir vaxtlar oxuyub, sanki, inanmadığımdan, unutduğum şeyi gözüm öz-özünə tapdı:

“Heratlı qədim ustadların və ustadlar ustadı Behzadın özlərini kor eləmək üçün istifadə elədikləri sapı firuzə və naxışlı sədəfdən qızıl tuğ iynəsi”.

Cırdandan “Səlimnamə” cildini haradan tapdığını soruşdum. Xəzinə otağının tozlu qaranlığı içərisində sandıqlar, qumaş və xalı yığınları, dolablar arasından, pilləkənlərin altından əyilə-əyilə yeridik. Gah böyüyüb, gah kiçilən kölgələrimizin qalxanların, fil dişlərinin, qaplan dərilərinin üzərindən keçdiyini gördüm. Eyni qərribə qırmızı qumaş və məxmər rənginə batmış o biri otaqların birində, “Şahnamə” cildini tapdığımız dəmir sandığın yanında balaca kitabların, gümüş və qızıl saplarla işlənmiş örtüklərin, xam süleyman daşlarının, yaqut daşlı xəncərlərin arasında Şah Təhmasibin yolladığı digər hədiyyələrin bəzilərini, ipək İsfahan xalılarını, fil dişindən şətrənc dəstini gördüm, üzərindəki Çin əjdahaları və budaqlarıyla, sədəfdən tökmə günəş süsüylə Teymur zamanından qalma, dərhal gözədəyən qələm qutusunu ayırd elədim. Qutunu açdım, içindən azca yanıq kağız, kül qoxusuyla birlikdə sapı firuzə və sədəfdən tuğ iynəsi çıxdı. İynəni götürdüm, kölgə kimi yerimə qayıtdım.

Tək qalanda Ustad Behzadın özünü kor elədiyi iynəni açıq “Şahnamə” səhifəsinin üstünə qoyub ona tamaşa elədim. Behzadın yox, özünü kor elədiyi iynəni, möcüzə əlinə aldığı hər hansı bir şeyi görmək belə məni diksindirirdi.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Bu qorxunc iynəni Şah Təhmasib hədiyyə kitabla birlikdə niyə Sultan Səlimə yollamışdı! Uşaqlığında Behzaddan naxış dərsi alan, gəncliyində nəqqaşları əl üstündə saxlayan şah yaşlananda şairləri və rəssamları ətrafından uzaqlaşdırıb, özünü ibadətə həsr elədiyi üçünmü? Ən böyük ustadların üzərində on il çalışdığı bu misilsiz kitabı əlindən çıxarmağadamı buna görə razı olmuşdu? Kitabla birlikdə bu iynəni usta nəqqaşın axırının könüllü korluq olduğunu hamı bilsin deyəmi yollamışdı, yoxsa bir vaxtlar dediyi kimi, “bu əfsanəvi kitabın səhifələrinə bir kərə baxan aləmdə artıq başqa bir şey görmək istəməz” demək üçünmü? Amma bir çox hökmdarın yaşlılığında elədiyi kimi, gəncliyindəki rəsm eşqindən günah qorxusuyla peşmançılıq duyan şah üçün bu kitab artıq möcüzə deyildi axı.

Yaşlanıb ruhdan düşən bədbəxt nəqqaşların danışdığı rəvayətləri xatırladım, Qaraqoyunlu hökmdarı Cahan şahın ordusu Şiraza girhagirdə şəhərdəki əfsanəvi Baş nəqqaş İbn Hüsam: “Mən başqa cür nəqş eləmərəm”, – deyib, şəyirdinə gözlərini dağlatmışdı. Yavuz Sultan Səlimin ordularının Şah İsmayılı məğlub eləyib, Təbrizə girib, Həşt Behişt sarayını yağmalayıb, İstanbula gətirdiyi nəqqaşlar arasından yaşlı bir Əcəm ustasının sonradan irəli sürdüyü kimi, yolda xəstəliklər üzündən deyil, “Osmanlı üslubunda nəqş eləmərəm”, – deyib, öz-özünü dərmanlarla kor elədiyi söylənirdi. Behzadın özünü kor eləməsini qəzəb anlarında nəqqaşlarıma örnək olsun deyə, mən danışardım.

İkinci yol olmazmı? Ustad nəqqaş yeni üsulları qıraqbucağından mənimsəsə, bütün bir nəqqaşxanani, qədim ustadların üslubunu bir az da olsa, xilas eləməzmi?

Tuğ iynəsinin çox zərif şəkildə incələn sivri ucunda qaraltı vardı, amma yorğun gözlərim qanmı, başqa bir şeymi olduğunu ayırd eləyə bilmirdi. Böyüdücünü yaxınlaşdırıb, kədərli eşq məclisinə yenə eyni kədərlə tamaşa eləyən kimi, iynəyə uzun-uzadı baxdım. Behzadın bu işi necə görəcəyini təsəvvür

eləməyə çalışdım. İnsanın dərhal kor olmayacağını, eynilə öz-özlərinə kor olan ahıllar kimi məxmər qaranlığın bəzən günlər, aylar öləndən sonra yavaş-yavaş enəcəyini söyləyirdilər.

Yan otağa keçəndə görmüşdüm: qalxdım, baxdım, orada idi; sapı burmalı, qalın çərçivəsi abnos olan tüli yazıyla çiçək kimi işlənmiş fil dışından ayna. Yerimdə oturdum, aynada gözlərimə baxdım. Altmış ildən bəri nəqş eləyən, naxışa baxan göz bəbəklərimdə qızıl şamdanın alovu nə gözəl dalğalanırdı!

“Ustad Behzad necə eləmişdi?” – istəklə özümdən bir də soruşdum.

Göz bəbəklərimi aynadan heç ayırmadan gözlərinə sürmə çəkən qadının əl vərdişiylə əlim öz-özünə iynəni tapdı. Eynilə nəqş ediləcək dəvəquşu yumurtasını ucundan deşən kimi, qəti tərəddüd eləmədən iynəni cəsərət, sükunət və güclə sağ gözümün bəbəyinə sancdım. Elədiyim şeyi duyduğum üçün yox, gördüyüm üçün içim əzilirdi. İynəni gözümə çeçələ barmaq qədər soxub çıxardım.

Əlimdəki aynanın çərçivəsinə işlənmiş beytdə şair aynaya baxana sonsuz aydınlıq, aynaya da sonsuz ömür diləyirdi.

Gülümsəyə-gülümsəyə eyni işi o biri gözümə də elədim.

Uzun müddət qımıldanıb-eləmədən durdum. Aləmə tamaşa elədim. Hər şeyə.

Aləmin rəngləri güman elədiyim kimi, qaralmadı da, sanki, xəfif-xəfif bir-birinə qarışdı. Amma hər şeyi başdan-ayağacan hələ görürdüm.

Az sonra solğun gün işığı xəzinə otağının qıpqırmızı, qan rəngli qumaşları arasına düşdü. Xəzinədarbaşıyla adamları eyni mərasimlə möhür yırtıb, kilidi və qapını açdılar. Cəzmi ağa oturaqları, lampaları, manqalı dəyişdirdi, təzə çörəklə tut qurusu aldı, bizim padşahımızın kitabları arasında qəribə burunlu atları axtarmağa davam eləyəcəyimizi söylədi. Cahanın ən gözəl rəsmlərinə baxa-baxa aləmi xatırlamağa çalışmaqdan gözəl nə ola bilər?



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

52. MƏNİM ADIM QARADIR

Səhər Xəzinədarbaşı və ağalar qapıları mərasimlə açanda xəzinə otağının qızıl məxmər rənginə gözlərim o qədər alışıbmışdı ki, Əndərun həyətidən içəri düşən qış səhərinin işığı mənə baxanı aldatmaq üçün düzəldilmiş qorxunc bir şey kimi göründü. Eynilə Ustad Osmansayağı durduğum yerdən qımıldanmadım: hərəkət eləsəm, xəzinə otaqlarının o kifli, tozlu, əllə toxunulan havası axtardığımız ipuclarıyla birlikdə, sanki, qapıdan çıxıb qaçacaqdı.

Ustad Osman açıq qapıların yanında iki sırayla düzülmüş xəzinə ağalarının başları arasında içəri vuran işığa ilk dəfə gördüyü möcüzəvi bir şeyə baxan kimi, qəribə heyrətlə baxırdı.

Gecə rəsmlərə baxanda, Şah Təhmasibin “Şahnamə”-sinin səhifələrini çevirəndə ona uzaqdan diqqətlə tamaşa eləmiş, eyni heyrət ifadəsinin aradabir üzündə peyda olduğunu görmüşdüm. Divara düşən kölgəsi bəzən xəfifcə titrəyir, başı əlindəki böyüdücüyə yaxınlaşır, dodaqlarında xoş sirr verməyə hazırlaşan kimi, yumşaq ifadə peyda olur, sonra bir rəsmə heyranlıqla baxanda dodaqları öz-özünə qımıldanırdı.

Qapı örtüləndən sonra sürətlə artan narahatlıq içində otaqlar arasında səbirsizliklə aşağı-yuxarı getdim, xəzinədəki kitablardan yetərli məlumat əldə eləyə bilməyəcəyimizi, vaxtımızın çatacağını təlaşla fikirləşdim. Ustad Osmanın diqqətini lazımı qədər bu işə vermədiyini sezdiyimdən, ona narahatlığımı söylədim.

Şeyirdlərini oxşamağa alışmış əsl usta kimi əlimdən xoş tərzdə tutdu. “Bizim kimilərin, aləmi Allahın gördüyü tək görməyə çalışmaqdan, Allahın ədalətinə sığınmaqdan başqa heç bir çarələri yoxdu”, – dedi. Burada həmin ikisinin bu rəsmlər, əşyalar arasında bir-birinə yaxınlaşdığını lap içimdə

hiss eləyirdim. Aləmi Allahın gördüyü kimi, görməyə yaxınlaşdıqca, onun ədaləti bizə yaxınlaşır. Bax, Ustad Behzadın öz-özünü kor elədiyi iynə...”

İynənin rəhmsiz rəvayətini danışanda daha da yaxşı görüm deyə, yaxınlaşdırdığı böyüdücünün altında bu xoşagəlməz şeyin sipsivri ucuna diqqətlə baxıb, orada qaramtil islaqlıq gördüm.

“Qədim ustadlar, – Ustad Osman dedi, – bütün həyatlarını verdikləri bacarıqlarını, rənglərini, üsullarını dəyişdirməyi böyük vicdan məsələsi sayardılar. İndikilər sayaq aləmi bir gün Doğudaki şahın, o biri gün Batıdaki hökmdarın gör dediyi kimi, görməyi şərəfsizlik hesab eləyərdilər”.

Gözləri nə mənim gözlərimə baxırdı, nə də qabağındakı səhifəyə. Sanki, arxa tərəfdəki əl çatmayacaq qədər uzaq yerdəki ağıla baxırdı. Qarşısındakı “Şahnamə”də İran və Turan orduları böyük qüvvələrlə bir-birlərinə hücum eləyir, atlar çiyin-çiyinə çarpışanda süvarilərin mizraqları zirehləri dəlib, vücutları parçalayır, başı, qolları qopur, ikiyə ayrılır, qanlı bədənər yerə tökülür, gözləri qızmış qəhrəman savaşıqlar sevincin nəşəsi və rəngləriylə qılınclarını çəkib, bir-birlərini öldürürdülər.

“Qaliblərin üsullarını götürməyə, nəqqaşlarını təqlidə çətinlik çəkən qədim böyük ustadlar şərəflərini qorumaq üçün özlərini kor eləyəcək işi iynəylə qəhrəmancasına görəndən sonra Allahın saf qaranlığı gözlərinə mükafat kimi enməmişdən əvvəl qarşılarına qoyduqları misilsiz səhifəyə saatlarla, bəzən günlərlə qəti ara vermədən baxardılar. Başlarını qaldırmadan saatlarla baxdıqlarından, bəzən gözlərindən damcılayan qan ləkələriylə ləkələnən bu rəsmın aləmi və mənası, qəhrəman ustadların yavaş-yavaş gözləri də bulanıb, kor olmağa doğru getdiyinə görə ləzzətli yumşaqıqla içində yaşadıqları pisliyin yerini alırdı! Nə xoşbəxtlikdir! Mən hansı rəsmə korluğun qaranlığına qovuşana qədər baxmaq istərdim, bilirsənmi?”



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Bəbəkləri kiçilirdi, ağları getdikcə iriləşən kimi görünən gözlərini uşaqlıq xatirələrini xatırlamağa çalışanların elədiyi təki, uzaqlara, sanki, xəzinə otağının eşiyində bir yerə dikmişdi.

“Heratlı qədim ustadların nəqş elədiyi tərzdə Xosrovun atıyla Şirinin qəsrinin altına gəlib, onun eşiqilə için-için yana-yana gözlədiyi məclis!”

Qədim ustadların kor olmalarını öymək məqsədilə, bəlkə, kədərli şeir havasıyla o rəsmi başa salacaqdı. “Böyük ustadım, əfəndim, – deyə qəribə cəhdlə sözünü kəsdim, – mənim bütün baxmaq istədiyim şey cananımın zərif üzüdü. Onunla evlənməyimdən üç gün keçdi. On iki il həsrətini çəkdim. Şirinin rəsminə baxıb, Xosrova aşiq olduğu məclis mənə tamamilə onu xatırladır”.

Ustad Osmanın üzündə, bəlkə, gizləyə bilmədiyi ifadə yükü, maraq vardı, amma mənim hekayətimə də, qarşısındakı savaş məclisinə də dönük deyildi. Sanki, ağır-ağır yaxınlaşacaq müjdəni gözləyirdi. Məni görmədiyinə əməlli-başlı əmin olanda qabağındakı tuğ iynəsini götürüb, oradan uzaqlaşdım.

Xəzinə otaqlarının üçüncüsünün, hamama bitişik olanının qaranlıq yerində bir çox firəng kral və hökmdarlarından hədiyyə gəlib, qısa müddətdə xarab olan bir tərəfə qoyulmuş yüzlərlə qəribə və iri saatın yığıldığı guşə vardı. Ora getdim, Ustad Osmanın Behzadın özünü kor eləməsinə dediği iynəyə daha diqqətlə tamaşa elədim.

Tozlu və xarab saatların qızıl çərçivələrində, büllur şüşələrində, almazlarında əks olunan qıpqırmızı gün işığında iynənin qapqara mayeyle örtülü ucu aradabir parıldayırdı. Əfsanəvi Ustad Behzad, doğrudan, bu alətlə özünü kor eləmişdimi? Ustad Osman Behzadın elədiyi qorxunc şeyi özünə eləmişdimi? İri saatlardan birinin mexanizminə bağlı rəngbə-rəng boyanmış barmaq böyüklüyündə hiyləgər məğribli, sanki, baxışlarıyla mənə: “Hə!” – dedi. Bu Osmanlı başlığı

olan adam bəllidi ki, saat işlədiyi vaxtlarda hədiyyəni yollayan Habsburq kralıyla bacarıqlı saatsazının zarafatı kimi saat neçədisə, nəşəylə başını o qədər əyib, padşahımızı və hərəmdəki arvadlarını əyləndirəcəkdi.

Əlimdən bir çox adi kitab keçirdim. Cırtanın da izah elədiyi kimi, bunlar başı vurulub, malları-mülkləri əllərindən alınan paşaların müsadirə edilmiş malları arasından çıxırdı. Bu cildlər nə qədər çox paşa boğulduğunu qəti bilmirdi. Cırtan qəddar nəşəylə, sərvətinin, gücünün sərxoşluğuyla qul olduğunu unudub, eynilə padşahlar və şahlar kimi öz adına kitab yazdırıb, qızılı naxışla nəqş etdirəcək paşanın başının vurulub, sərvətinin ələ keçirilməsinə ələ çoxdan haqqı olduğunu söylədi. Bəziləri əlyazma, bəziləri naxışlı, rəsmli divan olan bu kitablarda belə Şirinin rəsminə baxıb, Xosrova aşiq olduğu məclislə qarşılaşanda dayanıb uzun-uzadı tamaşa eləyirdim.

Rəsm içindəki rəsm, yəni Şirinin çöl gəzintisində baxdığı Xosrovun rəsmi heç vaxt qabarıq deyildi. Bu rəsm içindəki rəsm kimi kiçik bir şeyi nəqqaşlar lazımi qədər yaxşı çəkmədiyinə görə belə deyildi. Çünki rəsmləri çəkən rəssamların bir çoxu dırnaq, düyü, hətta tük üzərində belə rəsm çəkəcək qədər incə işləyə bilirdilər. Onda gözəl Şirinin baxıb, aşiq olduğu yaraşıqlı Xosrovun üzünü-gözünü niyə onu tanıyacaq qədər qabarıq çəkmirdilər. Günortadan sonra bir vaxt, bəlkə, ümitsizliyini unutmaq üçün bu sualları Ustad Osmana verməyi fikirləşib, əlimə gələn qarmaqarışq bir əlyazma cildinin səhifələrini elə-belə çevirəndə qumaş üzərindəki gəlin dəstəsini göstərən bir rəsmdəki at diqqətimi çəkdi. Bir anda qəlbim döyüntüsünün ahəngini çaşdırdı.

Orada, qarşımda qərribə burunlu at vardı. Belində nazlı gəlin aparırdı və mənə baxırdı. Sanki, sehrli at mənə sirr pıçıldayırdı. Yuxudakı kimi, qışqırmaq istəsəm də, sanki, səsim çıxmadı.

Kitabı qapıb, əşyaların, sandıqların arasından Ustad Osmanın yanına qaçdım, səhifəni qarşısında açdım.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Rəsmə baxdı.

Üzündə işıltı görməyəndə səbirsizləndim. “Atın burun deşiyi eynilə Əniştəmin kitabı üçün çəkilən atın burun deşiyi kimidir”, – dedim.

Əlindəki böyüdücünü atın üzərinə gətirdi. Burnunu az qala səhifəyə dəydirənəcən gözlərini rəsmə, böyüdücüyə yaxınlaşdırdı.

Sükutun uzanmasına dözə bilmədim. “Gördüyünüz kimi, bu, Əniştəmin kitabına çəkilən atın üsul və üslubuyla çəkilmiş at deyil, – dedim, – amma burnu eynidi. Nəqqaş aləmi çinlilərin gördüyü tək, görməyə çalışıb. – Bir az susdum. – Toy dəstəsidir. Sanki, Çin rəsmidir, amma rəsm edilənlər çinli yox, bizim kimidirlər”.

İndi, elə bil, ustadın böyüdücüsü rəsmə, burnu da böyüdücüyə yapışmışdı. Görmək üçün təkə gözlərini yox, başını, boynunun əzələlərini, ahıl belini, çiynlərini bütün gücüylə hərəkətə gətirmişdi. Çox uzun sükut oldu.

“Atın burun deşiyi kəsikdi”, – xeyli sonra nəfəs-nəfəsə dedi.

Başımı onun başına yaxınlaşdırdım. Yanaq-yanağa burun deşiyinə uzun-uzadı baxdıq. Bir anda təkə atın burun deşiyinin kəsik olduğunu yox, Ustad Osmanın görməyə çətinlik çəkdiyini də kədərlə sezdim.

“Görürsünüz, yox?”

“Çox az –, dedi. – Rəsmi sən başa sal”.

“Mənə qalsa, bu, bir məhzun gəlidir, – kədərlə dedim. – Burnukəsik boz ata minib, özünə yad mühafizəçilər, yol yoldaşlarıyla birlikdə gəlin gedir. Kişilərin üzü, sərt ifadələri, qorxunc qara saqqalları, çatıq qaşları, pələ bıqları, ayı dərisindən bөрkləri, baltaları və qılıncları onların Məvaraünnəhrdəki Ağqoyunlu türkmənlərindən olduğunu göstərir. Gecə qəndillərin və məşəllərin işığında da kənizilə səfərə çıxdığına görə qarşısındakı yol çox uzun olan gözəl gəlin, bəlkə də, məhzun çinli şahzadədir”.

“Ya da gəlinin gözəlliyinin qüsursuz olduğunu qabartmaq üçün nəqqaş üzünə çinlilər sayaq ağ boya sürtdüyü kimi, gözlərini də çinlilər sayaq qıyıq çəkib, biz də indi onu çinli sayırıq”, – Ustad Osman dedi.

“Kim olursa olsun, çölün ortasında gecəyarısı, sərt baxışlı yadelli mühafizələrin müşayiətilə yad məmləkətə heç vaxt görmədiyi ərə gəlin gedən bu məhzun gözələ yazığım gəlir, – dedim. – Onun mindiyi atın kəsik burun deşiyindən bizim nəqqaşın kim olduğunu necə başa düşəcəyik?” – sonra dərhal soruşdum.

“Əlyazmanın səhifələrini çevir, gördüklərini danış”, – Ustad Osman dedi.

Bir az əvvəl mən cildi Ustad Osmana qaça-qaça gətirəndə oturağına oturduğunu gördüyüm cırıtdan da indi bizimlə idi, çevirdiyim səhifələrə üçümüz də baxırıdık.

Kədərli gəlinimizin rəsm edildiyi tərzdə çəkilmiş gözəl çinli qızlar gördük, bağçada toplaşib qərribə ud çalırıdılar. Çin evləri, uzun səfərə çıxmış kədərli karvanlar, səhra ağacları, köhnə xatirələr qədər gözəl səhra mənzərələri gördük. Çin üsuluyla qıvrım-qıvrım qıvrılan ağaclar, bütün gücüylə açmış bahar çiçəkləri, bu budaqlarda şən-şaqraq xoşbəxt bülbüllər gördük. Xorasan üsulu çadırında oturub, şeirdən, şərabdan və eşqdən söhbət açan şahzadələr, möcüzə bağçalar, qollarının üstündə misilsiz şahin nəfis atlarının belində dimdik əyləşib, ova çıxan bəylər gördük. Sonra səhifələr arasından, sanki, şeytan keçdi, rəsmdə yamanlığın çox vaxt ağıllılıq olduğunu hiss elədik. Əjdahanı nəhəng mizrağıyla öldürən qəhrəman şahzadənin hərəkətinə nəqqaş lağlağını qatmışdı? Şeyxin hüsurunda ondan şəfa gözləyən bədbəxt kəndlilərin yoxsulluğundan həzmi almışdı? Cütləşəndə bir-birlərinə bitişən yazıq köpəklərin hüznü gözlərini çəkəndəmi daha çox kef alırdı, yoxsa, onlara baxıb gülüşən qadınların açıq ağızlarını şeytansayağı qırmızıyla rəngləyəndəmi? Sonra nəqqaşın şeytanlarının özünü də gördük; bu əcaib məxluqlar



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

heratlı qədim ustadların, “Şahnamə” nəqqaşlarının da dəfələrlə çəkdiyi cinlərlə divlərə oxşayırdı, amma nəqqaşın zara-fatcıl bacarığı onları daha pis əməlli, daha təcavüzkar, daha insansayağı eləmişdi. İnsan boyda, ancaq əzik-büzük vücutlu, budaq-budaq buynuzlu, pişik quyruqlu qorxunc şeytanlar görüb güldük. Qaşları pırpız, yumrusifətli, irigözlü, itidişli, itidırnaqlı, açıqtəhər rəngli dəriləri qocalarınkılar kimi qıvrım-qıvrım çılpaq şeytanlar mən səhifələri çevirdikcə bir-birləriylə döyüşüb-güləşməyə, iri atı oğurlayıb, tanrılarına qurban üçün aparmağa, sıçrayıb oynamağa, ağacları kəsməyə, gözəl sultanları xətti-rəvanla qapıb qaçıрмаğa, əjdahaları yaxalamağa, xəzinələri soymağa başlayırlar. Çəşid-çəşid nəqqaşın qələm vurduğu cildə başdan-ayağa pərişan, dəmir zəncirlər taxmış, əlləri əsalı Qələndəri dərvişlərini çəkdiyini danışdıqca Ustad Osman oxşarlıqları bir-bir təkrarlatdırıb, məni diqqətlə dinlədi.

“Daha yaxşı nəfəs alıb, daha uzun qaçsınlar deyə, atların burun deşiklərini kəsmək yüzlərcə illik monqol vərdisidi, – sonra dedi. – Atlarıyla cəmi Ərəb, Əcəm və Çin ölkəsini fəth eləyən Hülakü xanın orduları Bağdada girib, bütün şəhəri qılıncdan keçirib, yağmalayıb, bütün kitabları Dəcləyə atanda adlı-sanlı xəttat, sonra nəqqaş İbn Şakir şəhərdən, onun həndəvərindən qaçmaq üçün hamının elədiyi tək, güneyə yox, bilindiği kimi, monqol süvarilərinin gəldiyi səmtə, quzeyə getmişdi. O zaman Quran-i Kərim yasaq eləyir deyə, kitablara rəsm çəkilməz, nəqqaşlar da ciddi qəbul olunmazdı. Peşəimizin ən böyük sirri olan, aləmi minarədən görməyi, üfüq xəttinin həm gizli, həm açıq daimi varlığını, buludlardan böcəklərə qədər hər şeyi çinlilərin gördüyü kimi, bütün cizgiləriylə canlı və xoşagələn rənglərlə rəsm eləməyi borclu olduğumuz pirimiz, ustadımız İbn Şakirin monqol ordularının düz ortasına çatmaq məqsədilə çıxdığı o uzun əfsanəvi yürüşü vaxtı quzeyə getmək üçün atların burun deşiklərinə baxdığını söyləmələrini eşitmişdim. Amma

qar-qiyamət demədən gedib bir il ərzində çatdığı Səmərqənddə kitab nəqş eləyəndə gördüyü atların, mənim gördüyüm, hiss elədiyim qədəriylə heç birinin burnu kəsik deyildi. Çünki ondan ötrü yuxulardan çıxma qüsursuz atlar yetkinliyində rast gəldiyi güclü, qüvvətli, müzəffər monqol atları yox, kədərlə geridə qoyduğu xoşbəxt gəncliyinin zərif ərəb atları idi. Buna görə də Əniştəmin kitabı üçün nəqş edilmiş atın qəribə burnu ağıma nə monqol atlarını, nə də monqolların Xorasana, Səmərqəndə yaydığı bu vərdişi saldı”.

Ustad Osman bəzən kitaba, bəzən də mənə baxa-baxa danışır, amma elə bil, bizi yox, xəyalını qurduğu şeyləri görürdü.

“Atların burun dəşiklərini kəsməkdən və Çin rəsmindəki başqa Əcəm ölkəsinə düz bura qədər monqol orduları üzündən gəlmiş başqa bir şey bu kitabdakı şeytanlardır. Onların yer altındakı qara qüvvələrin göndərdiyi şər elçiləri olduğunu, biz insanların həyatlarını, qiymətləndirdiyi şeyləri oğurlayıb qaçacağını, bizi zülmətin və ölümün yeraltına aparacaqlarını eşitmisiniz. Bu yeraltı dünyasında hər şeyin, buludların, ağacların, əşyanın, köpəklərin, kitabların ruhu var, bu ruhlar danışır”.

“Hə, – qoca cırdan dedi, – Allah şahidimdir, qapını bağlayıb, içəridə qaldığım bəzi gecələr yalnız bu saatların, Çin kitablarının, elə hey dınqıldayan büllur kasaların yox, bütün o tüfənglərin, qılıncların, qalxanların, qanlı başlıqların ruhları narahat olub, elə danışmağa başlayırlar ki, zil qaranlıqda xəzinə otağı məhşəri savaş meydanına çevrilir”.

“Bu etiqadı Xorasanın Əcəm ölkəsinə, sonra düz bizim İstanbulumuza rəsmlərini gördüyümüz Qələndəri dərvişləri gətirdi, – Ustad Osman dedi. – Yavuz Sultan Səlim Şah İsmayılı yenib, Həşt Behişt sarayını yağmalayanda Teymurun soyundan gələn Bədiüzzaman mirzə Şah İsmayılı xəyanət eləyib, yanındakı Qələndəri dərvişiylə birlikdə Osmanlıya keçdi. Qarda-qışda Təbrizdən İstanbula qayıdan cənnətməkan Yavuz



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Sultan Səlimin yanında, Çaldıranda məğlub elədiyi Şah İsmayılın ağdərili, qırıq badamgözlü iki arvadından başqa Təbrizin əvvəlki sahibləri monqollardan, elxanilərdən, cəlalilərdən, qaraqoyunlulardan qalan və məğlub şahın bundan başqa özbəklərdən, əcəmlərdən, türkmənlərdən, teymurilərdən yağmalayıb, Təbrizdəki Həşt Behişt sarayındakı kitabxanasında gizlədiyi bütün bu kitablar var idi. Padşahımız və Xəzinədarbaşı məni buradan çıxarana qədər o kitablara baxacağam”.

Amma artıq baxışlarında korlarda görünən hədəf əskikliyi vardı; sədəf saplı böyüdücünü görmək üçün yox, vərdiş elədiyindən əlində tuturdu. Bir az susduq. Ustad Osman bütün rəvayəti qəzəbli nağıl kimi dinləyən cırtıdandan cildini ağızdolusu təriflədiyi kitabı yenidən tapıb gətirməsini istədi. Cırtıdan gedəndə ustadımdan saflıqla soruşdum:

“Onda Əniştəmin kitabındakı at rəsmini kim çəkmiş olur?”

“İki atın da burun dəşiyi kəsikdi, – dedi, – amma istər Səmərqənddə, istər dediyim kimi, Məvəraünnəhrdə olsun, bu at Çin üsullarıyla nəqş edilib. Əniştənin kitabının gözəl atısa, heratlı ustadların misilsiz atları təki Əcəm üsullarıyla nəqş edilib. Oxşarına bu dünyada seyrək rast gəlinən zərif bir atdır! O naxış atıdır, monqol atı deyil!”

“Amma burun dəşiyi əsl monqol atı kimi kəsikdir”, – deyə pıçıldadım.

“Çünki bəllidir ki, monqollar çəkilib, Teymurun və oğullarının quruluşu başlayanda, düz iki yüz il əvvəl Heratda nəqş eləyən ustadlardan biri at rəsmi çəkəndə ya görüb-xatırladığı monqol atlarından, ya da bu atları burnukəsik nəqş eləmiş başqa bir nəqqaşın rəsminə təsirlənib, burun dəşikləri incə kəsilmiş misilsiz at rəsmi çəkib. Hansı şah üçün hazırlanan hansı kitabın hansı səhifəsində idi, kimsə bilməz: amma o kitabın və rəsmi sarayda, kim bilir, bəlkə şahın hərəmindəki gözetçisi tərəfindən çox təriflənib, çox öyülüb bir sıravi nəqqaşların burnukəsik bu atı qısqana-qısqana, söylənə-söylənə təqlid eləyib, çoxaltdıqlarından da əminəm. Beləcə

o misilsiz atla birlikdə atın burun deşiyi də qəlib olub, o nəqqaşxanada nəqqaşların hafizələrinə nəqş edilib, əzbərlənib. İllər keçəndən sonra bu nəqqaşların ağaları savaşlarda yenilib, eynilə başqa hərəmlərlə gedən hüznü arvadlar kimi özlərinə yeni şahlar, şahzadələr tapıb, şəhər və məmləkət dəyişdirəndə hafizələrindən atların incə kəsilmiş burun deşiklərini də özləriylə birlikdə aparıblar. Nəqqaşların çoxu, bəlkə, hafizəsinin bir küncündə yatan bu kəsik burnu başqa nəqqaşxanalarda, başqa üsullara, başqa ustalara görə, heç çəkməyib, axırda unudublar. Amma bəzi nəqqaşlar da girdikləri yeni nəqqaşxanalarda burnu incə kəsilmiş atlar çəkməklə qalмайıb, “Qədim ustadlar belə çəkərdilər”, deyə bunu gözəl şəyirdlərinə də öyrədiblər. Beləcə monqolların və burnukəsik qüvvətli atlarının Əcəm və Ərəb ölkəsindən çəkilib getmələrindən, yıxılıb-yandırılıb yağmalanmış şəhərlərdə yeni həyatın başlanmasından əsrlər keçəndən sonra belə bəzi nəqqaşlar bunun qəlib olduğuna inanıb, atların burun deşiklərini kəsik çəkməyə davam eləyiblər. Bəzilərinin fəth monqol süvarilərindən də, atlarının kəsik burun deşiklərindən də heç xəbərləri olmadan “bu qəlibdir” deyib, atlarını bizim nəqqaşlarımızın çəkdiyi kimi, çəkdiklərindən də əminəm”.

“Ustadım, əfəndim, – heyranlıq duyğusuyla dedim, – kəniz üsulumuz, həqiqətən, umduğumuz kimi, nəticə verdi. Hər nəqqaşın da bir gizli imzası varmış”.

“Hər nəqqaşın yox, hər nəqqaşxananın, – qürurla dedi, – hətta hər nəqqaşxananın belə yoxdur. Bəzi bədbəxt nəqqaşxanalarda eynilə bəzi bədbəxt ailələrdə olduğu kimi, illərlə hər ağızdan başqa bir hava gəlir, xoşbəxtliyin ahəngdən gələcəyini, ahəngin də xoşbəxtlik olacağını heç kəs başa düşmür. Kimisi çinlilər, kimisi türkmənlər, kimisi şirazlılar, kimisi də monqollar kimi işləyib, illərlə də dava eləyən bədbəxt qoca arvadlar təki ortaq üslubları belə olmaz”.

İndi qürur üzünə çox qabarıq şəkildə hakim olmuş, uzun müddətdən bəri sifətində gördüyüm “kədərli, acıqlı qoca” ifa-



Inventas vitam
juvat excelsisse
per artes

dəsinin yerini bütün gücü əlində toplamaq istəyən inadkar adamın qəzəbli baxışı tutmuşdu.

“Ustadım, – dedim, – siz burada, İstanbulda cahanın dörd tərəfindən hər xasiyyətdən, hər məzhəbdən çeşid-çeşid nəqqaş iyirmi ildə elə ahəng içində birləşdirdiniz ki, Osmanlının üslubunu yaratdınız”.

Bir az əvvəl bütün qəlbimlə duyduğum heyranlıq indi üzünə deyəndə niyə ikiüzlülüyə çevrilmişdi? Bacarıq və ustalığına səmimiyyətlə heyran olduğumuz adamı üzünə qarşı öyməkdən ötrü səmimi olmağımız üçün onun gücdən, iqtidardan düşüb, bir az yazıq olmasını lazımdır?

“Bu cırıtdan harada qaldı?” – dedi.

Bu sözü yaltaqlıq və tərifdən xoşu gələn, amma xoşu gəlməməli olduğunu açıq-aydın xatırlayan güc sahibləri kimi söyləmişdi. Mövzunu dəyişmək istədiyini göstərmək üçün.

“Əcəm əfsanə və üsullarının böyük ustadı olmağınıza baxmayaraq, Osmanlının şanına və gücünə layiq fərqli naxış aləmini yaratdınız, – pıçıldadım. – Naxışla Osmanlının qılıncının gücünü, zəfərinin nikbin rənglərini, əşya və alət həvəsinin diqqətini, yaşama rahatlığının sərbəstliyini siz gətirdiniz. Ustadım, həyatımın ən böyük şərəfi sizinlə burada əfsanəvi qədim ustadların möcüzələrinə baxıb...”

Bu minvalla uzun müddət pıçıldadım. Xəzinə otağının boş savaş meydanına oxşayan darmadağın görkəmi, soyuq qaranlığında bədənlərinizin bir-birinə yaxınlığı mənim pıçıltı-mı qərribə məhrəmlik ifadəsinə çevirirdi.

Daha sonra üzlərinin ifadəsinə hakim ola bilməyən korlardakı kimi, Ustad Osmanın gözlərində zövq içində özünü qorq eləmiş qocanın baxışı peyda oldu. Bəzən ürəkdən hiss eləyə-eləyə, bəzən də korlara duyduğum səmimi diksintiyə titrəyə-titrəyə ahıl ustanı uzun-uzadı təriflədim.

Soyuq barmaqlarıyla əlimdən tutdu, qollarımı sığalladı, üzümə toxundu. Sanki, barmaqlarından mənə onun gücü, ahıllığı keçdi. Evdə məni gözləyən Şəkurəni fikirləşdim.

Qarşımızda açıq səhifələr qımıldanıb-eləmədən durduq. Mənim təriflərim, onun özünə heyranlığı, mərhəməti, sanki, bizi də yormuşdu, susurduq. Aramızda həyə vardı.

“Cırtan harada qaldı?” – yenidən soruşdu.

Pusağan cırtanın gizləndiyi guşədən bizə göz qoyduğundan əmin idim. Baxışlarımla onu axtaran kimi, çiynlərini sağa-sola qımıldatdım, amma lap diqqətlə gözlərimi Ustad Osmanın gözlərinin içinə dikmişdim. Kor idimi, yoxsa özü də daxil olmaqla hamını kor olduğuna inandırmaq mı istəyirdi? Şirazın bacarıqsız və istedadsız bəzi qədim ustadları yaşlaşanda özlərinə hörmət edilsin, uğursuzluqları üzlərinə vurulmasın deyər, koru təqlid eləyərlərmiş.

“Burada ölmək istəyirəm”, – dedi.

“Böyük ustadım, əfəndim, – deyər yaltaqlandım, – naxışa yox, qazandıracağı pula, qədim ustadlara yox, firəng təqlidçilərinə qiymət verilən bu pis zamanda dediyini elə gözəl başa düşürəm ki, gözlərimdən yaş axır. Amma usta nəqqaşlarınızı düşməndən qorumaq da vəzifənizdi. Söyləyin, lütfən, kəniz üsulundan nə nəticə çıxardınız? O atı nəqş eləyən nəqqaş kimdir?”

“Zeytun”.

Elə demişdi ki, heyrətlənə də bilməmişdim.

Bir az susdu.

“Amma Əniştəni də, yazıq Zərif əfəndini də Zeytunun öldürmədiyindən əminəm, – qımıldanmadan dedi. – Atı Zeytunun çəkə biləcəyini qədim ustadlara ən çox onun bağlı olmasından, Herat əfsanələrini və üsullarını ən yaxından, qəlbdən onun bilməsindən, ustadlarının şəcərəsinin ta Səmərqəndə gedib çıxmasından müəyyən eləyirəm. “Zeytunun illərdən bəri nəqş elədiyi o biri atlarda bu burun dəşiklərinə niyə rast gəlmədik?” – deyər soruşmayacağınızı bilirəm. Bəzən təfərrüatın, quşun qanadının, yarpağın ağaca bitişdirilməsinin ustaddan şəyirdəcən nəsillər boyunca hafizədə saxlandığı halda, nəqqaşın ustasının ağır xasiyyətliliyi, sərtliyi nəqqaş-



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

xananın və padşahın zövqü, havası üzündən heç ortaya çıxa bilmədiyini söyləmişdim. Deməli, sevgili Zeytunun uşaqlığında doğrudan, Əcəm ustadlarından öyrəndiyi, heç unutmadığı at da bu imiş. Bu atın səfeh Əniştənin kitabı üçün üzə çıxması Allahın mənə qarşı qəddar oyunudur. Heratın qədim ustadlarını hamımız lazımi qədər örnək götürmədikmi? Eynilə türkmən nəqqaşın gözəl qadın surəti təsəvvür eləyəndə onu ancaq çinlisayağı çəkə bilməsi kimi, biz də gözəl rəsm deyəndə heratlı qədim ustadların möcüzələrini düşünmədikmi? Heratlı qədim ustadların heyranıyıq. Bütün böyük nəqqaşların arxasında Behzadın Heratı, Heratın arxasında da monqol atlıları və çinlilər var. Zeytun Heratın əfsanələrinə o qədər bağlıdır ki, qədim üsullara özündən də çox, hətta kor-koranə bağlı olan Zərif əfəndini niyə öldürsün?”

“Kim? – dedim. – Kəpənəkmi?”

“Leylək! – dedi. – Bunu da qəlbim deyir mənə. Hiddətini, ağlagəlməz çalışqanlığını tanıdığımıza görə. Dinlə bunu: firəng üsullarını təqlid eləyən sənin Əniştənin kitabında dinsizlik, kafirlik, asilik olduğunu nəqş eləyən Zərif əfəndi böyük ehtimalla başa düşdü və bundan qorxdı. Bir tərəfdən o səfeh ərzurumlu vaizin laqqurtlarına qulaq verəcək qədər kütbeyin olduğundan – nəqş ustaları ki Allaha rəssamlardan daha yaxındılar, bədbəxtlikdən, cansıxıcı və səfeh olurlar – bir tərəfdən də sənin səfeh Əniştənin kitabının padşahın gizli və böyük işi olduğunu bildiyi üçün qorxuları, şübhələri birbirinə qarışdı: Padşahamı inansın, ərzurumlu vaizəmi? Ovcumun içi kimi tanıdığım bu bədbəxt övladım içini qurd kimi gəmirən dərini başqa bir vaxt olsa, təbii ki, gəlib mənə, ustasına açardı. Amma firəng təqlidçisi Əniştənin kitabına naxış vurmasının mənə, nəqqaşxanamıza xəyanət demək olduğunu quş beyniylə o belə çox yaxşı dərk elədiyindən, ağlına və əxlaqına da heyran olmaq kimi, yanlış inama düşdüyü hiyləgər və qəzəbli Leyləyə dərini açdı. Leyləyin bu heyranlıqdan istifadə eləyib, Zərif əfəndidən faydalandığını

çox görmüşəm. Aralarında nə mübahisə oldusa oldu, Leylək o birini öldürdü. Zərif əfəndi qorxularını daha əvvəldən ərzu-rumilərə açdığından, onlar da intiqamla güclərini göstərmək üçün yoldaşlarının ölümündə günahkar bildikləri sənin Əniştəni öldürdülər. Bundan çox kədərləndiyimi söyləyə bilmərəm. Neçə illər əvvəl Əniştən padşahımızı aldadıb bir venesiyalı rəssama – adı Sebastiano – padşahımızın rəsmini, sanki, kafir kral olan sayaq, firəng üsuluyla çəkdirib, sonra bu rəzil rəsmi mənim qabağıma örnək kimi qoyub, məni baxa-baxa eynisini çəkmək təki iyrənc, heysiyyətə toxunan bir şeyə məcbur eləmişdi, mən də kafir üsuluyla çəkilmiş o rəsmi padşahımızın qorxusundan təqlid eləmişdim. Eləməsəydim, bəlkə, Əniştənin ölümündən kədərlənər, bu gün onu öldürən alçağın tapılması üçün çırpınardım. Amma mənim dərdim Əniştən yox, nəqqaşxanamdı. Əniştənə görə, hər birini uşağından daha çox eşqlə sevdiiym, iyirmi beş il üstlərində əsə-əsə yetişdirdiyim usta nəqqaşlarım da mənə, bizim bütün naxış ənənələrimizə xəyanət elədilər. Padşahımız artıq belə istəyir deyər, firəng ustadlarını həvəslə təqlidə başladılar. Bu şərəfsizlərin hamısı işgəncəyə layiqdilər! Biz, nəqqaş milləti, əvvəlcə bizə iş verən padşahımızın yox, bacarığımızın, sənətimizin qulu olsaq, cənnətə layiq olarıq. İndi bu kitaba yalnız baxmaq istəyirəm”.

Məğlubiyyətdə günahkar sayılıb, başı vurulacaq bir yorğun paşa diləyini necə söyləyərsə, son sözü elə söyləmişdi. Cırtanın qabağına qoyduğu kitabın səhifələrini açdı, danlayan səsle istədiyi səhifəni tapması üçün ona əmrilər verməyə başladı. Bu günahlandırıcı görkəmiylə dərhal nəqqaşxanasının tanıdığı, alışdığı Baş nəqqaş olmuşdu.

Uzaqlaşdım, incilərlə işlənmiş yastıqların, qəbzəsi daşqaşlı, lüləsi paslı tüfənglərin və dolabların arasından bir küncə çəkilib, uzaqdan Ustad Osmana tamaşa elədim. Onu dinləyəndə içimi gəmirən şübhə indi hər yerimi bürümüşdü: yazıq Zərif əfəndinin, daha sonra Əniştəni padşahımızın firəng



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

təqlidi kitabını dayandırmaq üçün onun öldürdüyü indi mənə o qədər ağıllı gəlirdi ki, Ustad Osmana bir az əvvəl duyduğum heyranlığa görə bir anlığa özümü günahlandırıdım. O biri tərəfdən, indi özünü tamamilə qarşısındakı rəsmə verən, gözləri istər kor, istər yarıkor olsun, qarşısındakı rəsmə, sanki, ahıl üzünün qırıq-qırıq dərisiylə tamaşa eləyən bu böyük ustada istər-istəməz dərin hörmət duyurdum. Nəqqaşxanadakı qədim üsul, nizamı qorumaq, Əniştənin kitabından qurtulmaq, padşahın yenidən yeganə gözaltısı olmaqdan ötrü yalnız ustad nəqqaşlarında hər hansı birinin deyil, məni də asanca bostançıbaşının işgəncəsinə verəcəyi beynimə əməlli-başlı yerləşəndə məni iki gündə ona bağlayan eşqdən xilas olmaq üçün təsəvvür gücümü uzun-uzadı işlətdim.

Keyli vaxt keçmişdi və beynim qarmaqarışıqdı. Məhz içimdəki şeytanları yatışdırmaq, qətiyyətsizlik cinlərinin diqqətini dağıtmaq məqsədilə sandıqlardan çəkib çıxardığım cildlərin rəsmli səhifələrinə uzun müddət elə-belə baxdım.

Nə qədər çox adam, kişi, qadın barmağını ağzına soxurdu! Heyrət ifadəsi kimi, son iki yüz ildə Səmərqənddən Bağdada-can bütün nəqqaşxanalarda bu hərəkətdən istifadə edilmişdi: düşmənlərinin sıxışdırdığı qəhrəman Keyxosrov Ceyhun nəhrinin axarını qara atı və Allahın köməyiylə sağ-salamat keçəndə onu salına götürməyən alçaq salçıyla avarçısı barmaqlarını heyrtlə ağzına soxur. Gümüşü dalğalarda bərq vuran göldə çimən ay işığı dərilə Şirinin gözəlliyini ilk dəfə görə Xosrovun heyrətdən barmağı ağzında qalır. Daha da diqqətlə uzun-uzadı baxdıqlarımsa, yarıaçıq saray qapılarında, qala qüllələrinin əlçatmaz pəncərələrində, pərdələrin arasında görünən gözəl hərəm qadınlarının ağızlarına soxduqları barmaqlar idi. İran ordusuna məğlub olub, tacını itirən Tejav savaş meydanından qaçanda sarayının hərəm pəncərəsindən gözəllər gözəli gözaltısı Espinuy kədərlə, heyrtlə barmağını ağzına soxub ona baxır, gözləriylə: “Məni düşmə-nə vermə”, – deyər yalvarır. “Namusuma toxundu” böhtanına

görə yaxalanan Yusif hücrəyə aparılanda pəncərədəki böhtançı Züleyxa barmağını təəccübdən çox şeytanlıqla, şəhvətlə gözəl ağzına soxur. Bir qəzəldən çıxma xoşbəxt, amma hüznü aşıqlar cənnət misalı bağçada sevginin və şərabin gücüylə özlərindən keçəndə pisniyyətli kənz barmağını heyrətdən çox, qısqanlıqdan qırmızı ağzına soxub onlara tamaşa eləyir.

Bu hərəkət bütün nəqqaşların həm örnək dəftərlərinə, həm hafizələrinə nəqş elədikləri qəlib olmasına baxmayaraq, uzun barmaq gözəl qadının ağzına hər dəfə bir başqa zərifliklə girirdi.

Bu rəsmləri görmək nə qədər təsəlli olmuşdu? Havanın qaralmasına doğru Ustad Osmanın yanına gedib belə dedim:

“Ustadım, əfəndim, qapı açılanda mən izninizlə xəzinəni tərk eləyəcəyəm”.

“Xeyir ola! – dedi. – Hələ bir gecə və səhər vaxtımız var. Gözlərin cahanın gəlib-keçmiş ən gözəl rəsmlərinə baxmaqdan nə tez doydu!”

Bunu deyəndə üzünü qabağındakı səhifədən ayırmamışdı, göz bəbəklərinin rəngində peyda olan solğunluq yavaş-yavaş kor olduğunu sübut eləyirdi.

“Atın burun deşiyindəki sirri öyrəndik”, – cəsarətlə dedim.

“Hə! – dedi, Əlbəttə! Artıq gerisi padşahımızın və Xəzinədarbaşının biləcəyi işdir. Bəlkə də, hamımızı bağışlayarlar”.

Onlara qatil kimi Leyləyin adını verəcəkdə? Bunu qorxudan soruşmadım da. Çünki məni eşiyə buraxmayacağından qorxurdum. Daha pisi, məni günahlandıracağına da aradabir inanırdım.

“Behzadın özünü kor elədiyi tuğ iynəsi yox oldu”, – dedi.

“Cırtıdan götürüb, yerinə qoymuş olar, – dedim. – Baxdığınız bu səhifə nə qədər gözəldir!”

Üzü uşaq kimi işıqlandı, gülümsədi. “Xosrovun atıyla gecə Şirinin qəsrinin altına gəlib, onun eşqiylə için-için yana-yana



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

gözləməsidi”, – dedi. “Heratlı ustadların tərzindədi”. İndi rəsmə görə təki baxırdı, amma böyüdücünü belə əlinə almamışdı.

“Gecə qaranlığında ağacların yarpaqlarının, bahar çiçəkləri, ulduzlarsayağı, sanki, öz içlərindən işıqlanan kimi, bir-bir görünüşündəki gözəlliyi, divar bəzəklərində təvazökar səbri, qızıl naxışın istifadəsindəki kübarlığı, bütün rəsmi çəkilişindəki xırda tarazlığı görürsənmi? Yaraşıqlı Xosrovun atı qadın sayaq, incə, zərifdi. Yuxarısındakı pəncərədəki sevgili Şirinin boynubükük, amma üzü məğrurdu. Sanki, nəqqaşın eşqiylə rəsmi zərifliklə işlənmiş rənglərindən, vücudundan, dərisindən sızan işıqlar içində aşiqlər burada sonsuzluğa qədər duracaqlar. Görürsən, başları nisbətən bir-birlərinə doğru, ancaq vücudlarının yarısı da bizə doğrudu. Çünki içində durduqları şeyin rəsm olduğunu, bizə göründüklərini də bilirlər. Buna görə də heç bizim həmişə gördüyümüz şeylərə dübbədüz oxşamağa çalışmırlar. Tamamilə əksinə, Allahın xatirələrindən çıxdıqlarına eyham vururlar. Buna görə orada, o rəsmi içində zaman dayanıb. Rəsmlə danışdıqları rəvayət nə qədər tələdsirsə də, onlar yaxşı tərbiyə edilmiş şıltaq, kübar gənc qızlar kimi əllərini, qollarını, xırda bədənlərini, hələ gözlərini artıq heç bir hərəkət etdirmədən sonsuzluğa qədər duracaqlar. Onlarla birlikdə lacivərd gecənin içində hər şey donacaq. Göydəki quş həm qaranlığın içində, ulduzlar arasında sevgililərin xəyalları təki təlaşla uçur, həm də orada, bu sirli-sehrli yerdə göyə çaxılmış sayaq sonsuzluğa qədər durur. Gözlərinin qabağına Allahın məxməri qaranlığının pərdə kimi endiyini bilən heratlı qədim ustadlar günlər, həftələr boyu qımıldanıb-eləmədən belə bir rəsmə baxa-baxa kor olsalar, ruhlarının rəsmi o sonsuz zamanına ən axırda qarışacağını çox yaxşı bilirdilər”.

Axşam azanı vaxtı xəzinənin qapısı eyni mərasim və tən-tənəylə açılarda Ustad Osman hələ qabağındakı səhifəyə, göydə qımıldanıb-eləmədən duran quşa çox diqqətlə baxırdı.

Amma göz bəbəklərindəki solğun rəngi sezənlər eynilə qabaqlarındakı tabağa yanlış səmtdən yaxınlaşan korları gördüyümüz kimi, onun da qarşısındakı səhifəyə qərribə baxdığını başa düşərdilər.

Ustad Osmanın hələ içəridə qalacağını, Cəzmi ağanın qapıda olduğunu öyrənən xəzinə saxlancının çavuşları üstümü diqqətlə axtarmadıqlarından paltarımın içindəki tuğ iynəsini tapa bilmədilər. Sarayın həyətindən İstanbulun küçələrinə çıxanda bir aralığa girdim, əfsanəvi Behzadı kor eləyən qorxunc şeyi paltarımdan çıxarıb qurşağıma soxdum. Az qala qaça-qaça küçələrlə getdim.

Xəzinə otaqlarının soyuğu içimə o qədər işləmişdi ki, mənə elə gəldi, şəhərin küçələrinə erkəndən ləzzətli bahar havası enib. Əskixan çarşısının bir-bir örtülməkdə olan baqqal, bərbər, əttar, tərəvəzçi, oduncu dükanlarının qarşısından keçəndə yavaşlayıb qəndillərin işıqlandırdığı isti dükanların içindəki çətirlərə, örtüklərə, üstlüklərə diqqətlə baxırdım.

Əniştəmin küçəsi – “mənim küçəm” demək bir yana qalsın, hələ “Şəkurənin küçəsi” belə deyə bilmirdim – iki günlük aradan sonra mənə daha yad, uzaq yer kimi görünürdü. Amma sağ-salamat Şəkurəmə qovuşmağımın sevinci, qatilin tapılmış sayıla biləcəyinə görə bu gecə cananımın yatağına girə biləcəyim məntiqi məni bütün aləmə elə yaxınlaşdırırdı ki, nar ağacını, təmir edilmiş pəncərə taylarını görəndə dərənin o biri yanına qışqıran əkinçi tək, qışqırmamaq üçün özümü saxladım. Çünki Şəkurəni görən kimi, “Məlun qatilin kim olduğu məlum oldu”, – deyə sözə başlamaq istəyirdim.

Həyət qapısını açdım. Qapının cırıltısındanmı, quyunun qabından su içən sərçənin qəmsizliyindənmi, evin qaranlıq görkəmindənmi, bilmirəm, amma on iki ildən bəri tək-tənha yaşayan adamın qurd fəhmiylə dərhal evdə heç kəsin olmadığını başa düşdüm. İnsan tək-tənha qaldığını kədərlə başa düşsə də, yenə də bütün qapıları, dolabları, hətta pəncərə qapaqlarını belə açıb-örtər. Elə elədim. Sandıqları belə açıb baxdım.



Inventas vitam
iuvat excoluisse
per artes

Bütün bu səssizlik ərzində bircə eşitdiyim şey sürətlə vuran ürəyimin gumbultusu idi. Hay-hayı gedib, vay-vayı qalmış qoca kimi, ən uzaq sandığım dibində gizlətdiyim qılncımı çıxarıb qurşayanda bir anlığa rahatlıq tapdım. Qələ-mimlə iş tutduğum bu qədər ildə mənə qəlb rahatlığını və müvazinəti (yürüş müvazinətini də) əvvəldən-axıracan fil dişindən qəbzəsi olan qılncım vermişdi. Kitablar yalnız insanın bədbəxtliyinə təsəlli saydığımız dərinlik qatır.

Həyatə endim. Sərçə getmişdi. Batan gəmini tərk eləyən kimi, evi çökən qaranlığın sükutuna qoyub çıxdım.

İndi özünə daha da güvənən qəlbim: "Qaç, – deyirdi, – get, onları tap". Qaçdım. Yenə tünlük yerlərdə, kəsə olduğuna görə keçdiyim came həyətlərində əyləncə tapdıqlarından, nəşəylə dalımca düşən köpəklər artıb-çoxalanda yavaşıyırdım.

53. MƏNİM ADIM ESTERDİR

Axşam yeməyinə mərcimək şorbası bişirirdim ki, Nəsim: “Qapıda bir adam var”, – dedi. “Şorbanın dibi yanmasın”, – deyib qaşığı əlinə verəndən sonra ahıl əlini ovcuma alıb, qazanın içində qaşığı iki kərə hərlədim. Çünki göstərməsəm, qarışdırıb-eləmədən qaşığı şorbanın içində saatlarla tuta bilər.

Qapıda Qaranı görəndə ona yalnız yazığım gəldi. Üzündə elə bir şey vardı ki, adam olub-keçəni soruşmağa qorxurdu.

“Sən içəri girmə, – dedim, – mən indi əynimi dəyişib gəlirəm”.

Ramazan əyləncələrinə, varlı süfrələrinə, uzun sürən toylara çağırılanda geydiyim qaralı-sarılı paltarlarımı geyindim, bayramlıq boğcamı götürdüm. “Şorbanı gəlib içərim”, – yazıq Nəsimə dedim.

Bacaları kasıb qazanları kimi güclə tüstülənən yəhudi məhəlləciyindən Qarayla bir neçə küçə keçdik-keçmədik ki:

“Şəkurənin köhnə əri savaştan qayıdıb”, – dedim.

Məhəllədən çıxana qədər Qara susdu. Üzü çökən axşamın rəngində, kül kimi idi.

“Haradadırlar?” – xeyli sonra soruşdu.

Şəkurəylə uşaqların evdə olmadıqlarını belə başa düşdüm. “Evlərindədirlər”, – dedim. Bu sözün Şəkurənin əvvəlki evini ifadə elədiyindən, Qaranın ürəyini dağlayacağını dərhal fikirləşib ikinci kəlməylə ümid qapısı açdım: “Hər halda”.

“Sən savaştan qayıdan əri gördünmü?” – gözlərimin içinə baxıb soruşdu.

“Mən nə onu gördüm, nə də Şəkurənin evdən getdiyini”.

“Evdən getdiklərini haradan başa düşdün?”

“Sənin sifətindən”.

“Mənə hər şeyi danış”, – qətiyyətlə dedi.

Bu Esterin gözü pəncərədə, qulağı yolda o qədər xülyalı qıza ər tapmaq bacaran, o qədər bədbəxt evin qapısını könül



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

rahatlığıyla aç a bilən Ester olması üçün heç vaxt hər şeyi danışmamalı olduğunu başa düşə bilməyəcək qədər dərddli idi.

“Şəkurənin köhnə ərinin qardaşı Hasan, – dedim, – Evinə soxulub – “eviniz” deyəndə sevindiğini gördüm – Şövkətə atasının savaştan qayıtmaq üzrə olduğunu, ilkindi vaxtı evə çatacağını, evdə anasını, uşaqları görməsə, çox kədərlənəcəyini deyib. Şövkət anasına xəbəri çatdırsa da, Şəkurə ehtiyatlı davranıb, bir qərara gələ bilməyib. İkindiye doğru Şövkət evdən qaçıb, Hasanla babasının yanına sığındı”.

“Sən bunları haradan öyrənirsən?”

“Hasanın iki ildə Şəkurəni köhnə evinə geri gətirmək üçün hiylələr işlətdiyini Şəkurə sənə demədimi? Bir müddət Hasan mənimlə Şəkurəyə məktublar göndərdi”.

“Şəkurə ona heç cavab verdimi?”

“İstanbulun hər cür qadınını tanıyıram, – qürurla dedim. – Şəkurə kimi evinə, ərinə, namusuna bağlı olanı yoxdu”.

“Amma indi əri mənəm”.

Səsində məni çox kədərləndirən o kişi inamsızlığı vardı. Şəkurə hansı tərəfə keçsə, o biri tərəfdə fəlakət başlayırdı.

“Hasan Şövkətin atasını gözləmək üçün evə gəldiyini, anasının saxta nikahla getdiyi o yalançı ərə, yeni ataya görə çox bədbəxt olduğunu, geri qayıtmayacağını kağıza yazıb mənə verdi ki, Şəkurəyə aparım”.

“Şəkurə neylədi?”

“Bütün gecəni yazıq Orxanla tək-tənha səni gözlədi”.

“Bəs Xeyriyyə?”

“Xeyriyyə sənə gözəl arvadını bir qaşığı suda boğmaqdan ötrü illərdən bəri fürsət axtarır. Rəhmətlik Ənişənənin qoynuna buna görə girirdi. Şəkurənin gecəni qatil və kabus qorxusuyla təkcə keçirdiyini görəndə Hasan mənimlə Şəkurəyə bir məktub da göndərdi”.

“Nə yazmışdı?”

“Allaha şükürlər olsun ki, bu bədbəxt Esterin oxuması yazması yoxdur, qəzəbli ağalar, əsəbi atalar bu sualı verəndə

onlara belə deyir: mən ancaq məktubu yox, məktubu oxuyan gözəl qızımın üzünü oxuya bilirəm”.

“Nə oxudun?”

“Çarəsizlik”.

Uzun müddət dinib-danışmadıq. Kiçik Rum kilsəsinin damına sinib, gecəni gözləyən bayquşu gördüm. Qiyafəmə, boğçama baxıb gülən sümüklü məhəllə uşaqlarını gördüm. Gecə başladığına görə sərvli məzarlıqdan qaşına-qaşına sevinclə küçəyə enən qotur köpəyi gördüm.

“Yavaş get! – sonra da Qaraya qışqırdım. – Mən bu yoxuşları sənə kimi çıxı bilmirəm. Əlimdə bu boğça məni hara aparırsan?”

“Sən məni bu Hasanın evinə aparmamışdan qabaq mən səni boğcanı açıdırıb, gizli sevgililəri üçün güllü yaylıqlar, ipək qurşaqlar, sim işləməli pul kisələri alacaq comərd igidlərin yanına aparıram”.

Bu bədbəxt halıyla Qaranın hələ zarafat eləyə bilməsi yaxşı şey idi, amma dərhal zarafatındakı ciddi tərəfi gördüm: “Ordu toplansan, səni Hasanın evinə qəti aparmaram, – dedim. – Mənim dava-dalaşdan ödəm ağzıma gəlir”.

“Sən həmişəki ağıllı Ester olsan, nə dava olar, nə dalaş”, – dedi.

Ağsarayı keçib arxaya, Lanna bostanlarına doğru gedən yola çıxdıq. Qara palçıq yolun yuxarısında, bir vaxtlar gün görmüş məhəllədə hələ açıq olan bərbər dükanına girdi. Təmiz üzlü, gözəl əlli bir oğlanın qəndil işığında tərəş elədiyi ustayla danışdığını gördüm. Çox keçmədi, bərbər, gözəl şəyirdi və iki nəfər də Aksarayda bizə qoşuldu. Əllərində qılınclar, baltalar vardı. Şahzadəbaşında bir ara küçədə qoçuluğu heç yaraşdıra bilmədiyim mədrəsəli oğlan da əlində qılinc qaranlıqda bizə qoşuldu.

“Şəhərin içində günün günorta çağı evəmi basqın eləyəcəksiniz?” – dedim.

“Günün günorta çağı yox, gecə”, – Qara zarafat eləməkdən çox məmnun ədayla dedi.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

“Bir ordu adam topladığına görə özünə o qədər güvən-mə, – dedim. – Yeniçərilər belə tamamilə silahlanmış ordu kimi gəzdiyinizi görməsin”.

“Heç kəs görməz”.

“Dünən Ərzurumunun adamları əvvəlcə bir meyxa-naya, sonra da Sağırqapıdakı Cərrahi təkkəsinə hücum eləyib, hamı-nı döyüblər. Başından ağac yeyən bir ahıl ölüb. Zil qaranlıqda sizi onlardan saya bilərlər”.

“Rəhmətlik Zərif əfəndinin evinə də gedibsən, Allah razı olsun, arvadında mürəkkəbi dağılmış o atları da görübsən, Şəkurəyə də xəbər veribsən. Zərif əfəndi bu ərzurumlu vaizin adamlarıyla çoxmu oturub-dururmuş?”

“O evdə bir az ağız aradımsa, yazıq Şəkurəyə bir faydası olacağını fikirləşdiyimdəndir, – dedim. – Elə ora Flamand gəmisindən yeni çıxan qumaşları göstərməyə getmişdim. Yoxsa bədbəxt yəhudi ağılının çatmadığı sizin şər və siyasi işlərinizə bulaşmağa yox”.

“Ester xanım, sən çox ağıllısan”.

“Elə olduğuma görə sənə bunu da deyim: bu Ərzurumi vaizin adamları daha çox azacaq, daha çox can alacaq, qor-xun onlardan”.

Çarşıqapının arxa tərəflərindəki küçəyə girəndə qəlbim qorxuyla döyündü. Şabalıd və tut ağaclarının çılpaq, islaq budaqları ayın soyuq işığında parıldayırdı. Cinlərin, xortdan-ların üfürdüüyü külək boğcamın qırağındakı qotazları yellə-dib, ağaclarda fit çalib, dəstəmizin qoxusunu məhəllənin pus- quya yatmış bütün itlərinə çatdırdı. Onlar bir-bir, iki-bir hür- məyə başlayanda Qaraya evi göstərdim. Qaranlıq damına, pəncərələrinə bir anlığa dinməzcə baxdıq. Qara adamlarını evin ətrafında, boş bostanda, həyət qapısının iki tərəfində, arxadakı əncir ağaclarının dalında yerləşdirdi.

“Bu aralıqda rəzil tatar dilənçi var, – dedim. – Kordur, amma küçənin girişini-çıxışını muxtardan¹ yaxşı bilir.

¹ Muxtar – kənd və məhəllə işlərini yoluna qoyan adam

Padşahın ədəbsiz meymunları kimi elə hey otuzbir çəkir. Əlinizi vurmadan səkkiz-on axça verərsiniz, hər şeyi deyər”.

Uzaqdan Qaranın əvvəlcə pul verib, sonra qılincını xirt-dəyinə dayayıb, tatarı sıxışdırmasına tamaşa elədim. Sonra necə oldu, bilmirəm, evi pusan hesab elədiyim bərbər şəyirdi baltasının sapıyla tatarı döyməyə başladı. İndi qurtaracağını güman eləyib, bir az baxdım, amma tatar ağlayırdı. Qaçdım, öldürməmiş tatarı əlindən aldım.

“Anama söydü”, – bərbər şəyirdi deyirdi.

“Hasan evdə yoxdur, deyir, – Qara dedi. – Bu korun dediyi doğrudurmu? – Mənə oradaca yazdığı məktubu uzatdı. – Al, bunu evə apar, Hasana, o yoxdusa, atasına ver”, – dedi.

“Şəkurəyə bir şey yazmadınmı?” – məktubu alanda soruşdum.

“Ona ayrı məktub yollasam, bu evdəki kişiləri daha da qıcıqlandırar, – Qara dedi. – Ona atasının alçaq qatilini tapdığımı de”.

“Bu doğrudurmu?”

“Sən de”.

Hələ ağlayıb-sızıldayan tatarı dilə tutub susdurdum. “Sənə görə elədiyimi unutma”, – bütün bu işləri oradan getməmək üçün uzatdığımı da başa düşdüm.

Bütün bu işə niyə burnumu soxmuşdum? Ədirnəqapıda iki il əvvəl bir boğçaçı arvadı, söz verdiyi qız başqa hərifə ərə gedəndə qulaqlarını kəsib öldürmüşdülər. Nənəm mənə türklərin çox vaxt səbəbsiz adam öldürdüyünü deyərdi. Nəsimimin indi evdə içdiyi mərcimək şorbası gözümlün qabağına gəldi. Ayaqlarım dalı-dalı getsə də, orada Şəkurənin olduğunu fikirləşib evə doğru getdim. Marağ da içimi didirdi.

“Boğçaçı-ı! Bayramlıq paltar üçün Çindən gəlmiş ipək parça var”.

Pəncərə taylarının arasından turunc rəngli işığın qımıldandığını hiss elədim. Qapı açıldı. Hasanın abırlı atası məni



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

içəri apardı. Ev varlı evləri kimi isti idi. Lampanın işığında bu süfrənin ətrafında uşaqlarıyla birlikdə oturan Şəkurə məni görəndə ayağa qalxdı.

“Şəkurə, – dedim, ərin gəldi”.

“Hansı?”

“Yenisi – dedim. – Silahlı adamlarıyla evi dövrəyə aldılar. Hasanla döyüşməyə hazırdılar”.

“Hasan evdə yoxdur”, – təmkinli qayınata dedi.

“Yaxşı oldu, – dedim. – Sən al, bunu oxu görək”, – deyib, padşahın rəhmsiz iradəsini yetirən məğrur elçi kimi Qaranın məktubunu verdim.

Abırlı qayınata məktubu oxuyanda Şəkurə: “Ester, – dedi, – gəl, sənə mərcimək şorbası verim, isinərsən”.

Əvvəlcə: “İstəmirəm”, – dedim. Bu evə öyrəşən kimi danışması heç xoşuma gəlməmişdi. Amma mənimlə tək qalmaq istədiyini başa düşəndə kağızı götürüb, arxasınca getdim.

“Qaraya hamısının Şövkətin üzündən olduğunu söylə, – deyə pıçıldadı. – Dünən qatildən qorxa-qorxa Orxanla təkbəşimə gecəni səhərəcən gözlədim. Orxan bütün gecəni titrədi. Uşaqlarım ayrılıb! Padşahımızın işgəncələrinin onu danışdırdığını, atamın ölümündə payı olduğu xəbərlərini də gətirdilər”.

“Atan öldürüləndə Qara sənənin yanında deyildimi?”

“Ester, – gözəl qara gözlərini geniş açıb dedi, – nə olar, kömək elə mənə”.

“Bura niyə qayıtdığını de, başa düşək də, yardım da eləyək”.

“Güman eləyirsən, niyə qayıtdığımı bilirəm? – dedi. Bir anlığa, elə bil, ağlayacaqdı. – Qara Şövkətimi döydü, – dedi. – Hasan uşaqların əsl atalarının geri gəldiyini deyəndə də ona inandım”.

Amma gözlərindən yalan söylədiyini başa düşürdüm, o da başa düşdüyümü dərk eləyirdi. “Hasana aldandım!” – pıçıldadı, bundan Hasanı sevdiyini başa düşməyimi istədiyini

hiss elədim. Amma Qarayla evləndiyindən Hasanı daha çox fikirləşməyə başladığını Şəkurə başa düşürdümü?

Qapı açıldı, içəriyə əlində ocaqdan yeni çıxmış isti çörək olan Xeyriyyə girdi. Məni görəndə heç sevinməyən üzündən Əniştə əfəndinin ölümüylə bu bədbəxt atsan, atılmaz, satsan, satılmaz şeyin Şəkurəyə bəla miras qaldığını dərhal gördüm. Otağa gətirilən təzə çörəklə birlikdə Şəkurə uşaqların yanına qayıdanda da əsl həqiqəti dərk elədim: istər əsl ataları, istər Hasan, istər Qara olsun, Şəkurənin axtarıb tapmadığı, özü sevəcəyi ər deyildi; çətin tapacağı qorxudan gözləri böyümüş bu uşaqların sevəcəyi ata idi. Şəkurə bütün yaxşı ərlerin hamısını yaxşı niyyətlə sevməyə hazır idi.

“Axtardığın şeyi ürəyinlə axtarırsan, – heç fikirləşmədən dedim. – Ondansa, ağlımla qərar verməlisən”.

“Qaranın yanına dərhal uşaqlarla qayıdaram, – dedi, – amma şərtlərim var. – Bir az susdu. – Şövkətlə və Orxanla yaxşı davranacaq. Mən bura sığındığıma görə bunun haqq-hesabını çəkməyəcək. Məni dünən gecə evdə qatilin, oğrunun, müsibətin, Hasanın qabağında tək qoydu”.

“Atanın qatilini hələ tapmayıb, amma sənə tapdığını deməyimi istədi”.

“Onun yanına gedəkmisi?”

Mən cavab verməmişdən əlindəki məktubu çoxdan bitirən köhnə qayınata: “Qara çələbiyə deyir, – dedi, – mən oğlum olmadan gəlinimi ona geri verməyimin məsuliyyətini daşıya bilmərəm”.

“Hansı oğlun?” – ədəbsizlik olsun deyə, amma yumşaq səslə dedim.

“Hasan, – dedi. Əfəndi adam olduğundan utanmışdı. – Böyük oğlum Əcəm ölkəsindən qayıtmırmış, şahidlər var”.

“Hasan haradadı?” – dedim. Şəkurənin verdiyi şorbada iki qaşıq aldım.

“Gömrük əminliyindəki katibləri, hambalları, adamlarını toplamağa getdi, – yalanı heç qəbul eləməyən yaxşı və sadə-



Inventas vitam
iuvat excoluisse
per artes

lövə adamların o uşaqsayacağı görkəmiylə dedi. – Dünən ərzurumilərin elədiklərindən sonra yeniçərilər bu gecə də küçələrdədir”.

“Biz onları heç görmədik, – qapıya gedəndə dedim. – Son sözün budurmu?”

Bunu qayınatadan qorxutmaq üçün soruşmuşdum, amma, əslində, ondan soruşduğumu Şəkurə bal kimi başa düşdü.

Ağlı, doğrudan, bu qədər qarışıq idimi, yoxsa, bir şeymi gizlədir, məsələn, Hasanın adamlarıyla qayıtmasınımı gözləyirdi? Əslində, Şəkurənin qətiyyətsizliyini sevdiyimi başa düşüb sevindim.

“Biz Qaranı istəmirik, – Şövkət cəsarətlə dedi. – Sən də bir də bura gəlmə, gonbul”.

“Amma gözəl anana o sevdiyi qotazlı örtükləri, güllü, quşlu yaylıqları, sənin sevdiyin köynəklik qırmızıları onda kim gətirir? – dedim, boğcamı otağın ortasına qoydum. – Yenə gələnə qədər açar, baxar, istədiyinizi geyinər, istədiyinizi taxar, istədiyinizi kəsər, biçər, tikərsiniz”.

Çıxanda kədərləndim: Şəkurənin gözlərini heç elə dolu görməmişdim. Eşiyin soyuğuna alışdım-alışmadım, palçıqlı yolda Qara əlində qılıncı məni saxladı.

“Hasan evdə yoxdu, – dedim. – Bəlkə, Şəkurənin qayıtmasını bayram eləmək üçün bazardan şərab almağa gedib. Bəlkə də, dedikləri kimi adamlarıyla tezliklə gələcək. Onda vuruşarsınız, çünki dəlidi. Hələ o qızıl qılıncını əlinə alsa...”

“Şəkurə nə dedi?”

“Qayınatası “yox, olmaz, gəlinimi vermərəm”, – dedi. – Amma sən ondan yox, Şəkurədən qorx. Mənim fikrimcə, arvadının ağlı qarışıqdı, atasının öldürülməsindən iki gün sonra həm qatilin qorxusundan, həm Hasanın təhdidlərinə, həm də sənə heç bir xəbər vermədən yox olmağına görə evdə qorxularla ikinci gecə keçirməyəcəyini başa düşdü-yündən qayıdıb. Ona atasının qətlində sənə barmağının olduğunu da deyiblər... Amma Şəkurənin köhnə ərinin geri

qayıtması-filan yoxdur. Hasanın yalanına Şövkət inanıb, atası inanmış görünür... Şəkurənin sənin yanına qayıtmaq niyyəti var, amma şərtləri də var”.

Qaranın gözlərinin içinə baxa-baxa şərtləri saydım. Dərhal həqiqi elçiyə danışan kimi, rəsmi tərzdə qəbul elədi. “Mənim də bir şərtim var, – dedim. – İndi yenidən evə gedirəm. – Qayınatanın arxasındakı pəncərənin taxtasını göstərdim. – Bir az sonra bura və qapıya həmlə eləyərsiniz. Mən qışqıranda qaçarsınız. Hasan gəlsə, çəkinib-eləmədən vuruşun”.

Əlbəttə, bütün bu sözlər özünə zaval olmayacaq elçinin deyəcəyi şeylər deyildi, amma bu Ester özünü ölümün ağzına verir. “Boğçaçı” qışqırar-qışqırmaz, qapı bu dəfə dərhal açıldı. Doğrudan, qayınatanın qarşısına çıxdım.

“Bütün məhəllə də, bu tərəfin qazısı da, hamı Şəkurənin çoxdan boşandığını, yenidən Quran-i Kərimə uyğun olaraq evləndiyini də bilir, – dedim. – Sənin çoxdan ölmüş oğlun dirilib, cənnətdən, Həzrəti-Musanın yanından qayıdıb yanınıza gəlsə də, artıq Şəkurədən boşanıb, daha keçdi. Evli qadını qaçırib, burada saxlayırsınız. Qara xahiş elədi, bunun cəzasını qazıdan əvvəl öz adamlarıyla verəcəyini deyim”.

“Yanlış iş görər, – qayınata nəzakətlə dedi. – Şəkurəni biz qaçırtmadıq ki! Mən, Allaha şükür, bu uşaqların babasıyam. Hasan əmiləridir. Şəkurə kimsəsiz qalanda, neynəsin, bizə sığındı. İstəyərsə, dərhal uşaqlarıyla qayıda bilər. Amma unutma, bura onun uşaqlarını doğub, xoşbəxtliklə yaşatdığı evidir”.

“Şəkurə, – düşüncəsiz tərzdə dedim, – atanın evinə qayıtmaq istəyirsənmi?”

“Xoşbəxt ev” sözünə görə ağlamağa başlamışdı. “Atam yoxdur”, – dedi. Yoxsa mənmi elə eşitmişdim? Uşaqları əvvəlcə ətəklərinə, sonra onu oturdub, sinəsinə sığındılar; hamısı bir-birini qucaqlayıb, komalaşib ağlaşdılar. Bu Ester sadələvh deyil: ağlamaqla Şəkurənin seçmədən hər iki tərəfi



Inventas vitam
juvat excelsus
per artes

də idarə elədiyini çox yaxşı başa düşürdüm, amma səmimiyyətlə ağladığını da bilirdim. Çünki mən də ağlamağa başlamışdım. Az sonra baxdım, ilan Xeyriyyə də ağlayır.

Evdə ağlamayan bircə adamın, yaşıl gözlü təmkinli qayınatanın dadınasa Qaranın və adamlarının o anda başlayan hücumu çatdı. Pəncərə taxtaları döyülməyə, qapı itələnməyə başladı. İki nəfər qapıya söykənmişdi, qəribə qoçbaşıyla¹ vurub, güc verirlər, hər vuranda evin içində top partlayan kimi, səs çıxarırdı.

“Sən gün görmüş, əfəndi adamsan, – öz göz yaşlarımdan da cəsarətlənib qayınataya dedim. – Qapını açıb, Şəkurənin gəldiyini de, eşikdəki qudurmuş itlər əl saxlasınlar”.

“Evinə sığınmış kimsəsiz qadını, üstəlik, gəlinini, sən olsan, küçəyə atıb, bu itlərə verərsənmi?”

“Özü getmək istəyir”, – dedim. Ağlamaqdan tutulan burunumu göy dəsmalımla sildim.

“Onda qapını açıb, çıxıb gedə bilər”, – dedi.

Şəkurənin, uşaqlarının yanında oturdum. Qapını itələyənlərin qorxunc gurultusu üzündən hər yeni hərəkət daha da dərin göz yaşına bəhanə olurdu: uşaqlar daha bərkdən ağlamağa başlayırdılar, bu da həm Şəkurənin, həm də mənim göz yaşlarımı sürətləndirdi. Amma ikimiz də evi az qala yıxacaq zərbələrin, eşikdəki təhdid qışqırıqlarının da hesabını verir, vaxt qazanmaq üçün ağladığımızı da bilirdik.

“Gözəl Şəkurəm, – dedim, – qayınatan izin verir, ərin Qara bütün şərtlərini dərhal qəbul elədi, səni eşqlə gözləyir, artıq sənin bu evdə işin yoxdur. Bayırlıq paltarını geyin, rübəndini tax, boğçanı, uşaqlarını götür, qapını aç, daha tiq-qatıqla evinə gedək”.

Bu sözlərim uşaqların göz yaşlarını artırdı. Şəkurənin də göz yaşlarının qabağı açıldı.

“Hasandan qorxuram, – dedi. – Sonra intiqamı qorxunc olar. Vəhşidir. Çünki bura mən özüm gəldim”.

¹ Qoçbaşı – ucu qoç başına oxşayan mühasirə silahı

“Bu, yeni evliliyinə son qoymaz ki, – dedim. – Çarəsiz qalmısan, əlbəttə, bir yerə sığınacaqsan. Ərin olub-keçəni belə bağışladı, səni qəbul eləyir. Hasanısa illərlə necə idarə elədik, yenə də idarə elərik”. Ona gülümsədim.

“Amma qapını mən açmaram, – dedi. – Onda öz istəyimlə qayıtmış oluram”.

“Əziz Şəkurəm, qapını mən də açmaram, – dedim. – Sən də bilirsən ki, onda sizin işlərinizə burun soxmuş oluram. Məndən bunun intiqamını daha ağır alarlar”.

Mənə haqq verdiyini gözlərimdə gördüm. “Onda heç kəs qapını aç bilməz, – dedi. – Qoyaq qırsınlar, bizi götürüb, zorla aparsınlar”.

Bunun Şəkurə və uşaqlar üçün ən yaxşı çıxış yolu olduğunu dərhal başa düşüb qorxdum. “Amma onda qan tökərlər, – dedim. – İşə qazı qarışmasa, qan qarışar, qan davası illərlə çəkər. Şərəfiylə yaşamaq istəyən heç kəs qapısı qırılıb, evinə hücum edilib, içindən qadın götürüləndə laqeyd qala bilməz”.

Mağıl cavab əvəzinə uşaqlarını qucaqlayıb, var gücüylə ağlayanda bu Şəkurəni nə qədər ehtiyatlı, haqq-hesabını bilən olduğunu bir də peşmanlıqla başa düşdüm. İçimdən bir səs hər şeyi atıb getməyimi deyirdi, amma döyülməkdən az qala qırılan qapıya artıq mən də yaxınlaşa bilməzdim. Əslində, həm qapını qırıb içəriyə girmələrindən qorxurdum, həm də qırmamalarından. Çünkü mənə güvənən, işləri irəli aparmaqdan qorxan Qaranın adamlarını hər an geri çəkəcəyi, bundan qayınatanın cəsarətlənəcəyi də ağlıma gəlirdi. Şəkurəyə lap yaxınlaşanda yalandan ağladığını başa düşdüm, amma daha pisi, heç təqlid edilməyəcək tərzdə titrəyirdi.

Qapıya yaxınlaşıb, var gücümlə bağırdım: “Durun, yetər artıq!”

Eşikdəki hərəkət də, içəridəki ağlamalar da bir anda dayandı.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

“Qapını Orxan açsın, anası, – ani ilhamla, uşaqla danışan kimi, şirin səslə dedim, – o, evinə qayıtmaq istəyir, heç kəs ona hirslənməz”.

Elə mən sözümlü qurtardım-qurtarmadım, Orxan anasının titrəyən qollarının arasından çıxıb, bu evdə illərlə yaşayan kimi, əvvəlcə sürgünü, sonra qapı taxtasını, sonra rəzəni açıb, qapıdan iki addım geri çəkildi. Öz-özünə açılan qapının arasından əşiyin soyuğu içəri doldu. Elə sükut çökdü, lap uzaqlarda tənbel bir köpəyin ağzı boş durmasın deyə, hürdü-yünü hamımız eşitdik. Orxan anasının qucağına qayıdanda Şövkət: “Hasan əmimə deyəcəyəm”, – dedi.

Şəkurənin qalxıb fəracəsini götürdüyünü, çıxmağa hazırlaşdığını görəndə elə rahatlandım ki, gülməkdən qorxdum. Oturub mərcimək şorbasından iki qaşıq aldım.

Qara ağıllı tərpenib, evin qapısına qəti yaxınlaşmadı. Bir ara Şövkət sürgünü içəridən bağlayıb, özünü rəhmətlik atasının otağına salanda da köməyə çağırmağımıza baxmayaraq, Qara evə doğru heç addımını da atmadı, adamlarını da içəri buraxmadı. Anasının Hasan əmisinin qəbzəsi yaqutlu xəncərini götürməsinə izin verdiyinə görə Şövkət də evdən çıxmağa razı oldu.

“Hasandan, qırmızı qılncdan qorxun”, – qayınata məğlubiyyət və intiqam ovqatından çox, həqiqi narahatlıqla dedi. Nəvələrini bir-bir, saçlarını qoxulaya-qoxulaya öpdü. Şəkurənin qulağına da bəzi şeylər pıçıldadı.

Evin qapısına, divarına, ocağına tələm-tələsik, son dəfə də baxdığını görəndə buranın Şəkurənin ilk əriylə həyatının ən xoşbəxt illərini keçirdiyi yer olduğunu bir daha xatırladım. İndi eyni evin iki bədbəxt tənha kişinin məskəni olduğunu, ölüm qoxuduğunu görürdümü? Qəlbimi qırdığından qayıdan vaxt yolda ona yaxınlaşmadım.

İki yetim uşaqla bir cariyə, biri yəhudi, biri dul – üç arvad idik, bizi geri qayıdan yolda bir-birimizə yaxınlaşdıran şey gecənin soyuğu və qaranlığı yox, yad məhəllələrin, çətin

keçilən küçələrin darlığıyla Hasanın qorxusu oldu. Qaranın adamları tərəfindən qorunan iri dəstəmiz eynilə xəzinə daşıyan karvan kimi əyri yollardan, ara küçələrdən, quş uçmaz, karvan keçməz ucqar məhəllələrdən keçdi ki, gözətçilərə, yeniçərilərə, yetik məhəllə qoçularına, Hasana rast gəlməyək. Bəzən göz-gözü görməyən zil qaranlıqda bir-birimizə, divarlara dəyə-dəyə yolu tapdıq. Xortdanların, cinlərin, yerin altından çıxacaq şeytanların bizi qaranlıqda götürüb qaçıracağını güman eləyib, bir-birimizi əməlli-başlı qucaqladıq. Əllərimizlə yoxlayıb hiss elədiyimiz divarların, örtülü pəncərə taylarının düz arxasında xoruldaya-xoruldaya, öskürə-öskürə yatanlarla axurlardakı heyvanların iniltisini eşitdik.

Ən yoxsul, ən yaramaz səmtlər, köçkünrlə cürbəcür bədbəxt millətin əhalisinin qonaq qaldığı məhəllələrdən başqa İstanbulun bütün küçələrini addımlamış mən Ester arada-bir lal qaranlıqdakı bitib-tükənməz küçələrdə itib-getdiyimizi güman eləsəm də, gündüzlər əlimdə boğcam getdiyim kimi, guşələri yenə də tanıya bilirdim: Dərzibaşı küçəsinin divarlarını, Nurullah xoca bağçasına bitişik axurun nədənsə darçın tək qoxuyan kəskin nəcis iyini, Canbazlar küçəsindəki yanğın yerlərini, Doğançılar keçidiylə açıldığı meydandakı Kor Hacı camesini də tanıdım, Şəkurənin rəhmətlik atasının evinə yox, müəyyən eləyə bilmədiyim başqa tərəfə getdiyimizi başa düşdüm.

Qəzəbləndimi, nə eləyəcəyi bəlli olmayan Hasandan – bir də o iblis qatildən – ailəsini gizlətmək istəyən Qaranın başqa sığınacaq yer tapdığını dərhal başa düşdüm. O yeri öyrənə bilsəydim, sizə indi, Hasana da ertəsi gün səhər deyərdim. Yamanlığımdan yox, Şəkurənin Hasanın münasibətini yəni-dən istəyəcəyinə əmin olduğumdan. Amma ağıllı Qara haqlı olaraq, mənə artıq heç etibar eləmirdi.

Əsir bazarının arxasında, qaranlıq bir küçədə idik ki, küçənin qurtaracağından qışqırırlar, çığırırlar, hayqırırlar



Inventas vitam
juvat excoluisse
per aries

gəldi. Hay-küy eşitdik, baltalar, qılınclar, dəyənəklər bir-birinə dəyib, döyüş başlayanda eşidilən o bənzərsiz şaqqıl-tını, can ağrıtıya çıxan fəryadları qorxuyla tanıdım.

Qara öz böyük qılını güvəndiyi adamına verdi, Şövkətin əlindəki xəncəri zorla alıb onu ağlatdı, Şəkürəni, Xeyriyəni, uşaqları, bərbər şeyirdi və o biri adamları uzaqlaşdırdı. Mədrəsəli oğlanın məni sağ-salamat evə aparacağını dedi; məni onların yanında qoymadı. Bu təsadüf idi, yoxsa, gizlənəcəkləri yeri hiyləgərcəsinə gizləmək üçün idi?

Keçməyə məcbur olduğumuz dar küçənin qurtaracağında qəhvəxana olduğunu başa düşdüyüm bir dükən vardı. Qılınclı döyüşü, bəlkə də, başlanmamışdan başa çatmışdı. Bağır-bağır içəri girib-çıxan kütlə – əvvəlcə elə bildim, talayrlar – qəhvəxananı dağıdırdı. Fincanları, qəhvədanları, qədəhləri, masaları biz maraqlananlar məşəllərin işığında görüb, ibrət götürək deyə, əvvəlcə səylə eşiyə çıxarırdılar, sonra hamımızın gözüünün qabağında qırırdılar. Bu işin qabağını almağa çalışan adamı bir az döydülər, amma o, sonra canını qurtara bildi. Əvvəlcə dərdlərinin dedikləri kimi yalnız qəhvəylə bağlı olduğunu güman elədim. Qəhvənin zərərlərini, gözü, mədəni necə pozduğunu, beyni bulandırır, adamı imandan çıxardığını, necə firəng zəhəri olduğunu, gözəl qadın qılığına girən şeytan ona verəndə Həzrəti-Məhəmmədin qəhvəni necə geri qaytardığını danışdırdılar. Sanki, tərbiyəvi gecə əyləncəsi idi, evə qayıdanda: “Bu zəqqumu çox içmə”, – deyə Nəsimi danlayacağımı fikirləşirdim.

Şəhərin qırağında bir çox subay otağı, ucuz karvansara olduğundan işsiz-gücsüz, laqeyd, qayğısız, şəhərə gizli girmiş it xılı kimi kütlənin az müddətdə tamaşaya yığılması bu qəhvə düşmənlərini cəsarətləndirdi. Onda onların məşhur vaiz ərzurumlu Nüsret xocanın adamları olduğunu başa düşdüm. İstanbuldakı şərab və fahişə yuvalarını, qəhvəxanaları təmizləyib, Həzrəti-Məhəmmədin yolundan çıxanları, təkkə ayini sayıb, musiqilə rəqs eləyib, göbək atanları cəzalandıracaqlarmış.

Din düşmənlərinə, şeytanla birgə iş görənlərə, bütə sitayiş eləyənlərə, kafirlərə, rəsm çəkənlərə söydülər. Bu qəhvəxananın divarlarına rəsm asılıb, dinə, ərzurumlu xocaya böhtan atılıb, ədəbsizliklər edilən qəhvəxana olduğunu onda xatırladım.

Üzü-gözü qana bulaşmış bir qəhvəçi şeyirdi içəridən çıxdı, elə bildim, yerə yıxılacaq, amma o, köynəyinin ətəyilə alnındakı, yanaqlarındakı qanı sildi, aramıza qarışıb, bizimlə birlikdə basqına tamaşa eləməyə başladı. Kütlə qorxub, azca geriləmişdi. Qaranın camaatın içində bir nəfəri gördüyünü, bir az qətiyyətsizlik keçirdiyini sezdim. Yeniçərilərin, ya da əli dəyənəkli başqa dəstənin gəldiyini ərzurumilərin toparlamalarından başa düşdüm. Məşəllər söndü, kütlə qarışdı.

Qara mənim qolumdan tutub mədrəsəli oğlanın arxasına saldı. “Ara küçələrlə gedərsiniz, – dedi, – səni evinə aparar”. Mədrəsəli oğlan da bir az qabaq sivişmək istəyirdi, az qala qaça-qaça uzaqlaşdıq. Fikrim Qarada idi, amma hərəkətdən qıraqda qalsa, bu Ester sizə hekayənin davamını danışa bilməz ki.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

54. MƏN QADINAM

“Məddah əfəndi, sən bir şeyi təqlid eləyə bilərsən, amma qadın ola bilməzsən!” – deyirlərmiş. Bunun tamamilə tərsini iddia eləyirəm. Əlbəttə, şəhər-şəhər gəzib, gecəyarılarına qədər toylarda, əyləncələrdə, qəhvəxanalarda səsimiz batana qədər hər şeyi təqlid eləyib, hekayə danışdığımızdan, evlənmək heç nəşib olmadı. Amma bu, qadın tayfasını tanımamağımız demək deyil.

Qadınları çox yaxşı tanıyıram; hətta dörd dənəsiylə şəxsən qarşılaşmış, üzlərini görmüş, söhbət eləmişəm. Bunlar:

1. Rəhmətlik anam. 2. Sevimli xalam. 3. Məni hey döyən böyük qardaşımın arvadıdır ki, görəndə: “Çıx otaqdan”, – deyib (Ona aşiq olmuşdum). 4. Səyahətim vaxtı Konyada açıq pəncərə qabağında bir anlığa gördüyüm qadın. Onunla heç danışmaməğına baxmayaraq, illərlə və hələ də şəhvani duyğular bəslədim. Bəlkə də, indi ölüb.

Üzüaçıq qadını görmək, onunla danışmaq, onun insani hallarına şahid olmaq biz kişilərdə həm şəhvani, həm də dərin mənəvi əzablara şərait yaratdığından, dinimizin əmr elədiyi kimi, qadınları, xüsusilə gözəl olanları nikahlanmadan heç görməmək ən yaxşısıdır. Şəhvani hissləri məcburən doydurmaq üçün qadınları axtartmayan gözəl oğlanların dostluğuna bel bağlamaq yeganə çarədir, axırda bu da şirin vərdis olur. Firəng şəhərlərində qadınların yalnız üzlərini yox, ən cəlbedici tərəfləri olan saçlarını, sonra boyunlarını, qollarını, gözəl gərdənlərini, hətta danışılanlar doğrudusa, gözəl ayaqlarının bir qismini ortaya qoyan vəziyyətdə gəzmələri, kişilərin də buna görə gərginlik içində olub, həyayla əzab-əziyyət içində birtəhər yerimələri camaatı, əlbəttə, sındırır. Firəng gəvurunun Osmanlı qarşısında hər gün bir qala itirməsinin səbəbi budur.

Gözəl qadınlardan uzaq yaşamağın ruhumun xoşbəxtliyi və rahatlığı üçün ən doğru yol olduğunu beləcə lap ilk

gəncliyimdə başa düşəndən sonra qadınlara marağım daha çox artdı. Elə o vaxtlar anamla xalamdan başqa qadın da görmədiyimdən marağım sirli qətiyyət alır, sanki, beynimə qarışqa dolur, onların necə hiss elədiyini ancaq elədiklərini eləyə-eləyə, yediklərini yeyə-yeyə, sözlərini təkrar, hallarını təqlid eləyib, paltarlarını geyinib, hiss eləyə biləcəyimi başa düşürdüm. Beləcə bir cümə günü anam, atam, böyük qardaşım, xalam, hamısı babamın Fəhrəng sahilindəki gül bağçasına gedəndə mən: “Çox xəstəyəm”, – deyib, evdə qaldım.

“Gəl, bax, çöldə köpəkləri, ağacları, atları görər, təqlid eləyə, bizi güldürərsən. Evdə təkbəşinə neyləyəcəksən?” – rəhmətlik anam dedi.

“Sənin paltarlarını geyib, qadın olacağam, anacan, – deyə bilməzdim, – qarnım ağrıyır”, – dedim.

“Zəiflik eləmə, – atam dedi, – gəl gülüşək”.

İndi siz nəqqaş və xəttat qardaşlarıma, onlar gedəndə rəhmətlik anamla xalamın alt paltarlarını bir-bir geyinəndə nələr hiss elədiyimi, qadın olmağın o gün başa düşdüyüm sirlərini danışacağam. Əvvəlcə dərhal bunu deyə bilərəm: dəfələrlə kitablarda oxuduğumuz, vaizlərdən eşitdiyimizin əksinə, insan qadın olanda, əslində, özünü şeytan kimi hiss eləmir.

Tamamilə tərsinədir: rəhmətlik anamın gül işləməli ipək donunu geyinəndə qəlbimə ləzzətli gözəllik yayıldı, özümü onun kimi həssas hiss elədim. Xalamın geyinməyə qıymadığı fıstıq yaşıllı köynəyi çılpaq dərimə dəyəndə qəlbimdə bütün uşaqlara, hətta özümə qarşı sevgi ucaldı. Bütün aləmə yemək bişirib, hamını əmizdirmək istəyirdim. Döşlərim olsaydı, necə hiss eləyərdim, beləcə bir az başa düşəndən sonra əsl maraqlandığım şeyin – iridöşlü qadın olmağın necə hiss yaratdığını başa düşüm deyə, sinəmə çoxlu şeylər – corablar, dəsmallar soxdum, o iri çıxıntını görəndə, bəli, gözəl şeytan kimi özümü məğrur hiss elədim. Kişilərin kölgəsini belə görsələr, onların dalınca qaçaçağını, ağızlarına almaq üçün



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

yalvarıb, çırpınacaqlarını dərhal başa düşdüyümə görə, özümü çox güclü hiss elədim, amma mən güclü olmaq istəyirdimmi? Fikrim qarışmışdı: həm güclü olmaq istəyirdim, həm də mənə yazıqları gəlmələrini istəyirdim; həm heç tanımadığım varlı, qüvvətli, ağıllı bir kişinin məni dəlicəsinə sevməsini istəyirdim, həm də ondan qorxurdum. Anamın cehiz sandığının dibində, yarpaq naxışlı mələfələrin yanındakı müşk qoxulu yun corabların içində gizlətdiyi burmalı qızıl bilərzikləri taxıb, hamamdan qayıdanda yanaqlarını daha da qızartmaqdan ötrü üzünə sürtdüyü qırmızını sürtüb, xalamın mis yaşılı fəracəsini geyinib, eyni rəng rübəndi saçlarımı yığıb, taxıb, sədəf çərçivəli aynada özümə baxanda diksindim. Onlara heç toxunmadığım halda, gözlərim, kirpiklərim indi qadın gözü və kirpiyi olmuşdular. Təkcə gözlərim və yanaqlarım, amma mən çox gözəl qadın idim, bu da məni çox xoşbəxt elədi. Bunu məndən də əvvəl bilən cismim gərginləşdi. Bu, məni bədbəxt elədi.

Gözəl gözümdən qopan bir damla yaşın axmasına əlimdə tutduğum aynada tamaşa elədim, o an kədərlə içimdən bir şeir gəldi, onu heç unuda bilmədim. Çünki eyni anda uca Allahın verdiyi ilhamla o şeiri məqamla, şərq kimi, oynaya-oynaya söyləyib, dərdimi unutmağa çalışdım.

Deyir ki, qərarsız qəlbim, Doğudaykən Batıda,
Batıdaykən Doğuda olmaq istəyirəm.

Kişiyyəmsə qadın, qadınamsa, kişi olmaq istəyirəm,
deyir o biri yerlərim.

Nə çətinmiş insan olmaq, daha da çətini
insan kimi bir həyat,

Həm qabağımla, həm arxamla,

Həm Doğuyla, həm Batıyla kef almaq istəyirəm.

“Qəlbimdən gələn şərqini söylədiyimi ərzurumi qardaşlarımız kaş eşitməsinlər, çox qəzəblənərlər”, – deyəcəkdim.

Niyə qorxuram ki? Bəlkə də, qəzəblənməzlər, çünki baxın, dedi-qodu olmasına görə demirəm, amma o məşhur vaiz Nüsrət belə yox, əfəndi həzrətləri var, ha, evli olmağına evli imiş, amma o da eynilə siz həssas nəqqaşlar kimi, gözəl oğlanları biz qadınlardan daha çox sevirmiş, mənə danışanların yalançısiyam. Amma mən özünü, deyəsən, pis saydığımdan, buna fikir vermirəm, çox yaşlıdı. Dişləri tökülüb, ona yaxınlaşan gözəl oğlanların dediyi kimi, ağzı da, bağışlayarsınız, ayının qıçı kimi çox pis qoxuyur.

Yaxşı. Ağzımı yumuram və əsl dərdimə qayıdıram. Çox gözəl olduğumu başa düşər-düşməz, artıq camaşır, bulaşıklı qab yumağı, cariyələr kimi küçəyə çıxmağı qəti istəmədim. Yoxsulluq, göz yaşları və bədbəxtlik, aynaya baxıb-baxıb, ruhdan düşüb ağlamaq, kədər çirkin qadınların işidir. Məni əl üstündə saxlayacaq ər tapmalıyam, amma o, hansıdır?

Beləcə atamın olan-olmaz bəhanələrlə evə çağırdığı paşa uşaqlarını, bəyzadələri deşikdən pusmağa başladım. Vəziyyətimin bütün nəqqaşların aşiq olduğu ikiuşaqlı, kiçik ağzılı, məlum gözəl qadının vəziyyətinə oxşamasını istəyirdim. Yaxşısı budur, sizə gözəl Şəkurənin hekayətini danışım. Amma dayanın, söz vermişdim, çərşənbə axşamı bunu danışacaqdım:

ŞEYTANIN QADINA

DANIŞDIRDIĞI EŞQ HEKAYƏTİ

Əslində, çox adidir. İstanbulumuzun bir az yoxsul məhəllələrindən Kəmərüstüdə olub. Məhəllənin qabaqda gedənlərindən çələbi Əhməd Vasif paşanın katibliyini eləyən, öz halında, evli, ikiuşaqlı və əfəndi bir adamdır. Bir gün açıq pəncərədə qarasaqlı, qaragözlü, uzunboylu, gümüş dərilili incə boşnak gözəlini görüb, ona vurulur. O qadınsa evlidir. Çələbiyə heç könlü yoxdu, yaraşıklı ərini sevir. Beləcə, bədbəxt çələbi dərdini heç kəsə açə bilmir, eşqdən iynəyə sap olur, rumdan şərab alıb içir, amma axırda eşqini məhəllədən



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

gizlədə bilmir. Özləri də eşq hekayətlərinə hayıl-mayıl olduqlarından, çələbini çox sevib saydıqlarından əvvəlcə eşqinə də hörmət göstərirlər, bir-iki zarafatını eləyib, görməzliyə vururlar. Amma çarəsiz dərdinə heç hakim ola bilməyən çələbi hər axşam sərxoş olub, gümüş dərilili gözəlin əriylə xoşbəxt yaşadığı evin qapısında oturub, uşaq kimi uzun-uzadı ağlamağa başlayanda hamısı qorxurlar. Hər axşam əzab içindəki aşiq ağladıqca onu nə döyüb ata bilirlər, nə də təsəlli verə bilirlər. Çələbi də tərbiyəsinə görə, heç kəsə söz atıb sataşmadan için-için ağlamaqda idi. Yavaş-yavaş onun çarəsiz kədəri məhəlləyə çökür, hamının kədərinə, bədbəxtliyinə çevrilir, ovqatlarını pozur, meydandakı dayanıb-eləmədən hüznə axan çeşmə kimi o da kədər qaynağı olur. Əvvəlcə kədər söhbəti, sonra uğursuzluq sözü, sonra da hərəkətsizlik fikri məhəlləyə beləcə yayılır, mənimsənir. Kimi başqa yerə köçür, kiminin işi pis gedir, kiminin də həvəsi qaçdığı üçün sənətinin öhdəsindən gələ bilmir. Məhəllə boşalandan sonra bir gün aşiq çələbi də arvadını, uşaqlarını götürüb, başqa yerə daşınanda gümüş dərilili gözəllə əri tək-tənha qalırlar. Səbəbkar olduqları fəlakət eşqlərini soyutmuş, aralarını açmışdı. Ömürlərinin axırına qədər birlikdə yaşayar, amma qətiyyən xoşbəxt ola bilməzlər.

“Eşqin və qadınların nə qədər təhlükəli olduğundan söz açdığına görə bu hekayəni çox sevirəm”, – deyəcəkdim ki, baho, unuttum, məndə ağılımı qaldı, mən indi qadın olduğumdan, başqa bir şey deyəcəkdim. Yaxşı, belə bir şey:

Ah, eşq nə gözəldir!

* * *

Amma qapıdan girən o yad adam kimdir?

55. MƏNƏ KƏPƏNƏK DEYƏRLƏR

Tünlüyü görəndə başa düşdüm ki, ərzurumilər bizim zarafatcıl nəqqaşları öldürürlər. Qara da basqına tamaşa elə-yən camaatın içində idi. Əlində xəncər, yanında bir dəstə qəribə adamlar, məşhur boğçaçı Ester, əli boğçalı başqa arvadlar gördüm. Qəhvəxanadan çıxanların rəhmsizcəsinə döyülüb, qəhvəxananın qəddarcasına dağıdıldığına tamaşa eləyəndən sonra qaçmaq istədim. Sonra da bir dəstə, deyəsən, özlərini çatdırırdı. Ərzurumilər məşəllərini söndürüb qaçdılar.

Qəhvəxananın qaranlıq qapısında heç kəs yox idi, heç kəs də baxmırdı. İçəri girdim: hər yer qırıqlarla dolu idi: fincan, tabaq, qədəh, çanaq, cam qırıqlarının üstüylə yeridim. Divardakı hündür mıxçadan asılmış qəndil bütün bu gurultu vaxtı sönməmişdi: amma qəhvəxananın tamam qırıqla örtülü döşəməsini, yıxılıb parçalanmış masaları, taxtdan qalan taxta parçalarını yox, tavandakı his ləkələrini işıqlandırırdı.

Döşəkçələri üst-üstə qoyub, uzanıb qəndili götürdüm. Işığında yerdə yatan vücutları sezdim. Üzünün qan içində olduğunu görəndə baxa bilmir, o birinə yaxınlaşdım. İkinci vücut inildəyirdi, lampanı görəndə ağzından uşaq kimi səs çıxdı, geri çəkildim.

İçəri bir nəfər də girmişdi. Əvvəlcə çəkindim, amma Qara olduğunu hiss elədim. Yerdə uzanmış üçüncü vücuda bir yerdə yaxınlaşdıq. Lampanı üzünə yaxınlaşdıranda ikimiz də ağılımızın bir guşəsiylə elə çoxdan bildiyimiz şeyi gördük: məddahı öldürmüşdülər.

Boyalarla qadına oxşadılmış üzündə qan izi yox idi, amma çənəsi, gözü, qırmızı boyanmış ağzı əzilmiş, gömgöy olmuş boynu sıxılmışdı. Əlləri iki yandan arxaya doğru uzanmışdı. Bir nəfər qadın paltarını geyinmiş qocanın iki əlini arxadan tutanda, o birilərin sifətinə yumruq vura-vura döydüklərini,



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

sonra boğduqlarını müəyyən eləmək çətin deyildi. “Bunun vaiz xoca əfəndi həzrətlərinə böhtan atan dilini kəsin”, – deyib, bu işi görməyə girişmişdilərmi?

“Lampanı bura gətirsənə”, – Qara dedi. Ocağın qırağında tökülmüş qəhvənin palçığı içindəki qırıq qəhvə dəyirmanlarına, ələklərə, tərəzi və fincan parçalarına əlimdəki lampanın işığı düşdü. Məddahın hər axşam rəsmlərini asdığı guşədə Qara lampanın işığında ölən adamın iş alətlərini, qurşağını, dəsmalını, əsasını axtarırdı. Beynində rəsmlər olduğunu dedi, üzümə əlimdən aldığı qəndilin işığını tutub: “Bəli, təbii ki, iki dənəsini də yoldaşlığa uyub, mən rəsm eləmişdim”, – dedi. Təkcə rəhmətliyin tərtəmiz qazıtdığı başına qoyduğu Əcəm işi təsəyini tapa bildik.

Daracaq bir keçiddən çatılan arxa qapıdan heç kəsə rast gəlmədən gecənin qaranlığına çıxdıq. Basqında içəridəki camaat və nəqqaşlar, güman ki, bu qapıdan çıxıb qaçmışdılar, amma çevrilmiş küplər, yumalanmış qəhvə çuvalları burada döyüş olduğunu da göstərirdi.

Qəhvəxanaya basqın edilməsi, ustad məddahın qəddarcasına öldürülməsi, gecənin qorxunc qaranlığı Qarayla bizi bir-birimizə yaxınlaşdırdı. Aramızdakı sükutun da buna görə olduğunu güman eləyirdim. İki küçə keçdik, Qara əlindəki qəndili aparmaq üçün mənə verdi, sonra xəncərini çəkib, xirtdəyimə dayadı:

“Sənin evinə gedəcəyik, – dedi, – oranı axtarmaq istəyirəm. Qəlbim rahat olsun deyər”.

“Onsuz da axtardılar”, – deyib susdum.

İçimdən qəzəb yox, etinasızlıq keçmişdi. Haqqımda çıxarılan rəzil dedi-qodulara inanması Qaranın da sırası qısqanc-lardan biri olduğunu göstərmirdimi? Xəncərini də özünə çox güvənmədən tuturdu.

Evim qəhvəxananın arxa qapısından çıxıb getdiyimiz küçənin tamamilə əks istiqamətində idi. Buna görə də tən-lüklə rastlaşmamaq üçün məhəllələr arasındakı küçələrdə

bir sağa, bir sola dönüb, islaq, tənha ağacların kədərli qoxusuyla qoxuyan boş bağçalardan keçib, geniş dövrə vurduq. Qayıtdığımız qəhvəxananın ətrafında oradan gələn gurultu heç kəsilmirdi. Küçələrdə də ərzurumilərin, onların arxasınca yeniçərilərin, məhəllə gözətçilərinin, gənclərin qaçısqıqlarını eşidirdik. Yolun yarısını keçib, bir yerə gəlmişdik ki:

“İki gündür, Ustad Osmanla Xəzinə otağında qədim ustaların möcüzələrinə baxırdıq”, – Qara dedi.

Uzun müddət susdum. Xeyli sonra: “Bu yaşdan sonra nəqqaş Behzadla eyni rəhlə arxasında otursa da”, – az qala qışqırdım, – “gördükləri təkcə gözüni sevindirər, ruhuna rahatlıq, həyəcan verər, amma bacarığını zənginləşdirməz. Çünki naxış gözlə yox, əllə çəkilər, əl də nəinki Ustad Osman yaşında, mənim yaşında belə artıq çox çətin öyrənilər”.

Məni gözlədiyinə əmin olduğum gözəl arvadım tək olmadığımı başa düşüb, Qarayla üzbəüz gəlməsin deyər, qışqıra-qışqıra danışdı, əlixəncərli, özüinə vurulmuş bu bədbəxt səfehli ciddi qəbul elədiyimə görə yox.

Həyət qapısından keçəndə, elə bil, evin içində şölə saçan lampanın işığını görmüşdüm, amma indi, şükür, içəridə hər yer qaranlıqdı. Bütün vaxtımı, günlərimi Allahın xatirələrini axtarıb nəqş eləyə-eləyə, gözümlə yorulanda da dünyalar gözəli cananımla sevişə-sevişə keçirdiyim cənnət evimə əlixəncərli bir heyvanın məcburiyyətilə girmək məhrəmiyyətimə elə qəddar təcavüz kimi gəldi ki, Qaradan intiqam almağa and içdim.

Kağızlarıma, tamamlamaqda olduğum səhifəyə, – borc zəncirlərindən qurtulmaq üçün yalvardıqları padşahdan ehsan alan məhkumlar – boyalarıma, rəhlələrimə, bıçaqlarıma, qələmitiləyənlərimə, fırçalarıma, yazı taxtının qırağında hər şeyə, yenə kağızlara, möhrələrimə, qələmyonanlarıma, qələm – kağız qutularının arasına, yer dolabına, sandıqlara, döşəkçələrin altına, kağız yumaqlarımdan birinə, yumyumşaq qırmızı döşəkçəmin və sonra xalının altına, yenə dönüb-



Inventas vitam
iuvat excoluisse
per artes

dolaşıb eyni yerlərə əlindəki qəndili yaxınlaşdırıb-yaxınlaşdırıb baxdı. Xəncərini çəkəndə dediyi kimi, evimi yox, nəqş elədiyim otağı axtarırdı. Gizlətmək istədiyim şeyi, sanki, arvadımın bizi indi pusduğu otaqda gizlədə bilməzdimmi?

“Əniştəmin hazırlatdığı kitabın sonuncu rəsmi varmı, – dedi, – onu öldürən o rəsmi oğurlayıb”.

“Digərlərindən fərqli idi, – dərhal dedim. – Rəhmətlik Əniştən bir küncündə də mənə ağac rəsmi çəkirmişdi. Arxada bir yerə... Ortada və qabaqda bir adamın rəsmi ola-caqdı, hər halda padşahımızın zahiri. Çox böyük olan yeri hazır idi, amma çəkilməmişdi. Firənglərin çəkdiyi kimi, bu rəsmlə arxadakı cisimlər kiçildiyindən, ağacı kiçik çəkməyimi tapşırmışdı. Rəsm irəlilədikcə, sanki, rəsmə də yox, pəncərədən dünyaya baxmaq təsəvvürü yaradırdı. Firənglərin perspektiv üsuluyla çəkilən rəsmnin cədvəlləriylə təzhibinin pəncərə çərçivəsi yerini tutduğunu onda başa düşdüm”.

“Çərçivəylə naxışı Zərif əfəndi çəkirdi?”

“Bunu soruşursan, onu öldürmədiyimi demişdim”.

“Adam öldürsə də, öldürdüyünü deməz”, – tələsik dedi, qəhvəxanaya basqın olanda orada neylədiyimi soruşdu.

Qəndili oturduğum döşəkçənin azca irəlisinə, kağızların, nəqş elədiyim səhifələrin arasına üzümü işıqlandıracaq tərzdə qoymuşdu. Özü isə otağımın içində, qaranlıqda kölgə kimi ora-bura vurnuxurdu.

Sizə danışdığım şeyləri, əslində, qəhvəxanaya çox az getdiyimi, oradan təsadüfən keçdiyimi söyləməkdən başqa divar-da asılan rəsmlərdən ikisini çəkdiyimi, amma qəhvəxanada olub-keçənlərdən, əslində, xoşlanmadığımı da dedim. “Çünki, – dedim, – naxış gücünü nəqqaşın bacarığından, naxış eşqindən və Allaha qovuşma istəyindən də yox, həyatın iyrəncliklərini kiçiltmə, cəzalandırma istəyindən alırsa, axırda özü-özünü kiçiltmiş, cəzalandırmış olur. Kiçiltmeyi istər ərzurumlu vaiz olsun, istər şeytanın lap özü. Üstəlik, o qəhvəxana ərzurumilərlə dolmasaydı, bu gecə, bəlkə də, basqın olunmazdı”.

Alçaq “Amma yenə də oraya gedirdin”, – dedi.

“Gedirdim, çünki orada əylənirdim də”. Nə qədər dəqiq danışdığımı başa düşürdümü? “Biz Adəm oğulları vicdanımızla, ağlımızla bir şeyi iyrənc, yanlış hesab eləməyimizə baxmayaraq, o şeydən zövq ala bilirik, – əlavə elədim. – O ucuz rəsmlərdən, təqlidlərdən, əruzsuz, qafiyəsiz kobudluqla söylənmiş şeytan, pul, köpək hekayələrindən zövq aldığım üçün həm də utanırdım”.

“Onda o imansızlar qəhvəxanasına niyə gedirdin?”

“Yaxşı, – qəlbimdən gələn səsə uyub dedim, – bəzən mənim də içimi qurd kimi gəmirən şübhə var, onu söyləyim: mənim nəqqaşxananın ustaları içində ən ustası, ən bacarıqlısı olduğum yalnız Ustad Osman tərəfindən yox, padşahımız tərəfindən də görüləndən bəri o biri nəqqaşların qısqançlıqlarından elə qorxmağa başladım ki, məni bir qaşiq suda boğmasınlar deyə, onların getdiyi yerlərə bir az da olsa, gedir, onlarla oturub-durur, onlara oxşamağa çalışıram. Başa düşürsənmi? Mənim ərzurumi olduğumu deməyə başladığılarından bəri də o səfil imansızlar qəhvəxanasına bu şayiyyə heç kəs inanmasın deyə, gedirdim”.

“Ustad Osman bir çox şeyi sənin ustalığından, bacarığından üzr diləmək üçün elədiyini söylədi”.

“Mənim haqqımda başqa nə dedi?”

“Naxış uğrunda həyatdan əl çəkdiyinə inansınlar deyə, düyü üzərində, dırnaq üzərində kiçik əyləncəli rəsmlər nəqş elədiyini. Allahın verdiyi bacarığından utandığından elə hey xoşa gəlməyə çalışdığını söylədi”.

“Ustad Osman Behzadın mərtəbəsində idi, – səmimiyyətə dedim. – Başqa nə söylədi?”

Alçaq: “Qüsurlarını da çəkinmədən dedi”, – dilləndi.

“Qüsurlarımı de”.

“Bacarığına baxmayaraq, naxış eşqinə görə yox, gözə girmək üçün nəqş elədiyini dedi. Nəqş eləyəndə səni ən sevirən şey rəsmə baxanların alacağı zövqü xəyalına gətirmək-



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

miş. Ona görə də nəqş eləmənin öz zövqü üçün nəqş eləyə bilməlisənmiş”.

Həyatını naxışa yox, katiblik, məktubçuluq, söz gəzdirməyə həsr eləyəcək tinətdə adama Ustad Osmanın mənim haqqımda fikirləşdiyi şeyləri bu qədər tərbiyəsizcəsinə açıb danışmağı ürəyimi yaraladı. Qara sonra da dedi:

“Qədim böyük ustadların bütün həyatlarını verib, əldə elədikləri üslub və üsullardan yeni şahın gücünə, yeni şahzadənin kefinə, ya da başqa zamanın zövqlərinə boyun əymək üçün, qətiyyən əl çəkmədiklərini, buna görə də üsul və üslublarını dəyişdirməyə məcbur olmamaqdan ötrü özlərini qəhrəmancasına kor elədiklərini söylədi. Ona görə “padşahımız belə istəyir” bəhanəsiylə siz mənim Əniştəmin kitabının səhifələri üçün firəng ustadlarını həvəslə, şərəfsizcəsinə təqlid eləmisiniz”.

“Baş nəqqaş Ustad Osman pis bir şey demək qəsdində olmayıb, – dedim. – Qonağıma cökə qaynadaq”.

Yan otağa keçdim. Cananım əynində boğçaçı Ester arvadından aldığı Çin ipəyindən tikilmiş gecə paltarı ilə üstümə atılıb: “Qonağıma cökə qaynadaq!” – deyər məni təqlid elədi, əlini qamışına atdı.

Açdığı yatağımın lap yaxınlığındakı yer dolabının dibində, gül ətirli mələfələr arasındakı qəbzəsi əqiq daşlı qılıncımı götürdüm, qınından çəkib çıxardım. Bu qılıncın tiyəsi o qədər itidi ki, üstünə ipək parça atsan, iki kəsər, qızıl təbəqə atsan, kəsdiyi parçalar xətkəşlə kəsilmiş kimi, düzgün çıxar.

Qılıncımı gizlədib, naxış otağına geri qayıtdım. Qara əfəndi məni sorğu-suala tutmaqdan o qədər məmnundu ki, əlində xəncəri qırmızı döşəkçənin ətrafında hələ var-gəl eləyirdi. Döşəkçənin üstünə yarısı nəqş edilmiş bir səhifə qoydum. “Buna bax”, – dedim. Maraqla çökdü, başa düşməyə çalışdı.

Arxasına keçdim, qılıncımı çəkdim, bir həmlədə belinə minib, onu yıxdım. Xəncəri düşdü. Saçlarından tutub, başını yerə basanda xəncərimi xirtdəyinə dayadım. Ağır gövdəmlə

üzüqoylu uzatdığım Qaranın incə vücudunu əzir, çənəm və əlimlə başını qılıncın iti tiyəsinə dəyənəcən basırdım. Bir əlim kirli saçlarıyla dolu idi, digər əlim qılıncı xirtdəyinin nazik dərisinə dayamışdı. Ağillı tərənib, qəti qımıldanmadı, çünki qanını dərhal axıda bilərdim. Qıvrım-qıvrım saçlarına, başqa vaxt olsa, kobudluqla şapalaq vurmaq istədiyim gəl-gəl deyən ənsəsinə, çirkin qulaqlarına bu qədər yaxın olmaq əsəbimi daha da pozmuşdu. “Səni buradaca öldürməməkdən özümü zorla saxlayıram”, – sirr verən kimi, qulağına pıçıldadım.

Sözəbaxan uşaqlar tək heç səsini çıxarmadan məni dinləməsi xoşuma gəldi. “Əfsaneyi-Şahnamə”dən bilirsən, – deyər pıçıldadım, – ataları Firudin şah yanlış iş görüb, ölkəsini üç yerə böləndə ən pis ölkələri iki böyük oğluna, ən yaxşısı İrani də kiçik İracə verir. İntiqama qərarlı Tur qısqandığı kiçik qardaşı İraci aldadır, xirtdəyini kəsməmişdən qabaq saçlarını eynilə mənim indi elədiyim kimi tutur, eynilə indi mənim elədiyim kimi, bütün bədəniylə qardaşının üstünə minir. Bədənimin ağırlığını üstündə hiss eləyirsənmi?”

Cavab vermədi, amma qurbanlıq qoyun təkı baxan gözlərindən dinlədiyini başa düşürdüm, bir kərə ilham da gəlmişdi: “Mən yalnız rəsmdə deyil, qılıncı xirtdəyə dayayıb, başı keflə kəsməkdə də Əcəm üslub və üsuluna sadıqəm. Bu çox sevilən məclisin bir başqa cürünü də Şah Siyavuşun ölümündən danışan rəsmlərdə görmüşəm”.

Sakitcə məni dinləyən Qaraya Siyavuşun qardaşlarının intiqamına necə hazırlaşdığını, necə bütün sarayını, malını-mülkünü yandırıb, arvadıyla halallaşmış, atını minib, orduyla səfərə çıxdığını, döyüşü necə uduzduğunu, cəsədlərlə örtülü döyüş meydanının tozu-torpağı içində necə saçlarından yerlərdə sürüklənib, indi özünün yatdığı kimi, üzüqoylu yatırılıb, axırda boynuna xəncərin dayandığını, əfsanəvi şah bu vəziyyətdə olanda dostları və düşmənlərinin aralarında necə “öldürəkmi, bağışlayaqmı” mübahisəsinə girdiyini, üzü torpağa basdırılmış məğlub şahın bütün bu mübahisəni din-



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

ləməsinə uzun-uzadı danışdım və qurbanımdan soruşdum: “O rəsmi sevirsənmi? – dedim. – Yerə uzanmış Siyavuşun mənim kimi, arxadan yaxınlaşıb, üstünə yığılıb, xirtdəyinə qılıncı dayayan Geruy tərəfindən saçları belə dartılıb, xirtdəyi kəsilir. Az sonra axacaq qırmızı qanı əvvəlcə şoran torpaqda qara duman çıxaracaq, sonra orada çiçək açacaq”.

Bir az susdum, uzaqlarda, küçə aralarında fəryad qopara-qopara qaçan ərzurumiləri dinlədik. Eşikdəki fəlakət və dəhşət yerdə üst-üstə yatan bizi dərhal bir-birimizə daha da yaxınlaşdırdı.

“Amma bütün o rəsmlərdə, – Qaranın ovcumun içindəki saçlarını daha da sıxıb dedim, – həm vücudları bir-birinə qarışmış, həm də bir-birinə nifrət eləyən iki kişini zərifliklə çəkməyin çətinlikləri hiss olunur. Sanki, o sehrli, şahanə baş kəsmə anından əvvəlki xəyanət, qısqanclıq və döyüşlərin qarışması o rəsmlərə bir az artıq çöküb. Qəzvinin ən böyük ustadları belə üst-üstə olan iki kişini çəkəndə çətinlik çəkir, hər şeyi bir-birinə qarışdırır. Ona görə bax, biz səninlə daha ətli-qanlı, daha incəyik”.

“Qılınc kəsir”, – inildədi.

“Danışdığına görə təşəkkür eləyirəm, canım, amma kəsmir. Diqqət verirəm, duruşumuzdakı bu gözəlliyi pozacaq heç bir şey eləmirəm. Qədim böyük ustadlar, bütün o eşq, ölüm və döyüş məclislərində bir-birinə qarışan bədənləri, sanki, bircə bədən kimi çəkəndə bizim gözlərimizə ancaq yaş gətirə bilirlər. Bax: başım ənsənə, sanki, sən bədəninin bir parçası təkə yaxınlaşıb. Saçlarının və ənsənin qoxusunu duyuram. Qıçlarım qıçlarının hər iki tərəfində elə yerli-yerində uzanıb ki, görəni bizi dördayaqlı zərif heyvan saya bilər. Kürəyinin və qıçının üzərində ağırlığının tarazlığını hiss eləyirsənmi?” Sükut çökdü, amma qılıncı basmadım, sanki, qanada bilərdi. “Danışmasan, bu qulağını dişləyərəm”, – o qulağına pıçıldayıb dedim. Gözlərindən danışmağa hazır olduğunu görəndə eyni sualı bir də verdim: “Üstündə ağırlığının tarazlığını hiss eləyirsənmi?”

“Əlbəttə”.

“Gözəldimi? – dedim. – Biz gözəlikmi? – soruşdum. – Biz qədim ustadların möcüzələrində bir-birini incəliklə öldürən əfsanəvi qəhrəmanlar qədər gözəlikmi?”

“Bilmirəm, – Qara dedi, – bizi aynada görə bilmirəm”.

İçəri otaqdan bizi pusan arvadımın azca o yanımızda yer-də duran qəhvəxananın qəndili işığında bizi necə gördüyünü xəyalımda canlandırılanda həyəcanla Qaranın qulağını, doğru-dan, dişləməkdən qorxdum.

“Evimə və məhrəmiyyətimə xəncərinlə girib, məni sorğuya çəkən Qara əfəndi, – dedim, – indi üstündə mənim gücümü hiss eləyirsənmi?”

“Haqlı olduğunu da hiss eləyirəm”.

“İndi yenə soruşmaq istədiyini soruş”.

“Mənə Ustad Osmanın səni necə oxşadığını danış”.

“Şəyirdliyimdə, mən indiki vəziyyətimdən daha da arıq, zərif, gözəl olanda indi mənim sənin üstünə çıxdığım kimi, üstümə çıxardı, qollarımı oxşayardı, bəzən canımı da yaxardı, amma onun biliyinə, bacarığına və gücünə heyran olduğumdan bunlar mənim xoşuma gələrdi, pislik fikirləşməzdim, çünki onu sevirdim. Ustad Osmanı sevmək mənim üçün nəqş eləməyi, rəngləri, kağızı, qələmi, rəsmi gözəlliyini, rəsm edilən hər şeyi beləcə aləmi və Allahı sevməyə açılan bir yoldur. Ustad Osman məndən ötrü atadan üstündü”.

“Çox döydürdümü?” – deyə soruşdu.

“Atanın döyməli olduğu kimi, yerində və ədalət hissiylə döydüyü kimi, ustanın döyməli olduğu təki, canımı yaxıb, cəzalandırıb öyrətmək üçün də döyərdi. Bu gün dırnaqlarıma vurduğu xətkəşlərin ağrısı və qorxusu üzündən bir çox şeyi daha yaxşı, daha artıq öyrəndiyimi dərk eləyirəm. Şəyirdliyimdə kəkilimdən yapışib, divara-divara vurmasın deyə, boyanı daşırmaz, qızıl suyunu xərcləməz, atın ayağındakı cizgini beynimə nəqş eləyər, xətkəşin xətasını örtər, fırçalarını vaxtında təmizləyər, bütün diqqətimi və ruhumu səhifəyə



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

verməyi öyrənərdim. Bacarığımı və ustalığımı yediyim qapazlara borclu olduğumdan indi şeyirdlərimi könül rahatlığıyla döyürəm. Hətta haqsızlıqla vurulmuş bir şillənin belə əgər şeyirdin qürurunu qırmırsa, ən axırda uşağa faydalı olacağını bilirəm”.

“Amma yenə də gözəl üzlü, şirin baxışlı, mələk xasiyyətli bir şeyirdi döyəndə, öz kefin üçün aradabir ipin ucunu bura-xanda böyük Ustad Osmanın da sənə eyni şeyi elədiyini başa düşürsən, yox?”

“Bəzən mərmər möhrəylə qulağımın ardından elə vururdu ki, günlərlə qulağım güyüldəyər, məni sərsəmə çevirərdi. Bəzən elə şapalaq vurardı ki, həftələrlə yanağım gözlərimdən yaş gətirib yanardı. Bunları xatırlayıram, amma üslubumu da sevirəm”.

Qara: “Xeyr, – dedi, – ona acığın tutardı. İçində dərinəndərinə iz salmış qəzəbin intiqamını Əniştənin firəng təqlidi kitabı üçün nəqş eləyib alırdınız”.

“Sən nəqqaşları heç tanımırsan. Tamamilə əksinə. Uşaqlığımda ondan aldığım şillələr nəqqaş ustasına ölənə qədər dərin eşqlə bağlayar”.

“İrcin, Siyavuşun xirtdəklərinin indi sənə mənə elədiyin kimi, arxadan qılınc dayayıb, zalımcasına və xaincəsinə kəsilməsi qardaş qısqanclığı üzündəndir. Qardaşların qısqanclığına “Şahnamə”də tamam ədalətsiz ata hazırlayır...”

“Doğrudur”.

“Sizi bir-birinizin üstünə salan ədalətsiz atanız indi də sizə xəyanətə hazırlaşır”, – kobudluqla dedi. “Ah, eləmə, kəsir”, – inildədi. Əzabla bir az qışqırdı. “Əlbəttə, xirtdəyimi kəsib, qanımı qurbanlıq qoyun kimi axıtmağın, bir anlıq işdi, – dedi, – amma bu danışacaqlarımı dinləmədən bunu eləsən – elə eləyəcəyinə inanmıram axı, ahh, bəsdı – fikrin illərlə indi sənə deyəcəyim şeydə qalacaq. Qılıncı bir az geri çək. – Çəkdim. – Uşaqlığınızdan bəri hər addımınıza, hər aldığınız nəfəsə göz qoyub, Allah vergisi qabiliyyətinizin öz diqqətiylə

bahar çiçəyi kimi açıb, bacarığa çevrilməsini xoşbəxtliklə izləyən Ustad Osman indi sizinlə birlikdə bütün həyatını verdiyi nəqqaşxanasını və üslubunu qorumaq üçün sizə arxa çevirir”.

“Üslub deyilən şeyin necə iyrənclik olduğunu başa düşsən deyə, Zərif əfəndini basdırdığımız gün sənə üç məsəl danışmışdım”.

“Onlar nəqqaşın üsulu haqqında idi, – Qara ehtiyatla dedi. – Ustad Osmanın təlaşisa nəqqaşxananın üslubunu qorumaqdır”.

Zərif əfəndini və Əniştəni öldürən alçağın tapılmasını padşahın necə vacib saydığını, bu məqsədlə onlara Əndərun xəzinəsinin qapısını belə açdığını, Ustad Osmanın bu fürsəti Əniştənin kitabını baltalamaq, özünə xəyanət eləyib, firəng ustadlarının təqlidçiliyinə başlayanları cəzalandırmaq üçün istifadə eləyəcəyini uzun-uzadı danışdı. Burnukəsik atı, üslubuna görə Zeytundan şübhələndiyini, amma Baş nəqqaş kimi günahkarlığından əmin olduğu Leyləyi cəlladların əlinə verəcəyini söylədi. Qılıncın təzyiqi altında doğru danışdığını hiss eləyir, hekayəsinə uşaq təki aludə olduğundan onu öpmək istəyirdim. Eşitdiklərimdən qorxmadım: çünki Leyləyin aradan çıxması Ustad Osmanın ölümündən sonra – Allah gecindən versin – mənim Baş nəqqaş olmağım mənasına gəlirdi.

Məni narahat eləyən şey bütün bu danışığın gerçək-ləşə biləcəyi yox, baş tutmama ehtimalı idi. Hekayənin sözləri arasında hiss elədiyim boşluq, Ustad Osmanın yalnız Leyləyi yox, məni də güdaza verəcəyi mənasına gəlirdi. Ağla-gəlməz ehtimal fikirləşmək təkcə bağrımı yarmırdı, birdən atasız qalmış kimi, məni yersizlik-yurdsuzluq dəhşətinə sürükləyirdi. Bunu hər dəfə ağlıma gətirəndə içimdən Qaranın xirt-dəyini qılıncımın ağzına vermək gəldiyindən özümü saxladım, bu mövzuda nə Qarayla, nə özümlə heç mübahisəyə giriş-mədim: Əniştənin kitabı üçün firəng ustadlarından ilhamla



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

bir neçə süni rəsm çəkmək bizi niyə xain vəziyyətinə salsın? Zərif əfəndinin ölümünün arxasında Leyləklə Zeytunun mənə qarşı hiyləsi olduğunu bir daha fikirləşdim, qılıncı Qaranın xirtdəyindən çəkdim.

“Birlikdə Zeytunun yanına gedək. Evini alt-üst eləyib axtaraq, – dedim, – əgər sonuncu rəsm ondadısa, heç olmasa, artıq kimdən qorxmaq lazım gəldiyini başa düşərik. Onda deyilsə, onu da köməkçi kimi götürüb, Leyləyin evinə basqın elərik”.

Mənə etibar eləməsini, onun xəncərinin ikimizə bəs eləyəcəyini söylədim. Bir parçə cökə belə verə bilmədiyimə görə Qaradan üzr dilədim. Qəhvəxananın lampasını yerdən götürəndə üstünə yıxdığım döşəkçəyə bir anlığa birlikdə mənəli baxışlarla baxdım. Əlimdə lampə ona yaxınlaşdım, xirtdəyin üstündəki açıq-aşkar kəsiyin dostluğumuzun nişanəsi olacağını dedim. Qaranın bir azca qanı da axmışdı.

Küçələrdə ərzurumilərlə onları qovalayanların gurultusu hələ vardı, amma heç kəs bizə toxunmadı. Zeytunun evinə tez çatdıq. Həyət qapısını döydük, evin qapısını döydük, pəncərə taylarını da səbirsizliklə döydük: heç kəs yox idi, o qədər gurultu çıxarmışdı ki, içəridə yatmadığından əmindim. İkimizin də fikirləşdiyi şeyi Qara dedi: “İçəri girərkimi?”

Qaranın xəncərinin küt qırağıyla güc verib, qapı kilidinin dəmirini qaldırdım, sonra xəncəri qapının arasına soxub, basıb qanırdı, kilidi qırdı. İçəridən illərlə çökmüş nəm, kir, tənhalıq iyi gəldi. Lampanın işığında dağınıq yataq gördük, döşəkçələrin üstünə necə gəldi, atılmış qurşaqlar, canlıqlar, iki sarıq, köynəklər, nəqşibəndi Nemətulla əfəndinin farsca-türkcə sözlüyü, başlıq, çuxa, qumaş, tikiş üçün iynə-sap, alma qabıqlarıyla dolu mis qab, bir çox döşəkçə, məxmər yataq örtüyü, boyalarını, fırçalarını və nəqqaşın bütün naxış materialını gördük. Piştəxtası üzərindəki yazı kağızlarının, diqqətlə kəsilmiş təbəqə-təbəqə hind kağızının, nəqş edilmiş səhifələrin arasına tamamilə girəcəkdik ki, özümü saxladım.

Həm Qara məndən daha həvəsli olduğundan, həm də ustad nəqqaşın özündən daha az bacarıq sahibi olan başqa nəqqaşın əşyalarını qarışdırmasının heç uğur gətirməyəcəyini bildiyimdən. Zeytun güman edildiyi kimi, qabiliyyətli deyil, sadəcə, həvəslidir. Bacarıqsızlığını qədim ustadlara olan heyranlığıyla örtməyə çalışır. Ona görə də qədim əfsanələr nəqqaşın yalnız xəyalını alovlandırır, nəqş çəkən eləyir.

Qara camaşır səbətlərinin dibinə çatana qədər bütün sandıqları, qutuların içini didik-didik axtaranda mən heç bir şeyə əlimi vurmada Zeytunun Bursa işi dəsmallarına, abnos darağına, kirli hamam məhrəbalarına, gülsuyu şüşələrinə, hind basmasından gülünc cansürtənə, yırtıq, ağır, kirli fəracəyə, sınıq-salxaq mis məcməyiyyə, aldığı pula görə ucuz, baxımsız əşyasına və iyrənc xalılarına göz qoyurdum. Zeytun da pinti idi, pulunu gizlədirdi, ya da bir yerə sovururdu.

“Əməlli-başlı qatil evidi”, – sonra ilhamla dedim, – “namaz səccadəsi belə yoxdu”. Amma fikrimdəki bu deyildi. Fikirləşdim. “Xoşbəxt olmağı bilməyən adamın əşyalarıdı...” – dedim. Amma ağılının bir tərəfiylə bədbəxtliyin, şeytanla yaxınlığın nəqşə fayda verəcəyini də kədərlə sezirdim.

Qara: “İnsan, necə xoşbəxt olacağını bildiyinə baxmayaraq, xoşbəxt olmaya bilər”, – dedi.

Bir sandığın dibindən çıxardığı qalın Səmərqəndi kağıza çəkilib, arxası qalın kağızlarla qalınlaşdırılmış bədii rəsmi qarşıma qoydu. Düz Xorasandan, yer altından çıxıb gəlmiş sevimli şeytan gördük, ağac, gözəl qadın, köpək, mənim çəkdiyim ölüm rəsmi gördük. Bunlar öldürülən məddahın hər axşam rəzil bir hekayə danışanda, divardan asdığı rəsmlərdir. Qara soruşduğuna görə ölüm rəsmi göstərdim.

“Əniştəmin kitabında da eyni rəsmlər var”, – dedi.

“Hər axşam divara asılacaq rəsmi nəqqaşlara çəkdirməyin daha ağıllı olduğunu məddah da, qəhvəçi də başa düşmüşdü. Biz nəqqaşlara qalın kağızda tələm-tələsik rəsm çək-



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

dirir, hekayəsini, nəqqaş zarafatlarını bir az bizdən soruşur, bir az da uydurub, dərhal danışır”.

“Niyə Əniştəmin kitabına çəkdiyin bu ölüm rəsmini ona da çəkdin?”

“Məddahın istədiyi, özbaşına bir rəsm idi. Amma Əniştənin kitabına çəkən sayaq hazırlaşmayıb, çox cəld, əlimin istədiyi kimi çəkdim. O birilər də beləcə, bəlkə də, lağlağı üçün o gizli kitabdan ötrü nəqş elədiklərinin daha kobud və sadəsini məddaha çəktilər”.

“Atı kim çəkmişdi? – deyə soruşdum. – Burun dəliyi kəsik atı”.

Lampanı yaxınlaşdırıb, ata heyranlıqla tamaşa elədik. Əniştəsinin kitabına çəkilmiş ata oxşayırdı, amma daha sürətli, daha təmənnəsiz, daha ucuz zövq üçün çəkilmişdi. Sanki, bir nəfər nəqqaşa daha az pul verib, tələsdirməklə qalmamış, onu daha kobud, deyəsən, elə bu səbəbdən də daha çox yaşarı at çəkməyə məcbur eləmişdi.

“Bu atı kim çəkdiyini ən yaxşı Leylək bilər, – dedim. – O özünü bəyənən səfeh nəqqaş dedi-qodu eşitmədən yaşaya bilmədiyindən hər axşam qəhvəxanaya gedir. Bu atı Leyləyin çəkdiyinə əminəm”.

56. MƏNƏ LELYƏK DEYƏRLƏR

Kəpənəklə Qara gecəyarısı gəldilər, rəsmləri bir-bir yerə düzdülər, hansı rəsmi kimin çəkdiyini deməyimi tələb elədilər. Uşaqlığımızda “papaq kimindir” oynayırdıq: ona oxşayırdı. Kağızlara xocanın, sipahinin, qadının, cəlladın, dəftərdarlar katibin küləhləri, papaqları çəkilir, arxası üstə çevrilmiş başqa kağızdakı görülməyən adlarla birləşdirilməsi tələb olunur.

Köpəyi özümün çəkdiyimi dedim. Hekayəsini hamımız alçaqcasına öldürülən maddəyə danışmışdıq. “Üzərində lampanın işığı dalğalanan ölümü xəncərini xirtdəyimə dayayan sevimli Kəpənək çəkib”, – izah elədim. Şeytanı Zeytunun böyük həvəslə çəkdiyini xatırlayırdım; hekayəsini, bəlkə də, rəhmətlik özü danışib. Ağacı mən başladım, yarpaqlarını qəhvəxanaya girən bütün nəqqaşlar cızıb. Hekayəsini də biz danışdıq. Qırmızı da elədi. Bir kağıza qırmızı damcılayıb: pinti məddah: “Bundan lövhə olarmı?” – deyirdi. Qırmızını yenə də damcılatdıq, sonra bütün nəqqaşlar təkcə rəsmi bir guşəsinə qırmızı rəngli bir şey çəkməklə qalmadılar, çəkdiyələrinin hekayətini danışdılar ki, məddahımız bizə söyləsin. “Bu gözəl atı, afərin ona, Zeytun çəkdi, kədərli Qadını da Kəpənək”, – xatırladım. Onda Kəpənək xəncəri böyrümdən çəkdi, gözəl qadını özünün çəkdiyini, hə, indi xatırladığını söylədi. Bazar yerindəki pulu hamımız, iki dərvişi də, təbii ki, soyunda qələndəri dərvişi olan Zeytun çəkib; bunların məzhəbi dilənçiliklə gözəl oğlanları becərməyə əsaslanır ki, şeyxləri Eyhad-ud Dun Kirmani iki yüz əlli il əvvəl bu işin kitabını yazıb, Allahın camalını gözəl üzlülərdə gördüyünü şeirlə söyləyib.

Ustad nəqqaş qardaşlarım, evimiz belə dağınıq vəziyyətdə olduğundan, çox bağışlayarsınız, hazırlıqsız yaxalandıq, sizə nə ətirli qəhvə verə bildim, nə də dadlı turunc çıxara



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

bildim, çunki arvad içəridəki otaqda yatır. Deyirdi ki, həvəslə açıb, dibinə qədər axtardıqları səbətlərdə sandıq diblərindəki çuxa qumaşların, belbağların, hind ipəyindən, tülbənddən yaylıq kəmərlərin, Əcəm basmalarının, dolamaların arasında, xalılardan, döşəkçələrin altında, cürbəcür kitab üçün hazırladığım səhifələrin, cildli kitabların içində axtardıqlarını tapa bilməyəndə səs-küylə yan otağa keçməsinlər deyə, əlimi qana bulamağa məcbur olmayım.

Amma yenə də onlardan çox qorxan kimi davranmaqdan həzz aldığımı etiraf eləyirəm: nəqqaşın bacarığı həm indiki anın gözəlliyinə həddən artıq diqqət kəsilib, hər şeyi bütün təfərrüatıyla ciddi qəbul eləməyə, həm də özünü həddən artıq ciddi qəbul eləyən bu aləmlə araya, bir addım geri çəkilib, aynaya baxan kimi, zarafatın məsafə və mərifətini qoymağa əsaslanır.

Beləcə suallarının cavabında, hə, ərzurumilərin basqını vaxtı əksər axşamlardakı kimi qəhvəxanada tünlük olduğunu, içəridə mənimlə Zeytun, xətkəşçi Nəsir, xəttat Camal, iki gənc kalfa nəqqaş, bu an onlarla oturub-duran gənc xəttatlar, gözəllər gözəli şeyird Rəhmi, başqa bəzi gözəl şeyirdlər, şair, sərxoş, əsrarkeş, dərviş dəstəsindən altı-yeddi adam və qəhvəçini tovladıqları üçün bu xoşbəxt, hazır cavab tünliyə qoşulmağı bacaran digərləriylə birlikdə qırx adam olduğunu söylədim. Basqın başlayanda tələş olduğunu, qəhvəçinin topladığı ədəbsizliyə həvəsli quru tünlüyün günahkarlıq təlaşını içində qabaq və arxa qapılardan qaçmağa başladığına görə heç kəsini ağlına qəhvəni və qadın qiyafəsindəki bədbəxt ahıl məddahı mərdliklə müdafiə eləməyin gəlmədiyini danışdım. Bundan kədərlənirdimmi? Əlbəttə! Bütün həyatımı səmimiyyətlə naxışa həsr eləmiş mən – Müsəvvir Mustafa, digər adım Leylək, hər axşam nəqqaş qardaşlarımla bir yerdə oturub söhbət, zarafat və istehza eləməyi, gözəl sözlər, şeirlər, kinayəli sözlər söyləməyi vacib görünüm deyə, dedim. Qısqancılıqdan çox çəkmiş gözüyaşlı gonbul oğlana dönmüş quşbeyinli Kəpənəyin gözlərinin içinə

baxa-baxa. Gözləri hələ uşaq kimi gözəl Kəpənəyimiz, şeyird olanda daha çox hissiyyatlı, nəfis dərili bir gözəl idi.

Beləcə yenə suallarının cavabında şəhər, məhəllə gəzib iş tutan rəhmətlik ahıl məddahın, nəqqaşların davam elədiyi qəhvəxanada dilbazlığa başladığını ikinci günü bir nəqqaşın, bəlkə də, qəhvə sərxoşluğuyla lətifə kimi divara rəsm asdığını, bunu bilən çənəbaz məddahın əvəzində lətifəsayağı, sanki, özü rəsmdə göstərilən köpək təki söz oyununa başladığını, bu, çox xoşa gələndə də hər axşam ustad nəqqaşlar tərəfindən çəkilən rəsmlərlə, məddahın qulağına pıçıldanan zarafatlarla işə davam edildiyini danışdım. Ərzurumlu vaiz haqqındakı iynələmələr, xocanın hiddətindən qorxan nəqqaşlara həm kef verdiyindən, həm də qəhvəyə çoxlu yeni müştəri çəkdiyindən ədirlənli qəhvəxanaçı tərəfindən də təşviq edilirdi. Məddahın hər gecə arxasından asdığı qarşımızdakı bu rəsmləri Zeytun qardaşımızın boş evinə basqın eləyəndə tapdıqlarını söyləyib, məndən izahını soruşdular. İzaha ehtiyac olmadığını, qəhvəçinin də Zeytun kimi qələndəri dərvəsi, dilənçi, oğurluq eləyən alçaq olduğunu dedim. Xoca əfəndinin sözlərindən, xüsusilə cümə vaxtlarında qaslarını çatıb danışdıqlarından bağrı yarılan saf Zərif əfəndinin bunlar barədə ərzurumilərə şikayətə cəhd elədiyi barədə izahat verdim. Ya da böyük ehtimalla: “Etməyin, eləməyin”, – deyə xəbərdar eləməyə başlayanda, qəhvəçiylə eyni xasiyyətli Zeytunun yazıq müzəhhibi qəddarcasına qətlə yetirdiyini danışdım. Bundan qəzəblənən ərzurumilər də, bəlkə, Zərif əfəndi əniştənin kitabını da onlara danışdığından, bəlkə, onu günahkar saydıqlarından Əniştə əfəndini qətlə yetirmişlər, bu gün də – ikinci bir intiqam – qəhvəxanaya basqın eləmişdilər.

Hər qapağı qaldırmaqda, hər daşı qaldırmaqda ləzzət ala-ala əşyalarımı didik-didik eləyən gonbul Kəpənəklə ciddi Qara (o, xəyal kim idi) bütün bu danışığlarıma nə qədər diqqət yetirirdilər? Naxışlı ceviz ağacından sandıqda çəkmələrim, zirehlərim və səfər təchizatımla qarşılaşanda Kəpənəyin



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

uşaqsayağı üzündə qısqanlıq gördüm, hamının çox yaxşı bildiyi şeyi yenidən qürurla elan elədim, mən orduyla səfərə çıxıb, topların atmasına, düşmən qalalarının qüllələrinə, kafir əsgərləri qiyafələrinin rənglərinə, dərələr boyu cəsədlərin uzanmasına, kəllələrin yığılmasına, zireh içindəki süvarilərin düzüləb, hücumla keçməsinə diqqətlə baxıb, zəfərnəmələrdə gördüklərini nəqş eləyən ilk müsəlman nəqqaşam!

Kəpənək zirehimi necə taxıb-geydiyimi göstərməyi tələb eləyəndə heç çəkinmədən qara dovşan xəziylə örtülü canlılığını, köynəyimi, şalvarımı, donumu çıxardım. Ocağın işığında mənə tamaşa eləmələrindən xoşlanıb, zirehin altından geyilən uzun, təmiz donumu, soyuqlarda zirehin altından geydiyim qırmızı çuxadan qalın köynəyi, yun corablarımı, sarı dəridən çəkmələri, üstündən şərmuzəni geydim. Zirehimi qutusundan çıxarıb, sinəmə zövqlə keçirdim, iç oğlanına əmr eləyən kimi, arxamı çevirib, zirehin bağlarını Kəpənəyə bərk-bərk bağlatdım, çiyinliklərimi də əmr verən təki taxdım. Qolluqlarımı keçirib, əlcəklərimi geyinib, dəvə tükündən qılınc kəmərinə taxıb, ən axırda mərasimlərdə geydiyim telli başlığımı qoyanda bundan sonra savaş məclislərinin qədimlərdəki kimi rəsm edilməyəcəyini qürurla söylədim. “Artıq üz-büz sıraya düzülmüş iki ordunun süvarilərini eyni qalibi o üz-bu üzünə çevirib, rəsm eləmək olmaz, – dedim. – Bundan sonra Ali Osmanın nəqqaşxanalarında savaş məclisləri, mənim gördüyüm və rəsm elədiyim orduların, atların, zirehlərin, qanlı ölümlərin bir-birlərinə qarışmasıyla çəkiləcək!”

“Nəqqaş öz gördüyünü yox, Allahın gördüyünü çəkir”, – Kəpənək qısqanlıqla dedi.

“Bəli, – dedim, – amma elə uca Allah da bizim gördüyümüzü görür”.

“Əlbəttə, Allah bizim gördüyümüzü də görür, amma gördüyü şeyi bizim təki görmür, – Kəpənək bizi danlayan kimi dedi. – Bizim heyvətlə qarmaqarışıq gördüyümüz bir savaşı o lap yaxından üz-büz nizamla düzülmüş iki ordu təki görür”.

Əlbəttə, cavabım vardı: “Allaha inanaq, yalnız onun bizə göstərdiyini rəsm eləyək, göstərmədiyini yox”, – demək istərdim, amma susdum. Bununla belə, Kəpənək məni firəng təqlidçiliylə günahlandırırdığına, ya da xəncərinin yanılla zirehimi sınamaq bəhanəsiylə başlığıma, kürəyimə rəhmsizcəsinə vurduğuna görə susmamışdım. Özümü saxlayıb, ancaq bu gözəlgözlü səfehlə Qaranı ələ alsam, Zeytunun hiyləsindən qurtulacağımızı hesablayırdım.

Burada tapmayacaqlarını başa düşər-düşməz, axtardıqlarının nə olduğunu dedilər. Rəzil qatilin oğurladığı bir rəsm varmış... Elə buna görə evimin axtarıldığını, bundan belə ağıllı qatilin, əlçatmaz bir yerdə gizlədəcəyini (ağlımda Zeytun vardı) dedim, amma nə qədər diqqət yetirdilər? Burnukəsik rəsm edilmiş atı, padşahımızın Ustad Osmana verdiyi üç günün başa çatmaq üzrə olduğunu Qara uzun-uzadı danışdı. Burun dəliyi kəsik atların işarə elədiyi şeydə mən israr eləyəndə Qara Ustad Osmanın ipucu kimi bu atları Zeytuna bağladığını, amma ehtiraslarından əmin olduğundan məndən ən çox şübhələndiyini gözlərimin içinə baxa-baxa söylədi.

İlk baxışda bura mənim qatil olduğuma inanmağa, bunu sübut eləməyə gəlmişdilər, amma mənə qalsa, gəlişlərinin səbəbi tamamilə bu deyildi. Tənhalıqdan, çarəsizlikdən də qapımı döymüşdülər. Qapını açanda Kəpənəyin mənə doğru tutduğu xəncər titrəyirdi. Həm kim olduğunu heç cür müəyyən eləyə bilmədikləri alçaq qatili köhnə dostun təbəssümüylə onları qaranlıq bucağa çəkib, xirtdəklərini üzəcəklərindən bağrıları yarılırdı, həm Ustad Osmanın padşahımız və Xəzinədarbaşıyla dil tapıb, onları işgəncəyə verəcəyi yuxularını qaçırırdı, həm də eşikdəki ərzurumi tünlüyü mənəviyyatlarını pozurdu. Bu təlaş içində mənim dost olmağımı istəyərdilər. Amma Ustad Osman onlara bunun tamamilə tərsini söyləmişdi. İndi ən səmimi-qəlbdən dilədikləri kimi bunun tamamilə əksinin düzgün olduğunu onlara incə tərzdə göstərməli idim.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Böyük ustadın yanıldığını, sərsəmlədiyini söyləmək dərhal Kəpənəyə qarşı çıxmaq demək olacaqdı. Çünki əlindəki xəncərlə zirehimi döyən Kəpənək kirpikli gözəl nəqqaşın ilğımlı gözlərində gözətçisi olduğu böyük ustada eşqinin solğun alovlarını, elə bil, hələ görürdüm. Gənclik illərimdə bu ikisinin, ustayla şeyirdin yaxınlığı digər nəqqaşlar arasında ifrat qısqanclıqla qarşılanırdı, amma bunlar fikir verməz, hamının qarşısında göz-gözü uzun-uzadı baxışardılar, hamının qarşısında imsiləşərdilər, sonra Ustad Osman qələmi ən qıvrıq, rəng fırçası ən sağlam kəsin Kəpənək olduğunu qəddarlıqla elan eləyərdi. Çox vaxt doğru olan bu hökm qısqanc nəqqaşlar arasında qələmlər, fırçalar, hoqqalar, qələm qutularının ədəbsiz kinayələr, şeytansayağı, açıq-açıq istiarələr üçün istifadə edildiyi bitib-tükənməz söz oyunlarına şərait yaradırdı. Buna görə də bu gün Ustad Osmanın özündən sonra nəqqaşxananın rəhbərliyinə Kəpənəyi keçirmək istədiyini sezən tək mən deyiləm. Başqalarına mənim davakünlüyüm, barışmazlığım, dikbaşlığımdan söz açanda, əslində, böyük ustadın beynində bu olduğunu uzun müddət idi başa düşürdüm. Mənim Zeytundan və Kəpənəkdən daha artıq firəng üsullarına meyilli olduğumu, “qədim ustalar, qətiyyən, belə eləməzdi”, – deyər padşahımızın yeni istəklərinə arxa çevirməyəcəyini də haqlı olaraq düşünürdü.

Bu nöqtədə Qarayla möhkəm birgə iş görəcəyimi bilirəm: çünki yeni və həyəcanlı kürekənimiz rəhmətlik Əniştəsinin kitabını tamamlamağı tək-cə gözəl Şəkurənin qəlbini fəth etmək, atasının yerini tuta biləcəyini göstərmək üçün yox, qısa yolla padşahımızın gözüne girmək üçün də çox istəməli idi.

Beləcə işin ucunu heç gözləmədikləri yerdə ələ keçirdim: Əniştənin kitabının tayı-bərabəri görünməyən xoşbəxt möcüzə olduğunu deyib söhbəti açdım. Bu möcüzə padşahımızın buyurduqları, rəhmətlik Əniştə əfəndinin istədiyi kimi tamamlananda, usta nəqqaşlarının bacarıq, zəriflik və

mərifətlərinə barmaq silkələyəcəkdi. Bizdən, gücümüzdən, qəddarlığımızdan həm qorxacaqlar, həm də dərdlənilib gülüş-düklərimizə, firəng ustadlarının üsullarından bəzi şeylər götürdüyümüzə, şən-şaqraq rənglərimizə, ən axırda təfərrüatı görməyimizə baxıb, ən zəkali sultanların nadir hallarda sezə bildikləri şeyi bizim həm elədiyimiz rəsmi aləmində bir yerdə, həm də çox uzaqda, qədim ustadların arasında bir yerdə durduğumuzu qorxuyla hiss eləyəcəkdilər.

Kəpənək əvvəlcə zirehimin həqiqi olub-olmadığını başa düşmək istəyən uşaq tək vururdu, sonra zirehimin möhkəmliyini yoxlamaq istəyən yoldaş kimi vurmağa başladı, daha sonra əvvəlki iki bəhanəylə, zirehi birtəhər dəlib, canımı yandırmaq istəyən islaholunmaz qısqancsayaq vurmağa başladı. Əslində, mənim özündən də bacarıqlı olduğumu başa düşür, üstəlik, Ustad Osmanın bunu bildiyini də əzabla sezməliydi. Kəpənək Allah vergisi qabiliyyəti üzündən bənzərsiz ustad olduğundan onun qısqanclığı mənə daha da qürur verdi: mən onun kimi ustanın qamışını tuta-tuta yox, öz qamışımın gücüylə usta olduğumdan ustadı olduğumu ona qəbul etdirə biləcəyimi hiss elədim.

Səsimi qaldırıb, bədbəxtlikdən, Padşahımızın və rəhmətlik Əniştənin bu möcüzə kitabını baltalamaq istəyənlər olduğunu başa saldım. Ustad Osman hamımızın atası, ustadı idi, hər şeyi ondan öyrənmişdik! Amma padşahımızın xəzinəsində izə düşüb, alçaq qatilin Zeytun olduğunu başa salandan sonra onu naməlum səbəbdən gizlətməyə çalışmışdı. Evində tapılmayan Zeytunun Fənərqapı yaxınlığındakı boş qələndəri təkkəsində gizləndiyindən əmin olduğumu dedim. Rəzillik və əxlaqsızlıq yuvası olan bu təkkənin buna görə yox, Əcəmlərlə bitib-tükənməz savaqlar üzündən padşahımızın atası zamanında bağlandığını, Zeytunun bir vaxtlar təkkəni “gözləməklə” öyündüyünü xatırladım. Əgər mənə etibar eləyirlər, sözüümün arxasında hiylə olduğunu fikirləşirlərsə, xəncər onların əlində idi, cəzanı orada verə bilərdilər.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Kəpənək mənə bir çox zirehin tab gətirə bilməyəcəyi iki ağır xəncər zərbəsi də vurdu. Mənə haqq verən Qaraya sarı döndü, ona uşaqsayağı qışqırdı. Arxadan yaxınlaşdım, zireh içindəki qolumu Kəpənəyin boynuna dolayıb, onu özümə çəkdim. O biri əlimlə qolunu burub xəncəri əlindən saldım. Əslində, nə tam döyüşürdük, nə də tam oyun oynayırdıq. “Şahnamə”dəki belə bir məclisin hekayəsini danışdım. Az tanınan məclisdi:

“Hamaran dağının ətəklərində bütün zirehləri və təchizatıla qarşı-qarşıya düzülən İran ordusuyla Turan ordusunun üz-üzə gəlməsinin üçüncü günündə hər gün böyük bir Turan döyüşçüsünü öldürən sirli İran döyüşçüsünün kim olduğunu öyrənmək üçün turanlılar meydana bacarıqlı Şengili saldılar, – deyə hekayəyə başladım. – Şengil sirli döyüşçüyə meydan oxuyanda o biri də qəbul elədi. İki tərəfin zirehləri günorta günəşində par-par parıldayan orduları nəfəslərini udub, tamaşa eləyəndə iki cəngavərin zirehli atları elə sürətlə bir-birlərinə dəydilər ki, zirehlərdən qalxan qığılcımlar atların dərisini tüstülətdi. Döyüş uzun sürdü. Turanlı ox atdı, iranlı qılıncıyla atını çox yaxşı işlətdi, axırda sirli iranlı turanlı Şengili əvvəlcə quyruğundan yapışdığı atından yıxdı, qaçanda çatıb zirehləriylə onu arxadan qucaqladı, boynunu qanırdı. Sirli döyüşçünün kim olduğuyla maraqlanan turanlı məğlubıyyəti qəbul eləyəndə neçə günlərdən bəri maraqlandığı şeyi çarəsizliklə soruşdu: “Kimsən?” “Səndən ötrü mənim adım ölümdür”, – sirli döyüşçü dedi. Kimdir o?”

“Əfsanəvi Rüstəmdir”, – Kəpənək uşaq kimi sevinclə dedi. Onun boynundan öpdüm. “Hamımız Ustad Osmana xəyanət elədik, – dedim. – İndi o, bizim cəzamızı verməmiş biz Zeytunu tapmalı, içimizdəki zəhəri atıb, aramızda etibarlı şəkildə dil tapmalıyıq ki, nəqşin əbədi düşmənlərinə və bizi bir çırpıda işgəncəylə təslim eləmək istəyənlərə qarşı mətanətlə duraq. Bəlkə də, ora, Zeytunun viranə təkkəsinə çatanda insafsız qatilin aramızdakı adam olmadığını başa düşəcəyik”.

Yazıq Kəpənək heç səsinə çıxarmadı: nə qədər bacarıqlı, iddialı, arxası möhkəm olursa olsun bir-birlərini nifrətlə qışqandıqları halda, bir-birlərini axtaran bütün nəqqaşlar kimi, əslində, cəhənnəmə getməkdən, bu dünyada tək-tənha qalmaqdan bağı yarıldı.

Fənərqapı yolunda yuxarıda qərribə yaşılmıtlı işıq vardı, amma ay işığı deyildi. Məhz bu işıq üzündən gecələr sərv ağacları, qübbələr, daş divarlar, taxta evlər, yanğın yerlərinin əmələ gətirdiyi o dəyişməz İstanbul mənzərəsinin yerini düşmən qalasının verəcəyi yadlıq duyğusu tutmuşdu. Təpəyə çıxanda, düz arxada, Bəyazid cəməsinin arxa tərəflərindəki bir yerdə yanğın gördük.

Zil qaranlıqda bizim kimi qala divarlarına doğru gedən yarısı un çuvalılarıyla dolu öküz arabasıyla qarşılaşanda iki axça verib mindik. Qaranın əlində rəsmləri vardı, ehtiyatla oturdu. Uzanıb yanğının işıqlandırdığı alçaq buludlara tamaşa eləyəndə başlığımıza yağışın ilk damcısı düşdü.

Uzun səfərdən sonra gecəyarı, deyəsən, boş qalan məhəllədə viranə təkkəni tapmaq üçün bütün köpəkləri ayağa qaldırdıq. Daşdan tikilmiş bir neçə evdə bizim üzümüzədən yanan lampalarını görəndə də döydüyümüz dördüncü qapı ancaq açıldı, lampasının işığında bizə xortdan görmüş kimi, baxan təkkəli bir əmi bərkiyəni yağışa burnunu çıxarıb-eləmədən viranə təkkəni təsvir elədi, amma pis cinlər, ifritələr və xortdanlardan çəkəcəyimizi də zövqlə əlavə elədi.

Təkkənin bağçasında bizi çürümüş yarpaq qoxusu və yağışa heç fikir verməyən məğrur sərv ağaclarının sükutu qarşıladı: əvvəlcə təkkə divarının taxta üzlüklərinə, sonra da kiçik pəncərə deşiyinin tayına gözümlü zilləyib baxanda qəndil lampasının işığında namaz qılan, ya da özünü namaz qılan kimi göstərən adamın qorxunc kölgəsini gördüm.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

57. MƏNƏ ZEYTUN DEYƏRLƏR

Namazı yarımçıq qoyub, dərhal qalxıb onlara qapını açmağımı doğru idi, yoxsa dualarımı eləmək üçün onları yağışda gözlətməyimmə? Məni pusduqlarını başa düşəndə özümü heç o yerə qoymadan namazımı axıra qədər qıldım. Qapını açıb, qarşımda bizimkiləri – Kəpənəyi, Leyləyi, Qaranı görəndə boğazımdan sevinc fəryadı qopdu. Kəpənəyi elə həyəcanla qucaqladım.

“Nələr gəldi başımıza, nələr, – başımı çiyninə sıxıb inildədim. – Nə istəyirlər bizdən? Niyə öldürürlər bizi?” Üzlərində naxış həyatım ərzində usta nəqqaşların hər birində hərdən bir gördüyüm o sürüdən ayrılma təlaşları vardı. Təkkənin içində belə bir-birlərindən ayrılmırdılar.

“Qorxmayın, – dedim, – burada günlərlə gizlənə bilərik”.

“Qorxmalı olduğumuz adam, bəlkə, aramızdadı deyə, qorxuruq”, – Qara dedi.

“Bunu düşündükcə, mən də qorxuram, – dedim, – çünki mən də bu şeyiələri eşitdim”.

Bostañçıbaşının adamlarından nəqqaşlar bölüyünə dedi-qodular çatıb, Zərif əfəndini və rəhmətlik Əniştəni qətlə yetirənin artıq gizliliyi qalmayan o kitab üçün göz nuru tökmüş bizim aramızda olduğu söylənirmiş.

Qara Əniştənin kitabına neçə rəsm çəkdiyimi soruşdu.

“Birincisi şeytandı. Ona Ağqoyunlu nəqqaşxanalarında qədim ustaların çox çəkdiyi yeraltı şeytanı çəkdim. Məddah mənim yolumdandı, ona görə də iki dərviş çəkmişdim. Əniştənə, kitabına daxil eləməsi üçün mən məsləhət gördüm. Osmanlı məmləkətlərində bu dərvişlərin yeri olduğundan qəbul etdirdim”.

“Hamısı budurmu?”

Hamısının bu olduğunu deyəndə, Qara şeyirdin oğurluğunu tutan kimi, yekəxana tərzdə qapıya doğru getdi,

eşikdən yağışda islanmış bir topa kağız gətirib, balalarına yaralı quş gətirən ana pişiksayığı bizi üç nəqqaşın qarşısına qoydu.

Onları hələ qoltuğunda olanda tanımışdım: qəhvəxanada bu gecə basqında mənim qapıb, qaçırdığım rəsmlər idi. Bunları necə girib evimdən götürdüklerini heç soruşmadım. Yenə də Kəpənək və Leyləklə birlikdə rəhmətlik məddah üçün çəkdiyimiz rəsmləri itaətlə bir-bir göstərdik. Beləcə bir at, gözəl bir at qıraqda boynubükük qaldı. Atın çəkilməsindən belə xəbərim yox idi, inanın mənə.

“Bu atı sən çəkməyibsənmi?” – Qara əlidəyənəkli xoca kimi dedi.

“Mən çəkməmişəm”, – dedim.

“Əniştənin kitabındakını?”

“O atı da mən çəkməmişəm”.

“Üslubundan o atı sən çəkdiyin məlum oldu, – dedi, – üstəlik, bunu Ustad Osman başa düşdü”.

“Mənim heç bir üslubum yoxdu, – dedim. – Bunu indilərdə əsən mehə qarşı olmaq üçün demirəm. Günahsızlığımı sübut etmək üçün də demirəm. Çünki üslubu olmaq, məndən ötrü qatil olmaqdan da bətərdi”.

“Səni qədim ustadlardan və başqalarından ayıran bir fərqi var”, – Qara dedi.

Ona gülümsədim. Sizin, hamınızın bildiyinizi güman elədiyim şeyləri danışmağa başlamışdı. Padşahımızla Xəzinədarbaşının baş-başa verib, cinayətlərin qabağını almaq üçün çarə axtarmalarını, Ustad Osmana verilən üç günü, kəniz üsulunu, atların burun dəşiklərini, ən böyük möcüzə Əndərun xəzinəsinə girib, o əlçatmaz kitablara, doğrudan, baxdıqlarını çox diqqətlə dinlədim. Hamımızın həyatında hələ başımızdan keçəndə belə bundan sonra çox uzun müddət unutmayacağımız bir şeyi yaşadığımızı başa düşdüyümüz vaxtlar var. Qüssəli yağış yağırdı. Kəpənək yağışdan qüssələnən kimi, kədərli halda xəncərini qucaqlamışdı. Zirehinin arxası



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artem

undan ağappaq olan Leylək əlində lampa cəsarətlə təkkənin içərilərinə gedirdi. Təkkə divarlarında kölgələri xəyal təki gəzinən bu usta nəqqaşlar mənim qardaşlarım idi, onları nə qədər də sevirdim! Nəqqaş olduğuma görə, xoşbəxtlik duyurdum. “Ustad Osmanla yan-yanə oturub, günlərlə qədim ustaların möcüzələrinə baxmağın necə xoşbəxtlik olduğunu bilirsənmi? – Qaradan soruşdum. – Səni öpdümü? Gözəl üzünü oxşadımı? Əlindən tutdumu? Bacarığına, biliyinə heyran oldunmu?”

“Ustad Osman qədim ustaların misilsizləri arasında mənə sənin üslubun olduğunu göstərdi, – Qara dedi. – Üslubun, nəqqaşın özü istəyib seçdiyi bir şey olmadığını, nəqqaşın keçmişinin, unutduğu xatirələrinin bu gizli qüsuru üzə çıxardığını öyrətdi. Bir zamanlar çox utanılan və bizi qədim ustalardan fərqləndirməsinə görə gizlədilən bu gizli qüsurların, zəifliklərin, ayıbların firəng ustadlarının üsulları bütün cahana yayıldığı üçün bundan sonra artıq “şəxsi xüsusiyyət”, “üslub” kimi öyülüb ortaya çıxacağını da göstərdi. Bundan sonra qüsurlarıyla öyünən sadələvhlər üzündən aləm daha rəngli, daha səfeh və əlbəttə, daha çox qüsurlu olacaq”.

Söylədiklərimə qürurla inanması Qaranın bu yeni səfəhlərdən biri olduğunu göstərirdi.

“Padşahımızın kitabları üçün illər boyunca yüzlərlə atın burun deşiyini düzgün çəkməyimi Ustad Osman izah eləyə bildimi?” – soruşdum.

“Ta uşaqlığınızdan bəri sizə verdiyi eşq, vurduğu şillələr üzündən sizin həm atanız, həm sevgiliniz olduğundan hamısını özünə və bir-birinə oxşatdığını o da başa düşə bilməz. O, sizin yox, Osmanlı nəqqaşxanasının üslubunun olmasını istəyirdi. Siz də içinizdən gələn qüsurları, qəlibdən xaric şeyləri, fərqləri onun heyran olduğunuz kölgəsi üzündən unutmursunuz. Sən nə vaxt ki Ustad Osmanın gözlərinin dəyməyəcəyi başqa kitablar, başqa səhifələr üçün rəsm elədin, onda içində illərlə yatan atı çəkdin”.

“Rəhmətlik anam atamdan daha çox ağıllı qadın idi, – dedim. – Nəqqaşxanada yalnız Ustad Osmandan yox, o biri sərt və əsəbi ustadların şillələrindən, bölükbaşının bizi sındırmaq üçün vurduğu xətkəşlərdən gözüüm qorxub, daha qayıtmayacağıma görə evdə ağladığım bir axşam mənə aləmdə iki cür adam olduğunu söyləmişdi: uşaqlığında yediyi şillələrin altında qalıb əzilənlər. “Onlar axıracan əzik qalırlar”, – rəhmətlik anam deyirdi. Çünki şillə arzulandığı kimi, içlərindəki şeytani öldürür. Bir də bu şillələrdən içlərindəki şeytani öldürmədən, ancaq qorxudub, tərbiyə eləyib çıxan bəxtəvərlər var. Onlar da uşaqlarının bu pis xatirəsini heç unuda bilməzlər, amma – “Bunu heç kəsə söyləmə”, – anam demişdi, – şeytanla keçinməyi öyrəndiklərindən, hiyləgər olmağı, bilinməyənə bilməyi, dost qazanmağı, düşməni tanımağı, arxalarında işlənən hiylələri vaxtında sezməyi, mən əlavə eləyim, nəqş eləməyi hamıdan yaxşı bacarırlar. Ustad Osman bir ağacın budaqlarını ahənglə çəkmədiyimə görə mənə elə şillə vurardı ki, gözümdən əzab yaşları axanda gözlərimin qabağında orman canlanırdı. “Səhifənin ən axırındakı qüsuru görmürsən”, – deyib, başımı hiddətlə yumruqlamasından dərhal sonra aynanı istəklə əlinə götürür, göz vərdişindən xilas olmağımız üçün səhifənin üzərinə qoyur, yanağını yanağıma dayayıb, aynanın içindəki tərs səhifədə birdən gözə görünən qüsurları mənə bir-bir elə həvəslə göstərirdi ki, mən nə o eşqi, nə də o əndamı heç unuda bilmədim. Hamının qabağında danlayıb, əlimə xətkəş vurduğuna görə yatağında ağladığım gecənin səhəri əllərimi elə sevgiylə öpərdi ki, bir gün əfsanəvi nəqqaş olacağıma qızgınlıqla inanardım. O atı mən çəkməmişəm”.

“Əniştəmi öldürən məlunun oğurladığı sonuncu rəsmi biz – Leyləyi nəzərdə tuturdu – təkkədə axtaracağıq. Sən o sonuncu rəsmi görmüşdünmü?”

“Nə padşahımızın qədim ustadlarla bağlı biz nəqqaşların, nə də dininə bağlı müsəlmanın qəbul eləyəcəyi şeydir”, – deyib susdum.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Bu sözümlü onu daha da iştahlandırdı. Leyləklə birlikdə təkkənin altını üstünə çevirib axtarmağa başladılar. Bir-iki dəfə məhz işlərini asanlaşdırmaq üçün yanlarına getdim. Tavanı axan dəvriş otaqlarının birində yerdəki çuxura həm yaxınlaşmasınlar, həm də istəyirlərsə, axtarsınlar deyərək, işarə elədim. Otuz il ərzində təkkənin dilənçiləri Bəktəşilərə qarışıb dağılandan bəri babanın qaldığı kiçik otağın yoğun açarını verdim. Həvəslə girdikləri otaqda bir divarın olmadığını, yağışın, doğrudan, içəri yağdığını görəndə otağı belə axtarmadılar.

Kəpənəyin onlarla birgə olmaması xoşuma gəlmişdi, amma məni günahlandıracaq dəlil tapılanda onun da o biri ikisinə qoşulacağını sezirdim. Ustad Osmanın bizi işgəncələrlə təslim eləməsindən qorxub, onun qarşısında bir-birimizə kömək eləməyimiz, Xəzinədarbaşının qabağına bu güclə çıxmalı olduğumuzu söyləyən Qarayla Leylək əməlli-başlı yaxınlaşmışdılar. Qaranı yönləndirən şeyin yalnız Əniştəsinin qatilini tapıb, gözəl Şəkurəyə həqiqi toy hədiyyəsi vermək yox, Osmanlı nəqqaşlarını firəng ustadlarının yoluna salmaq, beləcə Əniştənin kitabını padşahımızdan gələcək yeni pullarla, firəng ustalarını təqlid eləyə-eləyə (bu küfrdən çox gülünclükdü) tamamlamaq olduğunu başa düşmüşdüm. Bu hiylənin axırında, əlbəttə, Baş nəqqaş olmağı arzulayan (çünki Ustad Osmanın Kəpənəyi istəyəcəyini hamı təxmin eləyirdi), bəxt üçün hər şeyi sınaqdan keçirməyə hazır olan Leyləyin bizdən, hətta Ustad Osmandan qurtulmaq istəməsini də başa düşürdüm.

Bir anlığa fikrim dolaşdı. Yağışın səsinə dinləyə-dinləyə uzun-uzadı fikirləşdim. Sonra atıyla keçən hökmdarla baş vəzirə kütlənin arasından çıxıb, diləkçəsini verməyə çalışan adam kimi, amma dərin ilhamla Leyləklə Qaraya yaxınlaşdım. Qaranlıq dəhlizdən, geniş qapıdan onları keçirib, bir vaxtlar mətbəx olan qorxunc yerə apardım. Dağıntı içində bir şey tapıb-tapmadıqlarını soruşdum, təbii ki, tapmamışdılar. Bir vaxtlar qəribə – yoxsula yemək bişiriləndə istifadə

olunan qazanlardan, qab-qacaqdan, körüklərdən iz belə yox idi. Hörümçək torları, toz, palçıq, it-pişik pisliyi, dağınıqla örtülü bu diksindirici yeri heç təmizləməyə belə cəhd eləməmişəm. İçəridə həmişəki kimi qaynağı məlum olmayan, amma güclü külək fırlanıb lampanın işığını zəiflədir, kölgələrimizi gah soldurub, gah qaraldırdı.

“Axtardınız, amma gizli xəzinəni tapa bilmədiniz”, – dedim.

Otuz il əvvəl ocaq olan xarabanın içindəki külləri əlimin yanını süpürgə kimi vərdişlə istifadə eləyib açdım, ortaya çıxan fırının dəmir qapağının qulpundan tutub, cırıldada-cırıldada çəkdim. Fırının kiçik ağzına lampanı tutdum. Qaradan əvvəl Leyləyin hücum eləyib, içəridəki meşin torbaları qapmasını heç unutmuyacağam. Onları dərhal elə oradaca, fırının ağzında açacaqdı, amma mən böyük otağa geri qayıtdığımdan, Qara da burada tək qalmaqdan qorxub, arxamca gəldiyindən Leylək nazik, uzun ayaqlarıyla arxamızca gəldi.

Təmiz yun corablarım, şalvarım, qırmızı donum, ən kübar uzunqol köynəyim, ipək köynəyim, ülgücüm, darağım və digər əşyalarımın torbadan çıxdığını görəndə bir anlığa çaşbaş qaldılar. Qaranın açdığı o biri torbadan əlli üç Venesiya qızılı, son illərdə nəqqaşxanadan oğurladığım qızıl təbəqələr, hamıdan gizlətdiyim örnək dəftərim, səhifələrin arasında oğurluq qızıl təbəqələr, bir qismini özüm çəkib, bir qismini sağdan-soldan toplayıb yığdığım ədəbsiz rəsmlər, sevimli anamdan yadigar qalan əqiq üzüklə bir çəngə ağ saç, ən yaxşı qələmlərimlə fırçalarım bir-bir çıxdı.

“Güman elədiyiniz kimi, qatil olsaydım, – sadəlövhcəsinə qürurla dedim. – Gizli xəzinəmdən bunlar yox, o sonuncu rəsm çıxardı”.

“Niyə bunlar çıxdı”, – Lelyək soruşdu.

“Bostançıbaşının adamları evimi axtaranda – eynilə sənin evini axtardıqları kimi, – bütün ömrüm boyu yığdığım bu qızılların ikisini arsızlıqə ciblərinə soxmışdular. Bu alçaq qatil üzündən bizim yenə də axtarılacağımızı fikirləşdim, elə



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

haqlıymışam da. O sonuncu rəsm məndə olsaydı, burada olardı”.

Bu son cümləni deməyim səhv idi, amma yenə də rahatlandıqlarını, təkkənin qaranlıq guşəsində onları xirtdəkləyəcəyimdən artıq qorxmayacaqlarını sezirdim. Siz də inandınız mı mənə?

Amma bu dəfə qəlbimi narahatlıq bürümüşdü: mənə bu qədər qurdlandırıran ta uşaqlıq illərindən bəri tanıdığım nəqqaş yoldaşlarımın uzun müddətdi, pıtiliklə pul yığdığını, qızıl alıb gizlətdiyimi, üstəlik, ədəbsiz rəsmlərimin yerini öyrənib görmələri deyildi. Bütün bunları nəqqaş dostlarıma təlaş anında göstərdiyimdən, əsl peşmançılıq duyurdum. Ancaq necə gəldi yaşayan adamın sirri bu qədər asan ortaya tökülür.

“Yenə də, – Qara xeyli sonra dedi, – Ustad Osman heç bir şey demədən, heç birimizə işarə eləmədən bizi bostançıbaşıya etinasızlıqla təslim eləyर्सə, işgəncədə nə deyəcəyimizə qərar verək”.

Üzərimizdə düşüncəsizlik, bezginlik olduğunu hiss eləyirdim. Leyləklə Kəpənək lampanın solğun işığında dəftərimdəki ədəbsiz rəsmlərə baxırdılar. Heç bir şeyə fikir verməyəcək ovqatda, hətta qorxulu tərzdə xoşbəxt idilər. Hansı olduğunu çox yaxşı təxmin elədiyim səhifəyə baxmaq üçün qüvvətli istək duydum, yerimdən qalxdım, ikisinin arxasında durub, özüm rəsm elədiyim ədəbsiz rəsmə çox uzaqlarda qalmış xoşbəxt xatirəni xatırlayan kimi, həyəcanla, dinməzcə baxdım. Qara da bizə qoşulmuşdu. O rəsmə dördümüzün birlikdə baxmağımız nədənsə qəlbimi dərinədən rahatlandırırdı.

“Korla görən heç bir olarmı?” – Leylək uzun müddətdən sonra dedi. Gördüyümüz ədəbsizlik belə olsa, Allahın bizə verdiyi görmə zövqünün uca olduğunu əyham vururdu? Amma belə şeyləri heç başa düşməzdi, Quran-i Kərimi qəti oxumazdı. Quran-i Kərimin bu ayəsinin heratlı qədim ustadlar tərəfindən tez-tez xatırlandığını bilirdim. Böyük ustadlar bu sözü rəsm eləmənin dinimizə görə yasaq olduğu,

rəssamların qiyamət günü cəhənnəmə yollanacaqlarıyla bağlı naxış düşmənlərinin təhdidinə cavab kimi istifadə olunurdu. Amma o sehrli ana qədər Kəpənəyin ağzından, sanki, öz-özünə tökülən bu sözü qəti istəməmişdim.

“Mən korla görənin bir olmadığını göstərən rəsm çəkmək istərdim!”

“Korla görən kimdi?” – Qara sadələvhliklə dedi.

“Korla görən bir olmaz. *Ve mə yestevil’əmə ve’l basiru’*-nun açmasıdır”, – Kəpənək dedi və davam elədi.

*“Qaranlıqla aydınlıq da bir olmaz,
Kölgəylə isti yer də bir olmaz.
Və dirilərlə ölümlər də bir olmaz”.*

Bir anlığa Zərif əfəndinin, Əniştənin, bu axşam qətlə yetirilən məddah qardaşlarımızın aqibətindən titrədim. O birilər də mənim kimi qorxmışdularmı? Həç kəs bir müddət yerindən tərpənmədi. Ləylək əlində mənim dəftərimi hələ açıq tuturdu, amma çəkdiyim ədəbsizliyə hələ baxsaq da, sanki, onu görmürdü!

“Mən də qiyamət gününü çəkmək istərdim, – Ləylək dedi. – Ölümlərin dirilməsini, günahkarla günahsızın bir-birindən ayrılmasını. Amma Quran-i Kərimimizi niyə rəsm eləyə bilmirik?”

Gənclik illərimizdə nəqqaşxananın eyni otağında işləyəndə eynilə ahıl ustaların gözlərini dincəltmək üçün elədiyi kimi, bəzən başımızı iş taxtalarından, rəhlələrdən qaldırır, ağlımıza gələn bambaşqa bir mövzudan elə-belə söz açardıq. Eynilə indi qabağımızda açıq duran dəftərə baxanda elədiyimiz tək, o vaxtlar da könlümüzdə əsən şeylərdən danışanda bir-birimizə baxmazdıq. Çünki dincəltmək üçün gözlərimizi açıq pəncərədən əsiyə zilləyirdik. Xoşbəxt şəyirdlik illərinin bu gözəlliyini xatırlamağın həyəcanıydımı, Quran-i Kərimin uzun müddətli açıb oxumadığımdan, o anda səmimiyyətlə



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

duyduğum peşmançılıq üzündənmi, yoxsa qəhvəxanada axşam gördüyüm cinayətin dəhşətindənmi, bilmirəm, artıq növbə mənə gələndə fikrim qarışdı, ürəyim təhlükə qarşısında olan kimi sürətləndi, ağılıma başqa bir şey gəlməyəndə belə dedim:

“Təxminən əl-Bəqərə surəsinin axırında bu mənanı verən ayələr var ki, mən ən çox onları rəsm eləmək istərdim: Ya Rəbbi, bizi unutduqlarımıza və xətalarımıza görə sorğusuala çəkmə. Allahım, bizə əvvəlkilər kimi qaldıra bilməyəcəyimiz yükü yükləmə. Bizi, suçlarımızı, günahlarımızı əfv elə və bağışla! Bizə mərhəmət buyur, ya Rəbbi!” Səsim bir anlığa qırıldı, heç gözləmədiyim halda, axan göz yaşlarımdan utandım. Bəlkə, şayiədlilik illərində özümüzi qorumaq, həssaslığımızı göstərməmək üçün elə hey hazır saxladığımız lağlağıçılıqdan qorxduğuma görə.

Güman eləyirdim ki, göz yaşlarım dərhal sakitləşər, amma özümü saxlaya bilmədim, hıçqıra-hıçqıra ağlamağa başladım. Mən ağladıqca o birilərinin hər birini qardaşlıq, fəlakət və kədər duyğuları bürüdüyünü hiss eləyirdim. Padşahımızın nəqqaşxanasında artıq firəng tərzində nəqş ediləcək bütün həyatlarımızı verdiyimiz üsullar və kitablar yavaş-yavaş unudulacaq, əslində, hər şey başa çatacaq, ərzurumilər bizi sıxışdırıb döyməsə, padşahın işgəncələri şikəst eləyəcəkdi... amma ağlayanda, öz hıçqırıqlarım və iç çəkmələrim arasında necə yağışın qüssəli tiqqıltısını hələ dinləməyə davam eləyirdim, beynimin bir guşəsiylə də məni ağladan şeyin bunlar olmadığı da hiss eləyirdim. O birilər bunu nə qədər başa düşürdülər? Həm səmimiyyətlə ağlayır, həm də yalandan ağladığımdan gizli-aşkar günah duyurdum.

Kəpənək mənə yaxınlaşdı, əlini çiynimə qoydu, saçımı oxşadı, yanağımdan öpdü, şirin sözlər söylədi. Bu dostluq məni daha da səmimiyyətlə, günahkarcasına ağlatdı. Üzüne baxa bilmirdim, amma nədənsə özümü inandırmağa çalışırdım ki, o da ağlayır. Birlikdə oturduq.

Nəqqaşxanaya necə eyni il birgə şeyird verildiyimizi, anamızdan ayrılıb, başqa həyata birdən başlamaqla keçən qəribliyin qüssəsini, hələ ilk gündən yeməyə başladığımız şillələrin ağrısını, Xəzinədarbaşidan gələn ilk hədiyyələrin sevincini, qaça-qaça evə qayıtdığımız günləri elə bu ovqatla xatırladıq. Əvvəlcə ancaq o danışır, mən kədərlə dinləyirdim, amma sonra söhbətə Leylək, daha sonra ilk şeyirdlik illərimizdə bir ara nəqqaşxanaya girib-çıxan Qara da qoşulanda, az sonra ağıladığımı da unuttum, mən də onlarla gülüş-gülüşə danışmağa başladım.

Şeyirdlərin erkəndən qalxıb, nəqqaşxananın ən böyük otağındakı ocağı yandırır, isti suyla döşəməni sildikləri qış səhərlərini xatırladıq. Bütün gündə ağacın bir yarpağını ancaq nəqş eləyəcək qədər ilhamsız və ehtiyatlı bir rəhmətlik qədim “usta”nın o yarpaq əvəzinə, açıq pəncərədən görünən bahar ağaclarının yamyaşıl yarpaqlarına yenə baxdığımızı görəndə: “Ora yox, bura baxın!” – deyər bizi döyüb-eləmədən yüzüncü kərə danlamağını xatırladıq. İfrat işləməkdən süst düşəndə evinə geri yollanan sısqa bir şeyirdin əlində boğçası qapıya gedən vaxt bütün nəqqaşxanada eşidilən ağıltısını xatırladıq. Sonra gözüümüzün qabağına üç nəqqaşın üzərində altı ay çalışdıqları bir səhifənin (Şirvan yolunda, Kınık dərəsi qırağında aclıq təhlükəsi keçirən Osmanlı ordusunun Ərəşi işğal eləyəndə qarnını doyurması) üstündə çatlayan tunc hoqqadan ölümcül qırmızının ağır-ağır tökülməsinə zövqlə tamaşa eləməyimiz canlandı (çünki heç bizim qəbahətimiz deyildi). Fəthlərinə, gücünə, var-dövlətinə baxıb, evində eynilə padşahımızın ov köşkündəki kimi, tavan bəzəməsi istəyən yetmişyaşlı paşanın ən gözəl arvadı çərkəz xanımla üçümüzün birlikdə sevişib, birlikdə ona aşiq olmağımızdan nəzakətlə, hörmətlə söz açdıq. Qış səhərləri buxarı kağız yumşaltmasın deyər, yarıaçıq qapının eşiyində içilən mərcimək şorbasının ləzzətindən də həsrətlə söz açdıq. Ustadımızın məcburiyyətiylə şeyirdlik eləməyə uzaq bir yerə gedəndə nəqqaşxana-



Inventas vitam
juva excoluisse
per artes

dakı dostlardan və ustalardan uzaq düşməyin hüznündən də. Bir ara gözlərimin qabağında əziz Kəpənəyin on altı yaşındakı o ən şirin halı canlandı: bir yaz günü açıq pəncərədən girən günəş bal rəngindəki çılpaq qollarına düşəndə əlindəki balıqqulağı möhrəni sürətlə oynadıb, kağız cilalayırdı. Dalgındalgın gördüyü bu işin yarısında bir anlığa dayanır, kağızdakı qüsura gözlərini yaxınlaşdırıb, diqqətlə saf-çürük eləyir, bir-iki dəyişik hərəkətlə o nöqtədən möhrəni keçirəndən sonra yenə əvvəlki vəziyyətini alıb, əli sürətlə aşağı-yuxarı gedib-gələndə xəyallar içində pəncərədən uzaqlara baxırdı. Heç unutmayacağım, mənim də başqalarına elədiyim şey yenidən pəncərədən eşiyə baxmadan, çox qısa müddətə baxışlarını gözlərimin içinə dikməsi idi. Bu baxışın bütün şeyirdlərin bildiyi ancaq bircə mənası varıdı: xəyal qurmasan, zaman heç keçməz.

58. QATİL DEYƏCƏKLƏR MƏNƏ

Məni unutmusunuz, yox? Burada olduğumu barı daha sizdən gizlətməyim. Çünki içimdə getdikcə böyüyən bu səslə danışmaq mənim üçün qarşısıalınmaz ehtiyacdı. Bəzən özümü çox məcbur eləyirəm, buna görə də səsimdəki çatdağın başa düşüləcəyini ağılıma gətirirəm. Bəzən özümü əməlli-başlı ələ verirəm – onda da ağzımdan o biri şəxsiyyətimə işarə eləyən, sizin başa düşəcəyiniz kəlmələr tökülür. Əllərimi tit-rədir, alnıma tər gətirir, dərhal bunların da yeni əlamətlər olduğunu başa düşürəm.

Beləliklə, burada nə qədər xoşbəxtəm! Nəqqaş qardaşlarımla oturub, bir-birimizə təsəlli verib, iyirmi beş ilin xatirələrini xatırlayanda ağılımıza düşmənçiliklər yox, nəqş eləmənin gözəllikləri və lətafəti gəlir. Dünyanın axırının gəlməsi hissiylə oturub, yaşlı gözlərlə bir-birimizi oxşayıb, əvvəlki gözəl günləri xatırlamağımızda hərəm qadınlarına məxsus bir şey də var.

Bu bənzətməni Teymurlu oğullarının tarixini yazanda şirazlı, herathı qədim ustadların hekayələrini də nağıl eləyən kirmanlı Əbu Səiddən aldım. Bundan yüz əlli il əvvəl Qaraqoyunlu hökmdarı Cahan şah aralarında savaşıyan Teymur soyundan xanların, şahların kiçik ordularını, məmləkətlərini məğlub eləyib, dağıdıb, müzəffər türkmən ordularıyla bütün Əcəm ölkəsini keçib, Doğuya gəlmiş Teymurun ən axırcı oğlu Şahrühun nəvəsi İbrahimi Esterabadda yenib, Gürganı almış, ordularını Herat qalasına doğru aparmışdı. Kirmanlı tarixçiyə görə, yalnız Əcəm ölkəsinə yox, Hindistandan Bizansa, cahanın yarısına yarım əsrdi hökm eləyən Teymur soyunun yenilməz gücünə enən bu böyük zərbə elə fəlakət və dağıntı havası gətirmişdi ki, mühasirə altındakı Herat qalası ağzına-can dolmuşdu. Qaraqoyunlu Cahan şahın əlinə keçirdiyi qalalardakı Teymur soyundan hamını rəhmsizcəsinə öldür-



Inventas vitam
juvat excelsisse
per artes

düyünü, şahların, şahzadələrin hərəmlərindəki qadınları seçib-sonalayıb, öz hərəminə qatdığını, nəqqaşları bir-birindən ayırıb, çoxunu özünün usta nəqqaşlarına rəhmi gəlmədən verdiyini oxucusuna qəribə zövqlə xatırladan tarixçi Əbu Səid bu nöqtədə hekayəsini qala bürclərində düşməni püskürtməyə çalışan şah və əsgərlərindən, nəqqaşxanada qələmlər, boyalar arasında, mühasirənin artıq çoxdan bəlli olan qorxunc sonunu gözləyən nəqqaşlara çevirmiş, adlarını bir-bir saydığı, bu gün hamısı unudulmuş nəqqaşların da eynilə şahın hərəmindəki qadınlar kimi bir-birini qucaqlayıb, ağlaşa-ağlaşa keçmiş gözəl günləri xatırlamaqdan başqa heç bir şey eləyə bilmədiklərini yazmışdı.

Biz də kədərli hərəm qadınları kimi əvvəldən padşahın bizə daha səmimi sevgi göstərdiyindən, bayramlarda ona verdiyimiz bəzəkli rəngbərəng qutu, ayna və tabaqları, bəzənmiş dəvəquşu yumurtalarını, kağızdan kəsib-düzəltdiyimiz işləri, təkyarpaq rəsmləri, əyləncəli əlyazmaları, oyun kağızlarını, kitabları qəbul eləyəndən sonra bizə hədiyyə verdiyi xəzli kaftanları, vaxtilə bağışladığı pul dolu kisələri xatırladıq. O günlərin çalışqan, cəfəkeş, aza qane olan ahıl nəqqaşları indi harada idi? Necə elədiyimi görmələrinin qısqanclığından, qırağa iş gördüyümün bəlli olmasının tələşindən evdə duruş gətirməz, hər gün nəqqaşxanaya gələrdilər. Bütün həyatını rəsmlərdəki saray divarlarının incə bəzəklərini, hər birinin digərindən fərqli olduğunu ancaq uzun müddət baxanda başa düşəcəyim sərvlərin yarpaqlarını, səhifələrin boş yerlərini doldurub yeddiyarpaqlı çöl otlarını çəkməyə təvazökarlıqla həsr eləmiş ahıl nəqqaşlar harada idi? Allahın kimiyə yalnız bacarıqla qabiliyyət verəndə, kimiyə də yalnız səbirlə təvəkkül verməsinin də hikməti və ədaləti olduğunu qəbul eləyib, qətiyyə, qısqanclıq eləməyən ortabab ustadlar harada idilər? Bəziləri donqar və daim gülümsəyən, bəziləri şirin xəyallı və sərxoş, bəziləri də heç kəsə ərə verə bilmədiyi qızını bizə sırımaqda maraqlı olan bu ustad əmiləri xatırladıqca,

şeyirdlik və ilk ustalıq illəri nəqqaşxanasının unudulmuş təfərrüatlarını gözlərimizin qarşısında canlandırmağa çalışdıq. Hanı, cədvəl çəkəndə dilini yanağına – cizgi səhifənin sağına yaxınlaşırsa, sol yanağa, soluna yaxınlaşırsa, sağ yanağa – dayayan bir şəhla cədvəlkeş vardı. Boyanı qaçılanda “ya səbir, ya səbir” xırda kihkihlərlə özünə gülən balaca, arıq nəqqaş vardı. Alt qatdakı cildçi şeyirdləriylə saatlarla söhbət eləyən, alnına sürtülsə, qırmızı mürəkkəbin yaşlanmağı dayandırdığını iddia eləyən yetmişyaşlı naxış ustası vardı. Boyanın cizgisini görmək üçün sürtdüyü öz əllərinin dırnaqları dolanda şeyirdlərin birini, hətta rastına çıxan hər hansı birini saxlayıb, dırnağına boya sürtən əsəbi ustad vardı. Naxışdan artan qızıl tozlarını toplamaq üçün istifadə edilən tüklü dovşan ayaqlarıyla saqqallarını oxşadıqca, bizi güldürən şişman nəqqaş vardı, hanı, harada idilər?

İllərlə istifadə oluna-oluna şeyirdlərin vücudunun bir parçası olan, sonra bir tərəfə atılan möhrə taxtaları, şeyirdlərin qılinc oynaya-oynaya zədələdikləri uzun kağız bükülüləri, qarışmamaq üçün böyük ustadların adları işlənmiş yazı taxtaları, çini mürəkkəbinin müşk ətri, səssizlikdə eşidilən qəhvədanların tiqqıltısı, hər yaz balalarının qulaqlarının içindəki, ənsələrindəki tüklərdən cürbəcür fırça düzəltdiyimiz boz pişiyimiz, boş durmayıb xəttatlar kimi qaralama eləməyə görə bol-bol verilən vərəq-vərəq hind kağızları, böyük xətalər buraxanda bütün nəqqaşxanaya ibrət olsun deyə, Baş nəqqaşın icazəsiylə istifadə olunan poladsaplı ibrətlik xəta qələm-yonanı və bu xətaləri törədənlər indi harada idi?

Padşahımızın ustad nəqqaşları evlərində işlətməsinin bir başqa xəta olduğundan söz açdıq. Erkən düşən qış axşamlarında qəndil və şam işığında göz ağrıları içində işləyəndən sonra saray mətbəxindən gələn nəfis isti halvadan söz açdıq. Titrətmə xəstəliyinə tutulub, əlinə kağız-qələm ala bilməyən ahıl, əldən düşmüş naxış ustasının ayda bir dəfə nəqqaşxananı ziyarət eləyəndə gətirdiyi, qızının biz şeyirdlər üçün



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

qızartdığı loğma şirniyyatı göz yaşlarıyla gülümsəyə-gülüm-səyə xatırladıq. Ustad Osmandan əvvəlki Baş nəqqaş böyük Ustad Qara Məminin yasından sonra günlərlə boş qalan otağı əldən keçiriləndə rəhmətlik ustadın günortaüstü kəsdirmək üçün sərdiyi şiltəsinin altından çıxan cildbənddəki kağızlar arasında öz misilsiz səhifələrindən söz açdıq.

Eynilə Ustad Qara Məmi kimi bizim də qürur duyduğumuz, üzü köçürülmüş olsa, aradabir çıxarıb baxmaq istəyə-cəyimiz səhifələr hansılar idi, danışdıq, saydıq: “Hünərnəmə” üçün rəsm edilmiş saray rəsmnin üst qismindəki göy qızıl suyuyla boyananda qızılın özündən yox, kübar bir rəsmdə olduğu kimi, rəngindən, qübbələr, qüllələr və sərvlər arasında dünyanın sonunu xatırladan mənzərə çıxdığını danışdılar.

Peyğəmbərimiz həzrətlərinin minarənin başından hər qolunda bir mələk göyə ucalmaları vaxtı mələklərin onun qoltuqlarının altından tutmasını peyğəmbərimizin yadırgayıb, qıdılanması elə ciddi rənglərlə çəkilib ki, balaca uşaqların belə bu mübarək mənzərəni görüb, əvvəlcə inancla qorxduqlarını, sonra özləri də qıdılanan kimi, hörmətlə güldüklərini danışdılar. Bundan əvvəlki baş vəzir paşamızın dağlara çıxmış üsyançıları məhv eləyəndə kəsdiyi kəllələri, nəqş elədiyim səhifənin qırağına incə tərzdə və hörmətlə düzmüş, kəsik boyunlarına qırmızı sürtdüyüm kəllələrin ölümə çatılmış qaşlarını, həyatın mənasını soruşan kədərli dodaqlarını, çarəsizliklə son nəfəs çəkən burunlarını, həyata yumulmuş gözlərini bir-bir söylə, firəng portretçisinin çəkəcəyi kimi, hər birini adi ölü başı kimi də yox, digərlərindən fərqli bir surət tək zövqlə çəkmiş, beləcə kəllələrdən rəsmə qorxunc sirr havası yaymışdım, bunu danışdım.

Ən sevdiyimiz eşq və savaş məclislərini, ən misilsiz gözəlləri, gözyaşardıcı incəlikləri, budur, bu yolla xatırlayıb, onlardan unudulmaz, əlçatmaz xatirələrimiz kimi həsrətlə bəhs elədik. Gözlərimizin qabağından ulduzlu gecələrdə aşıqlərin görüşdüyü zülmət və sirli bağçalar keçdi, bahar

ağacları, əfsanəvi quşlar, dayanmış zaman... Öz kabuslarımız qədər yaxın və qorxunc qanlı savaşıları xəyalımıza gətirdik, ikiyə bölünmüş savaşıları, zirehləri qan içində qalmış atları, bir-birlərini xəncərləyən gözəl, qədim insanları, olub-keçənə pəncərənin arasından tamaşa eləyən kiçik ağızlı, kiçik əlli, qıyıqgözlü, boynubükük qadınları... Məğrur və məmnun gözəl oğlanları, yaraşıqlı şahlar – xanlarla onların çoxdan yıxılıb getmiş dövlətlərini, saraylarını xatırladıq. Eynilə o şahların hərəmində ağlaşan qadınlar kimi özümüzün də həyatdan xatirəyə köçdüyümüzü artıq bildirdik, amma onlar təki tarixdən əfsanəyə köçürdükümü? Ölüm qorxusundan da qorxulu unudulma qorxusunun kölgəsi bizi dəhşətə sürükləməsin deyə, bir-birimizdən ən sevdiyimiz ölüm məclislərini soruşduq.

Dərhal Dəhhakin şeytan tərəfindən öyrədilib, atasını öldürməsi xatırlandı. “Şahnamə”nin əvvəlində söhbət açılan o əfsanənin vaxtında aləm hələ yeni-yeni yaradıldığından, hər şey o qədər sadə idi ki, heç bir şeyi izah eləmək lazım gəlməzdi. Süd istəsəydin, keçini sağıb içərdin; at desəydin, belinə minib gedərdin; şər desəydin, şeytan gəlib, səni atanı öldürməyin gözəlliklərinə inandırardı. Dəhhakin ərəb mənşəli atası Mərdası öldürməsi həm beləcə səbəbsiz olduğuna görə gözəldir, həm də cinayət gecəyarısı misilsiz saray bağçasında qızıldan ulduzlar, sərvlərlə rəngbərəng bahar çiçəklərini açıq-aşkar işıqlandıranda işləndiyinə görə. Sonra əfsanəvi Rüstəmin düşmən ordularına əmr verən oğlu Söhrabla üç gün vuruşandan sonra oğlu olduğunu bilmədən öldürməsini xatırladıq. Qılınc zərbəsiylə sinəsini param-parça elədiyi Söhrabın öz oğlu olduğunu neçə illər əvvəl anasına verdiyi qolbaqdan tanıyan Rüstəmin göz yaşları içində çırpınmasında hamımızın qəlbinə işləyən bir şey vardı.

Nəydi o şey?

Yağış təkkənin damında hələ kədərlə tappıldayanda aşağı-yuxarı gedirdim ki, belə demişəm:



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

“Ya atamız, ustadımız Osman xəyanətlə bizi öldürəcək, ya da biz xəyanətlə onu”.

Dediyimin səhv olduğundan yox, doğru olduğundan dəhşətə gəlib susduq. Aşağı-yuxarı gedəndə hər şeyi əvvəlki vəziyyətinə gətirmək təlaşıyla özümə belə deyirdim: Əfrasiya-bın Səyavuşu öldürməsinə danışaq, mövzu dəyişir. Amma o elə bir xəyanətdir ki, ondan qorxmuram. Xosrovun öldürülməsini danış. Yaxşı, amma Firdovsinin “Şahnamə”də bəhs elədiyi kimimi, yoxsa Nizaminin “Xosrov və Şirin”də bəhs elədiyi kimimi? “Şahnamə”də kədərləndirici şey qatil otağa girəndə Xosrovun gələnin kim olduğunu göz yaşlarıyla başa düşmə-sidi! Son çarə kimi, yanındakı oğlana: – “Mən namaz qılım, get, mənə su, sabun teli, təmiz paltar və səccadəmi gətir”, – deyib yollayır, amma sadələvh oğlan ağasının onu yardım çağırmağa yolladığını da başa düşmür, istənləri, doğrudan da, gətir-məyə gedir. Xosrovla otaqda tək qalanda qatilin ilk işi qapını içəridən kilidləmək olur. “Şahnamə”nin sonundakı bu məclisdə hiyləgərlərin tapdığı qatili Firdovsi ikrahla təsvir eləyir: pis qoxuludu, qıllı, köbəklidi. Aşağı-yuxarı gedəndə beynim söz-lərlə dolu idi, amma yuxudakı kimi səsim heç çıxmırdı.

Yuxudakı kimi o birilərin aralarında pıçıldaşdıqlarını, məndən düşməncəsinə söz açdıqlarını onda hiss elədim.

Birdən üçü birlikdə üstümə atıldılar. Üstümə yıxılanda, ayaqlarımı yerdən elə sürətlə üzdülər ki, dördümüz birlikdə yerə yuvarlandıq. Yerdə itələşmə-çəkişmə, boğuşma oldu, ancaq çox çəkmədi. Mən kürəyi üstə yerdə qaldım, onlar da üstümə çıxdılar.

Biri dizlərimin üstündə oturdu. Digəri sağ qolumun.

Qara iki dizini qollarımla çiynlərimin birləşdiyi yerə daya-dı, qıçını mədəmlə sinəmin arasına güclə yerləşdirib, üstüm-də oturdu. Bu vəziyyətdə heç qımıldana bilmirdim. Hamımız çaşıb qalmışdıq. Bunu xatırladım:

Rəhmətlik əminin məndən iki yaş böyük iyrənc bir oğlu vardı, ümidvaram ki, karvan basanda yaxalanıb, başı çoxdan

kəsilib. Bu xudpəsənd adam mənim ondan çox şey bildiyimi, daha ağıllı, nəzakətli olduğumu hiss elədikcə, bir bəhanəylə dava salır, salmasa, “Gülüşək”, – deyir, məni qısa müddətdə altına alanda dizlərini eyni şəkildə çiyinlərimə qoyub, gözlərini, Qaranın indi elədiyi kimi, gözlərimin içinə dikir, dodaqlarının arasından tüpürcək sallayır, getdikcə böyüyən tüpürcək ağır-ağır gözlərimə doğru sallananda, mən: “indi düşəcək”, – deyə, ikrahla başımı sağa-sola qaçıрмаğa çalışanda çox əylənirdi.

Qara heç bir şey gizlətməməyimi dedi. Sonuncu rəsm haradadır? Etiraf elə!

İki şeydən boğucu kədər və qəzəb duyurdum: aralarında sözləşdiklərini daha əvvəl başa düşməyib, əbəs yerə dil tökdüyümdən. Qısqanclığın buraya qədər gələ biləcəyini heç fikirləşməyib hələ əvvəldən qaçmadığımdan.

Qara sonuncu rəsmi çıxarıb verməsəm, xirtdəyimi kəsəcəyini söylədi.

Gülunc şeydi. Ağzımı açsam, içindən həqiqət qaçarmış kimi, dodaqlarımı bərk-bərk sıxmışdım. Bir yandan da əlimdən heç nə gəlmədiyini fikirləşirdim. Aralarında sözləşib, qatil adıyla məni Xəzinədarbaşıya tanıtırsalar, bu işin içindən çıxardılar. Yeganə ümidim Ustad Osmanın başqa adamı, başqa nöqtəni nişan verməsi idi, amma, görən, onun haqqında Qaranın dedikləri doğru idimi? Burada məni öldürə bilər, sonra günahı üstümə yıxa bilərdilərmə?

Xəncəri xirtdəyimə dayadılar. Dərhal Qaranın bundan heç gizləyə bilmədiyi zövq aldığını da gördüm. Sifətimə bir şillə vurdular. Xəncər kəsirdimi? Bir şillə də vurdular.

Amma bu məntiqi də çıxara bildim: heç bir şey deməsəm, heç bir şey olmaz! Bu, mənə güc verdi. Artıq bütün həyatı boyu çox açıq-aydın ən yaxşı boyanı sürtmüş, ən gözəl cizgini çəkmiş, ən yaxşı naxışı salmış məni qısqandıqlarını gizlətmirdilər. Məni bu qədər qısqandıqlarına görə sevinirdim. Sevimli dostlarıma gülümsədim.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Biri, bu rəzilliyi hansının elədiyini bilməyinizi istəmirəm, uzun zamandan bəri həsrətini çəkdiyi sevgilisini öpən kimi, məni odlu-odlu öpdü. O birilər yaxınlaşdırdıqları qəndilin işığında baxırdılar. Mən də sevgili qardaşımın bu öpüşünün əvəzini verdim. Hər şeyin axırına gəliriksə, ən yaxşı naxışı mənim saldıgım bilinsin. Mənim səhifələrimi tapın, baxın.

Öpüşə öpüşlə cavab verməyim, sanki, onu çox hiddətləndirmişdi, qəzəblə məni döyməyə başladı. Amma o birilər onu tutdular. Qətiyyətsizlik göstərdilər. Aralarında itələşmə-çəkışmə olması Qaranı qəzəbləndirdi. Sanki, mənə yox, həyatlarının getməkdə olduğu səmtə qəzəb duyurlar, buna görə də intiqamlarını bütün cahandan və hamıdan almaq istəyirdilər.

Qara qurşağından bir şey çıxardı: bir ucu sipsivri, uzun iynə. Bir anda gözümə yaxınlaşdırdı: gözümə soxacaqmış kimi hərəkət elədi.

“Ustadlar ustadı böyük Behzad bundan səksən il əvvəl Herat yaxınlığında hər şeyin sona çatdığını başa düşdü, heç kəs onu başqa cür nəqşə məcbur eləməsin deyə, şərəflə özünü kor elədi, – dedi. – Bu tuğ iynəsini öz gözüne ağır-ağır soxub-çıxarandan sonra Allahın möhtəşəm qaranlığı sevimli quluna, bu möcüzə əlli nəqqaşa ağır-ağır endi. Artıq kor və sərxoş Behzadla birlikdə Heratdan Təbrizə keçən iynə Şah Təhmasib tərəfindən padşahımızın atasına o əfsanəvi “Şahnamə”ylə birlikdə hədiyyə göndərildi. Ustad Osman əvvəlcə bunun niyə göndərildiyini başa düşmədi. Amma bu gün bu zalım hədiyyənin arxasındakı pislik arzusuyula haqlı məntiqi də gördü. Padşahımızın da artıq öz rəsmi firəng ustadları tək nəqş etdirmək istədiyini övladından çox sevdiyi sizlərin də ona xəyanət elədiyinizi görəndən sonra dünən gecə xəzinə otağında, eynilə Behzad kimi bu iynəni öz gözüne soxdu. İndi bütün ömrünü verib qurduğu nəqqaşxanasını süquta sürükləyən sən məlunu mən kor eləsəm, nə lazım gəlir?”

“Məni kor eləsən də, eləməsən də artıq axırda burada özümü yer tapmayacağıq, – dedim. – Ustad Osman,

doğrudan, kor olar, ya da ölər də, biz də firənglərin təsiriylə qəlbimizdən gəldiyi kimi, bütün qüsurlarımız və şəxsiyyətimizlə nəqş eləyib, üslub sahibi olsaq, özümüzə oxşayacağıq, ancaq özümüz olmayacağıq. Yox, qədim ustadlar kimi nəqş eləyək, ancaq onlar kimi nəqş eləsək, özümüz olarıq, desək, Ustad Osmana belə arxa çevirən padşahımız bizim yerimizə başqasını tapacaq. Artıq bizə kimsə belə baxmayacaq, yalnız yazıqları gələcək. Qəhvəxanaya hücum edilməsi də bütün bunların üstünə dərd gətirəcək, çünki bu hadisənin yarısı, təbii ki, vaiz əfəndini yamanlayan biz nəqqaşların üstünə düşəcək.”

Bir-birimizlə düşünüşməyin qəti işimizə yaramayacağını dil töküüb, başa salmağa çalışsam da, çox fayda vermədi. Məni dinləməyə niyyətləri yox idi: tələş içərisində idilər, səhərə qədər aralarından bir nəfərin doğru-yanlış fikirləşmədən günahkar olduğuna tələm-tələsik qərar versələr, işin içindən çıxacaqlarına, işgəncəyə məruz qalmayacaqları kimi, nəqqaşxanada da hər şeyin əvvəllərdəki tək illərlə davam eləyəcəyinə inanırdılar.

Amma yenə də Qaranın görməklə təhdid elədiyi şey o biri ikisinin xoşuna gəlmirdi. Bəs başqasının günahkar olduğu aşkara çıxsa, məni də əbəş yerə kor elədikləri padşahımızın qulağına çatsa? Qaranın Ustad Osmanla yaxınlığı, ondan tərbiyəsizliklə söz açması da onları qorxudurdu. Qaranın gözünü qan örtmüş qəzəblə gözümün lap qabağında tutduğu iynəni uzaqlaşdırmağa çalışdılar.

Qara bizim aramızda sözləşməyimizdən, əlindən tuğ iynəsini almağımızdan qorxub, təlaşa düşdü. İtləşmə-çəkişmə oldu. Gözlərimin lap qabağındakı iynəli mübarizədən qaçmaq üçün ancaq çənəmi qaldırıb, başımı arxaya ata bilirdim.

Sonra hər şey o qədər cəld baş verdi ki, bir anlığa nə olduğunu heç başa düşə bilmədim: sağ gözümdə kəskin, amma məhdud ağrı duydum, ağlım bir anlığa uyuşdu. Sonra hər şey öz əvvəlki halına döndü, amma içimə dəhşət də çök-



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

müşdü. Lampa uzaqlaşmışdı, bununla belə yenə də o birinin qətiyyətlə iynəni bu dəfə sol gözümə soxmasını açıq-aşkar gördüm. Qaranın əlindən iynəni, yəqin, qapıb almışdı, bu dəfə daha ehtiyatlı və qəzəbli idi. İynəni bir anda girdiyini başa düşəndə qımıldanıb-eləmədim, eyni yangını hiss elədim. Alnımdakı uyuşma, sanki, bütün başıma yayıldı, iynə çıxanda kəsildi. İndi gah mənim gözlərimə, gah da iynənin ucuna baxırdılar. Sanki, olub-keçəndən əmin deyildilər. Başıma gələn qorxulu şey əməlli-başlı məlum olanda itələsmə-çəkismə dayandı, qollarımın üstündəki yüklər zəiflədi.

Ulayan kimi qışqırmağa başladım. Ağrıdan yox, başıma gələn şeyi dərk eləməyin dəhşətindən.

Nə qədər qışqırdığımı bilmirəm. Əvvəlcə fəryadımın təkcə məni yox, onları da sakitləşdirdiyini hiss elədim. Səsim bizi bir-birimizə yaxınlaşdırdı.

Amma fəryadım uzandıqca təlaşa düşdüklərini də gördüm. Hələ heç ağrımırdı. Bununla belə iki gözümə də o iynənin soxulduğu fikrimdən qəti çıxmırdı.

Amma hələ kor olmamışdım. Şükür, mənə dəhşət və kədərlə tamaşa elədiklərini, təkkənin tavanında narahatlıqla qımıldanan kölgələrini görə bilirdim. Bu məni həm sevindirirdi, həm də dərin təlaşa saldı. “Buraxın məni, – deyə bağırırdım. – Qoyun hələ hər şeyi görüm, nə olar”.

“Dərhal danış, – Qara dedi, – o axşam Zərif əfəndiyə necə rastlaşdınız? Onda buraxarıq səni”.

“Qəhvəxanadan evə qayıdırdım, yazıq Zərif əfəndi qabağıma çıxdı. Təlaş içində idi, çox pərişan halı vardı. Əvvəlcə ona yazığın gəldi. Amma indi məni buraxın, sonra danışım. Gözüm qaralır”.

“Qərarımız həminəkidi, – Qara təcrübəli adam kimi dedi. – Ustad Osman burnukəsik atı dəşik gözlərlə müəyyən elədi, inan mənə”.

“Yazıq Zərif əfəndi mənimlə danışmaq istədiyini, təkcə mənə etibar elədiyini söylədi”.

Amma indi ona yox, özümə yazığım gəlirdi.

“Qan gözlərində laxtalanmamış danışsan, sabah dünyaya son dəfə də doyunca tamaşa eləyəcəksən, – Qara dedi. – Bax, yağış kəsir”.

“Ona geri qayıdıb, qəhvəxanaya gedək, dedim, amma oradan xoşu gəlmədiyini, hətta qorxduğunu dərhal başa düşdüm. Şəyirdlik illərimizdən bəri, iyirmi beş il nəqş eləyəndən sonra Zərif əfəndinin bizdən əməlli-başlı qopub uzaqlaşdığını da əvvəlcə bu cür bildim. Son səkkiz-doqquz ildə, evlənəndən bəri onu nəqqaşxanada görsəm də, nə elədiyini belə bilmirdim... Mənə sonuncu rəsmi gördüyünü dedi. Orda böyük günah varmış. Heç birimizin altından çıxıbilməyəcəyimiz bir şey. Buna görə də hamımızın cəhənnəmdə yanacağımızı söyləyirdi. Narahat idi, qorxu içində idi; başa düşməyə-düşməyə böyük günah işləmiş adamın fəlakət hissini keçirirdi”.

“Böyük günah nə imiş?”

“Bunu ondan soruşanda, sanki, “bilmirsənmi” deyən kimi, gözlərini heyretlə açdı. Onda şəyirdlik yoldaşımızın bizim təki yaşlaşdığını hiss elədim. Zərif əfəndinin sonuncu rəsmdə perspektiv üsulundan utanıb-çəkinmədən istifadə elədiyini söylədi. Bu rəsmdə firənglərin elədiyi sayaq şeylər Allahın ağılındakı əhəmiyyətlərinə görə də yox, gözlərimizə göründüyü kimi çəkilməmiş. Bu böyük günahmış. İslamın xəlifəsi padşahımızı köpəklə bir böyüklükdə rəsm eləmək ikinci günahmış. Üçüncü günah eyni böyüklükdə şeytan rəsmi çəkib, bir də onu xoşagələnin çəkməkmiş. Amma hamısından böyük nankorluqsa, rəsmə bu firəng anlayışını bir dəfə daxil eləyəndə padşahımızın rəsminin nəhəng, üzünün bütün təfərrüatlarıyla çəkilməsi imiş. Bütperəstlərin elədikləri kimi... Ya da bütperəst vərdislərindən xilas ola bilməyən xristianların kilsə divarlarına çəkib, səcdə elədikləri portretlər təki. Zərif əfəndi Əniştəndən öyrəndiyi bu sözü çox yaxşı bilirdi, portretin ən böyük günah olduğuna, portretlə müsəlman rəsminin sona çatacağına haqlı olaraq inanmışdı. Orada vaiz



Inventus vitam
juvat excolasse
per artes

əfəndi həzrətlərinə və dinimizə böhtan atırlar, dediyi qəhvə-xanaya getmədiyimizdən bunları mənə küçələrdə gedəndə danışdı. Aradabir dayanır, kömək istəyən ovqatla: “Bütün bunlar doğrudurmu, bir çarə yoxdurmu, cəhənnəmdə yancağıqmı”, – deyər məndən soruşurdu. Peşmançılıq böhranları keçirib, özünü döyürdü, amma bir anlığa ona qəti inanmadığımı hiss elədim. Özünü, guya, döyən saxtakar idi.”

“Bunu necə başa düşdün?”

“Zərif əfəndini lap uşaqlığından bəri tanıyırdıq. Çox düzgün, amma dinməz, solğun, rəngsizdi. Naxışları kimi. Sanki, qarşımdakı ondan daha sadələvh, daha saf və əqidəli, amma dayaz adam idi.”

“O da ərzurumilərlə oturub-dururmuş”, – Qara dedi.

“Heç bir müsəlman bilmədən günah işlədiyinə görə, özünü bu qədər döyməz, – dedim. – Yaxşı müsəlman Allahın adil və məntiqli olduğunu, qulunun niyyətini hesaba aldığıı bilir. Bilmədən donuz ətini yediyindən, cəhənnəmə gedəcəyinə ancaq quşbeyin cahillər inanar. Həqiqi müsəlman da cəhənnəm qorxusunun özünü deyil, başqalarını qorxutmağa yaradığını da bilir. Zərif əfəndi elə bunu eləyirdi: mənə qorxutmaq istəyirdi. Bunu bacaracağını ona sənəin Əniştən öyrətmişdi, bunu da onda başa düşdüm. İndi mənə dəqiq deyin, sevimli nəqqaş qardaşlarım, qan gözümdə laxtalanırmı, gilələri rəngini itirirmi?”

Lampaları gətirib üzümə dayadılar, gözlərimin içinə həkim diqqətiylə və şəfqətlə baxdılar.

“Sanki, heç bir şey olmayıb”.

Aləmdə ən axırıncı görəcəyim şey gözlərini gözlərimin içinə dikən bu üçümü olacaqdı? Həyatımın sonuna qədər o anları heç unuda bilməyəcəyimi başa düşür, peşmançılıq keçirməyimə baxmayaraq, ümidimi də itirmədiyimə görə danışmışdım:

“Əniştən Zərif əfəndiyə yasaq bir şey elədiyini öyrətdi. Son rəsmin üstünü örtüb, o rəsmin hər guşəsini birimizə açıb,

ora rəsm çəkdirib, bütöv gizlədə-gizlədə... rəsmə sirli və gizli iş havası verib, günah qorxusu saldı. Bizə çatan eyhamları və günah təlaşını da əvvəlcə o əsdirdi, ömürlərində naxışlı kitab görməyən ərzurumilər yox. Ona görə də vicdanı təmiz olan nəqqaşın qorxacağı nə ola bilər ki”.

“Vicdanı təmiz nəqqaşın daha qorxacağı çox şey var, – Qara özünü bilikli göstərib dedi. – Əlbəttə, nəqş eləməyə heç kəsin sözü yoxdur, amma rəsm, dinimizə görə, yasaqdır. Əcəm ustadlarının rəsmləri, hətta heratlı ən böyük ustadların möcüzələri ən axırda səhifənin qırağındakı bəzəyin bir parçası kimi göründüyündən heç kəs onlara “yazının gözəlliyini, xəttatın möcüzəsini qabartmır” deyər, irad tutmaz. Elə neçə adam görür nəqşimizi? Amma firəng ustadlarının üsullarından yararlandıqca, çəkdiyimiz naxış ya da burada naxışlıqdan çıxıb, əməlli-başlı rəsm olmağa başlayır. Quran-ı Kərimin yasaq elədiyi, peyğəmbərimizin heç xoşlamadığı şey elə budur. Padşahımız da Əniştəm də bunu çox yaxşı bilirdi. Əniştəm buna görə öldürüldü”.

“Əniştən qorxduğuna görə öldürüldü, – dedim. – Eynilə sən kimi o da çəkdiyi nəqşin dinə, kitaba zidd olmadığını iddia eləməyə başlamışdı... Bu da dinə zidd bir şey tapmaq üçün çırpınan ərzurumilərin elə axtardığı şeydir. Zərif əfəndiyə Əniştə tamamilə bir-birinə uyğun idilər”.

“Və ikisini də sən öldürdün, yox?”

Bir anlığa güman elədim ki, məni vuracaq, o anda gözəl Şəkürənin yeni ərinin də Əniştəsinin öldürülməsindən heç də şikayətçi olmadığını dərhal başa düşdüm. Vurmayacaqdı, vursa da, artıq vecimə almırdım.

“Əslində, padşahımızın istədiyi şey olan firəng nəqqaşlarının təsiriylə bir kitab hazırlatmaq qədər, – inadla dedim, – Əniştən hamıya meydan oxuyan, günah qorxusu bulaşmış kitab da hazırlatmaq istəyirdi. Məğrurcasına özünü dartmaq məqsədilə. Səyahətlərində gördüyü firəng ustadlarının rəsmlərinə kölə kimi heyran olmuşdu, hamımıza günlər ərzində



*Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes*

danışdığı şeylərə – sənə də danışib o perspektiv və portret zarafatlarını – axıra qədər inanmışdı. Mənə qalsa, hazırladığımız kitabda nə zərərli bir tərəf vardı, nə də dinə sığmayan bir şey... Padşahın şəxsi icazəsiylə belə bir şey eləmək ondan ötrü firəng ustadlarına heyranlıq qədər əhəmiyyətli idi. Divardan asılacaq rəsm çəksək, günahkarlıq olar, əlbəttə. Amma o kitab üçün nəqş elədiyimiz rəsmlərin heç birində mən dinə zidd bir şey, asilik, kafirlik, hətta, bəlkə, gizli yasaq qorxusu belə hiss eləmədim. Siz hiss elədinizmi?”

Gözlərim gücünü açıq-aşkar itirmişdi, amma, şükür, sualının onları çox qıcıqlandırdığını başa düşəcək qədər görə bilirdim.

“Qərar verə bilmirsiniz, yox? – ləzzətlə dedim. – Nəqş elədiyimiz rəsmlərdə açıq-aşkar günah fikri, dinsizlik kölgəsi olduğunu gizləncə fikirləşsəniz belə bunu, qətiyyə, qəbul eləyib, söyləyə bilməzsiz. Çünki bu, sizi günahlandıran ərzurumi düşmənlərinizə, xurafatçılara haqq verir. O biri tərəfdən, aydan arı, sudan duru olduğunuzu da qətiyyətlə deyə bilərsiniz, çünki bu, gizli, sirli, yasaq, bəzi şeylər eləməyin başgicəlləndirən qürurundan, təşəxxüs satmaqdan əl çəkmək olar. Mən də belə əzəmət göstərdiyimi necə başa düşdüm, bilirsinizmi? Zərif əfəndini gecəyarı bu təkkəyə gətirib! Onu, guya, küçələrdə gedə-gedə, soyuqdan donduğumuzdan bura gətirmişdim. Əslində, kafir bir Qələndəri tör-töküntüsü, daha da pisi, onun oxşarı olduğumu görməsi xoşuma gəlirdi. Oğlan-bazlıq, nəşəxorluq, sərsərilik, hər cür rəzilliyi eləyən dağıdılmış təriqətin son yolçusu olduğumu görəndə, sanki, bədbəxt Zərif əfəndi məndən daha da qorxacaq, mənə daha çox hörmət eləyəcək, bəlkə də qorxudan ağzını yumacaqdı. Təbii ki, tamamilə bunun tərsi oldu. Buradan heç xoşu gəlmədiyindən quşbeyin uşaqlıq yoldaşımız dərhal Əniştədən öyrəndiyi dinsizlik günahlandırmalarının yerində olduğuna da qərar verdi. Beləcə əvvəlcə: – “Mənə kömək elə, cəhənnəmə getməyəcəyimizə məni inandır ki, bu gecə rahat yata bilim”,

– deyən sevimli şəyird yoldaşımız təhdid ədasıyla: “Bunun axırı pis olar”, – deməyə başladı. Sonuncu rəsmdə Padşahımızın rəsmlərindən çox uzaq düşüldüyünü, Padşahımızın bunu əfv eləməyəcəyini, dedi-qoduların ərzurumlu vaiz xocanın qulağına çatacağını söyləyirdi. Hər şeyin yerli-yerində olduğuna onu inandırmağıma az qala imkan qalmamışdı. Əniştəmin ağlabatmayan davranışlarını, “dinə küfr edilir, şeytan xoşagəlimli göstərilir” eyhamlarını şişirdib, ərzurumlu vaizə uymuş o quşbeyin dostlarına başa salacağını, onların da bu iftiralara inanacağını başa düşdüm. Padşahımızın yaxın münasibətinə nail olduğumuza görə yalnız sənət bölüyündəkilərin yox, bütün sənətkarların bizi necə qışqandıqlarını bilirsiniz. İndi hamısı birlikdə və ləzzətlə: “Nəqqaşlar dinsizlik eləyir”, – deyəcəkdilər. Üstəlik, Əniştəylə Zərif əfəndinin işbirliyi üzündən bu iftira doğru da çıxacaqdı. İftira deyirəm, çünki Zərif qardaşımın kitab və sonuncu rəsm haqqında dediklərinə heç inanmırdım. Hələ onda mən rəhmətlik Əniştənin, qətiyyən, arxasını yerə vermirdim. Hətta padşahımızın təvəccöhlərinin Ustad Osmandan ona doğru yönəlməsini çox yerində sayır, firəng ustadları, onların rəsmləri haqqında mənə uzun-uzadı danışdığı şeylərə onun qədər olmasa da, mən də inanmırdım. Biz Osmanlı nəqqaşları şeytanla heç bir alışı-verişimiz olmadan firəng üsullarını orasından-burasından könlümüz istədiyi, səyahətlərdə gördüyümüz qədər əməlli-başlı götürə biləcəyimizi, bunların da başımıza, qətiyyən, bəla olmayacağını səmimiyyətlə fikirləşirdim. Həyat çətin idi, rəhmətlik Əniştən məndən ötrü Ustad Osmandan sonra bu yeni həyatda yeni ata idi”.

“Hələ ora gəlmə, – Qara dedi, – əvvəlcə Zərifə necə öldürdüyünü danış.”

“Bu işi”, “öldürmək” kəlməsini işlətmədiyimi başa düşə-düşə dedim: “Bu işi yalnız bizə görə, özümüzü qurtarmağa görə yox, bütün nəqqaşxananın salamatlığı üçün gördüm. Zərif əfəndi əlinə təhdid silahı keçirdiyini başa düşmüşdü.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Mənə bu alçağın nə qədər səfil bir şey olduğunu göstər-məsindən ötrü ulu Allaha dualar eləyib, yalvardım. Allahım dualarımı qəbul eləyib, rəzilin rəzilliyini göstərdi. Ona pul təklif elədim. Ağlıma bu qızillar gəldi, amma yalan uydurdum, Allahın ilhamıyla: “Qızillar burada, təkkədə yox, onları gizlət-diyim yerdədir”, dedim. Eşiyə çıxdıq. Boş küçələrdə, ucqar məhəllələrdə haraya getdiyimi heç götür-qoy eləmədən məqsədsiz getdik. Nə eləyəcəyimi heç bilmirdim və çox qorxurdum. Məqsədsiz, səmtsiz gedişimizin axırında bir kərə keçdiyimiz küçədən bir də keçəndə bütün həyatını təkrara və ölçüyə vermiş müzəhhib Zərif əfəndi qardaşımız şübhələndi. Amma Allah da qarşımıza boş yanğın yeri, lap onun yaxınlığında da susuz quyu çıxarmışdı”.

Bu yerdə gerisini danışmayacağımı başa düşüb, onlara dedim: “Siz də mənim yerimdə olsaydınız, bütün o biri nəqqaş qardaşlarınızın salamatlığını fikirləşər, eyni şeyi eləyərdiniz”, – cəsarətlə dedim.

Mənə haqq verdiklərini eşidəndə ağlamaq istədim. Haq-qım çatmayan şəfqət qəlbimi yumşaltdığı üçün deyəcəkdim, sən demə. Onu öldürüb atdığım quyunun dibinə bədəni dəyə-n-də çıxan səsi yenidən eşitdim, sən demə. Qatil olmamışdan əvvəl necə xoşbəxt idim, hamı kimi idim, bunu xatırladığım-dan deyəcəkdim, sən demə. Uşaqlığımda yoxsul məhəlləmiz-dən keçən bir kor canlanmışdı gözlərimin qabağında; iyrənc paltarlarının altından daha da iyrənc bir mis cürdəyini çıxar-rar, məhəllə çeşməsinin yanından orada uzaqdan tamaşa elə-yən biz ustalara doğru deyərdi: “Bala, hansınız, bu kor əmi-nin cürdəyinə çeşmədən su dolduracaq?” Heç kəs getməyə-n-də belə deyərdi: “Savabdır, bala, savabdır!” Göz gilələrinin rəngi solub uçmuşdu, gözlərinin ağıyla eyni rəngdə idi.

O kor əmiyə oxşamaq təlaşıyla Əniştə əfəndiyə necə qıy-dığımı da tələm-tələsik, qətiyyən zövq almadan danışdım. Nə həddən artıq doğru söylədim, nə də həddən artıq yalan. İkisi arasında qəlbimi daha sıxmayan bir cizgi tapanda Əniştə

əfəndini öldürmək məqsədilə ora getmədiyimi başa düşdük-
lərini gördüm. Onu lap əvvəlcədən niyyət eləyib, öldürmədi-
yimi demək istədiyimi başa düşdükləri kimi, “Pis niyyət yoxsa,
insan heç cəhənnəmə getməz” deyəndə, – özümə bəhanələr
və üzrlər tapdığımı da başa düşdülər.

“Zərif əfəndini Allahın mələklərinə təslim eləyəndən
sonra, – dedim fikirli tərzdə, – son vaxtlarda mərhumun
mənə söylədiyi sözlər qurd olub içimi gəmirməyə başladı.
Son rəsm üçün əlimi qana bulamaq o rəsmi gözümdə böyü-
müşdü. Kitabdan ötrü artıq heç birimizi evinə çağırmayan
Əniştənin yanına bu rəsmi mənə göstərmədiyinə görə get-
dim. Rəsmi göstərmədiyi kimi, mənimlə də heç nə olmayan
sayaq davrandı. Uğrunda adam öldürəcək qədər sirli nə bir
rəsm varmış, nə də başqa bir şey! Məni bu qədər alçaltmasın,
qiymətləndirsin deyə, Zərif əfəndini öldürüb, quyuya atdığımı
etiraf elədim. Məni qiymətləndirdi, amma alçaltmağa
davam elədi. Oğlunu alçaldan ata ola bilməz. Böyük Ustad
Osman bizə çox hirslenərdi, çox döyərdi, amma bizi qəti
alçaltmazdı. Ona xəyanətlə xəta eləmişik, qardaşlarım”.

Ölüm yatağında son sözlərimi dinləyən kimi, gözlərimə
diqqət kəsilən qardaşlarıma gülümsədim. Ölən qardaşın hiss
eləyəcəyi təki, mən də onların getdikcə bulanıqlaşmış mən-
dən uzaqlaşdıqlarını görürdüm. “İki şeyə görə öldürdüm
Əniştəni. Böyük Ustad Osmanı firəng nəqqası Sebastianonu
meymun kimi təqlidə məcbur elədiyinə görə. Bir də zəiflik
göstərib, ondan: “Üslubum varmı?” – deyə soruşduğuma
görə”.

“Nə dedi?”

“Varmış. Amma ondan ötrü, təbii ki, bu, təhqir yox, tərifi
idi. Birdən həyayla “görəsən, mənim üçün də tərifiymi” fikir-
ləşdiyimi xatırlayıram: həm üslubu bir cür sonsuzluq, şərəf-
sizlik hesab eləyirəm, həm də içimi qurd gəmirir. Üslubumun
olmasını istəyirəm, amma şeytan təhrik eləyir, maraq da
göstərirəm”.

Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

“Hamı gizlincə üslubunun olmasını istəyir, – Qara yekə-xana-yekəxana dedi, – hamı padşahımızın arzuladığı kimi, portretinin çəkilməsini də istəyir”.

“Bu qarşısıalınmaz xəstəlikdimi? – dedim. – Bu xəstəlik yayıldıqca heç birimiz firəng ustadlarının üsullarına qarşı çıxmayaçağıq”.

Amma mənə heç kəs dinləmirdi: Qara şahın qızına eşqini erkən elan elədiyinə görə on iki il Diyarı-Çinə sürgünə gedən bədbəxt Türkmən bəyinin hekayəsini danışdı. On iki il xəyallarında yaşatdığı sevgilisinin bir portreti də olmadığından çinli gözəllər arasında onun üzünü də unudur, eşq əzabı Allahın çəkdiyi dərin əziyyətə çevrilirdi. Amma bu danışdığı öz hekayəsi olduğunu hamımız bilirdik.

“Əniştənin sayəsində artıq hamımız bu portret sözünü öyrəndik, – dedim. – Bir gün həyatımızı qorxmadan öz həyatımız kimi danışmağı da öyrənərik, inşallah.”

“Bütün nağıllar, hamının nağılıdır, – Qara dedi, – insanın özünün yox”.

“Bütün naxış da Allahın naxışdır, – mən heratlı şair Hatifinin misralarını tamamladım, – amma firəng ustadlarının üsulları yayıldıqca hamı başqalarının nağılını öz hekayəsi kimi danışmağı mərifət sayacaq”.

“Şeytanın da istədiyi elə budur”.

“Daha mənə buraxın, – bütün gücümlə qışqırdım, – son dəfə də aləmə tamaşa eləyim”.

Bağırının yarıldığını görəndə qəlbimdə inam yarandı.

Əvvəlcə Qara özünü topladı: “Sonuncu rəsmi çıxaracaqsanmı?”

Qaraya elə baxdım ki, dərhal çıxaracağımı başa düşdü, mənə buraxdı, ürəyim sürətlə vurmağa başladı.

Guya, gizlətməyə başladığım şəxsiyyətimi çoxdan başa düşmüşdülər. Yenə də heratlı qədim ustadlar kimi davranmağıma heç təəccüblənməyin. Onlar imzalarını kim olduqları bilinməməsinə yox, ustalarına və qaydalarına olan

hörmətlərindən gizlədərdilər. Əlimdə qəndil təkkənin qap-qaranlıq otaqları arasında öz solğun kölgəmə yol aç-aça həyəcanla gəzdim. Gözlərimə qaranlıq çökməyə başlamışdımı, yoxsa, bu otaqlar, dəhlizlərimi bu qədər qaranlıq idi? Kor olmazdan qabaq nə qədər vaxtım, günüm, həftəm vardı? Kölgəmlə mən dayandığ, mətbəxin qarabasmaları içində tozlu dolabın təmiz küncündən kağızları götürüb, sürətlə geri qayıtdıq. Qara tədbirli olmaq məqsədilə məni təqib eləmişdi, amma xəncəri özüylə götürməmişdi. Kor olmamışdan xəncəri götürüb, onu da kor eləmək istəyirdimmi?

“Kor olmamışdan bunu bir də gördüyümə görə məmnunam, – qürurla dedim. – Sizin də bunu görməyinizi istəyirəm. Baxın buna”.

Beləcə Əniştəni öldürdüyüm gün evdən götürdüyüm son rəsmi qəndil işığında onlara göstərdim. Əvvəlcə iki səhifə böyüklüyündə rəsmə maraq və qorxuyla baxmalarına tamaşa elədim. Dönüb onlarla birlikdə rəsmə baxanda xəfif-xəfif titrəyirdim. Ya gözümə tuğ iynəsi girdiyindən, ya da cazibəyə düşdüyümdən hərərətım qalxmışdı.

Son bir ildə bu iki səhifənin müxtəlif guşələrində hamımızın çəkdiyimiz ağac, at, şeytan, ölüm, köpək, qadın rəsmləri Əniştənin bacarıqsızlıqla da olsa, hazırladığı istif üsuluna görə böyüklü-küçüklü elə yerləşdirilmişdi ki, artıq mərhum Zərif əfəndinin təzhib və çərçivələri bizə kitabın bir səhifəsinə baxdığımızı yox, pəncərədən bütün aləmi gördüyümüzü hiss elətdirirdi. O aləmin mərkəzində, padşahımızın portreti olacağı yerdə mənim bir anlığa qürurla tamaşa elədiyim öz portretim vardı. Günlərlə silib-pozub, aynaya baxa-baxa əzab-əziyyəyə qatlaşıb, özümə çox az oxşada bildiyimdən bir az sıxılırdım; amma rəsm, səhifə bütün bir aləmin mərkəzinə məni qoyduğuna görə yox, izah eləyə bilmədiyim şeytani bir səbəbdən, məni olduğumdan daha çox dərin, qarışıq və sirli elədiyinə görə baş açə bilmədiyim həyəcan da duyurdum. Nəqqaş qardaşlarımın bu həyəcanımı görməsini, başə düşməsini,



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

mənimlə bölüşməsinə istəyirdim. Həm padşah və ya kral kimi hər şeyin mərkəzində idim, həm də özüm idim. Belə vəziyyət həm mənə qürur verir, həm də həya eləyirdim. Bu iki duyğu bir-birini tarazlaşdırıb, mənə sakitləşdirdiyindən bu rəsmdəki yeni mövqeyimdən başgicəlləndirici zövq ala bilirdim. Amma bu zövqün tam olması üçün firəng rəssamlarının bacarığındakı, paltarlarımdakı bütün qırıqlar, kölgələr, sızanaq və çibənlər, saqqalımdan parçanın toxunuşuna qədər hər şey, bütün rəngləri ən kiçik təfərrüatlarıyla mükəmməl, qüsursuz olmalı idi.

Rəsmə baxan köhnə dostlarımla üzümdə isə qəribə qorxu və heyretlə hamımızı yeyib-tükədən o qaçılmaz duyğunu, qısqanclığı görürdüm. Başdan-ayağa günaha batmış adama duyacaqları qəzəbli diksintiyə birgə qorxa-qorxa qibtə də eləyirdilər.

“Burada qəndil işığında bu rəsmə baxdığım gecələr ilk dəfə Allahın mənə tərək elədiyini, tənhalığımda ancaq şeytanın mənə dostluq göstərəcəyini hiss elədim, – dedim. – Doğrudan da, dünyanın mərkəzində olsaydım, – rəsmə hər baxanda bunu çox da istəyirdim – ətrafımdakı bütün bu sevdiyim şeylərə, hətta gözəl Şekurəyə oxşayan qadınla dərviş dostlarıma, rəsmə hakim olan qırmızının gözəlliyinə baxmayaraq, özümü daha da tənha hiss eləyəcəkdim. Şəxsiyyətim və özünəməxsusluğum olmasından başqalarının mənə səcdə etməsindən qorxmuram, tamamilə əksinə, bunu istəyirəm”.

“Yəni peşman deyilsənmi?” – Leylək cümə vəzindən yeni çıxmış adam ədasiyla dedi.

“İki adamı öldürdüyümə görə yox, belə bir rəsmimin çəkiliyinə görə mən şeytan kimi hiss eləyirəm. O ikisini bu rəsmi çəkməkdən ötrü öldürdüyümü fikirləşmirəm. Amma yeni vəziyyətimin tənhalığı mənə qorxudur da. Onların bacarığını əldə eləyə bilmədən firəng ustalarını təqlid nəqqaşı daha da kölə vəziyyətinə salır. Bu vəziyyətdən qaçmaq istəyirəm. Əslində, ikisini də nəqqaşxanada hər şeyin əvvəlki kimi davam

eləməsinə görə öldürdüyümü siz də başa düşdünüz. Əlbəttə, Allah da başa salıb”.

“Amma bu, hamımızın başına daha böyük dərdlər açacaq”, – əziz Kəpənək dedi.

Hələ rəsmə baxan səfeh Qaranın biləyindən bir anda yapışdım, bütün gücümlə, dırnaqlarımı da ətinə keçirib sıxdım və biləyini бүkdüm. Boş tutduğu xəncəri əlindən düşdü. Onu yerdən qaldırdım.

“Üstəlik, artıq dərdlərinizdən məni işgəncəyə verib də xilas ola bilməyəcəksiniz”, – dedim. Xəncərin sipsivri ucunu Qaranın gözüne soxan kimi, yaxınlaşdırdım.

“Tuğ iynəsini ver”.

Salamat əliylə çıxarıb verdi, qurşağıma soxdum. Baxışlarımı quzu kimi baxan gözlərinə dikdim.

“Axırda səninlə evlənməkdən başqa çarəsi qalmadığına görə gözəl Şəkurəyə çox yazığım gəlir, – dedim. – Sizi bəladan qurtarmaqdan ötrü Zərif əfəndini öldürməyə məcbur olmasaydım, mənimlə evlənəcəkdi və xoşbəxt olacaqdı. Atasının hamımıza danışdığı firəng ustadlarının nağıllarını, mərifətlərini ən yaxşı mən başa düşmüşəm. Ona görə bu son sözlərimə yaxşı qulaq verin. Burada bacarığı, şərəfiylə yaşamaq istəyən biz nəqqaşlara artıq yer yoxdu, bunu başa düşdüm. Əgər rəhmətlik Əniştənin və padşahın istədiyi kimi, firəng ustadlarını təqlidə başlasaq, Zərif əfəndi kimilərlə ərzurumilər olmasa, içimizdəki haqlı qorxudacaq bizi, axıra qədər gedə bilməyəcəyik. Şeytana uyub, axıra qədər gedib, bütün keçmişə xəyanət eləyib, üslub və firəng tərzində şəxsiyyət qazanmağa can atsaq, mənim bu öz rəsmimi çəkməyə qabiliyyətimin, biliyimin yetməməsi kimi, bunu heç cür bacara bilməyəcəyik. Çəkdiyim rəsmnin ibtidailiyindən, onu doğrudürüst özümə belə oxşatmamağımdan firəng ustadlarının bacarığının əsrlərlə öyrənilməli bir şey olduğunu – elə çoxdan hamımızın əhəmiyyət vermədən bildiyi bu şeyi – bir kərə də öyrəndim. Əniştə əfəndinin kitabı da tamamlanıb, onlarla



laureatus vitam
juvat excoluisse
per artes

yollansaydı, venesiyalı ustad rəssamlar bizə gülər, onların gülüşü o qədər Venesiya doğuna keçərdi. “Osmanlı Osmanlı olmaqdan əl çəkir”, – deyərdilər, artıq bizdən qorxmazdılar. Qədim ustadların yoluyla getsən, nə yaxşı olardı! Amma bunu padşahımız həzrətləri də, Şükurənin portreti olmadığına görə pərişan olan Qara əfəndi də, heç kəs istəmir. Onda burada oturun, firəng üsullarını yüz illərlə təqlid eləyin! Təqlid rəsmlərinizə yekəxanalıqla imza atın. Heratlı qədim ustadlar aləmi Allahın gördüyü kimi, nəqş eləməyə çalışanda şəxsiyyətləri olduğunu gizlətmək üçün imza atmazdılar. Sizsə, şəxsiyyətiniz olmadığını gizlətməkdən ötrü imza atacaqsınız. Amma çıxış yolu da var, bəlkə, sizin də bir-bir qapınızı döyüb, məndən gizlədirsiniz: Hind padşahı Əkbər qızıl və sevgi paylaya-paylaya cahanın ən bacarıqlı nəqqaşlarını öz ətrafına toplayar. Artıq bəlli oldu, burada İstanbulda yox, Ağradakı nəqqaşxanada islamın mininci ili üçün bitirilməkdə olan kitabı yetişdirəcəyik”.

“Sənin kimi özünü çəkmək üçün nəqqaş əvvəlcə qatilmi olmalıdır”, – Leylək soruşdu.

“Ən qabiliyyətli, ən bacarıqlı olmaq bəs elər”, – ona əhəmiyyət vermədən dedim.

Uzaqlarda məğrur bir xoruz iki dəfə banlamışdı. Boğcamı, qızıllarımı topladım, örnək dəftərlərimi, rəsmlərimi cildbəndimə yerləşdirdim. Ağlımdan sivri ucunu Qaranın xirtdəyinə doğru tutduğum xəncərlə onları bir-bir öldürə biləcəyim də keçirdi, amma həm də ta şəyirdlikdən bəri birlikdə olduğum uşaqlıq yoldaşlarımı, gözümə tuğ iynəsi soxan Leyləyi belə indi çox sevirdim.

Ayağa qalxan Kəpənəyi qışqırıb, qorxudub yerində oturdum. Bu, mənə təkkədən sağ-salamat çıxma biləcəyimə inam verəndə tələsdim, lap qapıdan çıxanda deməyi nəzərdə tutduğum o dəbdəbəli sözü səbirsizliklə söylədim:

“İstanbuldan bu çıxmağım İbn Şakirin monqol işğalındakı Bağdaddan çıxmağına oxşayacaq”, – dedim.

“Onda Doğuya yox, Batıya getməlisən”, – Lelyək qısqanlıqla dedi.

“Doğu da, Batı da Allahındır”, – rəhmətlik Əniştə kimi ərəbcə dedim.

“Amma Doğu doğuda, Batı batıdadır”, – Qara dedi.

“Nəqqaş özünü dartmamalıdır”, – Kəpənək dedi. – Doğuyla Batının dərđini çəkməkdənsə, yalnız içindən gəlđiyi kimi nəqş eləməlisən”.

“Bu, elə doğru sözdür ki, – sevimli Kəpənəyə dedim, – səni öpmək istədim”.

Amma ona doğru iki addım atmamışdım ki, Qara özünü göstərmək məqsədilə üstümə atıldı. Bir əlimdə içi camaşır və qızıl dolu boğcam, qoltuğumun altında da rəsmlərlə dolu cildbənd vardı. Onları qorumaq istəyəndə ehtiyatı əldən verdim. Xəncəri tutan qolumu ələ keçirdi. Ancaq onun da bəxti gətirmədi, ayağı rəhləyə keçdiyindən bir anlığa müvazinətini itirəndə qolumu tutan əli boşaldı. Bir yandan var gücüm ilə təpikləyə-təpikləyə barmaqlarını dişləyib, onu silkələdim. Can hövliylə uladı. Həmin əli bu dəfə canını ağrıdıb basdım, xəncəri o biri ikisinə tutub qışqırdım:

“Oturun, oturduğunuz yerdə!”

Oturdular. Xəncərin ucunu əfsanədə Keykavus elədiyi kimi, Qaranın burun deşiyinə soxdum. Qanamağa başlayan da yalvaran gözlərindən də acı yaşlar axdı.

“İndi söylə görək, – dedim, – mən kor olacağammı?”

“Əfsanəyə görə, qan bəzilərinin gözündə laxtalanır, bəzilərinəkində laxtalanmır. Allah nəqşindən məmnundursa, səni yanına aparmaq üçün öz möhtəşəm qaranlığını verəcək. Onda bu səfil dünyanı yox, onun gördüyü misilsiz mənzərələri görəcəksən. Yox, nəqşindən məmnun deyilsə, indiki kimi, görməyə davam eləyəcəksən”.

“Mən əsl nəqşi Diyarı-Hinddə çəkəcəyəm, – dedim. – Allahın məni ittiham eləyəcəyi rəsmi hələ çəkməmişəm”.

“Firəng üsullarından qaçmağına artıq çox da ümid bəslə-



Inventas vitam
juvat excolitisse
per artes

mə, – dedi. – Əkbər xanın nəqqaşlarını rəsmlərini imzala-
mağa təşviq elədiyini bilirsənmi? Portəgizli Yezuit keşişləri
firəng rəsm və üsullarını oraya çoxdan aparıblar. Onlar artıq
hər yerdədirlər”.

“Həmişə təmiz qalmaq istəyənin eləyəcəyi şey, qaçacağı
yer var”, – dedim.

“Əlbəttə, kor olmaq, mövcud olmayan ölkələrə qaçmaq”,
– Leylək dedi.

“Bütün ömürləri boyu şəxsi üslubları olmasına görə firəng-
ləri təqlid eləyəcəklər, – dedim. – Firəngləri təqlid elədiklə-
rinə görə də şəxsi üslubları heç olmayacaq”.

“Başqa elənəcək bir şey yoxdur”, – Qara şərəfsizcəsinə
dedi.

Əlbəttə, onun yeganə xoşbəxtliyi nəqş yox, gözəl Şəkurə
idi. Ucu qanlı xəncəri Qaranın qanlı burnundan çəkib, başının
üzərinə baş vurmağa hazırlaşan cəlladın qılıncı kimi qaldırdım.

“İstəsəm, sənin başını indi vuraram, – aşkar olanı elan
elədim, – amma Şəkurənin uşaqlarına, xoşbəxtliyinə görə
səni bağışlaya bilərəm. Onunla yaxşı davran, heyvanlıq və
cahillik eləmə. Mənə söz ver!”

“Söz verirəm!” – dedi.

“Səni Şəkurəyə bağışladım”, – dedim.

Amma qolum ağzımdan çıxan sözün tamamilə tərsini
elədi. Bütün gücümlə xəncəri Qaraya endirdim.

Son anda həm o yerindən qımıldandığına görə, həm də
mən zərbənin yönünü dəyişdirdiyimdən xəncər boynuna yox,
çiyninə dəydi. Qolumun öz-özünə elədiyi şeyə mən də qor-
xuyla baxdım. Ətə batan xəncəri çəkdiyim yer təmiz qırmı-
zıyla qıpqırmızı oldu. Həm qorxdum, həm də elədiyimdən
utandım. Amma yaxın bir vaxtda, bəlkə də, ərəb dənizlərin-
də, gəmidə kor olsam, intiqam üçün nəqqaş qardaşlarımdan
heç birini yanımda tapmayacağımı bilirdim.

Növbənin ona gəlməsindən haqlı olaraq, qorxan Leylək
içəriyə, qaranlıq otaqlara keçdi. Əlimdə lampa kölgəmlə

ardınca getdim, amma qorxub qayıtdım. Ən sonuncu tutduğum iş Kəpənəklə öpüşüb, vidalaşmaq oldu. Aramıza qanın qorxusu girdiyindən onu istədiyim qədər ürəkdən öpə bilmədim. Gözlərimdən yaş axdığını gördü.

Qaranın iniltilərinin kəsildiyi bir növ ölüm sükutu içində təkkədən çıxdım. İslaq və palçıqlı həyətdən, qaranlıq məhəllədən az qala qaça-qaça uzaqlaşdım. Məni Əkbər xanın nəqqaşxanasına aparacaq gəmi səhər azanından sonra yola çıxacaq, o vaxt bir qayıq Kadirğa limanından ona doğru sonuncu dəfə gedəcəkdi. Qaçanda bir tərəfdən də gözlərimdən yaş axırdı.

Ağsaraydan oğru kimi səssizcə keçəndə üfüqdə günün ilk şəfəqlərini açıq-aydın gördüm. Ara küçələrin, dar keçidlərin, divarların arasından qabağıma çıxan birinci məhəllə çeşməsinin qabağında iyirmi beş il əvvəl İstanbulla ilk gəldiyim günün gecəsini keçirdiyim daş ev vardı. Orada açıq həyət qapısının arasından iyirmi beş il əvvəl bu uzaq qohumun məni mərdliklə, xeyirxahlıqla qonaq eləyib, sərdiyi yatağa yuxumda işəyəndə on bir yaşım olanda gecəyarısı günahkarlıqla özümü atmaq istədiyim quyunu yenidən gördüm. Bəyazidə çatana qədər dəfələrlə qırıq saatımın çarxlarını təmir etdirməyə gəldiyim saatçı dükkanı, üzərlərini nəqş eləyib, kübarlara əlaltından satacağım boş büllur qəndillər, şərbət cürdəkləri, çiçək işləyəcəyim şüşələri aldığım şüşəçi dükkanı, bir vaxt həm ucuz, həm də kimsəsiz olduğuna görə ayağımın alışdığı hamam mənə və göz yaşlarıma salam verdilər.

Dağıdılıb-yandırılmış qəhvəxanada da heç kəs yox idi, gözəl Şəkurənin, bəlkə də, bu anda ölən olan əriylə xoşbəxt olmasını könüldən dilədiyim evdə də. Əlimi qana bulayandan sonrakı günlərdə küçələrlə gedəndə mənə lap düşməncəsinə baxan İstanbulun bütün köpəkləri, tutqun ağacları, işıqsız pəncərələri, qara bağçaları, sübh namazına qaçan çalışqan və bədbəxt erkən oyananlar, qarabasmalar artıq cinayətlərimi boynuma alıb həyatımın şəhərini tərk eləməyə qərar verəli mənə dostcasına baxırdılar.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Bəyazid camesini keçəndən sonra təpədən Xalicə tamaşa elədim. Üfüq işıqlaşdı, amma su hələ tutqun idi. İki balıqçı qayığı, yelkənləri yığılmış yük gəmiləri, unudulmuş bir gəmi heç görünməyən dalğalarda ağır-ağır yırğalanıb, mənə: "Getmə, getmə", – dedilər. Gözümə iynə soxulduğundanmı yaş axırdı? Özümə: "Hindistanda bacarığının möcüzələriylə yaşayacağın misilsiz həyatı xəyalına gətir!" – dedim.

Yoldan çıxdım, qaça-qaça iki palçıqlı bağçanı keçdim, yaşıllıq içindəki köhnə bir daş evə girdim. Bura şeyirdlik illərimdə çantasını, cildbəndini, qələm qutusunu, yazı taxtasını iki addım geridə götürüb, nəqqaşxanaya aparmaq üçün hər çərşənbə günü Ustad Osmanı qapısında qarşıladığım evidi. Burada heç şey dəyişməmişdi, amma həyətdəki, küçədəki çinar ağacları elə böyümüşdülər ki, evə və küçəyə Sultan Süleyman zamanından qalma dəbdəbə, iqtidar, var-dövlət hissi çökmüşdü.

Limana enən yola yaxın olduğundan şeytana uydum, iyirmi beş ilimi keçirdiyim nəqqaşxana binasının sütunlarını sonuncu dəfə də görmək həvəsinə düşdüm. Beləcə şeyird olanda çərşənbə günləri Ustad Osmanın arxasınca yeriyəndə keçdiyim yoldan, bahar ayları bihuşedici cökə qoxusu verən Oxçular küçəsindən, ustamın qiymətli çörək aldığı fırının qabağından, heyva və şabalıd ağaclarıyla dilənçilərin sıralandığı yoxuşdan, ustamın hər səhər salamlaşdığı bərbərin qarşısından, yay ayları canbazların gəlib, çadırlarını qurub, tamaşa verdikləri boş bostanın qırağından, pis qoxuyan subay otaqlarının, kif qoxuyan Bizans tağlarının altından, İbrahim paşanın sarayının yüz dəfələrlə çəkdiyim ilanlı sütunun, tamam başqa cür rəsm elədiyimiz çinar ağacının yanından At meydanına çıxıb, səhərlər içlərinə girən sərcələrlə sağsağanların cik-ciklə ötüşdükləri şabalıd və tut ağaclarının altından keçdim.

Nəqqaşxananın ağır qapısı örtülü idi. Nə qapıda, nə də yuxarıdakı tağlı talvarın altında bir kəs vardı. Şeyirdlik illərində sıxıntıdan partlayanda ağaclara tamaşa elədiyimiz kiçik

pəncərənin örtülü taylarına ancaq bir anlığa tələşlə baxa bilmişdim ki, məni bir nəfər saxladı.

Qulaq cırmaqlayan cır, kəskin səsi vardı. Əlimdəki qəbzəsi yaqutlu, qanlı xəncərin onun olduğunu, qardaşı oğlu Şövkətin anasıyla birləşib, evindən oğurladığını söylədi. Bu da mənim gecə evinə hücum eləyib, Şəkurəni qaçıran Qaranın adamlarından olduğumu sübut eləyirmiş. Bu çoxbilmiş, cır səslı, qəzəbli adam Qaranın nəqqaş dostlarını tanıyır, nəqqaşxanaya gələcəyini də bilirmiş. Qərıb qırmızıyla par-par parıldayan uzun qılncı, nədənsə məndən almağa qət elədiyi bir çox hesabı, bir o qədər də danışacağı hekayəsi vardı. Bəlkə, səhv olduğunu da söyləyəcəkdım, amma üzündəki ağlagəlməz qəzəbi gördüm. Üzündə nifrətlə məni öldürmək üçün həmlə eləyəcəyini də gördüm. “Amandı, dayan!” – demək istədim.

O artıq hücum eləmişdi.

Mənsə xəncərimi belə qaldıra bilmədim, boğçalı əlimi qaldıra bildim. Qızıl qılnc yavaş-yavaş eləmədən əvvəl əlimi kəsdi, sonra da boydan-boya boynumu kəsib, başımı qopardı.

Başın qopduğunu, yazıq bədənimin məni qoyub, sərsəmcəsinə atdığı iki addımdan, xəncəri səfehliklə yelləməsindən, boynumdan fəvvarə kimi qan fışqırıb, yerə yıxılmasından başa düşdüm. Öz-özünə yeriyən yazıq ayaqlarım eynilə ölumdən qabaq çırpınan yazıq at kimi nahaqdan dəbbələndilər.

Başın düşdüyü palçıqın içindən nə qatilimi görə bilirdim, nə də hələ bərk-bərk tutmaq istədiyim içi qızıl və rəsm dolu düyünçəmi. Onlar ənsəm səmtdə, artıq heç çatmayacağım dənizə, Kadirğa limanına doğru enən yoxuş tərəfdə qalmışdılar. Başım onlara, dünyanın geridə qalan hissəsinə bir daha dönüb baxmayacaqdı. Onları unuttum, öz başımın istədiyini fikirləşdim.

Qılnc başımı kəsməmişdən əvvəl fikirləşdiyim şey: gəmi Kadirğadan gedəcək; ağımda “tələs” əmriylə birləşib, o da anamın balaca olanda mənə “tələs” deməsiylə tamamlanmışdı. Ana, boynum ağrıyır, heç bir şey tərpənmir.



Inventas vim
juvat excoluisse
per artes

Deməli, ölüm dedikləri bu imiş.

Amma hələ ölmədiyimi bilirdim. Deşik göz bəbəklərim tərənirdi. Amma açıq gözlərimlə çox gözəl görürdüm.

Yer səthindən gördüyüm şey bütün düşüncəmi doldurmuşdu. Yol azca yoxuş yuxarı qalxır. Nəqqaşxananın divarı, kəməri, damı göydü. Belə gedir.

Sanki, bu baxdığım an uzandı, uzandı, başa düşdüm ki, görmək indi bir növ xatırlamaq olub. Onda ağılıma eynilə qabaqlar bir gözəl rəsmə saatlarla baxanda hiss elədiyim şey gəldi: çox baxsan, aqlın rəsmi zamanına qovuşar.

İndi bütün zamanlar o zaman olmuşdu.

Sanki, heç kəs mənə görməyəcək, düşüncələrim solanda, pəlçiq içindəki başım illərlə bu kədərli yoxuşa, daş divara, bir az uzaqdakı əlçatmaz tut və şabalıd ağaclarına baxacaq.

Bu bitməz həsrət birdən elə kədərli, cansıxıcı gəldi ki, bu zamandan çıxmaq istədim.

59. MƏN ŞƏKURƏYƏM

Qaranın bizi gizlənmək üçün yolladığı uzaq qohumunun evində gecəni yuxusuz keçirdim. Xeyriyyə və uşaqlarla birlikdə yatdığımız yataqda aradabir xorultuların, öskürəklərin uğultusu içində yuxuya gedə bilirdim, amma narahat yuxularımda gördüyüm qolları-qıçları kəsilib, qarışdırılıb, bir-birlərinə bitişmiş əcaib məxluqlarla qadınlar əl çəkməyib, məni oyadırdılar. Səhərə doğru soyuqdan oyanıb, Şövkətlə Orxanın üstlərini yaxşı-yaxşı örtədim, onları qucaqladım, saçlarından öpdüm, rəhmətlik atamın evində rahatca yatdığım gözəl vaxtlarda olduğu kimi, mənə xoşbəxt yuxu verməsi üçün yalvardım.

Amma yata bilmədim. Xoşbəxt yuxularımda həmişə gördüyüm şeyi səhər namazından sonra kiçik, qaranlıq otağın pəncərəsinin tayları arasından küçəyə baxanda gördüm: savaşımaqdan, aldığı yaralardan süst düşmüş xəyal kimi bir adam əlində qılıncağa tutduğu dəyənək tanış addımlar atıb, mənə həsrətlə yaxınlaşırdı. Yuxularda bu adamı lap qucaqlayan vaxt göz yaşlarıyla oyanırdım. Küçədəki adamın qan içindəki Qara olduğunu başa düşəndə yuxularda boğazımdan heç çıxmayan fəryad çıxdı.

Qaçdım, qapını açdım.

Üzü döyüşməkdən şişmiş, gömgöy olmuşdu. Burnu parçalanmışdı, qan içində idi. Çiyindən boynuna qədər iri yara vardı. Köynəyinin üstü, hər yeri qandan qıpqırmızı qızarmışdı. Yuxulardakı hər kimi, ən axırda evə qayıda bildiyindən açıq-aşkar mənə gülümsəyirdi.

“Gir içəri”, – dedim.

“Uşaqları çağır, – dedi, – evə qayıdırıq”.

“Sənin evə qayıtmağa halın yoxdur”.

“Artıq ondan qorxma, – dedi, – Əcəm Vəlican əfəndi imiş”.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

“Zeytun... – dedim. – O bədbəxti öldürdünmü?”

“Kadırgadan çıxan gəmiylə Hindistana qaçdı”, – dedi, işini yarımçıq gördüyünü bildiyindən bir anlığa gözlərini qaçırdı.

“Evə ayaqla gedə biləcəksənmi, – dedim. – Sənə at çıxartsınlar”.

Evə qayıdanda öləcəyini hiss elədim, ona yazığım gəldi. Yalnız öləcəyinə görə yox, heç bir xoşbəxtlik görmədiyinə görə. Bu yad evdə ölmək istəmədiyini, əslində, bu qorxunc görkəmiylə heç kəsə görünmədən yox olmaq istədiyini də gözlərindəki kədər və qətiyyətdən görürdüm. Onu zorla ata mindirdilər.

Əllərimizdə bağlamalarımız ara küçələrdən keçib yollandığımız qayıdış səfərində uşaqlar əvvəlcə atın belindəki Qaranın üzünə baxa bilmirdilər. Amma bununla belə Qara, babanı öldürən alçaq qatilin oyununu necə pozduğunu, onunla qılıncla necə vuruşduqlarını ağır-ağır yeriyən atın belindən onlara danışa bildi. Ona bir az isindiklərini görür, Qara ölməsin deyər, Allahıma yalvarırdım.

Evə qayıdanda Orxan elə sevinclə: “Evə gəldik!” – bağırdı ki, Əzrailin bizə rəhm eləyəcəyi, Allahın hələ vaxt verəcəyi ürəyimə həmin an damdı. Amma yenə də ulu Allahın kimin canını niyə, nə vaxt alacağını heç bəlli olmadığını təcrübəylə bildiyimdən artıq ümid bəsləmədim.

Qaranı çətinliklə atdan düşürdük, hamımız birlikdə yuxarı çıxardıq, atamın göy qapılı otağına salıb yatırdıq. Xeyriyyə su qaynadıb gətirdi. Ətinə yapışmış qanlı köynəyini, qurşağını, ayaqqabılarını, alt paltarlarını, donuna qədər hər şeyini Xeyriyyəylə cırıb, qayçıyla kəsib çıxardıq. Pəncərələri açanda həyətdəki budaqlarda oynayan ilıq qış günəşi otağa doldu, cürdəklərdə, qazanlarda, yapışqan qutularında, hoqqalarda, cam parçalarında, qələmyonanalarda bərq vurub, Qaranın ölüm rəngindəki dərisini, albalı və ət rəngindəki yaralarını işıqlandırdı.

Sabun sürtdüyüm mələfəlik qumaş parçalarını isti suyla isladıb, Qaranın bədənini qiymətli, köhnə xalını təmizləyən sayaq, diqqətlə, oğullarımdan birinə baxan kimi, şəfqətlə, istəklə sildim. Üzündəki göyərtilərə toxunmadan, burun deşiyindəki kəsiyi sıxmadan, çiyindəki qorxunc yarığı həkim tək təmizlədim. Balaca olan vaxt uşaqları təmizləyəndə elədiyim kimi, bir tərəfdən də məqamla ona zarafat yana sözlər deyirdim. Sinəsində, qollarında da kəsiklər vardı. Sol əlinin barmaqları dişlənib, gömgöy olmuşdu. Əlimdəki əsiklər vücudunun üstündə gəzişdikcə qana batırdı. Sinəsinə toxundum; qarnının yumşaqlığını əlimlə hiss elədim; qasığına uzun-uzadı baxdım: aşağıdan, həyətdən uşaqların səsi gəlirdi. Buna bəzi şairlər niyə qamış qələm deyir?

Yeni xəbərlərlə gəldiyi vaxtkı şən-şaqraq səsi, sirli ovqatıyla Esterin mətbəxə girdiyini eşidəndə aşağıya endim.

Ester elə həyəcanlı idi ki, qucaqlayıb məni öpmədən danışdı: Zeytunun kəlləsi nəqqaşxananın qapısında, əvvəlki günahlarını sübut eləyən rəsmlər və düyünçəsiylə birlikdə tapılıb. Hindistana qaçacaqmış, amma: “Son dəfə nəqqaşxanaya gedim”, – deyib.

Şahidlər varmış: Zeytunu orada görən Hasan qırmızı qılıncını çəkib, başını bir zərbəylə kəsib.

O danışanda mən yazıq atamın harada olduğunu fikirləşirdim. Qatilinin öhdəsindən gəldiyini öyrənmək məni əvvəlcə bir qorxudan qurtardı. İntiqamın insan qəlbinə xoş rahatlıq, ədalət hissi gətirdiyini də hiss elədim. Atamın olduğu yerdə bu duyğunun necə yaşandığıyla o an çox maraqlandım, birdən bütün aləm qapıları mənə hamısı bir-birinə açılan saysız otaqlı saray kimi göründü. Bir otaqdan o birinə ancaq xatırlaya-xatırlaya, təsəvvürümüzə gətirə-gətirə keçə bilirdik, amma çoxumuz tənbellikdən bunları çox az eləyib, elə eyni otaqda gözləyirdik.

“Ağlama, canım, – Ester dedi, – bax, hər şey axırda yaxşıqla qurtardı”.



Invictus vitam
juvat excoluisse
per artem

Ona dörd qızıl verdim. Bir-bir onları ağzına alıb, ehtirasla, istəklə, ancaq bacarıqsızlıqla dişlədi.

“Hər tərəfi venesiyalı kafirin qəlp qızılı bürüyüb”, – gülüm-səyə-gülümsəyə dedi.

O gedər-getməz Xeyriyyəyə uşaqları yuxarı buraxmamasını dedim. Yuxarı çıxdım, qapını kilidlədim, Qaranın çılpaq bədəninə ehtirasla yaxınlaşdım, yazıq atamın öldürüldüyü gecə asılmış yəhudinin evində məndən eləməyimi istədiyi şeyi ondan ötrü istəkdən çox maraqla, qorxudan çox ehtiyatla elədim.

Əsrlərdən bəri Əcəm şairlərinin o aləti qamış qələmə bənzətdikləri kimi, biz qadınların ağzını niyə hoqqaya oxşatdıqlarını, əzbərdən təkrarlana-təkrarlana əsl unudulan bu təşbehlərin arxasında nə olduğunu – ağzın kiçikliyi? Hoqqanın sirli sükutu? Allahın rəssam olması? – büsbütün dərk elədiyimi deyə bilmirəm. Amma eşq özünü qorumaq üçün beynini qızgın işlədən mənim kimi adamın məntiqiylə yox, məntiqsizliylə başa düşüləcək bir şey olmalıdır.

Onda sizə bir sirr açım: orada, ölüm iyi verən o otaqda ağzımdakı məni həyəcanlandırmırdı. Məni həyəcanlandıran, orada elə durub, bütün aləmin ağzımın içində zoqquldadığını hiss eləyəndə həyətdə bir-birlərini lənətləyib-itələşən oğullarımın nəşəli civiltilərini eşitməkdi.

O ara ağzım bu qədər məşğul olanda gözlərim Qaranın üzümə bambaşqa baxışla baxdığını görə bildi. Bir daha üzümü, ağzımı heç unutmayacağını dedi. Dərisi bəzi köhnə kitablar kimi kiflənmiş kağız iylənirdi, saçlarına xəzinə otağının bütün toz və qumaş iyi çökmüşdü. Özümü unudub yaralarına, şişlərinə, kəsiklərinə toxunduqca uşaq tək inildəyir, getdikcə ölümdən uzaqlaşır, onda ona daha çox bağlanacağımı dərk eləyirdim. Yelkənləri küləklə ağır-ağır şişən qayıq kimi, yavaş-yavaş sürətlənən sevimlərimiz o ağır yelkənli sayaq naməlum dənizlərə doğru cəsarətlə yol aldı.

Qaranın bu sulara, kim bilir, hansı ədəbsiz arvadlarla daha əvvəllər çox gəzdiyini ölüm döşəyində belə hərəkətə

hakim olmasından başa düşürdüm. Mən öpdüyümün öz qolummu, onun qolumu, ağzıma soxduğum öz barmağımı, bütün həyatımmı olduğunu qarışdıranda o, yaralardan və ləzzətdən yarıməst olmuş halda dünyanın haraya getdiyinə yarıaçıq tək gözüylə göz qoyur, aradabir əllərinin arasında incə tərzdə tutub, rəsmə tamaşa eləyən kimi, heyranlıqla baxdığı üzümə dərhal sonra minqreliyalı bir fahişənin üzü təki baxa bilirdi.

Ləzzət anında İran və Turan ordularının bir-birilə toqquşmasını göstərən əfsanəvi rəsmlərin qılıncla ikiyə bölünən əfsanəvi qəhrəmanları kimi, fəryad eləməsi, elədiyi fəryadın bütün məhəllədən eşidilməsi məni qorxutdu. Amma qamışı tutan əlinin Allahın həqiqi əmriylə hərəkət elədiyi ən yüksək ilham anında belə, bütün səhifənin ölçüsünü və tərtibini hesablaya bilən ustad nəqqaş kimi, Qara da ən həyəcanlı olanda da ağlının bir güşəsiylə aləmdəki yerimizi yaxşı yoxlayırdı.

“Atanızın yaralarına məlhəm sürtürdüm, deyərsən”, – nəfəs-nəfəsə dedi.

Bu söz həyatla ölüm, yasaqla cənnət, çarəsizliklə həya arasındakı dar boğaza yerləşən eşqimizin yalnız rəngini yaradırdı: səbəbi də oldu. Ondan sonrakı iyirmi altı ildə, yəni bir səhər quyunun yanında yığılıb ürəkdən ölməsinə qədər sevimli ərim Qarayla daim günorta vaxtı, pəncərə taylarının arasından otağa gün işığı düşəndə, ilk illərdə Şövkətlə Orxanın civiltilərini dinləyəndə sevişdik, buna da elə “yaraya məlhəm sürtmək” dedik. Beləcə kobud, kədərli bir atanın tələbləri, qısqançlıqlarıyla döyülmələrini istəmədiyim qısqanc oğullarım illərlə gecələr mənimlə eyni yataqda yatmağa davam eləyə bildilər. Uşaqları qucaqlayıb yatmağın həyatın əzdiyi əzgin bir əri qucaqlayıb yatmaqdan daha gözəl olduğunu ağlı başında olan bütün qadınlar bilir.

Biz, mən və uşaqlarım xoşbəxt olduq, amma Qara ola bilmədi. Bunun gözlə görünən ilk səbəbi çiyindəki və boy-



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

nundakı yaranın heç vaxt tam sağalmaması, sevimli ərimin başqaları barədə deyildiyini eşitdiyim kimi, “şikəst” qalması idi. Bu, görünüşündən başqa, həyatını çətinləşdirən şikəstlik deyildi. Hətta onu uzaqdan görən qadınların ərimin yaraşığı olduğunu dediklərini də eşitdiyim olub. Amma Qaranın sağ çiyni elə düşük, boynu da qərribə şəkildə əyri qaldı. Bəzən qulağıma mənim kimi qadının ancaq özündən aşağı hesab elədiyi ər qazanacağını, Qaranın şikəstliyinin, onun bədbəxtliyimizin səbəbi olduğu qədər bizim xoşbəxtliyimizin gizli səbəbi olduğunu deyənlərin dedi-qoduları da çatıb.

Hər dedi-qoduda olduğu təki, bəlkə, bunda da həqiqət payı var. Amma Esterin elə mənə yaraşdırdığı kimi, gözəllər gözəli bir atın belində dimdik oturub ətrafında qullar, cariyələr, uşaqlarla İstanbul küçələrindən belə keçməyimə necə əskiklik və yoxsulluq hissi veribse, başını dimdik tutub, zəfərlə baxan aslan kimi ərin də həsrətini hərdənbir çəkdim.

Səbəbi nə olursa olsun Qara elə kədərli qaldı. Çox vaxt kədərinin çiynilə heç əlaqəsi olmadığını gördüyümdən, ruhunun bir guşəsində, ən xoşbəxt sevimli anlarında belə onu düşündürən qüssə cini olduğuna inandım. O cini sakitləşdirmək üçün bəzən şərab içər, bəzən kitablardakı naxışlara baxıb, naxışla məşğul olar, bəzən də nəqqaşlarla oturub-durar, onlarla birlikdə gözəl oğlanların dalınca qaçardı. Nəqqaşlar, xəttatlar və şairlər cinaslı sözlər, qoşa mənalı kəlmələr, kinayələr, məcazlar, gözəl oğlanlar, yaltaqlıq oyunları ilə əylənib, başını qatdığı dövrləri olduğu kimi, xidmətinə girməyi bacardığı Əyri Süleyman paşanın katiblik işləriylə, divan katibliyiylə hər şeyi unutduğu dövrləri də oldu. Qaranın naxış və rəsm həvəsi padşahımız dörd il sonra öləndə, taxta keçən Sultan Mehmetin bu işlərə arxa çevirməsiylə birlikdə nümayişkaranə alınan zövqdən bağlı qapılar arxasında təkbaşına yaşanan sirrə çevrildi. Bəzən rəhmətlik atamdan qalan kitablardan birini açar, ta Teymurun oğlu zamanında Heratda çəkilmiş rəsme, əlbəttə, Şirinin rəsminə Xosrova aşiq

olmasına indi saray ətrafında hələ baş verən xoşbəxt hünər oyununun bir parçası tək yox, xatirələrdə qalmış ləzzətli sirri qucaqlayan kimi, günah duyğuları və kədərlə baxardı.

Taxta çıxmasının üçüncü ilində ingilis kralı padşahımıza içində körüklü musiqi aləti olan möcüzəli bir saat yolladı. Bu yepyekə saat, yanındakı heyətə görə, İngiltərədən gəlmiş gəmidən çıxarılan parçalar, çarxlar, təsvirlər, heykəllər Xas bağçanın Xalicə baxan yamacına həftələrlə daşınıb yığıldı. Tamaşa üçün Xalicin yamaclarında toplaşan, qayıqlarla gələn kütlə nəhəng saatın gurultulu qorxunc musiqi çalıb, işləməsiylə adam böyüklüyündəki heykəllərin, təsvirlərin bir-birlərinin ətrafında mənalı hərəkətlərlə fırlandıqlarını, sanki, qul işi yox, Allah işi olan kimi, məqama uyğun öz-özlərinə zərifliklə, məna ilə hərəkət elədiklərini, saatın da ürəksayağı döyüntüləriylə bütün İstanbula vaxtı xəbər verdiyini heyrət və heyranlıqla gördülər.

İstanbul əhalisinin kütbeyin dəstəsi və axmaqlar kütləsiylə birlikdə qeyd-şərtsiz heyran olduğu saatın padşahımız və dininə düşkün qaragüruh dəstəsi üçün kafirin gücünü göstərən haqlı narahatlıq qaynağı olduğunu Qarayla Ester mənə ayrı-ayrı çatdırdılar. Bu cür dedi-qoduların artdığı dövrdə ondan sonrakı padşah Sultan Əhmədin bir gecəyarısı Allahın ilhamıyla yuxusundan oyanıb, gürzünü qapıb, hərəmdən Xas bağçaya enib, saati və heykəllərini darma-dağın elədiyini eşitdik. Xəbəri, şayiələri çatdıranlar padşahımızın yuxusunda Peyğəmbərimiz həzrətlərinin mübarək üzünü nur içində gördüklərini, Rəsulullahın ona rəsmlərə hələ insan misalı olub Allahın yaratdığıyla yarışanına qövmünün heyran olmasına izin versə, Allahın buyruğundan çıxacağını söyləyib, xəbərdarlıq elədiyini, padşahımızın da gürzünü hələ yuxunu görəndə qapdıqlarını əlavə eləyirdilər. Padşahımız da hadisəni sadıq tarixçisinə, təxminən, belə yazdırdı. Bu kitabı, “Zibdət-üt-Təvarix”i xəttatlara kisələrlə qızıl verib hazırlatdı, amma nəqqaşlarına rəsm etdirmədi.



inventis vitam
juvat excoluisse
per artem

Əcəm ölkəsindən ilham alıb İstanbulda yüz il açan naxış və rəsm həyəcanının qırmızı gülü də elə belə soldu. Nəqqaşların aralarında davalara, bitib-tükənməz məsələlərə şərait yaradan heratlı qədim ustalarla firəng ustadlarının üsulları arasındakı çarpışma heç bir nəticə vermədi. Çünki rəsm bura xıldı: nə doğulular kimi çəkildi, nə batılilər kimi. Nəqqaşlar hiddətlənib, üsyan eləmədilər, xəstəliyə boyun əyən qocalar kimi yavaş-yavaş, canfəşanlıq eləmədən təvəkkül və qüssəylə vəziyyəti qəbul elədilər. Bir zamanlar heyranlıqla təqib elədikləri heratlı, təbrizli böyük ustadların, qısqanlıqla nifrət arasındakı tərəddüd keçirib, yeni üsullarına üstünlük verdikləri firəng ustadlarının nələr elədikləriylə nə maraqlandılar, nə də təsəvvür elədilər. Sanki, gecələr evlərin qapılarının örtülüb, şəhərin qaranlığa verilməsi kimi, rəsm də kimsəsiz qaldı. Aləmin bir zamanlar bambaşqa görüldüyü rəhmsizcəsinə unuduldu.

Atamın kitabı, təəssüf ki, tamamlanmadı. Hazırlanmış səhifələr Hasanın onları saldıdığı yerdən xəzinəyə keçdi, burada da işgüzar, vasvası hafızülkütub tərəfindən nəqqaşxanaya aid başqa bəzi əlaqəsiz rəsmlərlə birlikdə cildləndirilib, cürbəcür əlyazma cildlərinə dağıldılar. Hasan İstanbuldan qaçıb itdi, bir daha ondan xəbər çıxmadı. Amma Şövkətlə Orxan atamın qatilini öldürənin Qara yox, bu əmiləri olduğunu heç unutmadılar.

Kor olandan iki il sonra ölən Ustad Osmanın yerinə Leylək Baş nəqqaş keçdi. Rəhmətlik atamın da qabiliyyətinə çox heyran olduğu Kəpənək həyatının qalan hissəsini xalı, qumaş, çadır üçün naxış çəkməyə həsr elədi. Nəqqaşxananın gənc kalfaları da eyni yolu getdilər. Heç kəs rəsmi atmağın böyük bir itki olduğunu hiss etdirmədi. Bəlkə, kimsə öz üzünün rəsmini ədalətlə görmədiyinə görə.

Mən bütün ömrüm boyu iki rəsmi çəkilməsini gizlincə çox arzuladım, bunu heç kəsə açə bilmədim:

1. Öz rəsmimin çəkilməsini istərdim. Amma nə qədər cəhd göstərsələr də, bunu eləməyəcəklərini bildirdim, çünki

mənim gözəlliymi olduğu kimi görə bilsələr belə padşahın nəqqaşlarının heç biri gözlərini, dodaqlarını çinlilər sayaq çəkmədikcə, qadının üzünün gözəl olduğuna, təəssüf ki, inanmazdılar. Heratlı qədim ustadların eləyəcəyi kimi, məni çinli gözəl təki çəksəydilər, bəlkə, görüb tanıyanlar mənim o çinli gözəlin arxasında qalan üzümü ayırd eləyə bilərdilər. Amma bizdən sonrakılar gözlərimin, əslində, qıyıq olmadığını başa düşsələr belə üzümün nəyə oxşadığını heç başa düşməzdilər. Bu gün oğullarımın təsəllisiylə keçirdiyim ahıllıqımda üzümün gənc vaxtı çəkildiyi rəsmi olsaydı, nə xoşbəxt olardım!

2. Rənlı şair Sarı Nazimin bir məsnəvisində maraqlandığı şey: xoşbəxtliyin rəsminin çəkilməsini istərdim. Bunun necə rəsm ediləcəyini çox yaxşı bilirəm. Bir ana rəsmnin çəkilməsini istərdim, iki uşağı olsun; qucağında gülümsəyə-gülümsəyə tutub əmizdirdiyi kiçiyi o ananın iri döşünün ucunu xoşbəxtliklə gülümsəyə-gülümsəyə əməndə, yüngülcə qısqanan böyük qardaşla ananın gözlərinin tapışmasını istərdim. Həm bu rəsmdəki mən olum, həm də bu rəsm göydəki quşu həm uçan kimi, həm də göydə xoşbəxtliklə sonsuzluğa qədər asılı qalan təki göstərib, zamanı dayandıran heratlı qədim ustadların üsuluyla çəkilməsini istərdim. Bilirəm, asan deyil.

Hər şeyə ağıl çatdırmağa çalışan ağılsız oğlum Orxan zamanı dayandıracaq heratlı ustadların, qətiyyəən məni mən kimi çəkməyəcəklərini xatırladıb, oğlunu qucaqlayan gözəl ana rəsmlərini daim çəkən firəng ustadlarınınsa zamanı qəti dayandıra bilməyəcəklərini başa salıb, xoşbəxtlik rəsmnin, əslində, heç vaxt çəkilməyəcəyini mənə illərlə deyib.

Bəlkə, haqlıdır. İnsan, əslində, xoşbəxtlik rəsminə gülümsəməyi yox, həyatdakı xoşbəxtlikləri axtarır. Nəqqaşlar bunu bilir, amma rəsm eləyə bilmədikləri də budur. Buna görə də həyatdakı xoşbəxtliyin yerinə görmənin xoşbəxtliyini qoyurlar.



Rəsm edilməyəcək bu hekayəni oğlum Orxana yazacağı ümidiylə danışdım. Hasanın və Qaranın mənə yolladığı məktubları, yazıq Zərif əfəndinin üstündən çıxan mürəkkəbi dağılmış at rəsmlərini çəkinmədən verdim. Həmişə əsəbi, pıxasiyyət və bədbəxtlik, sevmədiklərinə haqsızlıq eləməkdən heç qorxmur. Buna görə də Qaranı olduğundan çəşqin, həyatlarımızı olduğundan çətin, Şövkəti yaramaz, məni olduğundan gözəl və ədəbsiz təsvir eləyibsə, ehtiyatlı olun, Orxana inanmayın. Çünki hekayəsi gözəl olsun, inanaq deyə, uydurmayacağı yalan yoxdur.

1990-1992

1994-1998



PƏNCƏRƏDƏN BAXMAQ

(hekayə)

PƏNCƏRƏDƏN BAXMAQ

(hekayə)

I

Baxılmalı bir şey və dinlənیلən bir hekayə yoxdursa, həyat çox zaman sıxıntıdır. Uşaqlığımda bu sıxıntıya qarşı ya radio dinləniliirdi, ya da pəncərədən eşiyə, küçəyə, gəlib-keçənlərə, üzbəüz mənzillərin içinə baxılırdı. O zamanlar, 1958-ci ildə Türkiyədə hələ televiziya yox idi. Amma “yox” demək olmaz, eynilə İstanbul kinoteatrlarında göstərilməsi üç-beş il çəkən Hollivudun əfsanəvi filmlərindən söz açanda edildi ki, nikbinliklə “hələ gəlməyib” deyilirdi.

Pəncərədən baxmaq elə əsas bir vərdişdi ki, televiziya Türkiyəyə gələndə ona pəncərədən eşiyə baxan kimi, baxılmağa başlandı. Atam, əmim, nənəm pəncərədən baxanda elədikləri sayaq, televizora tamaşa eləyəndə də bir-birlərinin üzünə heç baxmadan danışib-dalaşardılar, eynilə pəncərədən eşiyə baxanda elədikləri kimi, gördüklərini bir-birinə danışardılar.

“Bu gedişlə qar yaxşıca tutacaq”, – məsələn, səhərdən bəri yağan qara pəncərədən baxanda bibim deyirdi.

“Yenə o kağız halvaçı gəldi Nişantaşının küncünə”, – mən də o biri pəncərədən tramvay küçəsinə baxanda deyirdim.

Bazar günləri əmimgil, bibimgil və biz aşağı mərtəbələr-dəki mənzillərdən yuxarıya, nənəmin mərtəbəsinə çıxar, günortə yeməklərini hamımız birlikdə yeyərdik. Pəncərədən baxıb yeməyin süfrəyə qoyulmasını gözləyəndə orada anamgil, bibimgil, əmilərimin tünlüyü içində olmaqdan elə xoşbəxt olurdum ki, gözüümün qabağında arxamı çevirdiyim böyük salon, hazırlanmaqda olan uzun yemək süfrəsinin üzərindəki kristall çilçırağın solğun lampaları canlanırdı. Nənəmin salo-



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

nu bütün o biri mərtəbələr kimi, yarıqaranlıq olurdu, amma, elə bil, mənə bütün mərtəbələrdən daha qaranlıq gəlirdi. Bəlkə, heç açılmayan balkon qapılarının qıraqlarından qorxuducu kölgələrlə sallanan tüllər, pəncərələr üzündəndir. Bəlkə də, sədəf işləməli arakəsmələr, köhnə sandıqlar, iri masalar, kiçik masalar, üzəri çərçivəli şəkillərlə dolu quyruqlu bir iri piano və digər əşyalarla tıxanıb doldurulmuş havasız otaqlar daim toz qoxuduğu üçün mənə elə gəlirdi.

Günorta yeməyindən sonra yemək otağına açılan bu qaranlıq otaqların birində əmim siqaret çəkirdi. "Matça bir biletim var, amma getmirəm, – dedi, – atanız sizi matça aparsın".

"Ata, bizi matça apar", – içəridən özünü çatdıran böyük qardaşım dedi.

"Uşaqlar hava alarlar", – anam da salondan dedi.

"Sən çıxar uşaqları", – atam anama dedi.

"Mən anamın yanına gedirəm", – anam dedi.

"Nənəmin yanına getmək istəmirəm", böyük qardaşım dedi.

"Maşını da verirəm", – əmim dedi.

"Ata, nə olar", – böyük qardaşım dedi.

Uzun, qəribə səssizlik oldu. Sanki, salonda oturan hər kəs atam haqqında bəzi şeylər düşünürdü, atam da düşünlən şeyləri hiss eləyirdi.

"Maşını verirsənmi?" – sonra atam əmimə dedi.

Daha sonra aşağıda, bizim mərtəbədə anam bizə dama-dama, qalın yun corablarımızı, əynimizə ikiqat yun köynək geyindirəndə atam uzun dəhlizdə aşağı-yuxarı yeri-yeriye siqar çəkirdi. Əmimin zərif krem yaşılı 52-ci model "Dodge"-si Təşviqiyyə cəsinin önündə saxlanmışdı. Atam ikimizin də irəlidə oturmağımıza icazə verdi, motor da açarı ilk dəfə çevirəndə işə düşdü.

Stadionda heç növbə yox idi. "Bu ikisinə bir bilet ver, – atam keçiddəki adama dedi. – Biri səkkiz, biri on yaşındadır".

Adamın gözünün içinə baxmaqdan qorxub içəri girdik. Tribunalarda çox boş yer vardı, dərhal oturduq.

Komandalar palçıq içindəki meydançaya çıxmışdılar, dümağ qısa tumanlı futbolçuların isinmək üçün ora-bura qaçışdıqlarını görmək xoşuma gəldi. “Bax, o Küçük Mehmetdir, – deyə böyük qardaşım birini göstərdi, – gənclər komandasından gəlib”. “Bilirik”.

Matç başladı, uzun müddət dinib-danışmadıq. Bir müddət sonra oyunu yox, başqa şeyləri düşünürdüm. Niyə futbolçuların eyni cür geyimləri var, amma adları başqa-başqadır? Meydançada futbolçuların yox, adların qaçışdıqlarını xəyalıma gətirdim. Qısa tumanları yavaş-yavaş palçığa bulaşdı. Daha sonra açıq tribunaların arxasından, boğazdan keçən bir gəminin ağır-ağır irəliləyən maraqlı bacasına tamaşa elədim. Fasiləyə qədər qol olmadı, adama bir lülə ləbləbiylə, bir pendirli qutab aldıq.

“Ata, bu qutabın hamısını yeyə bilməyəcəyəm”, – deyib əlimdəkini göstərdim.

“Bura qoy, – dedi, – heç kəs görməz”.

Fasilə olanda biz də hamı kimi qalxıb qımıldana-qımıldana isinməyə çalışdıq. Biz də atam tək əllərimizi şalvarımızın yan ciblərinə soxub, arxamızı meydançaya çevirib o biri tamaşaçılara baxırdıq ki, tünlükdən bir nəfər atamı səslədi. Atam uğultudan onu eşitmədiyini göstərmək üçün əlini qulağına apardı. “Gələ bilmərəm”, – sonra bizi göstərib dedi: “Uşaqlar var”.

Tünlüyün içindəki adam göy bürüncəkli idi. Sıraların arasından keçə-keçə, aralıqlardan sivişə-sivişə, bəzilərini itələyib – çəkib yanımıza gəldi.

“Bu uşaqlar sənindimi? – atamla qucaqlaşib öpüşəndən sonra dedi. – Böyük oğlandılar bunlar. İnana bilmirəm”.

Atam bir şey demədi.

“Nə vaxt oldu bu uşaqlar”, – adam bizə heyrətlə baxa-baxa dedi. “Məktəbdən dərhal sonra evləndinmi?” – deyə atamdan soruşdu.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

“Hə”, – atam onun üzünə baxmadan dedi. Yenə də söhbət elədilər. Göy bürüncəkli adam ovuclarımıza qabıqları soyulmuş bir Amerika fıstığı qoydu. O gedən kimi atam yerində oturdu, uzun müddət dinib-danışmadı.

Komandalar təmiz qısa tumanlarıyla meydançaya çıxmışdılar ki, atam: “Gəlin evə qayıdaq, – dedi, – siz üşüyürsünüz”.

“Mən üşümürəm”, – böyük qardaşım dedi.

“Xeyr, üşüyürsünüz, – atam dedi. Ali üşüyür. Qalxın görək”.

Oturanların dizlərinə toxuna-toxuna, ayaqlarını basa-basa qalxanda qoyduğum qutabı da tapdaladıq. Pilləkənlərdə olanda oradan hakimın başlama fitni çaldığını eşitdik. “Sən üşüyürsənmi? – böyük qardaşım dedi. – Niyə demədin üşümədiyini? – Mən susdum. – Axmaq”, – böyük qardaşım dedi.

“İkinci yarını evdə radioda dinləyərsiniz”, – atam dedi.

“Radio bu matçı vermir”, – böyük qardaşım dedi.

“Susun, – atam dedi, – qayıdanda sizi Taksimdən aparacağam”.

Susduq. Meydanı keçəndən sonra atam təxmin elədiyimiz kimi, maşını at yarışı keçirilən yerə çatmadan saxladı. “Qapını heç kəsə açmayın, – dedi, – indi gəlirəm”.

Eşiyə çıxdı. O, qapıları bayırdan bağlamamışdan qabaq biz düymələri içəridən basdıq. Amma atam at yarışları kassasına getmədən dayandığı yoldan qaça-qaça küçənin o biri tərəfinə keçdi. Orada, vitrinində gəmi şəkilləri, böyük plastmas təyyarələr, günəşli mənzərələr qoyulmuş, bazar günləri də açıq olan bir dükana girdi.

“Atam hara getdi?”

“Evə qayıdan kimi, altını-üstünü oynayarıq” – böyük qardaşım dedi.

Atam geri qayıdanda böyük qardaşım sürət dəstəyilə oynayırdı. Nişantaşıya qayıtdıq. Maşını yenə camenin qabağında saxladıq. Alaaddinın dükanının qabağından keçəndə atam: “Sizə bir şey alaql! – dedi. – Amma yenə “Məşhurlar seriyası”-nı istəməyin”.

“Ata, nə olar!” – deyə ayağımızı yerə döyməyə başladıq.

Alaaddinin dükanından atam bizə “Məşhurlar seriyası”ndan hərəməizə on dənə saqqız aldı. Evə girdik, liftdə həyəcandan çişim gəldi. İçəri isti idi, anam qayıtmamışdı. Kağızlarını tələsik cırıb, yerə atıb, saqqızları açmağa başladıq. Nəticə:

Mənə iki dənə Fevzi Çakmak paşa, bir Şarl, güləşçi Hamit Kaplan, Qandi, Motsart, De Qoll, iki dənə Atatürk və böyük qardaşımda olmayan 21 nömrəli Qreta Qarbolardan bir dənəsi də çıxdı. Beləcə əlimdə, “Məşhurlar seriyası”ndan düz 173 dənə rəsm oldu, amma bütün seriyanı tamamlamaq üçün hələ iyirmi yeddi əskiyim vardı. Böyük qardaşımda dörd dənə Marşal Fevzi Çakmak paşa, beş dənə Atatürk və bir Edison oldu. Hərəməiz ağzımıza bir saqqız atdıq və şəkillərin arxasındakı yazıları oxumağa başladıq.

*Marşal Fevzi Çakmak
Qurtuluş savaşının komandanlarından
(1876-1950)*

*MAMBO ŞEKER-ÇİKLET SANAYİ
“Məşhurlar seriyası”nın 100-ünü tamamlayan xoşbəxtə
bir dəri futbol topu hədiyyə edəcəkdir.*

Böyük qardaşımın əlində indiyə qədər topladığı 165 şəkil topa halda dururdu. “Altını-üstünü oynayaqmı?” – dedi.

“Xeyr”.

“Məndəki on iki Fevzi Çakmaka Qreta Qarbolardan birini verərsənmi? – dedi. – Onda sənin cəmi 184 şəkil olacaq”.

“Xeyr”.

“Qreta Qarbolardan ki səndə iki dənə var”.

Bir söz demədim.

“Sabah məktəbdə peyvənd vurulanda canın ağrıyacaq, – dedi. – Onda yanıma gəlmə, yaxşımı?”

“Gəlmərəm”.



Inventas vitam
iuvat excoluisse
per artes

Axşam yeməyini dinməzəcə yedik. “İdman aləmi”ni dinləyib matçın iki-iki qurtardığını öyrənəndən sonra anam bizi yatırımaq üçün otağımıza gəldi. Böyük qardaşım çantasını yığışdırırdı; qaça-qaça salona getdim. Atam pəncərədən eşiyə, küçəyə baxırdı.

“Ata, sabah məktəbə getmək istəmirəm”, – dedim.

“Elə şey olarmı?”

“Sabah peyvənd var, – dedim. – Qızdırmam qalxır, sonra nəfəsim kəsilir. Anam bilir”.

Dillənmir, mənə baxırdı. Qaçıb siyirmədən kağızla qələm gətirdim.

“Anan bilirmi?” – kağızı həmişə oxuduğu, amma heç vaxt qurtarmayan Kyerkeqorun üstünə qoyanda dedi: “Məktəbə gedərsən, amma peyvənd olmazsan, – dedi. – Elə yazıram”.

İmzaladı. Mürəkkəbi üfurdum, qatlayıb tez cibimə qoydum. Otağa qaçıb çantamda gizlətdim və yatağıma çıxıb mışıldamağa başladım.

II

Məktəbdə günorta yeməyindən dərhal sonra idi. Bütün sinif iki cərgəyə düzülüb peyvənd olmaq üçün yenidən pis qoxulu yeməxanaya enirdik. Bəziləri ağlayır, bəziləri də qorxuyla gözləyirdi. Aşağıdan gələn yod qoxusunu alan kimi, ürəyim sürətlə döyündü. Cərgədən çıxdım, pilləkənin başına müəllimin yanına getdim. Bütün sinif gurultuyla yanımdan keçdi.

“Hə, – müəllim dedi, – nə var?”

Atamın yazdığı kağızı cibimdən çıxarıb müəllimə verdim. Qaşqabağını sallayıb oxudu. “Sənin atan doktor deyil ki”, – dedi. – Bir az düşündü. – Yuxarı çıx, 2^a-da gözlə”, – dedi.

Yuxarıda, 2^a-da mənim kimi “üzürlü” altı-yeddi uşaq da vardı. Biri qorxuyla pəncərədən eşiyə baxırdı. Dəhlizdən bitib-tükənməyən ağlaşma və təlaş uğultusu gəlir, eynəkli bir gonbul

ləpə yeyə-yeyə Kinova oxuyurdu. Qapı açıldı, müdir müavini kütbeyin Seyfi bəy girdi.

“Bəlkə, bəziniz, həqiqətən, xəstəsiniz, onlar aparılmasın, – dedi, – amma bu yalançı üzürlülərə deyirəm. Gələcəkdə hamınız böyüyəcək, bu vətənə xidmət eləyəcək, bəlkə, onun uğrunda öləcəksiniz... Bu gün peyvənddən qaçanlar, o zaman üzrlünüz də yoxsa, vətən xaini olacaqsınız. Ayıb olsun!”

Uzun bir sükut oldu. Atatürkün şəklinə baxdım, gözlərim sulandı.

Sonra da heç kəsin gözüne görünmədən siniflərimizə qayıtdıq. Peyvənd olanların bəziləri qolları çirməli, bəziləri gözləri yaşlı itələşib dürtmələş-dürtmələşə qaşqabaqlı halda gəlirdilər.

“Evləri yaxın olanlar gedə bilərlər, – müəllim dedi. – “Gəlib aparacaq adamları olanlar son zəngə qədər gözləyəcək. Bir-birinizin qolunuza elə vurmayın! Sabah məktəb yoxdur”.

Hamı qışqırdı. Aşağıda qapıdan çıxanda bəziləri qollarını çirməyir, peyvəndin yod izini qapıçı Hilmi əfəndiyə göstərirdilər.

Əlimdə çantam küçəyə çıxan kimi qaçmağa başladım. Qəssab Karapetin qabağında bir at arabası yolu kəsmişdi, aralarından qaça-qaça üzbəüzə, bizim səkiyə keçdim. Manufakturaçı Hayrinin, çiçəkçi Salihin qabağından qaça-qaça keçdim. Bizim qapını qapıçı Nazım əfəndi açdı.

“Bu vaxt burada sənin təkbaşına nə işin var?” – dedi.

“Peyvənd olduq, – dedim, – sinif dağılışdı”.

“Böyük qardaşın haradadır? Təkmə qayıtdın?”

“Tramvay yolunu özüm keçdim. Sabah tətildəyik”.

“Anan yoxdur, – dedi, – nənəngilə qalx”.

“Xəstəyəm, – dedim. – Evimizə getmək istəyirəm. Qapını aç”.

Divardan açarı götürdü, liftə mindik. Yuxarı çıxana qədər içəri siqaretinin gözümlə yandıran tüstüsüylə doldu. Bizim



qapını açdı. “Elektriklə, ştəpsəllərlə oynama”, – dedi, qapını örtüb getdi. Evdə kimsə yox idi, amma yenə qışqırdım: “Evdə kimsə varmı, varmı? Evdə kimsə yoxmu, yoxmu?” Çantamı atdım, böyük qardaşımın siyirməsini açdım, mənə göstərmədiyi kino biletləri kolleksiyasına baxmağa başladım. Sonra da qəzetlərdən futbol matçlarının şəkillərini kəsib yapışdırdığı dəftərə əməlli-başlı uymuşdum ki, evin qapısı bayırdan açarla açılanda təlaşa düşdüm. Anam olmadığını ayaq səslərindən bildim; atamdı. Böyük qardaşımın biletlərini və dəftərini qarışdırıldığı bilinməyəcək tərzdə əvvəlki yerinə diqqətlə qoydum.

Atam yataq otağına girib, dolabı açıb içinə baxırdı.

“Sən buradasanmı?” – dedi.

“Xeyr, Parisdəyəm”, – məktəbdə dedikləri kimi dedim.

“Məktəbə getmədinmi bu gün?”

“Bu gün peyvənd günü idi”.

“Böyük qardaşın yoxdumu? – dedi. – Yaxşı, get otağına, səssiz-səmirsiz otur görək”.

Getdim. Alnımı şüşəyə söykəyib pəncərədən bayıra baxdım. Səslərdən atamın dəhlizdəki dolablardakı çamadanlardan birini götürdüyünü anladım. Otağına qayıtdı. Dolabdan pencəklərini, şalvarlarını çıxarmağa başladı; asılqanları səmindən tanıyırdım. Kostyumlarını, köynəklərini, corablarını qoyduğu siyirmələri açıb-örtməyə başladı. Hamısını çamadanına qoyduğunu eşitdim. Hamama girib çıxdı. Çamadanın dillərini basdı, düyməsini kilidlədi. Otağa yanıma gəldi.

“Neyləyirsən burada!”

“Pəncərədən baxıram”

“Gəl baxaq”, – dedi.

Məni qucağına aldı uzun müddət pəncərədən baxdıq. Üzbəüz mənzillərin binasıyla aramızdakı çinar ağaclarının ucları küləkdə ağır-ağır tərpənməyə başladı. Atamın qoxusundan xoşum gəlirdi.

“Mən uzaqlara gedirəm, – dedi. Məni öpdü. – Anana bir şey söyləməzsən. Mən sonra söyləyəcəyəm”.

“Təyyarəyləmi?”

“Hə, – dedi, – Parisə. Kimsəyə bir söz söyləməzsən”. Cibindən iri bir ikilirəlik çıxarıb verdi. “Bunu kimsəyə söyləməzsən, – dedi, yenə öpdü. – Məni burada gördüyünü də...”

Pulu tez cibimə qoydum. Atam məni qucağından endirib çamadanını götürəndə, “Ata, getmə”, – dedim. Məni bir də öpüb getdi.

Arxasınca pəncərədən baxdım. Alaaddinın dükanına doğru getdi, sonra keçən bir taksini saxlatdı. Minməmişdən əvvəl evə yenə baxdı, mənə əl elədi. Mən də əl elədim, getdi.

Boş küçəyə uzun-uzadı baxdım. Bir tramvay keçdi, bir də suçunun at arabası. Zəngi basıb Nazım əfəndini çağırdım.

“Zəngi sənmi basmısan? – gələndə dedi. – Zənglə oynama”.

“Bu iki lirəni götür! – dedim. Alaaddinın dükanına get, mənə “Məşhurların seriyası”ndan on dənə al. Əlli qurşu da geri gətir”.

“Pulu atanmı verdi? – dedi. – Anan hirslənməsin”.

Mən bir söz demədim, getdi. Pəncərədən baxıb Alaaddinın dükanına girməyinə tamaşa elədim. Bir azdan çıxdı, qayıdanbaşa üzbəüz səkidə Mərmərə binasının qapıçısı ilə qarşılaşdı, söhbətləşdilər. Gələndə pulun qalığını verdi. Saqqızları dərhal açdım: üç dənə də Marşal Fevzi Çakmak, bir dənə Atatürk, bir-bir Lindberq, Leonardo da Vinçi, Qanuni Sultan Süleyman, Çörçill, General Franko və böyük qardaşımızda olmayan Qreta Qarbolardan bir dənəsi də çıxdı. Beləcə əlimdə 133 dənə şəkil oldu. Amma 100-ü tamamlamaq üçün iyirmi altı əskiyim vardı.

İlk dəfə çıxan 91 – Lindberqin Atlantiki keçən təyyarənin qarşısındakı şəklinə baxırdım ki, qapı açarlarla açıldı. Anamdı! Saqqızların yerə atdığım qabıqlarını toplayıb dərhal zibil qabına atdım.

“Peyvənd olduq, erkən gəldim, – dedim. Tifo, tifus, tetanoz”¹.

¹ Yoluxucu xəstəliklər



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

“Böyük qardaşın haradadı?”

“Hələ onların sinfi peyvənd olmayıb, – dedim. – Bizi evə yolladılar. Küçəni özbaşına keçdim”.

“Ağrın varmı?”

Bir söz demədim. Bir az sonra böyük qardaşım gəldi. Ağrısı vardı, yatağa sağ qolunun üstündə uzanıb qaşqabağını salladı və yuxuladı. Oyananda hava əməlli-başlı qaralmışdı. “Ana, çox ağrıyır”, – dedi.

“Axşama qızıdırmanız qalxar, – anam içəridə ütü çəkəndə dedi. Ali, səninki də ağrıyırmı? Yatın, qımıldanmayın”.

Qımıldanmadan yatdıq. Bir az yatıb oyanandan sonra böyük qardaşım idman səhifəsini oxumağa başladı, mənim üzümdən dünənki matçdan çıxdığımız üçün dörd qolu qaçırdığımızı söylədi. “Matçdan çıxmasaydıq, bəlkə də, o qollar atılmazdı”, – dedim.

“Hə?”

Bir az yatandan sonra böyük qardaşım bir Qreta Qarbo şəklinə altı Fevzi Çakmak, dörd Atatürk, üç dənə də məndə olan digər rəsmlərdən təklif elədi, rədd elədim.

Sonra: “Altmı, üstmü oynayaqmı?” – dedi.

“Oynayaq”.

“Məşhurlar seriyası”ndan bir dəstə şəkli ovcunun içində tutursan. “Altmı, üstmü”, – deyə soruşursan. “Alt” deyirsə, ən altdan rəsmi çıxarıb baxırsan, məsələn, 78 – Rita Heyvord. Üstdə isə 18 – şair Dante var. Onda alt udur və ona ən sevmədiyini, səndə ən çox olan şəkildən birini verirsən. Axşama qədər Marşal Fevzi Çakmakın şəkilləri aramızda getdi-gəldi. Yemək vaxtı çatanda:

“Biriniz yuxarı çıxıb baxın, – anam dedi. – Bəlkə, atanız gəlib”.

İkimiz də yuxarı çıxdıq. Əmimlə nənəm siqaret çəkirdilər, atam yox idi. Radioda xəbərləri dinlədik, qəzetin idman səhifəsini oxuduq. Nənəmgil yeməyə oturanda aşağı endik.

“Harada qaldınız? – anam dedi. – Orada bir şey yemədiniz, yox? Mən sizin mərcimək şorbanızı qoyum, atanız gələ-nəcən yavaş-yavaş için”.

“Çörək qızartması yoxdumu?” – böyük qardaşım dedi.

Şorbalarımızı dinməzcə yeyəndə anam bizə tamaşa elədi. Başını tutmasından, gözlərini bizdən qaçırmasından qulağının liftdə olduğunu anlayırdım. Biz şorbalarımızı qurtaranda: “Yenə istəyirsinizmi?” – dedi, qazanın dibinə nəzər saldı. “Barı mən də soyumamış yeyim”, – dedi. Amma qalxıb Nişantaşıya baxan pəncərənin qabağına getdi, bir müddət dinməzcə aşağı baxdı. Qayıdıb gəldi, şorbasını içməyə başladı. Böyük qardaşım ilə dünənki matçdan danışdıq ki, anam:

“Susun, – dedi. – Lift deyilmi bu?”

Susub hamımız birlikdə diqqətlə dinlədik. Lift deyildi. Sükutla masanı, stəkanları, bardağı və içindəki suyu titrədə-titrədə bir tramvay keçdi. Narıngilərimizi yeyəndə bu dəfə hamımız birgə liftin səsinə eşitdik. Yaxınlaşdı, yaxınlaşdı, amma dayanmadan üst mərtəbəyə, nənəngilə çıxdı. Anam: “Yuxarı çıxdı”, – dedi.

Yeməkdən sonra anam: “Boşqablarınızı mətbəxə aparın, – dedi, – atanızın qalsın”. Süfrəni yığışdırdıq. Atamın təmiz boşqabı süfrədə uzun müddət gözlədi.

Anam polis idarəsi tərəfindəki pəncərənin qabağına getdi, uzun-uzadı baxdı. Sonra qəfildən ağlına bir şey gəlmiş kimi, qətiyyətlə atamın boş boşqabını, çəngəlini, bıçağını yığışdırıb mətbəxə apardı. Bulaşq qabları yumadı. “Mən yuxarı – nənənizlə çıxıram, – dedi, – dalaşmayın”.

Böyük qardaşım ilə alt-üst oynamağa başladıq.

İlk dəfə: “Üst”, – dedim.

Dəstənin üstündəki şəkli açıb göstərdi. “Bütün cahanın tanıdığı pəhləvan Koca Yusuf, nömrə 34”, – dedi. Alta baxdı: “Atatürk, nömrə 50”. Uduzdun, bir dənə ver”

Uzun müddət oynadıq, udmağa davam elədi. Məndəki



Inventas vitam
iuvat excoluisse
per artes

iyirmi bir Marşal Fevzi Çakmakın on doqquz dənəsini, Atatürklərdən də iki dənəsini sürətlə uddu.

“Daha oynamıram, – əsəbiləşib dedim. – Mən yuxarı gedirəm. Anamın yanına”.

“Anam acıqlanar”.

“Evdə təkbaşına qalmaqdan qorxursanmı, qorxaq!”

Nənəmgilin qapısı həmişəki kimi açıqdı. Yemək başa çatmışdı, aşpaz Bəkir bulaşığı qabları yuyur, əmimlə nənəm üzbəüz otururdular. Anam Nişantaşı meydanına baxan pəncərənin qabağında idi.

Başını şüşədən aralamadan: “Gəl”, – dedi. Dərhal anamın gövdəsiylə pəncərə arasındakı boşluğa, sanki, mənim üçün düzəldilmiş o yerə girdim. Bədənim ona söykənəndə mən də onun kimi, diqqətlə Nişantaşı meydanına baxmağa başladım. Anam əlini başıma qoydu, uzun-uzadı saçlarımı sığalladı.

“Atan evə gəlib günortaüstü, sən görmüsən?”, – deyə pıçıldadı.

“Hə”.

“Çamadanı götürüb gedib. Nazim əfəndi görüb”.

“Hə”.

“Hara getdiyini sənə söylədimi, əzizim”.

“Xeyr, – dedim. – Mənə iki lirə verdi”.

Aşağıda, küçədə qaranlıq dükənlər, arabaların lampaları, nəqliyyat polisinin yolun ortasındakı boş yeri, islaq qənbər daşları, ağaclardan asılmış reklam lövhələrinin hərfləri – hər şey tənha, kədərli idi. Yağış yağmağa başlayanda anam hələ ağır-ağır saçımı sığallayırdı.

Əmimlə nənəm arasında həmişə çalan radionun səssiz olduğunu onda bildim və qorxdum.

“Qızım, orada durmayın, – sonra da nənəm dedi. – Bura gəlin, oturun, lütfən”.

Böyük qardaşım da yuxarı çıxmışdı.

“Siz mətbəxə gedin, – əmim dedi. – Bəkir, – deyə səsləndi, – bunlara top düzəlt, dəhlizdə oynasınlar”.

Mətbəxdə Bəkir bulaşmış qabları qurtarmışdı. “Burada oturun”, – dedi. Nənənin otağının şüşəylə örtülüb limonluğa çevrilən balkonundan gedib gətirdiyi qəzetləri yumurlaya-yumurlaya top kimi sıxmağa başladı. Yumruğu boyda olan da “Bu qədər yaxşıdımı?” – dedi.

“Bir az da sarı”, – böyük qardaşım dedi.

Bəkir bir neçə qəzet səhifəsini də yumurlayıb sarıyanda anamın nənəm və əmimlə üz-üzə oturduğunu qapının arasından gördüm. İti qıraqları yumşalsın deyə, kağız topunu çitlə azacıq isladib bir də sıxdı. Böyük qardaşım özünü saxlaya bilməyib topu əlləşdirdi.

“Üf, daş kimi olub”.

“Barmağını bura bas”, – Bəkir dedi.

Böyük qardaşım ipin düyünləndiyi yerə diqqətlə barmağını basanda Bəkir sonuncu düyünü də vurub topu tamamladı. Havaya atdığı topu təpikləməyə başladıq.

“Dəhlizdə oynayın, – Bəkir dedi, – burada hər şeyi qırırsınız”.

Uzun müddət var gücümüzlə oynadıq, özümü “Fənərbağça”lı Lefter hesab eləyirdim, onun kimi aldadırdım. Divar pası eləyib bir neçə dəfə böyük qardaşımın peyvəndli qoluna toxundum. O da mənə toxundu, amma bir şey olmadı. Tər içində idik, top dağılırdı, amma mən beş-üç udurdum ki, böyük qardaşımın peyvəndli qoluna çox pis toxundum. Özünü yerə çırpıb ağlamağa başladı. “Qolum sağalanda səni öldürəcəyəm”, – uzandığı yerdən dedi.

Uduzduğuna görə acıqlı idi. Dəhlizdən salona keçdim, nənəm, anam, əmim iş otağına keçmişdilər. Nənəm nömrəni yığdı:

Sonra anama “qızım” dediyi səslə: “Alo, qızım, – dedi, – Yeşilköy Havameydanıdımı? Qızım, bu gün Avropaya uçan təyyarələrdə bir nəfəri soruşmaq istəyirik”. Atamın adını söylədi, bir müddət telefonun telini barmağına dolaya-dolaya gözlədi. Sonra əmimə: “Siqaretimi mənə gətir” – dedi. Əmim



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

çıxanda dəstəyi qulağından bir az uzaqlaşdırdı. “Qızım, lütfən, söyləyin, – anama dedi, – siz bilirsiniz, bir başqa qadın varmı?”

Anamın nə dediyini eşitmədim. Nənəm anamın üzünə, sanki, heç bir şey deməmiş kimi baxırdı. Sonra telefonda bəzi şeylər söylədilər, acıqlandı: “Cavab vermirlər”, – əlində siqaretlə külqabı gələn əmimə dedi.

Anam əminin baxışından otaqda olduğumu bildi. Qolumdan tutub məni çəkə-çəkə dəhlizə apardı. Əlini boynumdan kürəyimə soxub nə qədər tərlədiyimi gördü, amma acıqlanmadı.

“Ana, qolum ağrıyır”, – böyük qardaşım dedi.

“İndi aşağıya enərik, yatırdaram sizi”.

Aşağıda, bizim mərtəbədə uzun müddət susduq. Yatmışdan əvvəl əynimdə pijamam mətbəxdən su götürdüm, salona girdim. Anam pəncərənin qabağında siqaret çəkirdi, əvvəlcə məni eşitmədi.

“Ayaqyalın üşüyərsən, – məni eşidəndə dedi. – Böyük qardaşın yatdımı?”

“Yatdı. Ana, sənə bir söz söyləyəcəyəm”. Bədənimi anamla pəncərə arasına yerləşdirmək üçün gözlədim. Anam istədiyim o gözəl yeri açanda ora girdim. “Atam Parisə getdi, – dedim. Hansı çamadanı da götürdü, bilirsənmi?”

Heç bir şey demədi. Gecənin səssizliyində yağışlı küçəyə uzun-uzadı baxdım.

Nənəmin evi Şişli camenin düz qarşısında, tramvay parkından əvvəlki son dayanacaqda idi. İndi minibus və avtobus dayanacaqları, hər yanı hərflərlə örtüli, çoxmərtəbəli böyük mağazalar nahar fasilələrində əllərində sandviçləri¹ səkiləri qarışqa sürüləri kimi dolduran tünlülərin çalışdığı iş yerləriylə qaynaşan eybəcər uca binalarla əhatə olunmuş meydan o vaxtlar İstanbulun Avropa tərəfinin bir ucunda idi. Bizim evdən on beş dəqiqə yeriyib qənbər daşlarla örtülmüş geniş, sakit meydana gələndə, tut və qovaq ağacların altında

¹ Sandviç – içi ətli bişmiş

anamızın əlindən tutub yeriyəndə elə hiss eləyirdik ki, şəhərin axırına gəlmişik.

Nənəmizin dik qoyulmuş zərif bir kibrit qutusu formasındakı dördmərtəbəli, daş-beton evinin bir tərəfi qərbə, İstanbula baxırdı, o biri tərəfi də şərqə, tutluqlarla örtülü təpələrə. Əri öləndən, üç qızını ərə verəndən sonra dolablar, masalar, kiçik masalar, pianolarla başdan-başa dolu olan bu evin yalnız bircə otağında yaşamağa başlamışdı. Yeməklərini böyük xalam özü bişirtdirib gətirər, ya da şoferlə bir səfər qabı içində yollardı. Nənəm otağından çıxıb iki mərtəbə aşağıdakı mətbəxdə xörək bişirmək bir yana, evin ağılagəlməz qalınlıqdakı toz təbəqəsi, geniş və narın hörümçək torları ilə örtülü digər otaqlarına girib ətrafı nizama belə salmazdı. Eynilə bir böyük qədim evdə illərlə təkbəşinə yaşayıb ölən anası kimi nənəm də əsrarəngiz tənhalıq xəstəliyinə tutulduğundan heç evə baxıcı, ya da qulluqçu qadının girməsinə izin də verməzdi.

Ona baş çəkməyə gələndə anam uzun-uzadı zəngi çalar, dəmir qapını yumruqlayar, nənəm lap axırda ikinci mərtəbənin Şişli cəməsinə baxan pəncərəsinin dəmirdən və paslı taylarını açıb aşağı bizə baxar, uzağı görməyən gözlərinə güvənə bilmədiyində bizim səslənib ona əl yelləməyimizi istəyərdi.

“Qapının qabağından çəkilin ki, nənəniz sizi görsün, uşaqlar” – anam deyərdi. Bizimlə birlikdə səkinin ortasına çıxıb anasına əl yelləyib səslənirdi: “Anacan, uşaqlarla bizik, biz, bizi eşidirsinizmi?”

Nənəmin bizi gördüyünü tanıdığını üzündə bir an görünən şirin təbəssümdən anlardıq. Pəncərədən tez çəkilib otağına gedər, yastığının altından böyük bir açar çıxarar, qəzet parçasına bükəndən sonra bizə, aşağıya atardı. Böyük qardaşım ilə açarı havada kim tutacaq deyə, itələşərdik.

Qolu hələ ağrıyan böyük qardaşım dalınca qaçmadığı üçün açarı səkidən qaçıb mən götürdüm anama verdim. Böyük dəmir qapı üçümüzün itələməyimizlə ağır-ağır aralandı qaranlığın içindən oxşarını heç yerdə duymayacağım o köhnə, kifli



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artem

toz, köhnəlik, havasızlıq qoxusu gəldi. Qapının düz böyründəki asılıqanda tez-tez evə girən oğrular evdə kişi olduğunu güman eləsinlər deyə, nənəmin asdığı babamın yaxası xəzli paltosu, fetr şlyapası, qıraqda məni də çox qorxudan çəkmələri dururdu.

Bir az sonra iki qatı dümdüz çıxan qaranlıq, köhnə pillələrin ucunda, çox uzaqda, bəyaz işığın içində nənəmizi gördük. Buz bağlamış dekorativ şüşələrdən süzülən işığın içində əlində əsası qaranlıqda xəyal kimi qımıldanmadan dururdu.

Cırıldayan pillələri çıxanda anam nənəmlə heç danışmadı. (“Necəsiniz, anacan, – başqa vaxtlar deyirdi, – sizdən ötrü darıxdım, anacan, hava çox soyuqdur, anacan!”) Pilləkənin başında üzünə və biləyindəki iri ət yığınınə baxmadan nənəmin əlindən öpdüm. Tək dişli ağzından, upuzun çənəsindən üzündəki tüklərdən yenə qorxduq, otağa girəndə anamıza sığınıb iki yanında oturduq. Nənəmin gününün böyük bir qismini keçirdiyi iri yatağa əynindəki uzun gecə köynəyi, uzun yun jaketiylə girdi və bizə gülümsəyə-gülümsəyə, “di məni əyləndirin” deyən bir baxışla baxdı.

“Sobanız yanırımı, anacan”, – anam dedi. Maşanı götürüb sobanı qarışdırdı.

Nənəm onu bir az gözlədi. “Burax indi sobanı, – dedi. – Mənə bir az xəbər ver. Nə var, nə yox dünyada?”

“Heç bir şey yoxdu!”, – anam yanımda oturub dedi.

“Danışılacaq heç bir şey yoxdurmu?”

“Heç bir şey yoxdur, anacan”.

Bir az susandan sona nənəm: “Kimsəni görmədinmi?” – dedi.

“Bilirsiniz, anacan”, – anam dedi.

Sükut çökdü.

“Nənə, biz peyvənd olduq”, – mən dedim.

“Doğrudanmı? – Nənə çox heyrətlənmiş kimi, gözlərini geniş açıb dedi. – Canınız ağrıdımı?”

“Mənim qolum ağrıyır”, – böyük qardaşım dedi.

“Bah!” – nənə gülümsəyə-gülümsəyə dedi.

Yenə uzun çəkən sükut çökdü. Böyük qardaşım la qalxıb pəncərədən eşiyə, uzaqlardakı təpələrə, tut ağaclarına, arxa həyətdəki boş, köhnə hinə baxdıq.

“Heç danışacaq bir şeyin yoxdurmu, – nənəm anama yalvarırmış kimi dedi. “Yuxarıya qayınanangilə çıxırsan. Ora heç kəs gəlmirmi?”

“Dilruba xanım gəldi dünən günortadan sonra, – anam dedi. – Uşaqların nənələriylə bezik¹ oynadılar”.

Gözlədiyimiz şeyi nənəmə tez ləzzətlə söylədi.

“O, saraydan çıxmadı!”

Bununla, əlbəttə, o illərdə nağıl kitablarında, qəzetlərdə çox şey oxuduğum, kremli tortlar kimi rəngli Qərb saraylarını deyil, Dolmabağca sarayını nəzərdə tutduğunu bilirdik, amma nənəmin təhqiramiz bir ədayla Dilruba xanımın son padşahın hərəmindən çıxdığını, yəni cariyə olduğuna eyham vurduğunu, bununla yalnız gəncliyi hərəmdə keçib, sonra bir tacirlə evlənən bu qadını deyil, onunla dostluq eləyən nənəmi də alçaltmışlarını illər ötəndən sonra dərk elədim. Sonra anamla hər dəfə danışdıqları bir başqa mövzuya da keçdilər: nənəm həftədə bir kərə Bəyoğluya gedər, Abdullah əfəndinin bahalı, məşhur kafesində təkbaşına günorta yeməyi yeyər, sonra yediyi hər şeydən uzun-uzadı şikayət eləyərdi. Üçüncü hazır mövzuca qəfildən bizə bu sualı verməsiylə açıldı: “Uşaqlar, nənəniz sizə cəfəri yedirdirmi?” Anamın öyrətdiyi kimi, eyni vaxtda: “Yedirtmir, nənə” – dedik. Həmişəki kimi nənəm bizə həyətdə pişiyin cəfərilərin üzərinə işədiyini necə gördüyünü, böyük ehtimalla o cəfərini yaxşı yuyulmadan, kim bilir, hansı ağılsızların yeməklərinin içinə doğranaçağını, Şişlinin, Nişantaşının hələ cəfəri satan göysatanlarıylə necə çəkişdiyini danışdı.

“Anacan, – anam dedi, – uşaqlar darıxdılar, o biri otaqlara baxmaq istəyirlər, onlardan ötrü otağın qapısını açaq”.

¹ *Bezik* – kart oyunu



Inventas vitam
iuvat excoluisse
per artes

Oğru bir pəncərədən girsə, evin digər otaqlarına keçə bilməsin deyə, nənəm evin bütün otaqlarını eşikdən bağlayırdı. Anam tramvay yoluna baxan böyük və soyuq otağın qapısını açdı, bizimlə birlikdə bir an bəyaz örtüklərlə örtülü kreslo və divanlara, pas və toz içindəki lampa, masa və sandıqlara, saralmış qəzet yığınlarına, qırağa söykəli bir qız velosipedinin boynu bükük sükanıyla kədərli oturacağına baxdı. Amma kefikök vaxtlarında elədiyi kimi, sandıqların içindən bəzi şeylər çıxarıb bizə ləzzətlə göstərmədi. ("Ananız uşaq vaxtı bu sandalları geyərdi, uşaqlar, baxın, xalanızın məktəb önlüyü, uşaqlar, daxılıni görmək istəyirsinizmi, uşaqlar?"

"Üşüsəniz, gəlin", – deyib getdi.

Böyük qardaşımla pəncərənin qabağına qaçıb üzbəüzdəki cameyə, tramvay dayanacağına baxdıq. Sonra qəzetlərdən köhnə futbol matçlarını oxuduq. Sonra da mən: "Darıxdım, – dedim. – Altmı, üstümü oynayaqımı?"

"Məğlub pəhləvan güləşdən doymazmış, – böyük qardaşım başını qəzetdən qaldırmadan dedi. – İndi qəzet oxuyuram".

Dünən axşamdan sonra, səhər də oynamışdıq, böyük qardaşım yenə də udmuşdu.

"Lütfən".

"Bir şərtim var: mən udsam, iki şəkil verirsən, sən udsan, birini alırsan".

"Xeyr".

"Onda oynamıram, – böyük qardaşım dedi. – Gördüyün kimi, qəzet oxuyuram".

Qəzetini əvvəllər "Mələk" kinoteatrında gördüyünüz filmdəki qara-ağ ingilis detektivi kimi nümayişkaranə şəkildə tutdu. Bir az pəncərədən baxandan sonra böyük qardaşımın şərtini qəbul elədim. Ciblərimizdən "Məşhurlar seriyası"nı çıxarıb oynadıq. Əvvəlcə uddum, amma sonra on yeddi dənə yenə uduzdu.

"Belə hey uduzuram, – dedim. – Əvvəlki kimi oynamaşaq, oynamıram".

“Yaxşı, – böyük qardaşım o detektivi təqlid eləyib dedi. – Mən də elə bu qəzetləri oxuyacağdım”.

Bir az pəncərədən bayıra baxdım. Şəkillərimi diqqətlə saydım: 121 dənə qalıb. Dünən atam gedəndən sonra 183 dənəydilər! Daha artıq əzab çəkmək istəmirdim, böyük qardaşımın şərtlərini qəbul elədim.

Əvvəlcə bir az uddum, amma sonra yenə o udmağa başladı. Udduğu şəkilləri keflə öz dəstəsinə qatanda məni hirsələndirməmək üçün heç gülmürdü.

“İstəyirsən, başqa bir qaydayla oynayaq, – bir az sonra dedi. – Kim udursa udsun, birini alsın. Mən udsam, o bir dənəsini səndən seçim. Çünki bəzi şəkillər məndə yoxdur, onları da heç vermirsən”.

Udaram deyə, qəbul elədim. Necə oldu, bilmirəm. Üç dəfə dalbadal udurdum nə baş verdiyini anlayana qədər 21 nömrəli Qreta Qarbolarımın ikisini, böyük qardaşımda da bir dənə olan 78 – kral Faruqu qapdırmışdım. Hamısını bir dəfədə almaq istədim, oyun böyüdü: beləcə məndə hərəsin-dən bir dənə olan elə onda olmayan 63 – Eynşteyn, 3 – Mövlana və 51 – Kleopatra iki əldə getdilər.

Udquna bilmirdim. Ağlamaqdan qorxduğumdan pəncərənin qabağına çıxıb bayıra baxdım: beş dəqiqə əvvəl hər şey – dayanacağa yaxınlaşan tramvay, yarpaqları tökülən ağacların budaqları arasından görünən uzaqdakı binalar, küçənin qənbər daşının üstündə uzanıb tənbel-tənbel qaşınan köpək – hamısı nə qədər gözəldilər! Zaman dayanaydı, zərlə at yarışında olduğu kimi, beş addım geri gedəydik. Onda böyük qardaşımla bir daha qəti altmı-üstümü oynamazdım.

“Bir də oynayaqmı?” – alınımı dayadığım pəncərə şüşəsindən çəkmədən dedim.

“Oynamıram, – dedi. – Ağlayarsan”.

“And içirəm, Cavad, ağlamayacağam, – həvəslə yanına gedə-gedə dedim, – ancaq lap əvvəldəki kimi bərabər şərtlərlə oynayaq”.



Inventas visum
juvat excoluisse
per artes

“Qəzet oxuyacağam”.

“Yaxşı, – dedim. Getdikcə nazilən rəsm dəstəmi qarışdırdım, – dediyin şərtlərlə də, altmı, üstmü?”

“Ağlamaq yoxdu, – dedi. – Yaxşı, üst”.

Mən uddum, marşal Fevzi Çakmaklardan bir dənə uzatdı. Götürmədim. “Lütfən, 78 – Kral Faruqu geri verər-sənmi?”

“Xeyr, – dedi. – Elə deməmişdik”.

İki kərə də oynadıq, uduzdum. Kaş üçüncünü oynama-yaydım: əlim titrəyə-titrəyə 49 – Napoleonu da verdim.

“Daha oynamayacağam”, – böyük qardaşım dedi.

Yalvardım, iki kərə də oynadıq, uduzanda istədiyi şəkilləri vermək yerinə əlimdə qalan bütün dəstəni başının üstündən havaya uçurtdum: iki aydı hər gün hər birini bir-bir fikirləşib, qayğıyla gizlədib, üstündə titrəyə-titrəyə yığdığım bütün o 28 – Mey Uestlər və 82 – Jül Vernlər, 7 – Fatih Sultan Mehmetlər və 70 – Kraliça Yelizabetlər, 41 – Qəzetçi Cəlal Samilər və 42 – Bolterlər havaya uçub dağıldılar.

Kaş bambaşqa yerdə bambaşqa həyatım ola idi. Nənə-min otağına girmədən cırıldayan pilləkənlə intihar eləmiş uzaq qohumumuz sığortaçını düşünə-düşünə aşağı endim. Nənə intihar eləyənlərin yer altındakı zülmətdə qaldıqlarını, cənnətə gedə bilmədiklərini söyləmişdi. Pilləkəndən lap aşağı düşəndə qaranlıqda ayaq saxladım. Dönüb yuxarı çıxdım, nənəmin otağının yanındakı son pillədə oturdum.

“Qayınananın imkanları burada yoxdur, – nənəm dedi. – Uşaqlarına baxıb gözləyəcəksən”.

“Amma sizdən sox xahiş eləyirəm, anacan, uşaqlarla bura qayıtmaq istəyirəm”, – anam dedi.

“Bu tozlu, kabuslu, oğrulu evdə iki uşaqla yaşaya bil-məzsən”, – nənəm dedi.

“Anacan, – anam dedi, – bacılarım ərə gedəndən sonra, rəhmətlik atamın son illərində üçümüz birlikdə nə gözəl yaşamışdıq!”

“Bütün gün atanın köhnə illüstrasiyalı jurnallarına baxardın, gözəl Məbrurəm mənim”.

Aşağıdakı böyük sobanı qalayaram, bu ev iki gündə isti olar”.

“Sənə ona ərə getmə demişdim”, – nənəm dedi.

“Bir qadınla birlikdə bu evin bütün tozunu, kirini iki gündə təmizlərik”, – anam dedi.

“Mən bu evə o oğru xidmətçi qadınları qoymaram, – nənəm dedi. – Tək bu evin tozunu süpürməyin, hörümçəyini təmizləməyin altı ay sürər. O zamana qədər də yelbeyin ərin evinə qayıdar”.

“Son sözünüz budurmu, anacan?” – anam dedi.

“Məbrurəcan, gözəl qızım, uşaqlarını götürüb bura gəlsən də, ikimiz nəylə dolanacağıq?”

“Anacan, ictimailəşdirilməzdən əvvəl Bəbəkdəki sahəni sataq deyə, neçə dəfə xahiş elədim, yalvardım sizə”.

“Mən notariyslara gedib o pis adamlarla imzamı, rəsmimi vermərəm”.

“Anacan, elə deməməyiniz üçün bacımla qapınıza qədər notarius gətirdik”, – anam səsinə qaldıraraq dedi.

“O notarius heç bel bağlaya bilmədim, heç, – nənəm dedi. – Üzündən nə bəc olduğu anlaşıldı. Bəlkə, notarius da deyildi. Mənimlə də elə qışqıra-qışqıra danışma”.

“Yaxşı, anacan, danışmaram!” – anam dedi. İçəri, bizə tərəf səsləndi: “Uşaqlar, uşaqlar, di yığışın, gedirik”.

“Dayan, hara! – anama dedi. – Hələ iki kəlmə danışmamışıq”.

“Siz bizi istəmirsiniz, anacan”, – anam pıçıldadı.

“Al bunu, uşaqlara rahathülqum düzəlt”.

“Günorta yeməyindən əvvəl yeməsinlər”, – anam dedi, otaqdan bayıra çıxıb mənim arxamdan üzbəüz otağa girdi. “Bu şəkilləri kim atdı. Tez yığışdırın. Sən də ona kömək elə”, – böyük qardaşıma dedi.

Biz dinməzcə şəkilləri yığanda anam köhnə sandıqları



Inventas vitam
iuvat excoluisse
per artes

açıb içlərindəki uşaqlıq geyimlərə, tüllərə, qutulara baxdı. Pedallı tikiş maşının qara skeletinə altındakı toz gənziyimi yandırır, gözlərimi sulandırır, burnumun içini doldururdu. Kiçik hücrədə əllərimizi yuyanda nənəm çox yumşaq yalvarış səsi çıxardı. “Məbrurəcan, bu çaydanlığı al, sən onu çox sevir-sən, sənəin haqqındı, – dedi. – Mənim anama babam Dəməşq valisi olanda gətirib. Düz Çindən gəlib. Götür, lütfən”.

“Anacan, mən artıq sizdən heç nə istəmirəm, – anam dedi. – Onu da dolabınıza qoyun, qıracaqsınız. Di, uşaqlar, nənənin əlini öpün”.

“Məbrurəcan, gözəl qızım, zavallı anana heç acığın tutmasın”, – nənə əlini bizə öpdürəndə dedi. – Nə olar, mənə bura da baxımsız, kimsəsiz qoyma”.

Pilləkənlərdən tələm-tələsik enib, böyük dəmir qapını üçlükdə çəkib açıb bayırda xariqə günəş işığını gördük tərtəmiz havanı içimizə çəkdik.

“Qapını yaxşı örtün! – nənəm pilləkənin lap başından səsləndi. – Məbrurə, bu həsrətə yenə gəl, yaxşımı?”

Dinib-danışmadan anamın əlindən tutub getdik.

Sonra dayanacaqda tramvay tərpənənəcən digər sərnişinlərin öskürəklərini dinləyə-dinləyə susduq. Tramvay tərpənəndə böyük qardaşım ilə sürücünü görən oturmaqda oturmaq bəhanəsiylə irəlindəki sıraya keçib altmı-üstmüyə başladıq. Əvvəl uduzduqlarımın bəzilərini geri aldım. O sevinclə oyun böyüdü və sürətlə uduzmağa başladım. Osmanbəy dayanacağında olanda böyük qardaşım: “Geridə qalan bütün rəsmlərinə qarşı on beş istədiyini” – dedi.

Oynadım, hamısını uduzdum. Ona göstərmədən şəkillərdən iki dənəsini ayırıb bütün dəstəni böyük qardaşıma verdim. Arxa sıraya, anamın yanına keçdim. Ağlamırdım. Anam kimi kədərlə pəncərədən baxır, bu gün artıq heç bir mövcud olmayan o tekstil dükanlarının, çörəxananın, şirniyyatçının kölgəliyinin, Masisli, Herkülü Roma filmlərini gördüyümüz “Tan” kinoteatrının, bir az o tərəfdə divar dibində

oxunmuş şəkilli romanlar satan uşaqların, məni qorxudan iti ülgüclü bərbərin, həmişə qapısında olan məhəllənin yarı-çılpaq dəlisinin, tramvayın kədərlə inildəyə-inildəyə, ağır-ağır hərəkət sürətilə keçmələrinə baxırdım.

Hərbiyyə dayanacağından tramvaydan düşdük. Evə gedəndə böyük qardaşımın həyatından çox məmnun sükutu məni dəli eləyirdi. Gizlətdiyim Lindberq şəklini cibimdən çıxardım.

Bu şəkli ilk dəfə görürdü. “31 – Lindberq! – heyranlıqla oxudu. – Atlantiki keçən təyyarəsiylə! Bunu haradan tapdın?”

“Mən dünən peyvənd olmadım, – dedim, – evə erkən gəldim, getməmişdən əvvəl atamı gördüm. Atam aldı mənə”.

“Onda yarısı mənimdir, – dedi. – Axı son oyunda geridə qalan bütün şəkillər demişdik”. Şəkli əlimdən almaq üçün həmlə elədi, amma ala bilmədi. Biləyimi əlinə keçirdi, bururdu ki, qıçına təpik atdım. Tutaşdıq.

“Dayanın, – anam qışqırdı, – dayanın! Küçənin ortasında!”

Dayandıq. Qalstuklu bir adamla şapkalı qadın yanımdan keçdilər. Küçədə itələşdiyimiz üçün çox utandım. Böyük qardaşım iki addım atıb aşağı çökdü. Qıçını tutub: “Çox ağrıyır”, – dedi.

“Qalx, – anam pıçıldadı, – di qalx, hamı baxır”.

Böyük qardaşım qalxdı, filmlərdəki yaralı qəhrəman əsgərlər kimi axsaya-axsaya yeriməyə başladı. Canının doğrudan ağrıməsindən qorxurdum, amma halını görmək qəlbimi də rahatladırırdı. Dinib-danışmadan bir az gedəndən sonra mənə: “Evdə sənə göstərəcəyəm”, – dedi. Anama: “Ana, Ali peyvənd olmayıb”, – dedi.

“Oldum, ana”.

“Susun!” – anam qışqırdı.

Evin qarşısına gəlmişdik. Yolun bizim ev tərəfinə keçmək üçün Maçkadan gələn tramvayı gözlədik. Ardınca bir yük maşını, yanacaq tüstüsü buraxa-buraxa gurultulu Beşik-



laureatus vitam
juvat excoluisse
per artes

taş avtobusu, yolun o biri tərəfindən də sünbül rəngli şəxsi “Desoto” keçib getdi. Əminin pəncərədən küçəyə baxdığını onda gördüm. Bizi görməmişdi, gəlib-keçən maşınlara baxırdı. Mən də uzun-uzadı ona baxdım.

Yol çoxdan açılmışdı. Niyə əllərimizdən tutub bizi o tərəfə keçirmirlər deyə, anama tərəf döndüm, səssizcə ağladığımı gördüm.



laureatus vitam
juvat excoluisse
per artes

“BAŞQA RƏNGLƏR”

kitabından

GÜMAN EDİLƏN MÜƏLLİF

Artıq otuz ildi yazıram. Bu sözləri də çoxdan təkrarlayıram. O qədər çox təkrar söyləmişəm ki, daha həqiqətə oxşanırlar, çünki artıq yazıçılığımın otuz birinci ildi. Amma, hər halda, demək ləzzət verir: artıq otuz ildi romanlar yazıram, amma bu da tamam doğru deyil. Aradabir başqa şeylər: oçerklər, tənqidi məqalələr, İstanbul, yaxud siyasət haqqında qeydlər, nitqlər yazıram... Bununla belə məni həyata bağlayan əsas həvəsim romanlar yazmaqtdı. Bir çox böyük yazıçılar məndən daha uzun müddətdi yazırlar, bu prosesə xüsusi fikir vermədən yarım əsrdən artıqdı yazırlar... Dönə-dönə, vəcdlə, sevgilə oxuduğum Tolstoy, Dostoyevski, yaxud Tomas Mann kimi böyük yazıçıların yaradıcılıq həyatısa, ümumiyyətlə, otuz il yox, əlli ildən artıq çəkir. Mən yazıçılıq fəaliyyətimin otuz ilinə niyə böyük əhəmiyyət verirəm? Bunu ona görə eləyirəm ki, kitabın yazılması, xüsusilə də adətım kimi romanın yazılması prosesi barədə danışmaq istəyirəm.

Özümü xoşbəxt eləmək üçün mən hər gün müəyyən ədəbiyyat dozası almalıyam. Bu məsələdə hər gün bir qaşığı dərman qəbul eləməli olan xəstəyə oxşayıram. Uşaqlıqda öyrəndim ki, şəkərli diabet xəstələrinin normal həyat tərzini keçirmələri üçün hər gün onlara iynə vurmaq lazımdı, buna görə də belələrinə çox yazığım gəlirdi, hətta mən elə bilirdim, yarıölüdürlər. Mən də ədəbiyyatdan asılılığım görə yarımçıq yaşayıram. Əvvəllər, xüsusilə gənclikdə fikirləşirdim ki, məni real həyatdan uzaqda, buna görə də yarıölü vəziyyətə məhkum sayırlar. Bəlkə də, bu vəziyyəti yarıkabus vəziyyət saymaq daha düzgün olardı. Hətta tez-tez mənə elə gəlirdi, ölüyəm, öz cəsədime ədəbiyyatın köməyi ilə həyat verməyə çalışıram. Ədəbiyyat mənim üçün dərmandır. Qaşıqla,



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

yaxud inyeksiya təkı qəbul olunan ədəbiyyat, hər gün “qəbul eləməli olduğum” ədəbiyyat – belə demək mümkünsə, mənim “dozam” – müəyyən xüsusiyyətlərə və müəyyən tərkibə malik olmalıdı.

Hər şeydən qabaq “dərman” yaxşı olmalıdır. Keyfiyyət altında mən səmimiyyəti və siqləti başa düşürəm. Mənə dünyasına inana bildiyim hər hansı dərın romandan bir parça oxumaq qədər başqa heç bir şey xoşbəxtlik gətirmir, məni həyata səsləmir. Eyni zamanda azacıq həsəd kölgəsi heyreti-mi korlamasın deyə, artıq müəlliflərin sağ olmamalarına üstünlük verirəm. Yaşlandıqca görürəm ki, ən yaxşı kitabları artıq ölmüş yazıçılar yazıblar. Əgər onlar hələ sağdırlarsa, gözəgö-rünmədən, kabus kimi bizim arxamızda dolaşırlar. Ona görə də böyük yazıçıları küçədə görəndə həyəcan keçiririk, elə bil, kabuslar görürük və gözlərimizə inanmadan onları uzaq-dan seyr eləyirik. Çox az cəsarətli adamlar kabusə yaxınlaşıb ondan avtoqraf istəyir. Bəzən öz-özümə deyirəm ki, bir müd-dətdən sonra bu yazıçı da öləcək, onun kitabları bizi daha qüvvətlə həyəcanlandıracaqlar. Amma, əlbəttə ki, həmişə belə olmur. Əgər yazıramsa, mənə hər gün tamamilə başqa ədəbiyyat “dozası” lazımdır. Çünki mənim xəstəliyim kimi xəstəliyə tutulmuş adamlar üçün ən yaxşı dərman, ən böyük xoşbəxtliyin mənbəyi hər gün yarım səhifə yaxşı mətn yaz-maqdı. Artıq otuz ildi, mən, demək olar, hər gün iş otağında, masamın arxasında ən azı on saat yazıram. Əgər yazılanlar-dan layiqli hesab edilib çap olunanları hesablasaq, otuz il ərzində orta hesabla gündə bir səhifədən az alınır. Üstəlik də, yazdıqlarım “layiqli” saydığım səviyyədən bir qədər azdır. Bu da özümü bədbəxt saymağımın iki vacib səbəbidir. Amma istəyirəm, məni düzgün başa düşəsiniz: ədəbiyyata bu qədər bağlı olan mənim kimi yazıçı yaratdığı kitabların sevincini hiss eləyəcək, yaxud onların uğuru, ya da sayıyla qürur duyacaq qədər səthi adam deyil. Ədəbiyyat ona öz həyatını xilas elə-mək üçün yox, yaşadığı ağır gündən canını qurtarmaq üçün

lazımdı. Günlərsə həmişə ağırdı. Əgər siz yazmırsınızsa, həyat çətinidir. Çətinidir, ona görə ki, yaza bilmirsiniz. Bir də ona görə ki, yazırsınız, axı yazmaq çox çətinidir. Başlıcası, bu çətinliklərin arasında ümid qazanmağı bacarmaq günü yaşamaqdır, əgər kitabla onun səhifələri sizi başqa aləmə aparırsa, həmin gün sevinmək, özünü xoşbəxt hiss etmək baş tutub.

Yaxşı işləyə bilməyəndə, yaxud hər hansı kitabdan zövq almayanda nə hiss elədiyimdən söz açmaq istəyirəm. Əvvəlcə dünya mənə xoşagəlməz, hətta bir qədər iyrənc görünür; mənə tanıyanlar dərhal bunu sezirlər, çünki bu dünyaya oxşamağa başlayıram. Məsələn, axşam qızım üzümün kədərli görkəmindən dərhal başa düşür ki, gündüz istədiyim kimi işləyə bilməmişəm. Bunu ondan gizləməyə çalışıram, amma bacarmıram. Belə çətin dəqiqələrdə mənə elə gəlir, ölümle həyat arasında fərq yoxdur. Heç kəslə danışmaq istəmirəm, bu vəziyyətimi görənlər də mənimlə danışmaq istəmirlər. Ümumiyyətlə, hər gün günortadan sonra, saat birdən üçcən buna bənzər, ancaq yüngül formada bir şey keçirirəm, amma artıq bilirəm ki, bunun ən yaxşı dərmanı işləmək, oxumaqdır, əgər vaxtında hərəkətə gəlməyə başlayıramsa, tamamilə canlı meyitə çevrilməzdən əvvəl vəziyyəti xilas eləyə bilirəm. Əgər səfərlər, qazpulu ödəmək, orduda xidmət (bu, çoxdan olub), siyasi hadisələr (bu, yaxınlarda olub) və müəyyən bir maneələr üzündən uzun müddət mürəkkəb – kağızdan dərmanımı qəbul eləmirəmsə, dərddən daşa dönürəm. Cismim özümə çətinliklə tabe olur, ayaqlarım keyləşir, başım dördkünc vəziyyət alır, hətta, deyəsən, tərmiş də nəşə başqa cür qoxu verir. Bu əzablar da uzun müddət sürə bilər: həyat adamı ədəbiyyatdan uzaqlaşdıran cəzalarla doludur. Mən tünlük siyasi yığıncaqda iştirak eləyə bilərəm; universitetin dəhlizində dostlarımla söhbətləşə bilərəm; bayram günündə qohumlarımla şam yeməyi yeyə bilərəm; televizorda gördükləriylə beyni dolu olan, baxışlarımız bir-birinə düz gəlməyən yaxşı bir adamla söhbətə girişməyə cəhd göstərə bilərəm; vacib



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

işgüzar görüşdə iştirak eləyə, yaxud vizaya şəkil üçün fotoqrafın yanına gedə bilərəm – qəfildən göz qapaqlarım ağırlaşır, günün günorta çağı yuxuya gedirəm. Bəli, yəqin, mənim əsas tələbatım ədəbiyyat yox, arzulara daldığım otaqda tək qalmaqdı. Tək olanda bütün bu yığıncaqlar, ailə və universitet görüşləri, yaxud bayram ziyafətləri orada iştirak eləyən adamlar kimi, mənə çox xoş gəlir. Bu bayram ziyafətlərini xəyalımda canlandırıdığım təfərrüatlarla tamamlayıram, adamlarısa daha əyləncəli eləyirəm. Mənim xəyallarımda, əlbəttə ki, hər şey maraqlı, sirli, həqiqi olur. Bu yaxşı tanış olan aləmdən yeni aləm yaradıram.

İndi ən başlıca şeyə çatdım. Yaxşı işləmək üçün çox darıxmalıyam; çox darıxmaq üçün həyatın bulaq kimi qaynadığı yerdə olmalıyam. Məhz orada, səs-küyün ortasında, bir yığın telefonun zəng çaldığı bir ofisdə, yaxud günəşli dəniz qırağında doğmaların, əzizlərin əhatəsində, yaxud yağışlı havadakı dəfndə, yəni tezliklə özümü hadisələrin lap ortasında hiss eləyəcəyim bir vaxtda qəfildən duymağa başlayıram ki, əslində, baş verən hadisələrdə iştirak eləmirəm, əksinə hər şeyə qıraqdan baxıram. Xəyala dalmağa başlayıram. Əgər ovqatım pisdirsə, yalnız nə qədər darıxdığım barədə düşünürəm. Əgər yaxşıdırsa, daxili səs mənə otağa qayıdıb masanın arxasında oturmağı əmr eləyir. Belə halda başqalarının özlərini necə apardıqlarını bilmirəm, amma mənim kimilər yalnız bu cür yazıçı olurlar. Həm də mənə elə gəlir, bu halda, adətən, poeziya yox, nəsr, roman yaranır. Beləliklə, hər gün mütləq qəbul elədiyim dərmanın başqa keyfiyyətləri barədə də öyrənirik. İndi aydındır ki, onun fəal komponentləri darıxmaq, adi həyat və xəyal gücüdür.

Bu etirafdan aldığım zövq, özüm barədə səmimi danışanda duyduğum qorxu məni haqqında danışmaq istədiyim çox ciddi, vacib məqamın dərkinə aparır. Mən kitab yazma prosesinin çox sadə nəzəriyyəsini təklif eləyirəm, bu, ondan başlayır ki, birinci mərhələdə iş ən azı mənim kimi yazıçılar üçün

təsəkinlik, dərmandı; biz romanlarımızın mövzu və formalarını gündəlik xəyal tələbatımıza uyğun seçirik. Romanın yaradılmasına fikirlər, ehtiraslar, hiddət, arzu təsir göstərir, bütün bunları bilirik. Sevdiklərimizi sevindirmək, düşmənlərimizi alçaltmaq, vəcdə gəldiyimiz şeyləri tərifləmək, sevdijimiz barədə danışmaq, qəti bilmədiyimiz şey barədə məmnunluqla mülahizə yürütmək, nəyisə ləzzətlə xatırlamaq, ya da, ümumiyyətlə, xatırlamamaq, sevlməyi arzulamaq, oxumağı arzulamaq, siyasətlə maraqlanmaq, kiminsə tələbatını ödəməyi istəmək, şəxsi məhvedici ehtiraslar – bunlar, çoxlu digər anlaşılmaz, mücərrəd istəklər bizi gizli, ya açıq yönəldir... Elə həmin istəklər də haqqında danışmaq istədiyimiz xəyallarımıza təsir göstərir. Biz istəklərimizin haradan yarandığını və xəyallarımızın nə olduğunu dəqiq bilməyə bilmərik, amma yazmağa başlayanda istəyirik ki, onlar bizi yönəlsinlər, hardan əsdiyi məlum olmayan külək kimi, arxadan itələsinlər. Hətta, demək olar, bu gizli qüvvələrin iradəsinə tabe olurıq. Biz hara üzəcəyini bilməyən gəmi kapitanına oxşayıırıq... Amma şüurumuzun bir tərəfiylə, hər halda, harada olduğumuzu, hara üzmək istədiyimizi dərk eləyirik.

Mən hətta küləyin iradəsinə tamamilə tabe olanda da, tanıdığım vəcdə gəldiyim başqa yazıçılarla müqayisədə öz əsas istiqamətlərimi, təxmini, bilirəm, hara getdiyimi ehtimal eləyirəm. Mən yola çıxmazdan qabaq plan tuturam: yazmaq istədiyim hekayəni gəminin hansı limanlara yol alacağından, hansı yükü götürəcəyindən, hansı yükü boşaldacağından, səyahətimin, təxminən, nə qədər sürəcəyindən asılı olaraq, hissələrə bölürəm, bütün bunları xəritədə qeyd eləyirəm. Amma bununla belə yelkənlərim qabarıb hekayəmin yönünü dəyişməyi qərara alanda buna müqavimət göstərmirəm. Əslində, qabarmış yelkənlər altında gedən gəmi tam, bütöv olmalıdı. Elə bil, bir-birinə axan, hər şeyin öz aralarında bağlı olduğu, hər kəsin hər şeyi bildiyi xüsusi yer və zaman axtarıram. Külək də get-gedə sakitləşir, mən də sakitliyin içində durduğumu



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

görürəm. Bununla belə hiss eləyirəm ki, duman bürümüş bu sakit sular da romanımın asta-asta irəli üzüb gedəcəyinə kömək eləyəcək bir şey gizləlib...

Mən hər şeydən çox istəyirəm ki, “Qar” romanında haqqında söz açdığım poetik ilham mənə də gəlsin. Bu bir vaxt “Xan Kubla” poemasını yazanda Kolricin keçirdiyi, barəsində danışdığı ilhamın bir növüdür... Mənə parlaq və təəssürat oyadan, daha yaxşısı, dərhal romana daxil edilməsi mümkün olan hazır səhnələr, situasiyalar formasında belə ilham gəlməsini (Kolricə poeması, “Qar”ın qəhrəmanı Kayasa şeirləri gəldiyi kimi) çox istəyirəm. Əgər səbirlə, diqqətlə gözləyirəmsə, arzum həyata keçir. Kitab yazmaq – bu istəklərə, günlərə, ilham həmləsinə, şüurun sirli guşələrinə, dumanlı tutqunluq və durğunluq dəqiqələrinə açıq olmaq deməkdir.

Romansa bu küləklərin qabartdığı yelkən altında gedən tarixçədi; o, ilhamın müxtəlif formalarını əks etdirir, xəyalımızda canlandırıqlarımızı, şüurumuzda yaratdıqlarımızı ümumi mənayla birləşdirir. Amma roman hər şeydən qabaq, hər an dalmaq imkanına malik olmaq istədiyimiz həyatla dolu xəyaldə canlandırılan aləmi özündə ehtiva eləyən damardır. Romanlar bizə kitab aləminə dalmağa, yeknəsəq real aləmi mümkün qədər tez unutmağa yardım göstərən fantaziyalarımızın fragmentləridi. Biz nə qədər çox yazırıqsa, bu fantaziyalar o qədər zəngin, o qədər geniş, mükəmməl, dolğun və gözəl olur. Biz yazdığımız müddətdə bu aləmi dərk eləyirik, onu nə qədər yaxşı öyrəniriksə, şüurumuzda saxlamaq o qədər asan olur. Əgər mən romanın ortasında yamsa, iş asan gedir, onun fantaziyalar aləminə asanlıqla daxil oluram. Axı romanlar onları oxuyanda daxil olduğumuz yeni aləmlərdir və yəqin ki, biz onları yazanda mövcud oluruq: yazıçı kitablara forma verir, istəyir kitablار fantaziyanı – onun fantaziyaasını ifadə eləsin. Diqqətli oxucuya onlar xoşbəxtlik, yaxşı yazıçıya isə etibarlı möhkəm aləm bəxş eləyirlər, onlar bu

aləmdə gizlənib günün istənilən vaxtı xoşbəxt olacaqlar. Əgər üstündə dəftərlərim, qələmim olan yazı masasına yaxınlaşıramsa, həmin möcüzəli aləmin heç olmasa, kiçicik bir hissəsini yarada biləcəyimi hiss eləyirəmsə, xoşbəxtəm. Bir anda adi, bayağı aləmdən çıxıb başqa geniş və azad aləmə düşürəm – adətən, nə gerçək dünyaya qayıtmaq, nə romanı bitirmək istəyirəm, çünki bu, hər dəqiqə daha da çoxcəhətli olan aləmi yaratmaqdan əl çəkməyim olacaq. Hisslərim mənə: “Lütfən, qoy yeni roman daha uzun olsun!” – deyən bəzi oxucuların xahişlərinə oxşayır. Fəxr eləyirəm ki, bu sözləri naşirlərin elə hey dedikləri: “Lütfən, bir qədər qısa yazın!” – sözlərindən min dəfə çox eşidirəm.

Necə olur ki, bir adamın vərdişi, istəyi başqa adamlarda maraq doğurur? “Mənim adım Qırmızı”nı oxuyanlar xatırlayırlar ki, romanın axırında Şəkurə hər şeyi izah eləməyə çalışan adamın axmaq olduğunu deyir. Mən bu halda anasını ələ saldığı adaşımın, Orxan adlı balaca qəhrəmanımın yox, Şəkurənin fikrini bölüşürəm. Amma əgər icazə versəniz, hər halda, axmaqlıq eləyərəm, özümü Orxan kimi apararam, yazıçı üçün dərman olan fantaziyanın başqa adamları da sağaltıldığını da izah eləməyə çalışaram: çünki əgər bütövlükdə öz romanıma dalmışamsa, iş yaxşı gedirsə, – əgər telefon zənglərindən, suallardan, tələblərdən və gündəlik problemlərdən boyun qaçıra bilirəmsə – onda öz kitabımla olduğum və havada sərbəst qanad çalmaq mümkün olan cənnətimin mövcudluq qaydaları mənə uşaqlığımın oyun qaydalarını xatırladır. Hər şey başqa cür olur, elə bil, hər evə, maşına, gəmiyə baxa biləcəyim, hər şeyin şüşədən düzəldiyi aləmdə oluram; bütün əşyalar mənə öz sirrini açır. Mənim gördüyüm yeganə iş – bu qaydaları tapmaq, onlara tabe olmaqdı; evlərin içində baş verənləri ləzzətlə seyr eləməkdi; qəhrəmanlarımla avtobuslarda, maşınlarda İstanbulu gəzməkdi; əgər qəfildən darıxıramsa, gördüklərimə dəyişə-dəyişə baxmaqdi; gördüyüm yeganə iş – heç nəyin fikrini çəkmədən



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes.

xoşbəxt olmaqdı, axı uşaq kimi şənlənəndə yeni bir şey öyrənirəm.

Əgər təxəyyül istedadı varsa, yazıcının işinin əsas üstünlüyü uşaq kimi dünyadan yayınıb, onu unutmamaq, bütün qəlbilə sevinib, məsuliyyəti yaddan çıxarmaq bacarığından ibarətdir; sadəlövh sevinc, sərbəst təxəyyül uçuşu duya-duya adi dünyanın qanunlarıyla oynamaq kimi oynamaq bacarığında, bununla belə məsuliyyət hissi duymaqladadı. Axı bir müddətdən sonra oxucular bu aləmə daxil olacaqlar. Yazıçı bütün günü oynaya bilər, amma qəlbinin dərinliklərində o başa düşür ki, hamıdan ciddi olmalıdı. Şeylərin mahiyyətini yalnız uşaqların gördükləri kimi görmək məhz onun bəxtinə düşüb. O, öz oyun qaydalarını qoya-qoya hiss eləyir ki, oxucular da onun qaydalarının, dilinin, cümlələrinin cazibəsinə, hekayəsinin cazibəsinə tabe olacaqlar, arxasınca gedəcəklər. Yazıçı olmaq – oxucunu: “Mən də məhz bunu söyləmək istəyirdim, amma bu cür sadə ifadə eləyə bilməzdim”, – deməyə məcbur eləməkdə.

Mən naməlum külək yelkənlərimi qabardanacan gözləyə-gözləyə bu aləmi kəşf eləyirəm, yaradırəm, daha da gözəlləşdirirəm, xəritəyə baxa-baxa fantaziya yürüdüürəm, amma bəzən bu dünyanın uşaq sadəlövhliyi məndən ötrü əlçatmaz olur. Belə şeylər hər bir yazıcının başına gəlir. Bəzən müəyyən epizoddan ilişirəm, yaxud romanın hər hansı bir hissəsinə qayıtmaq istəyirəm, amma hiss eləyirəm ki, bunu eləyə bilmərəm. Bu cür hallar tez-tez baş verir, amma, yəqin, mən onlara görə başqa yazıçılardan az əziyyət çəkirəm – əgər ara verdiyim yerdən davam etdirə bilmirəmsə, onda hər vaxt geri dönə, romana başqa yolla daxil ola, onu başqa fəsildən davam etdirə bilərəm: axı xəritəmə diqqətlə baxıram. Bu o qədər də vacib deyil. Amma ötən payız, bəzi siyasi xarakterli problemlərin həlliylə məşğul olanda yenidən çətin dəqiqələr yaşadım, başa düşdüm ki, yazmağa davam eləyə bilmirəm, hiss elədim ki, romanın yazılmasına da təsir eləyən bir şey tapdım. Aydınlaşdırmağa çalışım.

Mənə qarşı qaldırılan məhkəmə işi, düşdüyüm siyasi vəziyyət məni olduğumdan daha “siyasi cəhətdən fəal”, “ciddi”, məsuliyyətli elədi. İcazənizlə, bunu təbəssümlə xatırlayım – işlərim bərbad idi, ruhi vəziyyətim ondan da bərbad idi, ona görə özümdə iş üçün zəruri olan uşaq sadələvhlüyü hiss eləyə bilmədim...

Hər şey aydındı, o qədər də təəccüblənmədim. Hər şey bitəndən sonra öz-özümə deyirdim, təzədən öteri “qayğısızlıq” hissi, uşaq kimi oynamaq, uşaq kimi gülmək bacarığı qazanacağam, artıq üç ildən bəri üzərində işlədiyim romanı bitirəcəyəm. Bununla belə hər səhər İstanbulun on milyonlarla sakini yuxudan oyanmamışdan qabaq masa arxasında oturdum, səhərlə əvəzlənən gecənin sükutunda yarımçıq romana təzədən girməyə çalışırdım. Özümü məcbur eləyirdim, çox sevdiyim gözəl aləmə daxil olmağa cəhd göstərirdim. Nəticədə şüurumdan romanın parçalarını çıxara, onları görə bildim... Amma o üzərində işlədiyim roman deyildi, o tamam başqa hekayənin səhnələri idi. Həmin qüssəli, tutqun günlərdə hər səhər mənə daha çox tamam başqa bir kitabın səhnələri, cümlələri, qəhrəmanları, qəribə təəssüratları baş çəkirdilər... Tezliklə bu yeni romanın parçalarını dəftərimə yazmağa, əvvəllər sezmədiyim təfərrüatları dəftərimə qeyd eləməyə başladım. Bu roman artıq ölmüş müasir rəssamın tablolarından söhbət açmalı idi. Həmin rəssamı təsəvvür elədiyimdən, çəkdiyi tabloları da xəyalımda canlandırırdım. Bir müddətdən sonra o kədərli günlərdə niyə qayğısızlığın uşaq duyğusuna qayıda bilmədiyimi anladım. Mən uşağın duyğularını xatırlaya bilmirdim, yalnız öz uşaqlığını, rəssam olmağı (bu barədə “İstanbul” kitabımda söz açmışam) arzuladığımı, elə hey rəsm çəkdiyim o günləri xatırlaya bilirdim, sonra mənə qarşı məhkəmə araşdırılmasına xitam verildi, mən də artıq üzərində üç ildən bəri işlədiyim “Məsumiyyət muzeyi” romanına qayıtdım. Hər halda, səhnələri bir-birinin dalınca mənə əyan olan həmin romanı nə vaxtsa



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

yazmağı planlaşdırıram. Bu təcrübə roman yazmağın sirli sənətində ruhi mövcudluğun bəzi məqamlarının necə rol oynadığını mənə göstərdi.

Mən böyük ədəbi tənqidçi və ədəbiyyatşünas Volfhanq İzerin dühası sayəsində yaranmış “ehtimal olunan müəllif” anlayışından istifadə eləyib, onu azacıq öz məqsədimə uyğun dəyişdirib bunu izah eləyə bilərəm. İzer oxucuyla bağlı parlaq nəzəriyyə işləyib hazırladı. O dedi ki, oxuduğumuz romanın mənası mətnin özündə, yazı mühitində yox, bir aralıq ölçüsündədir. İzerə görə, kitabın mənası onu oxuyanda yaranır, “ehtimal olunan oxucu” barədə danışib, bu vacib funksionu məhz onun ayağına yazır.

Mən üzərində işi davam etdirdiyim kitab əvəzinə, tamamilə başqa kitabın səhnələrini, cümlələrini, təfərrüatlarını xəyalımda canlandıranda məhz bunu xatırladım, düşündüm ki, hələ yazılmamış, amma artıq düşünülmüş, planlaşdırılmış kitabın (mənim yarımçıq kitabım da daxil olmaqla) ehtimal olunan müəllifi olmalıdı. Beləliklə, kitabı yalnız ehtimal olunan müəllif olanda bitirə bilərdim! Amma siyasi problemlərin, məişət məsələlərinin həlliylə məşğul olduğum bir vaxtda fikirləşdiyim kitabın nəzərdə tutduğu yazıçı ola bilmirdim. Məhkəmə araşdırmasının getdiyi o qarışıq, kədərli günlərdə mən də çox yazmaq istədiyim kitabımın nəzərdə tutduğu müəllif ola bilmirdim. Sonra hər şey bitdi, mən öz romanıma – 1975-ci illə bu günümüz arasında varlı İstanbul ailəsində, yaxud qəzetlərin ifadə elədiyi kimi, “kübar İstanbul ailəsində” baş verən əhvalata, təzədən dönməyi çox arzuladığım əvvəlki hala qayıtdım. Həmin romanı tezliklə bitirəcəyim barədə fikirləşəndə özümü çox xoşbəxt hiss eləyirəm. Amma çox vacib təcrübə qazanıb başa düşdüm ki, əslində, bütün bu otuz il ərzində özümü yazmaq istədiyim kitabın ehtimal olunan müəllifi olmağa həsr eləmişəm. Ola bilsin, həmişə qalın, ciddi, iddialı kitablar yazmaq istədiyimdən və ləng yazdığımdan, mənim vəziyyətimdə bu xüsusilə vacibdir. Kitabı

təsəvvür eləmək çətin deyil. Mən bunu tez-tez eləyirəm, tez-tez özümü başqa adam kimi təsəvvürümdə canlandırıram. Xəyalınızda canlandırığınız kitabın ehtimal olunan müəllifi olmaq çətinidir.

Amma şikayətlənmək istəmirəm. Bir halda ki, yeddi roman yazıb çap etdirmişəm, bundan ötrü də müəyyən səy göstərmək lazım idi, xəyalımın kitabının müəllifi ola biləcəyimi inamla deməyə hazıram. Artıq yazdığım kitabları keçmişdə qoyduğum kimi, onları yaza biləcək müəlliflərin kabuslarını da keçmişdə qoymuşam. Yeddi “ehtimal olunan müəllifin” hamısı mənə çox oxşayırlar, otuz il ərzində dünyanın və həyatın necə göründüyünü öyrənilər, onlara İstanbuldan, mənim pəncərəmə oxşayan pəncərədən baxanda bu həyatı içəridən tanıyırlar, ona inanırlar, onun haqqında uşaq ciddiyyətiylə, məsuliyyətiylə söz açə bilirlər.

Çox ümid eləyirəm ki, hələ otuz il də roman yaza bilərəm, bu bəhanəylə başqa adamların maskası altında başqa həyatlar yaşamağı bacararam.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

ATAMIN ÇAMADANI

(Nobel nitqi)

Ölümündən iki il qabaq atam öz yazıları, əlyazmaları və dəftərləriylə dolu kiçik bir çamadan verdi. Həmişəki zarafatçı, qayğısız halda özündən sonra, yəni ölümündən sonra onları oxumağımı istədiyini söylədi. “Bax görək, – dedi azacıq utana-utana, – işə yarayan bir şey varmı aralarında. Bəlkə, məndən sonra seçib çap etdirəsən”. Mənim iş otağımda, kitabların arasında idik. Atam əzabverici çox xüsusi bir yükədən qurtulmaq istəyən adam kimi, çamadanını hara qoyacağını bilmədən iş otağımda boylana-boylana dolaşdı.

Sonra əlindəki şeyi yavaşca diqqət çəkməyən bir küncə qoydu. İkimizi də utandıran bu unudulmaz an bitər-bitməz həmişəki rollarımıza, həyata daha etinasız, zarafatçı, qayğısız vəziyyətimizə geri dönüb rahatlandıq. Həmişəki kimi, havadan, sudan, həyatdan, Türkiyənin bitib-tükənməyən siyasi dərdlərindən və atamın çoxu uğursuzluqla nəticələnən işlərindən o qədər də kədərlənmədən söz açdıq.

Atam gedəndən sonra çamadanın ətrafında ona heç toxunmadan aşağı-yuxarı yeridiyimi xatırlayıram. Kiçik, qara dəri çamadanı, kilidini, yuvarlaq qıraqlarını lap uşaqlıqdan tanıyırdım. Atam qısa sürən səfərlərə çıxanda, bəzən də evdən iş yerinə yük aparanda götürürdü onu. Uşaq olanda bu kiçik çamadanı açıb səfərdən dönən adamın əşyalarını qarışdırdığımı, içindən çıxan kolonya¹ və yad ölkə qoxusundan xoşlandığımı xatırlayırdım. Bu çamadan mənim üçün keçmişdən, uşaqlıq xatirələrindən çox şey daşıyan şahid, cəlbədicə əşya idi, amma indi ona toxuna belə bilmirdim. Niyə? Əlbəttə ki,

¹ Kolonya – içində limon, tütün və başqa bitkilərin yağı olan alkoqollu maddə

çamadanın içindəki gizli yükün ağırlığı üzündən. İndi bu ağırlığın mənasından söz açacağam.

Bu, otağa qapanıb, masa arxasında oturub, küncə çəkilib kağız-qələmlə özünü ifadə eləyən insanın yaratdığı şeyin, yəni ədəbiyyatın mənasıdır. Atamın çamadanına toxunub onu qəti açmırdım, amma içindəki dəftərlərin bəzilərini tanıyırdım. Atamı bəzilərinə nəsə yazanda görmüşdüm. Çamadanın içindəki yük ilk dəfə eşitdiyim şey deyildi. Atamın böyük kitabxanası vardı, gənclik illərində – 40-cı illərin sonlarında İstanbulda şair olmaq istəmiş, Valerini (Pol Valeri, məşhur fransız şairi – tərc.) türkcəyə çevirmiş, amma oxucusu az, yoxsul bir ölkədə şeir yazıb ədəbi həyatın çətinliklərini yaşamaq istəməmişdi.

Atamın atası, babam zəngin bir iş adamıydı. Atam rahat uşaqlıq və gənclik keçirmişdi, ədəbiyyat üçün, yazı üçün çətinlik çəkmək istəmirdi. Həyatı bütün gözəllikləriylə sevirdi, onu başa düşürdüm. Məni atamın çamadanının içindəkilərdən uzaq saxlayan, təbii ki, oxuduqlarımı bəyənmemək qorxusu idi. Atam da bunu bildiyi üçün tədbir görmüş, çamadanın içindəkiləri ciddi qəbul eləməyən görkəm almışdı. İyirmi beş illik yazıçılıq həyatından sonra bunu görmək məni üzdü. Amma ədəbiyyatı yetərinə ciddi qəbul elədiyimdə, atama hirs lənmək belə istəmirdim.

Əsl qorxum, öyrənmək də istəmədiyim əsl şey sə atamın yaxşı yazıçı olmaq ehtimalı idi. Atamın çamadanını, əslində, bundan qorxduğuma görə aç bilmirdim. Üstəlik, səbəbi özümə belə söyləyə bilmirdim. Çünki atamın çamadanından həqiqi, böyük ədəbiyyat çıxarsa, atamın içində bambaşqa bir adam olduğunu qəbul etməli olacaqdım. Bu, qorxuducu şeydir.

Çünki mən o yetkin yaşında belə atamın yazıçı olmasını yox, yalnız atam olmasını istəyirdim. Mənim üçün yazıçı olmaq insanın içindəki gizli ikinci adamı, o adamı yaradan aləmi səbirlə, illərlə çalışa-çalışa kəşf eləməsidir: yazı deyəndə



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

gözlərim qarşısında qabaqca romanlar, şeirlər, ədəbiyyat ənənəsi deyil, otağa qapanıb, masa arxasında oturub təkbaşına öz içinə dönən, bunun sayəsində sözlərlə yeni bir aləm quran insan gəlir. Bu kişi, ya da bu qadın yazı makinasından istifadə eləyə bilər, bilgisayarın üstünlüklərindən faydalana bilər, ya da mənim kimi kompüter otuz il ərzində dolma qələmlə kağız üzərində əllə yazsa bilər. Yazdıqca qəhvə, çay içə, siqaret çəkə bilər. Bəzən masasının arxasından qalxıb pəncərədən bayıra, küçədə oynayan uşaqlara, bəxti varsa, ağaclarla və mənzərəyə, ya da qaranlıq divara baxa bilər. Şeir, pyes, ya da mənim kimi roman yazsa bilər.

Bütün bu fərqlər əsl fəaliyyətdən, masa arxasında oturub səbirlə öz içinə dönməkdən sonra gəlir. Yazı yazmaq, bu içə yönəlmiş baxışı sözlərə çevirmək, insanın öz içindən keçib yeni bir aləmi səbirlə, inadla və xoşbəxtcəsinə araşdırmasıdır. Mən boş səhifəyə yavaş-yavaş yeni səhifələr əlavə eləyə-eləyə masa arxasında oturduqca, günlər, aylar, illər keçdikcə özümə yeni bir aləm qurduğumu, öz içimdəki başqa bir insanı, eynilə körpünü, ya da qübbəni daş-daş quran adam kimi ortaya çıxardığımı hiss eləyərdim. Biz yazıçıların daşları sözlərdir. Onları əllə yoxlayıb, bir-biriylə əlaqələrini hiss eləyib, bəzən uzaqdan baxıb, göz qoyub, bəzən barmaqlarımızla qələmimizin ucuyla, sanki, oxşayıb ağırlıqlarını çəkib, sözləri yerləşdirə-yerləşdirə, illərlə inadla, səbirlə və ümidlə yeni dünyalar qururuq.

Mənim üçün yazıçılığın sirri haradan gələcəyi heç bəlli olmayan ilhamda yox, inad və səbirdədi. Türkcədəki o gözəl ifadə, iynəylə quyu qazmaq məndən ötrü, elə bil, yazıçılar üçün söylənib. Qədim nağıllardakı eşqi üçün dağları dələn Fərhadın səbrini sevirəm və başa düşürəm. “Mənim adım Qırmızı” adlı romanımda vurğunluqla eyni atı gözübağlı çəkə bilən iranlı qədim nəqqaşlardan söz açanda yazıçılıq peşəsindən, öz həyatımdan söz açdığımı da bildirdim. Öz həyatını başqalarının hekayəsi kimi yavaş-yavaş danışması, bu

hekayət gücünü içində hiss eləməsi üçün mənə elə gəlir ki, yazıcının masa arxasında illərini bu sənətə və ustalığa səbirlə verib nikbinlik qazanması lazımdır.

Kimiyə heç gəlməyən, kimiyə də tez-tez baş çəkən ilham mələyi bu etibar, nikbinliyi sevir, yazıcının özünü ən yalqız hiss elədiyi, səylərinin, xəyallarının, yazdıqlarının dəyərindən ən çox şübhəyə düşdüyü anda, yəni hekayəsinin yalnız öz hekayəsi olduğunu sandığı zamanda, ona içindən çıxdığı dünyayla qurmaq istədiyi aləmi birləşdirən hekayələri, rəsmləri, xəyalları, sanki, boy verir. Bütün həyatımı verdiyim yazıçılıq işində mənim üçün ən sarsıdıcı duyğu, məni həddən artıq xoşbəxt eləyən kimi, cümlələri, xəyalları, səhifələri özümün yox, başqa bir gücün tapıb cəmərdcəsinə verdiyini zənn eləməyim olub.

Atamın çamadanını açıb dəftərlərini oxumaqdan qorxurdum, çünki mənim çəkdiyim sıxıntıları onun, qətiyyənlə çəkməyəcəyini, yalqızlığı deyil, yoldaşları, qələbəlikləri, salonları, zarafatları, camaata qarışmağı sevdiyini bilirdim. Amma sonra başqa bir ağıl eləyirdim: bu düşüncələr, əzabkeşlik və səbir xəyalları mənim həyat və yazıçılıq təcrübəmdən çıxardığım öz mühakimələrim ola bilərdi. Qələbəliyin, ailə həyatının, camaatın ışıltısı içində, xoşbəxt cəh-cəhlər arasında yazmış xeyli çox parlaq yazıçı da vardı.

Üstəlik, atam uşaqlığımızda ailə həyatının adiliyindən bezib bizi atmış, Parisə getmiş, otel otaqlarında – bir çox başqa yazıçılar kimi – dəftərlər doldurmuşdu. Çamadanın içində o dəftərlərin bir qisminin olduğunu da bilirdim, çünki çamadanı gətirməmişdən qabaqkı illərdə atam həyatının o dövründən artıq mənə söz açmağa da başlamışdı. O illərdən uşaqlığımda da söz açardı, amma öz sınıqlığını, şair-yazıçı olmaq istəyini, otel otaqlarındakı şəxsi sıxıntılarını danışmazdı.

Paris səkillərində necə tez-tez Sartrı¹ gördüyünü danışar, oxuduğu kitablardan, gördüyü filmlərdən çox vacib xəbərlər

¹ Jan-Pol Sartr – məşhur fransız yazıçısı və filosofu, Nobel mükafatı laureatı (tərc.)



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

verən bir adam kimi həyəcanla, səmimiyyətlə söz açardı. Yazıçı olmağında paşalardan, din böyükələrindən çox, evdə dünya yazıçılarından danışan atamın olmasının payını, əlbəttə, heç beynimdən çıxarmazdım. Bəlkə də, atamın dəftərlərini bunu düşünüb, böyük kitabxanasına nə qədər çox şey borclu olduğumu xatırlayıb oxumalı idim.

Bizimlə birgə yaşayanda atamın eynən mənim kimi – bir otaqda yalqız qalıb kitablarla, düşüncələrlə bir yerdə olmaq istəməsinə, yazılarının ədəbi səviyyəsinə çox əhəmiyyət vermədən diqqət eləməli idim. Amma eləyə bilməyəcəyim şeyin də elə bu olduğunu atamın qoyduğu çantaya bu narahatlıqla baxanda hiss eləyirdim.

Atam bəzən kitabxanasının qabağındakı divana uzanar, əlindəki kitabı, ya da jurnalı qoyar, uzun-uzadı düşüncələrə, xəyallara dalardı. Üzündə zarafatlaşmalar, sataşmalar, xırda çəkişmələrlə davam eləyən ailə həyatı gedişində gördüyümdən bambaşqa bir ifadə, içinə yönəlmiş baxış sezilirdi, bundan xüsusilə uşaqlıq və yeniyetməlik illərimdə atamın narahat olduğunu anlayar, narahat olardım.

İndi, illər keçəndən sonra bu narahatlığın insanı yazıçı eləyən təməl cəhdlərdən biri olduğunu bilirəm. Yazıçı olmaq üçün səbir və əziyyətdən qabaq içimizdə qələbəlikdən, camaatdan, gündəlik adi həyatdan, hamının yaşadığı şeylərdən qaçıb bir otağa qapanmaq cəhdi olmalıdır. Səbirlə ümidi yazıyla özümüdə dərin bir dünya qurmaq üçün istəyirik. Amma otağa, kitablarla dolu otağa qapanma istəyi bizi hərəkətə gətirən ilk şeydir. Bu kitabları istəyinə görə oxuyan, yalnız öz vicdanının səsinə dinləyib başqalarının sözləriylə çəkişən, kitablarla yanaşı öz düşüncələrini və aləmini yaradan azad, müstəqil yazıcının ilk böyük örnəyi, modern ədəbiyyatın başlanğıcı, əlbəttə, Montendir. Monten atamın da dönə-dönə oxuduğu, mənə oxumağımı məsləhət gördüyü bir yazıçı idi.

¹ Mişel Monten – böyük fransız mütəfəkkiri və yazıçısı (tərc.)

Özümü dünyanın harasında olursa olsun, istər Şərqdə, istər Qərbdə adamlardan ayrılıb özlərini kitablarla bir otağa qapadan yazıçılar ənənəsinin bir parçası kimi görmək istəyirəm. Mənim üçün həqiqi ədəbiyyatın başladığı yer, kitablarla bir otaqda tək qalan adamdır. Amma tək qaldığımız otaqda zənn edildiyi qədər də yalnız deyilik. Bizə qabaqca başqalarının sözü, başqalarının hekayələri, başqalarının kitabları, yəni ənənə dediyimiz şey yoldaşlıq eləyir. Ədəbiyyatın insan oğlunun özünü anlamaq üçün yaratdığı ən dəyərli təcrübə olduğuna inanıram.

İnsan kütlələri, qəbilələr, millətlər ədəbiyyatlarına əhəmiyyət verdikləri, yazıçılara qulaq asdıqları qədər zəkalaşır, zənginləşir və yüksəlirlər, hamımızın bildiyi kimi, kitabları yandırmaq, yazıçıları təhqir etmək millətlər üçün qaranlıq və ağilsız zamanların xəbərçisidir. Amma ədəbiyyat heç bir zaman yalnız milli məsələ deyil. Kitablarıyla bir otaqda tək qalan və qabaqca öz içində səfərə çıxan yazıçı orada illər ərzində yaxşı ədəbiyyatın zəruri qaydalarını da kəşf edəcək.

Ədəbiyyat öz hekayəmizdən başqalarının hekayələri kimi və başqalarının hekayələrindən öz hekayəmizmiş kimi bəhs edə bilmək hünəridir. Bu işi görmək üçün yola başqalarının hekayələrindən və kitablarından çıxırıq. Atamın bir yazıçıya artıqlamasıyla bəs eləyəcək min beş yüz kitablıq kitabxanası vardı. İyirmi yaşında olanda, bəlkə, bu kitabxanadakı kitabların hamısını oxumamışdım, amma bütün kitabları bir-bir tanıyır, hansının vacib, hansının zəif, amma asan oxunan, hansının klassik, hansının dünyanın zəruri bir parçası, hansının yerli tarixin unudulacaq, amma əyləncəli şahidi, hansının da atamın çox əhəmiyyət verdiyi fransız yazıçısının kitabı olduğunu bilirdim.

Bəzən bu kitabxanaya uzaqdan baxar, özümün də bir gün ayrı evdə belə bir kitabxanamın, hətta daha yaxşısının olacağını, kitablardan özümə bir dünya quracağımı xəyalımda canlandırırdım. Uzaqdan baxanda bəzən atamın kitabxanası



invenias vitam
juvat excoluisse
per artes

mənə bütün aləmin kiçik rəsmi kimi gəlirdi. Amma bu, bizim guşəmizdən, İstanbuldan baxdığımız dünya idi. Kitabxana da bunu göstərirdi. Atam bu kitabxanayı xarici səfərlərdən, xüsusilə Parisdən və Amerikadan aldığı kitablarla, gəncliyində İstanbulda, 1940-cı illərdə və 50-ci illərdəki əcnəbi dil də kitab satan dükanlardan aldığılarıyla, hər birini mənim də tanıdığım İstanbulun köhnə və yeni kitabçılarından əldə etdikləriylə yaratmışdı.

Mənim dünyam yerli, milli dünyayla Qərb dünyasının qarışığıdır. 1970-ci illərdən başlayaraq, mən də iddialı şəkildə özümə kitabxana qurmağa başladım. Hələ yazıçı olmağa qəti qərar verməmişdim, “İstanbul” adlı kitabımda nəql elədiyim kimi, artıq rəssam olmayacağımı sezmışdim, amma həyatımın hansı səmtə yönələcəyindən baş açə bilmirdim. İçimdə bir yandan hər şeyə qarşısızalmırmaz maraq, həddən artıq nikbin oxuyub-yazma acığı vardı, bir yandan da həyatımın müəyyən qədər “yarımçıq” həyat olacağını, başqaları kimi yaşaya bilməyəcəyimi hiss eləyirdim. Bu duyğunun bir qismi eynilə atamın kitabxanasına baxanda hiss elədiyim kimi, mərkəzdən uzaq olmaq fikriylə, İstanbulun o illərdə hamımıza hiss etdirdiyi kimi, səhrada yaşadığımız duyğusuyla bağlı idi.

Bir başqa yarımçıq həyat narahatlığı da, təbii, istər rəsm çəkmək olsun, istər ədəbiyyat olsun, sənətçisiylə çox maraqlanmayan, ümid də verməyən bir ölkədə yaşadığımı artıqlamasıyla bilməyim idi. 1970-ci illərdə, sanki, həyatımdakı bu yarımçıqlıqları aradan qaldırmaq istəyən kimi, hədsiz ehtirasla İstanbulun köhnə kitabçılarından atamın verdiyi pula solmuş, oxunmuş, tozlu kitablar satın alanda bu bukinist dükanlarının yol kənarlarında, came həyətlərində, uçuq divarların eşiklərində yerləşmiş kitabçıların yoxsul, dağınıq, çox zaman da insana ümitsizlik verəcək qədər pərişan halları mənə oxuyacağım kitablar qədər təsir eləyərdi.

Aləmdəki yerin məsələsində, həyatda olduğu kimi, ədəbiyyatda da o zaman keçirdiyim əsas duyğu bu “mərkəzdə

olmamaq” duyğusu idi. Dünyanın mərkəzində bizim yaşadığımızdan daha zəngin, cəlbədicə bir həyat vardı, mən bütün istanbullular, bütün Türkiyə ilə birlikdə bundan qıraqda idim. Bu gün bu duyğunu dünyanın böyük çoxluğuyla bölüşdüyümü düşünürəm. Eyni şəkildə dünya ədəbiyyatı vardı, onun məndən çox uzaq bir mərkəzi vardı. Əslində, düşündüyüm dünya ədəbiyyatı yox, Qərb ədəbiyyatı idi, biz türklər bundan da qıraqda idik. Atamın kitabxanası da bunu təsdiqləyirdi. Bir yandan bizim bir çox cəhətini sevdiyim və sevməyə bilmədiyim yerli dünyamız, İstanbul kitabları, ədəbiyyatı vardı, bir də ona heç bənzəməyən, bənzəməsi bizə həm əzab, həm də ümid verən Qərb dünyasının kitabları. Yazmaq, oxumaq, sanki, bir dünyadan çıxıb o birinin başqalığı, qərribəliyi, xariqə hallarıyla təsəlli tapmaqdı.

Atamın da bəzən eynən mənim sonralar elədiyim kimi, öz yaşadığı həyatdan Qərbə qaçmaq üçün roman oxuduğunu hiss eləyirdim. Ya da mənə o zamanlar kitablar bu cür mədəni yarımçılpaq duyğusunu aradan qaldırmaq üçün müraciət elədiyimiz şeylər kimi gəlirdi. Yalnız oxumaq deyil, yazmaq da İstanbuldakı həyatımızdan Qərbə gedib-gəlmək kimi bir şeydir.

Atam çamadanındakı dəftərlərindən çoxunu doldurmaq üçün Parisə getmiş, otel otaqlarında tək qalmış, sonra yazdıqlarını Türkiyəyə geri gətirmişdi. Bunu da məni narahat elədiyini atamın çamadanına baxanda hiss eləyərdim.

İyirmi beş il Türkiyədə yazıçı kimi tab gətirmək üçün otaqda tək qalandan sonra yazıçılığın içimizdən gəldiyi tək yazmağın kütlədən, dövlətdən, millətdən gizli görülməli bir iş olmasına atamın çamadanına baxanda artıq üsyan eləyirdim. Bəlkə də, ən çox buna görə atama yazıçılığı mənim qədər ciddi qəbul eləmədiyi üçün acıgım tuturdu. Əslində, atama mənim kimi bir həyat yaşamadığı, heç bir şey üçün kiçik bir mübarizəni belə nəzərə almadan kütlənin içində yoldaşları və sevdikləriylə gülə-gülə, xoşbəxtcəsinə yaşadığı üçün hirs-lənirdim. Amma “hirs-lənirdim” yerinə “qısqanırdım” deyər



laureatus vitam
juvat excoluisse
per artes

biləcəyimi, bəlkə də, bunun daha düzgün söz olacağını da ağıl-
mın bir tərəfiylə bilir, narahatlıq keçirirdim.

O zaman həmişəki vasvası, qəzəbli səsimlə özümdən:
“Xoşbəxtlik nədi?” – deyə soruşurdum. Təkbaşına bir otaq-
da dərin həyat yaşadığını zənn eləməkdimi xoşbəxtlik? Yox-
sa camaatla, hamıyla eyni şeylərə inanıb, özünü inanan kimi
göstərib rahat həyat yaşamaqımı? Hamıyla ahəng içində
yaşayan görünəndə bir yandan da kimsənin görmədiyi yer-
də, gizlicə yazmaq xoşbəxtlikdimi əslində, bədbəxtlikdimi?

Amma bunlar hədsiz zəhlətökən, qəzəbli suallarıydı.
Üstəlik, gözəl həyatın ölçüsünün xoşbəxtlik olduğunu hara-
dan çıxarmışdım ki? İnsanlar, qəzetlər, hamı elə davranırdı,
elə bil, ən vacib həyat ölçüsü xoşbəxtlik idi. Yalnız bu belə,
tamamilə əksinin doğru olduğunu araşdırmağa layiq məsələ
kimi ortaya çıxarmırdımı? Elə bizlərdən, ailədən çox qaçmış
atamı nə qədər tanıyır, onun narahatlıqlarını nə qədər görə
bilirdim ki? Atamın çamadanını ilk dəfə bax bu təkənlərlə
açdım. Atamın həyatında bilmədiyim bədbəxtlik, ancaq yazıb
dözə biləcəyi sirr ola bilərdimi?

Çamadanı açar-açmaz səyahət çantası qoxusunu xatırla-
dım, bəzi dəftərləri tanıdığımı, atamın onları neçə illər qabaq
mənə elə-belə göstərdiyini yadıma saldım. Bir-bir götürüb
qarışdırdığım dəftərlərin çoxu atamın bizi atıb Parisə getdiyi
gənclik illərində tutulmuşdu. Ona görə eynilə bioqrafiyala-
rını oxuduğum, sevdiyim yazıçılar kimi, atamın mənim yaşım-
da olanda nə yazdığını, nə düşündüyünü öyrənmək istəyir-
dim. Qısa müddət ərzində belə bir şeylə qarşılaşmayacağımı
da anladım.

Üstəlik, bu arada atamın dəftərlərinin ora-burasında qar-
şılaşdığım yazıçı səsinə narahat olmuşdum. Bu səsin ata-
mın səsi olmadığını düşünürdüm; bu səs həqiqi deyildi, ya
da həqiqi atam dediyim adama aid deyildi.

Burada atamın yazanda atam olmaması kimi, nara-
hatedici şeydən daha ağır bir qorxu vardı: içimdəki həqiqi

olmama qorxusu, atamın yazılarını bəyənmemək, hətta atamın başqa yazılardan hədsiz təsirləndiyini görmək narahatlığımı aşmış, xüsusilə gəncliyimdə olduğu kimi, bütün varlığımı, həyatımı, yazmaq istəyimi və öz yazdıqlarımı mənə çək-çevir elədən həqiqilik böhranına çevrilirdi.

Roman yazmağa başladığım ilk on ildə bu qorxunu daha dərindən hiss eləyir, ona qarşı çıxmağa çətinlik çəkir, eynilə rəsm çəkməyin başını buraxdığım kimi, bir gün məğlub olub, yazmağı da bu narahatlıqla atmaqdan bəzən qorxurdum. Örtüb götürdüyüm çamadanın məndə qısa müddətdə oyandırıldığı iki əsas duyğudan söz açdım: səhrada olmaq duyğusu və həqiqi olmamaq narahatlılığı.

Əlbəttə, bu, mənim həmin narahatlıq doğuran duyğuları ilk dəfə dərindən keçirməyim deyildi. Bu duyğuları bütün genişlikləri, yan-yörələri, hüdudları, iç düyümləri və müxtəlif rəngləriylə mən illər boyu oxuyub yaza-yaza özüm masa arxasında araşdırmış, kəşf etmiş, dərinləşdirmişdim. Əlbəttə, onları açıq-gizli əzablar, ovqatı təlx eləyən həssaslıqlar, tez-tez həyatdan, kitablardan mənə keçən ağıl qarışıqlıqları kimi xüsusilə gəncliyimdə dəfələrlə yaşamışdım. Amma səhrada olmaq duyğusunu və həqiqilik narahatlığını ancaq onlar haqqında romanlar, kitablar yazıb (məsələn, səhralıq üçün “Qar”, “İstanbul”, həqiqilik üçün “Mənim adım Qırmızı”, ya da “Qara kitab”) tamamilə tanıya bilmişdim.

Mənim üçün yazıçı olmaq demək, içimizdə gəzdirdiyimiz, daha artıq gəzdirdiyimizi bir az bildiyimiz gizli yaralarımızın üzərində dayanmaq, onları səbirlə kəşf etmək, tanımaq, ortaya çıxarmaq, bu yaraları və əzabları yazımızın, şəxsiyyətimizin şüurla sahib olduğumuz bir parçası halına gətirməkdir. Yazıçılıq hamının bildiyi, amma bildiyini bilmədiyi şeylərdən söz açmaqdı. Bu bilginin kəşfi, onun inkişaf etdirilib bölüşdürülməsi oxucuya çox tanıdığı bir dünyada heyrlənə-heyrlənə dolaşmağın zövqlərini verir. Bu zövqləri, əlbəttə, bildiyimiz şeylərin bütün gerçəkliylə yazıya köçürülməsin-



Inventas, vitam
juvat excoluisse
per artes

dəki hünərdən də alırıq. Otaqda tək qalıb illərlə bacarığını inkişaf etdirən, aləm qurmağa çalışan yazıçı işə öz gizli yaralarından başlayanda bilərəkdən, ya da bilməyərəkdən insan oğluna dərin etibar da göstərmiş olur.

Başqalarının da bu yaraların bənzərini gəzdirdiyinə, bu üzdən başa düşüləcəyinə, insanların bir-birlərinə oxşadığına bəslənən bu etibarı çox gəzirdim. Bütün gerçək ədəbiyyat insanların bir-birinə oxşadığına bağlı uşaqsayağı və nikbin etibara söykənir. Tək qalıb illərlə yazan adam elə belə bir insanlığa mərkəzi olmayan bir dünyaya səslənmək istəyir. Amma atamın çamadanından, təbii ki, İstanbulda yaşadığımız həyatın solğun rənglərindən başa düşüləcəyi kimi dünyanın uzaqda bir mərkəzi vardı. Bu təməl gerçəyi yaşamanın verdiyi Çexovsayağı¹ səhra duyğusundan, bir başqa əlavə nəticə olan həqiqilik narahatlığından kitablarımda çox söz açdım.

Dünya əhalisinin böyük əksəriyyətinin bu duyğularla yaşadığını, hətta daha ağırları olan əziklik, özünə inamsızlıq təhqir edilmə qorxularıyla boğuşa-boğuşa yaşadığını özümdən bilirdim. Bəli, insan oğlunun birinci dərdi hələ mülksüzlük, yeməksizlik, evsizlikdi. Amma artıq televiziya, qəzetlər, bu təməl dərdləri ədəbiyyatdan daha tez və asan şəkildə bizə çatdırır.

Bu gün ədəbiyyatın əsl söhbət açmalı, araşdırmalı olduğu şey insan oğlunun təməl dərdirsə, qıraqda qalmaq, özünü əhəmiyyətsiz hiss etmə qorxuları, bunlara bağlı dəyərsizlik duyğuları, kütlə kimi yaşanan qürur həssaslıqları, təhqir olunma narahatlıqları, cürbəcür hiddətlər, küsülülər, bitib-tükənməyən alçaldılma xəyalları və bunların qardaşı milli öyünmələr, təkəbbürlüklər?

Çox zaman ağlasığmaz, hədsiz duyğulu bir dillə üzə çıxarılan bu xəyalları öz içimdəki qaranlığa hər baxanda anlama bilirəm. Özümü asanlıqla alışıra bildiyim Qərb – ondan

¹ Çexovsayağı – Anton Pavloviç Çexov, böyük rus yazıçısı

xaric dünyada böyük qələbəliklərin, kütlələrin və millətlərin alçaldılma narahatlıqları və küskünlükləri üzündən zaman-zaman abdallığa çatan qorxulara düşdüklərinə şahid oluruq. Özümü eyni asanlıqla alışıdır bildiyim Qərb dünyasında intibahı, maarifçiliyi, modernliyi kəşf etməyin və zənginliyin hədsiz qüruruyla millətlərin, dövlətlərin zaman-zaman oxşar bir abdallığa yaxınlaşan özündənrazılığa qapıldıqlarını da bilirəm.

Deməli, təkcə atam deyil, hamımız dünyanın bir mərkəzi olduğu fikrinə həddən artıq əhəmiyyət veririk. Ona görə yazı yazmaq üçün bizi illərlə bir otaqda tək qoyan şey tamamilə əks bir inamdı; bir gün yazdıqlarımızın oxunub başa düşülcəyinə inamdı, çünki bu insanların dünyanın hər yerində bir-birlərinə oxşadıqlarıyla bağlı inamdı. Amma bu, özümdən və atamın yazdıqlarından bilirəm, kənarda olmağın, qıraqda qalmağın hiddətiylə yaralı, dərddli bir nikbinlikdir.

Dostoyevskinin¹ bütün həyatı boyu Qərbə qarşı hiss elədiyi eşq və nifrət duyğularını dəfələrlə öz içimdə də hiss elədim. Amma ondan əsl öyrəndiyim şey, əsl nikbinlik qaynağı bu böyük yazıçının Qərblə eşq və nifrət münasibətindən yola çıxıb onların fövqündə yaratdığı bambaşqa aləm oldu. Bu işə bütün həyatını vermiş yazıçılar bu gerçəyi bilir: masa arxasında oturub yazmaq səbəblərimizlə illər boyu ümidlə, yazaya qurduğumuz dünya axırda ayrı-ayrı yerlərdə yerləşir. Kədərlə, ya da hiddətlə oturduğumuz masanın arxasından o kədərin və hiddətin fövqündə bambaşqa bir aləmə yetişirik. Atam da belə bir aləmə yetişmiş ola bilməzdimi?

Uzun səfərdən sonra o qədəm qoyulan aləm, eynilə uzun dəniz səyahətindən sonra duman dağılanda bütün rəngləriylə qarşımızda yavaş-yavaş peyda olan ada kimi, bizə möcüzə duyğusu verir. Ya da bu Qərb səyyahlarının güneydən gəmiylə yaxınlaşdıqları İstanbulu səhər dumanı dağılan zaman görəndə hiss elədikləri şeylərə bənzəyir.

¹ *Dostoyevski* – Fyodor Mixayloviç Dostoyevski, böyük rus yazıçısı



inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Ümidlə, maraqla çıxılan uzun səfərin axırında orada came-
ləri, minarələri, bir-bir evləri, küçələri, təpələri, körpüləri,
yoxuşlarıyla birlikdə bütöv şəhər, bütöv aləm var. İnsan eyni-
lə yaxşı oxucunun kitabın səhifələri içində itməsi kimi, qar-
şısına çıxan bu yeni aləmin içinə dərhal girib itmək istəyir.

Kənarda, səhrada, qıraqda qəzəbli, ya da tamam hüznü
olduğumuz üçün masa arxasında oturmuş, bu duyğuları unut-
duran yepyeni bir aləm kəşf etmişik. Uşaqlığımda, gəncli-
yimdə hiss elədiyimin tam əksinə, mənim üçün artıq dünyanın
mərkəzi İstanbuldur. Az qala bütün həyatımı orada keçirdiyim
üçün yox, təkcə körpülərini, insanlarını, itlərini, evlərini, came-
lərini, çeşmələrini, qəribə qəhrəmanlarını, dükanlarını, məşhur
adamlarını, qaranlıq nöqtələrini, gecələrini və gündüzlərini,
özümü onların hamısıyla eyniləşdirib söhbət açdığım üçün.

Bir nöqtədən sonra bu dünya da mənim əlimdən çıxır və
beynimin içində yaşadığım şəhərdən daha da gerçək olur.
O zaman bütün o insanlar və küçələr, əşyalar və binalar, san-
ki, hamısı birlikdə aralarında danışmağa, sanki, öz arala-
rında mənim qabaqcadan hiss eləyə bilmədiyim əlaqələr
yaratmağa, sanki, mənim xəyalımda və kitablarımda deyil,
öz-özlərinə yaşamağa başlayırlar. İynəylə quyu qazan kimi,
səbirlə xəyal eləyə-eləyə qurduğum bu aləm mənə o zaman
hər şeydən daha gerçək gəlir.

Çamadana baxanda, atam da, bəlkə, illərini bu işə vermiş
yazıcıların bu cür xoşbəxtliklərini kəşf eləyib, onu mühaki-
mə eləməyə, deyirdim. Bundan başqa əmr eləyən, qadağa
qoyan, əzən, cəzalandıran adi bir ata olmadığı, məni həmişə
azad buraxıb, mənə həmişə hədsiz hörmət göstərdiyi üçün
də ona minnətdardım. Bir çox uşaqlıq və gənclik yoldaşlarımdan
əksinə, ata qorxusu bilmədiyim üçün xəyal gücümün zaman-
zaman azad və uşaqsayağı işlədiyinə bəzən inanmış, bəzən
də atam gəncliyində yazıçı olmaq istədiyini üçün yazıçı olduđu-
mu səmimiyyətlə düşünmüşdüm. Onu səbirlə oxumalı, otel
otaqlarında yazdıqlarını anlamalı idim.

Atamın qoyduğu yerdə neçə gündü hələ duran çamadanı bu nikbin düşüncələrlə açdım, bəzi dəftərləri, bəzi səhifələri bütün iradəmi toplayıb oxudum. Atam nə yazmışdı? Paris otel-lərindən görüntülər, bəzi şeirlər, bəzi ziddiyyətlər, bəzi ağıllı fikirlər xatırlayıram. İndi özümü yol qəzasından sonra başına gələnləri güc-bəlayla xatırlayan, çətinlik çəksə də, artığını xatır-lamaq istəməyən adam kimi hiss eləyirdim. Uşaqlığımda anamla atam az qala dalaşanda, yəni o ölümcül sükutlardan biri başlayanda atam havanı dəyişdirmək üçün dərhal radio-nu açır, musiqi bizə olub-keçəni daha tez unutdururdu.

Mən də oxşar musiqi işi görəcək və seviləcək bir-iki söz-lə mövzunu dəyişdirim! Bildiyiniz kimi, biz yazıçılara ən çox verilən, ən çox sevilən sual budur: Niyə yazırsınız? İçimdən gəldiyi üçün yazıram. Başqaları kimi normal bir iş görə bilmə-diyim üçün yazıram. Mənim yazdığım kimi kitablar yazılsın, oxuyaq deyə yazıram. Hamınıza, hər bir kəsə çox qəzəbləndi-yim üçün yazıram. Otaqda bütün günü oturub yazmaq xoşu-ma gəldiyi üçün yazıram. Onu ancaq dəyişdirib gerçəkliyə qatlana bildiyim üçün yazıram. Mən başqaları, bizi İstanbul-da, Türkiyədə necə həyat yaşamış olduğumuzu, yaşadığımızı bütün dünyanın bilməsi üçün yazıram. Kağızın, qələmin, mürəkkəbin qoxusunu sevdiyim üçün yazıram. Ədəbiyyata, roman sənətinə hər şeydən çox inandığım üçün yazıram. Vərdis və vurğunluq olduğu üçün yazıram. Unudulmaqdan qorxduğum üçün yazıram. Gətirdiyi ad-san və münasibətdən xoşum gəldiyi üçün yazıram. Yalnız qalmaq üçün yazıram. Hamınıza, hamıya niyə bu qədər çox-çox hiddətləndiyimi, bəlkə, başa düşəram deyə, yazıram.

Oxunmaqdan xoşum gəldiyi üçün yazıram. Bir kərə baş-ladığım bu romanı, bu yazını, bu səhifəni daha bitirək deyə, yazıram. Hamı məndən bunu gözləyir deyə, yazıram. Kitab-xanaların əbədililiyinə və kitablarımın rəflərdə durmasına uşaqsayağı inandığım üçün yazıram. Həyat, dünya, hər şey ağlasığmaz dərəcədə gözəl və heyranəmiz olduğu üçün yazı-



Inventas vitam
juvis excolaisse
per artem

ram. Həyatın bütün bu gözəlliyini və zənginliyini sözlərə çevirmək ləzzətli olduğu üçün yazıram. Hekayə danışmaq üçün yox, hekayə qurmaq üçün yazıram. Çox getməli bir yer var, oraya “eynilə yuxudakı kimi”, heç cür gedə bilmədiyim duygusundan qurtulmaq üçün yazıram. Heç cür xoşbəxt olmadığım üçün yazıram. Xoşbəxtlik üçün yazıram.

İş otağıma gəlib çamadanı qoymasından bir həftə sonra atam həmişəki kimi, əlində bir qutu şokolad (qırx səkkiz yaşında olduğumu unudurdu) mənə yenə baş çəkdi. Həmişəki kimi yenə həyatdan, siyasətdən ailə dedi-qodularından söz açıb gülüşdük. Bir ara atamın gözü çamadanı qoyduğu yerə dikildi, onu oradan götürüb açdığımı anladı. Göz-gözə gəldik. Cansızıcı, utandırıcı sükut oldu. Ona çamadanı açıb içindəkiləri oxumağa çalışdığımı söyləyə bilmədim, gözlərimi yayındırdım. Amma o anladı. Mən də onun anladığını anladım. O da mənim onun anladığını anladığımı anladı.

Bu anlayışlar da bir neçə saniyə içində nə qədər uzanarsa, ancaq o qədər uzandı. Çünki atam özünə güvənən rahat, xoşbəxt insandı: həmişəki kimi güldü və evdən çıxıb gedəndə mənə həmişə söylədiyi şirin, ürəkləndirici sözləri ata kimi yenə təkrarladı. Həmişəki kimi atamın xoşbəxtliyini, dərdsiz, rahat vəziyyətini qısqanıb ardınca baxdım. Amma o gün içində utandırıcı xoşbəxtlik qımlıtsının dolaşdığını da xatırlayıram, bəlkə, onun qədər rahat deyiləm, onun kimi, rahat, xoşbəxt həyat sürmədim, amma yazının haqqını verdim duyğusu vardı, anladınız? Bunu atama qarşı duyduğum üçün utanırdım. Üstəlik, atam mənim həyatımın əzici mərkəzi də olması, məni azad buraxmışdı.

Bütün bunları bizə yazmağın və ədəbiyyatın həyatımızın mərkəzindəki yarımçıqlıqla, xoşbəxtlik və günahkarlıq duyğularıyla dərindən bağlı olduğunu xatırlatmalıdı.

Amma hekayəmin mənə daha dərin günahkarlıq hiss etdirən simmetriyası, o gün dərhal xatırladığım bir başqa yarı var. Atamın çamadanını mənim yanımda qoymasından iyirmi

üç il əvvəl, iyirmi iki yaşında olanda, hər şeyi atıb romançı olmağa qərar vermiş, otaqda tək qalmış, dörd ildən sonra ilk romanım “Cövdət bəy və oğulları”nı bitirmiş, hələ çap olunmamış kitabın makinada yazılmış bir nüsxəsini oxumaq, fikrini mənə söyləmək üçün əllərim titrəyə-titrəyə atama vermişdim.

Yalnız zövqünə və zəkasına inandığım üçün deyil, anamın əksinə, atam yazıçı olmağıma qarşı çıxmadığı üçün də onun xeyir-duasını almaq mənim üçün vacib idi. Onda atam bizimlə deyildi, uzaqda idi. Qayıtmasını səbirsizliklə gözlədim. İki həftə sonra gələndə qapını qaça-qaça gedib açdım. Atam heç bir söz demədi, amma dərhal məni elə qucaqladı ki, kitabımı çox sevdiyini anladım. Bir müddət hədsiz duyğusalıq anlarında ortaya çıxan bir növ bacarıqsızlıq və sükut böhranına qərq olduq.

Sonra bir az rahatlanıb danışmağa başlayanda atam mənə, ya da ilk kitabıma olan inamını hədsiz həyəcanlı və şişirtmə dillə ifadə elədi, bu gün böyük xoşbəxtliklə qəbul elədiyim bu mükafatı bir gün alacağımı eləcə dedi. Bu sözü ona inanmaqdan, ya da bu mükafatı hədəf kimi göstərməkdən çox, oğlunu dəstəkləmək, ürəkləndirmək üçün ona: “Bir gün paşa olacaqsan!” – deyən türk atası kimi söylədi. İllər boyu məni hər görəndə cəsarətləndirmək üçün bu sözü təkrarlayıb durdu.

Atam 2002-ci ilin dekabr ayında öldü. İsveç Akademiyasının mənə bu böyük mükafatı, bu şərəfi verən dəyərli üzvləri, dəyərli qonaqlar, bu gün atamın aramızda olmasını çox istərdim.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

MÜSAHİBƏLƏR

Orxan PAMUK:

“MƏN İSTƏDİYİM ROMANLARI YAZIRAM...”

Çağdaş türk nəsrinin bütün dünyada tanınmış nümayəndəsi Orxan Pamuk 1952-ci ildə əslən İzmir yaxınlığındakı Manisa şəhərciyindən olan əsil-nəcabətli və imkanlı ailədə doğulub. Uşaqlığı İstanbulun Nişandaşı məhəlləsində keçib, burada nüfuzlu Amerika Robert kollecində təhsil alıb, üç il Nyu-Yorkda təcrübə keçib. 1973-cü ildə İstanbula qayıdan 21 yaşlı Orxan Pamuk Texniki Universitetə, sonra isə İstanbul Universitetinin Qəzetçilik İnstitutuna daxil olur. Ədəbi yaradıcılığa 1974-cü ildə başlayıb, 1979-cu ildə “Cövdət bəy və oğulları” romanı onu bütün Türkiyədə tanıdıb. Əsər “Milliyyət Yayınları” roman yarışının qalibi olub, Orxan Kamal adına roman mükafatını qazanıb.

1983-cü ildə işıq üzü görən və Türkiyənin “Macəra romanı” mükafatını qazanan “Səssiz ev”, az sonra Avropanın, demək olar, bütün dillərinə çevrilən “Bəyaz qala” romanları Orxan Pamuka dünya şöhrəti qazandırıb. Xüsusilə 1989-cu ildə tamamladığı “Qara kitab” romanı çağdaş ədəbiyyatın haqqında ən çox mübahisə edilən əsərlərindən oldu, onlarla dilə çevrildi. Arxasınca “Yeni həyat” romanı və “Gizli üz” filminin ssenarisini (Antalya film festivalında “Ən yaxşı ssenari” mükafatını alıb) yazan Pamuk 1998-ci ildə “Mənim adım Qırmızı” romanını tamamlayıb. Son əsəri ötən ilin mayında dünyanın ən nüfuzlu ədəbi mükafatlarından birinə – “İMPAC Beynəlxalq Dublin mükafatı”na layiq görülüb.

İki il əvvəl ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatına əsas namizədlərdən olan “Qar” romanıyla oxucuların görüşünə gəldi.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Nəhayət, ötən il o, “İstanbul, Xatirələr və Şəhər” əsərini nəşr etdirib. Artıq Koreyadan İspaniyaya, Norveçdən İtaliyaya, Yaponiyadan Amerikayadək bir ərazini “fəth eləmiş” Orxan Pamukun əsəri Azərbaycanda da oxunur. Arif Əmrahoglu “Qara kitab”, bu sətirlərin müəllifi “Mənim adım Qırmızı”, Zahir Əzəmətsə “Qar” romanlarından fəsiləri Azərbaycan oxucusuna çatdırıblar. Ədibin son əsəriylə bağlı “Zaman” qəzetinin yazarı Nuriyə Akmana verdiyi müsahibəni oxuculara təqdim edirik.

* * *

Orxan Pamukun son kitabı. “İstanbul, Xatirələr və Şəhər” Yapı Kredi Yayınlarında işıq üzü gördü. Hər zaman olduğu kimi əsər yenə populyar dərgilərin üz qabığını bəzədi. Hansı televiziya kanalını açsaq, hansı qəzetin səhifələrini çevirsək, Pamuku gördük. Yazarın bu arada məni axtararaq söhbət etmək istəməsindən sonra 348 səhifəlik kitabı bir gündə xətm edib Cahangirin¹ yolunu tutdum. Keçən il “Qar” romanıyla bağlı söhbət etmək üçün getdiyim evə girər-girməz Pamuk müjdə verdi: “Kedi (pişik) getdi!” Kedi tükündən zövq almadığım üçün bu müjdənin verdiyi enerjiylə, amma keçən səfərki kimi didişə-didişə söhbətləşdik. Kitabdan İstanbulla bağlı çox şey öyrəndim, amma ünsiyyətdə olduğu insanların ruhuna bələd bir reportajçı kimi şəhəri deyil, Pamuku suallarımın hədəfinə çevirdim. Yazarımız çox vasvası, bəzən də heç kimsənin olmayacağı qədər dürüstdür. Bizim də oxucuların bəzi fikirlərinə qarşı çıxmağımızı gözləyir. Madam ki, topluma aidiyyət duyğusu onun qədər zəif olmayan oxucular da para verib kitabını alır, hər cür suallara müdafiə mexanizmi axtarmadan cavab verməli olduğunu zənn edirdim. Mənə qoşulmadı. Amma siz çəkişməməizə baxmayın, bir-birinin dilindən anlayan iki dostuq.

¹ Cahangir – O.Pamukun yaşadığı yer

– *Kitabını bəyəndim, özünü şəhərlə eyniləşdirmisən. Bir cocuğun böyümə prosesi boyu şəhərlə özünü bir arada təsəvvür etməsi çox orijinal göründü mənə.*

– Bunun örnəyi Türkiyədə də, dünyada da yoxdu.

– *Bəyənmədiyim bu oldu: şəhərlə bağlı anlatdıqların cocuqluğuna, sanki, “kəs-yapışdır” yöndəmiylə bağlanıb. Sənin bu anki ağılnla şəhəri özününküləşdirməyin cocuqluq anlarına yapışdırılıb. Bu da kitabın “gerçək xarici” duyğusunu yaradı mənə və sənə acığım tutdu.*

– Doğrudur, təsbitin yerindədi. Bir yandan hekayə bir cocuğun dünyanı necə gördüyünü anladır. Din, zənginlər, İstanbulun türkləşdirilməsi kimi ən çox əlli yaşının baxış acısıyla yazsan, cansıxıcı və politik ola biləcək şeyləri bir cocuğun saflığıyla anladanda yazarın düşüncələri ortaya çıxır. Bugünkü Orxan qəfildən o cocuq haqqında diqqətli bir şəkildə söhbət açır. Bəzi bölümlərdə cocuq yoxdur. Rəşad Əkrəm Qoqunun ensiklopediyası, ya da İstanbula gələn nerval, Qautiyer, ya da Flaubert kimi səyyahların nə iş gördükləri bir məqalə kimi irdəlenir. Amma oralarda da cocuqluğuna üz tutma duyulur. Kitabın belə ikili qatı var.

– *Kitabın bunları mənə anlatdı. Çünki kitabda səndən başqa insan öygüsü yoxdur. Anlatdığın şəhərin insanlarıyla içli-dışlı yaşamamısan. Bu şəhərə də, öz ailə üzvlərinizə də, sanki, bir rəsmə baxırmış kimi baxmısan. Baxışın şəfqət dolu deyil, həftə onların görmədiyi bu qədər çox şeyi görə bilən sənin kimi bir dahini anlamadıqları üçün hirsini gizlətmirsən. Bu da məni rahatsız elədi...*

– Tək-tək cavab verim. Rəsmə baxırmış kimi baxdığım qənaətinə şərəkəm. Digər kitablarımda da elə bir zalımlıq var. Doğrusu, yəni insanlara onların içinə girmədən baxmaq. Üstəlik, bu kitabda qəhrəman məhz onların arasındadı. Kiçik Orxana verilmiş dünya budur. “Birlikdə yaşadığın insanların arasına girməmişən”, – deyirsən, qəbul edirəm. İstəyirsən:



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

“Soyuqsan”, – de. Qafamda elə bir bölünmə var ki, buradaykən belə mən tam burada deyiləm. Amma insanları dəyərləndirəndə qəlbsiz kimi görünmək, mənəcə, bir günah deyil. Hətta xatirə yazılarının bu cür qəlbsizliyə ehtiyacı var. Eyni qəlbsizliklə özümə də kənardan baxıram. Bəli, kitabda təsvir edilən ailə belə bir isti camaat havasında, öpüşlər və şəfqət içərisində bir-birlərini təbrik eləyən şirin insanlardan deyilələr. Hamısı bir-birlərinə qarşı çox soyuqdular, bir-birindən aralıdılar. Həm gözlədiyim ailə belə olduğuna görə, həm də mən bu cür ailədən çıxdığım üçün belə olmuşam. Əlli yaşına çatmışam. Bunu bir zəiflik deyil, xarakterim olaraq mənimsəyirəm.

– Digər kitablarında başqalarını təsvir eləyən zaman da onlara rəsm kimi baxırsan. Davamlı, qapalı bir mühitdəsən. Həyata seyrçisən. Fövqəladə kamil quruluş, amma sünilik və sintetiklik var yazdıqlarında.

– Mən kütlə adamı deyiləm. Bir qələbəliyə girib hamıya şərqçi söyləsəm, o şərqini sevsəm belə az sonra özümə çəkilərəm. Mənim içimdə bir səs hər zaman oraya aid olmadığını, nömrə göstərdiyimi söyləyir. Mən “ikidə bir var”, ya “bu torpaqlar üzərində”, “bu kultur”, “biz türklər”, “biz istanbulular”, “bu xalq” söyləmələrini özümə yaxın hiss etmədiyim kimi, “mənim ailəm”, “bizim sülaləmiz”, “biz nişandaşlılar”, “biz, bu məktəbi bitirənlər”, – deyə biləcək adam da deyiləm. Dərhal ikinci cəhddə onun xaricində olduğumu hiss eləyirəm.

– Yaxşı, bəs bu durum romanlarını sintetikləşdirmirmi?

– Birinin mənə “sintetik yazar”, ya da “yetərinəcə duyğulu deyil” deməsinə fikir vermirəm. Mən istədiyim romanlarımı yazıram. Onların şəfqət, camaat, öpüşlər, ümumi qucaqlaşmalar və biz duyğusuna xidmət etmədiyini bilirəm. Bəlkə də, buna görə bu ölkədə ən çox oxunan kitablar bunlardır.

– Ailə üzvlərinə sənə kimi bir dahini anlamadıqlarına görə duyduğun qəzəbə gələk.

– Gəl dahi-mahinin başını buraxaq. Bu sözə inanmıram. Parlaq bir rəsm çəkərsiniz, ata-ananız: “Aman nə gözəl, xariqə”, – deyərlər, siz inanarsınız, işinizə davam edərsiniz. Sonunda təşviq gördüyünüz üçün, kütlə ortaya çıxardığınız şeyə təkan verdiyinə görə gücünüzü toplayar, yavaş-yavaş hünər göstərərsiniz. Hamının sizi öyməsi, qabiliyyətinizin olduğu barədə boğazdanyuxarı sözlər o işdə sizə eşq verir.

– Niyə o zaman qəzəb duyduğun ailənə?

– Əslində, təsvir elədiyim ailənin içində yalnız qalmaqdan, o məsafəlilikdən, ailənin dağılmasından, yetərinəcə şəfqət almamaqdan bir öfkəm var. Yetərinəcə şəfqət almadığım üçün o “mən”də şikayətçisi olduğum ruhi durumun müəyyən mənada “qurbanıyam”. Amma şikayətçisi olduğum işi özüm də görürəm.

– Kitabında oxucuya: “Mən sənə dürüst olum, sən də mənə şəfqət göstər”, – deyirsən. Amma səndə olmadığı halda, istədiyin şəfqət, mənə, çox bahalı bir şeydir. Əvəzində, bizə işlədiyin suçları, uğurlu sayılmaq üçün manipulyasiya elədiyin medianı, aldatdığı qadınları, cavabsız eşqlərində zar-zar necə ağladığını, sərxoş olanda çıxardığın rəzalətləri, qısaca, pislik eləmə gücünü də təsvir eləməli idin ki, biz sənə şəfqət göstərək. Ağzımıza bir barmaq bal qoymusan və şəfqət gözləyirsən, mən də bu səbəbdən sənə şəfqət göstərmirəm.

– Anlayıram, çox üzölmürəm. Neyləyək, həyat belədi. Fəqət o dediyiniz şeylər mənim otuzla qırx yaş arası elədiyim, sonrakı cildlərdə anladılacaq şeylərdir. Bu dediklərin daha çox bulvar mətbuatının yazdıqlarına söykənən, doğru olmayan mətləblərdir. Cocuqluğumda elədiyim pisləkləri kitabın imkan verdiyi qədər təsvir elədim. Əzab çəkdiyim böyük bir pislik yoxdu. Kitabın məqsədi bir katolik kimi etiraf etmək, sonra yaxşılıqlar da elədiyini anlatmaq, suç və cəza ətrafında vurnuxmaq deyil. Cocuqluğumda beynimi məşğul eləyən, məni mən eləyən məsələləri anladıram.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

– *Soruşduğum və cavabsız buraxdığım bir sual var:*

Orxan Pamuk qadın olsaydı, cinsi daha kiçik dərdmi olurdu ona?

– 14-18 yaş arasında cinsi enerjimin artdığı, qafamın hər cür pornoqrafik film çəkən ədəbsiz film aparatına döndüyü, bir yandan bundan utananda, bir yandan da onun qafamda çəkdiyi filmlərdən xoşlandığım zamanlarda şəhər, cinsi xoşbəxtlik imkanları sınırlı bir yerdi. Belə bir durumda qafanızda fantaziyalar olur. Eh, qızların dalınca düşmək olmasaydı, qız olsaydım, oğlanlar mənim arxamca düşsəydi, elə bil, işlər daha yaxşı olardı.

– *Tez-tez qeyb olduğu, başını götürüb getdiyi üçün ona sevgisinə bağlı olduğunu və qardaşınla anan üçün rəqabət apardığını anladırısan. Bu bağlılıq və rəqabət davam edirmi?*

– Davam eləmir, amma izləri ruhumda qalıb. Həyatda baş vurmanız lazım gələn qarşılaşmalar, dərdlər ruhunuzda iz buraxacaq dərinlikdədirsə, illah da eyni şəkildə davam eləməzlər. Özünü qorumaq üçün bəzi mexanizmlər qurar, məsələn, bir xəyal dünyası yaradarsınız. Xarakteriniz o xəyal dünyasının ayrılmaz bir parçası olar. Artıq o qarşılaşmalar bitib. Geridə qələndəri bir gülümsəmə qalır.

– *Yəni anaya duyulan erotik sevgi?*

– “Aktual” dərgisi bu cür şeylər yazmışdı. Amma belə bir mövzu yoxdur kitabda. Mənim haqqımda başqalarının dediklərini deyil, öz təsbitlərini soruş.

– *Amma mənim diqqətimi də çəkdi. Bəlkə də, bir uşaq marağı olduğu üçün qəbul olunandı.*

– Yox, mən qəbul eləmirəm və sənə bu cəhətdən inanmıram. Kitabımda anaya duyulan erotik sevgi deyiləcək bir şey yoxdur. “Aktual” çox ayıb bir iş görərək kitabımın surətini yayınevindən (nəşriyyatdan) aldı, kontestdən cümlələri çıxardı və eybəcər başlıqlar qoyaraq çap elədi.

– Fəqət kitabında ananı gözəl gecə köynəyi, bəyaz buxağı, boynu, baldırlarıyla təsvir eləyirsən.

– Hər bir cocuq belə düşünür. Bu anaya duyulan erotik sevgi deyil. Yazardan da kitabından cümlələr seçərək bu cür bulvar mətbuatı diliylə bunları soruşmaq yanlışdı.

– Yaxşı, bəs mənə qardaşının səni xoşbəxt eləyən uğurlarını sayə bilərsənmi?

– Qardaşım çox bacarıqlı, uluslararası çox yaxşı nəşriyyat quran, çox parlaq iqtisad professorudur.

– Görüşürsünüzmü, hələ küsülüsunuzmü?

– Nuriyə, mənə doktor kimi “abin-mabin” demə, bunları da bəyənmirəm. Bu cür suallar yaxşı çıxmır. Sualın ədasını sevmədim.

– Bunu elə-belə soruşmuram ki? Yazdıqlarının oyan-dırdığı suallardı bunlar. Hirsələnməyinə ehtiyac yoxdur.

– Hirsələnmirəm, amma imkan ver, özümü müdafiə eləyim.

– Görüşməyə davam eləyirsinizmi?

– Müsahibənin havasından rahatsızam, Nuriyə.

– Amma xəyalında öldürdüklerinin içində qardaşın da var. Ona necə ölüm biçmişdin?

– Çox önəmli bir mövzu deyil məndən ötrü. Həddən artıq böyük etiraf eləməmişəm, amma bizdəki ənənə elə mühafizəkardı ki, hər ailədə olan ən çox özəllik indi qəzetçinin diqqətini çəkir. Hər kəs bilir ki, ailə içində analar səbrini basır, atalar bağırır, çığırır, ətrafı dağıdır. Ailə dediyimiz şey hamının dalaşdığı, bir əzmə-əzilmə yeridir. Hər kəsin cinslərlə, dinlə, qonşularıyla, müəllimiylə, Atatürkündən övliyalara qədər hər mövzuda fikir ayrılığı var. Bunların heç biri yazılmaz. Qol qırılır, əyri bitir və bunları yazana ayıb sayılır. Azad və yarıdıcı olmaq – bunları yazma bilməkdə. Kitabda anladığım təməl fəlsəfədən çox, “hə, bunu da eləyibmiş, elə zəifliyi də varmış, belə zəifliyi də varmış” kimi xırdalanmış mövzularla qarşıla-



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

şıram. Qəzetçi, təbii ki, kitabın yazarın görmək istədiyi kimi deyil, özü oxuduğu kimi yazmaq durumundadır. Mənim də yazdığım kitabın dəyərləriylə müdafiə olunmaq haqqım var. Məndən yazmadıqlarımı deyil, yazdıqlarımı soruş.

– Anan nüfuzlu fiqur olduğu üçün aramsız ondan sevgi və təmas istəyən bir cocuqdu. Müəllimini də ananla eyniləşdirdin və “afərin” almaq üçün uğur qazanmaq istədim. İndi onlardan istədiklərini oxuculardan gözləyir, vermədiklərinə görə öfkələnirsən. Ey Orxan Pamuk, biz sənə anan deyilik!

– Oxucum tərəfindən sevildiyimi düşünürəm. Oxucu məni sevsin deyər, anama hiss elədiyim kimi çırpıntı duymuram. Oxucuya da aradabir əlinin təsirini göstərmək lazımdı. Oxucu xoşa gəlmək istəyən yazarı uzun vədədə sevmir. Ədəbiyyat – başqalarını məmnun eləmə sənəti deyil, əksinə, insanları sarsıtma, bir az yöndəmsiz, yalqız adam, açıqsözlü olmaq sənətidir.

– Atanın ananı bir başqa qadınla aldatmasını təsvir eləyərkən atanın tərəfini tutan kimi görünürsən. Çünki sənə xəyallarındakı əvvəlki Orxanı aramağın kimi, o da digər məniyi tapıb.

– Atamın tərəfini saxlamıram, amma kütlə dəyərlərini tez-tez xatırladan, “mən də sizin kimiyəm” deməyi mərifət sayan yazarlar kimi ailəmdən bəhs eləyərkən: “Bax, bax, bunu da eləyib, nə adamdı, bu elədiyi doğrudur, bu elədiyi yanlışdır”, – deyər barmağımı sallayaraq qəhrəmanların mühakimə edildiyi romanlar yazmıram mən. Xatirələrimi də “atam haqlıydı, anam haqsızdır” mənasında yazmadım. Olub-keçənləri saydım. Gözəl kitab belə olur.

– Evliliyində bənzər şeylər yaşadığına görə atanı personaj olaraq götürdüyünü söyləyə bilərikmi?

– Evliliyimi bilmirsən. Bu kitabda evliliyimdən bir kəlmə də bəhs olunmur. Çünki qəhrəman iyirmi iki yaşındaykən kitab bitir. Mən atamı nəzərdə tutmamışam. Amma atanızın gördüyü işlər siz nə qədər davransanız da, daha dərinədən

ruhunuza işlər. Amma hər zaman bu atanızın gördüyü işlərin təqlidi olmaz. Atam sənətçi olmaq istəmişdi, olmadı. Mən olmaq istədim, oldum. Atam mənim ruhuma “sənətçi olmaq gözəl bir şeydir” kimi bir fikri də yerləşdirdi.

– *Atanın nüfuzlu fiqur olmaması sənə necə təsir elədi?*

– Çox yaxşı təsir elədi. Bu, mənə Allahın bir lütfüdü. Bir az kobud desək, atan məndədi, Freydin təbirincə, iqtidar qorxusu yaratmayıb. Şübhəçi bir psixoloq mən bunu söylər-söyləməz, “a-a, yaradıb, amma sən özündən qovursan” da deyə bilər. Atamın sahib olmadığı nüfuz rolunun bir qisminə qardaşım, bir qisminə də anam yiyələndi. Atam isə qaçıcı, uçucu, məsuliyyətsiz bir model olub mənə. Bundan da şikayətçi deyiləm. Atamla münaqişələrimi 45 yaşında həll elədim və o rahatlıqla da bu kitabı yazdım.

– *Qızın üçün bir nüfuzlu fiqur oldunmu?*

– Olmamaq üçün çox çalışıram, bəzən də ifrata vardığımı düşünürəm. Onu dost kimi hiss eləyirəm. Birlikdə bir yerə gedəndə, bir şey baş verəndə, ən sonunda dostluqda sözümlü keçirməyəcəyəm, joker kağızını çıxarırmış kimi: “Off, indi mən ata olum”, – deyirəm.

Müsahibəyə
A. Ömər Türkeşin
zəruri sözardı

Orxan Pamukun İstanbul mənzərəli həyat hekayəsi – “İstanbul, Xatirələr və Şəhər” böyük bir reklam kampaniyasıyla həftəlik dərgilərdən gündəlik qəzet səhifələrinə, televiziyaaların ana xəbər bülletenlərindən kultur və aktual proqramlarına qədər bazara soxuldu... Nə yazıq ki, bir kultur faktını kultur faktı olmayan bir başqasından ayıran incə, fəqət bəlihləyici hüddud bir az da silinmiş oldu...



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Ədalətli olmaq gərəkdirsə, usta sənətçilərin siyah-bəyaz fotolarıyla bəzədilib yazarı cəlbedici, zəngin dili, təsiredici üslubu və görüntü yaradan təsvirləriylə rəvnəqləndirilmiş səmtləri, məhəllələri, küçələri və tarixi abidələriylə İstanbul haqqında üç yüz əlli səhifəyə yaxın bir əsər vardı qarşımızda. Yerli-yabançı bir çox yazar və səyyahın təsvirlərinə – o təsvirləri öz görümlü nöqtəyi-nəzərindən süzgəcdən keçirərək – yer verən Orxan Pamuk Osmanlı imperatorluğun son dönəmindən 70-ci illərə qədər uzanan qarbləşmə prosesini, Şərqlə Qərb arasına sığışmış şəxsiyyətləri, kəndin itirdiyi dəyərləri və zehniyyət dəyişmələrini sözlərlə canlandırmışdı. Amma media üçün xəbər dəyəri daşıyan, manşetlərə çıxarılan mətnin bu üstünlükləri olmayacaqdı, əlbəttə. Pamukun seçdiyi imicinə uyğun biçimdə vurğu yazarın ifşa etdiyini söylədiyi özəl həyatına yönəldildi: İlk sərtləşmələrinə, ilk eşqinə, ilk cinsi duyğularına... Beləcə yazar və oxucu səmimiləşmişdilər. Əslində, Orxan Pamuk cocuqluq dönməni, məsələn, üç-beş yaş arası illərini, sanki, dünən yaşayıbmış kimi, bəkirəliyini saxlayan cümlələrlə axtaranda xatirə və qurğunu bir-birinə qarışdırdığını bəlli etmişdi. Dəliqanlılığına tən gələn 69-cu il dönəminin gənclik hərəkətlərinə – ən azı o gənclərlə bağlı duyğu və düşüncələrinə – bir sözlə belə toxunmamışdı. Axırda yazarlığının mahiyyətinə – dünyagörüşünün hansı ideoloji əsaslara söykəndiyinə – dair ipucları da verməmişdi. Amma oxucunun qulağına, əslində, oxucunu, ya da kütləni heç də maraqlandırması lazım gəlməyən ailə sirlərini – özü demişkən, yazıçılıq əxlaqı gərəyini – pıçıldayaraq fərdlə kütlə içindəki “iç”lə “dış” arası sınırı pozurdu Pamuk. Səmimiyyətin birinci ölçüsü də elə bu idi...

Kitaba “iç mətn” deyən; yazar və yazardan kənar aparılan kampaniyalar da “dış mətn” olsun: Orxan Pamukun karyerinin ilk vaxtlarında – Pamukun “iç” və “dış” mətnləri arasında bir uyum vardı. Mətnlər ədəbiyyatın ənənəvi formaları ilə də uyumlu idilər. Sonra ilk romanıyla qazandığı ödülə rəğmən,

80-ci illərin başlanğıcında çox tanınmırdı Pamuk, amma ümid vəd eləyirdi. Bununla belə, ikinci, üçüncü və sonrakı romanlarıyla 90-cı illərin ortalarında ədəbiyyat dünyasının ünlü ismi oldu, bəlkə də, ən ünlüsü... Həmin vaxtlarda dünyayla əlaqələrimiz bir seyrətmə əlaqələrinə dönmüşdü. Reklamlarla, televiziya kanallarından saçılan işıltılarla, kompüter, videolarla böyümüş tamaşaçı kütləsinin ulduzlarıyla rəqabət-də ağlagəlməyəcək qədər sönük bir ünlü ədəbiyyatın verə biləcəyi. Ona görə də bu toplumda var olduğunuzu təsdiqləmək üçün oxunmaq deyil, baxılmaq, görülmək, seyr edilmək lazım idi. Pamuk, oyunu şərtlərinə görə oynadı; “Mənim adım Qırmızı” bu aləmə çıxan ilk roman kimi baxılan, görü-lən, seyr edilən yazarın cəhrəsi oldu. Bunu yaxşı tanıyanlarla tanıdanların, tanımaya söykənən bilgiylə tanıtmanın bilgisi-nin bir-birindən tamam ayrıldığı reklam dili seçilmiş, iç mətnlə dış mətnin uyumu çatlamışdı. “Qar” romanını bu çatdağı yeni uyum formasında qapatmaq yolunda atılmış bir addım olaraq dəyərləndirmək gərəkdi. “İstanbul, Xatirələr və Şəhər” desə, iç və dış mətnlər tamamilə – qorxuram ki, bir daha heç ayrılmasınlar – bütövləşirlər.



Orxan PAMUK:

“ƏSƏRLƏRİMİN TƏRCÜMƏSİNƏ NƏZARƏT ELƏYƏ BİLMİRƏM...”

Orxan Pamukun adı mütləq ədəbi uğurun sinonimidir. Deyilənə görə, o, son 400 il ərzində bütün dünyada əsl şöhrət qazanan, 1990-cı illərin başlanğıcında “Qara kitab” (1990)



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

romanıyla dünya ədəbi konyunkturunun çərçivəsinə daxil olan ilk türk yazıçısıdı. Nəsrdə Qərbi Avropa nəsrinin qüdrətli ənənələrini Şərq dünyaduyumu, fəlsəfəsi və koloritiylə ustalıqla çulğaşıdıran Pamuku artıq bu gün dünya ədəbiyyatının nəhəngləri Xorxe Luis Borxes, İtalo Kalvino, Milorad Paviç və Umberto Ekoyla yanaşı qoyurlar. Yazıçı Andrey Kurkovun dəvətiylə Ukraynada olan, Yekaterina Botanova və Andrey Bondara müsahibə verən Orxan Pamukun ədəbi baxışları oxucular üçün maraqlıdı.

– *Orxan, ilk sual tamamilə prozaik sualdı: əsərlərinizin tərcüməsinə nəzarət eləyirsinizmi?*

– Yalnız ingilis dilinə tərcümələri tutuşdurmağa imkanım var. Mən o çevirmələri tərcüməçiylə müzakirə eləməyə çoxlu güc və enerji xərcləyirəm. İngiliscəyə tərcümələr, necə deyirlər, yeganə “təsdiqlənmiş” tərcümələrdi. Hətta onlarda da xeyli itki var. Bir neçə il qabaq ingiliscəyə çevrilmiş “Qara kitab” təzədən, başqa tərcüməçi tərəfindən çevriləcək. Bu cür qərarı mətnlə razı olmadığımıza görə qəbul eləməmişəm. Kitab çapdan çıxandan sonra dedim: “Sağ ol, gözəl tərcümədi!” Amma vaxt keçdikcə adamlar mənə etiraf eləyirdilər ki, ingilisdilli oxucular üçün kitabın dili yetərincə qəribə səslənir. Başa düşdüm ki, əsər Orta Qərbin Amerika ləhcəsində tərcümə olunub. Problem bir də ondadı ki, anqlo-ingilis ləhcəsiylə amerikan-ingilis ləhcəsi arasında fərqlər artır.

– *Müsahibələrinizin birində demisiniz ki, şüurlu şəkildə türk tarixinin rəsmi tarix tərəfindən “buraxılan” dövrlərinə və anlarına müraciət eləyirsiniz. Ümumiyyətlə, tarixə münasibətiniz necədi?*

– Təkcə onlar yox, bütövlükdə türk tarixi “sıxışdırmaya” məruz qalıb. Kamal Atatürkün çağdaş Türkiyə Respublikası layihəsi islama, faktiki olaraq, Osmanlı mədəniyyətinin ərəb keçmişinə göz yummaqdan ibarət idi. Deməzsənmi, gəlin, bizə təsir eləyən bu persləri və ərəbləri, sadəcə, kəsib ataq. Gəlin vesternə (qərbləşməyə) üz tutaq. Əlbəttə, o nə birinci,

nə sonuncu idi. Vesternləşməyə təhrik XVIII və XIX yüzillərin qovuşuğunda, avropalılardan daddıqları məğlubiyyət adətə çevriləndə padşah tərəfindən gəldi. Onda sultan soruşdu ki, avropalıların ordusu niyə güclüdü. Osmanlılar avropalıları başa düşmək üçün çoxlu vaxt və enerji xərclədilər. İndiyəcən davam eləyən sivilizasiya prosesi başlandı. Əlbəttə, söhbət sivil dəyişikliklərdən gedir. Hər şey hər b elmindən, təbabətdən, universitetlərdən və sairədən başladı, amma, əlbəttə, belə iddialı mədəni dəyişmə layihəsinin və sivilizasiyanın müxtəlif üsullarla müqavimət göstərən əleyhdarları tapılır. Böyük hesabla vesternləşmə layihəsi düşmənlə tələb eləyirdi, belələri tapıldı – irticalılar, ənənəçilər, mühafizəkarlar. Onlar indiyəcən vuruşurlar. Ölkənin mədəni ruhu da bu mübarizəylə müəyyənleşirdi. Səksən il qabaq Kamal Atatürk Türkiyə Respublikasının əsasını qoyanda həmin ideyaya söykənirdi. O, mahiyyətə türk xalqını (nəzərə almaq lazımdı ki, hətta XX yüzilin başlanğıcında belə “türk” sözü o qədər populyar deyildi) ixtira elədi. Atatürk Osmanlı hökmdarlığının da, sadə xalqın da türkcə danışması faktından çıxış eləyirdi. Deməli, türk olacağıq! O, eyni zamanda türk keçmişini ərəb keçmişindən aralamağa çalışırdı: başqa cür desək, gəlin Osmanlı yüzilliklərini unudaq, axı bizim türklüyümüz” hələ islamdan qabaqkı dövrlərdə mövcud idi. O, türk millətini Orta Asiya türklərinə, sadə adamlara söykənib yaratdı. Hətta mənim uşaqlıq illərimdə Osmanlı keçmişi pis, irticaçı, qeyri-çağdaş, qeyri-avropalı sayılırdı. Mən “Qara kitab” da bu barədə danışmaq istəmişəm.

– *Amma “Qara kitab” bir çox cəhətlərinə görə avtobioqrafikdi...*

– Hə, bioqrafik tərkib hissə çox vacibdi. Keçmişim barədə bir neçə söz dedim. 1985-ci ildə üç illiyə Birləşmiş Ştatlara getdim, arvadım Kolumbiya Universitetinin təqaüdünü alırdı. Amerika postmodernizmi mənə Türkiyənin öz keçmişiyilə çətin münasibətlərindən baş çıxartmaq imkanı verdi. Borxe-



Invictus vitam
juvat excoluisse
per artes

sin və Kalvinonun əsərlərini oxuya-oxuya irticaçı olmadan və tarixin ideoloji tələlərinə düşmədən Osmanlının keçmişi haqqında necə danışmalı olduğumu başa düşdüm. Onda sufi poeziyası və islam mistisizmiylə maraqlanmağa başladım. Xoşbəxtlikdən Kolumbiya Universitetində böyük türk şöbəsi vardı. Dünyəvi islam ədəbiyyatını orada kəşf elədim. Mən sufi poeziyasını dinsiz adam kimi oxuyurdum. Bu da, sən demə, dini mətnlərin ilk belə oxunuşu imiş. Axı həmin müəlliflər, məsələn, Mövlana populyar idilər, amma öz klassik mənasında məşhurdydular. Mən ilahi müdrikliyə yox, süjetlərə, alleqoriyalara fikir verirdim. Demək olar, borxesvari əhvalatlarla qarşılaşdım. Elə onda gördüm ki, Avropa və islam orta ədəbiyyatının quruluşu çox oxşardı: mahiyyətə alleqoriyalar eynidi. “Qara kitab” iki-üç klassik sufi mətninə əsaslanır. Məsələn, “Quş yığıncağı” – öz Allahını axtaran, nəhayət, Allahın onların öz içində olduğunu başa düşən quş dəstəsinin hekayəti idi. Mən türk yazıçılarının əvvəlki nəsilələrinin, sadəcə, qalxa bilmədikləri çox əlverişli mövqedəyəm: ənənəylə bilavasitə münasibətlər yaratdım, bizim klassiklərimizin yaratdıqlarının gözüünün içinə baxdım və kitab yazdım. “Qara kitab”ın quruluşu İstanbulu xatırladır. Mən onu yazanda, Coysun “Uliiss”inə oxşayan əsər yaratmağa böyük cazibə – bir qədər milli – duyurdum. Onun qarşısında da heç kəsin diqqət yetirmədiyi şəhər dururdu. Coys da bu şəhəri Yer kürəsinin mərkəzinə qoymağa özündə yetərincə cəsarət tapdı və onun haqqında elə bir kitab yazdı ki, oxucu başa düşdü: Qərb sivilizasiyasının ən kiçik mətnini gündəlik mövcudluğun xırda detallarında axtarmaq olar. Müəyyən mənada, “Qara kitab” müəllifin düşüncəsində baş verən “Uliiss”lə sözsüz dialoq formasında yazılıb.

– *Birinci nə vardı – Coys, yoxsa “Qara kitab”ın yazılması ideyası?*

– Doğrusunu deyim, xatırlamıram. Özümü bildiyim qədər, mənim şüurumda həmişə təxəyyülümün diqqət mərkəzində

duran bir neçə ədəbi problem proqramı durur. Kitab da dərhal onların hamısını həll eləyir. “Uliss”dən başqa Borxesin allegoriyaları üzərində də düşünürdüm. Amma mən Afina və Diana haqqında yox, klassik ərəb islam personajları barədə yazmaq istəyirdim. Borxes mənə ifadə eləmək üsulunu tapmağa kömək göstərdi Coys fikrimi İstanbulda cəmləşdirməyin, eyni zamanda da bu əsəri irimətnli dialoq kimi qurmağın yolunu göstərdi. Bu kitabda həm də Ekonun və Kalvinonun təsiri də duyulur. Qeyd-şərtsiz Prust da hiss olunur.

— *Daha doğrusu, necə olur-olsun tənqid sizi onlarla müqayisə eləməkdə haqlıdır?*

— Hə, amma artıq axır vaxtlar müqayisə eləməyə ara veriblər. İlk kitablarımla əlaqədar olaraq, Qərb tənqidi, xüsusilə Amerika tənqidi 20-yə yaxın müxtəlif ad xatırladı, bəzən təsiri həddən artıq şişirdi. Məsələ burasındadır ki, əgər Qərb adamı deyilsənsə, həmişə sənə əcaib heyvan kimi baxacaqlar. Elə bil, təzə meyvəsən, nəsə portağalla şaftalı arasında bir şeyсэн. Mənim nümunəmdə portağal Borxesdi, şaftalısı, adətən, Eko olur. İyirmi il əvvəl ilk kitabım İngiltərədə balaca bir nəşriyyatda çıxanda nəşir məndən soruşdu: “Üz qabığına nə yazaq. Bir neçə ad de”. Onda cavan idim və özümə çox ciddi yanaşırdım, ona görə də bütöv bir siyahı yazdım: Hofman, Dostoyevski, Nabokov, Kalvino. Mənim nəşirimsə yalnız Kalvinonun adını saxladı. Hə, əlbəttə ki, bütün ressenziyaların surətini çıxarırdılar. Bunu ona görə yazmışdılar ki, mən belə saxlamışdım.

— *Bəs tənqidçilər bu cür müqayisələr olmadan necə yaşasınlar?*

— Hə, əlbəttə, bu, biznesdi... Amma həmin biznesdə qərribə şeylər baş verir. Tutaq ki, mən məqalə üçün ideya toplayıram: hər məqalə üçün müəyyən faktım var. Beləliklə, onlardan birini adımın düzgün yazılmasına həsr eləyirəm. Adım çox sadədir, amma ağılagəlməz variantların bütöv bir kolleksiyası toplanıb. Başqası kitabın üz qabığının son səhifəsiylə



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

bağlıdı. Məsələn, Qarsia Markes barədə maraqlı tarixçə var. Markesin “Yüz ilin tənhalığı”nın Amerika nəşrində yazılıb: “Qarsia Markes – Varqas Lyosadan sonra Latin Amerikasının ən yaxşı yazıçısıdı”. On il sonra əlimə Varqas Lyosanın kitabı keçdi, üz qabığının son səhifəsində yazılmışdı: “Qarsia Markesdən sonra Varqas Lyosa Latin Amerikasının ikinci yazıçısıdı”. Hansı nəşirlər üçün ekzotik quşsansa, həmişə sənə artıq oxucuların tanıdığı daha məşhur olan kiminləsə müqayisə eləyirlər. Artıq indi məni heç kəslə müqayisə eləməirlər, yalnız yazırlar: “Mənim adım Qırmızı” kitabının müəllifi.

– *Sizin mətnlərinizin topoqrafiyası necədi?*

Şəhəri mətn kimi yaşayırınsız, yoxsa mətndən şəhər düzəltməyə çalışırınsız?

– “Qara kitab”ı yazanda belə bir problemim vardı. Şəhərin sözlə təsvirindən söhbət gedəndə Napoleonun Misir haqqında mətninə oxşar bir şey fikirləşmək üçün məhz təsvir təkanını heyrat verir. Təsvir sənəti – təsvir olunanları görməyənlərdən ötrü görmək və nəql eləməklə bağlıdı. Mənim “Qara kitab” haqqında bu cür enerji tipim var. Nəsrin mahiyyətə təsvir enerjisiylə bağlıdı, təsvirsə – hakim olmaq, nəzarət eləmək, malik olmaqdi. Amma ağılının ikinci hissəsi şəhərin mətninə uyğun gələn mətnin işlənilib hazırlanmasıyla bağlıdı. Bu təsvir deyil, şəhərin anarxik dizaynına uyğun gələcək gizli melodiya strukturunun axtarışındı. Bu ayrı-ayrı anları götürmək yox, müəyyən qədər Şərq musiqisinə oxşayan musiqini duymaq bacarığıdı.

– *Sizin oxucunuz kimdi? Onu müəyyən qədər*

təsəvvür eləyirsinizmi?

– Əlbəttə, oxucum var. Nəsr sənəti oxucu tələb eləyir. Poeziyanı özün üçün yazsa bilərsən, ona görə ki, poetik mətn səndən “çıxır” – romantizm dövründə olduğu kimi. Nəsr sənətində peşədən gələn nəsə mövcuddu. Bəzən bunun “yüksək sənətlə” heç bir əlaqəsi olmur. Maraqlı tarixçə var, amma mövcudluğunu nəzərə almalı olduğun oxucu da var. Bu mənada,

nəsr çox ciddi sənətdi, zaman keçdikcə qəhrəmanlıq işinə çevrilə bilər. Amma romançı həmişə oxucuya “xidmət eləyir”. Bu cəhətdən mənim nəsr sənəti anlayışım modernist deyil. Əlbəttə, həmişə yanımda təxəyyülümdə canlandırıdığım oxucu var. “Qara kitab”ı yazanda xəyalımda canlandırıdığım oxucu belə görünürdü – mürəkkəb və ağlagəlməz İstanbulda yaşayır, amma bu şəhər haqqında belə yazmağın mümkün olduğunu təsəvvürünə gətirə bilmir. Başlıcası da, mətndən heyrətlənməyi daha yaxşı olardı. Onda türk ədəbiyyatı sosial mövzulara çox aludə idi. Əlbəttə, İstanbul haqqında yazan müəlliflər onda da vardı, amma şəhərin gizlinləri barədə yazmırdılar. Mən oxucuya şəhərə özünəməxsus səyahət təklif elədim, amma sosial-siyasi cəhətlərdən yan keçdim, tamamilə başqa şeylər barədə söhbət açdım.

– *“Qara kitab”dan sonra sizi Qərbdə çox yüksək qiymətləndirməyə, evdə güclü təqlid etməyə başladılar. Qismən “Mənim adım Qırmızı”nı yazanda, öz oxucunuzu daha çox Qərb adamı, yaxud türk təsəvvür eləyirsiniz. Yoxsa bunun əhəmiyyəti yoxdu?*

– Bu sualı mənə tez-tez verirlər, xüsusilə də Türkiyədə. Ona görə ki, əsərlərimi bir çox dillərə çevirəndən sonra yaranan vəziyyət şübhə doğurur: o, Qərbdə ona görə belə məşhurdur ki, onların xoşuna gəlməyə çalışır, bizim yox. Bu kün-cə qısnamağın siyasi üsuludur... Əvvəlcə mən yalnız türk oxucusu barədə düşünürdüm. İndisə artıq qeyri-türk auditoriyaya diqqət yetirməyə bilmərəm. “Qara kitab”, məsələn, Türkiyədə də, ABŞ-da da iki yüz min tirajla satılıb. Məndən də kimin barəsində düşündüyümü soruşanda: “Yalnız sizin barənizdə, əziz türklərim! Bütün bu xristianlarasa nifrət eləyirəm”, – deməmək mənim tərəfimdən doğru olmazdı. Digər tərəfdənsə axmaq deyiləm, axı bu mühitdə belə sualları çox yaxşı başa düşürəm: “Özünüzdən müştəbeh deyilsiniz ki? Kütlənin ekzotikaya olan marağını qızıqdırmırsınız ki?..” Bu sualları astar üzünə çevirirəm və həmin suallar yeni romanımda var.



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Məndən ötrü romançı olmaq son hadisələrə yaradıcı münasibət göstərməkdən ibarətdi. Elə yazıçılar var ki, deyirlər: “Tənqidçilərin, oxucuların nə fikirləşdiklərinin məndən ötrü əhəmiyyəti yoxdu, məni tərcümənin kefiyyəti maraqlandırmır”. Amma bütün bunlar mənlilik deyil. Mənim həyatımda cürbəcür situasiyalar olur, bu barədə özümə hesabat verirəm. Ucuz gedişlər eləmirəm – deyək ki, yalnız Almaniyada, yaxud Birləşmiş Ştatlarda, ya da Türkiyədə yaxşı satılması xətrinə romanlarıma heç nə artırmıram. Mən – sadəcə, mənəm.

– 1960-cı illərdə, daha doğrusu, Kamünün

“Taun”undan sonra tənqid böyük narrativin ölümü barədə danışmağa başladı. Amma “Qara kitab”ı oxuyandan sonra belə bir təsəvvür yaranır ki, böyük narrativ yeni həyat qazanır. Necə fikirləşirsiniz, Orxan Pamuk böyük narrativin dirçəlişinə səbəb ola bilirmi?

– Oh, mən artıq demişəm ki, çox ciddi adamam... Həmişə bu və ya digər şeyin ölməsini təsdiq eləyənlərə çox inamsızlıqla yanaşmışam. Tənqidçilərsə on ildən bir mütləq romanı öldürürlər. Sonra da məndən soruşurlar: “Cənab Pamuk, roman öldü? Bu barədə nə fikirləşirsiniz? Mən? Mənim bütün dünyada o qədər oxucum var ki! Nəhayət, mən roman yazmaqla pul qazanıram. Roman ölübümü? Bilmirəm! Romanın ölməsi məsələsi yetərincə müntəzəm olaraq ortaya çıxır və yox olur. Romanın ölməsi barədə Kamüdən sonra yox, yeni fransız romanı eksperimentlərinin – Alen Rob Qriye, Natali Sarrot və bütün bu nəsildən sonra danışmaq daha maraqlıdır. Onlar gözəl kitablar yazıblar, amma romanı çıxılmazlığa salıblar. O biri tərəfdən, mənəcə, böyük narrativ indiyəcən mövcuddu və romanın canlanması da mümkündür. Amma, hər halda, roman onsuz da sağdır. Romanın yaşarlılığı onun elastikliyindən asılıdır, bu janr müxtəlif formalar ala bilər. Ənənələrə təzədən baxmaq, essedən istifadə etmək, qadın məhəbbət romanını, detektivi oynatmaq olar. Hər nə gəldi və haradan gəldi, oğurlayıb gətirmək olar.”

— *Oxucu zövqünüz necədir? Çağdaş ədəbiyyatın mənzərəsini təsəvvür eləyirsinizmi?*

— Tomas Bernharddan, həm də ki Borxes və Kalvinodan zövq alıram. Culian Börns və Pol Osteri çox qiymətləndirirəm. Con Bort xoşuma gəlmədi, həddən artıq postmodernistdi, öz postmodernizmindən həddən artıq razıdı. Arundati Roy “Xırdalıqların Allahı” adlı gözəl roman yazıb, amma o, bir kitabın yazıçısıdır, üstəlik də, roman sənəti haqqında kitabdan Hindistan barədə kitabı daha yaxşı yazır. Uilyam Berrouza hörmətlə yanaşıram, amma doxsanıncı illərdə Türkiyədə çox məşhur olan Çarlz Bukovskinin pərəstişkarları arasında deyiləm. Bir çox cavan yazıçılar onu yamsılamağa cəhd eləyiblər.

— *Bəs Şərqi Avropa ədəbiyyatlarından sizə nə məlumdu?*

— O qədər də çox məlumatım yoxdu. Milord Paviçin “Xəzər sözlüyü”nü oxumuşam. Mən belə kitab yazmazdım. Amma o biri tərəfdən də, onun problemi mənim problemimə oxşayır: o, Avropa ədəbiyyatının əyalətində yaşayır, elə bir ölkədə doğulub ki, bu məmləkətdə, türklər demiş, ağzınla ox da tutsan, heç kəsin xəbəri olmaz. Paviç də elə həmin Borxes və Kalvinonu oxuyub, sosial-siyasi hadisələrdən yetərincə uğurla qaçıb, axır məqamda, hər halda, onları göstərib. Səksəninci-doxsanıncı illərin qovuşuğunda çox dəbdə olan Daniil Kişi oxumuşam. Meşa Selimoviç Türkiyədə kifayət qədər məşhurdur, amma mənə təsir elədiyini deyə bilmərəm. Əlbəttə ki, Boqumil Qrabalı tanıyıram. Onun “Xüsusi nəzarət altındakı qatar” povesti Türkiyədə çox məşhur idi.

— *Deyərlər ki, sizin Qərbdə məşhur olmağınız Birləşmiş Ştatlarda qohumlarınızın yaşamasıyla bağlıdır. Belə suala siz “türksayağı, əyalətsayağı” cavab verirsiniz. Sizdən ötrü əyalətçilik nədi?*

— Bir neçə il əvvəl ilk, zarafatyana dediyim kimi, son siyasi romanımı yazdım. Siyasi o deməkdi ki, bütün əsas



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

qəhrəmanlar siyasətə qoşulublar, süjet qəsdən siyasiləşdirilib. Amma bir problem vardı: siyasi roman artıq çoxdan köhnəlib. Buna görə də parlaq və ürəyəyatımlı yeni, eksperimental, postmodern roman yazmalı oldum. Bu romanın başlıca mövzularından biri əyalətçili idi. Ona görə ki, məndən ötrü bu söz mahiyyətə pis deyil, əksinə, böyük mövzudur. Birincisi, həmin ifadə şüurun dərdidi: dünyanın, sivilizasiyanın tarixi başqa yerdə yazılır. Orda hadisə baş verir, həmin hadisə barədə sənə sonra xəbər verirlər. Sənə qalan yeganə şey bu xəbəri qəbul etmək olur. Sən oyunçu deyilsən, mübariz deyilsən. Hətta sən sənətinin tutaq ki, romanın, yaxud ədəbiyyatın tarixi belə Nyu-Yorkda, Londonda, yaxud Parisdə böyük adamlar tərəfindən həll olunur. Sənəsə bu məlumat da gec gəlib çatır. Bu vəziyyət məni həddən artıq qəzəbləndirirdi: birincisi, əyalətdəki həmvətənlərimə acığım tuturdu ki, bu cür vəziyyət onları narahat eləmir və hətta özlərinin milli səviyyələriylə qürur duyurlar. İkincisən, Nyu-Yorkdakı bu tiplərə hiddətlənirdim ki, dünyanın ədəbi zövqünü müəyyənləşdirə-müəyyənləşdirə onu idarə etməkdən zövq alırlar. “Qar” adlanan siyasi romanımda belə vəziyyəti dramatikləşdirirəm. Məsələn, indiyəcən qarşılaşdığım bu problem barədə həmin kitabda yazmışam. Romanıma dünya paytaxtlarında resenziya yazanda qeyd eləyəcəklər ki, müəllif “türk, müsəlman yazıçısıdır”. Mənim bütün qəhrəmanlarım da, qaldırdığım ümumbəşəri problemlər də etnik problem çərçivəsinə sıxışdırılacaq. Mənim bəşəriyyətim milliyətimlə müəyyən olunur. Amma bu çox şərtidi: hər bir insanın milliyyəti var! Dünyanı Qərb idarə elədiyindən onun sərhədlərindən kənarda “etnik dünya” başlayır. Mahiyyətə mənim qəhrəmanlarıma humanistliyi Qərb tərəfindən müəyyən olunur. Əgər, tutaq ki, amerikalı Pol Oster məhəbbət romanı yazırsa, bu məhəbbətin ümumbəşəri təbiəti barədə olacaq. Əgər mən məhəbbət romanı yazsam, türk, yaxud islam mədəniyyətinin problemləri barədə roman olacaq. Burada yenidən əyalətçiliyin çərçivəsinə

sıxışdırılma baş verir, mən də buna qarşı mübarizə aparıram. Ona görə də əyalətçilik məndən ötrü şüurlu, yaxud qeyri-şüuri vəziyyətdi – tarix haradasa başqa yerdə yazılır, sənə, sadəcə, tarixin hüdudlarından kənardasan. Ya da Çexovun “Moskvaya! Moskvaya!” sözüdü, həyat harada olsa da, burada baş vermir. Amma bu belə deyil, sadəcə, görmək üçün göz, cəsarət, qabiliyyət lazımdı.

– Özünüzü çağdaş türk nəsrinin lokomotivi rolunda necə hiss eləyirsiniz?

– Birincisi, nəsrə son 30 il ərzində yazıram, 22 il ərzində də çap olunuram. Mənim həddən artıq çox düşmənim var. Bu müddətdə həmkarlarımla həmrəylik hissimi itirmişəm. Mən özümü tənha hiss eləyirəm. Ola bilər ki, kimsə kənardan mənimlə başqa yazıçılar arasında nəşə ümumi bir şey tapa bilər, amma mən bunu hiss eləmirəm. Öz həmkarlarım olan yazıçılarla bir yerdə olanda özümü rahat saymıram.

– 1998-ci ildə “milli yazıçı” dövlət rütbəsindən imtina elədiniz. Bu hərəkətlə nə demək istəyirdiniz? Müxalif hərəkəti idi mi? Bu gün həmin addımı təkrar eləyerdiniz mi?

– Mübahisəsiz, o zaman belə hərəkət eləməli idim. Onda həbsxanada jurnalistlər, yazıçılar vardı. Mən onları tanıyırdım... Hökumət məni seçəndə çox təəccübləndim. Ola bilsin, ona görə ki, kitablarım yaxşı və çox tərcümə olunurdu, məni seçməmək utandırıcı olardı. Amma digər tərəfdən də, hökumət o qədər yazıçını və jurnalisti təqib eləyirdi ki, mənə elə gəlir, addımım onları o qədər də təəccübləndirmədi. Deməli, çox böyük qəhrəmanlıq deyildi. Səs-küyü sə Qərbdə qaldırırdılar. Amma vəziyyət buna dəyməzdi. Mən çoxlu belə addımlar atmışam. Həmin hərəkəti bu gün eləyərdimmi? Yox. Ona görə ki, son illər ərzində Türkiyə parlamenti ölkənin Avropa İttifaqına daxil ola bilməsi üçün çoxlu yeni qanunlar qəbul elədi. Dövlət ağlagəlməz tərəqqi nümayiş etdirdi. Demirəm ki, Türkiyə gözəl ölkəyə çevrilib, amma mənim enerjim indi



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

Türkiyənin Aİ-yə daxil olmasına yönəlib. Bu nə vaxtsa baş vermiş bir şeyi tənqid eləməkdən vacibdi.

– *Sizdən ötrü öz yaradıcılıq enerjinizi Türkiyədəki, yaxud dünyadakı siyasi məsələlərin həllinə yönəltmək vacibdirmi?*

– İyirmi yaşımda yazmağa, otuz yaşımda çap olunmağa başladım, siyasətə qoşulmağa ehtiyacım yox idi, siyasət məni maraqlandırmırdı. Məndən əvvəl sol yazıçıların, sosialistlərin çox cəsarətli və siyasi cəhətdən fəal nəsli vardı. Mənsə abırlı burjua uşağı idim. Məni onda da sevmirdilər, ona görə ki, kübar cəmiyyət haqqında yazırdım. Amma səksəninci illərin ortalarında, beynəlxalq aləmə çıxmağa başlayanda məndən siyasi hadisələrin şərhini xahiş eləyirdilər. Mənə “The Guardian”, “Der Spiegel” dərgiləri sifarişlər verirdilər, türk nəşrlərisə yox. Onlar tutaq ki, “The Guardian”dan götürüb, çap eləyə bilərdilər. Amma ixtisarla. Bəli, nəşr redaktorlarının özlərinin daxili senzurası vardı, axı iqtisadi cəhətdən dövlətdən çox asılı idilər. İndi vəziyyət dəyişib. Daxili və xarici şərhlər arasında fərq yoxdu. Hazırda siyasi hadisələr beynəlxalq aləmdə, Aİ çərçivəsində həll olunur. Amma siyasətdən çox danışmırıqmı? Ümumiyyətlə, mənə görə, siyasət-bazlıq yazıçı üçün deyil. Siyasi bəyanatlarımı öz xalqımın məsuliyyətini daşdığuma görə verməmişəm. Sadəcə, həmin vəziyyət məni çox qəzəbləndirirdi. Siyasətə yaradıcılıq enerjisinin təxminən 3 faizini verirəm.

– *Sizi xoşbəxt eləyən nədi?*

– Çox az şeylər. Mənim xoşbəxtliyim – yaxşı səhifə yazmaqdır. Vəssalam. Hətta qızım da bilir ki, bədbinliyə qapılmağım və pis əhvali-ruhiyyəmə yalnız bir mənə verir – bu gün həmin səhifəni yazma bilməmişəm.



MÜNDƏRİCAT

<i>Avropaya roman yazmağı öyrədən yazıçı</i> (Nəriman Əbdülrəhmanlı)	5
---	---

MƏNİM ADIM QIRMIZI
(roman)

1. Mən ölüyəm	20
2. Mənim adım Qaradır	25
3. Mən köpəyəm	31
4. Qatil deyəcəklər mənə	37
5. Mən Əniştə nizəm	45
6. Mən Orxanam	52
7. Mənim adım Qaradır	57
8. Mənim adım Esterdir	62
9. Mən Şəkurəyəm	66
10. Mən ağacam	76
11. Mənim adım Qaradır	81
12. Mənə Kəpənək deyərlər	94
13. Mənə Leylək deyərlər	103
14. Mənə Zeytun deyərlər	111
15. Mənim adım Esterdir	119
16. Mən Şəkurəyəm	125

17. Mən Əniştə nizəm	131
18. Qatil deyəcəklər mənə	138
19. Mən pulam	145
20. Mənim adım Qaradır	151
21. Mən Əniştə nizəm	156
22. Mənim adım Qaradır	161
23. Qatil deyəcəklər mənə	167
24. Mənim adım ölümdür	173
25. Mənim adım Esterdir	178
26. Mən Şəkurəyəm	186
27. Mənim adım Qaradır	202
28. Qatil deyəcəklər mənə	209
29. Mən Əniştə nizəm	223
30. Mən Şəkurəyəm	239
31. Mənim adım Qırmızıdır	249
32. Mən Şəkurəyəm	253
33. Mənim adım Qaradır	259
34. Mən Şəkurəyəm	274
35. Mən atam	289
36. Mənim adım Qaradır	293
37. Mən Əniştə nizəm	304
38. Ustad Osman – mənəm	310
39. Mənim adım Esterdir	319
40. Mənim adım Qaradır	326
41. Ustad Osman – mənəm	331
42. Mənim adım Qaradır	349
43. Mənə Zeytun deyərlər	361
44. Mənə Kəpənək deyərlər	363
45. Mənə Leylək deyərlər	365
46. Qatil deyəcəklər mənə	368
47. Mən Şeytanam	378



Inventas vitam
juvat excoluisse
per artes

48. Mən Şəkurəyəm	383
49. Mənim adım Qaradır	387
50. Biz – iki dərviş	402
51. Ustad Osman – mənəm	405
52. Mənim adım Qaradır	423
53. Mənim adım Esterdir	442
54. Mən qadınam	457
55. Mənə Kəpənək deyərler	462
56. Mənə Leylək deyərler	476
57. Mənə Zeytun deyərler	485
58. Qatil deyəcəklər mənə	496
59. Mən Şəkurəyəm	524

Hekayə

PƏNCƏRƏDƏN BAXMAQ	535
-------------------------	-----

“BAŞQA RƏNGLƏR” kitabından

Güman edilən müəllif	562
----------------------------	-----

Nobel nitqi

Atamın çamadanı	573
-----------------------	-----

Müsahibələr

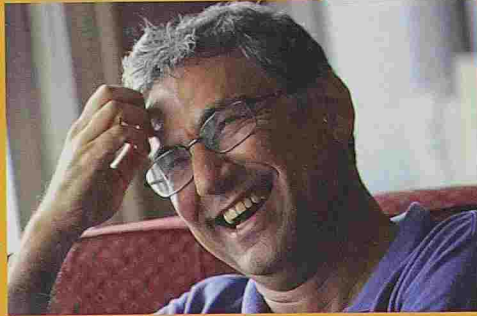
“Mən istədiyim romanları yazıram...”	590
“Əsərlərimin tərcüməsinə nəzarət eləyə bilmirəm...”	600

Orxan Pamuk

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

Çapa imzalanmışdır 27.08.2009. Format 60×84 $\frac{1}{16}$. Ofset çap üsulu.
Fiziki çap vərəqi 38,5. Sifariş 146. Tiraj 7000.

“Şərq-Qərb” ASC-də çap olunmuşdur
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17
Tel.: (+994 12) 474-75-62
Faks: (+994 12) 470-18-49
e-mail: sharq.qarb@gmail.com



Orxan Pamuk

O, indi dünyada əsərləri ən çox nəşr olunan və oxunan on yazıçıdan biridir. Avropalılar onu "Avropaya roman yazmağı öyrədən yazıçı" adlandırıdılar, əsərləri onlarla ədəbi mükafata, o cümlədən, 2006-cı ildə Nobel mükafatına layiq görüldü.

"Qara kitab" (1990) romanı dünyanı heyratə saldı. "Mənim adım Qırmızı" (1998) romanı Avropada son qırx ilin ən yaxşı romanı sayıldı. Yenicə çapdan çıxan "Məsumiyyət muzeyi" (2008) romanı artıq oxucuların qəlbini fəth etməkdədir.

"Ən rəngli və qoxulu romanım" adlandırdığı "Mənim adım Qırmızı" əsəri Osmanlı dövlətində naxış və nəqqaşlıq sənəti haqqında heyratəmiz hekayətdir.

Bu, bütün olub-keçənlərə baxmayaraq, "mən türk yazıçısıyam" deyən Orxan Pamukdur.